

तौतिरीय

ब्राह्मणम्

Colophon

This document was typeset using X_ET_EX, and uses the Siddhanta font extensively. It also uses several T_EX macros designed by *H. L. Prasād*. Practically all the encoding was done with the help of Ajit Krishnan's mudgala IME (<http://www.aupasana.com/>).

Acknowledgements

The initial ITRANS encodings of some of these texts were obtained from <http://sanskritdocuments.org/> and <https://sa.wikisource.org/>. Thanks are also due to Ulrich Stiehl (<http://sanskritweb.de/>) for hosting a wonderful resource for Yajur Veda, and also generously sharing the original Kathaka texts edited by Subramania Sarma. See also <http://stotrasamhita.github.io/about/>

अनुक्रमणिका

अष्टकम् १

प्रथमः प्रश्नः	1
द्वितीयः प्रश्नः	29
तृतीयः प्रश्नः	47
चतुर्थः प्रश्नः	70
पञ्चमः प्रश्नः	94
षष्ठमः प्रश्नः	116
सप्तमः प्रश्नः	142
अष्टमः प्रश्नः	166

अष्टकम् २

प्रथमः प्रश्नः	180
द्वितीयः प्रश्नः	200
तृतीयः प्रश्नः	225
चतुर्थः प्रश्नः	245

पञ्चमः प्रश्नः	273
षष्ठमः प्रश्नः	291
सप्तमः प्रश्नः	328
अष्टमः प्रश्नः	353
अष्टकम् ३	383
प्रथमः प्रश्नः	383
द्वितीयः प्रश्नः	408
तृतीयः प्रश्नः	439
चतुर्थः प्रश्नः	467
पञ्चमः प्रश्नः	473
षष्ठमः प्रश्नः	485
सप्तमः प्रश्नः	503
अष्टमः प्रश्नः	549
नवमः प्रश्नः	585
तैत्तिरीय आरण्यकम्	619
प्रथमः प्रश्नः — अरुणप्रश्नः	619

द्वितीयः प्रश्नः	665
तृतीयः प्रश्नः	684
चतुर्थः प्रश्नः	703
पञ्चमः प्रश्नः	738
षष्ठः प्रश्नः	777
सप्तमः प्रश्नः — शीक्षावल्ली	795
अष्टमः प्रश्नः — ब्रह्मानन्दवल्ली	803
नवमः प्रश्नः — भृगुवल्ली	810
दशमः प्रश्नः — महानारायणोपनिषत्	816
कृष्णयजुवैदीयतैत्तिरीय-काठकम्	867
प्रथमः प्रश्नः	867
द्वितीयः प्रश्नः	884
तृतीयः प्रश्नः	905

॥ अष्टकम् १ ॥

॥ प्रथमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके प्रथमः प्रपाठकः ॥

ब्रह्म सन्धेत्तुं तन्मे जिन्वतम्। क्षत्रः सन्धेत्तुं तन्मे जिन्वतम्। इषः सन्धेत्तुं तां
मे जिन्वतम्। ऊर्जः सन्धेत्तुं तां मे जिन्वतम्। रुयिः सन्धेत्तुं तां मे जिन्वतम्।
पुष्टिः सन्धेत्तुं तां मे जिन्वतम्। प्रजा ः सन्धेत्तुं तां मे जिन्वतम्। पशून्थसन्धेत्तुं
तान्मे जिन्वतम्। स्तुतोऽसि जनधाः। देवास्त्वा शुक्रपाः प्रणयन्तु॥१॥

सुवीराः प्रजाः प्रजनयन्परीहि। शुक्रः शुक्रशौचिषा। स्तुतोऽसि जनधाः।
देवास्त्वा मन्थिपाः प्रणयन्तु। सुप्रजाः प्रजाः प्रजनयन्परीहि। मन्थी मन्थिशौचिषा।
सञ्जग्मानौ दिव आपृथिव्यायुः। सन्धेत्तुं तन्मे जिन्वतम्। प्राणः सन्धेत्तुं तं मे
जिन्वतम्। अपानः सन्धेत्तुं तं मे जिन्वतम्॥२॥

व्यानः सन्धेत्तुं तं मे जिन्वतम्। चक्षुः सन्धेत्तुं तन्मे जिन्वतम्। श्रोत्रः सन्धेत्तुं

तन्मे जिन्वतम्। मनः सन्धत्तं तन्मे जिन्वतम्। वाचः सन्धत्तं तां मे जिन्वतम्। आयुः स्थ आयुर्मे धत्तम्। आयुर्यज्ञाय धत्तम्। आयुर्यज्ञपतये धत्तम्। प्राणः स्थः प्राणं मे धत्तम्। प्राणं यज्ञाय धत्तम्॥३॥

प्राणं यज्ञपतये धत्तम्। चक्षुः स्थश्चक्षुर्मे धत्तम्। चक्षुर्यज्ञाय धत्तम्। चक्षुर्यज्ञपतये धत्तम्। श्रोत्रः स्थः श्रोत्रं मे धत्तम्। श्रोत्रं यज्ञाय धत्तम्। श्रोत्रं यज्ञपतये धत्तम्। तौ देवौ शुक्रामन्थिनौ। कल्पयत् दैवीर्विशः। कल्पयत् मानुषीः॥४॥

इष्मूर्जस्मासु धत्तम्। प्राणान्पशुषु। प्रजां मयि च यजमाने च। निरस्तु शण्डः। निरस्तो मर्कः। अपनुत्तौ शण्डामकौ सहामुना॑॥ शुक्रस्य समिदसि। मन्थिनः समिदसि। स प्रथमः सङ्कृतिर्विश्वकर्मा। स प्रथमो मित्रो वरुणो अग्निः। स प्रथमो बृहस्पतिश्चिकित्वान्। तस्मा इन्द्राय सुतमा जुहोमि॥५॥

नयन्वपुनः सन्धत्तं तं मे जिन्वतं प्राणं यज्ञाय धत् मानुषीरुग्रिद्वं च। (ब्रह्म क्षत्रं तदिष्मूर्जः रुयिं पुष्टि प्रजां तां पशुन्तान्सन्धत्तं तलप्राणमपुनं व्यानं तं चक्षुः श्रोत्रं मनस्तद्वाचं ताम्। इषादिपञ्चके वाचं तां मे पशुन्सन्धत्तं ताम्भे प्राणादित्रितये

तं मे॒ञ्जन्त्रु तम्भे॑॥

[१]

कृत्तिकास्वग्निमादधीत। ए॒तद्वा अ॒ग्नेनक्षंत्रम्। यत्कृत्तिकाः। स्वायां॒मै॒वैनं
दे॒वतांयामाधायं। ब्रह्मवर्चसी भंवति। मुखं वा ए॒तन्नक्षंत्राणाम्। यत्कृत्तिकाः। यः
कृत्तिकास्वग्निमाधुत्ते। मुख्यं ए॒व भंवति। अथो खलुं॥६॥

अ॒ग्निनक्षुत्रमित्यपचायन्ति। गृहान् हु दाहुंको भवति। प्र॒जापती
रोहिण्याम॒ग्निमंसृजत। तं दे॒वा रोहिण्यामादधत। ततो वै ते सर्व॑त्रोहानरोहन्।
तद्रोहिण्यै रोहिणि॒त्वम्। यो रोहिण्याम॒ग्निमाधुत्ते। क्रृध्नोत्येव। सर्व॑त्रोहा॒त्रोहति।
दे॒वा वै भुद्राः सन्तो॒ऽग्निमाधिष्ठन्त॥७॥

तेषामनाहितो॒ऽग्निरासीत्। अथै॒भ्यो वामं वस्वपा॑क्रामत्। ते पुनर्वस्वोरादधत।
ततो वै तान् वामं वसूपावर्तत। यः पुराभुद्रः सन्पापीयान्ध्यात्। स
पुनर्वस्वोरुग्निमादधीत। पुनरेवैनं वामं वसूपावर्तते। भुद्रो भंवति। यः कामयेत्
दानकामा मे प्र॒जाः स्युरिति। स पूर्वयोः फल्गुन्योरुग्निमादधीत॥८॥

अर्यम्णो वा एतन्नक्षत्रम्। यत्पूर्वे फल्गुनी। अर्यमेति तमाहुर्यो ददाति। दानंकामा अस्मै प्रजा भवन्ति। यः कामयेत भगी स्यामिति। स उत्तरयोः फल्गुन्योरग्निमादधीत। भगस्य वा एतन्नक्षत्रम्। यदुत्तरे फल्गुनी। भगयेव भवति। कालुकञ्जा वै नामासुरा आसन्॥९॥

ते सुवर्गाय लोकायाग्निमचिन्वत। पुरुष इष्टकामुपादधात्युरुष इष्टकाम्। स इन्द्रो ब्राह्मणो ब्रुवाण इष्टकामुपाधत्त। एषा मै चित्रा नामेति। ते सुवर्ग लोकमा प्रारोहन्। स इन्द्र इष्टकामावृहत्। तेऽवाकीर्यन्त। येऽवाकीर्यन्त। त ऊर्णवभयोऽभवन्। द्वावुदपतताम्॥१०॥

तौ दिव्यौ श्वानावभवताम्। यो भ्रातृव्यवान्श्यात्। स चित्रायामग्निमादधीत। अवकीर्येव भ्रातृव्यान्। ओजो बलमिन्द्रियं वीर्यमात्मन्धत्ते। वृसन्ता ब्राह्मणोऽग्निमादधीत। वृसन्तो वै ब्राह्मणस्युर्तुः। स्व एवैनंमृतावधाय। ब्रह्मवर्चसी भवति। मुखं वा एतदृतूनाम्॥११॥

यद्वंसन्तः। यो वृसन्ताऽग्निमाधत्ते। मुख्यं एव भवति। अथो योनिमन्तमेवैन् प्रजातमाधत्ते। ग्रीष्मे राजन्यं आदधीत। ग्रीष्मो वै राजन्यस्युर्तुः। स्व एवैनमृतावधाय। इन्द्रियावी भवति। शुरदि वैश्य आदधीत। शुरद्वै वैश्यस्युर्तुः॥१२॥

स्व एवैनमृतावधाय। पशुमान्भवति। न पूर्वयोः फल्गुन्योरग्निमादधीत। एषा वै जंघन्या रात्रिः संवथ्सुरस्य। यत्पूर्वे फल्गुनी। पृष्ठित एव संवथ्सुरस्याग्निमाधाय। पापीयान्भवति। उत्तरयोरा दधीत। एषा वै प्रथमा रात्रिः संवथ्सुरस्य। यदुत्तरे फल्गुनी। मुखुत एव संवथ्सुरस्याग्निमाधाय। वसीयान्भवति। अथो खलु। यदैवैन्यज्ञ उपनमेत्। अथादधीत। सैवास्यद्धिः॥१३॥

खल्वाधिष्मन् फल्गुन्योरग्निमादधीतासन्नपततामृतूनां वैश्यस्युर्तुरुत्तरे फल्गुनी षट्॥————[२]

उद्धन्ति। यदेवास्या अमेध्यम्। तदपहन्ति। अपोऽवोक्षति शान्त्यै। सिकंता निवंपति। एतद्वा अग्नेवैश्वानुरस्य रूपम्। रूपेणैव वैश्वानुरमवं रुन्धे। ऊषां

निवंपति। पुष्टिर्वा एषा प्रजननम्। यदूषाः॥१४॥

पुष्ट्यामेव प्रजननेऽग्निमाधत्ते। अथो संज्ञानं एव। संज्ञानुङ्ग ह्येतत्पशूनाम्।
यदूषाः। द्यावांपृथिवी सहास्तम्। ते वियती अंब्रूताम्। अस्त्वेव नौ सुह
यज्ञियमिति। यदमुष्यां यज्ञियमासीत्। तदस्यामदधात्। त ऊषा अभवन्॥१५॥

यदस्या यज्ञियमासीत्। तदमुष्यामदधात्। तददश्चन्द्रमसि कृष्णम्।
ऊषाऽन्निवंपन्नदो ध्यायेत्। द्यावांपृथिव्योरेव यज्ञियेऽग्निमाधत्ते। अग्निर्देवेभ्यो
निलायत। आखू रूपं कृत्वा। स पृथिवीं प्राविशत्। स ऊतीः कुर्वाणः पृथिवीमनु
समंचरत्। तदाखुकरीषमंभवत्॥१६॥

यदाखुकरीषः सम्भारो भवति। यदेवास्य तत्र न्यक्तम्। तदेवावरुन्धे। ऊर्जा
वा एतत् रसं पृथिव्या उपदीका उद्दिहन्ति। यद्वल्मीकर्म्। यद्वल्मीकवपा सम्भारो
भवति। ऊर्जमेव रसं पृथिव्या अवरुन्धे। अथो श्रोत्रमेव। श्रोत्रुङ्ग ह्येतत्पृथिव्याः।
यद्वल्मीकर्मः॥१७॥

अबधिरो भवति। य एवं वेद। प्रजापतिः प्रजा असृजत। तासामन्नमुपाक्षीयत। ताभ्यः सूदमुपप्राभिन्त। ततो वै तासामन्नं नाक्षीयत। यस्य सूदः सम्भारो भवति। नास्य गृहेऽन्नं क्षीयते। आपो वा इदमग्रे सलिलमासीत्। तेन प्रजापतिरश्राम्यत्॥१८॥

कथमिदङ् स्यादिति। सोऽपश्यत्पुष्करपर्णं तिष्ठत्। सोऽमन्यत। अस्ति वै तत्। यस्मिन्निदमधि तिष्ठतीति। स वराहो रूपं कृत्वोप न्यमञ्जत्। स पृथिवीमध आच्छ्रृत्। तस्यां उपहत्योदमञ्जत्। तत्पुष्करपर्णऽप्रथयत्। यदप्रथयत्॥१९॥

तत्पृथिव्यै पृथिवित्वम्। अभूद्वा इदमिति। तद्बूम्यै भूमित्वम्। तां दिशोऽनु वातुः समवहत्। तां शर्कराभिरद्वहत्। शं वै नोऽभूदिति। तच्छर्कराणां शर्करुत्वम्। यद्वराहविहतं सम्भारो भवति। अस्यामेवाछम्बद्वारमुग्निमाधत्ते। शर्करा भवन्ति धृत्यै॥२०॥

अथो शन्त्वाय। सरेता अग्निराधेय इत्याहुः। आपो वरुणस्य पलंय आसन्।

ता अग्निरूप्यध्यायत्। ताः समेवत्। तस्य रेतः पराऽपतत्। तद्विरण्यमभवत्। यद्विरण्यमुपास्यति। सरेतसमेवाग्निमाधत्ते। पुरुषु इन्है स्वाद्रेतसो बीमध्सत् इत्याहुः॥२१॥

उत्तरत उपास्यत्यबीमध्सायै। अति प्रयच्छति। आर्तिमेवाति प्रयच्छति। अग्निर्देवेभ्यो निलोयत। अश्वौ रूपं कृत्वा। सोऽश्वत्ये संवथसुरमतिष्ठत्। तदेश्वत्थस्याऽशत्थत्वम्। यदाश्वत्थः सम्भारो भवति। यदेवास्य तत्र न्यक्तम्। तदेवावरं रुन्धे॥२२॥

देवा वा ऊर्जं व्यभजन्त। तत उदुम्बर् उदतिष्ठत्। ऊर्गवा उदुम्बरः। यदौदुम्बरः सम्भारो भवति। ऊर्जमेवावरं रुन्धे। तृतीयस्यामितो दिवि सोमं आसीत्। तं गायुन्न्याऽहरत्। तस्य पूर्णमच्छिद्यत। तत्पूर्णोऽभवत्। तत्पूर्णस्य पूर्णत्वम्॥२३॥

यस्य पूर्णमयः सम्भारो भवति। सोमपीथमेवावरं रुन्धे। देवा वै ब्रह्मन्नवदन्त। तत्पूर्ण उपाशृणोत्। सुश्रवा वै नाम। यत्पूर्णमयः सम्भारो भवति। ब्रह्मवर्चसमेवावर-

रुन्धे। प्रुजापतिरुग्निमसृजत। सौऽविभेत्र मा धक्ष्यतीति। तत्र शम्याऽ
शमयत्॥२४॥

तच्छम्यै शमित्वम्। यच्छमीमयः सम्भारो भवति। शान्त्या अप्रदाहाय। अग्ने:
सृष्टस्य यतः। विकङ्कुतं भा आच्छ्रुत्। यद्वैकङ्कुतः सम्भारो भवति। भा एवाव
रुन्धे। सहृदयोऽग्निराधेय इत्याहुः। मरुतोऽद्विरुग्निमतमयन्। तस्य तान्तस्य
हृदयमाच्छिन्दन्। साऽशनिरभवत्। यदशनिहतस्य वृक्षस्य सम्भारो भवति।
सहृदयमेवाग्निमा धत्ते॥२५॥

ऊपर अभवन्नभवद्वल्मीकोऽश्राम्युदप्रथयुद्धत्वै बीभथसत् इत्याहू रुन्धे पर्णत्वमंशमयदच्छिन्दुङ्गीणि च॥ [३]

द्वादशसु विक्रामेष्वग्निमा दर्धीत। द्वादश मासाः संवथ्सरः। संवथ्सरादेवैनमवरुच्छा
धत्ते। यद्वादशसु विक्रामेष्वा दर्धीत। परिमितमव रुन्धीत। चक्षुर्निमित आदर्धीत।
इयद्वादश विक्रामा(३) इति। परिमितं चैवापरिमितं चाव रुन्धे। अनृतं वै वाचा
वदति। अनृतं मनसा ध्यायति॥२६॥

चक्षुर्वै सुत्यम्। अद्रा(३)गित्याह। अदरशमिति। तथसुत्यम्। यश्चक्षुर्निमिते-

अग्निमाधुत्ते। सत्य एवैनमा धुत्ते। तस्मादाहिताग्निर्नानृतं वदेत्। नास्य ब्राह्मणो-
जनांश्वान्गृहे वंसेत्। सत्ये ह्यस्याग्निराहितः। आग्नेयी वै रात्रिः॥२७॥

आग्नेयाः पशवः। ऐन्द्रमहः। नक्तं गारहपत्यमा दधाति। पशूनेवावरुन्धे।
दिवाऽऽहवनीयम्। इन्द्रियमेवावरुन्धे। अर्धोदिते सूर्य आहवनीयमा दधाति।
एतस्मिन्वै लोके प्रजापतिः प्रजा असृजत। प्रजा एव तद्यजमानः सृजते। अथौ
भूतं चैव भविष्यच्चावरुन्धे॥२८॥

इडा वै मानवी यज्ञानूकशिन्यासीत्। साऽशृणोत्। असुरा अग्निमादधत्त इति।
तदंगच्छत्। त आहवनीयमग्र आदधत। अथ गारहपत्यम्। अर्थान्वाहार्यपचनम्।
साऽब्रवीत्। प्रतीच्येषाऽङ्ग श्रीरंगात्। भूत्वा पराभविष्यन्तीति॥२९॥

यस्यैवमग्निराधीयते। प्रतीच्यस्य श्रीरैति। भद्रो भूत्वा पराभवति। साऽशृणोत्।
देवा अग्निमादधत इति। तदंगच्छत्। तेऽन्वाहार्यपचनमग्र आदधत। अथ
गारहपत्यम्। अर्थाऽऽहवनीयम्। साऽब्रवीत्॥३०॥

प्राच्येषाऽु श्रीरंगात्। भद्रा भूत्वा सुवर्गं लोकमेष्यन्ति। प्रजां तु न वैश्यन्तु
इति। यस्यैवमग्निराधीयते॥ प्राच्यस्य श्रीरंति। भद्रो भूत्वा सुवर्गं लोकमेति। प्रजां
तु न विन्दते। साऽब्रवीदिडा मनुम्। तथा वा अहं तवाग्निमाधास्यामि। यथा प्र
प्रजया पशुभिर्मिथुनैर्जनिष्यसे॥ ३१॥

प्रत्यस्मिँलोके स्थास्यसि। अभि सुवर्गं लोकं जेष्यसीति। गारहपत्यमग्नि
आदधात्। गारहपत्यं वा अनु प्रजाः पशवः प्रजायन्ते। गारहपत्येनैवास्मै प्रजां
पशून्प्राजनयत्। अथान्वाहार्यपचनम्। तिर्यङ्कुव वा अयं लोकः। अस्मिन्नेव तेन
लोके प्रत्यतिष्ठत्। अथाऽहवनीयम्। तेनैव सुवर्गं लोकमभ्यंजयत्॥ ३२॥

यस्यैवमग्निराधीयते॥ प्र प्रजया पशुभिर्मिथुनैर्जायते। प्रत्यस्मिँलोके तिष्ठति।
अभि सुवर्गं लोकं जयति। यस्य वा अयथादेवतमग्निराधीयते॥ आ
देवताभ्यो वृश्यते। पार्णीयान्भवति। यस्य यथादेवतम्। न देवताभ्यु आवृश्यते।
वर्सीयान्भवति॥ ३३॥

भृगूणां त्वाऽङ्गिरसां ब्रतपते ब्रुतेनादधामीति भृगवङ्गिरसामादध्यात्। अदित्यानां त्वा देवानां ब्रतपते ब्रुतेनादधामीत्यन्यासां ब्राह्मणीनां प्रजानाम्। वरुणस्य त्वा राज्ञो ब्रतपते ब्रुतेनादधामीति राज्ञः। इन्द्रस्य त्वेन्द्रियेण ब्रतपते ब्रुतेनादधामीति राजन्यस्य। मनोस्त्वा ग्रामण्यो ब्रतपते ब्रुतेनादधामीति वैश्यस्य। क्रृभूणां त्वा देवानां ब्रतपते ब्रुतेनादधामीति रथकारस्य। यथादेवतमग्निराधीयते। न देवताभ्यु आवृश्यते। वसीयान्भवति॥३४॥

ध्यायति वै रात्रिश्चावं रुन्धे भविष्यन्तीत्यब्रवीञ्जनिष्यसेऽजयद्वसीयान्भवति नवं च॥————[४]

प्रजापतिर्वाचः सुत्यमपश्यत्। तेनाग्निमाधत्त। तेन वै स आर्प्तेत्। भूर्भुवः सुवरित्याह। एतद्वै वाचः सुत्यम्। य एतेनाग्निमाधत्ते। क्रम्भ्रोत्येव। अथो सुत्यप्राशूरेव भवति। अथो य एवं विद्वान्भिर्चरति। स्तृणुत एवैनम्॥३५॥

भूरित्याह। प्रजा एव तद्यजमानः सृजते। भुव इत्याह। अस्मिन्नेव लोके प्रति तिष्ठति। सुवरित्याह। सुवर्ग एव लोके प्रति तिष्ठति।

त्रिभिरुक्षरैर्गर्हं पत्युमा दंधाति। त्रयं इमे लोकाः। एष्वैवैनं लोकेषु प्रतिष्ठितमाधृते। सर्वैः पञ्चभिराहवनीयम्॥३६॥

सुवर्गाय वा एष लोकायाधीयते। यदाहवनीयः। सुवर्ग एवास्मै लोके वाचः सत्यं सर्वमाप्नोति। त्रिभिर्गर्हं पत्यमा दंधाति। पञ्चभिराहवनीयम्। अष्टौ सम्पद्यन्ते। अष्टाक्षरा गायत्री। गायत्रोऽग्निः। यावानेवाग्निः। तमाधृते॥३७॥

प्रजापतिः प्रजा असृजत। ता अस्माथ्मृष्टाः परचीरायन्। ताभ्युज्योतिरुदंगृह्णात्। तं ज्योतिः पश्यन्तीः प्रजा अभि समावर्तन्त। उपरीवाग्निमुद्भूलीयादुज्योतिरेव पश्यन्तीः प्रजा यजमानमुभि समावर्तन्ते। प्रजापतेरक्ष्यश्यत्। तत्पराऽपतत्। तदश्वोऽभवत्। तदश्वस्याश्वत्वम्॥३८॥

एष वै प्रजापतिः। यदग्निः। प्राजापत्योऽश्वः। यदश्वं पुरस्तान्नयति। स्वमेव चक्षुः पश्यन्प्रजापतिरनुदैति। वृत्री वा एषः। यदश्वः। यदश्वं पुरस्तान्नयति। जातानेव भ्रातृव्यान्प्रणुदते। पुनुरा वर्तयति॥३९॥

जुनिष्यमाणनेव प्रतिनुदते। न्याहवृनीयो गारहंपत्यमकामयत। निगरहंपत्य
आहवृनीयम्। तौ विभाजुं नाशक्रोत्। सोऽश्वः पूर्ववाङ्मूल्वा। प्राश्वं पूर्वमुद्वहत्।
तत्पूर्ववाहः पूर्ववाद्वम्। यदश्वं पुरस्तान्नयति। विभक्तिरेवैन्योः सा। अथो
नानावीर्यविवैनौ कुरुते॥४०॥

यदुपर्युपरि शिरो हरेत्। प्राणान् विच्छिन्न्यात्। अधोऽधः शिरो हरति। प्राणानां
गोपीथाय। इयुत्यग्रे हरति। अथेयुत्यथेयति। त्रये इमे लोकाः। एष्वैवैनं लोकेषु
प्रतिष्ठितमाधत्ते। प्रजापतिरग्निमसृजत। सोऽबिभेत्र मां धक्ष्यतीति॥४१॥

तस्य त्रेधा महिमानं व्यौहत्। शान्त्या अप्रदाहाय। यत्रेधाऽग्निराधीयते।
महिमानंमेवास्य तद्यूहति। शान्त्या अप्रदाहाय। पुनरा वर्तयति। महिमानंमेवास्य
सन्देधाति। पुशुर्वा एषः। यदश्वः। एष रुद्रः॥४२॥

यदुग्निः। यदश्वस्य पुर्देऽग्निमादुध्यात्। रुद्राय पशूनपिदध्यात्। अपुशुर्यजमानः
स्यात्। यन्नाक्रमयेत्। अनवरुद्धा अस्य पुशवः स्युः। पार्श्वत आक्रमयेत्।

यथाऽऽहितस्याग्नेरङ्गांरा अभ्यवुर्वर्तेन्। अवरुद्धा अस्य पुशवो भवन्ति। न
रुद्रायापिंदधाति॥४३॥

त्रीणि हृवीः षि निर्वपति। विराजे एव विक्रान्तं यजमानोऽनु विक्रमते। अग्नये
पवमानाय। अग्नये पावकाय। अग्नये शुचये। यदग्नये पवमानाय निर्वपति।
पुनात्यैवैनम्। यदग्नये पावकाय। पूत एवास्मिन्नन्नाद्य दधाति। यदग्नये शुचये।
ब्रह्मवर्चसमेवास्मिन्नुपरिष्ठादधाति॥४४॥

एनमाहवनीयं धत्तेऽश्वत्वं वर्तयति कुरुत इति रुद्रो दधाति यदग्नये शुचये एकं च॥ [५]

देवासुराः संयत्ता आसन्। ते देवा विजयमुपयन्तः। अग्नौ वामं वसुं सं
न्यदधत। इदमुं नो भविष्यति। यदिं नो जेष्यन्तीति। तदग्निर्नैश्सहमशक्रोत। तत्
त्रेधा विन्यदधात। पुशुषु तृतीयम्। अपसु तृतीयम्। आदित्ये तृतीयम्॥४५॥

तदेवा विजित्य। पुनरवारुरुथ्सन्त। तैऽग्नये पवमानाय पुरोडाशमुष्टाकपालं
निरंवपन्। पुशवो वा अग्निः पवमानः। यदेव पुशुष्वासैत्। तत्तेनावारुन्धता। तैऽग्नये

पावुकायै। आपो वा अग्निः पावुकः। यदेवापस्वासीत्। तत्तेनावारुन्धतः॥४६॥

तैऽग्नये शुचये। असौ वा आदित्यैऽग्निः शुचिः। यदेवाऽऽदित्य आसीत्। तत्तेनावारुन्धतः। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। तनुवो वावैता अग्न्याधेयस्य। अग्नेयो वा अष्टाकंपालोऽग्न्याधेयमिति। यत्तं निर्वपेत्। नैतानि। यथाऽऽत्मा स्यात्॥४७॥

नाङ्गानि। तादृगेव तत्। यदेतानि निर्वपेत्। न तम्। यथाऽङ्गानि स्युः। नाऽऽत्मा। तादृगेव तत्। उभयानि सुह निरुप्याणि। यज्ञस्य सात्मत्वायै। उभयुँ वा एतस्यैन्द्रियं वीर्यमाप्यते॥४८॥

योऽग्निमाधुत्ते। ऐन्द्राग्नमेकादशकपालमनु निर्वपेत्। आदित्यं चरुम्। इन्द्राग्नी वै देवानामयांतयामानौ। ये एव देवते अयांतयाम्नी। ताभ्यामेवास्मां इन्द्रियं वीर्यमवरुन्धे। आदित्यो भवति। इयं वा अदितिः। अस्यामेव प्रति तिष्ठति। धून्वै वा एतद्रेतः॥४९॥

यदाज्यम्। अनुङ्गुहस्तण्डुलाः। मिथुनमेवावरुन्धे। घृते भवति।

युज्जस्यालूक्षान्तत्वाय। चत्वारं आरेयाः प्राशन्वन्ति। दिशामेव ज्योतिषि
जुहोति। पशवो वा एतानि हुवीः॒षिः। एष रुद्रः। यदग्निः॥५०॥

यथसूद्य एतानि हुवीः॒षिः निर्वपेत्। रुद्रायं पशूनपि दध्यात्। अपुशुर्यजमानः
स्यात्। यन्नानुनिर्वपेत्। अनंवरुद्धा अस्य पशवः स्युः। द्वादशसु रात्रीष्वनु निर्वपेत्।
संवथ्सरप्रतिमा वै द्वादश रात्रयः। संवथ्सरेणैवास्मै रुद्रः॒ शमयित्वा। पशूनवं रुन्धे।
यदेकमेकमेतानि हुवीः॒षिः निर्वपेत्॥५१॥

यथा त्रीण्यावपेनानि पूरयेत्। तादक्तत्। न प्रजननमुच्छ॑षेत्। एकं निरुप्यं।
उत्तरे समस्येत्। तृतीयमेवास्मै लोकमुच्छ॑षति प्रजननाय। तं प्रजया पशुभिरनु
प्रजायते। अथो युज्जस्यैवैषाऽभिक्रान्तिः। रथुचक्रं प्रवर्तयति। मनुष्यरथेनैव दैवरथं
प्रत्यवरोहति॥५२॥

ब्रह्मवादिनो वदन्ति। होतुव्यमग्निहोत्राँ(३) न होतुव्या(३) मिति। यद्यजुषा
जुहुयात्। अयथापूर्वमाहुती जुहुयात्। यन्न जुहुयात्। अग्निः परा भवेत्। तूष्णीमेव

हौतुव्यम् । युथापूर्वमाहुती जुहोति । नाग्निः पराभवति । अग्नीधे ददाति ॥५३॥

अग्निमुखानेवर्तन्मीणाति । उपबरहृणं ददाति । रूपाणामवरुच्छै । अश्वं ब्रह्मणे ।
इन्द्रियमेवावं रुन्धे । धेनुः होत्रैः । आशिषं एवावं रुन्धे । अनुद्वाहमध्वर्यवै । वहिर्वा
अनुद्वान् । वहिरध्वर्युः ॥५४॥

वहिनैव वहिं यज्ञस्यावं रुन्धे । मिथुनौ गावौ ददाति । मिथुनस्यावंरुच्छै ।
वासो ददाति । सर्वदेवत्यं वै वासः । सर्वा एव देवताः प्रीणाति । आ द्वादशभ्यो
ददाति । द्वादश मासाः संवध्सुरः । संवध्सुर एव प्रति तिष्ठति । काममूर्धं देयम् ।
अपरिमितस्यावंरुच्छै ॥५५॥

आदित्ये तृतीयमुफस्वासीत्तत्तेनावंरुन्धत् स्यादप्यते रेतोऽग्निरेकमेकमेतानि हृवीःषि निर्वप्त्यवरोहति ददात्यध्वर्युदयमेकं च ॥[६]

घर्मः शिरस्तदयमग्निः । सम्प्रियः पशुभिर्भुवत् । छुर्दिस्तोकाय तनयाय यच्छा
वातः प्राणस्तदयमग्निः । सम्प्रियः पशुभिर्भुवत् । स्वदितं तोकाय तनयाय पितुं पच ।
प्राचीमनु प्रदिशं प्रेहि विद्वान् । अग्नेरग्ने पुरो अग्निर्भवेह । विश्वा आशा दीद्यानो

विभाँहि। ऊर्जं नो धेहि द्विपदे चतुष्पदे॥५६॥

अर्कश्चक्षुस्तद्सौ सूर्यस्तदयमग्निः। सम्प्रियः पशुभिर्भुवत्। यत्ते शुक्र शुक्रं वर्चः
शुक्रा तनूः। शुक्रं ज्योतिरजस्मम्। तेन मे दीदिहि तेन त्वाऽऽदधे। अग्निनाऽग्ने
ब्रह्मणा। आनशे व्यानशे सर्वमायुव्यानशे। ये ते अग्ने शिवे तनुवौ। विराद्व स्वराद्व
ते माविशतां ते मा जिन्वताम्॥५७॥

ये ते अग्ने शिवे तनुवौ। सम्राद्वभिर्भूश्वं। ते माविशतां ते मा जिन्वताम्। ये ते
अग्ने शिवे तनुवौ। विभूश्वं परिभूश्वं। ते मा विशतां ते मा जिन्वताम्। ये ते अग्ने
शिवे तनुवौ। प्रभ्वी च प्रभूतिश्वा। ते मा विशतां ते मा जिन्वताम्। यास्ते अग्ने
शिवास्तनुवैः। ताभिस्त्वाऽऽदधे। यास्ते अग्ने घोरास्तनुवैः। ताभिरमुं गच्छ॥५८॥

चतुष्पदे जिन्वतां तनुवृश्वीणि च।

[७]

इमे वा एते लोका अग्रयः। ते यदव्यावृत्ता आधीयेरन्। शोचयेयुर्यजमानम्।
घर्मः शिरः इति गारहंपत्यमा दधाति। वातः प्राण इत्यन्वाहार्यपचनम्।

अर्कश्वसुरित्याहवनीयम् । तेनैवैनान्व्यावर्तयति । तथा न शोचयन्ति यजमानम् । रथन्तरमभिगायते गारहपत्य आधीयमाने । रथन्तरे वा अयं लोकः ॥५९॥

अस्मिन्नेवैनं लोके प्रतिष्ठितमा धत्ते । वामदेव्यमभिगायत उद्धियमाणे । अन्तरिक्षं वै वामदेव्यम् । अन्तरिक्ष एवैनं प्रतिष्ठितमाधत्ते । अथो शान्तिर्वै वामदेव्यम् । शान्तमेवैनं पश्व्यमुद्धरते । बृहदभिगायत आहवनीय आधीयमाने । बारहतो वा असौ लोकः । अमुष्मिन्नेवैनं लोके प्रतिष्ठितमाधत्ते । प्रजापतिरग्निं सृजत ॥६०॥

सोऽश्वोऽवारो भूत्वा पराडैत् । तं वारवन्तीयैनावारयत । तद्वारवन्तीयस्य वारवन्तीयत्वम् । श्यैतेनं श्येती अंकुरुत । तच्छ्यैतस्य श्यैतत्वम् । यद्वारवन्तीयमभिगायते । वारयित्वैवैनं प्रतिष्ठितमा धत्ते । श्यैतेनं श्येती कुरुते । घर्मः शिरङ्गति गारहपत्यमादधाति । सशीर्षाणमेवैनमा धत्ते ॥६१॥

उपैनमुत्तरो यज्ञो नमति । रुद्रो वा एषः । यदग्निः । स आधीयमान ईश्वरो यजमानस्य पशून् हिंसितोः । सम्प्रियः पशुभिर्भुवदित्याह । पशुभिरवैनः सम्प्रियं

करोति। पृश्नामहिंसायै। छुर्दिस्तोकायु तनयाय युच्छेत्याह। आमेवैतामा
शास्ते। वातः प्राण इत्यन्वाहार्युपचनम्॥६२॥

सप्राणमेवैनमा धत्ते। स्वदितं तोकायु तनयाय पितुं पचेत्याह। अन्नमेवास्मै
स्वदयति। प्राचीमनुं प्रदिशं प्रेहि विद्वानित्याह। विभक्तिरेवैनयोः सा। अथो
नानावीर्यविवैनौ कुरुते। ऊर्जं नो धेहि द्विपदे चतुष्पदे इत्याह। आमेवैतामा
शास्ते। अर्कशक्षुरित्याहवनीयम्। अर्को वै देवानामन्नम्॥६३॥

अन्नमेवावरुन्धे। तेन मे दीदिहीत्याह। समिन्ध एवैनम्। आनुशे व्यानश इति
त्रिरुदिङ्गयति। त्रयं इमे लोकाः। एष्वैवैनं लोकेषु प्रतिष्ठितमा धत्ते। तत्था न
कार्यम्। वीज्ञितमप्रतिष्ठितमा दधीत। उद्धृत्यैवाधायाभिमन्त्रियः। अर्वाङ्गितमेवैनं
प्रतिष्ठितमाधत्ते। विराङ्ग स्वराङ्ग यास्ते अग्ने शिवास्तनुवस्ताभिस्त्वाऽऽदधे
इत्याह। एता वा अग्नेः शिवास्तनुवः। ताभिरेवैन समर्धयति। यास्ते अग्ने
घोरास्तनुवस्ताभिरुमुं गच्छेति ब्रूयाद्यं द्विष्यात्। ताभिरेवैन पराभावयति॥६४॥

लोकांसु जैननुमाधते ऽन्वाहर्युपचंन देवानामन्त्रमेनुं प्रतिष्ठितमाधते पश्च च॥

[८]

शमीगर्भादग्निं मन्थति। एषा वा अग्रेर्यज्ञिया तनूः। तामेवास्मै जनयति। अदितिः पुत्रकामा। साध्येभ्यो देवेभ्यो ब्रह्मौदनमपचत्। तस्यां उच्छेषणमददुः। तत्प्राश्नात्। सा रेतोऽधत्त। तस्यै धाता चर्युमा चाजायेताम्। सा द्वितीयमपचत्॥६५॥

तस्यां उच्छेषणमददुः। तत्प्राश्नात्। सा रेतोऽधत्त। तस्यै मित्रश्ववरुणश्वाजायेताम्। सा तृतीयमपचत्। तस्यां उच्छेषणमददुः। तत्प्राश्नात्। सा रेतोऽधत्त। तस्या अशश्व भगव्याजायेताम्। सा चतुर्थमपचत्॥६६॥

तस्यां उच्छेषणमददुः। तत्प्राश्नात्। सा रेतोऽधत्त। तस्या इन्द्रश्वविवस्वाश्वाजायेताम्। ब्रह्मौदनं पंचति। रेते एव तद्धाति। प्राश्नन्ति ब्राह्मणा औदनम्। यदाज्यमुच्छिष्यते। तेन समिधोऽभ्यज्या दधाति। उच्छेषणाद्वा अदितीरेतोऽधत्त॥६७॥

उच्छेषणादेव तद्रेतो धत्ते। अस्थि वा एतत्। यथसमिधः। एतद्रेतः। यदाज्यम्।

यदाज्येन सुमिधोऽभ्यज्यादधाति। अस्थ्येव तद्रेतसि दधाति। तिस्र आदधाति
मिथुनत्वायां इयंतीर्भवन्ति। प्रजापतिना यज्ञमुखेन सम्मिताः॥६८॥

इयंतीर्भवन्ति। यज्ञपरुषा सम्मिताः। इयंतीर्भवन्ति। एतावद्वै पुरुषे
वीर्यम्। वीर्यसम्मिताः। आर्द्रा भवन्ति। आर्द्रमिव हि रेतः सिच्यते।
चित्रियस्याशृत्थस्यादधाति। चित्रमेव भवति। घृतवंतीभिरा दधाति॥६९॥

एतद्वा अग्नेः प्रियं धाम। यद्घृतम्। प्रियेणैवैनं धाम्ना समर्धयति। अथो
तेजसा। गायत्रीभिर्ब्रह्मणस्यादध्यात्। गायत्रघ्नन्दा वै ब्राह्मणः। स्वस्य छन्दसः
प्रत्ययनस्त्वायां। त्रिष्टुग्भी राजन्यस्य। त्रिष्टुप्घन्दा वै राजन्यः। स्वस्य छन्दसः
प्रत्ययनस्त्वायां॥७०॥

जगतीभिर्वैश्यस्य। जगतीछन्दा वै वैश्यः। स्वस्य छन्दसः प्रत्ययनस्त्वायां। तस्मै
संवर्थसुरं गोपायेत्। संवर्थसुरः हि रेतो हितं वर्धते। यद्येन संवर्थसुरे नोपनमेत्।
सुमिधः पुनरादध्यात्। रेतं एव तद्वितं वर्धमानमेति। न माऽसमश्वीयात्। न

स्त्रियुभुपेयात्॥७१॥

यन्माऽसमश्वीयात्। यथेष्ठेयंभुपेयात्। निर्वीर्यः स्यात्। नैनंमग्निरुपंनमेत्। श्वांधास्यमानो ब्रह्मौदनं पंचति। आदित्या वा इत उत्तमाः सुवर्गं लोकमायन्। ते वा इतो यन्तं प्रतिनुदन्ते। एते खलु वावाऽऽदित्याः। यद्वाह्नुणाः। तैरेव सन्त्वं गच्छति॥७२॥

नैनं प्रतिनुदन्ते। ब्रह्मवादिनौ वदन्ति। क्वा सः। अग्निः कार्यः। योऽस्मै प्रजां पशून्प्रजनयतीति। शल्कैस्ताऽरात्रिमग्निमिन्धीत। तस्मिन्नुपव्युषमरणी निष्टपेत्। यथरूपभायं वाशिता न्याविच्छायति। तादृगेव तत्। अपोदूह्य भस्माग्निं मन्थति॥७३॥

सैव साऽग्नेः सन्तीतिः। तं मंथित्वा प्राश्चमुद्धरति। संवध्सरमेव तद्रेतो हितं प्रजनयति। अनाहितस्तस्याग्निरित्योहुः। यः सुमिधोऽनाधायाग्निमाधुत्त इति। ताः संवध्सरे पुरस्तादादध्यात्। संवध्सरादेवैनंमवरुध्याधत्तो। यदिं संवध्सरेऽनादध्यात्।

द्वादश्यां पुरस्तादादेष्यात्। संवृथ्सरप्रतिमा वै द्वादशं रात्रेयः। संवृथ्सरमेवास्याहिता भवन्ति। यदिं द्वादश्यां नादेष्यात्। अहे पुरस्तादादेष्यात्। आहिता एवास्यं भवन्ति॥७४॥

द्वितीयं मपच्छतुर्थमपचृदितीं रेतोऽधत् समिता घृतवंतीभिरादेष्याति राजन्यः स्वस्य छन्दसः प्रत्ययनस्त्वायैयाद्रच्छाति मन्थाति रात्रेयश्चत्वारि च॥ [९]

प्रजापतिः प्रजा असृजत। स रिरिचानोऽमन्यत। स तपोऽतप्यत। स आत्मन्वीर्यमपश्यत्। तदेवर्धत। तदस्माऽसहस्रोर्धमसृज्यत। सा विराङ्गभवत्। तां देवासुरा व्यगृह्णत। सोऽब्रवीत्प्रजापतिः। मम् वा एषा॥७५॥

दोहा एव युष्माकुमिति। सा ततः प्राच्युदक्रामत्। तत्प्रजापतिः पर्यगृह्णात्। अर्थर्वं पितुं मैं गोपायेति। सा द्वितीयमुदक्रामत्। तत्प्रजापतिः पर्यगृह्णात्। नर्यप्रजां मैं गोपायेति। सा तृतीयमुदक्रामत्। तत्प्रजापतिः पर्यगृह्णात्। शङ्खस्य पशून्मैं गोपायेति॥७६॥

सा चंतुर्थमुदकामत्। तत्प्रजापतिः पर्यगृह्णात्। सप्रथ सुभां मैं गोपयेति। सा पञ्चममुदकामत्। तत्प्रजापतिः पर्यगृह्णात्। अहे बुधियु मन्त्रं मे गोपयेति। अग्नीन् वाव सा तान्व्यक्रमता। तान्प्रजापतिः पर्यगृह्णात्। अथो पङ्किमेव। पङ्किर्वा एषा ब्राह्मणे प्रविष्टा॥७७॥

तामात्मनोऽधि निर्मिमीते। यदुग्निराधीयते॥। तस्मादेतावन्तोऽग्नय आधीयन्ते। पाङ्कुं वा इदं सर्वम्। पाङ्कुनैव पाङ्कुं स्पृणोति। अर्थर्व पितुं मैं गोपयेत्याह। अन्त्रमेवैतेन स्पृणोति। नर्य प्रजां मैं गोपयेत्याह। प्रजामेवैतेन स्पृणोति। शङ्खस्य पुशून्मैं गोपयेत्याह॥७८॥

पुशूनैवैतेन स्पृणोति। सप्रथ सुभां मैं गोपयेत्याह। सुभामेवैतेनैन्द्रियः स्पृणोति। अहे बुधियु मन्त्रं मे गोपयेत्याह। मन्त्रमेवैतेनै श्रियः स्पृणोति। यदन्वाहार्युपचनेऽन्वाहार्यं पचन्ति। तेन सौऽस्याभीष्टः प्रीतः। यद्वारहपत्यु आज्यमधिश्रयन्ति सम्पर्कीर्यजयन्ति। तेन सौऽस्याभीष्टः प्रीतः। यदाहवनीये

जुहूति॥७९॥

तेन सोऽस्याभीष्ठः प्रीतः। यथ्सुभायाँ विजयन्ते। तेन सोऽस्याभीष्ठः प्रीतः।
 यदावसुथेऽन्नं हरन्ति। तेन सोऽस्याभीष्ठः प्रीतः। तथा॒ऽस्य सर्वे प्रीता अभीष्टा
 आधीयन्ते। प्रव॑सुथमेष्यन्नेवमुपतिष्ठैतैकम्। यथा॑ ब्राह्मणाये गृहेवासिनै परिदाये
 गृहानेति। तादृगेव तत्। पुनरागत्योपतिष्ठते। सा भागेयमेवैषां तत्। सा तत्
 ऊर्ध्वरोहत्। सा रोहिण्यंभवत्। तद्रोहिण्यै रोहिणित्वम्। रोहिण्यामुग्निमादंधीत।
 स्व एवैन् योनौ प्रतिष्ठितमाधृते। क्रृध्नोत्येनेन॥८०॥

एषा पुश्नमै गोपायेति प्रविष्टा पुश्नमै गोपायेत्याहु जुहूति तिष्ठते सुस च। [१०]

ब्रह्म सन्धत्तं कृत्तिकासूद्धन्ति द्वादशसु प्रजापतिवृचो दैवासुरास्तदुग्निर्नोद्धर्मः शिरं इमे वै शमीगुर्भात्प्रजापतिः स
 रिरिचानः स तपः स आत्मन्वीर्यं दश॥१०॥

ब्रह्म सन्धत्तं तौ दिव्यावथो शन्त्वाय प्राच्येषां यदुपर्युपरि यथसुद्यः सोऽश्वोऽवारो भूत्वा जगतीभिरशांतिः॥८०॥

ब्रह्म सन्धत्तमृग्नोत्येनेन॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णायजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके प्रथमः प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ द्वितीयः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके द्वितीयः प्रपाठकः ॥

उद्धन्यमानमस्या अमेध्यम्। अपं पाप्मानं यजमानस्य हन्तु। शिवा नः सन्तु
प्रदिशश्चतस्तः। शं नो माता पृथिवी तोकंसाता। शं नो देवीरभिष्ठये। आपो भवन्तु
पीतयै। शं योरभि स्त्रवन्तु नः। वैश्वानरस्य रूपम्। पृथिव्यां परिस्त्रसाँ। स्योनमा
विशन्तु नः॥१॥

यदिदं दिवो यदुदः पृथिव्याः। सञ्ज्ञाने रोदसी सम्बूवतुः। ऊषांकृष्णमवतु
कृष्णमूषाः। इहोभयोर्यज्ञियमागमिष्ठाः। ऊतीः कुर्वाणो यत्पृथिवीमचरः।
गुहाकारमाखुरूपं प्रतीत्यं। तत्ते न्यक्तमिह सम्भरन्तः। शतं जीवेम शुरदः
सर्वीराः। ऊर्जं पृथिव्या रसमभरन्तः। शतं जीवेम शुरदः पुरुचीः॥२॥

वृमीभिरनुवित्तं गुहांसु। श्रोत्रं त उव्यर्बधिरा भवामः। प्रजापतिसृष्टानां प्रजानांम्।
क्षुधोऽपहत्यै सुवितं नो अस्तु। उप प्रभिन्नमिष्मूर्जं प्रजाभ्यः। सूदं गृहेभ्यो

रसुमाभरामि। यस्य रूपं बिभ्रदिमामविन्दत्। गुहा प्रविष्टाऽ सरिरस्य मध्यै॥
तस्येदं विहंतमाभरन्तः। अछम्बद्धारमुस्यां विधेम॥३॥

यत्पूर्यपश्यथसरिरस्य मध्यै॥ उर्वमपश्यज्ञगतः प्रतिष्ठाम्। तत्पुष्करस्यायतनाद्धि
जातम्। पूर्ण पृथिव्याः प्रथनः हरामि। याभिरदहुज्ञगतः प्रतिष्ठाम्। उर्वमिमां
विश्वजनस्य भूत्रीम्। ता नः शिवाः शर्कराः सन्तु सर्वाः। अग्ने रेतश्चन्द्रः हिरण्यम्।
अद्यः सम्भूतममृतं प्रजासु। तथसुभरन्त्रुतरुतो निधाय॥४॥

अतिप्रयच्छु दुरितिं तरेयम्। अश्वो रूपं कृत्वा यदश्वत्थेऽतिष्ठः। सुवथसरं
देवेभ्यो निलाय। तत्ते न्यक्तमिह सुभरन्तः। शतं जीवेम शरदः सर्वीराः। ऊर्जः
पृथिव्या अध्युत्थितोऽसि। वनस्पते शतवलशो विरोह। त्वयां वृयमिषुमूर्जु मदन्तः।
रायस्पोषेण समिषा मदेम। गायत्रिया ह्रियमाणस्य यत्ते॥५॥

पूर्णमपततृतीयस्यै दिवोऽधिं। सोऽयं पूर्णः सोमपूर्णाद्धि जातः। ततो हरामि
सोमपीथस्यावरुद्धौ। देवानां ब्रह्मवादं वदतां यत्। उपाशृणोः सुश्रवा वै श्रुतोऽसि।

ततो मामाविशतु ब्रह्मवर्चसम्। तथसम्भरुङ्गतदवरुन्धीय साक्षात्। यया ते
सृष्टस्यग्नेः। हेतिमशमयत्प्रजापतिः। तामिमामप्रदाहाय॥६॥

शमीः शान्त्यै हराम्यहम्। यत्ते सृष्टस्यं युतः। विकङ्कुतं भा आच्छंजातवेदः। तया
भासा सम्मितः। उरुं नो लोकमनु प्रभाहि। यत्ते तान्तस्य हृदयमाच्छिन्दआतवेदः।
मरुतोऽद्विस्तमयित्वा। एतत्ते तदशनेः सम्भरामि। सात्मा अग्ने सहृदयो भवेह।
चित्रियादश्वत्थाथसम्भृता बृहत्यः॥७॥

शरीरमभि सङ्गस्कृताः स्थ। प्रजापतिना यज्ञमुखेन सम्मिताः। तिस्मिन्निवृद्धिर्मिथुना
प्रजात्यै। अश्वत्थाद्व्यवहाद्धि जाताम्। अग्नेस्तनुं यज्ञियाः सम्भरामि।
शान्तयोनि शमीगर्भम्। अग्नये प्रजनयितवै। यो अश्वत्थः शमीगर्भः। अरुरोहु
त्वे सचां। तं ते हरामि ब्रह्मणा॥८॥

यज्ञियैः केतुभिः सुह। यं त्वा सम्भरञ्जातवेदः। यथाशरीरं भूतेषु न्यक्तम्। स
सम्भृतः सीद शिवः प्रजाम्यः। उरुं नो लोकमनुनेषि विद्वान्। प्रवेधसे कवये

मेध्याय। वचो वन्दारु वृषभाय वृष्णोः। यतो भयमभयं तत्रो अस्तु। अव देवान् यंजे हेड्यान्। सुमिधाऽग्निं दुवस्यत॥९॥

घृतैर्बोधयतातिथिम्। आऽस्मिन् हृव्या जुहोतन। उपं त्वाऽग्ने हृविष्मतीः।
घृतार्चीर्यन्तु हर्यत। जुषस्वं सुमिधो मम। तं त्वा सुमिद्धिरङ्गिरः। घृतेन वर्धयामसि।
बृहच्छोचा यविष्य। सुमिध्यमानः प्रथमो नु धर्मः। समकुभिरज्यते विश्ववारः॥१०॥

शोचिष्केशो घृतनिर्णिक्पावकः। सुयज्ञो अग्निर्यजथाय देवान्। घृतप्रतीको
घृतयोनिरग्निः। घृतैः समिष्ठो घृतमस्यान्नम्। घृतप्रुषस्त्वा सरितो वहन्ति। घृतं
पिबन्सुयजा यक्षि देवान्। आयुर्दा अग्ने हृविषो जुषाणः। घृतप्रतीको घृतयोनिरेधि।
घृतं पीत्वा मधु चारु गव्यम्। पितेवं पुत्रमभिरक्षतादिमम्॥११॥

त्वामग्ने समिधानं यविष्ट। देवा दूतं चक्रिरे हव्यवाहम्। उरुज्रयसं
घृतयोनिमाहुतम्। त्वेषं चक्षुर्दधिरे चोदयन्वति। त्वामग्ने प्रदिव आहुतं घृतेन।
सुम्नायवः सुषुमिधा समीधिरे। स वावृधान ओषधीभिरुक्षितः। उरु ज्रयासि

पार्थिवा वित्तिष्ठसे। घृतप्रतीकं व ऋतस्य धूषदम्। अग्निं मित्रं न समिधान
ऋञ्जते॥१२॥

इन्धानो अक्रो विदथेषु दीद्यत्। शुक्रवर्णमुदु नो यस्ते धियम्। प्रजा अग्ने
संवासय। आशाश्च पशुभिः सह। गृष्टाण्यस्मा आधेहि। यान्यासन्ध्यवितुः स्वे।
मही विशपली सदने ऋतस्य। अर्वाची एतं धरणे रथीणाम्। अन्तर्वली जन्यं
जातवैदसम्। अध्वराणा जनयथः पुरोगाम्॥१३॥

आरोहतं दशतः शक्तरीमम्। ऋतेनाग्ने आयुषा वर्चसा सह। ज्योगजीवन्तु
उत्तरामुत्तराः समाम्। दर्शमुहं पूर्णमासं यज्ञं यथा यजौ। ऋत्वियवती स्थो
अग्निरेतसौ। गर्भं दधाथां ते वामुहं ददै। तथसत्यं यद्वीरं बिमृथः। वीरं जनयिष्यथः।
ते मत्प्रातः प्रजनिष्यथे। ते मा प्रजाते प्रजनयिष्यथः॥१४॥

प्रजया पशुभिर्ब्रह्मवर्चसेन सुवर्गं लोके। अनृताऽसत्यमुपैमि। मानुषादैव्यमुपैमि।
दैवीं वाचं यच्छामि। शत्कैरग्निमिन्धानः। उभौ लोकौ सनेमुहम्। उभयौर्लोकयोर्

ऋध्वा। अति मृत्युं तराम्यहम्। जातवेदो भुवनस्य रेतः। इह सिंशु तपसो
यज्ञनिष्पते॥१५॥

अग्निमश्वत्थादधि॑ हव्यवाहम॑। शमीगर्भज्ञनयन् यो मयोभूः। अयं ते
योनिरऋत्वियः। यतो जातो अरोचथाः। तं जानन्नग्नु आरोह। अथा नो वर्धया
रुयिम्। अपेत् वीत् वि च सर्पतातः। येऽत्र स्थ पुराणा ये च नूतनाः। अदादिदं
यमोऽवसानं पृथिव्याः। अक्रन्त्रिमं पितरो लोकमस्मै॥१६॥

अग्नेर्भस्मा॑स्यग्नेः पुरीषमसि। सञ्जानमसि कामधरणम्। मयि॑ ते कामधरणं
भूयात्। संवः सृजामि॑ हृदयानि। सःसृष्टं मनो अस्तु वः। सःसृष्टः प्राणो अस्तु
वः। सं या वः प्रियास्तनुवः। सं प्रिया हृदयानि वः। आत्मा वौ अस्तु सम्प्रियः।
सम्प्रियास्तनुवो मम्॥१७॥

कल्पेतां द्यावापृथिवी। कल्पन्तामापु ओषधीः। कल्पन्तामग्नयः पृथक्। मम्
ज्यैष्यायु सब्रताः। यैऽग्नयः समनसः। अन्तरा द्यावापृथिवी। वासन्तिकावृत्

अभि कल्पमानाः। इन्द्रमिव देवा अभि सं विशन्तु। दिवस्त्वा वीर्येण। पृथिव्यै
महिमा॥१८॥

अन्तरिक्षस्य पोषेण। सर्वपशुमादधे। अर्जीजनन्नमृतं मत्यासः। अस्त्रमाणं तरणं
वीडुजम्भम्। दश स्वसारो अग्रुवः समीचीः। पुमांसं जातमभि सर्वभन्ताम्।
प्रजापतेस्त्वा प्राणेनाभि प्राणिमि। पूष्णः पोषेण मह्यम्। दीर्घयुत्वायं शतशारदाय।
शतं शरद्य आयुषे वर्चसे॥१९॥

जीवात्वे पुण्याय। अहं त्वदस्मि मदसि त्वमेतत्। ममासि योनिस्तव्
योनिरस्मि। ममैव सन्वहं हृव्यान्यग्ने। पुत्रः पित्रे लोककृञ्ञातवेदः। प्राणे
त्वाऽमृतमादधामि। अन्नादमन्नाद्याय। गोसारं गुस्यै। सुगारुहपत्यो विदहन्नरातीः।
उषसः श्रेयसीः श्रेयसीर्दधत्॥२०॥

अग्ने सप्तलां अप बाधमानः। रायस्पोषमिष्मूर्जमस्मासु धेहि। इमा उ
मामुपतिष्ठन्तु रायः। आभिः प्रजाभिरिह संवसेय। इहो इडा तिष्ठतु विश्वरूपी।

मध्ये वसोर्दीदिहि जातवेदः। ओजसे बलाय त्वोद्यच्छे। वृषणे शुष्मायायुषे वर्चसे।
सुपलतूरसि वृत्रतूः। यस्ते देवेषु महिमा सुवर्गः॥२१॥

यस्ते आत्मा पशुषु प्रविष्टः। पुष्टिर्या ते मनुष्येषु पप्रथे। तयां नो अग्ने
जुषमाणं एहिं। दिवः पृथिव्याः पर्यन्तरिक्षात्। वातोत्पशुभ्यो अध्योषधीभ्यः। यत्र
यत्र जातवेदः सम्भूथं। ततो नो अग्ने जुषमाणं एहिं। प्राचीमनु प्रदिशं प्रेहि
विद्वान्। अग्नेरग्ने पुरो अग्निर्भवेह। विश्वा आशा दीद्यानो वि भाहि॥२२॥

ऊर्जा नो धेहि द्विपदे चतुष्पदे। अन्वग्निरुषसामग्रमख्यत्। अन्वहानि प्रथमो
जातवेदाः। अनु सूर्यस्य पुरुत्रा च रश्मीन्। अनु द्यावापृथिवी आतंतान। विक्रमस्व
महाऽ असि। वेदिषन्मानुषेभ्यः। त्रिषु लोकेषु जागृहि। यदिदं दिवो यद्दः
पृथिव्याः। संविदाने रोदसी सं बभूवतुः॥२३॥

तयोः पृष्ठे सीदतु जातवेदाः। शुभ्यः प्रजाभ्यस्तुनुवै स्योनः। प्राणं त्वाऽमृत
आ दंधामि। अन्नादमन्नाद्याय। गोत्सारं गुत्यै। यत्ते शुक्र शुक्रं वर्चः शुक्रा तनूः।

शुक्रं ज्योतिरजस्मा तेन मे दीदिहि तेन त्वाऽऽदधे। अग्निनांज्ञे ब्रह्मणा। आनशे
व्यानशे सर्वमायुर्व्यानशे॥२४॥

नर्यं प्रजां मैं गोपाय। अमृतत्वायं जीवसैः। जातां जनिष्यमाणां च। अमृते
सूत्ये प्रतिष्ठिताम्। अर्थर्वं पितुं मैं गोपाय। रसमन्त्रमिहायुषे। अदब्यायोऽर्शीततनो।
अविषन्नः पितुं कृणु। शङ्खस्यं पुशून्मैं गोपाय। द्विपादो ये चतुष्पदः॥२५॥

अष्टाशङ्काश्च य इहाग्नैः। ये चैकंशफा आशुगाः। सप्रथं सुभां मैं गोपाय। ये च
सभ्याः सभासदः। तानिन्द्रियावतः कुरु। सर्वमायुरुपासताम्। अहैं बुध्नियं मन्त्रं
मैं गोपाय। यमृषयस्त्रैविदा विदुः। ऋचः सामानि यजूर्षिः। सा हि श्रीरमृता
सृताम्॥२६॥

चतुः शिखण्डा युवतिः सुपेशाः। घृतप्रतीका भुवनस्य मध्यैः। मर्मज्यमाना
महुते सौभंगाय। मह्यं धुक्ष्व यजमानाय कामान्। इहैव सन्तत्रं सुतो वै
अग्नयः। प्राणेन वाचा मनसा बिभर्मि। तिरो मा सन्तमायुर्मा प्रहासीत्।

ज्योतिषा वो वैश्वानुरेणोपतिष्ठे। पञ्चधाऽग्नीन्व्यक्रामत्। विराटथसृष्टा प्रजापतेः।
ऊर्ध्वाऽरोहद्रोहिणी। योनिरुग्मेः प्रतिष्ठितिः॥२७॥

विशन्तु नः पुरुचीर्विधेम निधाय यत्तेऽप्रदाहाय बृहत्यौ ब्रह्मणा दुवस्यत विश्वार इममृजते पुरोगां प्रजनयिष्यथौ जनिष्यते�स्मै
मम महिमा वर्चसे दर्थसुवर्गो भाहि सम्भवतुरायुर्व्यानशे चतुर्ष्पदः सुतां प्रजापतेर्वै च॥ [१]

नवैतान्यहानि भवन्ति। नव वै सुवर्गा लोकाः। यदेतान्यहान्युपयन्ति। नवस्वेव
तथसुवर्गेषु लोकेषु सत्रिणः प्रतितिष्ठन्तो यन्ति। अग्निष्ठोमाः परः सामानः कार्या
इत्याहुः। अग्निष्ठोमसमितः सुवर्गो लोक इति। द्वादशाग्निष्ठोमस्य स्तोत्राणि।
द्वादश मासाः संवथसुरः। तत्तत्र सूक्ष्यम्। उक्थ्या एव सप्तदशाः परः सामानः
कार्याः॥२८॥

पश्वो वा उक्थानि। पशुनामवरुद्धौ। विश्वजिदभिजितावग्निष्ठोमौ। उक्थ्याः
सप्तदशाः परः सामानः। ते सङ्स्तुता विराजमभि सम्पद्यन्ते। द्वे चर्चावतिरिच्येते।
एकंया गौरतिरिक्तः। एकयाऽयुरुनः। सुवर्गो वै लोको ज्योतिः। ऊर्ग्विराट्॥२९॥

सुवृग्मेव तेन लोकमभि जयन्ति। यत्परः राथन्तरम्। तत्रथमेऽहन्कार्यम्।
बृहद्वितीयैः। वैरूपं तृतीयैः। वैराजं चतुर्थै। शाकरं पञ्चमे। रैवतः पृष्ठे। तदु पृष्ठेभ्यो
नयन्ति। सन्तनय एते ग्रहां गृह्यन्ते॥३०॥

अतिग्राह्यौः परः सामसु। इमानेवैतैर्लोकान्सन्तन्वन्ति। मिथुना एते ग्रहां
गृह्यन्ते। अतिग्राह्यौः परः सामसु। मिथुनमेव तैर्यजमाना अवरुन्धते। बृहत्पृष्ठं
भवति। बृहद्वै सुवृग्ं लोकः। बृहतैव सुवृग्ं लोकं यन्ति। त्रयस्त्रिःशि नाम् साम्।
माध्यं दिने पवमाने भवति॥३१॥

त्रयस्त्रिःशद्वै देवताः। देवता एवावरुन्धते। ये वा इतः परश्च
संवथ्सरमुपयन्ति। न हैन् ते स्वस्ति समश्जुवते। अथ यैऽमुतोऽर्वाश्चमुपयन्ति।
ते हैन् स्वस्ति समश्जुवते। एतद्वा अमुतोऽर्वाश्चमुपयन्ति। यदेवम्। यो हु खलु
वाव प्रजापतिः। स उवेवेन्द्रः। तदु देवेभ्यो नयन्ति॥३२॥

कार्यं विराङ्गृह्यन्ते पवमाने भवतीन्द्र एकं च॥

सन्ततिर्वा एते ग्रहाः। यत्परः सामानः। विषूवान्दिवाकीर्त्यम्। यथा शालायै
पक्षसी। एव संवध्सुरस्य पक्षसी। यदेतेन गृह्येनन्। विषूची संवध्सुरस्य पक्षसी
व्यवस्थं सेयाताम्। आर्तिमाच्छेयुः। यदेते गृह्यन्ते। यथा शालायै पक्षसी मध्यमं
वृश्मभि संमायच्छति॥३३॥

एव संवध्सुरस्य पक्षसी दिवाकीर्त्यमभि सं तन्वन्ति। नार्तिमाच्छन्ति।
एकविश्महर्भवति। शुक्राग्रा ग्रहा गृह्यन्ते। प्रत्युत्तब्यै सयुत्वाय। सौर्य एतदहः
पशुरालभ्यते। सौर्योऽतिग्राह्यो गृह्यते। अहरेव रूपेण समर्धयन्ति। अथो अहं
एवैष बुलिरहियते। सत्सैतदहरतिग्राह्यो गृह्यन्ते॥३४॥

सुप्त वै शीरूपण्याः प्राणाः। असावादित्यः शिरः प्रजानाम्। शीरूपन्नेव प्रजानां
प्राणान्दधाति। तस्माथ्सुप्त शीरूपन्प्राणाः। इन्द्रो वृत्रं हुत्वा। असुरान्पराभाव्यां स
इमाँलोकानभ्यजयत्। तस्यासौ लोकोऽनभिजित आसीत्। तं विश्वकर्मा भूत्वा-
भ्यजयत्। यद्वैश्वकर्मणो गृह्यते॥३५॥

सुवर्गस्य लोकस्याभिजित्यै। प्र वा एतेऽस्मालोकाच्यवन्ते। ये वैश्वकर्मणं गृह्णते। आदित्यः श्वो गृह्यते। इयं वा अदितिः। अस्यामेव प्रति तिष्ठन्ति। अन्यौन्यो गृह्यते। विश्वान्येवान्येन कर्माणि कुर्वाणा यन्ति। अस्यामन्येन प्रति तिष्ठन्ति। तावाऽपरार्धाश्वस्वथसुरस्यान्योन्यो गृह्यते। ताकुमौ सुह महाब्रते गृह्यते। यज्ञस्यावान्त गृत्वा। उभयोर्लोकयोः प्रति तिष्ठन्ति। अकर्ममुक्थं भवति। अन्नाद्यस्यावरुद्ध्यै॥३६॥ समायच्छत्यतिग्राह्यां गृह्यन्ते गृह्यते संवधसुरस्यान्योन्यो गृह्यते पञ्च च।—————[३]

एकविंश एष भवति। एतेन वै देवा एकविंशेन। आदित्यमित उत्तमं सुवर्गं लोकमारोहयन्। स वा एष इत एकविंशः। तस्य दशावस्तादहानि। दश परस्तात्। स वा एष विराज्युभयतः प्रतिष्ठितः। विराजि हि वा एष उभयतः प्रतिष्ठितः। तस्मादन्तरेमौ लोकौ यन्। सर्वेषु सुवर्गेषु लोकेष्वभितपत्रेति॥३७॥

देवा वा आदित्यस्य सुवर्गस्य लोकस्य। पराचोऽतिपादाद्विभयुः। तं छन्दोभिरदहुं धृत्यै। देवा वा आदित्यस्य सुवर्गस्य लोकस्य। अवाचो-

ज्वपादाद्बिभयुः। तं पञ्चर्भी रुश्मिभिरुद्वयन्। तस्मादेकविशेऽहन्यश्च
दिवाकीत्यानि क्रियन्ते। रुश्मयो वै दिवाकीत्यानि। ये गायुत्रे। ते गायुत्रीषूत्तरयोः
पवमानयोः॥३८॥

महादिवाकीत्युः होतुः पृष्ठम्। विकर्ण ब्रह्मसामम्। भासोऽग्निष्ठेमः। अथैतानि
पराणि। परैर्वै देवा आदित्युः सुवर्गं लोकमपारयन्। यदपारयन्। तत्पराणां
परत्वम्। पारयन्त्येनं पराणि। य एवं वेदं। अथैतानि स्पराणि। स्परैर्वै देवा
आदित्युः सुवर्गं लोकमस्पारयन्। यदस्पारयन्। तथ्स्पराणाङ्गं स्परत्वम्।
स्पारयन्त्यैनुङ्गं स्पराणि। य एवं वेदं॥३९॥

एति पवमानयोः स्पराणि पञ्च च॥ [४]

अप्रतिष्ठां वा एते गच्छन्ति। येषां संवर्षस्त्रेऽनास्तेऽथं। एकादशिन्याप्यते।
वैष्णवं वामनमालभन्ते। यज्ञो वै विष्णुः। यज्ञमेवालभन्ते प्रतिष्ठित्यै।
ऐन्द्राग्नमालभन्ते। इन्द्राग्नी वै देवानामयातयामानौ। ये एव देवते अयातयाग्नी।
ते एवालभन्ते॥४०॥

वैश्वदेवमालंभन्ते। देवता एवावरुन्धते। द्यावापृथिव्यां धेनुमालंभन्ते।
द्यावापृथिव्योरेव प्रति तिष्ठन्ति। वायव्यं वृथसमालंभन्ते। वायुरैवैभ्यो यथा-
ऽज्यतनादेवता अवरुन्धते। आदित्यामविं वशमालंभन्ते। इयं वा अदितिः।
अस्यामेव प्रति तिष्ठन्ति। मैत्रावरुणीमालंभन्ते॥४१॥

मित्रेणैव यज्ञस्य स्विष्ट शमयन्ति। वरुणेन दुरिष्टम्। प्राजापत्यं तूपरं महाब्रतं
आलंभन्ते। प्राजापत्योऽतिग्राह्यो गृह्यते। अहरेव रूपेण समर्धयन्ति। अथो अहं
एवैष बुलिरहित्यते। आग्नेयमालंभन्ते प्रति प्रज्ञात्यै। अजपुत्वान् वा एते पूर्वमासैरवं
रुन्धते। यदेते गव्याः पशवं आलभ्यन्ते। उभयैषां पशूनामवरुद्धै॥४२॥

यदतिरिक्तामेकादशिर्नामालभेन्। अप्रियं भ्रातृव्यमभ्यतिरिच्येत। यद्वौ द्वौ पशू
समस्येयुः। कर्नीय आयुः कुर्वरन्। यदेते ब्राह्मणवन्तः पशवं आलभ्यन्ते। नाप्रियं
भ्रातृव्यमभ्यतिरिच्यते। न कर्नीय आयुः कुर्वते॥४३॥

ते एवालंभन्ते मैत्रावरुणीमालंभन्ते वरुद्धै सुस च॥

प्रजापतिः प्रजाः सृष्टा वृत्तोऽशयत्। तं देवा भूतानाऽरसं तेजः सुभूत्यै
तेनैनमभिषज्यन्। मुहानंववर्तीति। तन्महाब्रूतस्य महाब्रूतत्वम्। मुहद्वृतमिति।
तन्महाब्रूतस्य महाब्रूतत्वम्। मुहुतो ब्रूतमिति। तन्महाब्रूतस्य महाब्रूतत्वम्।
पञ्चविंशः स्तोमो भवति॥४४॥

चतुर्विंशत्यर्धमासः संवथ्सरः। यद्वा एतस्मिन्थसंवथ्सरेऽधि प्राजायत। तदन्न
पञ्चविंशत्यमंभवत्। मध्युतः क्रियते। मध्युतो ह्यन्नमशितं धिनोति। अथो मध्युत
एव प्रजानामूर्धीयते। अथ यद्वा इदमन्ततः क्रियते। तस्मादुदन्ते प्रजाः समेधन्ते।
अन्ततः क्रियते प्रजननायैव। त्रिवृच्छिरो भवति॥४५॥

त्रेधाविहितं हि शिरः। लोमं छुवीरस्थिं। परांचा स्तुवन्ति। तस्मात्तथसद्वगेव।
न मेद्यतोऽनुं मेद्यति। न कृश्युतोऽनुं कृश्यति। पञ्चदशोऽन्यः पक्षो भवति।
सप्तदशोऽन्यः। तस्माद्वयाऽस्यन्यतरमर्धमभि पर्यावर्तन्ते। अन्यतरतो हि तदर्हीयः
क्रियते॥४६॥

पञ्चविंश आत्मा भवति। तस्मान्मध्यतः पश्वो वरिष्ठाः। एकविंशं पुच्छम्। द्विपदासु स्तुवन्ति प्रतिष्ठित्यै। सर्वेण सुह स्तुवन्ति। सर्वेण ह्यात्मनाऽऽत्मन्वी। सुहोतपतन्ति। एकैकामुच्छिष्ठन्ति। आत्मन् ह्यज्ञानि बुद्धानि। न वा एतेन सर्वः पुरुषः॥४७॥

यदित इतो लोमानि दुतो नखान्। परिमादः क्रियन्ते। तान्येव तेन प्रत्युप्यन्ते। औदुम्बरस्तल्पो भवति। ऊर्गर्वा अन्नमुदुम्बरः। ऊर्ज एवान्नाद्यस्यावरुद्धौ। यस्य तल्पसद्यमनभिजितुङ्ग स्यात्। स देवानां साम्यक्षे। तुल्पसद्यमभिजयानीति तल्पमारुह्योद्भायेत्। तुल्पसद्यमेवाभि जयति॥४८॥

यस्य तल्पसद्यमभिजितुङ्ग स्यात्। स देवानां साम्यक्षे। तल्पसद्यं मा पराजेषीति तल्पमारुह्योद्भायेत्। न तल्पसद्यं पराजयते। प्लेङ्गं शङ्कसति। महो वै प्लेङ्गः। महस एवान्नाद्यस्यावरुद्धौ। देवासुराः संयत्ता आसन्। त आदित्ये व्यायच्छन्त। तं देवाः समजयन्॥४९॥

ब्राह्मणश्च शूद्रश्च चर्मकर्ते व्यायच्छेते। दैव्यो वै वर्णो ब्राह्मणः। असुर्यः
शूद्रः। इमेऽराध्सुरिमे सुभूतमंकुन्नित्यन्यतरो ब्रूयात्। इम उद्वासीकारिणी
इमे दुर्भूतमंकुन्नित्यन्यतरः। यदेवैषाऽ सुकृतं या राष्ट्रिः। तदन्यतरोऽभि
श्रीणाति। यदेवैषाऽ दुष्कृतं याऽराष्ट्रिः। तदन्यतरोऽप्तं हन्ति। ब्राह्मणः सं जंयति।
अमुमेवाऽऽदित्यं भ्रातृव्यस्य संविन्दन्ते॥५०॥

भूति भूति क्रियते पुरुषो जयत्यजयञ्जयत्येकं च॥ [६]

उद्धृत्यमानं नवैतानि सन्ततिरेकविश्श एुषोप्रतिष्ठां प्रजापतिर्वृत्तः षट्॥६॥
उद्धन्यमानः शोचिष्केशोऽग्ने सुपलानतिग्राह्यां वैश्वदेवमालंभन्ते पञ्चाशत्॥५०॥
उद्धन्यमानः संविन्दन्ते॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णायजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके द्वितीयः प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ तृतीयः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके तृतीयः प्रपाठकः ॥

देवासुराः संयत्ता आसन्। ते देवा विजयमुपयन्तः। अग्नीषोमयोस्तेजस्विनीस्तुनूः
सन्ध्यदधता। इदमुं नो भविष्यति। यदिं नो जेष्यन्तीति। तेनाग्नीषोमावपा॑क्रामताम्।
ते देवा विजित्या। अग्नीषोमावन्वैच्छन्। तैऽग्निमन्व॑विन्दन्त्रुतुषूर्थसंन्नम्। तस्य
विभक्तीभिस्तेजस्विनीस्तुनूरवारुन्धता॥१॥

ते सोममन्व॑विन्दन्। तमग्नन्। तस्य यथाऽभिज्ञाय तुनूर्व्यगृह्णत। ते ग्रहां अभवन्।
तद्वहाणां ग्रहत्वम्। यस्यैवं विदुषो ग्रहां गृह्यन्ते। तस्य त्वेव गृहीताः। नाना॑ऽग्नेयं
पुनराधेये कुर्यात्। यदना॑ग्नेयं पुनराधेये कुर्यात्। व्यृद्धमेव तत्॥२॥

अना॑ग्नेयं वा एतत्क्रियते। यथस्मिधस्तनूनपांतमिडो बरहिर्यजति।
उभावा॑ग्नेयावाज्यभागौ स्याताम्। अना॑ज्यभागौ भवत् इत्याहुः। यदुभावा॑ग्नेयावन्वश्च
अग्नये पवमानायोत्तरः स्यात्। यत्पवमानाय। तेनाऽज्यभागः। तेन सौम्यः।

बुधं नवत्याग्नेयस्याऽज्यंभागस्य पुरोऽनुवाक्या भवति॥३॥

यथा सुसं बुधयति। तादृगेव तत्। अग्निन्यक्ताः पलीसंयाजानामृचः स्युः। तेनाग्नेयः सर्वं भवति। एकधा तेजस्विर्नी देवतामुपैतीत्याहुः। सैनमीश्वरा प्रदहु इति। नेति ब्रूयात्। प्रजननं वा अग्निः। प्रजननमेवोपैतीति। कृतयजुः सम्भृतसम्भार इत्याहुः॥४॥

न सम्भृत्याः सम्भाराः। न यजुः कार्यमिति। अथो खलु। सम्भृत्यां एव सम्भाराः। कार्यं यजुः। पुनराग्नेयस्य समृद्ध्यै। तेनोपांशु प्रचरति। एष्य इव वा एषः। यत्पुनराग्नेयः। यथोपांशु नष्टमिच्छति॥५॥

तादृगेव तत्। उच्चैः स्विष्टकृतमुथ्सृजति। यथा नष्टं वित्त्वा प्राहायमिति। तादृगेव तत्। एकधा तेजस्विर्नी देवतामुपैतीत्याहुः। सैनमीश्वरा प्रदहु इति। तत्थानोपैति। प्रयाजानूयाजेष्वेव विभक्तीः कुर्यात्। यथापूर्वमाज्यंभागौ स्याताम्। एवं पलीसंयाजाः॥६॥

तद्वैश्वानुरवत्प्रजननवत्तरमुपैतीति। तदाहुः। व्यृद्धं वा एतत्। अनाग्रेयं वा एतत्क्रियत् इति। नेति ब्रूयात्। अग्निं प्रथमं विभक्तीनां यजति। अग्निमुत्तमं पलीसंयाजानाम्। तेनाग्रेयम्। तेनु समृद्धं क्रियत् इति॥७॥

अरुन्धतैव तद्वति समृतसम्भारः इत्याहुरिच्छति पलीसंयाजा नवं च॥ [१]

देवा वै यथादर्शं यज्ञानाहरन्त। योऽग्निष्ठेमम्। य उक्ष्यम्। योऽतिरात्रम्। ते सहैव सर्वे वाजपेयमपश्यन्। ते। अन्योऽन्यस्मै नातिष्ठन्त। अहमनेन यजा इति। तैऽब्रुवन्। आजिमस्य धावामेति॥८॥

तस्मिन्नाजिमधावन्। तं बृहस्पतिरुद्देजयत्। तेनायजत। स स्वाराज्यमगच्छत्। तमिन्द्रोऽब्रवीत्। मामनेन याजयेति। तेनेन्द्रमयाजयत्। सोऽग्रं देवतानां पर्यैत्। अगच्छुर्थस्वाराज्यम्। अतिष्ठन्तास्मै ज्यैष्याय॥९॥

य एवं विद्वान् वाजपेयेन यजते। गच्छति स्वाराज्यम्। अग्रं समानानां पर्यैति। तिष्ठन्तेऽस्मै ज्यैष्याय। स वा एष ब्राह्मणस्य चैव राजन्यस्य च यजः।

तं वा एतं वाजुपेयु इत्याहुः। वाजाप्ये वा एषः। वाजुङ् हैतेन देवा ऐफ्सन्। सोमो वै वाजुपेयः। यो वै सोमं वाजुपेयु वेदं॥१०॥

वाज्यैवैनं पीत्वा भवति। आऽस्य वाजी जायते। अन्नं वै वाजुपेयः। य एवं वेदं। अत्यन्नम्। आऽस्यान्नादो जायते। ब्रह्म वै वाजुपेयः। य एवं वेदं। अति ब्रह्मणान्नम्। आऽस्य ब्रह्मा जायते॥११॥

वाग्वै वाजस्य प्रसुवः। य एवं वेदं। कुरोति वाचा वीर्यम्। ऐनं वाचा गच्छति। अपिवर्तीं वाचं वदति। प्रजापतिर्देवेभ्यो यज्ञान्व्यादिशत्। स आत्मन्वाजुपेयमधत्। तं देवा अब्रुवन्। एष वाव यज्ञः। यद्वाजुपेयः॥१२॥

अप्येव नोऽत्रास्त्वति। तेभ्यं एता उज्जितीः प्रायच्छत्। ता वा एता उज्जितये व्याख्यायन्ते। यज्ञस्य सर्वत्वाय। देवतानामनिर्भागाय। देवा वै ब्रह्मणश्चान्नस्य च शमलमपाग्नन्। यद्वाह्मणः शमलमासीत्। सा गाथा नाराशुङ्स्यभवत्। यदन्नस्य। सा सुरा॥१३॥

तस्माद्वायं तश्च मुक्तस्य च न प्रतिगृह्यम् । यत्प्रतिगृहीयात् । शमलं प्रतिगृहीयात् । सर्वा वा एतस्य वाचोऽवरुद्धाः । यो वांजपेययाजी । या पृथिव्यां याऽग्नौ या रथन्तरे । याऽन्तरिक्षे या वायौ या वामदेव्ये । या दिवि याऽऽदित्ये या बृहति । याऽपसु यौषधीषु या वनस्पतिषु । तस्माद्वाजपेययाज्यात्मिजीनः । सर्वा ह्यस्य वाचोऽवरुद्धाः ॥ १४ ॥

धावामेति ज्यैष्ठाय वेदं ब्रह्मा जायते वाजपेयः सुराऽत्मिजीन् एकं च ॥ [२]

देवा वै यदन्यैर्ग्रहैर्यज्ञस्य नावारुन्धता । तदतिग्राहैरतिगृह्यावारुन्धता । तदतिग्राह्याणामतिग्राह्यत्वम् । यदतिग्राह्या गृह्यन्ते । यदेवान्यैर्ग्रहैर्यज्ञस्य नावरुन्धे । तदेव तैरतिगृह्यावरुन्धे । पञ्च गृह्यन्ते । पाङ्को यज्ञः । यावानेव यज्ञः । तमात्माऽवरुन्धे ॥ १५ ॥

सर्वे ऐन्द्रा भवन्ति । एकधैव यजमान इन्द्रियं दधति । सप्तदश प्राजापत्या ग्रहा गृह्यन्ते । सप्तदशः प्रजापतिः । प्रजापतेरास्यै । एकयुर्चा गृह्णाति । एकधैव यजमाने

वीर्यं दधाति। सोमग्रहांश्च सुराग्रहांश्च गृह्णाति। एतद्वै देवानां परममन्त्रम्। यथ्सोमः॥१६॥

एतन्मनुष्याणाम्। यथ्सुरा॑॥ परमेणैवास्मा॑ अन्नाद्येनावरमन्नाद्यमवं रुन्धे। सोमग्रहान्गृह्णाति। ब्रह्मणो वा एतत्तेजः। यथ्सोमः। ब्रह्मण एव तेजसा॑ तेजो॑ यज्ञमाने दधाति। सुराग्रहान्गृह्णाति। अन्नस्य वा एतच्छमलम्। यथ्सुरा॑॥१७॥

अन्नस्यैव शमलेन॑ शमलं यज्ञमानादपहन्ति। सोमग्रहांश्च सुराग्रहांश्च गृह्णाति। पुमान्॑ वै सोमः। स्त्री सुरा॑। तन्मिथुनम्। मिथुनमेवास्य॑ तद्यज्ञे करोति प्रजननाय। आत्मानमेव सोमग्रहैः स्पृणोति। जायां॑ सुराग्रहैः। तस्माद्वाजपेययाज्यमुष्मिल्लोके स्त्रियः॑ सम्भवति। वाजपेयाभिजितुङ्गृह्णस्य॥१८॥

पूर्वे॑ सोमग्रहा गृह्णन्ते। अपरे॑ सुराग्रहाः। पुरोऽक्ष॑ सोमग्रहान्थसादयति। पश्चादक्ष॑ सुराग्रहान्। पापवस्यसस्य॑ विधृत्यै। एष॑ वै यज्ञमानः। यथ्सोमः। अन्न॑ सुरा॑। सोमग्रहांश्च सुराग्रहांश्च व्यतिषजति। अन्नाद्यैनैवैनु॑ व्यतिषजति॥१९॥

सम्पृचः स्थु सं मा भद्रेण पृङ्गेत्याह। अन्नं वै भद्रम्। अन्नाद्यैवैनैऽ सः सृजति।
अन्नस्यु वा एतच्छमलम्। यथसुरा॑॥ पाप्मेव खलु वै शमलम्। पाप्मना॒ वा
एनमेतच्छमलेन् व्यतिषजति। यथसोमग्रहाऽश्च सुराग्रहाऽश्च व्यतिषजति। विपृचः
स्थु वि मा पाप्मना॑ पृङ्गेत्याह। पाप्मनैवैनैऽ शमलेन् व्यावर्तयति॥२०॥

तस्माद्वाजपेययुजी पूतो मेघ्यो दक्षिण्यः। प्राङ्गद्विवति सोमग्रहैः। अमुमेव
तैलोकमभिजयति। प्रत्यङ्गसुराग्रहैः। इममेव तैलोकमभिजयति। प्रतिष्ठन्ति
सोमग्रहैः। यावदेव सत्यम्। तेन सूयते। वाजसृज्यः सुराग्रहान् हरन्ति। अनृतेनैव
विशः सः सृजति। हिरण्यपत्रं मधौः पूर्णं ददाति। मधुव्योऽसानीति। एकधा
ब्रह्मण् उपं हरति। एकधैव यजमान् आयुस्तेजो दधाति॥२१॥

आस्वाऽवं रुद्धे सोमः शमलं यथसुरा॒ ह्यस्यैन् व्यतिषजति व्यावर्तयति सृजति चत्वारिं च॥ [३]

ब्रह्मवादिनो वदन्ति। नाग्निष्ठोमो नोकथ्यः। न षोडशी नातिरात्रः। अथ
कस्माद्वाजपेये सर्वे यज्ञकृतवोऽवरुद्ध्यन्त इति। पुशुभिरिति ब्रूयात्। आग्नेयं

पुशुमालंभते। अग्निष्ठोममेव तेनावं रुन्धे। ऐन्द्राग्नेनोक्थ्यम्॥ ऐन्द्रेण षोडशिनः स्तोत्रम्। सारस्वत्याऽतिरात्रम्॥ २२॥

मारुत्या बृहृतः स्तोत्रम्। एतावन्तो वै यज्ञक्रतवः। तान्पशुभिरेवावं रुन्धे। आत्मानंमेव स्पृणोत्यग्निष्ठोमेन। प्राणापानावुक्थ्येन। वीर्यः षोडशिनः स्तोत्रेण। वाचमतिरात्रेण। प्रजां बृहृतः स्तोत्रेण। इममेव लोकमभिजयत्यग्निष्ठोमेन। अन्तरिक्षमुक्थ्येन॥ २३॥

सुवर्गं लोकः षोडशिनः स्तोत्रेण। देवयानानेव पथ आरोहत्यतिरात्रेण। नाकः रोहति बृहृतः स्तोत्रेण। तेजं एवाऽत्मन्धंत्त आग्नेयेन पुशुना॥ ओजो बलमैन्द्राग्नेन। इन्द्रियमन्द्रेण। वाचः सारस्वत्या। उभावेव दैवलोकं च मनुष्यलोकं चाभिजयति मारुत्या वशया॥ सुसदश प्राजापत्यान्पशूनालंभते। सुसदशः प्रजापतिः॥ २४॥

प्रजापतेरास्यै। श्यामा एकरूपा भवन्ति। एवमिव हि प्रजापतिः समृद्धै। तान्पर्यग्निकृतानुशृजति। मरुतो यज्ञमजिघाः सन्प्रजापतेः। तेभ्य एतां मारुतीं

वशामालभता। तयैवैनानशमयत्। मरुत्या प्रचर्य। एतान्संज्ञपयेत्। मरुत् एव
शमयित्वा॥२५॥

एतैः प्रचरति। यज्ञस्याधाताय। एकधा वृपा जुहोति। एकदेवत्या हि। एते।
अथो एकधैव यजमाने वीर्यं दधाति। नैवारेण सुपदशशरावेणैतरहि प्रचरति।
एतत्पुरोडाशा ह्येते। अथो पशूनामेव छिद्रमपिदधाति। सारस्वत्योत्तमया प्रचरति।
वाग्वै सरस्वती। तस्मात्प्राणानां वागुत्तमा। अथो प्रजापतवेव यज्ञं प्रतिष्ठापयति।
प्रजापतिरहि वाक्। अपन्नदती भवति। तस्मान्मनुष्याः सर्वा वाचं वदन्ति॥२६॥

अतिग्रात्रमन्तरिक्षमुक्थ्यैन प्रजापतिः शमयित्वोत्तमया प्रचरति पट च। [४]

सवित्रं जुहोति कर्मणः कर्मणः पुरस्तात्। कस्तद्वेदेत्याहुः। यद्वाजुपेयस्य
पूर्वं यदपरमिति। सवितृप्रसूत एव यथापूर्वं कर्माणि करोति। सवनेसवने
जुहोति। आक्रमणमेव तथेतुं यजमानः कुरुते। सुवर्गस्य लोकस्य समष्टै।
वाचस्पतिर्वचमद्य स्वदाति न इत्याह। वाग्वै देवानां पुराऽन्नमासीत्। वाचमेवास्मा-

अन्नं इ स्वदयति॥२७॥

इन्द्रस्य वज्रोऽसि वार्त्तेषु इति रथमुपावहरति विजित्यै। वाजस्य नु प्रस्वे
मातरं महीमित्याह। यच्चैवेयम्। यच्चास्यामधिं। तदेवावरुन्धे। अथो तस्मिन्नेवोभये-
ऽभिषिञ्च्यते। अपस्वन्तरमृतमप्सु भेषजमित्यशान्पल्पूलयति। अपसु वा अश्वस्य
तृतीयं प्रविष्टम्। तदनुवेनन्ववप्लवते। यदप्सु पल्पूलयति॥२८॥

यदेवास्यापसु प्रविष्टम्। तदेवावरुन्धे। बहु वा अश्वोऽमेध्यमुपर्गच्छति। यदप्सु
पल्पूलयति। मेध्यानेवैनान्करोति। वायुर्वा त्वा मनुर्वा त्वेत्याह। एता वा एतं
देवता अग्रे अश्वमयुञ्जन्। ताभिरेवैनान् युनक्ति। सुवस्योङ्गित्यै। यजुषा युनक्ति
व्यावृत्यै॥२९॥

अपान्नपादाशुहेमन्निति सम्मार्ष्टि। मेध्यानेवैनान्करोति। अथो स्तौत्येवैनानाजि ९
सरिष्यतः। विष्णुक्रमान्क्रमते। विष्णुरेव भूत्वेमाल्लोकानभिजयति। वैश्वदेवो वै
रथः। अङ्गौ न्यङ्गावभितो रथं यावित्याह। या एव देवता रथे प्रविष्टाः। ताभ्यं

एव नमस्करोति। अ॒त्मनोऽनात्मे॑। अशमरथं भावुकोऽस्यु॑ रथो॑ भवति। य एवं
वेदं॥३०॥

स्वदयुति॑ पुल्पूलयंति॑ व्यावृत्यु॑ अनात्मे॑ द्वे च॥ [५]

देवस्याह॑ सवितुः॑ प्रसुवे॑ बृहस्पतिना॑ वाजुजिता॑ वाजं॑ जेषमित्याह॑।
सवितृप्रसूत एव ब्रह्मणा॑ वाजुमुञ्जयति। देवस्याह॑ सवितुः॑ प्रसुवे॑ बृहस्पतिना॑
वाजुजिता॑ वर्षिष्ठं॑ नाकं॑ रुहेयमित्याह॑। सवितृप्रसूत एव ब्रह्मणा॑ वर्षिष्ठं॑
नाकं॑ रोहति। चात्वाले॑ रथचक्रं॑ निमित्तं॑ रोहति। अतो॑ वा अङ्गिरस उत्तमा॑:
सुवर्गं॑ लोकमायन्। साक्षादेव यजमानः॑ सुवर्गं॑ लोकमेति। आवेष्यति। वज्रो॑ वै
रथः। वज्रेणैव दिशोऽभिजयति॥३१॥

वाजिना॑ सामं॑ गायते। अन्नं॑ वै वाजः। अन्नमेवाव॑ रुन्धे। वाचो॑ वर्ष्म
देवेभ्योऽपाक्रामत्। तद्वन्स्पतीन्माविशत्। सैषा॑ वाग्वन्स्पतिषु॑ वदति। या॑
दुन्दुभौ। तस्माद्वन्दुभिः॑ सर्वा॑ वाचोऽतिंवदति। दुन्दुभीन्स्माघ्रन्ति। पुरुमा॑ वा एषा॑

वाक्॥३२॥

या दुन्दुभौ। परमयैव वाचाऽवरं वाचमव रुन्धे। अथो वाच एव वर्ष्य यजमानो-
ऽव रुन्धे। इन्द्राय वाचं वदतेन्द्रं वाजं जापयतेन्द्रो वाजमजयिदित्याह। एष
वा एतरहीन्द्रः। यो यजते। यजमान एव वाजमुञ्जयति। सप्तदश प्रव्याधानाजिं-
धावन्ति। सप्तदशः स्तोत्रं भवति। सप्तदशसप्तदश दीयन्ते॥३३॥

सप्तदशः प्रजापतिः। प्रजापतेरात्यै। अर्वाऽसि सप्तिरसि वाज्यसीत्याह। अग्निर्वा-
अर्वा। वायुः सप्तिः। आदित्यो वाजी। एताभिरेवास्मै देवताभिर्देवरथं युनक्ति।
प्रष्टिवाहिनं युनक्ति। प्रष्टिवाही वै देवरथः। देवरथमेवास्मै युनक्ति॥३४॥

वजिनो वाजं धावत काष्ठं गच्छतेत्याह। सुवर्गो वै लोकः काष्ठा। सुवर्गमेव
लोकं यन्ति। सुवर्ग वा एते लोकं यन्ति। य आजिं धावन्ति। प्राश्नो धावन्ति। प्राणिं व
हि सुवर्गो लोकः। चतुर्सृभिरनु मन्त्रयते। चत्वारि छन्दांसि। छन्दोभिरेवैनान्सुवर्ग
लोकं गमयति॥३५॥

प्र वा एते॑स्माल्लोकाच्यवन्ते। य आजिं धावन्ति। उदं च आवर्तन्ते। अस्मादेव
तेन लोकान्नयन्ति। रथविमोचनीयं जुहोति प्रतिष्ठित्यै। आ मा वाजस्य प्रसवो
जंगम्यादित्याह। अन्नं वै वाजः। अन्नमेवावं रुन्धे। यथालोकं वा एत उज्जयन्ति।
य आजिं धावन्ति॥३६॥

कृष्णलं कृष्णलं वाजसृन्धः प्रयच्छति। यमेव ते वाजं लोकमुज्जयन्ति। तं
परिक्रीयावं रुन्धे। एकुधा ब्रह्मण् उपहरति। एकुधैव यजमाने वीर्यं दधाति। देवा
वा ओषधीष्वाजिमयुः। ता बृहस्पतिरुदजयत्। स नीवारान्निरवृणीत। तन्नीवाराणां
नीवारत्वम्। नैवारश्चरुभवति॥३७॥

एतद्वै देवानां परममन्नम्। यन्नीवाराः। परमेणैवास्मां अन्नाद्येनावरमन्नाद्यमवं
रुन्धे। सप्तदशशरावो भवति। सप्तदशः प्रजापतिः। प्रजापतेरात्यौ। क्षीरे
भवति। रुचमेवास्मिन्दधाति। सर्पिष्वान्भवति मेध्यत्वाय। बारहस्पत्यो वा एष
देवतया॥३८॥

यो वाजुपेयेन् यजते। बारुहस्पत्य एष चरुः। अश्वान्सरिष्यतः सुसुषश्वावं
ग्रापयति। यमेव ते वाजं लोकमुञ्जयन्ति। तमेवावरुन्धे। अर्जीजिपत वनस्पतयु
इन्द्रं वाजं विमुच्यध्वमिति दुन्दुभीन् विमुश्वति। यमेव ते वाजं लोकमिन्द्रियं
दुन्दुभयं उञ्जयन्ति। तमेवावरुन्धे॥३९॥

अभिजंयति वा एषा वाग्दीयन्तेऽस्मै युनक्ति गमयति य आजिं धावन्ति भवति देवतयुऽष्टौ च।————[६]

तार्प्यं यजमानं परिधापयति। यज्ञो वै तार्प्यम्। यज्ञेनैवैनः समर्धयति। दर्भमयं
परिधापयति। पवित्रं वै दर्भाः। पुनात्यैवैनम्। वाजं वा एषोऽवरुरुथ्मते। यो
वाजुपयेन् यजते। ओषधयः खलु वै वाजः। यद्भूमयं परिधापयति॥४०॥

वाजस्यावरुद्धै। जायु एहि सुवो रोहावेत्याह। पत्रिया एवैष यज्ञस्यान्वारम्भो-
ऽनवच्छित्यै। सप्तदशारत्तिर्यूपो भवति। सप्तदशः प्रजापतिः। प्रजापतेरास्यै।
तूपरश्वतुरश्रिर्भवति। गौधूमं चृषालम्। न वा एते व्रीहयो न यवाः। यद्गौधूमाः॥४१॥

एवमिव हि प्रजापतिः समृद्धै। अथो अमुमेवास्मै लोकमन्वन्तं करोति।

वासोभिर्वेष्टयति। एष वै यजमानः। यद्यूपः। सुवर्देवत्यं वासः। सर्वाभिरेवैनं देवतांभिः समर्धयति। अथो अक्रमणमेव तथेतुं यजमानः कुरुते। सुवर्गस्य लोकस्य समष्टौ। द्वादश वाजप्रसवीयानि जुहोति॥४२॥

द्वादश मासौः संवध्सरः। संवध्सरमेव प्रीणाति। अथो संवध्सरमेवास्मा उपदधाति। सुवर्गस्य लोकस्य समष्टौ। दशभिः कल्पै रोहति। नव॑ वै पुरुषे प्राणाः। नाभिर्दशमी। प्राणानेव यथास्थानं कल्पयित्वा। सुवर्गं लोकमेति। एतावद्वै पुरुषस्य स्वम्॥४३॥

यावदेवास्यास्ति। तेन सुह सुवर्गं लोकमेति। सुवर्देवाऽ अंगन्मेत्याह। सुवर्गमेव लोकमेति। अमृताऽभूमेत्याह। अमृतमिव हि सुवर्गो लोकः। प्रजापतेः प्रजा अभूमेत्याह। प्रजापत्यो वा अयं लोकः। अस्मादेव तेन लोकान्नैति॥४४॥

समुहं प्रजया सं मया प्रजेत्याह। आमेवैतामा शास्ते। आसुपुट्टेष्ठन्ति। अन्नं

वा इयम्। अन्नाद्येनैवैन समर्थयन्ति। ऊषैर्द्वन्ति। एते हि साक्षादन्नम्। यदूषाः।
साक्षादेवैनमन्नाद्येन समर्थयन्ति। पुरस्तात्प्रत्यच्च ग्रन्ति॥४५॥

पुरस्ताद्विप्रतीचीनमन्नमद्यते। शीरूपतो ग्रन्ति। शीरूपतो ह्यन्नमद्यते। दिग्भ्यो
ग्रन्ति। दिग्भ्य एवास्मां अन्नाद्यमवरुन्धते। ईश्वरो वा एष पराङ्मुदधः। यो यूपः
रोहति। हिरण्यमध्यवरोहति। अमृतं वै हिरण्यम्। अमृतः सुवर्गो लोकः॥४६॥

अमृतं एव सुवर्गे लोके प्रति तिष्ठति। शतमानं भवति। शतायुः पुरुषः
शतेन्द्रियः। आयुष्येवेन्द्रिये प्रति तिष्ठति। पुष्टे वा एतद्रूपम्। यदजा। त्रिः
संवर्थसरस्यान्यान्पशून्परि प्रजायते। बस्ताजिनमध्यवरोहति। पुष्टामेव प्रजनने
प्रति तिष्ठति॥४७॥

परिधापयति गोधूमां जहोति स्वं नैति प्रत्यच्च ग्रन्ति लोको नवं च॥ [७]

सुसान्नहोमाञ्जुहोति। सुस वा अन्नानि। यावन्त्येवान्नानि। तान्येवावरुन्ध्ये।
सुस ग्राम्या ओषधयः। सुसारण्याः। उभयोषुमवरुच्छौ। अन्नस्यान्नस्य जुहोति।

अन्नस्यान्नस्यावरुद्धै। यद्वाजपेययाऽज्यनवरुद्धस्याशब्दीयात्॥४८॥

अवरुद्धेन् व्युद्धेत। सर्वस्य समवदाय जुहोति। अनवरुद्धस्यावरुद्धै।
औदुम्बरेण सुवेण जुहोति। ऊर्ग्वा अन्नमुदुम्बरः। ऊर्ज एवान्नाद्यस्यावरुद्धै।
देवस्य त्वा सवितुः प्रसव इत्याह। सवितृप्रसूत एवैन् ब्रह्मणा देवताभिरभिषिञ्चति।
अन्नस्यान्नस्याभिषिञ्चति। अन्नस्यान्नस्यावरुद्धै॥४९॥

पुरस्तात्प्रत्यञ्चमभिषिञ्चति। पुरस्ताद्धि प्रतीचीनमन्नमद्यते। शीरूपतोऽभिषिञ्चति।
शीरूपतो ह्यन्नमद्यते। आ मुखादन्ववस्त्रावयति। मुखुत एवास्मा अन्नाद्य दधाति।
अग्नेस्त्वा साम्राज्येनाभिषिञ्चामीत्याह। एष वा अग्नेः सवः। तेनैवैनमभिषिञ्चति।
इन्द्रस्य त्वा साम्राज्येनाभिषिञ्चामीत्याह॥५०॥

इन्द्रियमेवास्मिन्नेतेन दधाति। बृहस्पतेस्त्वा साम्राज्येनाभिषिञ्चामीत्याह। ब्रह्म
वै देवानां बृहस्पतिः। ब्रह्मणैवैनमभिषिञ्चति। सोमग्रहाङ्श्वावदानीयानि चत्विंश्य
उपर्हरन्ति। अमुमेव तैर्लोकमन्नवन्तं करोति। सुराग्रहाङ्श्वानवदानीयानि च

वाजुसृज्यः। इमेव तैर्लोकमन्नवन्तं करोति। अथो उभयीष्वेवाभिषिञ्च्यते। विमाथं
कुर्वते वाजुसृतः॥५१॥

इन्द्रियस्यावरुद्ध्यै। अनिरुक्ताभिः प्रातः सवुने स्तुवते। अनिरुक्तः प्रजापतिः।
प्रजापतेरात्यै। वाजवतीभिर्माध्यं दिने। अन्नं वै वाजः। अन्नमेवावरुन्ध्ये। शिपिविष्ट-
वतीभिस्तृतीयसवुने। यज्ञो वै विष्णुः। पुशवः शिपिः। यज्ञ एव पुशुषु प्रतिं तिष्ठति।
बृहदन्त्यं भवति। अन्तमेवैन श्रिये गमयति॥५२॥

अश्चीयादन्नस्यान्नस्यावरुद्ध्या इन्द्रस्य त्वा साम्राज्येनाभिषिञ्चामीत्याह वाजुसृतः शिपिस्त्रीणि च॥ [८]

नृषदं त्वेत्याह। प्रजा वै नृन्। प्रजानामेवैतेन सूयते। द्रुषदमित्याह। वनस्पतयो
वै द्रु। वनस्पतीनामेवैतेन सूयते। भुवनसदमित्याह। यदा वै वर्सीयान्भवति।
भुवनमग्निति वै तमाहुः। भुवनमेवैतेन गच्छति॥५३॥

अपसुषदं त्वा घृतसदमित्याह। अपामेवैतेन घृतस्यं सूयते। व्योमसदमित्याह।
यदा वै वर्सीयान्भवति। व्योमाग्निति वै तमाहुः। व्योमेवैतेन गच्छति। पृथिविषदं

त्वाऽन्तरिक्षसदमित्याह। एषामेवैतेन लोकानां सूयते। तस्माद्वाजपेययाजी न कश्चन प्रत्यवरोहति। अपौवु हि देवतानां सूयते॥५४॥

नाकसदमित्याह। युदा वै वर्सीयान्भवति। नाकंमग्निति वै तमाहुः। नाकमेवैतेन गच्छति। ये ग्रहाः पञ्चजनीना इत्याह। पञ्चजनानामेवैतेन सूयते। अपां रसमुद्घयसमित्याह। अपामेवैतेन रसस्य सूयते। सूर्यरश्मि एव समाभृतमित्याह सशुक्त्वाय।॥५५॥

गच्छति सूयते नवं च॥ [९]

इन्द्रो वृत्रं हृत्वा असुरान्परभाव्य। सौऽमावास्यां प्रत्यागच्छत्। ते पितरः पूर्वद्युरागच्छन्। पितृन् यज्ञोऽगच्छत्। तं देवाः पुनरयाचन्त। तमेभ्यो न पुनरददुः। तैऽब्रुवन्वरं वृणामहै। अथं वुः पुनर्दस्यामः। अस्मभ्यमेव पूर्वद्युः क्रियात् इति।॥५६॥

तमेभ्यः पुनरददुः। तस्मात्पितृभ्यः पूर्वद्युः क्रियते। यत्पितृभ्यः पूर्वद्युः करोति।

पि॒तृभ्यं ए॒व तद्युज्ञं निष्क्रीयु॑ यज॑मानः प्रतनुते। सोमाय पि॒तृपीताय स्वधा नम्
इत्याह। पि॒तुरेवाधि॑ सोमपीथमवं रुन्धे। न हि पि॒ता प्रमीयमाण् आहैष सो॒मपीथ
इति॑। इन्द्रियं वै सो॒मपीथः। इन्द्रियमेव सो॒मपीथमवं रुन्धे। तेनैन्द्रियेण द्वितीयां
जायामभ्येश्जुते॥५७॥

ए॒तद्वै ब्राह्मणं पुरा वाजवश्रवसा वि॒दामंक्रन्। तस्मात्ते द्वेद्वै जाये अभ्याक्षता॑
य ए॒वं वेदा॑ अभि॑ द्वितीयां जायामंश्जुते। अग्नयै कव्यवाहनाय स्वधा नम्
इत्याह। य ए॒व पि॒तृणामुग्निः। तं प्रीणाति। तिस्त्र आहृतीर्जुहोति। त्रिर्निर्देधाति।
षट्थसम्पद्यन्ते॥५८॥

षड्वा॑ ऋतवः। ऋतूनेव प्रीणाति। तूष्णी॑ मेक्षणमादेधाति। अस्ति॑ वा हि॑ पृष्ठ॑ ऋतुर्नृ
वा॑। देवान् वै पि॒तृन्मीतान्। मनुष्याः॑ पि॒तरोऽनु॑ प्रपिपते। तिस्त्र आहृतीर्जुहोति।
त्रिर्निर्देधाति। षट्थसम्पद्यन्ते। षड्वा॑ ऋतवः॥५९॥

ऋतवः॑ खलु॑ वै देवाः॑ पि॒तरः। ऋतूनेव देवान्पि॒तृन्मी॑णाति। तान्मी॑तान्। मनुष्याः॑

पि॒तरोऽनु॑ प्रपि॒पते। सु॒कृदा॒च्छिन्नं बुरु॒हि॒र्भवति। सु॒कृदि॒व् हि॒ पि॒तरः। त्रिर्निंद॑धाति।
तृतीये॑ वा इतो॑ लोके॑ पि॒तरः। तानेव॑ प्रीणाति। पराङ्गावर्तते॥६०॥

ह्नीका॑ हि॒ पि॒तरः। ओष्मणौ॑ व्यावृत्॑ उपा॑स्ते। ऊ॒ष्मभाँगा॑ हि॒ पि॒तरः। ब्रह्मवा॒दिनो॑
वदन्ति। प्राश्या॑ (३) न्नं प्राश्या॑ (३) मिति॑। यत्प्रा॑शन्नीयात्। जन्यु॒मन्नमद्यात्।
प्रुमायुंकः॑ स्यात्। यन्नं प्रा॑शन्नीयात्। अहंविः॑ स्यात्॥६१॥

पि॒तृभ्यु॑ आवृ॑श्येत। अवघ्रेयं॑मेव। तत्रेव॑ प्राशिंतं॑ नेवाप्रांशितम्। वीरं॑ वा॑ वै॒ पि॒तरः
प्रयन्तो॑ हरन्ति। वीरं॑ वा॑ ददति। दशां॑ छिनन्ति। हरणभागा॑ हि॒ पि॒तरः। पि॒तृनेव॑
निरवंदयते। उत्तरं॑ आयुषि॑ लोमं॑ छिन्दीत। पि॒तृणा॑ इतरं॑हि॒ नेदीयः॥६२॥

नमस्करोति। नमस्कारो॑ हि॒ पि॒तृणाम्। नमो॑ वः॑ पि॒तरो॑ रसाय। नमो॑ वः॑ पि॒तरः
शुष्माय। नमो॑ वः॑ पि॒तरो॑ जीवाय। नमो॑ वः॑ पि॒तरः॑ स्वधायै। नमो॑ वः॑ पि॒तरो॑
मन्यवै। नमो॑ वः॑ पि॒तरो॑ घोराय। पि॒तरो॑ नमो॑ वः। य ए॒तस्मिंलो॑के॑ स्थ॥६३॥

युष्मां॑स्तेऽनु॑। यै॑ऽस्मिंलो॑के॑। मां॑ तेऽनु॑। य ए॒तस्मिंलो॑के॑ स्थ। यू॒यं॑ तेषां॑ वसिष्ठा॑

भूयास्त। यैऽस्मिँलोके। अहं तेषां वसिष्ठो भूयासुमित्याह। वसिष्ठः समानानां["]
भवति। य एवं विद्वान्पितृभ्यः करोति। एष वै मनुष्याणां यज्ञः॥६४॥

देवानां वा इतरे यज्ञाः। तेन वा एतत्पितृलोके चरति। यत्पितृभ्यः करोति। स
ईश्वरः प्रमेतोः। प्राजापत्ययच्च पुनरैति। यज्ञो वै प्रजापतिः। यज्ञेनैव सुह पुनरैति।
न प्रमायुको भवति। पितृलोके वा एतद्यजमानश्चरति। यत्पितृभ्यः करोति। स
ईश्वर आर्तिमार्तोः। प्रजापतिस्त्वावैन तत् उन्नेतुमरहुतीत्याहुः। यत्प्राजापत्ययच्च
पुनरैति। प्रजापतिरेवैन तत् उन्नयति। नार्तिमार्च्छति यजमानः॥६५॥

इत्यशब्दे पद्यन्ते पद्यन्ते पद्मन्ते पद्मन्ते वर्ततेऽहंविः स्यान्नेदीयः स्थ यज्ञो यजमानश्चरति यत्पितृभ्यः करोति पञ्च च॥[१०]

देवासुरा अग्नीषोमयोर्देवा वै यथादरशं देवा वै यदन्यैर्ग्रहैर्ब्रह्मवादिनो नाग्निष्ठोमो न सांवित्रं देवस्याहं तार्प्यं
सुसान्नेहोमानृषद् त्वेन्द्रो वृत्रः हृत्वा दर्श॥१०॥

देवासुरा वाज्यैवैन तस्माद्वाजपेययज्ञी देवस्याहं वाजस्यावरुद्धा इन्द्रियमेवास्मिन् हीका हि पितरः पञ्चपटिः॥६५॥

देवासुरा यजमानः॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके तृतीयः प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ चतुर्थः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके चतुर्थः प्रपाठकः ॥

उभये वा एते प्रजापतेरध्यसृज्यन्ता। देवाश्वासुराश्वा। तान्न व्यजानात्।
 इमैऽन्य इमैऽन्य इति। स देवान् शूनकरोत्। तान् भ्यषुणोत्। तान्पुवित्रेणापुनात्।
 तान्पुरस्तात्पुवित्रस्य व्यगृह्णात्। ते ग्रहां अभवन्। तद्वहाणां ग्रहत्वम्॥१॥

देवता वा एता यजमानस्य गृहे गृह्यन्ते। यद्वहाः। विदुरेन देवाः। यस्यैवं विदुषं
 एते ग्रहां गृह्यन्ते। एषा वै सोमस्याऽऽहुतिः। यदुपांशुः। सोमेन देवांस्तर्पयाणीति
 खलु वै सोमेन यजते। यदुपांशुं जुहोति। सोमेनैव तद्वेवांस्तर्पयति। यद्वहां
 जुहोति॥२॥

देवा एव तद्वेवान्पच्छन्ति। यच्चमसां जुहोति। तेनैवानुरूपेण यजमानः सुवर्गं
 लोकमेति। किं न्वेतदग्रं आसीदित्याहुः। यत्पात्राणीति। इयं वा एतदग्रं आसीत्।
 मृन्मयानि वा एतान्यासन्। तैर्देवा न व्यावृतमगच्छन्। त एतानि दारुमयाणि

पात्राण्यपश्यन्। तान्यकुर्वता॥३॥

तैर्वै ते व्यावृत्मगच्छन्। यद्वारुमयाणि पात्राणि भवन्ति। व्यावृत्मेव तैर्यजंमानो गच्छति। यानि दारुमयाणि पात्राणि भवन्ति। अमुमेव तैर्लोकमभिजयति। यानि मृन्मयानि। इममेव तैर्लोकमभिजयति। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। काश्रतसः स्थालीर्वायुव्याः सोमग्रहणीरिति। देवा वै पृश्निमदुहन्॥४॥

तस्यां एते स्तनां आसन्। इयं वै पृश्निः। तामादित्या आदित्यस्थाल्या चतुर्ष्पदः पशूनदुहन्। यदादित्यस्थाली भवति। चतुर्ष्पद एव तया पशून् यजंमान इमां दुहे। तामिन्द्रं उक्थ्यस्थाल्येन्द्रियमदुहत्। यदुक्थ्यस्थाली भवति। इन्द्रियमेव तया यजंमान इमां दुहे। तां विश्वे देवा आग्रयणस्थाल्योर्जमदुहन्। यदाग्रयणस्थाली भवति॥५॥

ऊर्जमेव तया यजंमान इमां दुहे। तां मनुष्या ध्रुवस्थाल्याऽयुरदुहन्। यद्वृवस्थाली भवति। आयुरेव तया यजंमान इमां दुहे। स्थाल्या गृह्णाति।

वायुव्येन जुहोति। तस्मादन्येन पात्रेण पुशून्दुहन्ति। अन्येन प्रतिगृहन्ति। अथो
व्यावृतमेव तद्यजमानो गच्छति॥६॥

ग्रहत्वं ग्रहां जुहोत्यकुर्वतादुहन्नाग्रयणस्थाली भवति नवं च॥ [१]

युवः सुरामर्माश्विना। नमुचावासुरे सचां। विपिपाना शुभस्पती। इन्द्रं कर्म
स्वावतम्। पुत्रमिंव पितरावश्विनोभा। इन्द्रावतं कर्मणा दुःसनाभिः। यथसुरामं
व्यपिबः शर्चीभिः। सरस्वती त्वा मधवन्नभीष्णात्। अहाव्यग्ने हविरास्येते। सुचीवं
घृतं चमू इव सोमः॥७॥

वाजसनिं रथिमस्मे सुवीरम्। प्रशस्तं धैहि यशसं बृहन्तम्। यस्मिन्नश्वास
ऋषभासं उक्षणः। वशा मेषा अवसृष्टासु आहृताः। कीलललपे सोमपृष्ठाय
वेधसैः। हृदा मृतिं जनय चारुमग्रयैः। नाना हि वां देवहितुः सदो मितम्। मा
सः सृक्षाथां परमे व्योमन्। सुरा त्वमसि शुष्मिणी सोमं एषः। मा मां हिंसीः
स्वां योनिमाविशन्॥८॥

यदत्र शिष्टः रुसिनः सुतस्य। यदिन्द्रो अपि बच्छर्चाभिः। अहं तदस्य मनसा
शिवेन। सोमः राजानमिह भक्षयामि। द्वे सुती अशृणवं पितृणाम्। अहं देवानामुत
मत्यानाम्। ताभ्यामिदं विश्वं भुवनः समेति। अन्तरा पूर्वमपरं च केतुम्। यस्ते
देव वरुण गायुत्रधन्दः पाशः। तं तं एतेनावं यजे॥९॥

यस्ते देव वरुण त्रिष्टुप्धन्दः पाशः। तं तं एतेनावं यजे। यस्ते देव वरुण
जगतीधन्दः पाशः। तं तं एतेनावं यजे। सोमो वा एतस्य राज्यमादत्ते। यो
राजा सत्राज्यो वा सोमैन् यजते। देवसुवामेतानि हृवीषिं भवन्ति। एतावन्तो
वै देवानाः सुवाः। त पुवास्मै सुवान्प्रयच्छन्ति। त एनुं पुनः सुवन्ते राज्यायां
देवसू राजा भवति॥१०॥

सोम आविशन् यजे राज्यायैकं च॥ [२]

उदस्थादेव्यदितिर्विश्वरूपी। आयुर्जपतावधात्। इन्द्राय कृष्णती भागम्।
मित्राय वरुणाय च। इयं वा अग्निहोत्री। इयं वा एतस्य निषीदति। यस्याग्निहोत्री
निषीदति। तामुत्थापयेत्। उदस्थादेव्यदितिरिति। इयं वै देव्यदितिः॥११॥

इमामेवास्मा उत्थापयति। आयुर्यज्ञपतावधादित्याह। आयुरेवास्मिन्दधाति।
 इन्द्राय कृण्वती भागं मित्राय वरुणाय चेत्याह। यथायजुरेवैतत्। अवर्तिं वा
 एषैतस्य पाप्मानं प्रतिख्याय निषीदति। यस्याग्निहोत्र्युपसृष्टा निषीदति। तां दुग्धवा
 ब्राह्मणाय दद्यात्। यस्यान्नं नाद्यात्। अवर्तिमेवास्मिन्पाप्मानं प्रतिमुश्चति॥१२॥

दुग्धवा ददाति। न ह्यदृष्टा दक्षिणा दीयते। पृथिवीं वा एतस्य पयः
 प्रविशति। यस्याग्निहोत्रं दुह्यमानं स्कन्दति। यद्द्य दुग्धं पृथिवीमसंक्तं।
 यदोषधीरप्यसरद्यदापः। पयो गृहेषु पयो अग्नियासु। पयो वथ्सेषु पयो अस्तु
 तन्मयीत्याह। पयं एवाऽत्मन्त्रहेषु पुशुषु धत्ते। अप उपसृजति॥१३॥

अद्विरेवैनदाप्रोति। यो वै यज्ञस्यार्तं नानार्तं सःसृजति। उभे वै ते
 तद्याच्छ्रृतः। आच्छ्रृति खलु वा एतद्ग्निहोत्रम्। यद्दुह्यमानं स्कन्दति।
 यदभिदुह्यात्। आर्तं नानार्तं यज्ञस्य सःसृजेत्। तदेव यादक्षिदक्षं होतव्यम्।
 अथान्यां दुग्धवा पुनर्होतव्यम्। अनार्तनैवार्तं यज्ञस्य निष्करोति॥१४॥

यद्युद्धुतस्य स्कन्देत्। यत्ततोऽहुत्वा पुनरेयात्। यज्ञं विच्छिन्न्यात्। यत्र स्कन्देत्।
तन्निषद्य पुनर्गृह्णीयात्। यत्रैव स्कन्दति। तते एवैनुत्पुनर्गृह्णाति। तदेव यादकीदक्षं
होतुव्यम्। अथान्यां दुग्ध्वा पुनरहोतुव्यम्। अनार्तेनैवार्तं यज्ञस्य निष्करोति॥१५॥

वि वा एतस्य यज्ञशिष्ठिद्यते। यस्याग्निहोत्रेऽधिश्रिते श्वाङ्न्तरा धावति।
रुद्रः खलु वा एषः। यद्ग्निः। यद्ग्रामन्वत्या वर्तयेत्। रुद्राय पशुनपि
दध्यात्। अपशुर्यजमानः स्यात्। यदपौऽन्वतिषिञ्चेत्। अनाद्यमग्नेरापः।
अनाद्यमाभ्युमपि दध्यात्। गारहपत्याद्वस्मादाय। इदं विष्णुर्विचक्रम् इति
वैष्णव्यर्चाऽऽहवनीयाद्ध्वः सयन्नुद्रवेत्। यज्ञो वै विष्णुः। यज्ञेनैव यज्ञः
सन्तनोति। भस्मना पदमपि वपति शान्त्यै॥१६॥

वै देव्यदितिर्मुश्चति सृजति करोति करोत्याभ्युमपि दध्यात् पञ्च च॥ [३]

नि वा एतस्याऽऽहवनीयो गारहपत्यं कामयते। निगारहपत्य आहवनीयम्।
यस्याग्निमनुद्धृतः सूर्योऽभि निम्रोचति। दर्भेण हिरण्यं प्रबद्धं पुरस्ताद्धरेत्।

अथाग्निम्। अथाग्निहोत्रम्। यद्विरण्यं पुरस्ताद्वरति। ज्योतिर्वै हिरण्यम्। ज्योतिरेवैनुं पश्यन्नुद्वरति। यदग्निं पूर्वं हरत्यथाग्निहोत्रम्॥१७॥

भागधेयैनैवैनुं प्रणयति। ब्राह्मण आरपेय उद्वरेत। ब्राह्मणो वै सर्वादेवताः। सर्वाभिरेवैन् देवताभिरुद्वरति। अग्निहोत्रमुपसाद्यात्मितोरासीत। ब्रह्मेव हृतमनुमियते। अन्तं वा एष आत्मनो गच्छति। यस्ताम्यति। अन्तमेष यज्ञस्य गच्छति। यस्याग्निमनुद्घृतं सूर्योऽभि निम्रोचति॥१८॥

पुनः समन्यं जुहोति। अन्तेनैवान्तं यज्ञस्य निष्करोति। वरुणो वा एतस्य यज्ञं गृह्णाति। यस्याग्निमनुद्घृतं सूर्योऽभि निम्रोचति। वारुणं चरुं निर्वपेत। तेनैव यज्ञं निष्कीर्णीते। नि वा एतस्याऽऽहवनीयो गरहपत्यं कामयते। नि गरहपत्य आहवनीयम्। यस्याग्निमनुद्घृतं सूर्योऽभ्युदेति। चतुर्गृहीतमाज्यं पुरस्ताद्वरेत॥१९॥

अथाग्निम्। अथाग्निहोत्रम्। यदाज्यं पुरस्ताद्वरति। एतद्वा अग्नेः प्रियं धाम।

यदाज्यम् । प्रियेणैवैनं धाम्ना समर्धयति । यदुग्निं पूर्वं हरत्यथा॑ग्निहोत्रम् । भागधेयैनैवैनं प्रणयति । ब्राह्मण आर्षेय उद्धरेत् । ब्राह्मणो वै सर्वा॒ देवताः॑ ॥ २० ॥

सर्वाभिरेवैनं॑ देवताभिरुद्धरति । परांची॑ वा ए॒तस्मै॑ व्युच्छन्ती॑ व्युच्छति । यस्याग्निमनुद्धृतं॑ सूर्योऽभ्युदेति॑ । उषाः केतुना॑ जुषताम् । यज्ञं देवेभिरिन्वितम् । देवेभ्यो॑ मधुमत्तम्॑ स्वाहेति॑ प्रत्यज्ञिष्पद्याज्येन॑ जुहुयात् । प्रतीची॑मेवास्मै॑ विवांसयति । अग्निहोत्रमुपसाद्यातमितोरासीत । ब्रूतमेव हृतमनु॑ म्रियते । अन्तं॑ वा एष आत्मनो॑ गच्छति ॥ २१ ॥

यस्ताम्यति । अन्तमेष यज्ञस्य॑ गच्छति । यस्याग्निमनुद्धृतं॑ सूर्योऽभ्युदेति॑ । पुनः॑ समन्य॑ जुहोति । अन्तै॑नैवान्तं॑ यज्ञस्य॑ निष्करोति । मित्रो॑ वा ए॒तस्य॑ यज्ञं गृह्णाति । यस्याग्निमनुद्धृतं॑ सूर्योऽभ्युदेति॑ । मैत्रं॑ चरुं॑ निर्वपेत् । तेनै॑व यज्ञं निष्क्रीणीते । यस्योऽहवनीयेऽनुद्वाते॑ गारह॑पत्य॑ उद्वायेत् ॥ २२ ॥

यदाहवनीयुमनुद्वाप्य॑ गारह॑पत्य॑ मन्थैत् । विच्छिन्न्यात् । भ्रातृव्यमस्मै॑ जनयेत् ।

यद्वै यज्ञस्य वास्तव्यं क्रियते। तदनु रुद्रोऽवंचरति। यत्पूर्वमन्ववस्थेत्।
वास्तव्यमग्निमुपासीत। रुद्रोऽस्य पूशून्धातुंकः स्यात्। आहुवनीयमुद्घाप्य।
गारहंपत्यं मन्थेत॥२३॥

इतः प्रथमं जंजे अग्निः। स्वाद्योनेरधि जातवेदाः। स गायत्रिया त्रिष्टुभा जगत्या।
देवेभ्यो हृव्यं वंहतु प्रजानन्निति। छन्दोभिरेवैनुः स्वाद्योने: प्रजनयति। गारहंपत्यं
मन्थति। गारहंपत्यं वा अन्वाहिताग्नेः पूशव उपं तिष्ठन्ते। स यदुद्घायति। तदनु
पूशवोऽपं क्रामन्ति। इषे रुद्धे रुद्धे रुमस्व॥२४॥

सहसे द्युम्नाय। ऊर्जेऽपत्यायेत्याह। पूशवो वै रुयिः। पूशनेवास्मै रमयति।
सारस्वतौ त्वोर्थसौ समिन्धातामित्याह। ऋख्सामे वै सारस्वतावुर्थसौ।
ऋख्सामाभ्यामेवैनुः समिन्धे। सुम्राडसि विराङ्गुसीत्याह। रथन्तरं वै सुम्राट।
बृहद्विराट॥२५॥

ताभ्यामेवैनुः समिन्धे। वज्रो वै चक्रम्। वज्रो वा एतस्य यज्ञं विच्छिनत्ति।

यस्यानो वा रथो वाऽन्तराऽग्नी याति। आहुवनीयमुद्घाप्य। गरहपत्यादुद्घरेत।
यदग्ने पूर्वं प्रभृतं पुदः हि तैः। सूर्यस्य रुश्मीनन्वातुतानं। तत्र रयिष्ठामनु सं
भरैतम्। सं नः सृज सुमत्या वाजवत्येति॥२६॥

पूर्वैवास्य यज्ञेन यज्ञमनु सन्तनोति। त्वमग्ने सुप्रथा असीत्याह। अग्निः
सर्वा देवताः। देवताभिरेव यज्ञः सन्तनोति। अग्नये पथिकृते पुरोडाशमृष्टाकपालं
निर्वपेत्। अग्निमेव पथिकृतः स्वेन भागधेयेनोपधावति। स एवैन यज्ञियं पन्थामपि
नयति। अनुद्वान्दक्षिणा। वही ह्येष समृद्धौ॥२७॥

हरत्याग्निहोत्रं निम्रोचति हरेहेवता गच्छत्युद्घायैन्मन्त्रेद्रमस्व बृहद्विराङ्गिति नवं च (नि वै पूर्वं त्रीणि निम्रोचति दुर्भेण
यद्विरण्यमग्निहोत्रं पुनर्वरुणो वारुणं नि वा एतस्याभ्युदेति चतुर्गृहीतमाज्यं यदाज्यं पराच्युषाः पुनर्मित्रो मैत्रं यस्याऽहवनीयेऽनुद्वाते
गरहपत्ये यद्वै मन्थेऽदुद्घरेत॥) [४]

यस्य प्रातः सवने सोमोऽतिरिच्यते। माध्यं दिनः सवनं कामयमानो-
भ्यतिरिच्यते। गौर्धयति मुरुतामिति धयद्वतीषु कुर्वन्ति। हिनस्ति वै सुन्धधीतम्।

सुन्धीव खलु वा एतत्। यथसवंनस्यातिरिच्यते। यद्यद्वतीषु कुर्वन्ति। सुन्धेः शान्त्यै॥ गायत्रे॒ सामं भवति पञ्चदशः स्तोमः। तेनैव प्रातः सवनान्नयन्ति॥२८॥

मुरुत्वंतीषु कुर्वन्ति। तेनैव माध्यं दिनाथ्सवंनान्नयन्ति। होतुश्मसमनून्नयन्ते। होताऽनु॑ शः॒सति। मध्यत एव यज्ञः॒ सुमादंधाति। यस्य माध्यं दिने सवने॒ सोमोऽतिरिच्यते। आदित्यं तृतीयसवनं कामयमानोऽभ्यतिरिच्यते। गौरिवीतः॒ सामं भवति। अतिरिक्तं वै गौरिवीतम्। अतिरिक्तं यथसवंनस्यातिरिच्यते॥२९॥

अतिरिक्तस्य शान्त्यै॥ बण्महा॒ औसि सूर्येति॑ कुर्वन्ति। यस्यैवाऽऽदित्यस्य॑ सवंनस्य॑ कामेनातिरिच्यते। तेनैवैनु॑ कामेनु॑ समर्धयन्ति। गौरिवीतः॒ सामं भवति। तेनैव माध्यं दिनाथ्सवंनान्नयन्ति। सुसदशः स्तोमः। तेनैव तृतीयसवनान्नयन्ति। होतुश्मसमनून्नयन्ते। होताऽनु॑ शः॒सति॥३०॥

मध्यत एव यज्ञः॒ सुमादंधाति। यस्य तृतीयसवने सोमोऽतिरिच्येत। उक्थ्य॑ कुर्वीत। यस्योक्थ्यैऽतिरिच्येत। अतिरात्रं कुर्वीत। यस्यातिरात्रैऽतिरिच्यते। तत्त्वै

दुष्प्रज्ञानम्। यजमानं वा एतत्पश्वं आसाह्ययन्ति। बृहथ्सामं भवति। बृहद्वा
इमाँल्लोकान्दाधार। बारहताः पश्वः। बृहतैवास्मै पशून्दाधार। शिपिविष्टवर्तीषु
कुर्वन्ति। शिपिविष्टो वै देवानां पुष्टम्। पुष्टैवैनः समर्घयन्ति। होतुंश्चमुसमनून्त्रयन्ते।
होताऽनुशः सति। मध्युत एव यज्ञः सुमादधाति॥३१॥

यन्ति सर्वनस्यातिरिच्यते शः सति दाधाराणौ च। [५]

एकैको वै जनतायामिन्द्रः। एकं वा एताविन्द्रमभि सः सुनुतः। यौ द्वौ
सः सुनुतः। प्रजापतिर्वा एष वितायते। यद्यज्ञः। तस्य ग्रावाणो दन्ताः। अन्यतरं
वा एते सः सुन्वतोर्निर्बप्सति। पूर्वेणोपसृत्या देवता इत्याहुः। पूर्वोपसृतस्य वै
श्रेयान्भवति। एतिवन्त्याज्यानि भवन्त्यभिजित्यै॥३२॥

मरुत्वतीः प्रतिपदः। मरुतो वै देवानामपराजितमायतनम्। देवानामेवापराजित
आयतने यतते। उभे बृहद्रथन्तरे भवतः। इयं वाव रथन्तरम्। असौ बृहता।
आभ्यामेवैनमन्तरेति। वाचश्च मनसश्च। प्राणाच्चापानाच्च। दिवश्च पृथिव्याश्च॥३३॥

सर्वस्माद्वित्ताद्वेद्यात्। अभिवर्तो ब्रह्मसामं भवति। सुवर्गस्य लोकस्याभिवृत्यै।
अभिजिद्ववति। सुवर्गस्य लोकस्याभिजित्यै। विश्वजिद्ववति। विश्वस्य जित्यै।
यस्य भूयाऽसो यज्ञकृतवृ इत्याहुः। स देवता वृङ्क इति। यद्यग्निष्ठेमः सोमः
परस्ताख्यात्॥३४॥

उक्थ्यं कुर्वता। यद्युक्थः स्यात्। अतिरात्रं कुर्वीत। यज्ञकृतुभिरेवास्य देवता
वृङ्के। यो वै छन्दोभिरभिभवति। स सँसुन्वतोरभिभवति। संवेशाय त्वोपवेशाय
त्वेत्याह। छन्दाऽसि वै संवेश उपवेशः। छन्दोभिरेवास्य छन्दाऽस्युभिभवति।
इष्टग्ं वा कृत्विजामध्यर्युः॥३५॥

इष्टग्ः खलु वै पूर्वोऽर्षः क्षीयते। प्राणापानौ मृत्योर्मा पातुमित्याह।
प्राणापानयोरेव श्रीयते। प्राणापानौ मा मा हासिष्टमित्याह। नैनं पुराऽऽयुषः
प्राणापानौ जहितः। आर्ति वा एते नियन्ति। येषां दीक्षितानां प्रमीयते। तं
यदववर्जयुः। कूरकृतामिवैषां लोकः स्यात्। आहर दुहेति ब्रूयात्॥३६॥

तं दीक्षिणतो वेद्यै निधाय॑। सर्पराज्ञिया॑ क्रृग्भिः स्तुयुः। इयं वै सर्पतो
राज्ञी॑। अस्यां एवैनं परिददति। व्यृद्धं तदित्याहुः। यथस्तुतमननुशस्तुमिति। होता॑
प्रथमः प्राचीनावीती मार्जलीयं परीयात्। यामीरनुब्रुवन्। सर्पराज्ञीनां कीर्तयेत्।
उभयोरेवैनं लोकयोः परिददति॥३७॥

अथो धुवन्त्येवैनम्। अथो न्यैवास्मै॒ हुवते। त्रिः परियन्ति। त्रयं इमे लोकाः।
एम्य एवैनं लोकेभ्यो॑ धुवते। त्रिः पुनः परियन्ति। षट्थसम्पद्यन्ते। षड्बा॑ क्रृतवं॑।
क्रृतुभिरेवैनं धुवते। अग्ने॑ आयूर्षि॑ पवसु॑ इति॑ प्रतिपदं कुर्वीरन्। रथन्तरसामैषाऽ॑
सोमः स्यात्। आयुरेवाऽऽत्मन्दधते। अथो पाप्मानमेव॑ विजहतो यन्ति॥३८॥
अभिजित्वै पृथिव्याश्च स्यादेष्वर्युद्यालोकयोः परिददति कुर्वारुद्गीणि॑ च॥ [६]

असुर्यं वा एतस्माद्वर्णं कृत्वा। पश्वो॑ वीर्यमपं क्रामन्ति। यस्य यूपो॑ विरोहति।
त्वाष्ट्रं बहुरूपमालंभेत। त्वष्टा॑ वै रूपाणामीशो। य एव रूपाणामीशो॑। सोऽस्मिन्पशून्
वीर्यं यच्छति। नास्मात्पश्वो॑ वीर्यमपं क्रामन्ति। आर्ति॑ वा एते नियन्ति। येषां॑

दीक्षितानां मुग्निरुद्धायेति॥३९॥

यदाहवनीयं उद्धायेत्। यत्तं मन्थेत्। विच्छिन्द्यात्। भ्रातृव्यमस्मै जनयेत्।
यदाहवनीयं उद्धायेत्। आग्नीद्धादुद्धरेत्। यदाग्नीद्ध उद्धायेत्। गारहंपत्यादुद्धरेत्।
यद्वारहंपत्य उद्धायेत्। अतं एव पुनर्मन्थेत्॥४०॥

अत्र वाव स निलंयते। यत्र खलु वै निर्लीनमुत्तमं पश्यन्ति। तदेनमिच्छन्ति।
यस्माद्वारोरुद्धायेत्। तस्यारणी कुर्यात्। कुमुकमपि कुर्यात्। एषा वा अग्नेः प्रिया
तनूः। यत्कुमुकः। प्रिययैवैनं तनुवा समर्धयति। गारहंपत्यं मन्थति॥४१॥

गारहंपत्यो वा अग्नेर्योनिः। स्वादेवैनं योनैर्जनयति। नास्मै भ्रातृव्यं जनयति।
यस्य सोमं उपदस्येत्। सुवर्णः हिरण्यं द्वेधा विच्छिद्य। कृजीषेऽन्यदाधूनुयात्।
जुहुयादन्यत्। सोममेवाभिषुणोति। सोमं जुहोति। सोमस्य वा अभिषूयमाणस्य
प्रिया तनूरुदक्रामत्॥४२॥

तथसुवर्णः हिरण्यमभवत्। यथसुवर्णः हिरण्यं कुर्वन्ति। प्रिययैवैनं तनुवा

समर्धयन्ति। यस्याक्रीतुः सोममपहरेयुः। क्रीणीयादेव। सैव ततः प्रायश्चित्तिः। यस्य क्रीतमपहरेयुः। आदाराङ्श्वं फाल्गुनानि चाभिषुणुयात्। ग्रायत्री यः सोममाहरत्। तस्य योऽशुः पुराऽपत्तत्॥४३॥

त आदारा अभवन्। इन्द्रो वृत्रमहन्। तस्य वल्कः पराऽपतत्। तानि फाल्गुनान्यभवन्। पश्वो वै फाल्गुनानि। पशवः सोमो राजा०। यदादाराङ्श्वं फाल्गुनानि चाभिषुणोति। सोममेव राजानमभिषुणोति। शृतेन प्रातः सवुने श्रीणीयात्। दुधा मध्यं दिने॥४४॥

नीतमिश्रेण तृतीयसवुने। अग्निष्ठोमः सोमः स्याद्रथन्तरसामा। य एवर्त्तिजो वृताः स्युः। त एनं याजयेयुः। एकां गां दक्षिणां दद्यात्तेभ्य एव। पुनः सोमं क्रीणीयात्। यज्ञेनैव तद्यज्ञमिच्छति। सैव ततः प्रायश्चित्तिः। सर्वभ्यो वा एष देवताभ्युः सर्वभ्यः पृष्ठेभ्य आत्मानमागुरते। यः सुत्रायांगुरतैः। एतावान्खलु वै पुरुषः। यावदस्य वित्तम्। सर्ववेदसेन यजेत। सर्वपृष्ठोऽस्य सोमः स्यात्। सर्वभ्य

एव देवताभ्यः सर्वभ्यः पृष्ठेभ्य आत्मानं निष्कीणीते॥४५॥

उद्घार्यति मन्थेन्मन्थत्यक्रामत्पुराऽपत्तमध्यन्दिन आगुरते पञ्च च। [७]

पवमानः सुवर्जनः। पवित्रेण विचर्षणिः। यः पोता स पुनातु मा। पुनन्तु मा देवजनाः। पुनन्तु मनवो धिया। पुनन्तु विश्वं आयवः। जातवेदः पवित्रवत्। पवित्रेण पुनाहि मा। शुक्रेण देव दीद्यत्। अग्ने क्रत्वा क्रतुः रनु॥४६॥

यत्ते पवित्रमर्चिषि। अग्ने वित्तमन्तरा। ब्रह्म तेन पुनीमहे। उभाभ्यां देव सवितः। पवित्रेण सवेन च। इदं ब्रह्म पुनीमहे। वैश्वदेवी पुनती देव्यागांत्। यस्यै बृहीस्तनुवो वीतपृष्ठाः। तया मदन्तः सधुमाद्येषु। वयः स्याम् पतयो रथीणाम्॥४७॥

वैश्वानरो रश्मिर्भिर्मा पुनातु। वातः प्राणेनैषिरो मयोभूः। द्यावापृथिवी पयसा पयोभिः। क्रृतावरी यज्ञिये मा पुनीताम्। बृहद्द्विः सवितस्तृभिः। वर्णिष्ठैर्देव मन्मभिः। अग्ने दक्षैः पुनाहि मा। येन देवा अपुनत। येनाऽपो दिव्यं कशः। तेन दिव्येन ब्रह्मणा॥४८॥

इदं ब्रह्म पुनीमहे। यः पावमानीरध्येति। ऋषिभिः समृतः रसम्। सर्वः स पूतमश्जाति। स्वदितं मातृरिश्वना। पावमानीर्यो अध्येति। ऋषिभिः समृतः रसम्। तस्मै सरस्वती दुहे। क्षीरः सुर्पिर्मधूदकम्। पावमानीः स्वस्त्ययनीः॥४९॥

सुदुघा हि पयस्वतीः। ऋषिभिः समृतो रसः। ब्राह्मणेष्वमृतः हितम्। पावमानीर्दिशन्तु नः। इमं लोकमथो अमुम्। कामान्धसमर्धयन्तु नः। देवीर्देवैः समाभृताः। पावमानीः स्वस्त्ययनीः। सुदुघा हि घृतश्वतः। ऋषिभिः समृतो रसः॥५०॥

ब्राह्मणेष्वमृतः हितम्। येन देवाः पवित्रेण। आत्मानं पुनते सदा। तेन सहस्रधारेण। पावमान्यः पुनन्तु मा। प्राजापत्यं पवित्रम्। शतोद्यामः हिरण्मयम्। तेन ब्रह्मविदौ वयम्। पूतं ब्रह्म पुनीमहे। इन्द्रः सुनीती सह मा पुनातु। सोमः स्वस्त्या वरुणः समीच्या। यमो राजा प्रमृणाभिः पुनातु मा। जातवेदा मोर्जयन्त्या पुनातु॥५१॥

अनु रथीणां ब्रह्मणा स्वस्त्ययनीः सुदुघा हि घृतश्वत ऋषिभिः समृतो रसः पुनातु त्रीणि च॥————[८]

प्र॒जा वै सुत्रमांसत् तपस्तप्यमाना अजुहृतीः। देवा अपश्यश्चमूसं घृतस्य पूर्णङ् स्वधाम्। तमुपोदतिष्ठन्तमंजुहवुः। तेनार्धमास ऊर्जमवारुन्धत। तस्मांदर्धमासे देवा इंज्यन्ते। पितरोऽपश्यश्चमूसं घृतस्य पूर्णङ् स्वधाम्। तमुपोदतिष्ठन्तमंजुहवुः। तेन मास्यूर्जमवारुन्धत। तस्मांन्मासि पितृभ्यः क्रियते। मनुष्यां अपश्यश्चमूसं घृतस्य पूर्णङ् स्वधाम्॥५२॥

तमुपोदतिष्ठन्तमंजुहवुः। तेन द्वयीमूर्जमवारुन्धत। तस्माद्विरहो मनुष्यैभ्यु उपहियते। प्रातश्च सायं च। पुशवोऽपश्यश्चमूसं घृतस्य पूर्णङ् स्वधाम्। तमुपोदतिष्ठन्तमंजुहवुः। तेन त्रयीमूर्जमवारुन्धत। तस्मात्रिरहः पुशवः प्रेरते। प्रातः सङ्कुवे सायम्। असुरा अपश्यश्चमूसं घृतस्य पूर्णङ् स्वधाम्॥५३॥

तमुपोदतिष्ठन्तमंजुहवुः। तेन संवर्ध्सर ऊर्जमवारुन्धत। ते देवा अमन्यन्त। अमी वा इदमभूवन्। यद्वयङ् स्म इति। त एतानि चातुर्मास्यान्यपश्यन्। तानि निरवपन्। तेरेवैषां तामूर्जमवृञ्जत। ततो देवा अभवन्। पराऽसुराः॥५४॥

यद्यज्ञते। यामेव देवा ऊर्जम्‌वारुन्धता। तान्तेनावं रुन्धे। यत्पितृभ्यः कुरोति।
यामेव पितर् ऊर्जम्‌वारुन्धता। तान्तेनावं रुन्धे। यदावसुथेऽन्नः हरन्ति। यामेव
मनुष्यां ऊर्जम्‌वारुन्धता। तान्तेनावं रुन्धे। यद्वक्षिणां ददाति॥५५॥

यामेव पशव ऊर्जम्‌वारुन्धता। तान्तेनावं रुन्धे। यच्चातुर्मास्यैर्यज्ञते।
यामेवासुरा ऊर्जम्‌वारुन्धता। तान्तेनावं रुन्धे। भवत्यात्मना॑॥ परास्य भ्रातृव्यो
भवति। विराजो वा एषा विक्रीन्तिः। यच्चातुर्मास्यानि। वैश्वदेवेनास्मिँल्लोके
प्रत्यतिष्ठत्। वरुणप्रघासैरन्तरिक्षे। साकमेघैरमुष्मिँल्लोके। एष ह त्वावैतस्वर्वं
भवति। य एवं विद्वाऽश्चातुर्मास्यैर्यज्ञते॥५६॥

मनुष्यां अपश्यश्चमुसं घृतस्य पूर्णः स्वधामसुरा अपश्यश्चमुसं घृतस्य पूर्णः स्वधामसुरा ददात्यतिष्ठच्चत्वारि च॥——[९]

अग्निर्वाव सवथस्रः। आदित्यः परिवथस्रः। चन्द्रमा इदावथस्रः।
वायुरनुवथस्रः। यद्वैश्वदेवेन यज्ञते। अग्निमेव तथसवथस्रमाप्नोति। तस्मा॒द्वैश्वदेवेन
यज्ञमानः। संवथस्रीणाऽस्तु स्वस्तिमाशास्तु इत्याशासीत। यद्वरुणप्रघासैर्यज्ञते।

आदित्यमेव तत्परिवथसुरमा॑प्रोति॥५७॥

तस्मा॑द्वरुणप्रघासैर्यजंमानः। परिवथसुरीणाऽङ्ग स्वस्तिमाशास्तु इत्याशासीत।
यथसांकमेधैर्यजंते। चन्द्रमसमेव तदिदावथसुरमा॑प्रोति। तस्मा॑थ्साकमेधैर्यजंमानः।
इदावथसुरीणाऽङ्ग स्वस्तिमाशास्तु इत्याशासीत। यत्पितृयज्ञेन् यजंते। देवानेव
तदन्ववस्थ्यति। अथवा अस्य वायुश्वानुवथसुरश्वाप्रीतावुच्छिष्यते। यच्छुनासीरीयेण
यजंते॥५८॥

वायुमेव तदनुवथसुरमा॑प्रोति। तस्मा॑च्छुनासीरीयेण यजंमानः। अनुवथसुरीणाऽङ्ग
स्वस्तिमाशास्तु इत्याशासीत। संवथसुरं वा एष ईफसुतीत्याहुः। यश्वातुर्मस्यैर्यजंतु
इति। एष हुत्वै संवथसुरमा॑प्रोति। य एवं विद्वाऽश्वातुर्मस्यैर्यजंते। विश्वे देवाः
समयजन्ता। तेऽग्निमेवायजन्ता। त पुतं लोकमजयन्॥५९॥

यस्मिन्नग्निः। यद्वैश्वदेवेन यजंते। एतमेव लोकं जयति। यस्मिन्नग्निः। अग्नेरेव
सायुज्यमुपैति। यदा वैश्वदेवेन् यजंते। अथ संवथसुरस्य गृहपतिमाप्रोति।

यदा संवथ्सरस्य गृहपतिमाप्नोति। अथं सहस्रयाजिनंमाप्नोति। युदा
संहस्रयाजिनंमाप्नोति॥६०॥

अथं गृहमेधिनंमाप्नोति। युदा गृहमेधिनंमाप्नोति। अथाग्निर्भवति। युदाग्निर्भवति।
अथु गौर्भवति। एषा वै वैश्वदेवस्य मात्रा॥। एतद्वा एतेषांमवमम्। अतोतो
वा उत्तराणि श्रेयाऽसि भवन्ति। यद्विश्वे देवाः सुमयंजन्त। तद्वैश्वदेवस्य
वैश्वदेवत्वम्॥६१॥

अथाऽऽदित्यो वरुणः राजानं वरुणप्रधासैरयजत। स एतं लोकमंजयत।
यस्मिन्नादित्यः। यद्वरुणप्रधासैर्यजते। एतमेव लोकं जयति। यस्मिन्नादित्यः।
आदित्यस्यैव सायुज्यमुपैति। यदादित्यो वरुणः राजानं वरुणप्रधासै-
रयंजत। तद्वरुणप्रधासानां वरुणप्रधासत्वम्। अथु सोमो राजा छन्दाऽसि
साकमेधैरयजत॥६२॥

स एतं लोकमंजयत। यस्मिऽश्वन्द्रमां विभाति। यथसाकमेधैर्यजते। एतमेव

लोकं जयति। यस्मिंश्चन्द्रमा॑ विभाति। चन्द्रमस् एव सायुज्यमुपैति। सोमो॒
वै चन्द्रमां॑। एष हु॒ त्वै साक्षाथ्सोमं॑ भक्षयति। य एवं विद्वान्साकमेधैर्यजते।
यथ्सोमश्च राजा॒ छन्दांसि॑ च सु॒मैधन्त॥६३॥

तथ्साकमेधानाऽ॑ साकमेधत्वम्। अर्थर्तवः॑ पितरः॑ प्रजापतिं॑ पितरं॑
पितृयज्ञेनायजन्त। त एतं लोकमजयन्। यस्मिन्वृतवः॑। यत्पितृयज्ञेन्॑ यजते।
एतमेव लोकं जयति। यस्मिन्वृतवः॑। क्रृतूनामेव सायुज्यमुपैति। यद्वृतवः॑ पितरः॑
प्रजापतिं॑ पितरं॑ पितृयज्ञेनायजन्त। तत्पितृयज्ञस्य॑ पितृयज्ञत्वम्॥६४॥

अथौषधय इमं देवं त्र्यम्बकैरयजन्त् प्रथेमहीति। ततो वै ता अंप्रथन्त।
य एवं विद्वाऽस्यम्बकैर्यजते। प्रथते प्रजयां पशुभिः। अर्थं वायुः परमेष्ठिनँ॑
शुनासीरीयेणायजत। स एतं लोकमजयत्। यस्मिन्वायुः। यच्छुनासीरीयेण॑ यजते।
एतमेव लोकं जयति। यस्मिन्वायुः॥६५॥

वायोरेव सायुज्यमुपैति। ब्रह्मवादिनो॑ वदन्ति। प्र चांतुर्मास्ययाजी॑ मीयुता (३)

न प्रमीयता (३) इति। जीवन्वा एष कृतूनप्येति। यदि वसन्ता प्रमीयते। वसन्तो
भवति। यदि ग्रीष्मे ग्रीष्मः। यदि वरुषासु वरुषः। यदि शरदि शरत्। यदि हेमन्
हेमन्तः। कृतुर्भूत्वा संवथ्सुरमप्येति। संवथ्सुरः प्रजापतिः। प्रजापतिर्विषः॥६६॥
परिवथ्सुरमप्नोति शुनासीरीयेण यजतेऽजयन्सहस्रयुजिनमप्नोति वैश्वदेवत्वं सांकमेष्यरेयजत समैधन्त पितृयज्ञत्वं जयति
यस्मिन्वायुरहेमन्तस्त्रीणि च॥ [१०]

उभये युवः सुरामुदस्थान्नि वै यस्य प्रातः सवन एकैकोऽसुर्य पवमानः प्रजा वै सत्रमांसताग्निर्वाव संवथ्सुरो
दशः॥१०॥

उभये वा उदस्थान्सर्वभिर्मध्युतोऽत्र वाव ब्रह्मणेष्वथं गृहमेधिनः षट्थर्षिः॥६६॥

उभये वा वैषः॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णायजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके चतुर्थः प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ पञ्चमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके पञ्चमः प्रपाठकः ॥

अग्नेः कृत्तिकाः। शुक्रं परस्ताञ्योति॒वस्ता॑त्। प्रजापते रोहिणी। आपः
 परस्तादोषं॑धयो॒वस्ता॑त्। सोमंस्येन्वका वित्तानि। परस्ताद्वयं॑न्तो॒वस्ता॑त्।
 रुद्रस्यं बाहू। मृगयवः परस्ता॑द्विक्षारो॒वस्ता॑त्। अदित्ये पुनर्वसू। वातः
 परस्ताद्वर्द्धम्॑वस्ता॑त्॥ १॥

बृहस्पते॑स्तिष्यः। जुहूतः परस्ताद्यजमाना अवस्ता॑त्। सुर्पाणामाश्रेष्ठाः।
 अभ्यागच्छन्तः परस्तादभ्यानृत्यन्तो॒वस्ता॑त्। पितृणां मधाः। रुदन्तः
 परस्तादपभ्र॑शो॒वस्ता॑त्। अर्यमणः पूर्वे फल्गुनी। जाया परस्तादृष्प॑भो॒वस्ता॑त्।
 भग्स्योत्तरे। वहुतवः परस्ताद्वहमाना अवस्ता॑त्॥ २॥

देवस्य सवितुर्हस्तः। प्रसुवः परस्ता॑ध्यनिरवस्ता॑त्। इन्द्रस्य चित्रा।
 क्रृतं परस्ता॑ध्यम्॑वस्ता॑त्। वायोर्निष्ठा॑ ब्रततिः। परस्तादसिद्धिरवस्ता॑त्।

इन्द्राभियोर्विशाखे। युगानि परस्तांकृष्माणा अवस्तात्। मित्रस्यानुराधाः।
अभ्यारोहत्परस्तादभ्यारुदमवस्तात्॥३॥

इन्द्रस्य रोहिणी। शृणत्परस्तात्प्रतिशृणदवस्तात्। निरक्षेत्यै मूलवरहणी।
प्रतिभञ्जन्तः परस्तात्प्रतिशृणन्तोऽवस्तात्। अपां पूर्वा अषाढाः। वर्चः
परस्ताथ्समितिरवस्तात्। विश्वेषां देवानामुत्तराः। अभिजयत्परस्तादभिजितमवस्तात्।
विष्णोः श्रोणा पृच्छमानाः। परस्तात्पन्थां अवस्तात्॥४॥

वसूनाङ् श्रविष्ठाः। भूतं परस्ताद्वितिरवस्तात्। इन्द्रस्य शतभिषक्।
विश्वव्यंचाः परस्ताद्विशक्षितिरवस्तात्। अजस्यैकपदः पूर्वे प्रोष्ठपदाः। वैश्वानरं
परस्ताद्वैश्वावसवमवस्तात्। अहेर्बुधियस्योत्तरे। अभिषिञ्चन्तः परस्तादभिषुण्वन्तो-
ऽवस्तात्। पूष्णो रेवतीः। गावः परस्ताद्वृथ्सा अवस्तात्। अश्विनोरश्वयुजौ। ग्रामः
परस्ताथ्सेनाऽवस्तात्। यमस्यापभरणीः। अपकर्षन्तः परस्तादपवहन्तोऽवस्तात्।
पूर्णा पश्चाद्यत्ते देवा अदघुः॥५॥

आर्द्रमुवस्ताद्वाहमाना अुवस्ताद्भ्यारुद्गमुवस्तात्पन्था अुवस्ताद्वाहमा अुवस्तात्पन्थं च॥ [१]

यत्पुण्यं नक्षत्रम्। तद्वृत्तिर्वितोपव्युषम्। युदा वै सूर्यं उदेति। अथ नक्षत्रं नैति। यावति तत्र सूर्यो गच्छेत्। यत्र जघन्यं पश्येत्। तावति कुर्वत यत्कारी स्यात्। पुण्याह एव कुरुते। एव हृ वै यज्ञेषु च शतद्युम्नं च माथ्यो निर्वसायुयां चकार॥६॥

यो वै नक्षत्रियं प्रजापतिं वेद। उभयोरेनं लोकयौर्विदुः। हस्तं एवास्य हस्तः। चित्रा शिरः। निष्ठा हृदयम्। ऊरु विशाखे। प्रतिष्ठाऽनुराधाः। एष वै नक्षत्रियः। प्रजापतिः। य एवं वेद। उभयोरेनं लोकयौर्विदुः॥७॥

अस्मिंश्चामुष्मिंश्च। यां कामयैत दुहितरं प्रिया स्यादिति। तां निष्ठायां दद्यात्। प्रियेव भवति। नेव तु पुनरागच्छति। अभिजिन्नाम् नक्षत्रम्। उपरिष्ठादषाढानाम्। अुवस्ताच्छ्रोणायै। देवासुराः संयत्ता आसन्। ते देवास्तस्मिन्नक्षत्रेऽभ्यजयन्॥८॥

यदभ्यजयन्। तदभिजितोऽभिजित्वम्। यं कामयेतानपञ्जयं जयेदिति।
तमेतस्मिन्नक्षत्रे यातयेत्। अनपञ्जयमेव जयति। पापपराजितमिव तु।
प्रजापतिः पशूनंसृजत। ते नक्षत्रं नक्षत्रमुपातिष्ठन्त। ते सुमावन्त एवभवन्। ते
रेवतीमुपातिष्ठन्त॥९॥

ते रेवत्यां प्राभवन्। तस्माद्वेत्यां पशूनां कुर्वता। यत्किं चार्वचीनुः सोमात्।
प्रैव भवन्ति। सुलिलं वा इदमन्तरासीत्। यदतरन्। तत्तारकाणां तारकत्वम्। यो
वा इह यजते। अमुः स लोकं नक्षते। तत्रक्षत्राणां नक्षत्रत्वम्॥१०॥

देवगृहा वै नक्षत्राणि। य एवं वेद। गृह्येव भवति। यानि वा इमानि
पृथिव्याश्शित्राणि। तानि नक्षत्राणि। तस्मादश्लीलनामङ्गश्शित्रे। नावस्येन यजेत।
यथा पापाहे कुरुते। तादग्नेव तत्। देवनक्षत्राणि वा अन्यानि॥११॥

यमनक्षत्राण्यन्यानि। कृत्तिकाः प्रथमम्। विशाखे उत्तमम्। तानि देवनक्षत्राणि।
अनुराधाः प्रथमम्। अपमरणीरुत्तमम्। तानि यमनक्षत्राणि। यानि देवनक्षत्राणि।

तानि दक्षिणेनु परियन्ति। यानि यमनक्षत्राणि॥१२॥

तान्युत्तरेण। अन्वेषामराथ्मेति। तदनुराधाः। ज्येष्ठमेषामवधिष्मेति। तज्ज्येष्ठग्नी।
मूलमेषामवृक्षामेति। तन्मूलवरहंणी। यन्नासंहन्त। तदषाढाः। यदक्षोणत्॥१३॥

तच्छ्रोणा। यदशृणोत्। तच्छ्रविष्ठाः। यच्छ्रतमभिषज्यन्। तच्छ्रतभिषक्।
प्रोष्ठपदेषूदयच्छ्रन्त। रेवत्यामरवन्त। अश्वयुजोरयुञ्जत। अपभरणीष्वपावहन्।
तानि वा एतानि यमनक्षत्राणि। यान्येव देवनक्षत्राणि। तेषु कुर्वत यत्कारी
स्यात्। पुण्याह एव कुरुते॥१४॥

चक्रैव वेदोभयोरेनं लोकयौर्विदुरजयत्रेवतीमुपातिष्ठन्त नक्षत्रत्वमन्यानि यानि यमनक्षत्राण्यक्षोणद्यमनक्षत्राणि त्रीणि च॥—[२]

देवस्य सवितुः प्रातः प्रसवः प्राणः। वरुणस्य सायमासवोऽपानः। यत्प्रतीचीन
प्रातस्तनात्। प्राचीनं सङ्गवात्। ततो देवा अग्निष्ठोमं निरमिमत। तत्तदात्तवीर्य
निर्मार्गः। मित्रस्य सङ्गवः। तत्पुण्यं तेजस्व्यहः। तस्मात्तरहि पशवः समायन्ति।
यत्प्रतीचीनं सङ्गवात्॥१५॥

प्राचीनं मध्यं दिनात्। ततो देवा उक्थं निरमिमता। ततदात्तवीर्यं निर्मार्गः। बृहस्पतेर्मध्यं दिनः। तत्पुण्यं तेजुस्व्यहः। तस्मात्तरहि तेष्ठिंष्ठं तपति। यत्प्रतीचीनं मध्यं दिनात्। प्राचीनंमपराह्नात्। ततो देवाः षोडशिनं निरमिमता। ततदात्तवीर्यं निर्मार्गः॥१६॥

भगस्यापराह्नः। तत्पुण्यं तेजुस्व्यहः। तस्मादपराह्ने कुमार्यो भगमिच्छमानाश्वरन्ति। यत्प्रतीचीनंमपराह्नात्। प्राचीनं सायात्। ततो देवा अतिरात्रं निरमिमता। ततदात्तवीर्यं निर्मार्गः। वरुणस्य सायम्। तत्पुण्यं तेजुस्व्यहः। तस्मात्तरहि नानृतं वदेत्॥१७॥

ब्राह्मणो वा अष्टाविंशो नक्षत्राणाम्। सुमानस्याहुः पञ्च पुण्यानि नक्षत्राणि। चत्वार्यक्षीलानि। तानि नवं। यच्च परस्तान्नक्षत्राणां यच्चावस्तात्। तान्येकादश। ब्राह्मणो द्वादशः। य एवं विद्वान्स्वरथसुरं ब्रूतं चरति। सुवर्थमुरेणैवास्यं ब्रूतं गुप्तं भवति। सुमानस्याहुः पञ्च पुण्यानि नक्षत्राणि। चत्वार्यक्षीलानि। तानि नवं। आग्नेयी

रात्रिः। ऐन्द्रमहः। तान्येकादशा। आदित्यो द्वादशः। य एवं विद्वान्स्वसुरं ब्रतं
चरति। संवसुरेणवास्य ब्रतं गुप्तं भवति॥१८॥

सङ्क्षिप्तार्थोऽशिनं निरमिमत् तत्तदात्तर्वीर्यं निर्मार्गो वैदेह्यवति समानस्याहः पञ्च पुण्यानि नक्षत्राण्युष्टौ च ॥ [३]

ब्रह्मवादिनो वदन्ति। कति पात्राणि यज्ञं वहन्तीति। त्रयोदशेति ब्रूयात्। स
यद्वृयात्। कस्तानि निरमिमीतेति। प्रजापतिरिति ब्रूयात्। स यद्वृयात्। कुतस्तानि
निरमिमीतेति। आत्मन् इति। प्राणापानाभ्यामेवोपाङ्गन्तर्यामौ निरमिमीता॥१९॥

व्यानादुपाङ्गशुसवनम्। वाच ऐन्द्रवायवम्। दक्षक्रतुभ्यां मैत्रावरुणम्।
श्रोत्रादाश्विनम्। चक्षुषः शुक्रामन्थिनौ। आत्मन आग्रयुणम्। अङ्गेभ्य उक्थ्यम्।
आयुषो ध्रुवम्। प्रतिष्ठाया ऋतुपत्रे। यज्ञं वाव तं प्रजापतिर्निरमिमीता। स
निर्मितो नाद्वियत् समंव्ययता। स एतान्प्रजापतिरपिवापानपश्यत्। तां निरवपत्।
तैर्वै स यज्ञमप्यवपत्। यदपिवापा भवन्ति। यज्ञस्य धृत्या असंव्ययाय॥२०॥

उपाङ्गशुन्तर्यामौ निरमिमीतामिमीत् पद्म ॥ [४]

ऋतमेव परमेष्ठि। ऋतं नात्येति किञ्चन। ऋते समुद्र आहितः।
 ऋते भूमिरियङ्गश्रिता। अग्निस्तिगमेन शोचिषा॥ तपु आक्रान्तमुष्णिहा॥
 शिरस्तपस्याहितम्। वैश्वानरस्य तेजसा। ऋतेनास्यु नि वर्तये। सत्येन परि
 वर्तये। तपसाऽस्यानु वर्तये। शिवेनास्योपर्वतये। शुग्मेनास्युभि वर्तये। तद्वतं
 तथसुत्यम्। तद्वतं तच्छकेयम्। तेन शकेयु तेन राध्यासम्॥ २१॥

यद्घर्मः पर्यवर्तयत्। अन्तान्पृथिव्या दिवः। अग्निरीशान् ओजसा। वरुणो
 धीतिभिः सुह। इन्द्रो मुरुद्धिः सखिभिः सुह। अग्निस्तिगमेन शोचिषा॥ तपु
 आक्रान्तमुष्णिहा॥ शिरस्तपस्याहितम्। वैश्वानरस्य तेजसा। ऋतेनास्यु नि वर्तये।
 सत्येन परि वर्तये। तपसाऽस्यानु वर्तये। शिवेनास्योपर्वतये। शुग्मेनास्युभि
 वर्तये। तद्वतं तथसुत्यम्। तद्वतं तच्छकेयम्। तेन शकेयु तेन राध्यासम्॥ २२॥

यो अस्याः पृथिव्यास्त्वचि। निवर्तयत्योषधीः। अग्निरीशान् ओजसा। वरुणो
 धीतिभिः सुह। इन्द्रो मुरुद्धिः सखिभिः सुह। अग्निस्तिगमेन शोचिषा॥ तपु
 आक्रान्तमुष्णिहा॥ शिरस्तपस्याहितम्। वैश्वानरस्य तेजसा। ऋतेनास्यु नि वर्तये।

सत्येनुं परि वर्तये। तपसाऽस्यानुं वर्तये। शिवेनास्योपं वर्तये। शंगमेनास्याभि वर्तये। तद्वतं तथसुत्यम्। तद्वतं तच्छकेयम्। तेन शकेयुं तेन राध्यासम्॥२३॥

एकं मासमुद्दृजत्। परमेष्ठी प्रजाभ्यः। तेनाभ्यो महु आवहत्। अमृतं मर्त्याभ्यः। प्रजामनु प्र जायसे। तदु ते मर्त्यमृतम्। येनु मासा अर्धमासाः। क्रृतवः परिवधसुराः। येनु ते तै प्रजापते। ईजानस्य न्यवर्तयन्। तेनाहमस्य ब्रह्मणा। निवर्तयामि जीवसे॥ अग्निस्तिगमेन शोचिषां। तप आक्रान्तमुष्णिहा॥ शिरस्तपस्याहितम्। वैश्वानरस्य तेजसा। क्रृतेनास्य नि वर्तये। सत्येनुं परि वर्तये। तपसाऽस्यानुं वर्तये। शिवेनास्योपं वर्तये। शंगमेनास्याभि वर्तये। तद्वतं तथसुत्यम्। तद्वतं तच्छकेयम्। तेन शकेयुं तेन राध्यासम्॥२४॥

परिवर्तये सुहाभिवर्तय उष्णिहां राध्यासुं न्यवर्तयनुपर्वतये चुत्वारि च। (क्रृतमेव षोडशा। यद्युर्मो यो अस्याः सप्तदशसप्तदशा। एकं मासं चतुर्विंशतिः)॥ [५]

देवा वै यद्युज्ञेऽकुर्वत। तदसुरा अकुर्वत। तेऽसुरा ऊर्ध्वं पृष्ठेभ्यो नापश्यन्। ते केशानग्रेऽवपन्त। अथु शमश्रौणि। अथोपपक्षौ। तत्स्तेऽवांश आयन्। पराऽभवन्।

यस्यैवं वर्पन्ति। अवाङ्डति॥२५॥

अथो परैव भवति। अथ देवा ऊर्ध्वं पृष्ठेभ्योऽपश्यन्। त उपपक्षावग्रेऽवपन्त। अथ श्मश्रूणि। अथ केशान्। ततु स्ते भवन्। सुवर्गं लोकमायन्। यस्यैवं वर्पन्ति। भवत्यात्मना॑॥। अथो सुवर्गं लोकमेति॥२६॥

अथैतन्मनुर्वप्ते मिथुनमपश्यत्। स श्मश्रूण्यग्रेऽवपत। अथोपपक्षौ। अथ केशान्। ततो वै स प्राजायत प्रजया॑ पुशुभिः। यस्यैवं वर्पन्ति। प्र प्रजया॑ पुशुभिर्मिथुनैर्जायते। देवासुराः संयत्ता आसन्। ते संवध्म् रे व्यायच्छन्त। तान्देवाश्वातुर्मास्यैरेवाभि प्रायुञ्जत॥२७॥

वैश्वदेवेन चतुरो मासोऽवृञ्जतेन्द्रराजानः। ताञ्छीरुषं नि चावर्तयन्तु परिं च। वरुणप्रघासैश्वतुरो मासोऽवृञ्जत् वरुणराजानः। ताञ्छीरुषं नि चावर्तयन्तु परिं च। साकमेधैश्वतुरो मासोऽवृञ्जत् सोमराजानः। ताञ्छीरुषं नि चावर्तयन्तु परिं च। या संवध्म् र उपजीवाऽर्सीत्। तामैषामवृञ्जत। ततो देवा अभवन्। पराऽसुराः॥२८॥

य एवं विद्वाऽश्चातुर्मास्यैर्यजते। भ्रातृव्यस्यैव मासो वृक्का। शीरुषं नि च वर्तयते परिं च। यैषा संवध्सुर उपजीवा। वृक्षे तां भ्रातृव्यस्य। क्षुधाऽस्य भ्रातृव्यः परा भवति। लोहितायुसेन् नि वर्तयते। यद्वा इमामुग्निरकृतावागते निवर्तयति। एतदेवैनां रूपं कृत्वा निवर्तयति। सा ततः शश्वो भूयसी भवन्त्येति॥२९॥

प्र जायते। य एवं विद्वाँलोहितायुसेन् निवर्तयते। एतदेव रूपं कृत्वा नि वर्तयते। स ततः शश्वो भूयान्भवन्नेति। प्रैव जायते। त्रेण्या शंलल्या नि वर्तयेत। त्रीणि त्रीणि वै देवानांमृद्धानि। त्रीणि छन्दांसि। त्रीणि सर्वनानि। त्रयं इमे लोकाः॥३०॥

ऋध्यामेव तद्वीर्यं एषु लोकेषु प्रतिं तिष्ठति। यच्चातुर्मास्ययाज्यात्मनो नावद्येत। देवेभ्य आवृश्येत। चतुषु चतुषु मासेषु नि वर्तयेत। परोक्षमेव तद्वेभ्य आत्मनोऽवद्यत्यनांव्रस्काय। देवानां वा एष आर्नीतः। यश्चातुर्मास्ययाजी। य एवं विद्वान्नि च वर्तयते परिं च। देवतां एवाप्येति। नास्य रुद्रः प्रजां पशूनभि मन्यते॥३१॥

एत्येत्युभुज्ञासुरा एति लोका मन्यते॥

[६]

आयुषः प्राणः सन्तनु। प्राणादपानः सन्तनु। अपानाद्यानः सन्तनु।
 व्यानाचक्षुः सन्तनु। चक्षुः श्रोत्रः सन्तनु। श्रोत्रान्मनः सन्तनु। मनसो वाचः
 सन्तनु। वाच आत्मानः सन्तनु। आत्मनः पृथिवीः सन्तनु। पृथिव्या अन्तरिक्षः
 सन्तनु। अन्तरिक्षाद्विवः सन्तनु। दिवः सुवः सन्तनु॥३२॥

अन्तरिक्षः सन्तनु द्वे च॥

[७]

इन्द्रो दधीचो अस्थर्भिः। वृत्राण्यप्रतिष्कृतः। जघानं नवतीर्नवं। इच्छन्नश्वस्य
 यच्छिरः। पर्वतेष्वपश्चितम्। तद्विदच्छर्यणावति। अत्राहु गोरमन्वत। नाम
 त्वष्टुरपीच्यम्। इत्था चन्द्रमसो गृहे। इन्द्रमिद्युथिनो बृहत्॥३३॥

इन्द्रमर्केभिर्किंणः। इन्द्रं वाणीरनूषत। इन्द्र इद्यर्योः सचा॥। सम्मिश्ल आवचो
 युजा॥। इन्द्रो वज्री हिरण्ययः। इन्द्रो दीर्घायु चक्षसे। आ सूर्यः रोहयद्विव। वि
 गोभिरद्विमैरयत्। इन्द्र वाजेषु नो अवा। सहस्रप्रधनेषु च॥३४॥

उग्र उग्राभिरुतिर्भिः। तमिन्द्रं वाजयामसि। महे वृत्राय हन्तवे। स वृषा वृषभो
भुवत्। इन्द्रः स दामने कृतः। ओजिष्ठः स बले हितः। द्युम्नी श्लोकी स सौम्यः।
गिरा वज्रो न सम्भृतः। सबलो अनंपच्युतः। वृवक्षुरुग्रो अस्तृतः॥३५॥

बृहचास्तृतः॥ [८]

देवासुराः संयत्ता आसन्। स प्रजापतिरिन्द्रं ज्येष्ठं पुत्रमप् न्यधत्त। नेदेनुमसुरा
बलीयाऽसोऽहनुन्निति। प्रहादो हृ वै कायाधवः। विरोचनः स्वं पुत्रमप् न्यधत्त।
नेदेन देवा अंहनुन्निति। ते देवाः प्रजापतिमुपसुमेत्योचुः। नाराजकस्य युद्धमस्ति।
इन्द्रमन्विच्छामेति। तं यज्ञक्रतुभिरन्वैच्छन्॥३६॥

तं यज्ञक्रतुभिर्नान्विन्दन्। तमिष्ठिभिरन्वैच्छन्। तमिष्ठिभिरन्विन्दन्।
तदिष्ठीनामिष्ठित्वम्। एष्ठयो हृ वै नाम। ता इष्ठय इत्याचक्षते पुरोक्षेण।
परोक्षप्रिया इव हि देवाः। तस्मा एतमाग्रावैष्णवमेकादशकपालं दीक्षुणीयं
निरंवपन्। तदंपद्रुत्यातन्वत। तान्पलीसंयाजान्तु उपानयन्॥३७॥

ते तदन्तमेव कृत्वोद्द्रवन्। ते प्रायुणीयमभि सुमारोहन्। तदपद्ग्रुत्यातन्वत। ताज्ञय्यन्त उपानयन्। ते तदन्तमेव कृत्वोद्द्रवन्। त आतिथ्यमभि सुमारोहन्। तदपद्ग्रुत्यातन्वत। तानिडान्त उपानयन्। ते तदन्तमेव कृत्वोद्द्रवन्। तस्मादेता एुतदन्ता इष्टयः सन्तिष्ठन्ते॥३८॥

एव इ हि देवा अकुर्वत। इति देवा अकुर्वत। इत्यु वै मनुष्याः कुर्वते। ते देवा ऊचुः। यद्वा इदमुच्चैर्यज्ञेन चराम। तत्रोऽसुराः पाप्माऽनुविन्दन्ति। उपाशूपसदा चराम। तथा नोऽसुराः पाप्मा नानुवेष्यन्तीति। त उपाशूपसदमतन्वत। तिस्म एव सामिधेनीरनूच्य॥३९॥

सुवेणांघारमाघार्य। तिस्मः पराचीराहुतीरहुत्वा। सुवेणोपसदं जुहुवां चक्रः। उग्रं वचो अपावधीन्त्वेषं वचो अपावधीङ्ग स्वाहेति। अशनयापिपासे हु वा उग्रं वचः। एनश्च वैरहत्यं च त्वेषं वचः। एत ए हु वाव तच्चतुर्धाविहितं पाप्मानं देवा अपजग्निरे। तथो एवैतदेवंविद्यजमानः। तिस्म एव सामिधेनीरनूच्य। सुवेणांघारमाघार्य॥४०॥

तिस्रः परांचीराहुतीरहुत्वा। स्मुवेणोपुसदं जुहोति। उग्रं वचो अपांवधीन्त्वेषं वचो अपांवधीङ्गु स्वाहेति। अशनयापिपासे हु वा उग्रं वचः। एनंश्च वैरहत्यं च त्वेषं वचः। एतमेव तच्चतुर्धाविहितं पाप्मानं यजमानोऽपं हते। तैऽभिनीयैवाहः पशुमाऽलभन्त। अहं एव तद्देवा अवर्ति पाप्मानं मृत्युमपंजग्निरे। तेनाभिनीयेव रात्रे: प्राचरन्। रात्रिया एव तद्देवा अवर्ति पाप्मानं मृत्युमपंजग्निरे॥४१॥

तस्मादभिनीयैवाहः पशुमा लभेत। अहं एव तद्यजमानोऽवर्ति पाप्मानं भ्रातृव्यानपं नुदते। तेनाभिनीयेव रात्रे: प्रचरेत्। रात्रिया एव तद्यजमानोऽवर्ति पाप्मानं भ्रातृव्यानपं नुदते। स एष उपवस्थीयेऽहं द्विदेवत्यः पशुरा लभ्यते। द्वयं वा अस्मिंल्लोके यजमानः। अस्थि च मांसं च। अस्थि चैव तेन मांसं च यजमानः सङ्स्कुरुते। ता वा एताः पञ्च देवताः। अग्नीषोमावग्निर्मित्रावरुणौ॥४२॥

पञ्चपञ्ची वै यजमानः। त्वञ्ञांसङ्ग स्नावाऽस्थि मञ्जा। एतमेव तत्पञ्चधाविहितमात्मानं वरुणपाशान्मञ्चति। भेषजतायै निर्वरुणत्वायै। तः

सुसमिश्छन्दोभिः प्रातरह्यन्। तस्माऽसुस चंतुरुत्तराणि छन्दाः सि प्रातरनुवाके-
उन्नूच्यन्ते। तमेतयोपसमेत्योपासीदन्। उपास्मै गायता नऱ इति। तस्मादेतया-
बहिष्पवमान उपसद्यः॥४३॥

ऐच्छुन्नन्युः स्तिष्ठन्ते जन्म्यान्व्यं स्तुवेणां धारमाधार्य रात्रिया एव तद्वेवा अवर्ति पाप्मानं मृत्युमपंजन्निरे मित्रावरुणौ नवं च (देवा-
यज्ञमानो देवा देवा यज्ञमानो यज्ञमानः प्राचरं प्रचरेदालभूतालभेत मृत्युमपंजन्निरे भ्रातृव्यान्॥)॥ [९]

स समुद्र उत्तरतः प्राज्वलद्भूम्यन्तेन। एष वाव स समुद्रः। यच्चात्वालः। एष
उवेव स भूम्यन्तः। यद्वैद्यन्तः। तदेतत्रिशलं त्रिपूषम्। तस्मात्तं त्रिवित्स्तं खंनन्ति।
स सुवर्णरज्जताभ्यां कुशीभ्यां परिगृहीत आसीत्। तं यदस्या अध्यजनयन्।
तस्मादादित्यः॥४४॥

अथ यथ्सुवर्णरज्जताभ्यां कुशीभ्यां परिगृहीत आसीत्। साऽस्य कौशिकता॥
तं त्रिवृताऽभि प्रास्तुवता। तं त्रिवृताऽददता। तं त्रिवृताऽहरन्। यावती त्रिवृतो
मात्रा। तं पञ्चदशेनाभि प्रास्तुवता। तं पञ्चदशेनाददता। तं पञ्चदशेनाहरन्। यावती
पञ्चदशस्य मात्रा॥४५॥

त ए संसद्‌शेनाभि प्रास्तुवता। त ए संसद्‌शेनाददता। त ए संसद्‌शेनाहरन्।
 यावती संसद्‌शस्य मात्रा॑॥ तस्य संसद्‌शेन हियमाणस्य तेजो हरोऽपतत्।
 तमैकविंशेनाभि प्रास्तुवता। तमैकविंशेनाददता। तमैकविंशेनाहरन्।
 यावत्येकविंशस्य मात्रा॑॥ ते यत्रिवृता॑ स्तुवते॥४६॥

त्रिवृतैव तद्यजंमानुमाददते। तं त्रिवृतैव हरन्ति। यावती त्रिवृतो मात्रा॑॥
 अग्निर्वै त्रिवृत्। यावद्वा अग्नेर्दहतो धूम उदेत्यानु व्येति। तावती त्रिवृतो मात्रा॑॥
 अग्नेरेवैनं तत्। मात्रा॒॒ सायुज्य॒॒ सलोकता॑ गमयन्ति। अथ॒ यत्पञ्चदशेन
 स्तुवते॥ पञ्चदशेनैव तद्यजंमानुमाददते॥४७॥

तं पञ्चदशेनैव हरन्ति। यावती पञ्चदशस्य मात्रा॑॥ चन्द्रमा॒ वै पञ्चदशः। एष हि
 पञ्चदशयामपक्षीयते॑॥ पञ्चदशयामपूर्यते॑॥ चन्द्रमस॑ एवैनं तत्। मात्रा॒॒ सायुज्य॒॒
 सलोकता॑ गमयन्ति। अथ॒ यथसंसद्‌शेन स्तुवते॑॥ संसद्‌शेनैव तद्यजंमानुमाददते।
 त ए संसद्‌शेनैव हरन्ति॥४८॥

यावती सप्तदशस्य मात्रा॑॥ प्रजापतिर्वै सप्तदशः। प्रजापतेरैवैनुं तत्। मात्रा॒
सायुज्य॑ सलोकता॑ गमयन्ति। अथ यदेकविशेनं स्तुवते॑। एकविशेनैव
तद्यजंमानुमाददते। तमेकविशेनैव हरन्ति। यावत्येकविशस्य मात्रा॑॥ असौ
वा आदित्य एकविशः। आदित्यस्यैवैनुं तत्॥४९॥

मात्रा॒ सायुज्य॑ सलोकता॑ गमयन्ति। ते कुश्यौ॑। व्यग्रन्। ते अहोरात्रे
अभवताम्। अहरेव सुवर्णाऽभवत्। रजुता रात्रिः। स यदादित्य उदेति।
एतामेव तथसुवर्णा॑ कुशीमनु॑ समेति। अथ यदस्तमेति। एतामेव तद्रजुतां
कुशीमनुसंविशति। प्रहादो हृ॑ वै कायाधुवः। विरोचनुङ्गु॑ स्वं पुत्रमुदास्यत्। स
प्रदरोऽभवत्। तस्मात्प्रदरादुदकं नाचामेत्॥५०॥

आदित्यः पञ्चदशस्य मात्रा॑ स्तुवते पञ्चदशेनैव तद्यजंमानुमाददते सप्तदशेनैव हरन्त्यादित्यस्यैवैनुं तद्विशति चत्वारि च॥[१०]

ये वै चत्वारः स्तोमाः॑। कृतं तत्। अथ ये पञ्च। कलिः सः। तस्माच्चतुष्ठोमः।
तच्चतुष्ठोमस्य चतुष्ठोमत्वम्। तदाहुः। कृतमानि॑ तानि॑ ज्योती॑षि। य एतस्य॑ स्तोमा॑

इति। त्रिवृत्पञ्चदशः सप्तदश एकविंशः॥५१॥

एतानि वाव तानि ज्योतींषि। य एतस्य स्तोमाः। सोऽब्रवीत्। सप्तदशेन हियमाणो व्यलेशिषि। भिषज्यत मेति। तमश्विनौ धानाभिरभिषज्यताम्। पूषा करुम्भेण। भारती परिवापेण। मित्रावरुणौ पयस्यया। तदाहुः॥५२॥

यदश्विभ्यां धानाः। पूष्णः करुम्भः। भारत्ये परिवापः। मित्रावरुणयोः पयस्याऽथ। कस्मादेतेषां हविषामिन्द्रमेव यजन्तीति। एता ह्येन देवता इति ब्रूयात्। एतैरहविर्भिरभिषज्यस्तस्मादिति। तं वसवोऽष्टाकपालेन प्रातः सवनेऽभिषज्यन्। रुद्रा एकादशकपालेन माध्यं दिने सवने। विश्वे देवा द्वादशकपालेन तृतीयसवने॥५३॥

स यदष्टाकपालान्नातः सवने कुर्यात्। एकादशकपालान्माध्यं दिने सवने। द्वादशकपालांस्तृतीयसवने। विलोमं तद्यजस्य क्रियेत। एकादशकपालानेव प्रातः सवने कुर्यात्। एकादशकपालान्माध्यं दिने सवने। एकादशकपालां-

स्तृतीयसवुने। यज्ञस्य सलोमत्वाय। तदाहुः। यद्वसूनां प्रातः सवनम्। रुद्राणां
माध्यं दिनः सवनम्। विश्वेषां देवानां तृतीयसवनम्। अथ कस्मादेतेषां
हविषामिन्द्रमेव यजन्तीति। एता ह्येनं देवता इति ब्रूयात्। एतैरहविर्भिरभिः
षज्युङ्गस्तस्मादिति॥५४॥

एकविंश आंहस्तृतीयसवुने प्रातः सवनं पञ्च च॥ [११]

तस्यावाचोऽवपादादबिभयुः। तमेतेषु सुप्तसु छन्दः स्वश्रयन्। यदश्रयन्।
तच्छ्रायन्तीयस्य श्रायन्तीयत्वम्। यदवारयन्। तद्वारवन्तीयस्य वारवन्तीयत्वम्।
तस्यावाच एवावपादादबिभयुः। तस्मां एतानि सुप्त चंतुरुत्तराणि छन्दाङ्गस्युपादधुः।
तेषामति त्रीण्यरिच्यन्त। न त्रीण्युद्भवन्॥५५॥

स बृहतीमेवास्पृशत्। द्वाभ्यामुक्षराभ्याम्। अहोरात्राभ्यामेव। तदाहुः। कतुमा
सा देवाक्षरा बृहती। यस्यान्तत्प्रत्यतिष्ठत्। द्वादश पौर्णमास्यः। द्वादशाष्टकाः।
द्वादशामावस्याः। एषा वाव सा देवाक्षरा बृहती॥५६॥

यस्यान्तल्पत्यतिष्ठदिति। यानि च छन्दाऽस्यत्यरिच्यन्त। यानि च नोदभेवन्। तानि निर्वीर्याणि हीनान्यमन्यन्त। साऽब्रवीद्बृहती। मामेव भूत्वा। मामुपु सङ्श्रयतेति। चतुर्भिरुक्षरैरनुष्टुग्बृहतीं नोदभवत्। चतुर्भिरुक्षरैः पुङ्किर्बृहती-मत्यरिच्यत। तस्यामेतानि चत्वार्युक्षराण्यपुच्छिद्यादधात्॥५७॥

ते बृहती एव भूत्वा। बृहतीमुपु समश्रयताम्। अष्टाभिरुक्षरैरुष्णिग्बृहतीं नोदभवत्। अष्टाभिरुक्षरैस्त्रिष्टुग्बृहतीमत्यरिच्यत। तस्यामेतान्युष्टावुक्षराण्यपुच्छिद्यादधात्। ते बृहती एव भूत्वा। बृहतीमुपु समश्रयताम्। द्वादशभिरुक्षरैर्गायत्री बृहतीं नोदभवत्। द्वादशभिरुक्षरैर्जगंती बृहतीमत्यरिच्यत। तस्यामेतानि द्वादशुक्षराण्यपुच्छिद्यादधात्॥५८॥

ते बृहती एव भूत्वा। बृहतीमुपु समश्रयताम्। सौऽब्रवीत्प्रजापतिः। छन्दाऽसि रथो मे भवत। युष्माभिरुहमेतमध्वानुमनु सञ्चरणीति। तस्य गायत्री च जगंती च पुक्षावंभवताम्। उष्णिक्रं त्रिष्टुप्प्रष्टौ। अनुष्टुप्पं पुङ्किश्च धुयौ। बृहत्यैवोद्धिरभवत्।

स एतं छन्दोरथमास्थाय॑। एतमध्वानुमनु समचरत्। एत है छन्दोरथमास्थाय॑।
एतमध्वानुमनु सञ्चरति। येनैष एतसुञ्चरति। य एवं विद्वान्स्मोमेनु यजते। य उ
चैनमेवं वेदं॥५९॥

अभिवृन्वाव सा देवाक्षंग बृहत्यदधाद्वादशक्षरण्यपुच्छिद्यादधादास्थाय षट्॥ [१२]

अग्ने: कृतिंका यत्पुण्यं देवस्य सवितुर्ब्रह्मवादिनः कत्यृतमेव देवा वा आयुषः प्राणमिन्द्रो दधीचो दैवासुराः स
प्रजापतिः स संमुद्रो ये वै चत्वारस्तस्यावाचो द्वादश॥१२॥

अग्ने: कृतिंका देवगृहा क्रृतमेवर्ध्यमेव तिसः परंचीर्ये वै चत्वारे नवपञ्चाशत्॥५९॥

अग्ने: कृतिंका य उ चैनमेवं वेदं॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके पञ्चमः प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ षष्ठमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके षष्ठः प्रपाठकः ॥

अनुमत्यै पुरोडाशमूष्टाकं पालं निर्वपति। ये प्रत्यञ्चः शम्याया अवशीयन्ते। तत्रैरकृतमेकं कपालम्। इयं वा अनुमतिः। इयं निरकृतिः। नैरकृतेन पूर्वेण प्रचरति। पाप्मानमेव निरकृतिं पूर्वं निरवदयते। एकं कपालो भवति। एकधैव निरकृतिं निरवदयते। यदहुत्वा गारहपत्य ईयुः॥१॥

रुद्रो भूत्वाऽग्निरनुत्थाय। अध्यर्यु च यजमानं च हन्यात्। वीहि स्वाहाऽऽहुतिं जुषाण इत्याह। आहुत्यैवैनश्च शमयति। नार्तिमाच्छत्यध्वर्युर्न यजमानः। एकोल्मुकेन यन्ति। तद्विनिरकृत्यै भागधेयम्। इमान्दिशं यन्ति। एष वै निरकृत्यै दिक्। स्वायामेव दिशि निरकृतिं निरवदयते॥२॥

स्वकृतु इरिणे जुहोति प्रदरे वा। एतद्वै निरकृत्या आयतनम्। स्व एवायतने निरकृतिं निरवदयते। एष ते निरकृते भाग इत्याह। निर्दिशत्यैवैनाम्। भूते

हुविष्मत्यसीत्याह। भूतिमेवोपावर्तते। मुश्चेममङ्गहसु इत्याह। अङ्गहस एवैनं
मुश्चति। अङ्गुष्ठाभ्यां जुहोति॥३॥

अन्तत एव निरक्रृतिं निरवदयते। कृष्णं वासः कृष्णातूषं दक्षिणा। एतद्वै
निरक्रृत्यै रूपम्। रूपेणैव निरक्रृतिं निरवदयते। अप्रतीक्षमायन्ति। निरक्रृत्या
अन्तरहित्यै। स्वाहा नमो य इदं चकारेति पुनरेत्यगरहपत्ये जुहोति। आहुत्यैव
नमस्यन्ते गरहपत्यमुपावर्तन्ते। आनुमतेन प्रचरति। इयं वा अनुमतिः॥४॥

इयमेवास्मै राज्यमनु मन्यते। धेनुर्दक्षिणा। इमामेव धेनुं कुरुते। आदित्यं चरुं
निर्वपति। उभयोष्वेव प्रजास्वभिषिच्यते। दैर्वीषु च मानुषीषु च। वरो दक्षिणा।
वरो हि राज्यङ्ग समृद्धौ। आग्नावैष्णवमेकादशकपालं निर्वपति। अग्निः सर्वा
देवताः॥५॥

विष्णुर्यज्ञः। देवताश्वैव यज्ञं चाव रुन्धे। वामनो वही दक्षिणा। यद्वही।
तेनाग्नेयः। यद्वामनः। तेन वैष्णवः समृद्धौ। अग्नीषोमीयमेकादशकपालं निर्वपति।

अग्नीषोमा॑भ्युं वा इन्द्रो॒ वृत्रमहृत्रिति॑। यद॑ग्नीषो॒मीयु॒मेका॑दशकपालं निर्वपति॥६॥

वर्त्तमेव विजित्यै। हिरण्यु॒ दक्षिणा॒ समृद्धै। इन्द्रो॒ वृत्रः॒ हुत्वा।
देवतांभिश्वेन्द्रियेण॑ च॑ व्यार्थ्यत। स॑ पुतमैन्द्राग्नमेका॑दशकपालमपश्यत्।
तत्त्विरवपत्। तेन॑ वै स॑ देवतांश्वेन्द्रियं चावारुन्ध। यदैन्द्राग्नमेका॑दशकपालं
निर्वपति। देवतांश्वेव॑ तेनैन्द्रियं॑ च॑ यजमानोऽवं॑ रुन्धे। कृषभो॒ वृही॒ दक्षिणा॥७॥

यद्वही। तेन॑ग्नेयः। यदृषभः। तेनैन्द्रः॒ समृद्धै। आग्नेयमृष्टाकंपालं निर्वपति। ऐन्द्रं
दधि॑। यदा॑ग्नेयो॒ भवति। अग्निर्वै॒ यज्ञमुखम्। यज्ञमुखमेवर्द्धि॑ पुरस्तांद्धते। यदैन्द्रं
दधि॑॥८॥

इन्द्रियमेवावं॑ रुन्धे। कृषभो॒ वृही॒ दक्षिणा॒। यद्वही। तेन॑ग्नेयः। यदृषभः। तेनैन्द्रः॒
समृद्धै। यावतीर्वै॒ प्रजा॑ ओषधीनामहुतानामाशबन्। ताः॑ पराऽभवन्। आग्नेयं॑
भवति हुताद्यायो। यजमानस्यापराभावाय॥९॥

देवा॑ वा॑ ओषधीष्वाजिमयुः। ता॑ इन्द्राग्नी॑ उद्जयताम्। तावेतमैन्द्राग्नं

द्वादशकपालं निरवृणाताम्। यदैन्द्राग्नो भवत्युज्जित्यै। द्वादशकपालो भवति।
 द्वादश मासाः संवथ्सरः। संवथ्सरेणैवास्मा अन्नमवं रुन्धे। वैश्वदेवश्चर्भवति।
 वैश्वदेवं वा अन्नम्। अन्नमेवास्मै स्वदयति॥१०॥

प्रथमजो वथ्सो दक्षिणा समृद्धै। सौम्यङ् श्यामाकं चरुं निर्वपति। सोमो वा
 अकृष्टपच्यस्य राजा॑। अकृष्टपच्यमेवास्मै स्वदयति। वासो दक्षिणा। सौम्यङ् हि
 देवतया॑ वासः समृद्धै। सरस्वत्यै चरुं निर्वपति। सरस्वते चरुम्। मिथुनमेवावं
 रुन्धे। मिथुनौ गावौ दक्षिणा समृद्धै। एति वा एष यज्ञमुखादध्याः। यौऽग्नेऽवताया॑
 एति। अष्टावेतानि॑ हृवीःषि भवन्ति। अष्टाक्षरा गायत्री। गायत्रोऽग्निः। तेनैव
 यज्ञमुखादध्यां अग्नेऽवतायै॒ नैति॥११॥

[इयुर्निर्वदयतेऽङ्गुष्ठाभ्याः जुहोत्यनुमतिर्देवतां निर्वपति बही दक्षिणा यदैन्द्रं दध्यपरगभावाय स्वदयति गावौ दक्षिणा समृद्धै पद्मः] [१]

वैश्वदेवेन वै प्रजापतिः प्रजा असृजता। ताः सृष्टा न प्राजायन्ता।
 सोऽग्निरकामयत। अहमिमाः प्रजनयेयमिति। स प्रजापतये शुचमदधात्।

सौऽशोचत्प्रजामिच्छमानः। तस्माद्यं च प्रजा भुनक्ति यं च न। तावुभौ शोचतः
प्रजामिच्छमानौ। तास्वग्निमप्यसृजत्। ता अग्निरध्यैत्॥१२॥

सोमो रेतोऽदधात्। सुविता प्राजनयत्। सरस्वती वाचमदधात्। पूषाऽपोषयत्।
ते वा एते त्रिः संवथ्सुरस्य प्रयुज्यन्ते। ये देवाः पुष्टिपतयः। संवथ्सुरो वै प्रजापतिः।
संवथ्सरेणैवास्मै प्रजाः प्राजनयत्। ताः प्रजा जाता मरुतोऽग्नन्। अस्मानपि न
प्रायुक्षतेर्ति॥१३॥

स एतं प्रजापतिर्मारुतः सप्तकपालमपश्यत्। तन्निरंवपत्। ततो वै
प्रजाभ्योऽकल्पत। यन्मारुतो निरुप्यते। यज्ञस्य कूस्यै। प्रजानामधाताय।
सप्तकपालो भवति। सप्तगणा वै मरुतः। गुणश एवास्मै विशेषं कल्पयति। स
प्रजापतिरशोचत्॥१४॥

याः पूर्वाः प्रजा असृक्षि। मरुतस्ता अवधिषुः। कथमपराः सृजेयेति। तस्य
शुष्मा आण्डं भूतं निरंवर्तत। तद्युद्हरत्। तदेषयत्। तत्प्राजनयत। आण्डस्य वा

एतद्रूपम्। यदामिक्षा॑॥ यद्युद्धरति॥१५॥

प्रजा एव तद्यज्ञमानः पोषयति। वैश्वदेव्यामिक्षा॑ भवति। वैश्वदेव्यो॑ वै प्रजाः। प्रजा एवास्मै॒ प्रज्ञनयति। वाजिन॑मानं॑यति। प्रजास्वे॒व प्रजांतासु॑ रेतो॑ दधाति। द्यावा॑पृथि॒व्यं॑ एकंकपालो॑ भवति। प्रजा एव प्रजांता॑ द्यावा॑पृथि॒वीभ्यां॑मुभ्यतः॑ परि॑गृह्णाति। देवा॑सुराः॑ संयत्ता॑ आसन्। सौऽग्निरब्रवीत्॥१६॥

मामग्रे॑ यजत। मया॑ मुखेनासुराञ्जेष्यथेति। मां द्वितीयुमिति॑ सोमोऽब्रवीत्। मया॑ राज्ञा॑ जेष्यथेति। मां तृतीयुमिति॑ सविता। मया॑ प्रसूता॑ जेष्यथेति। मां चतुर्थीमिति॑ सरस्वती। इन्द्रियं॑ वोऽहं॑ धास्यामीति॑। मां पञ्चममिति॑ पूषा। मया॑ प्रतिष्ठया॑ जेष्यथेति॑॥१७॥

तैऽग्निना॑ मुखेनासुरानजयन्। सोमेन॑ राज्ञा॑॥ सवित्रा॑ प्रसूताः। सरस्वतीन्द्रियमदधा॑ पूषा॑ प्रतिष्ठाऽसीत्। ततो॑ वै देवा॑ व्यजयन्त। यदेतानि॑ हवीऽष्टि॑ निरुप्यन्ते॑ विजित्यै। नोत्तरवेदिमुपवपति। पूशवो॑ वा उत्तरवेदिः। अजांता॑ इव॑ ह्येतररहि॑

पुशवः॥१८॥

ऐदित्यंशोचद्युद्धरत्यबीत्रतिष्ठयां जेष्यथेत्येतरहि पुशवः॥ [२]

त्रिवृद्धुरुहिर्भवति। माता पिता पुत्रः। तदेव तन्मिथुनम्। उल्बं गर्भो जुरायुं। तदेव तन्मिथुनम्। त्रेधा बुरुहिः सन्नद्धं भवति। त्रयं इमे लोकाः। एष्वेव लोकेषु प्रतिं तिष्ठति। एकुधा पुनः सन्नद्धं भवति। एकं इव ह्यं लोकः॥१९॥

अस्मिन्नेव तेन लोके प्रति तिष्ठति। प्रसुवो भवन्ति। प्रथमजामेव पुष्टिमवं रुन्धे। प्रथमजो वृथ्यो दक्षिणा समृद्धौ। पृष्ठदाज्यं गृह्णाति। पुशवो वै पृष्ठदाज्यम्। पुशूनेवावं रुन्धे। पञ्चगृहीतं भवति। पाङ्गो हि पुशवः। बुहुरूपं भवति॥२०॥

बुहुरूपा हि पुशवः समृद्धौ। अग्निं मन्थन्ति। अग्निमुखा वै प्रजापतिः प्रजा असृजत। यदग्निं मन्थन्ति। अग्निमुखा एव तत्प्रजा यजमानः सृजते। नवं प्रयाजा इज्यन्ते। नवानूयाजाः। अष्टौ हुवीःषिं। द्वावाघारौ। द्वावाज्यभागौ॥२१॥

त्रिंशसम्पद्यन्ते। त्रिंशदक्षरा विराट्। अन्नं विराट्। विराजैवान्नाद्यमवं

रुन्धे। यजंमानो वा एकंकपालः। तेजु आज्यम्। यदेकंकपालु आज्यंमानयति। यजंमानमेव तेजसा समर्धयति। यजंमानो वा एकंकपालः। पुशवु आज्यम्॥२२॥

यदेकंकपालु आज्यंमानयति। यजंमानमेव पशुभिः समर्धयति। यदल्पंमानयैत्। अल्पां एनं पुशवो भुञ्जन्तु उपतिष्ठेरन्। यद्वह्नानयैत्। बुहवं एनं पुशवोऽभुञ्जन्तु उपतिष्ठेरन्। बुह्नानीयाविः पृष्ठं कुर्यात्। बुहवं एवैनं पुशवो भुञ्जन्तु उपतिष्ठन्ते। यजंमानो वा एकंकपालः। यदेकंकपालस्यावद्येत्॥२३॥

यजंमानस्यावद्येत्। उद्वा माद्येद्यजंमानः। प्र वा मीयेत। सुकृदेव हौतुव्यः। सुकृदिव् हि सुवर्गो लोकः। हुत्वाऽभि जुहोति। यजंमानमेव सुवर्गं लोकं गमयित्वा। तेजसा समर्धयति। यजंमानो वा एकंकपालः। सुवर्गो लोक आहवनीयः॥२४॥

यदेकंकपालमाहवनीये जुहोति। यजंमानमेव सुवर्गं लोकं गमयति। यद्वस्तेन जुहयात्। सुवर्गलोकाद्यजंमानमविविष्येत्। सुचा जुहोति। सुवर्गस्य लोकस्य

समेष्यै। यत्प्राङ्गद्यैत। देवलोकमुभिजयेत्। यद्वक्षिणा पितृलोकम्। यत्प्रत्यक्॥२५॥

रक्षांसि यज्ञं हन्युः। यदुदङ्गः। मनुष्यलोकमुभिजयेत्। प्रतिष्ठितो होतव्यः। एकंकपालं वै प्रतितिष्ठन्तं द्यावांपृथिवी अनु प्रतिं तिष्ठतः। द्यावांपृथिवी क्रृतवंः। क्रृतून् यज्ञः। यज्ञं यज्मानः। यज्मानं प्रजाः। तस्मात्प्रतिष्ठितो होतव्यः॥२६॥

वाजिनौ यजति। अग्निर्वायुः सूर्यः। ते वै वाजिनः। तानेव तद्यजति। अथो खल्वाहुः। छन्दांसि वै वाजिन् इति। तान्येव तद्यजति। क्रृख्सामे वा इन्द्रस्य हरीं सोमपानौ। तयौः परिधयं आधानम्। वाजिनं भागधेयम्॥२७॥

यदप्रहृत्य परिधीं जुहुयात्। अन्तराधानाभ्यां घासं प्रयच्छेत्। प्रहृत्यं परिधीं जुहोति। निराधानाभ्यामेव घासं प्रयच्छति। बुरहिषि विषिश्चन्वाजिनमा नयति। प्रजा वै बुरहिः। रेतो वाजिनम्। प्रजास्वेव रेतो दधाति। समुपहृयं भक्षयन्ति। एतथ्सोमपीथा ह्यते। अथो आत्मन्नेव रेतो दधते। यज्मान उत्तमो भक्षयति। पुशवो वै वाजिनम्। यज्मान एव पशून्प्रतिष्ठापयन्ति॥२८॥

लोको वंहरुपं भवत्याज्यभागौ पूशावु आज्यमवदेवाहवनीयः प्रत्यक्तस्मात्प्रतिष्ठितो होतव्यो भाग्येयमेते चत्वारि च॥—[३]

प्रजापतिः सविता भूत्वा प्रजा असृजत। ता एनुमत्यमन्यन्त। ता
अस्मादपाक्रामन्। ता वरुणो भूत्वा प्रजा वरुणेनाग्राहयत्। ताः प्रजा
वरुणगृहीताः। प्रजापतिं पुनरुपाधावन्नाथमिच्छमानाः। स एतान्प्रजापतिर्वरुण-
प्रधासानपश्यत्। तां निरवपत्। तैर्वै स प्रजा वरुणपाशादमुश्वत्। यद्वरुणप्रधासा
निरुप्यन्ते॥२९॥

प्रजानामवरुणग्राहाय। तासां दक्षिणो बाहुर्न्यक्त आसीत्। सव्यः प्रसृतः। स
एतां द्वितीयां दक्षिणतो वेदिमुद्दहन्। ततो वै स प्रजानां दक्षिणं बाहुं प्रासारयत्।
यद्वितीयां दक्षिणतो वेदिमुच्छन्ति। प्रजानामेव तद्यजमानो दक्षिणं बाहुं प्रसारयति।
तस्माच्चातुर्मास्ययुज्यमुष्मिल्लोक उभयाबाहुः। यज्ञाभिजितुङ्ग ह्यस्य। पृथमात्राद्वेदी
असम्भिन्ने भवतः॥३०॥

तस्मात्पृथमात्रं व्यःसौ। उत्तरस्यां वेद्यामुत्तरवेदिमुपं वपति। पूशवो वा

उत्तरवेदिः। पशुनेवावरुन्धे। अथो यज्ञपुरुषोऽनन्तरित्यै। एतद्वाह्मणान्येव पञ्च हुवीःषि। अथैष ऐन्द्राग्नो भवति। प्राणापानौ वा एतौ देवानाम्। यदिन्द्राग्नी। यदैन्द्राग्नो भवति॥३१॥

प्राणापानावेवावरुन्धे। ओजो बलं वा एतौ देवानाम्। यदिन्द्राग्नी। यदैन्द्राग्नो भवति। ओजो बलमेवावरुन्धे। मारुत्यामिक्षां भवति। वारुण्यामिक्षां। मेषी च मेषश्च भवतः। मिथुना एव प्रजा वरुणपाशान्मुच्चति। लोमशौ भवतो मेध्यत्वाय॥३२॥

शर्मीपर्णान्युपवपति। घासमेवाभ्यामपि यच्छति। प्रजापतिमन्नाद्यं नोपानमत्। स एतेन शतेष्वैन हुविषाऽन्नाद्यमवारुन्धा। यत्परः शतानि शर्मीपर्णानि भवन्ति। अन्नाद्यस्यावरुद्धौ। सौम्यानि वै करीराणि। सौम्या खलु वा आहुतिर्दिवो वृष्टिं च्यावयति। यत्करीराणि भवन्ति। सौम्ययैवाहुत्या दिवो वृष्टिमवरुन्धे। काय एककपालो भवति। प्रजानां कन्त्वाय। प्रतिपूरुषं करम्भपात्राणि भवन्ति।

जाता एव प्रजा वरुणपाशान्मुश्चति। एकमतिरिक्तम्। जुनिष्यमाणा एव प्रजा
वरुणपाशान्मुश्चति॥३३॥

निरुप्यन्ते भवते भवति मेध्यत्वायं रुद्धे पद्मे॥ [४]

उत्तरस्यां वेद्यामन्यानि हृवीः षिं सादयति। दक्षिणायां मारुतीम्। अपधुरमेवैना
युनक्ति। अथो ओजं एवासामवं हरति। तस्माद्वह्मणश्च क्षुत्राच्च विशोऽन्यतो-
ऽपक्रमिणीः। मारुत्या पूर्वया प्रचरति। अनृतमेवावं यजते। वारुण्योत्तरया। अन्तत
एव वरुणमवं यजते। यदेवाध्वर्युः करोति॥३४॥

तत्रितिप्रस्थाता करोति। तस्माद्यच्छ्रेयान्करोति। तत्पार्पयान्करोति। पर्वीं
वाचयति। मेध्यामेवैनां करोति। अथो तपं पुवैनामुपं नयति। यज्ञारः सन्तन्न
प्रब्रूयात्। प्रियं ज्ञातिः रुन्ध्यात्। असौ मैं जार इति निर्दिशेत्। निर्दिश्यैवैनं
वरुणपाशेनं ग्राहयति॥३५॥

प्रधास्यान् हवामहु इति पर्वीमुदानंयति। अहृतैवैनाम्। यत्पर्वीं

पुरोनुवाक्यामनुब्रूयात्। निर्वीर्यो यजमानः स्यात्। यजमानोऽन्वाह। अत्मनेव
वीर्यं धत्ते। उभौ यज्ञार्थं सवीर्यत्वायां। यद्ग्रामे यदरण्ये इत्याह। यथोदितमेव
वरुणमवं यजते। यजमानदेवत्यो वा आहवनीयः॥३६॥

भ्रातृव्यदेवत्यो दक्षिणः। यदाहवनीये जुहुयात्। यजमानं वरुणपाशेन ग्राहयेत्।
दक्षिणेऽग्नौ जुहोति। भ्रातृव्यमेव वरुणपाशेन ग्राहयति। शूर्पेण जुहोति। अन्यमेव
वरुणमवं यजते। शीरूषन्नधि निधाय जुहोति। शीरूषत एव वरुणमवं यजते।
प्रत्यङ्गिष्ठं जुहोति॥३७॥

प्रत्यङ्गेव वरुणपाशान्निर्मच्यते। अक्रन्कर्म कर्मकृत इत्याह। देवा-
जनृणं निरवदाय। अनृणा गृहानुप्रते ति वावैतदाह। वरुणगृहीतं वा
एतद्यज्ञस्य। यद्यजुषा गृहीतस्यातिरिच्यते। तुषांश्च निष्कासश्च। तुषैश्च निष्कासेन
चावभृथमवैति। वरुणगृहीतेनैव वरुणमवंयजते। अपौऽवभृथमवैति॥३८॥

अपसु वै वरुणः। साक्षादेव वरुणमवंयजते। प्रतियुतो वरुणस्य पाश-

इत्याह। वरुणपाशादेव निर्मुच्यते। अप्रतीक्षमा यन्ति। वरुणस्यान्तरहित्यै।
एधोऽस्येधिष्ठमहीत्याह। सुमिधैवाग्निं नमस्यन्तं उपायन्ति। तेजोऽसि तेजो मयि
धेहीत्याह। तेज एवाऽत्मन्धत्ते॥३९॥

कुरोति ग्राहयत्याहवीयुस्तिष्ठ जुहोत्युपोऽक्षुधमवैति धत्ते॥ [५]

देवासुराः संयत्ता आसन्। सोऽग्निरब्रवीत्। ममेयमर्नीकवर्ती तुनूः। तां
प्रीणीत। अथासुरानभि भविष्यथेति। ते देवा अग्नयेऽर्नीकवते पुरोडाशमष्टाकंपालं
निरवपन्। सोऽग्निरन्नीकवान्ध्वेन भागुधेयेन प्रीतः। चतुर्धाऽर्नीकान्यजनयत।
ततो देवा अभवन्। पराऽसुराः॥४०॥

यदग्नयेऽर्नीकवते पुरोडाशमष्टाकंपालं निर्वपति। अग्निमेवार्नीकवन्तुङ्गु स्वेन
भागुधेयेन प्रीणाति। सोऽग्निरन्नीकवान्ध्वेन भागुधेयेन प्रीतः। चतुर्धाऽर्नीकानि
जनयते। असौ वा आदित्योऽग्निरन्नीकवान्। तस्य रश्मयोऽर्नीकानि। साकं
सूर्योद्युता निर्वपति। साक्षादेवास्मा अर्नीकानि जनयति। तेऽसुराः परांजिता

यन्तः। द्यावांपृथिवी उपांश्रयन्॥४१॥

ते देवा मुरुद्यैः सान्तपुनेभ्यंश्चरुं निर्वपन्। तान्द्यावांपृथिवीभ्यांमेवोभयतः
समंतपन्। यन्मुरुद्यैः सान्तपुनेभ्यंश्चरुं निर्वपति। द्यावांपृथिवीभ्यांमेव तदुभयतो
यजमानो भ्रातृव्यान्ध्सन्तपति। मध्यन्दिने निर्वपति। तरहि हि तेष्ठिंष्ठं तपति।
चरुर्भवति। सर्वतं एवैनान्ध्सन्तपति। ते देवाः श्वोविजुयिनः सन्तः। सर्वासां दुग्धे
गृहमेधीयं चरुं निर्वपन्॥४२॥

आशिंता एवाद्योपवसाम। कस्य वाऽहेदम्। कस्य वा श्वो भवितेति। स शृतो-
भवत्। तस्याहुतस्य नाशजन्। न हि देवा अहुतस्याशजन्ति। तैऽब्रुवन्। कस्मा-
इमः हौष्याम् इति। मुरुद्यौ गृहमेधिभ्यु इत्यब्रुवन्। तं मुरुद्यौ गृहमेधिभ्यो-
ज्जुहवुः॥४३॥

ततो देवा अभवन्। पराऽसुराः। यस्यैवं विदुषो मुरुद्यौ गृहमेधिभ्यो गृहे जुह्वति।
भवत्यात्मनां। पराऽस्य भ्रातृव्यो भवति। यद्वै यज्ञस्य पाकत्रा क्रियते। पशव्य-

तत्। पाकुत्रा वा एतलिंगते। यन्नेष्माबुरुहिर्भवति। न सामिधेनीरुन्वाह।॥४४॥

न प्रयाजा इज्यन्ते। नानूयाजाः। य एवं वेद। पशुमान्वति।
आज्यभागौ यजति। यज्ञस्यैव चक्षुषी नान्तरेति। मुरुतो गृहमेधिनौ यजति।
भागधेयैनैवैनान्समर्धयति। अग्निःस्विष्टकृतं यजति प्रतिष्ठित्यै। इडान्तो भवति।
पशवो वा इडौ। पशुष्वेवोपरिष्टात्प्रतिं तिष्ठति॥४५॥

असुरा अश्रयन्गृहमेधीयं चुरु निरंवपन्नजुहवुरुन्वाहेऽन्तो भवति द्वे च।————[६]

यत्पर्वी गृहमेधीयस्याशजीयात्। गृहमेध्यैव स्यात्। वि त्वस्य यज्ञ क्रैद्येत।
यन्नाशजीयात्। अगृहमेधी स्यात्। नास्य यज्ञो व्यृद्धेत। प्रतिवेशं पचेयुः।
तस्याशजीयात्। गृहमेध्यैव भवति। नास्य यज्ञो व्यृद्धते॥४६॥

ते देवा गृहमेधीयैनेष्वा। आशिंता अभवन्। आञ्जताभ्यञ्जत। अनु
वृथ्सानवासयन्। तेभ्योऽसुराः क्षुधं प्राहिण्वन्। सा देवेषु लोकमवित्वा।
असुरान्पुनरगच्छत्। गृहमेधीयैनेष्वा। आशिंता भवन्ति। आञ्जते भ्यञ्जते॥४७॥

अनु वथ्सान् वासयन्ति। भ्रातृव्यायैव तद्यजंमानः क्षुधं प्रहिणोति। ते देवा
गृहमेधीयेनेष्वा। इन्द्राय निष्कासं न्यंदधुः। अस्मानेव श्व इन्द्रो निहितभाग
उपावर्त्तिर्तेति। तानिन्द्रो निहितभाग उपावर्त्तत। गृहमेधीयेनेष्वा। इन्द्राय निष्कासं
निदंध्यात्। इन्द्र एवैनु निहितभाग उपावर्त्तते। गारहंपत्ये जुहोति॥४८॥

भागधेयेनैवैनु समर्धयति। क्रृष्ममाह्यति। वृषद्वार एवास्य सः। अथो
इन्द्रियमेव तद्वीर्यं यजंमानो भ्रातृव्यस्य वृक्षे। इन्द्रो वृत्रः हत्वा। परा
परावत्तमगच्छत्। अपाराधुमिति मन्यमानः। सोऽब्रवीत्। क इदं वैदिष्युतीति।
तैऽब्रुवन्मुरुतो वरं वृणामहै॥४९॥

अथं वयं वैदाम। अस्मभ्यमेव प्रथमः हविर्निरुप्यात् इति। त एनुमध्यंक्रीडन्।
तत्क्रीडिनां क्रीडित्वम्। यन्मुरुद्यः क्रीडिभ्यः प्रथमः हविर्निरुप्यते विजित्यै।
साकः सूर्येणोद्युता निर्वपति। एतस्मिन्वै लोक इन्द्रो वृत्रमहन्थसमृद्धै।
एतद्वाह्मणान्येव पञ्चं हवीःषि। एतद्वाह्मण ऐन्द्राग्नः। अथैष एन्द्रश्चरुभवति॥५०॥

उद्घारं वा एतमिन्द्र उद्हरता। वृत्रः हृत्वा। अन्यासु देवतास्वधि। यदेष
ऐन्द्रश्वर्भवति। उद्घारमेव तं यजमानु उद्धरते। अन्यासु प्रजास्वधि। वैश्वकर्मण
एककपालो भवति। विश्वान्येव तेन कर्मणि यजमानोऽवरुन्धे॥५१॥

ऋद्धतेज्यञ्जले जुहोति वृणामहै भवत्यृष्टौ च॥ [७]

वैश्वदेवेन वै प्रजापतिः प्रजा असृजत। ता वरुणप्रधासैर्वरुणपाशादमुच्चत्।
साकमेधैः प्रत्यस्थापयत्। त्र्यम्बकै रुद्रं निरवदयत। पितृयज्ञेन सुवर्गं
लोकमंगमयत्। यद्वैश्वदेवेन यजते। प्रजा एव तद्यजमानः सृजते। ता
वरुणप्रधासैर्वरुणपाशान्मुच्चति। साकमेधैः प्रतिष्ठापयति। त्र्यम्बकै रुद्रं
निरवदयते॥५२॥

पितृयज्ञेन सुवर्गं लोकं गमयति। दक्षिणतः प्राचीनावीती निर्वपति।
दक्षिणावृद्धि पितृणाम्। अनादत्य तत्। उत्तरत एवोपवीय निर्वपेत्। उभये हि
देवाश्वं पितरश्वेज्यन्ते। अथो यदेव दक्षिणार्धेऽधि श्रयति। तेन दक्षिणावृत्। सोमाय

पितृमते पुरोडाशः९ षट्क्षपालुं निर्वपति। सुंवथ्सुरो वै सोमः पितृमान्॥५३॥

सुंवथ्सुरमेव प्रीणाति। पितृभ्यो बरहिषद्यो धानाः। मासा वै पितरो बरहिषदः।
मासानेव प्रीणाति। यस्मिन्वा ऋतौ पुरुषः प्रमीयते। सोऽस्यामुष्मिलोके भवति।
बहुरूपा धाना भवन्ति। अहोरात्राणामुभिजित्यै। पितृभ्योऽग्निष्वात्तेभ्यो मन्थम्।
अर्धमासा वै पितरोऽग्निष्वात्ताः॥५४॥

अर्धमासानेव प्रीणाति। अभिवान्यायै दुग्धे भवति। सा हि पितृदेवत्य दुहे।
यत्पूर्णम्। तन्मनुष्याणाम्। उपर्यर्धो देवानाम्। अर्धः पितृणाम्। अर्ध उपर्यन्थति।
अर्धो हि पितृणाम्। एकयोपर्यन्थति॥५५॥

एका हि पितृणाम्। दक्षिणोपर्यन्थति। दक्षिणावृद्धि पितृणाम्। अनारभ्योपर्यन्थति।
तद्धि पितृनाच्छति। इमान्दिशं वेदिमुद्धन्ति। उभये हि देवाश्च पितरश्चेज्यन्ते॥
चतुः स्रक्तिर्भवति। सर्वा ह्यनु दिशः पितरः। अखाता भवति॥५६॥

खाता हि देवानाम्। मध्यतोऽग्निराधीयते। अन्ततो हि देवानामाधीयते॥

वर्षीयानिध्म इध्माद्ववति व्यावृत्त्यै। परिश्रयति। अन्तरहितो हि पिंतूलोको
मनुष्यलोकात्। यत्परुषि दिनम्। तद्वेवानाम्। यदन्तरा। तन्मनुष्याणाम्॥५७॥

यथसमूलम्। तत्पिंतृणाम्। समूलं बुरुहिर्भवति व्यावृत्त्यै। दक्षिणा स्तृणाति।
दक्षिणावृद्धि पिंतृणाम्। त्रिः पर्येति। तृतीये वा इतो लोके पितरः। तानेव प्रीणाति।
त्रिः पुनः पर्येति। षट्थसम्पद्यन्ते॥५८॥

षड्वा क्रृतवः। क्रृतूनेव प्रीणाति। यत्प्रस्तुरं यजुषा गृह्णीयात्। प्रमायुको यजमानः
स्यात्। यन्न गृह्णीयात्। अनायतनः स्यात्। तूष्णीमेव न्यस्येत्। न प्रमायुको भवति।
नानायतनः। यत्रीन्परिधीन्परिदध्यात्॥५९॥

मृत्युनां यजमानं परिगृह्णीयात्। यन्न परिदध्यात्। रक्षांसि यज्ञं हन्युः। द्वौ
परिधी परिदधाति। रक्षसामपहत्यै। अथो मृत्योरेव यजमानमुथसृजति।
यत्रीणि त्रीणि हवीङ्घ्युदाहरेयुः। त्रयस्त्रय एषां साकं प्रमीयेरन्।
एकैकमनुचीनान्युदाहरन्ति। एकैक एवैषामन्वश्चः प्रमीयते। कुशिपुं कशिपव्याय।

उपबरहणमुपबरहण्याय। आञनमाञ्जन्याय। अभ्यञनमभ्यञ्जन्याय। यथाभागमे-
वैनान्मीणाति॥६०॥

निरवदयते पितृमानंगिष्वाता एकयोपं मनुत्यखाता भवति मनुष्याणां पद्यन्ते परिद्व्यामीयते पश्च च॥———[८]

अग्रये देवेभ्यः पितृभ्यः समिध्यमानायानुं ब्रूहीत्याह। उभये हि देवाश्च
पितरश्चेज्यन्ते। एकामन्वाह। एकाहि पितृणाम्। त्रिरन्वाह। त्रिरहि देवानाम्।
आघारावाघारयति। यज्ञपरुषेरनन्तरित्यै। नारपेयं वृणीते। न होतारम्॥६१॥

यदारपेयं वृणीत। यद्धोतारम्। प्रमायुको यजमानः स्यात्। प्रमायुको होता।
तस्मान्न वृणीते। यजमानस्यु होतुर्गोपीथाय। अपं बरहिषः प्रयाजान् यजति।
प्रजा वै बरहिः। प्रजा एव मृत्योरुरुम्लजति। आज्यभागौ यजति॥६२॥

यज्ञस्यैव चक्षुषी नान्तरैति। प्राचीनावीती सोमं यजति। पितृदेवत्याहि।
एषाऽऽहुतिः। पश्चकृत्वोऽवं द्यति। पश्च ह्येता देवताः। द्वे पुरोऽनुवाक्यौ। यज्या
देवता वषद्वारः। ता एव प्रीणाति। सन्ततमवं द्यति॥६३॥

ऋतूनां सन्तत्यै। प्रैवैभ्युः पूर्वया पुरोऽनुवाक्यं याऽऽह। प्रणायति द्वितीयं या।
ग्रन्मयति याज्यं या। तृतीये वा इतो लोके पितरः। अहं एवैनान्पूर्वया पुरो-
ऽनुवाक्यं याऽत्यानयति। रात्रियै द्वितीयं या। ऐवैनान् याज्यं या गमयति। दक्षिणतो-
ऽवदाय। उद्दुःति क्रामति व्यावृत्त्यै॥६४॥

आ स्वधेत्याश्रावयति। अस्तु स्वधेति प्रत्याश्रावयति। स्वधा नम् इति
वषद्वरोति। स्वधाकारो हि पितृणाम्। सोममग्रे यजति। सोमप्रयाजा हि पितरः।
सोमं पितृमन्तं यजति। संवृथ्सुरो वै सोमः पितृमान्। संवृथ्सुरमेव तद्यंजति।
पितृन्बर्हिषदो यजति॥६५॥

ये वै यज्वानः। ते पितरौ बरहिषदः। तानेव तद्यंजति। पितृनग्निष्वात्तान्
यंजति। ये वा अयंज्वानो गृहमेधिनः। ते पितरौऽग्निष्वात्ताः। तानेव तद्यंजति।
अग्निं कंव्यवाहनं यजति। य एव पितृणामग्निः। तमेव तद्यंजति॥६६॥

अथो यथाऽग्निः स्विष्टकृतं यजति। ताद्वगेव तत्। एतत्ते तत् ये च त्वामन्विति

तिसृषु सूक्तीषु निदधाति। तस्मादा तृतीयात्पुरुषान्नाम् न गृह्णन्ति। एतावन्तो हीज्यन्ते। अत्र पितरो यथाभागं मन्दध्वमित्याह। ह्लीका हि पितरः। उदश्चो निष्कामन्ति। एषा वै मनुष्याणां दिक्। स्वामेव तद्विशमनु निष्कामन्ति॥६७॥

आहवनीयमुपतिष्ठन्ते। न्येवास्मै तद्वत्वते। यथस्त्याहवनीयै। अथान्यत्र चरन्ति। आतमितोरुपतिष्ठन्ते। अग्निमेवोपद्रष्टारं कृत्वा। पितृत्रिरवदयन्ते। अन्तं वा एते प्राणानां गच्छन्ति। य आतमितोरुप तिष्ठन्ते। सुसन्दृशं त्वा वयमित्याह॥६८॥

प्राणो वै सुसन्दृक्। प्राणमेवाऽत्मन्दधते। योजा न्विन्द्र ते हरी इत्याह। प्राणमेव पुनरयुक्त। अक्षुन्नर्मीमदन्तु हीति गारहपत्यमुपतिष्ठन्ते। अक्षुन्नर्मीमदन्ताथ त्वोपतिष्ठामह इति वावैतदाह। अर्मीमदन्त पितरः सोम्या इत्यभि प्रपद्यन्ते। अर्मीमदन्त पितरोऽथ त्वाऽभि प्रपद्यामह इति वावैतदाह। अपः परिषिञ्चति। मार्जयत्येवैनान्॥६९॥

अथो तुर्पयत्येव। तृप्यति प्रजया पशुभिः। य एवं वेद। अप ब्रह्मिषावनूयाजौ

यंजति। प्र॒जा वै ब॒रहि॑ः। प्र॒जा ए॒व मृ॒त्योरुथ्सृ॒जति। च॒तुरः प्रय॒जान् यंजति। द्वा॒वंनूय॒जौ। षट॒थसम्प॑द्यन्ते। षड्वा॑ क्र॒तवेः। क्र॒तून॒व प्री॑णाति। न पत्यन्वा॑स्ते। न संयाजयन्ति। यत्पत्यन्वा॑सीत। यथ्मय॒जयेयु॑ः। प्र॒मायु॑का स्यात्। तस्मा॒न्नान्वा॑स्ते। न संयाजयन्ति। पत्रियै गोपी॑थाय॑॥७०॥

होतार॒माज्येभागौ यजति॑ सन्ततुमवंचति॑ व्यावृत्ते॑ बरहि॑षदौ यजति॑ तमेव॑ तद्यज्ञत्यनु॑ निष्कामन्त्याहैनानृतवो॑ नवं च॥—[९]

प्र॒तिपू॒षमेकंकपालं॑ निर्वपति। जाता॑ ए॒व प्र॒जा रुद्रान्नि॑रवंदयते। एक॒मतिरिक्तम्। जनि॒ष्यमाणा॑ ए॒व प्र॒जा रुद्रान्नि॑रवंदयते। एकंकपाला॑ भवन्ति। ए॒कधैव॑ रुद्रं॑ नि॑रवंदयते। नाभिघारयति। यदभिघारयैत्। अन्तरवचारिण॒॑ रुद्रं॑ कुर्यात्। एकोल्मुकेन॑ यन्ति॥७१॥

तद्वि॑ रुद्रस्य॑ भागधेयम्॑। इमान्दिशं॑ यन्ति। एषा॑ वै रुद्रस्य॑ दिक्। स्वायामेव॑ दिशि॑ रुद्रं॑ नि॑रवंदयते। रुद्रो॑ वा अपशुकाया॑ आहुत्यै॑ नातिष्ठत। असौ॑ तै॑ पशुरिति॑ निर्दिशेद्यं॑ द्विष्यात्। यमेव॑ द्वेष्टि॑। तमस्मै॑ पशुं॑ निर्दिशति। यदि॑ न द्विष्यात्। आखुस्ते॑

पुशुरिति ब्रूयात्॥७२॥

न ग्राम्यान्पशून् हिनस्ति। नारण्यान्। चतुष्पथे जुहोति। एष वा अग्नीनां
पद्मीशो नाम। अग्निवत्येव जुहोति। मध्यमेन पर्णन् जुहोति। सुगच्छेषा। अथो
खलु। अन्तमेनैव होतव्यम्। अन्तत एव रुद्रं निरवंदयते॥७३॥

एष ते रुद्र भागः सुह स्वस्त्राऽम्बिकयेत्याह। शरद्वा अस्याम्बिका स्वसा॥। तया
वा एष हिनस्ति। य इ हिनस्ति। तयैवैन इ सुह शमयति। भेषजङ्घव इत्याह।
यावन्त एव ग्राम्याः पुशवः। तेभ्यो भेषजं करोति। अवाम्ब रुद्रमदिमुहीत्याह।
आमेवैतामा शास्ते॥७४॥

ऋम्बकं यजामहु इत्याह। मृत्योर्मुक्षीयु माऽमृतादिति वावैतदाह। उत्किरन्ति।
भगव्य लीफसन्ते। मूर्तेकृत्वाऽसंजन्ति। यथा जनं यतेऽवसं करोति। तादगेव
तत्। एष ते रुद्र भाग इत्याह निरवत्यै। अप्रतीक्षमा यन्ति। अपः परिषिञ्चति।
रुद्रस्यान्तरहित्यै। प्र वा एतेऽस्माल्लोकाच्यवन्ते। ये ऋम्बकैश्चरन्ति। आदित्यं चुरं

पुनुरेत्यु निर्वपति। इयं वा अदीतिः। अस्यामेव प्रति तिष्ठन्ति॥७५॥

यन्ति बूयान्निरवदयते शास्ते सिञ्चति पद्मे॥ [१०]

अनुमत्यै वैश्वदेवेन ताः सृष्टास्त्रिवृत्प्रजापतिः सवितोत्तरस्यान्देवासुराः सोऽग्निर्यत्पर्णी वैश्वदेवेन ता वरुणप्रधासैरग्नये देवेभ्यः प्रतिपूरुषं दशः॥१०॥

अनुमत्यै प्रथमजो वृथ्सो बहुरूपा हि पशवस्तस्मात्पृथमात्रं यद्ग्रयेऽनीकवत उद्धारं वा अग्नये देवेभ्यः प्रतिपूरुषं पञ्चसप्ततिः॥७५॥

अनुमत्यै प्रति तिष्ठन्ति॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णायजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके षष्ठः प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ सप्तमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके सप्तमः प्रपाठकः ॥

एतद्वाह्यणान्येव पञ्च हुवीऽषि। अथेन्द्रायु शुनासीराय पुरोडाशं द्वादशकपालं
 निर्वपति। संवृथ्सुरो वा इन्द्राशुनासीरः। संवृथ्सुरेणैवास्मा अन्नमवं रुन्धे।
 वायुव्यं पयो भवति। वायुर्वै वृष्ट्यै प्रदापयिता। स एवास्मै वृष्टिं प्रदापयति।
 सौर्य एकंकपालो भवति। सूर्येण वा अमुष्मिलोके वृष्टिर्धृता। स एवास्मै वृष्टिं
 नियच्छति॥१॥

द्वादशगुवः सीरं दक्षिणा समृद्धौ। देवासुराः संयत्ता आसन्। ते देवा
 अग्निमंत्रवन्। त्वयां वीरेणासुरानुभिभवमेति। सोऽब्रवीत्। त्रेधाऽहमात्मानं
 विकरिष्य इति। स त्रेधाऽहमात्मानं व्यकुरुत। अग्निं तृतीयम्। रुद्रं तृतीयम्। वरुणं
 तृतीयम्॥२॥

सोऽब्रवीत्। क इदं तुरीयुमिति। अहमितीन्द्रोऽब्रवीत्। सन्तु सृजावहा इति। तौ

समसृजेताम्। स इन्द्रस्तुरीयमभवत्। यदिन्द्रस्तुरीयमभवत्। तदिन्द्रतुरीयस्येन्द्र-
तुरीयत्वम्। ततो वै देवा व्यंजयन्त। यदिन्द्रतुरीयं निरुप्यते विजित्यै॥३॥

वृहिनीं धेनुर्दक्षिणा। यद्वहिनीं। तेनांग्रेयी। यद्गौः। तेन रौद्री। यद्घेनुः। तेनैन्द्री।
यथर्षी सुती दान्ता। तेन वारुणी समृद्धौ। प्रजापतिर्यज्ञमसृजत॥४॥

त ए सृष्ट रक्षांस्यजिघांसन्। स एताः प्रजापतिरात्मनो देवता निरमिमीत।
ताभिर्वै स दिग्भ्यो रक्षांसि प्राणुदत। यत्पञ्चावतीयं जुहोति। दिग्भ्य एव
तद्यज्ञमानो रक्षांसि प्रणुदते। समृद्ध रक्षः सन्दंघु रक्ष इत्याह। रक्षांस्येव
सन्दहति। अग्नये रक्षोग्ने स्वाहेत्याह। देवताभ्य एव विजिग्यानाभ्यो भागुधेय
करोति। प्रष्टिवाही रथो दक्षिणा समृद्धौ॥५॥

इन्द्रो वृत्र वृत्वा। असुरान्पराभाव्य। नमुचिमासुरं नालभत। त शुच्या-
जगृहत। तौ समलभेताम्। सौऽस्मादुभिशुनतरोऽभवत्। सौऽब्रवीत्। सुन्धा ए
सन्दंघावहै। अथ त्वाऽव स्नक्ष्यामि। न मा शुष्केण नार्देण हनः॥६॥

न दिवा न नक्तुमिति। स एतमुपां फेनमसिश्चत्। न वा एष शुष्को नार्दो
व्युष्टाऽसीत्। अनुदितः सूर्यः। न वा एतद्विवा न नक्तम्। तस्यैतस्मिल्लोके। अपां
फेनेन् शिर् उद्वर्तयत्। तदेनमन्वर्तता। मित्रंद्रुगितिं॥७॥

स एतानपामार्गानंजनयत्। तानंजुहोत्। तैर्वै स रक्षाऽस्यपांहता।
यदपामार्गहोमो भवति। रक्षसामपंहत्यै। एकोल्मुकेन यन्ति। तच्छि रक्षसां
भागधेयम्। इमान्दिशं यन्ति। एषा वै रक्षसां दिक्। स्वायांमेव दिशि रक्षाऽसि
हन्ति॥८॥

स्वकृतुं इरिणे जुहोति प्रदरे वा। एतद्वै रक्षसामायतनम्। स्व एवायतने रक्षाऽसि
हन्ति। पर्णमयेन सुवेणं जुहोति। ब्रह्म वै पर्णः। ब्रह्मणैव रक्षाऽसि हन्ति। देवस्य
त्वा सवितुः प्रसव इत्याह। सवितृप्रसूत एव रक्षाऽसि हन्ति। हृतऽरक्षोऽवधिष्म
रक्ष इत्याह। रक्षसाऽस्तु तद्विष्णा निरवत्यै। अप्रतीक्षमायन्ति।
रक्षसामन्तरहित्यै॥९॥

युच्छुति वरुणं तृतीयं विजित्या असृजत् समृद्धै हनो मित्रंद्रुगिति हन्ति स्तृत्यै त्रीणि च। [१]

धात्रे पुरोडाशं द्वादशकपालं निर्वपति। संवृथ्सरो वै धाता। संवृथ्सरेणैवास्मै
प्रजाः प्रजनयति। अन्वेवास्मा अनुमतिर्मन्यते। राते राका। प्र सिंनीवाली
जनयति। प्रजास्वेव प्रजातासु कुह्वा वाचं दधाति। मिथुनौ गावौ दक्षिणा समृद्धै।
आग्नावैष्णवमेकादशकपालं निर्वपति। इन्द्रावैष्णवमेकादशकपालम्॥१०॥

वैष्णवं त्रिकपालम्। वीर्यं वा अग्निः। वीर्यमिन्द्रः। वीर्यं विष्णुः। प्रजा एव
प्रजाता वीर्यं प्रतिष्ठापयति। तस्मात्प्रजा वीर्यावतीः। वामन ऋषभो वही दक्षिणा।
यद्वही। तेनाग्नेयः। यद्वेषभः॥११॥

तेनैन्द्रः। यद्वामनः। तेन वैष्णवः समृद्धै। अग्नीषोमीयमेकादशकपालं निर्वपति।
इन्द्रासोमीयमेकादशकपालम्। सौम्यं चरुम्। सोमो वै रेतोधाः। अग्निः प्रजानां
प्रजनयिता। वृद्धानामिन्द्रः प्रदापयिता। सोम एवास्मै रेतो दधाति॥१२॥

अग्निः प्रजां प्रजनयति। वृद्धामिन्द्रः प्रयच्छति। बुभुर्दक्षिणा समृद्धै। सोमापौष्ट्रं

चरुं निर्वपति। ऐन्द्रापौष्णं चरुम्। सोमो वै रेतोधाः। पूषा पशूनां प्रजनयिता।
वृद्धानुमिन्द्रः प्रदापयिता। सोमं एवास्मै रेतो दधाति। पूषा पशून्नर्जनयति॥१३॥

वृद्धानिन्द्रः प्रयच्छति। पौष्णश्चर्भवति। इयं वै पूषा। अस्यामेव प्रति तिष्ठति।
श्यामो दक्षिणा समृद्धौ। बहु वै पुरुषो मध्यमुपर्गच्छति। वैश्वानुरं द्वादशकपालं
निर्वपति। संवृथ्सरो वा अग्निवैश्वानुरः। संवृथ्सरेणैवैनः स्वदयति। हिरण्यं
दक्षिणा॥१४॥

पवित्रं वै हिरण्यम्। पुनात्येवैनम्। बहु वै राजन्योऽनृतं करोति। उपं जाम्यै
हरते। जिनाति ब्राह्मणम्। वदत्यनृतम्। अनृते खलु वै क्रियमाणे वरुणो गृह्णाति।
वारुणं यवमयं चरुं निर्वपति। वरुणपाशादेवैनं मुश्चति। अश्वो दक्षिणा। वारुणो
हि देवतयाऽश्वः समृद्धौ॥१५॥

ऐन्द्रावैष्णवमेकादशकपालं यद्यप्यमो दधाति पूषा पशून्नर्जनयति हिरण्यं दक्षिणा दक्षिणैकं च॥ [२]

रुक्मिनीमेतानि हुवीश्चिभवन्ति। एते वै राष्ट्रस्य प्रदातारः। एतैऽपादातारः। य

एव राष्ट्रस्य प्रदातारः। यैऽपादातारः। त एवास्मै राष्ट्रं प्रयच्छन्ति। राष्ट्रमेव भवति। यथसंमाहृत्यं निर्वपेत्। अरंलिनः स्युः। युथायुथं निर्वपति रवित्वायां॥१६॥

यथसुद्यो निर्वपेत्। यावतीमेकेन हुविषाऽशिष्मव रुन्धे। तावतीमवरुन्धीत। अन्वहन्त्रिर्वपति। भूयसीमेवाशिष्मव रुन्धे। भूयसो यज्ञक्रतूनुपैति। बारुहस्पत्यं चरुं निर्वपति ब्रह्मणो गृहे। मुखत एवास्मै ब्रह्म सङ्शयति। अथो ब्रह्मन्त्रेव क्षत्रमन्वारम्भयति। शितिपृष्ठो दक्षिणा समृद्ध्यै॥१७॥

ऐन्द्रमेकादशकपालः राजन्यस्य गृहे। इन्द्रियमेवाव रुन्धे। क्रृषभो दक्षिणा समृद्ध्यै। आदित्यं चरुं महिष्यै गृहे। इयं वा अदितिः। अस्यामेव प्रतिंतिष्ठति। धेनुर्दक्षिणा समृद्ध्यै। भगाय चरुं वावातायै गृहे। भगमेवास्मिन्दधाति। विचित्तगर्भा पष्ठोही दक्षिणा समृद्ध्यै॥१८॥

नैरुक्तं चरुं परिवृत्तयै गृहे कृष्णानां^१ ब्रीहीणां नखनिर्भिन्नम्। पाप्मानमेव निरुक्तिं निरवदयते। कृष्णा कूटा दक्षिणा समृद्ध्यै। आग्नेयमष्टाकंपालः सेनान्यो

गृहे। सेनामेवास्य सङ्शयति। हिरण्यं दक्षिणा समृद्धै। वारुणं दशकपालः सूतस्य
गृहे। वरुणसुवमेवावरुन्धे। महानिरष्टो दक्षिणा समृद्धै। मारुतः सुसक्पालं
ग्रामण्यो गृहे॥१९॥

अन्नं वै मरुतः। अन्नमेवावरुन्धे। पृश्निर्दक्षिणा समृद्धै। सावित्रं द्वादशकपालं
क्षत्तुर्गृहे प्रसूत्यै। उपध्वस्तो दक्षिणा समृद्धै। आश्विनं द्विकपालः सङ्ग्रहीतुर्गृहे।
अश्विनौ वै देवानां भिषजौ। ताभ्यामेवास्मै भेषजं करोति। सुवात्यौ दक्षिणा
समृद्धै। पौष्णं चरुं भागदुघस्य गृहे॥२०॥

अन्नं वै पूषा। अन्नमेवावरुन्धे। श्यामो दक्षिणा समृद्धै। रौद्रं गावीधुकं
चरुमंक्षावापस्य गृहे। अन्तत एव रुद्रं निरवदयते। शबल उद्धारो दक्षिणा समृद्धै।
द्वादशैतानि हुवीःषिं भवन्ति। द्वादश मासाः संवथ्सरः। संवथ्सरेणैवास्मै राष्ट्रमवरुन्धे। राष्ट्रमेव भवति॥२१॥

यत्र प्रति निर्वपेत्। रुक्निं आशिषोऽवरुन्धीरन्। प्रतिनिर्वपति। इन्द्राय सुत्राम्णो

पुरोडाशमेकादशकपालम्। इन्द्रायाऽहोमुचे॥ आशिषं एवावं रुन्धे। अयं नो राजा
वृत्रुहा राजा भूत्वा वृत्रं वध्यादित्याह। आमेवैतामा शास्ते। मैत्राबारहुस्पत्यं भवति।
श्वेतायै श्वेतवंथ्सायै दुग्धे॥ २२॥

बारहुस्पत्ये मैत्रमपि दधाति। ब्रह्म चैवास्मै क्षत्रं च सुमीची दधाति। अथो
ब्रह्मन्नेव क्षत्रं प्रतिष्ठापयति। बारहुस्पत्येन पूर्वेण प्रचरति। मुखुत एवास्मै ब्रह्म
सङ्शयति। अथो ब्रह्मन्नेव क्षत्रमन्वारभयति। स्वयं कृता वेदिर्भवति। स्वयं दिनं
बुरुहिः। स्वयं कृत इध्मः। अनभिजितस्याभिजित्यै। तस्माद्राजामरण्यमभिजितम्।
सैव श्वेता श्वेतवंथ्सा दक्षिणा समृद्धै॥ २३॥

रुलित्वाय समृद्धै पष्ठीही दक्षिणा समृद्धै ग्रामण्यो गृहे भागदृघस्य गृहे भवति दुर्घेऽभिजित्ये द्वे च॥ [३]

देवसुवामेतानि हवीऽषि भवन्ति। एतावन्तो वै देवानाऽसुवाः। त एवास्मै
सुवान्प्रयच्छन्ति। त एन्ऽ सुवन्ते। अग्निरेवैन् गृहपतीनाऽसुवते। सोमो
वनस्पतीनाम्। रुद्रः पशूनाम्। बृहस्पतिर्वचाम्। इन्द्रो ज्येष्ठानाम्। मित्रः

सूत्यानाम्॥२४॥

वरुणो धर्मपतीनाम्। एुतदेव सर्वं भवति। सविता त्वा प्रसवानाऽ सुवतामिति हस्तं गृह्णाति प्रसूत्यै। ये दैवा देवः सुवः स्थेत्याह। यथायजुरेवैतत्। महृते क्षत्रायं महृत आधिपत्याय महृते जानराज्यायेत्याह। आमेवैतामा शास्तो। एष वौ भरता राजा सोमोऽस्माकं ब्राह्मणानाऽ राजेत्याह। तस्माथ्सोमराजानो ब्राह्मणः। प्रति त्यन्नामं राज्यमधायीत्याह॥२५॥

राज्यमेवास्मिन्प्रतिदधाति। स्वां तनुवं वरुणो अशिश्रेदित्याह। वरुणसवमेवावरुन्धे। शुचौर्मित्रस्य ब्रत्यां अभूमेत्याह। शुचिमेवैनं ब्रत्यं करोति। अमन्महि महृत क्रृतस्य नामेत्याह। मनुत एवैनम्। सर्वे व्राता वरुणस्याभूवन्नित्याह। सर्वव्रातमेवैनं करोति। वि मित्र एवैररातिमतारीदित्याह॥२६॥

अरातिमैवैनं तारयति। असूषुदन्त यज्ञियां क्रृतेनेत्याह। स्वदयत्येवैनम्। व्युं त्रितो जरिमाणं न आनुडित्याह। आयुरेवास्मिन्दधाति। द्वाभ्यां विमृष्टे।

द्विपाद्यजंमानुः प्रतिष्ठित्यै। अग्नीषोभीयस्य चैकादशकपालस्य देवसुवां
च हुविषामग्नये स्विष्टकृते सुमवद्यति। देवताभिरैवैनमुभयतः परिगृह्णाति।
विष्णुक्रमान्क्रमते। विष्णुरेव भूत्वेमाल्लोकानुभिजयति॥२७॥

सुत्यानामध्ययीत्याहातारीदित्याह क्रमत् एकं च॥————[४]

अर्थेत् स्थेति जुहोति। आहूत्यैवैना निष्क्रीयं गृह्णाति। अथो हुविष्टतानामेवाभिघृतं
गृह्णाति। वहन्तीनां गृह्णाति। एता वा अपाऽ राष्ट्रम्। राष्ट्रमेवास्मै गृह्णाति।
अथो श्रियमेवैनमभिवहन्ति। अपां पतिरसीत्याह। मिथुनमेवाकं। वृषा-
उस्यूर्मिरित्याह॥२८॥

ऊर्मिमन्तमेवैनं करोति। वृषसेनोऽसीत्याह। सेनामेवास्य सङ्शयति। ब्रजक्षितः
स्थेत्याह। एता वा अपां विशः। विशमेवास्मै पर्यूहति। मुरुतामोजः स्थेत्याह।
अन्नं वै मुरुतः। अन्नमेवावं रुन्धे। सूर्यवर्चसः स्थेत्याह॥२९॥

राष्ट्रमेव वर्चस्व्यकः। सूर्यत्वचसः स्थेत्याह। सृत्यं वा एतत्। यद्वर्षति। अनृतं

यदातपति वर्षति। सत्यानृते एवावरुन्धे। नैनं सत्यानृते उदिते हिंस्तः। य
एवं वेदं। मान्दः स्थेत्याह। राष्ट्रमेव ब्रह्मवर्चस्यकः॥३०॥

वाशाः स्थेत्याह। राष्ट्रमेव वश्यकः। शक्तरीः स्थेत्याह। पशवो वै शक्तरीः।
पशुनेवावरुन्धे। विश्वभृतः स्थेत्याह। राष्ट्रमेव पश्यस्यकः। जनभृतः स्थेत्याह।
राष्ट्रमेवेन्द्रियाव्यकः। अग्नेस्तेजस्याः स्थेत्याह॥३१॥

राष्ट्रमेव तेजस्यकः। अपामोषधीनां रसः स्थेत्याह। राष्ट्रमेव मध्यव्यमकः।
सारस्वतं ग्रहं गृह्णाति। एषा वा अपां पृष्ठम्। यथसरस्वती। पृष्ठमेवैनं समानानां
करोति। षोडशभिर्गृह्णाति। षोडशकलो वै पुरुषः। यावानेव पुरुषः। तस्मिन्वीर्यं
दधाति। षोडशभिर्जुहोति षोडशभिर्गृह्णाति। द्वात्रिंशशसम्पद्यन्ते। द्वात्रिंशशदक्षरा-
जनुष्टुक्। वाग्नुष्टुपसर्वाणि छन्दांसि। वाचैवैनं सर्वभिश्छन्दोभिरभिषिञ्चति॥३२॥

[५]

दर्वीरापः सं मधुमतीर्मधुमतीभिः सृज्यध्वमित्याह। ब्रह्मणैवैनाः संसंजति।

अनाधृष्टः सीदतेत्याह। ब्रह्मणैवैनाः सादयति। अन्तरा होतुश्च धिष्ठियं
ब्राह्मणाच्छुःसिनश्च सादयति। आग्रेयो वै होता॑॥ ऐन्द्रो ब्राह्मणाच्छुःसी।
तेजसा चैवेन्द्रियेण चोभयतो राष्ट्रं परिगृह्णाति। हिरण्येनोत्पुनाति। आहूत्यै हि
पुवित्राभ्यामुत्पुनन्ति व्यावृत्यै॥३३॥

शृतमानं भवति। शृतायुः पुरुषः शृतेन्द्रियः। आयुष्येवेन्द्रिये प्रति तिष्ठति।
अनिभृष्टमुसीत्याह। अनिभृष्टुङ्ग ह्यैतत्। वाचो बन्धुरित्याह। वाचो ह्येष बन्धुः।
तपोजा इत्याह। तपोजा ह्यैतत्। सोमस्य दात्रमुसीत्याह॥३४॥

सोमस्य ह्यैतदात्रम्। शुक्रा वः शुक्रेणोत्पुनामीत्याह। शुक्रा ह्यापः। शुक्रः
हिरण्यम्। चन्द्राश्चन्द्रेणेत्याह। चन्द्रा ह्यापः। चन्द्रः हिरण्यम्। अमृता॑ अमृतेनेत्याह।
अमृता॑ ह्यापः। अमृतः॑ हिरण्यम्॥३५॥

स्वाहा॑ राजसूयायेत्याह। राजसूयाय॑ ह्यैना उत्पुनाति। सधमादौ द्युम्निरुर्ज
एता इति वारुण्यर्चा गृह्णाति। वरुणसवमेवावरुन्धे। एकयो गृह्णाति। एकधैव

यज्ञमाने वीर्यं दधाति। क्षत्रस्योल्बमसि क्षत्रस्य योनिरसीति तार्प्यं चोष्णीषं च
प्रयच्छति सयोनित्वाय। एकंशतेन दर्भपुञ्जीलैः पंवयति। शूतायुर्वै पुरुषः शूतवीर्यः।
आत्मैकंशतः॥३६॥

यावानेव पुरुषः। तस्मिन्वीर्यं दधाति। दध्याशयति। इन्द्रियमेवाव॑ रुन्धे।
उदुम्बरमाशयति। अन्नाद्यस्यावरुच्छै। शष्पाण्याशयति। सुराबलिमेवैनं करोति।
आविदं एता भवन्ति। आविदमेवैनं गमयन्ति॥३७॥

अग्निरैवैनं गारहंपत्येनावति। इन्द्रं इन्द्रियेण। पूषा पशुभिः। मित्रावरुणौ
प्राणापानाभ्याम्। इन्द्रो वृत्राय वज्रमुदयच्छत्। स दिवंमलिखत्। सोऽर्यम्णः
पन्था अभवत्। स आविन्ने द्यावापृथिवी धृतव्रते इति द्यावापृथिवी उपाधावत्।
स आभ्यामेव प्रसूत इन्द्रो वृत्राय वज्रं प्राहरत्। आविन्ने द्यावापृथिवी धृतव्रते
इति यदाहं॥३८॥

आभ्यामेव प्रसूतो यज्ञमानो वज्रं भ्रातृव्याय प्रहरति। आविन्ना

देव्यदिंतिर्विश्वरूपीत्याह। इयं वै देव्यदिंतिर्विश्वरूपी। अस्यामेव प्रति
तिष्ठति। आविन्नोऽयम् सावामुष्यायणोऽस्यां विश्यस्मिन्नाष्ट इत्योह। विशैवैन
राष्ट्रेण समर्धयति। महृते क्षत्राय महृत आधिपत्याय महृते जानराज्यायेत्याह।
आमेवैतामा शास्तो। एष वो भरता राजा सोमोऽस्माकं ब्राह्मणानां राजेत्याह।
तस्माथ्सोमराजानो ब्राह्मणः॥३९॥

इन्द्रस्य वज्रोऽसि वार्तप्तु इति धनुः प्रयच्छति विजित्यै। शत्रुबाधनाः स्थेतीषून्।
शत्रुनेवास्य बाधन्तो। पात मा प्रत्यञ्च पात मा तिर्यञ्चमन्वञ्च मा पातेत्याह। तिस्रो
वै शरव्याः। प्रतीर्चौ तिरश्चनूर्चौ। ताभ्य एवैन पान्ति। दिग्भ्यो मा पातेत्याह।
दिग्भ्य एवैन पान्ति। विश्वाभ्यो मा नाष्टाभ्यः पातेत्याह। अपरिमितादेवैन पान्ति।
हिरण्यवर्णवुषसा विरोक्त इति त्रिष्टुभां बाहू उद्भूताति। इन्द्रियं वै वीर्यं त्रिष्टुक्।
इन्द्रि�यमेव वीर्यमुपरिष्टादात्मन्यत्ते॥४०॥

व्याख्यै दात्रमसीत्याहमृतः हिरण्यमेकश्चतो गंमयन्त्याह ब्राह्मणा नाष्टाभ्यः पातेत्याह चत्वारि च॥ [६]

दिशो व्यास्थापयति। दिशामभिजित्यै। यदनु प्रक्रामेत्। अभि दिशो जयेत्। उत्तु माद्येत्। मनसाऽनु प्रक्रामति। अभि दिशो जयति। नोन्माद्यति। सुमिधुमा तिष्ठेत्याह। तेजं एवावरुन्धे॥४१॥

उग्रामा तिष्ठेत्याह। इन्द्रियमेवावरुन्धे। विराजुमातिष्ठेत्याह। अन्नाद्यमेवावरुन्धे। उर्दीचीमा तिष्ठेत्याह। पशुनेवावरुन्धे। ऊर्ध्वामातिष्ठेत्याह। सुवर्गमेवलोकमभिजयति। अनूजिहीते। सुवर्गस्यलोकस्य समष्टै॥४२॥

मारुत एष भवति। अन्नं वै मरुतः। अन्नमेवावरुन्धे। एकविंशतिकपालो भवति प्रतिष्ठित्यै। योऽरण्येऽनुवाक्यो गुणः। तं मध्यत उपदधाति। ग्राम्यैरेव पशुभिरारण्यान्पशून्परि गृह्णाति। तस्माद्वाम्यैः पशुभिरारण्याः पशवः परिगृहीताः। पृथिवैन्यः। अन्यष्टिच्यत॥४३॥

स राष्ट्रं नाभवत्। स एतानि पर्थान्यपश्यत्। तान्यजुहोत्। तैर्व स राष्ट्रमभवत्। यत्पर्थानि जुहोति। राष्ट्रमेव भवति। बाहुस्पत्यं पूर्वेषामुत्तमं भवति। ऐन्द्रमुत्तरेषां

प्रथमम्। ब्रह्म चैवास्मै क्षत्रं च सुमीर्ची दधाति। अथो ब्रह्मन्नेव क्षत्रं प्रतिष्ठापयति॥४४॥

षदुरस्तादभिषेकस्य जुहोति। षडुपरिष्टात्। द्वादश सम्पद्यन्ते। द्वादश मासः
संवथ्सुरः। संवथ्सुरः खलु वै देवानां पूः। देवानामेव पुरं मध्यतो व्यवसर्पति।
तस्य न कुतंश्चनोपाव्याधो भवति। भूतानामवैष्टीर्जुहोति। अत्रात्र वै मृत्युर्जायते।
यत्रयत्रैव मृत्युर्जायते। ततं एवैनमवयजते। तस्माद्राजुसूयेनेजानो नाभिचरित्वै।
प्रत्यगेनमभिचारः स्तुणुते॥४५॥

रुन्धे समष्टा असिच्यत स्थापयति जायते पश्च च॥ [७]

सोमस्य त्विषिरसि तवेव मे त्विषिर्भूयादिति शार्दूलचर्मोपस्तृणाति। यैव सोमे
त्विषिः। या शार्दूले। तामेवावरुन्धे। मृत्योर्वा एष वर्णः। यच्छार्दूलः। अमृतः
हिरण्यम्। अमृतमसि मृत्योर्मापाहीति हिरण्यमुपास्यति। अमृतमेव मृत्योरन्तर्धत्ते।
शतमानं भवति॥४६॥

शुतायुः पुरुषः शतेन्द्रियः। आयुष्येवेन्द्रिये प्रति तिष्ठति। दिद्योन्मा पाहीत्युपरिष्टादधि निदंधाति। उभयते एवास्मै शर्म दधाति। अवैष्टा दन्दशूका इति क्लीबः सीसेन विघ्यति। दन्दशूकानेवावैयजते। तस्मात्क्लीबं दन्दशूका दशुकाः। निरस्तं नमुच्चेः शिर इति लोहितायुसं निरस्यति। पाप्मानमेव नमुच्चिनिरवदयते। प्राणा आत्मनः पूर्वऽभिषिच्या इत्याहुः॥४७॥

सोमो राजा वरुणः। देवा धर्मसुवश्च ये। ते ते वाचः सुवन्तां ते ते प्राणः सुवन्तामित्याह। प्राणानेवाऽत्मनः पूर्वानुभिषिञ्चति। यद्वयात्। अग्नेस्त्वा तेजसाऽभिषिञ्चामीति। तेजस्व्येव स्यात्। दुश्शर्मा तु भवेत्। सोमस्य त्वा द्युम्नेनाभिषिञ्चामीत्याह। सौम्यो वै देवतया पुरुषः॥४८॥

स्वयैवैनं देवतयाऽभिषिञ्चति। अग्नेस्तेजसेत्याह। तेजं एवास्मिन्दधाति। सूर्यस्य वर्चसेत्याह। वर्चं एवास्मिन्दधाति। इन्द्रस्येन्द्रियेणेत्याह। इन्द्रियमेवास्मिन्दधाति। मित्रावरुणयोर्वर्येणेत्याह। वीर्यमेवास्मिन्दधाति। मरुतामोजसेत्याह॥४९॥

ओजं एवास्मिन्दधाति। क्षत्राणां क्षत्रपतिरसीत्याह। क्षत्राणामेवैनं
 क्षत्रपतिं करोति। अतिं दिवस्पाहीत्याह। अत्यन्यान्पाहीति वावैतदाह।
 सुमाववृत्रन्नधरागुदौचीरित्याह। राष्ट्रमेवास्मिन्न्युवमकः। उच्छेषणे जुहोति।
 उच्छेषणभागो वै रुद्रः। भागधेयेनैव रुद्रं निरवदयते॥५०॥

उदंड्बुरेत्याग्नीङ्गे जुहोति। एषा वै रुद्रस्य दिक्। स्वायामेव दिशि रुद्रं निरवदयते।
 रुद्रं यत्ते क्रयी परं नामेत्याह। यद्वा अंस्य क्रयी परं नामं। तेन वा एष हिनस्ति। यः
 हिनस्ति। तेनैवैन सुह शमयति। तस्मै हुतमसि यमेष्टमसीत्याह। यमादेवास्य
 मृत्युमवयजते॥५१॥

प्रजापते न त्वदेतान्यन्य इति तस्यै गृहे जुहयात्। यां कामयैत राष्ट्रमस्यै प्रजा
 स्यादिति। राष्ट्रमेवास्यै प्रजा भवति। पर्णमयैनाध्वर्युरभिषिंश्चति। ब्रह्मवर्चसमेवा-
 स्मिन्त्विषि दधाति। औदुम्बरेण राजन्यः। ऊर्जमेवास्मिन्नन्नाद्य दधाति। आश्वत्थेन
 वैश्यः। विशमेवास्मिन्युष्टि दधाति। नैयंग्रोधेन जन्यः। मित्राण्येवास्मै कल्पयति।

अथो प्रतिष्ठित्यै॥५२॥

भूत्याहुः पुरुष ओजुसेत्याह निर्वंदयते यजते जन्यो द्वे च।

[८]

इन्द्रस्य वज्रोऽसि वार्त्रघ इति रथमुपावहरति विजित्यै। मित्रावरुणयोस्त्वा प्रशास्त्रोः प्रशिष्ठा युनुज्मीत्याह। ब्रह्मणैवैन देवताभ्यां युनक्ति। प्रष्ठिवाहिन युनक्ति। प्रष्ठिवाही वै देवरथः। देवरथमेवास्मै युनक्ति। त्रयोऽश्वां भवन्ति। रथश्वतुर्थः। द्वौ संव्येष्टसारथी। षट्थसम्पद्यन्ते॥५३॥

षड्वा कृतवं। कृतुभिरैवैन युनक्ति। विष्णुक्रमान्क्रमतो। विष्णुरेव भूत्वेमाँलोकानुभिजयति। यः क्षत्रियः प्रतिहितः। सौऽन्वारभते। राष्ट्रमेव भवति। त्रिष्टुभाऽन्वारभते। इन्द्रियं वै त्रिष्टुक्। इन्द्रियमेव यजमाने दधाति॥५४॥

मुरुतां प्रसुवे जेषमित्याह। मुरुद्धिरेव प्रसूत उज्जयति। आसं मनु इत्याह। यदेव मनुसैफसीत्। तदापत्। राजन्यं जिनाति। अनांकान्त एवाक्रमते। वि वा एष इन्द्रियेण वीर्येणर्ध्यते। यो राजन्यं जिनाति। समुहमिन्द्रियेण वीर्येणत्याह॥५५॥

इन्द्रियमेव वीर्यमात्मन्धत्ते। पशुनां मन्युरसि तर्वैव मे मन्युर्भूयादिति
वाराही उपानहावुपं मुश्चते। पशुनां वा एष मन्युः। यद्वराहः। तेनैव पशुनां
मन्युमात्मन्धत्ते। अभि वा इयः सुषुवाणं कामयते। तस्यैश्वरेन्द्रियं वीर्यमादातोः।
वाराही उपानहावुपं मुश्चते। अस्या एवान्तर्धत्ते। इन्द्रियस्य वीर्यस्यानात्यै॥५६॥

नमो मात्रे पृथिव्या इत्याहाहिं सायै। इयदस्यायुरस्यायुर्मे धेहीत्याह।
आयुरेवाऽऽत्मन्धत्ते। ऊर्गस्यूर्जं मे धेहीत्याह। ऊर्जमेवाऽऽत्मन्धत्ते। युद्धसि
वर्चोऽसि वर्चो मयि धेहीत्याह। वर्चं एवाऽऽत्मन्धत्ते। एकुधा ब्रह्मण् उपरति।
एकुधैव यजमान् आयुरुर्जं वर्चो दधाति। रथविमोचनीया जुहोति प्रति-
ष्ठित्यै॥५७॥

त्रयोऽश्वां भवन्ति। रथश्चतुर्थः। तस्माच्चतुर्जुहोति। यदुभौ सुहावतिष्ठेताम्।
सुमानं लोकमियाताम्। सुह सङ्ग्रहीत्रा रथवाहने रथमादधाति। सुवर्गदेवैन-

लोकादन्तर्दधाति। हुः सः शुचिषदित्यादधाति। ब्रह्मणैवैनमुपावहरति। ब्रह्मणाऽऽदधाति। अतिंच्छन्दुसाऽऽदधाति। अतिंच्छन्दा॒ वै सर्वाणि॑ छन्दाः॑सि। सर्वे॑भिरेवैनुं॑ छन्दो॑भिरादधाति। वर्ष्म् वा ए॒षा छन्दसाम्। यदतिंच्छन्दाः। यदतिंच्छन्दसा॒ दधाति। वर्ष्मै॒वैनै॑ समानानां॑ करोति॥५८॥

पुद्यन्ते दधाति वीर्येत्याहानांत्यै प्रतिष्ठित्यै ब्रह्मणाऽऽदधाति सुप्त च॥ [९]

मित्रोऽसि॑ वरुणोऽसीत्याह। मैत्रं वा अहः। वारुणी रात्रिः। अहोरात्राभ्यामै॒वैनमुपावै॒मित्रोऽसि॑ वरुणोऽसीत्याह। मैत्रो॒ वै दक्षिणः। वारुणः सूव्यः। वैश्वदेव्यामिक्षाः। स्वमै॒वैनौ॑ भागुधेयमुपावहरति। समुहं विश्वै॒दैरित्याह॥५९॥

वैश्वदेव्यो॑ वै प्रजाः। ता॒ ए॒वाद्याः॑ कुरुते। क्षुत्रस्य॑ नाभिरसि॑ क्षुत्रस्य॑ योनिरसीत्यधीवासमास्तृणाति॑ सयोनित्वायां। स्योनामा॑ सीद॑ सुषदामा॑ सीदेत्याह। यथायजुरेवैतत्। मा॑ त्वा॑ हि॑ सीन्मा॑ मा॑ हि॑ सीदित्याहाहि॑ सायै। निषंसाद॑ धृतब्रतो॑ वरुणः पुस्त्या॑स्वा॑ साम्राज्याय॑ सुक्रतुरित्याह। साम्राज्यमै॒वैनै॑

सुकृतुं करोति। ब्रह्मा(३)न्त्वः राजन्नब्रह्माऽसि सविताऽसि सत्यसंव इत्याह।
सवितारमेवैन श सत्यसंवं करोति॥६०॥

ब्रह्मा(३)न्त्वः राजन्नब्रह्माऽसीन्द्रोऽसि सत्यौजा इत्याह। इन्द्रमेवैन श
सत्यौजासं करोति। ब्रह्मा(३)न्त्वः राजन्नब्रह्माऽसि मित्रोऽसि सुशेव
इत्याह। मित्रमेवैन श सुशेवं करोति। ब्रह्मा(३)न्त्वः राजन्नब्रह्मासि वरुणोऽसि
सत्यधर्मेत्याह। वरुणमेवैन श सत्यधर्माणं करोति। सविताऽसि सत्यसंव इत्याह।
गायत्रीमेवैतेनाभि व्याहरति। इन्द्रोऽसि सत्यौजा इत्याह। त्रिष्टुभमेवैतेनाभि
व्याहरति॥६१॥

मित्रोऽसि सुशेव इत्याह। जगतीमेवैतेनाभि व्याहरति। सत्यमेता देवताः।
सत्यमेतानि छन्दाःसि। सत्यमेवावं रुन्धे। वरुणोऽसि सत्यधर्मेत्याह।
अनुष्टुभमेवैतेनाभि व्याहरति। सत्यानृते वा अनुष्टुप्। सत्यानृते वरुणः। सत्यानृते
एवावं रुन्धे॥६२॥

नैनं सत्यानुते उदिते हिंस्तः। य एवं वेदा। इन्द्रस्य वज्रोऽसि वार्त्तम् इति
स्फ्यं प्रयच्छति। वज्रो वै स्फ्यः। वज्रेणैवास्मा अवरपरः रन्धयति। एवं हि
तच्छ्रेयः। यदस्मा एते रथ्येयुः। दिशोऽभ्ययः राजाऽभूदिति पश्चाक्षान्प्रयच्छति।
एते वै सर्वेऽयाः। अपराजायिनमेवैनं करोति॥६३॥

ओदनमुद्भवते। परमेष्ठी वा एषः। यदोदनः। परमामेवैनः श्रियं गमयति।
सुक्ष्मोकाँ(४) सुमङ्गलाँ(४) सत्यराजा(३)नित्याह। आमेवैतामा शास्ते। शौनः
शेषमारब्धापयते। वरुणपाशादेवैनं मुश्चति। परः शतं भवति। शतायुः पुरुषः
शतेन्द्रियः। आयुष्येवेन्द्रिये प्रति तिष्ठति। मारुतस्य चैकंविशतिकपालस्य
वैश्वदेव्ये चामिक्षाया अग्नयै स्विष्टकृते समवंद्यति। देवताभिरेवैनंमुभयतः
परि गृह्णाति। अपान्नत्रे स्वाहोर्जो नत्रे स्वाहाऽग्नयै गृहपतये स्वाहेति तिस्र
आहुतीर्जुहोति। त्रयं इमे लोकाः। एष्वेव लोकेषु प्रति तिष्ठति॥६४॥

देवैरित्याह सत्यसंव करोति त्रिष्टुभमेवैतेनाभि व्याहरति सत्यानुते एवाव रुप्ये करोति शतेन्द्रियः पदं च।————[१०]

एतद्वाह्मणानि धात्रे रुक्मिनीन्देवसुवामर्थेतो देवीर्दिशः सोमस्येन्द्रस्य मित्रो दशा॥१०॥

एतद्वाह्मणानि वैष्णवं त्रिकपालमन्त्रं वै पूषा वाशाः स्थेत्याहु दिशो व्यास्थापयत्युदङ्गुरेत्यु ब्रह्मा(३)न्त्वः राजश्चतुष्पष्ठिः॥६४॥

एतद्वाह्मणानि प्रति तिष्ठति॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके सप्तमः प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ अष्टमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके अष्टमः प्रपाठकः ॥

वरुणस्य सुषुवाणस्य दशधेन्द्रियं वीर्यं पराऽपतत्। तथसूँसृद्धिरनु समसर्पत्।
 तथसूँसृपाँ सूँसृत्वम्। अग्निनां देवेन प्रथमेऽहन्ननु प्रायुङ्क। सरस्वत्या वाचा
 द्वितीयैः। सुवित्रा प्रसुवेन तृतीयैः। पूष्णा पुशुभिंश्चतुर्थैः। बृहस्पतिना ब्रह्मणा पञ्चमे।
 इन्द्रेण देवेन षष्ठे। वरुणेन स्वयां देवतया सप्तमे॥१॥

सोमेन राज्ञाऽष्टमे। त्वष्टा रूपेण नवमे। विष्णुना यज्ञेनाऽप्नोत्। यथसूँसृपे
 भवन्ति। इन्द्रियमेव तद्वीर्यं यजमान आप्नोति। पूर्वापूर्वा वेदिर्भवति। इन्द्रियस्य
 वीर्यस्यावरुच्यै। पुरस्तांदुपसदाँ सौम्येन प्रचरति। सोमो वै रेतोधाः। रेत
 एव तद्वधाति। अन्तरा त्वाष्ट्रेण। रेत एव हितं त्वष्टा रूपाणि विकरोति।
 उपरिष्टाद्वैष्णवेन। यज्ञो वै विष्णुः। यज्ञ एवान्ततः प्रति तिष्ठति॥२॥

सप्तमे दधाति पञ्च च॥

जामि वा एतत्कुर्वन्ति। यथसूद्यो दीक्षयन्ति सद्यः सोमं क्रीणन्ति। पुण्डरिसूजां प्रयच्छत्यजामित्वाय। अङ्गिरसः सुवर्गं लोकं यन्तः। अप्सु दीक्षातुपसी प्रावेशयन्। तत्पुण्डरीकमभवत्। यत्पुण्डरिसूजां प्रयच्छति। साक्षादेव दीक्षातुपसी अवरुन्धे। दशभिर्वर्थसत्त्रैः सोमं क्रीणाति। दशाक्षरा विराट्॥३॥

अन्नं विराट्। विराजैवान्नाद्यमवरुन्धे। मुष्करा भवन्ति सेन्द्रत्वाय। दशपेयो भवति। अन्नाद्यस्यावरुद्धौ। शतं ब्राह्मणाः पिबन्ति। शतायुः पुरुषः शतेन्द्रियः। आयुष्येन्द्रिये प्रति तिष्ठति। सप्तसदशः स्तोत्रं भवति। सप्तसदशः प्रजापतिः॥४॥

प्रजापतेरास्यै। प्राकाशावध्यर्थवे ददाति। प्राकाशमेवैनं गमयति। स्तजंमुद्गत्रे। व्येवास्मै वासयति। रुक्मः होत्रै। आदित्यमेवास्मा उत्त्रयति। अश्वं प्रस्तोतृप्रतिहृत्याम्। प्राजापत्यो वा अश्वः। प्रजापतेरास्यै॥५॥

द्वादशं पष्ठौहीर्ब्रह्मणै। आयुरेवावरुन्धे। वशां मैत्रावरुणाय। राष्ट्रमेव वश्यकः। क्रृष्णं ब्राह्मणाच्छुःसिनै। राष्ट्रमेवेन्द्रियाव्यकः। वाससी नेष्टापेतृभ्याम्। पवित्रै

एवास्यैते। स्थूरि यवाचितमच्छावाकायो। अन्तत एव वरुणमवं यजते॥६॥

अनुद्वाहमग्नीधैः। वहिर्वा अनुद्वान्। वहिरुग्नीत्। वहिनैव वहिं यजस्यावं
रुन्धे। इन्द्रस्य सुषुवाणस्य त्रेधेन्द्रियं वीर्यं पराऽपतत्। भृगुस्तृतीयमभवत्।
श्रायन्तीयं तृतीयम्। सरस्वती तृतीयम्। भार्गवो होता भवति। श्रायन्तीयं
ब्रह्मसामं भवति। वारवन्तीयमग्निष्ठोमसामम्। सारस्वतीरपो गृह्णाति। इन्द्रियस्य
वीर्यस्यावरुद्ध्यै। श्रायन्तीयं ब्रह्मसामं भवति। इन्द्रियमेवास्मिन्वीर्यं श्रयति।
वारवन्तीयमग्निष्ठोमसामम्। इन्द्रियमेवास्मिन्वीर्यं वारयति॥७॥

विराद्वृजापतिरश्वः प्रजापतेरात्मै यजते ब्रह्मसामं भवति सुप्तं च॥ [२]

ईश्वरो वा एष दिशोऽनून्मदितोः। यं दिशोऽनु व्यास्थापयन्ति। दिशामवेष्टयो
भवन्ति। दिक्ष्वेव प्रति तिष्ठत्यनुन्मादाय। पञ्च देवता यजति। पञ्च दिशः। दिक्ष्वेव
प्रति तिष्ठति। हविषोहविष इद्वा बारहस्पत्यमभिघारयति। यजुमानदेवत्यो वै
बृहस्पतिः। यजमानमेव तेजसा समर्धयति॥८॥

आदित्यां मुलुहां गर्भिणीमा लंभते। मारुतीं पृश्चिं पष्ठौहीम्। विशं चैवास्मै
राष्ट्रं च समीचीं दधाति। आदित्यया पूर्वया प्रचरति। मारुत्योत्तरया। राष्ट्र
एव विशमनुबध्नाति। उच्चैरादित्याया आश्रावयति। उपांशु मारुत्यै। तस्मा द्राष्ट्रं
विशमतिवदति। गर्भिण्यादित्या भवति॥९॥

इन्द्रियं वै गर्भः। राष्ट्रमेवेन्द्रियाव्यकः। अगर्भा मारुती। विष्वे मुरुतः। विशमेव
निरिन्द्रियामकः। देवासुराः संयत्ता आसन्। ते देवा अश्विनौः पूषन्वाचः सत्यं
सञ्चिधाय। अनृतेनासुरानभ्यभवन्। तैऽश्विभ्यां पृष्णे पुरोडाशं द्वादशकपालं
निर्वपन्। ततो वै ते वाचः सत्यमवारुन्धति॥१०॥

यदश्विभ्यां पृष्णे पुरोडाशं द्वादशकपालं निर्वपति। अनृतेनैव भ्रातृव्यानभिभूय।
वाचः सत्यमव रुन्धे। सरस्वते सत्यवाचै चरुम्। पूर्वमेवोदितम्। उत्तरेणाभि
गृणाति। सवित्रे सत्यप्रसवाय पुरोडाशं द्वादशकपालं प्रसूत्यै। दूतान्महिणोति।
आविदं एता भवन्ति। आविदं मेवैनं गमयन्ति। अथो दूतेभ्यं एव न छिद्यते।

तिसूधन्वः शुष्कद्वितीर्दक्षिणा समृद्धै॥११॥

अर्थयुति भवत्यरुन्धते गमयन्ति द्वे चं।

[३]

आग्नेयमुष्टाकपालं निर्वपति। तस्माच्छिशिरे कुरुपञ्चालाः प्राञ्छो यान्ति। सौम्यं चरुम्। तस्माद्वसन्तं व्यवसायादयन्ति। सावित्रं द्वादशकपालम्। तस्मात्पुरस्ताद्यवानाः सवित्रा विरुद्धते। बारहुस्पत्यं चरुम्। सवित्रैव विरुद्ध्य। ब्रह्मणा यवानादधते। त्वाष्ट्रमुष्टाकपालम्॥१२॥

रूपाण्येव तेन कुर्वते। वैश्वानरं द्वादशकपालम्। तस्माङ्गघन्ये नैदाघे प्रत्यञ्चः कुरुपञ्चाला यान्ति। सारस्वतं चरुं निर्वपति। तस्मात्प्रावृषि सर्वा वाचो वदन्ति। पौष्णेन व्यवस्यन्ति। मैत्रेण कृषन्ते। वारुणेन विधृता आसते। क्षेत्रपत्येन पाचयन्ते। आदित्येनादधते॥१३॥

मासिमास्येतानि हृवीःषि निरुप्याणीत्याहुः। तेनैवर्तून्मयुङ्क इति। अथो खल्वाहुः। कः संवस्तुरं जीविष्यतीति। षडेव पूर्वद्युर्निरुप्याणि। षडुत्तरेद्युः।

तेनैवर्तून्मयुङ्के। दक्षिणो रथवाहनवाहः पूर्वेषां दक्षिणा। उत्तरं उत्तरेषाम्।
सुवृथस्मरस्यैवान्तौ युनक्ति। सुवर्गस्य लोकस्य समष्टै॥१४॥
त्वाष्ट्रमुष्टकपालं दधते युनत्येकं च॥ [४]

इन्द्रस्य सुषुवाणस्य दशधेन्द्रियं वीर्यं पराऽपतत्। स यत्प्रथमं निरष्टीवत्।
तत्कलमभवत्। यद्वितीयम्। तद्वदरम्। यत्तृतीयम्। तत्कर्कन्धु। यन्त्रस्तः। स
सिंहः। यदक्ष्योः॥१५॥

स शार्दूलः। यत्कर्णयोः। स वृक्तः। य ऊर्ध्वः। स सोमः। याऽवाची। सा सुरा॥
त्रयाः सक्तवो भवन्ति। इन्द्रियस्यावरुद्धै। त्रयाणि लोमानि॥१६॥

त्विषिमेवावरुन्धे। त्रयो ग्रहाः। वीर्यमेवावरुन्धे। नाम्ना दशमी। नवै
पुरुषे प्राणाः। नाभिर्दशमी। प्राणा इन्द्रियं वीर्यम्। प्राणानेवेन्द्रियं वीर्यं यजमान
आत्मन्धत्ते। सीसेन क्लीबाच्छष्ट्याणि क्रीणाति। न वा एतदयो न हिरण्यम्॥१७॥

यथसीसम्। न स्त्री न पुमान्। यत्क्लीबः। न सोमो न सुरा॥ यथसौत्रामुणी

समृद्धै। स्वाद्वीन्त्वा॑ स्वादुनेत्याह। सोमंमेवैना॑ करोति। सोमौ॒स्यश्विभ्यां॑ पच्यस्व॑
सरंस्वत्यै पच्यस्वेन्द्राय सुत्राम्णे॑ पच्यस्वेत्याह। एताभ्यो॒ ह्येषा देवताभ्युः॑ पच्यते।
तिस्रः॑ संसृष्टा॑ वसति॥१८॥

तिस्रो॑ हि रात्रीः॑ क्रीतः॑ सोमो॑ वसति। पुनातु॑ ते परिस्तुतमिति॑ यजुषा॑ पुनाति॑
व्यावृत्त्यै। पुवित्रेण॑ पुनाति। पुवित्रेण॑ हि सोमं॑ पुनन्ति। वारेण॑ शश्वता॑ तनेत्याह।
वारेण॑ हि सोमं॑ पुनन्ति। वायुः॑ पूतः॑ पुवित्रेणेति॑ नैतया॑ पुनीयात्। व्यृद्धा॑ ह्येषा।
अतिपुवितस्यैतया॑ पुनीयात्। कुविदङ्गेत्यनिरुक्तया॑ प्राजापत्यया॑ गृह्णाति॥१९॥

अनिरुक्तः॑ प्रजापतिः। प्रजापतेरास्यै। एकंयुर्चां गृह्णाति। एकधैव यजमाने वीर्यं॑
दधाति। आश्विनं॑ धूम्रमालंभते। अश्विनौ॑ वै देवानां॑ भिषजौ। ताभ्यांमेवास्मै॑ भेषजं॑
करोति। सारस्वतं॑ मेषम्। वाग्वै सरंस्वती। वाचैवैनं॑ भिषज्यति। ऐन्द्रमृषभं॑
सैन्द्रत्वाय॑॥२०॥

अक्ष्योलोर्मानि॑ हिरण्यं॑ वसति गृह्णाति भिषज्यत्येकं॑ च॥

यत्रिषु यौपैष्वालभेत्। बुहिर्धाऽस्मादिन्द्रियं वीर्यं दध्यात्। भ्रातृव्यमस्मै जनयेत्।
 एकयूप आलभते। एकधैवास्मिन्निन्द्रियं वीर्यं दधाति। नास्मै भ्रातृव्यं जनयति।
 नैतेषां पशूनां पुरोडाशां भवन्ति। ग्रहपुरोडाशा ह्येते। युवः सुराममश्चिनेति
 सर्वदेवत्ये याज्यानुवाक्ये भवतः। सर्वा एव देवताः प्रीणाति॥२१॥

ब्राह्मणं परिक्रीणीयादुच्छेषणस्य पातारम्। ब्राह्मणो ह्याहृत्या उच्छेषणस्य पाता।
 यदि ब्राह्मणं न विन्देत्। वल्मीकवपायामवं नयेत्। सैव ततः प्रायश्चित्तः। यद्वै
 सौत्रामण्ये व्युद्धम्। तदस्यै समृद्धम्। नानादेवत्याः पशवंश्च पुरोडाशांश्च भवन्ति
 समृद्ध्यै। ऐन्द्रः पशूनामुत्तमो भवति। ऐन्द्रः पुरोडाशानां प्रथमः॥२२॥

इन्द्रिये एवास्मै समीर्ची दधाति। पुरस्तादनूयाजानां पुरोडाशैः प्रचरति। पशवो
 वै पुरोडाशाः। पशूनेवावं रुन्धे। ऐन्द्रमेकादशकपालं निर्वपति। इन्द्रियमेवावं रुन्धे।
 सावित्रं द्वादशकपालं प्रसूत्यै। वारुणं दशकपालम्। अन्तत एव वरुणमवं यजते।
 वडबा दक्षिणा॥२३॥

उत वा एषाऽश्वं सूते। उताऽश्वतरम्। उत सोमं उत सुरां। यथ्सौत्रामणी
समृद्धै। बारुहस्पत्यं पुशुं चतुर्थमतिपवितस्या लभते। ब्रह्म वै देवानां बृहस्पतिः।
ब्रह्मेव यज्ञस्य व्यृद्धमपि वपति। पुरोडाशंवानेष पशुर्भवति। न ह्येतस्य ग्रहं
गृह्णन्ति। सोमप्रतीकाः पितरस्तृप्णुतेति शतातृण्णायाऽ समवनयति॥२४॥

शतायुः पुरुषः शतेन्द्रियः। आयुष्येवेन्द्रिये प्रति तिष्ठति। दक्षिणेऽग्नौ जुहोति।
पापवस्यस्य व्यावृत्त्यै। हिरण्यमन्तरा धारयति। पूतामेवैनां जुहोति। शतमानं
भवति। शतायुः पुरुषः शतेन्द्रियः। आयुष्येवेन्द्रिये प्रति तिष्ठति। यत्रैव शतातृणां
धारयति॥२५॥

तन्निदधाति प्रतिष्ठित्यै। पितृन् वा एतस्यैन्द्रियं वीर्यं गच्छति। यः सोमोऽति
पवते। पितृणां याज्यानुवाक्याभिरूपं तिष्ठते। यदेवास्यं पितृनिन्द्रियं वीर्यं गच्छति।
तदेवावरं रूप्ये। तिसृभिरूपं तिष्ठते। तृतीये वा इतो लोके पितरः। तानेव प्रौणाति।
अथो त्रीणि वै यज्ञस्यैन्द्रियाणि। अध्वर्युरहोता ब्रह्मा। त उपतिष्ठन्ते। यान्येव

युज्जस्येन्द्रियाणि। तैरेवास्मै भेषजं करोति॥२६॥

प्रीणाति प्रथमो दक्षिणा सुमवनयति धारयतीन्द्रियाणि चृत्वारि च॥ [६]

अग्निष्ठोममग्र आहरति। युज्जमुखं वा अग्निष्ठोमः। युज्जमुखमेवारभ्यं सवमा क्रमते। अथैषोऽभिषेचनीयश्चतुस्त्रिंशपंवमानो भवति। त्रयस्त्रिंशद्वै देवताः। ता एवाऽप्नोति। प्रजापतिश्चतुस्त्रिंशः। तमेवाऽप्नोति। सुशार एष स्तोमानामयथापूर्वम्। यद्विषमाः स्तोमाः॥२७॥

एतावान् वै युजः। यावान्पवमानाः। अन्तः श्लेषणं त्वा अन्यत्। यथसुमाः पवमानाः। तेनाऽसशारः। तेन यथापूर्वम्। आत्मनैवाग्निष्ठोमेनुर्भ्रोति। आत्मना पुण्यो भवति। प्रजा वा उक्थानि। पशवं उक्थानि। यदुक्थ्यो भवत्यनुसन्तत्यै॥२८॥

स्तोमाः पशवं उक्थान्येकं च॥ [७]

उपं त्वा जामयो गिर इति प्रतिपद्धतिः। वाग्वै वायुः। वाच एवैषोऽभिषेकः।

सर्वासामेव प्रजानाऽ सूयते। सर्वा एनं प्रजा राजेति वदन्ति। एतमुत्यन्दशक्षिप्तु
इत्याह। आदित्या वै प्रजाः। प्रजानामेवैतेन सूयते। यन्ति वा एते यज्ञमुखात्।
ये सम्भार्या अक्रन्॥२९॥

यदाहु पवस्व वाचो अग्नियु इति। तेनैव यज्ञमुखान्नयन्ति। अनुष्टुकप्रथमा भवति।
अनुष्टुगुत्तमा। वाग्वा अनुष्टुक्। वाचैव प्रयन्ति। वाचोद्यन्ति। उद्धतीर्भवन्ति। उद्धद्वा
अनुष्टुभौ रूपम्। आनुष्टुभो राजन्यः॥३०॥

तस्मादुद्धतीर्भवन्ति। सौर्यनुष्टुगुत्तमा भवति। सुवर्गस्य लोकस्य सन्तत्यै। यो वै
सुवादेति। नैन शुव उपनमति। यः सामन्य एति। पार्णीयान्धसुषुवाणो भवति।
एतानि खलु वै सामानि। यत्पृष्ठानि। यत्पृष्ठानि भवन्ति॥३१॥

तैरेव सुवान्नैति। यानि देवराजानाऽ सामानि। तैरमुष्मिल्लोक ऋध्रोति। यानि
मनुष्यराजानाऽ सामानि। तैरस्मिल्लोक ऋध्रोति। उभयोरेव लोकयोर् ऋध्रोति।
देवलोके च मनुष्यलोके च। एकविंशोऽभिषेचनीयस्योत्तमो भवति। एकविंशः

केशवपुनीयस्य प्रथमः। सप्तदशो दशपेयः॥३२॥

विष्वा एकविंशः। राष्ट्रं सप्तदशः। विशं एवैतन्मध्यतोऽभिषिञ्चते। तस्माद्वा
एष विशां प्रियः। विशो हि मध्यतोऽभिषिञ्चते। यद्वा एनमदो दिशोऽनु
व्यास्थापयन्ति। तथसुवर्णं लोकमभ्या रोहति। यदिमं लोकं न प्रत्यवरोहेत्।
अतिजनं वेयात्। उद्वा माद्येत्। यदेष प्रतीचीनः स्तोमो भवति। इममेव तेन
लोकं प्रत्यवरोहति। अथो अस्मिन्नेव लोके प्रति तिष्ठत्यनुन्मादाय॥३३॥

अक्त्राजन्यौ भवन्ति दशपेयौ माद्येत्रीणि च॥ [८]

इयं वै रजता। असौ हरिणी। यद्वुक्मौ भवतः। आभ्यामेवैनमुभयतः परि
गृह्णति। वरुणस्य वा औभिषिञ्च्यमानस्यापः। इन्द्रियं वीर्यं निरंघन्। तथसुवर्णः
हिरण्यमभवत्। यद्वुक्ममन्तर्दधाति। इन्द्रियस्य वीर्यस्यानिर्घाताय। शतमानो भवति
शतक्षरः। शतायुः पुरुषः शतेन्द्रियः। आयुष्येवेन्द्रिये प्रति तिष्ठति। आयुर्वै हिरण्यम्।
आयुष्यां एवैनमभ्यति क्षरन्ति। तेजो वै हिरण्यम्। तेजस्यां एवैनमभ्यति क्षरन्ति।

वर्चो वै हिरण्यम्। वर्चस्या एवैनम् भ्यति क्षरन्ति॥३४॥

शुतक्षरोऽष्टौ च॥

[९]

अप्रतिष्ठितो वा एष इत्याहुः। यो राज्ञसूयेन यजत् इति। यदा वा एष एतेन द्विरात्रेण यजते। अथ प्रतिष्ठा। अथ संवथ्सरमा प्रोति। यावन्ति संवथ्सरस्याहोरात्राणि। तावतीरेतस्य स्तोत्रीयाः। अहोरात्रेष्वेव प्रति तिष्ठति। अग्निष्ठोमः पूर्वमहर्भवति। अतिरात्र उत्तरम्॥३५॥

नानैवाहोरात्रयोः प्रति तिष्ठति। पौर्णमास्यां पूर्वमहर्भवति। व्यष्टकायामुत्तरम्। नानैवार्धमासयोः प्रति तिष्ठति। अमावास्यायां पूर्वमहर्भवति। उद्दृष्टु उत्तरम्। नानैव मासयोः प्रति तिष्ठति। अथो खलु। ये एव समानपक्षे पुण्याहे स्याताम्। तयोः कार्यं प्रतिष्ठित्यै॥३६॥

अपशव्यो द्विरात्र इत्याहुः। द्वे ह्येते छन्दसी। ग्रायत्रं च त्रैष्टुभं च। जगतीमन्तर्यन्ति। न तेन जगती कृतेत्याहुः। यदेनान्तृतीयसवने कुर्वन्तीति।

युदा वा एुषाऽहीनस्याहुर्भजते। साहस्यं वा सवनम्। अथैव जगती कृता।
 अथं पशुव्यः। व्युष्टिर्वा एुष द्विरात्रः। य एवं विद्वान्द्विरात्रेण यजते। व्यैवास्मा
 उच्छति। अथो तम् एुवापं हते। अग्निष्ठेममन्तुत आ हरति। अग्निः सर्वा देवताः।
 देवतास्वेव प्रति तिष्ठति॥३७॥

उत्तरं प्रतिष्ठित्ये पशुव्यः सुस च॥ [१०]

वरुणस्य जामि वा ईश्वर आग्नेयमिन्द्रस्य यत्रिष्वग्निष्ठेममुपं त्वेयं वै रञ्जताऽप्रतिष्ठितो दशः॥१०॥
 वरुणस्य यदुभिभ्यां यत्रिषु तस्मादद्वृतीः सुसत्रिशत्॥३७॥
 वरुणस्य प्रति तिष्ठति॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णायजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके अष्टमः प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ अष्टकम् २ ॥

॥ प्रथमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके प्रथमः प्रपाठकः ॥

अङ्गिरसो वै सुत्रमांसता। तेषां पृश्निर्धर्मधुगांसीत्। सर्जीषेणांजीवत्। तेऽब्रुवन्।
कस्मै नु सुत्रमांस्महे। येऽस्या ओषधीर्न जनयांम् इति। ते दिवो वृष्टिमसृजन्त।
यावन्तः स्तोका अवापद्यन्त। तावर्तीरोषधयोऽजायन्त। ता जाताः पितरो
विषेणांलिम्पन्॥१॥

तासां जग्धा रुप्यन्त्यैत्। तेऽब्रुवन्। क इदमित्थमंकरिति। वयं
भागुधेयमिच्छमानां इति पितरोऽब्रुवन्। किं वो भागुधेयमिति। अग्निहोत्र
एव नोऽप्यस्त्वित्यब्रुवन्। तेभ्य एतद्वागुधेयं प्रायच्छन्। यद्युत्वा निमार्दि। ततो वै
त ओषधीरस्वदयन्। य एवं वेदे॥२॥

स्वदन्तेऽस्मा ओषधयः। ते वृथसमुपावांसृजन्। इदं नो हव्यं प्रदापयेति।

सोऽब्रवीद्वरं वृणै। दशं मा रात्रीर्जातं न दौहन्। आसुङ्गं भात्रा सुह चरणीति।
 तस्माद्वृथं जातं दश रात्रीर्न दुहन्ति। आसुङ्गं भात्रा सुह चरति। वारेवृत्तुं
 ह्यस्य। तस्माद्वृथं संसृष्टधयं रुद्रो घातुकः। अति हि सुन्धान्धयति॥३॥

अलिम्पुन्वेद् घातुक एकं च॥ [१]

प्रजापतिरग्निमंसृजत। तं प्रजा अन्वसृज्यन्त। तमभाग उपास्त। सोऽस्य
 प्रजाभिरपाक्रामत्। तमवरुरुथस्मानोऽन्वैत्। तमवरुधं नाशक्रोत्। स तपोऽतप्यत।
 सोऽग्निरुपारमतातोपि वै स्य प्रजापतिरिति। स रुराटादुदमृष्ट॥४॥

तदघृतमंभवत्। तस्माद्यस्य दक्षिणतः केशा उन्मृष्टाः। ताञ्यैषलक्ष्मी
 प्राजापत्येत्याहुः। यद्वराटादुदमृष्ट। तस्माद्वराटे केशा न संन्ति। तदग्नौ प्रागृह्णात्।
 तद्विचिकिथ्सत्। जुहवानी(३) मा हौषा(३)मिति। तद्विचिकिथ्साये जन्मां। य एवं
 विद्वान् विचिकिथ्सति॥५॥

वसीय एव चेतयते। तं वाग्भ्यवदञ्चुहधीति। सोऽब्रवीत्। कस्त्वमुसीति। स्वैव ते

वागित्यं ब्रवीत्। सोऽजुहोस्वाहेति। तथ्स्वाहाकारस्यु जन्मा। य एव इस्वाहाकारस्यु जन्म् वेदं। करोति स्वाहाकारेण वीर्यम्। यस्यैवं विदुषः स्वाहाकारेण जुह्वति॥६॥

भोगायैवास्य हुतं भवति। तस्यां आहुत्ये पुरुषमसृजत। द्वितीयं मजुहोत्। सोऽश्वमसृजत। तृतीयं मजुहोत्। स गामसृजत। चतुर्थमंजुहोत्। सोऽविमसृजत। पञ्चममंजुहोत्। सोऽजामसृजत॥७॥

सोऽग्निरबिभेत्। आहुतीभिर्वै मांऽप्रोतीति। स प्रजापतिं पुनः प्राविशत्। तं प्रजापतिरब्रवीत्। जायस्वेति। सोऽब्रवीत्। किं भागुधेयमभिजनिष्य इति। तुभ्यमुवेद इत्यं ब्रवीत्। स एतद्वागुधेयमभ्यजायत। यदग्निहोत्रम्॥८॥

तस्मादग्निहोत्रमुच्यते। तद्वूयमानमादित्योऽब्रवीत्। मा हौर्षीः। उभयोर्व नावेतदिति। सोऽग्निरब्रवीत्। कथं नौ होष्यन्तीति। सायमेव तुभ्यं जुहवन्। प्रातर्मह्यमित्यं ब्रवीत्। तस्मादग्नये साय इहयते। सूर्याय प्रातः॥९॥

आग्नेयी वै रात्रिः। ऐन्द्रमहः। यदनुदिते सूर्ये प्रातर्जुहुयात्। उभयमेवाग्नेय इ

स्यात्। उदिते सूर्यं प्रातर्जुहोति। तथाऽग्नये सायः हृयते। सूर्याय प्रातः। रात्रिं वा अनु प्रजाः प्र जायन्ते। अहा प्रति तिष्ठन्ति। यथसायं जुहोति॥१०॥

प्रैव तेन जायते। उदिते सूर्यं प्रातर्जुहोति। प्रत्येव तेन तिष्ठति। प्रजापतिरकामयत् प्रजायेयेति। स एतदग्निहोत्रं मिथुनमपश्यत्। तदुदिते सूर्यऽजुहोत्। यजुषाऽन्यत्। तूष्णीमन्यत्। ततो वै स प्राजायत। यस्यैवं विदुष उदिते सूर्यऽग्निहोत्रं जुहति॥११॥

प्रैव जायते। अथो यथा दिवा प्रजानन्नेति। तादगेव तत्। अथो खल्वाहुः। यस्य वै द्वौ पुण्यौ गृहे वसतः। यस्तयोरन्यः राधयत्यन्यं न। उभौ वाव स तावच्छुतीति। अग्निं वावाऽदित्यः सायं प्र विशति। तस्मादग्निर्दूरान्नकं ददशे। उभे हि तेजसी सम्पद्यते॥१२॥

उद्यन्तं वावाऽदित्यमग्निरनु समारोहति। तस्माद्दूम एवाग्नेदिवा ददशे। यदग्नये

सायं जुहुयात्। आ सूर्याय वृश्येत। यथसूर्याय प्रातर्जुहुयात्। आऽग्नयै वृश्येत।
 देवता॑भ्यः सुमदं दध्यात्। अग्निज्योति॒ज्योति॑ः सूर्यः स्वाहेत्य॑व साय॑ होतुव्यम्।
 सूर्यो ज्योति॒ज्योति॑रग्निः स्वाहेति॑ प्रातः। तथोभाभ्यां॑ साय॑ हूयते॥१३॥

उभाभ्यां॑ प्रातः। न देवता॑भ्यः सुमदं दधाति। अग्निज्योति॒रित्यांह। अग्निवै॑
 रेतोधाः। प्रजा॑ ज्योति॒रित्यांह। प्रजा॑ एवास्मै॒ प्र जनयति। सूर्यो ज्योति॒रित्यांह।
 प्रजास्व॑व प्रजातासु॑ रेतो॑ दधाति। ज्योति॒रग्निः स्वाहेत्यांह। प्रजा॑ एव प्रजाता॑
 अस्यां॑ प्रतिष्ठापयति॥१४॥

तृष्णीमुत्तरामाहृतिं जुहोति। मिथुनत्वाय॑ प्रजात्यै। यदुदिते॑ सूर्ये॑ प्रातर्जुहुयात्।
 यथाऽतिथये॑ प्रद्रुताय शून्यायां॑वस्थायांहार्य॑ हरन्ति। तावृगेव तत्। क्वाऽऽहु॑
 तत्स्तद्वतीत्यांहुः। यथस न वेदा॑ यस्मै॒ तद्वरन्तीति॑। तस्माद्यदौषसं॑ जुहोति॑।
 तदेव संम्प्रति॑। अथो॑ यथा॑ प्रार्थमौषसं॑ परिवेवैष्टि। तावृगेव तत्॥१५॥

अमृष्ट विचिकिष्टस्ति॑ जुहृत्यजाम॑सृजतग्निहोत्र॑ सूर्याय प्रातर्जुहोति॑ जुहृति॑ सुम्पद्येते॑ हूयते॑ स्थापयति॑ सम्प्रति॑ द्वे चं॥-२]

रुद्रो वा एषः। यदग्निः। पत्नी स्थाली। यन्मध्येऽग्नेरधिश्रयेत्। रुद्राय पत्नीमपि
दध्यात्। प्रमायुका स्यात्। उदीचोऽङ्गांरान्तिरूह्याधि श्रयति। पत्नीयै गोपीथायां
व्यन्तान्करोति। तथा पत्न्यप्रमायुका भवति॥१६॥

घर्मो वा एषोऽशान्तः। अहरहः प्रवृज्यते। यदग्निहोत्रम्। प्रतिषिञ्चेत्पशुकामस्य।
शान्तमिव हि पशुव्यम्। न प्रतिषिञ्चेद्व्यवर्चसकामस्य। समिद्धमिव हि
ब्रह्मवर्चसम्। अथो खलु। प्रतिषिच्यमेव। यत्प्रतिषिञ्चति॥१७॥

तत्पशुव्यम्। यज्ञुहोति। तद्व्यवर्चसि। उभयमेवाकं। प्रच्युतं वा
एतदस्माल्लोकात्। अगतं देवलोकम्। यच्छ्रूतः हृविरनभिघारितम्। अभि
द्योतयति। अभ्यैवैनदधारयति। अथो देवत्रैवैनद्वमयति॥१८॥

पर्यग्नि करोति। रक्षसामपहत्यै। त्रिः पर्यग्नि करोति। त्र्यावृद्धि यज्ञः। अथो
मेध्यत्वाय। यत्प्राचीनमुद्भासयेत्। यजमानः शुचाऽप्येत्। यद्वक्षिणा। पितृदेवत्यः
स्यात्। यत्प्रत्यक्॥१९॥

पलीँ शुचाऽर्पयेत्। उदीचीनुमूद्वासयति। एषा वै दैवमनुष्याणाँ शान्ता दिक्। तामेवैनुदनूद्वासयति शान्त्यै। वर्त्म करोति। युजस्य सन्तत्यै। निष्ठपति। उपैव तथ्स्तृणाति। चतुरुन्नयति। चतुर्ष्यादः पुशवः॥२०॥

पशूनेवावरुन्धे। सर्वान्पूर्णानुन्नयति। सर्वे हि पुण्यां राज्ञाः। अनूचु उन्नयति। प्रजायां अनूचीनुत्वायां। अनूच्येवास्यं प्रजाऽर्घुका भवति। सम्पृशति व्यावृत्यै। नाहोऽष्युन्नुपं सादयेत्। यदहोऽष्यनुपसादयेत्। यथाऽन्यस्मां उपनिधायां॥२१॥

अन्यस्मै प्रयच्छति। तादृगेव तत्। आऽस्मै वृश्येत। यदेव गारहंपत्येऽधि श्रयति। तेन गारहंपत्यं प्रीणाति। अग्निरंबिभेत्। आहुतयो माऽत्यैष्यन्तीतिं। स एुता ए सुमिधंमपश्यत्। तामाऽधत्त। ततो वा अग्नावाहुतयोऽध्रियन्त॥२२॥

यदेन ए समयच्छत्। तथस्मिधः समित्वम्। सुमिधमा दधाति। समेवैन्यच्छति। आहुतीनां धृत्यै। अथो अग्निहोत्रमेवेभवत्करोति। आहुतीनां प्रतिष्ठित्यै। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। यदेकां सुमिधमाधायु द्वे आहुती जुहोति। अथु कस्यां

सुमिधि द्वितीयामाहुतिं जुहोतीति॥२३॥

यद्वे सुमिधावा दृध्यात्। भ्रातृव्यमस्मै जनयेत्। एकाऽ सुमिधमाधाय। यजुषाऽन्यामाहुतिं जुहोति। उभे एव सुमिद्वती आहुती जुहोति। नास्मै भ्रातृव्यं जनयति। आर्दीसायां जुहोति। समिद्धमिव हि ब्रह्मवर्चसम्। अथो यथाऽतिथिं ज्योतिष्कृत्वा परि वेवेष्टि। तादृगेव तत्। चतुरुन्नयति। द्विर्जुहोति। तस्माद्विपाच्चतुष्पादमत्ति। अथो द्विपद्येव चतुष्पदः प्रतिष्ठापयति॥२४॥

भूति प्रतिष्ठिश्चिं गमयति प्रत्यक्षुशब्दं उपनिधायाऽधियुन्तेति तच्चत्वारिं च॥ [३]

उत्तरावर्तीं वै देवा आहुतिमजुहवुः। अवांचीमसुराः। ततो देवा अभवन्। पराऽसुराः। यं कामयेत् वर्सीयान्त्स्यादिति। कर्नीयस्तस्य पूर्वं हुत्वा। उत्तरं भूयो जुहयात्। एषा वा उत्तरावत्याहुतिः। तान्देवा अजुहवुः। ततस्तेऽभवन्॥२५॥

यस्यैवं जुहूति। भवत्येव। यं कामयेत् पापीयान्त्स्यादिति। भूयस्तस्य पूर्वं हुत्वा। उत्तरं कर्नीयो जुहयात्। एषा वा अवाच्याहुतिः। तामसुरा अजुहवुः। ततस्ते

पराऽभवन्। यस्यैवं जुह्वति। परैव भवति॥२६॥

हुत्वोपं सादयत्यजामित्वाय। अथो व्यावृत्यै। गारहपत्यं प्रतीक्षते।
अननुध्यायिनमेवैनं करोति। अग्निहोत्रस्य वै स्थाणुरस्ति। तं य कृच्छेत।
यज्ञस्थाणुमृच्छेत। एष वा अग्निहोत्रस्य स्थाणः। यत्पूर्वाऽहुतिः। तां
यदुत्तरयाऽभि जुहुयात्॥२७॥

यज्ञस्थाणुमृच्छेत। अतिहायु पूर्वमाहुतिं जुहोति। यज्ञस्थाणुमेव परि वृणक्ति।
अथो भ्रातृव्यमेवास्वाऽति क्रामति। अवाचीनं सायमुपमार्षि। रेतं एव तद्धधाति।
ऊर्ध्वं प्रातः। प्र जनयत्येव तत्। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। चतुरुन्नयति॥२८॥

द्विर्जुहोति। अथ क्वं द्वे आहुती भवत् इति। अग्नौ वैश्वानर इति ब्रूयात्। एष
वा अग्निवैश्वानरः। यद्वाह्युणः। हुत्वा द्विः प्राश्वाति। अग्नावेव वैश्वानरे द्वे आहुती
जुहोति। द्विर्जुहोति। द्विर्निर्मार्षि। द्विः प्राश्वाति॥२९॥

षट्थसम्पद्यन्ते। षड्वा कृतवः। कृतूनेव प्रीणाति। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। किं

देवत्यमग्निहोत्रमिति। वैश्वदेवमिति ब्रूयात्। यद्यजुषा जुहोति। तदैन्द्राग्रम्।
यत्तृष्णीम्। तत्प्राजापत्यम्॥३०॥

यन्निमार्ष्टि। तदोषधीनाम्। यह्नितीयम्। तत्पितृणाम्। यत्प्राशनाति।
तद्भर्माणाम्। तस्माद्भर्मा अनश्जन्तो वर्धन्ते। यदाचामति। तन्मनुष्वाणाम्।
उदैङ्गर्यावृत्याचामति॥३१॥

आत्मनो गोपीथाय। निर्णनेक्ति शुच्छै। निष्ठपति स्वगाकृत्यै। उद्दिशति।
सुस्तरूषीनेव प्रैणाति। दक्षिण पर्यावर्तते। स्वमेव वीर्यमनु पर्यावर्तते।
तस्मादक्षिणोऽर्थं आत्मनो वीर्यावत्तरः। अथो आदित्यस्यैवावृतमनु पर्यावर्तते।
हुत्वोप समिन्द्ये॥३२॥

ब्रह्मवर्चसस्य समिञ्चै। न ब्रह्महिरनु प्र हरेत्। असङ्स्थितो वा एष यज्ञः।
यदग्निहोत्रम्। यदनु प्रहरेत्। यज्ञं विच्छिन्द्यात्। तस्मान्नानु प्रहृत्यम्। यज्ञस्य
सन्तत्यै। अपो नि नयति। अवभृथस्यैव रूपमकः॥३३॥

अभवन्वति जुहुयन्नेयति मार्दिष्टे द्विः प्राश्वर्णाति प्राजापत्यमाचामतीन्द्रेऽकः॥ [४]

ब्रह्मवादिनो वदन्ति। अग्निहोत्रप्रायणा यज्ञाः। किं प्रायणमग्निहोत्रमिति। वृथसो वा अग्निहोत्रस्य प्रायणम्। अग्निहोत्रं यज्ञानाम्। तस्य पृथिवी सदः। अन्तरिक्षमाग्नीद्धम्। घौरहविर्धनम्। दिव्या आपः प्रोक्षण्यः। ओषधयो बुरहिः॥ ३४॥

वनस्पतय इधमः। दिशः परिधयः। आदित्यो यूपः। यजमानः पशुः। समुद्रोऽवभृथः। संवस्तुरः स्वंगाकारः। तस्मादाहिताग्नेः सर्वमेव बहिष्यं दत्तं भवति। यथसायं जुहोति। रात्रिमेव तेन दक्षिण्यां कुरुते। यत्प्रातः॥ ३५॥

अहरेव तेन दक्षिण्यं कुरुते। यत्ततो ददाति। सा दक्षिणा। यावन्तो वै देवा अहंतमादन्। ते पराऽभवन्। त एतदग्निहोत्रः सर्वस्यैव समवदायोजुहवुः। तस्मादाहुः। अग्निहोत्रं वै देवा गृहाणां निष्कृतिमपश्यन्निति। यथसायं जुहोति। रात्रिया एव तद्भुताद्याय॥ ३६॥

यज्मानस्यापरभावाय। यत्प्रातः। अहं एव तद्धुताद्याय। यज्मानस्यापरभावाय।
यत्ततोऽश्वाति। हुतमेव तत्। द्वयोः पयसा जुहुयात्पशुकामस्य। एतद्वा अग्निहोत्रं
मिथुनम्। य एवं वेदं। प्र प्रजयो पशुभिर्मिथुनैर्जायते॥३७॥

इमामेव पूर्वया दुहे। अमूमुत्तरया। अधिश्रित्योत्तरमा नयति। योनावेव तद्रेतः
सिश्चिति प्रजनने। आज्यैन जुहुयत्तेजस्कामस्य। तेजो वा आज्यम्। तेजस्व्येव
भवति। पयसा पशुकामस्य। एतद्वै पशुनां रूपम्। रूपेणैवास्मै पशुनवं
रुन्धे॥३८॥

पशुमानेव भवति। दधेन्द्रियकामस्य। इन्द्रियं वै दधि। इन्द्रियाव्येव भवति।
यवाग्वा ग्रामकामस्यौषधा वै मनुष्याः। भागधेयैनैवास्मै सजातानवं रुन्धे। ग्राम्येव
भवति। अयज्ञो वा एषः। योऽसामा॥३९॥

चतुरुन्नयति। चतुरक्षरं रथन्तरम्। रथन्तरस्यैष वर्णः। उपरीव हरति।
अन्तरिक्षं वामदेव्यम्। वामदेव्यस्यैष वर्णः। द्विर्जुहोति। द्विक्षरं बृहत्। बृहत् एष

वर्णः। अँग्निहोत्रमेव तथ्सामन्वत्करोति॥४०॥

यो वा अँग्निहोत्रस्योपसदो वेदं। उपैनमुपसदो नमन्ति। विन्दतं उपसत्तारम्। उन्नीयोपं सादयति। पृथिवीमेव प्रीणाति। होष्यन्त्रुपंसादयति। अन्तरिक्षमेव प्रीणाति। हुत्वोपं सादयति। दिवंमेव प्रीणाति। एता वा अँग्निहोत्रस्योपसदः॥४१॥

य एवं वेदं। उपैनमुपसदो नमन्ति। विन्दतं उपसत्तारम्। यो वा अँग्निहोत्रस्याश्रावितं प्रत्याश्रावितः होतारं ब्रह्माणं वषद्वारं वेदं। तस्य त्वेव हुतम्। प्राणो वा अँग्निहोत्रस्याश्रावितम्। अपानः प्रत्याश्रावितम्। मनो होता॑। चक्षु॑ब्रह्मा। निमेषो वषद्वारः॥४२॥

य एवं वेदं। तस्य त्वेव हुतम्। सायं यावानश्च वै देवाः प्रातुर्यावाणश्चाग्निहोत्रिणो गृहमागच्छन्ति। तान् यन्त्र तर्पयेत्। प्रजयाऽस्य पशुभिर्विं तिष्ठेरन्। यत्तर्पयेत्। तृष्णा एनं प्रजयां पशुभिस्तर्पयेयुः। सजूर्देवैः सायं यावभिरिति सायः समृशति। सजूर्देवैः प्रातुर्यावभिरिति प्रातः। ये चैव देवाः सायं यावानो ये च

प्रातुर्यावाणः॥४३॥

तानेवोभयाऽस्तर्पयति। त एनं तृष्णः प्रजया पशुभिस्तर्पयन्ति। अरुणो हं स्माहौपवेशः। अग्निहोत्र एवाहः सायं प्रातुर्वज्रं भ्रातृव्येभ्यः प्र हरामि। तस्मान्मत्यापीयाऽसो भ्रातृव्या इति। चतुरुन्नयति। द्विर्जुहोति। समिथ्सस्तमी। सुसपदा शक्तरी। शक्तरो वज्रः। अग्निहोत्र एव तथसायं प्रातुर्वज्रं यजमानो भ्रातृव्यायु प्र हरति। भवत्यात्मना॑॥ पराऽस्य भ्रातृव्यो भवति॥४४॥

बगृहिः प्रातरहुताद्यायं जायते रुन्धेऽसामा करोत्येता वा अग्निहोत्रस्यैपुसदो वषद्वारश्च प्रातुर्यावाणो वज्रस्त्रीणिं च॥—[५]

प्रजापतिरकामयताऽऽत्मन्वन्मे जायेतेति। सोऽजुहोत्। तस्याऽऽत्मन्वदंजायत। अग्निर्वायुरादित्यः। तेऽब्रुवन्। प्रजापतिरहौषीदात्मन्वन्मे जायेतेति। तस्य वयमंजनिष्महि। जायतात्र आत्मन्वदिति तेऽजुहवुः। प्राणानांमुग्निः। तुनुवै वायुः॥४५॥

चक्षुष आदित्यः। तेषाऽ हुतादंजायत् गौरेव। तस्यै पर्यस्ति व्यायच्छन्ता। मम

हुतादंजनि ममेति। ते प्रजापतिं प्रश्नमायन्। स आदित्योऽग्निमंब्रवीत्। यत्तरो नौ जयात्। तत्रौ सुहासुदितिं। कस्यै कोऽहौषीदितिं प्रजापतिरब्रवीत्कस्यै कु इति। प्राणानामुहमित्युग्निः॥४६॥

तनुवा अहमिति वायुः। चक्षुषोऽहमित्यादित्यः। य एव प्राणानामहौषीत्। तस्य हुतादंजनीति। अग्नेरहुतादंजनीति। तदग्निहोत्रस्याग्निहोत्रत्वम्। गौर्वा अग्निहोत्रम्। य एवं वेद गौरग्निहोत्रमिति। प्राणापानाभ्यामेवाग्निः समर्धयति। अव्यर्धुकः प्राणापानाभ्यां भवति॥४७॥

य एवं वेद। तौ वायुरब्रवीत्। अनु मा भजतमिति। यदेव गारहपत्ये-ऽधिश्रित्याहवनीयमभ्युद्गवान्। तेन त्वां प्रीणानित्यंब्रूताम्। तस्माद्गारहपत्ये-ऽधिश्रित्याहवनीयमभ्युद्गवति। वायुमेव तेन प्रीणाति। प्रजापतिर्देवताः सृजमानः। अग्निमेव देवतानां प्रथममसृजत। सोऽन्यदालम्यमवित्वा॥४८॥

प्रजापतिमभि पूर्यावर्तता। स मृत्योरविभेत। सोऽमुमादित्यमात्मनो निरमिमीत।

त ए हुत्वा पराद्भूर्यावर्तता। ततो वै स मृत्युमपाजयत्। अपे मृत्युं जयति। य एवं वेदं। तस्माद्यस्यैवं विदुषः। उतैकाहमुत द्युहं न जुह्वति। हुतमेवास्य भवति। असौ ह्यादित्योऽग्निहोत्रम्॥४९॥

तनुवै वायुरग्निर्वत्यवित्वा भवत्येकं च॥ [६]

रौद्रं गविं। वायुव्यमुपसृष्टम्। आश्विनं दुह्यमानम्। सौम्यं दुग्धम्। वारुणमधि श्रितम्। वैश्वदेवा भिन्दवः। पौष्णमुदन्तम्। सारस्वतं विष्णन्दमानम्। मैत्र॑ शरः। धातुरुद्धासितम्। बृहस्पतेरुत्तीतम्। सवितुः प्रक्रान्तम्। द्यावापृथिव्य इहियमाणम्। ऐन्द्राग्नमुपसन्नम्। अग्नेः पूर्वाऽहुतिः। प्रजापतेरुत्तरा। ऐन्द्र॑ हुतम्॥५०॥

उद्धासित॑ सुसं च॥ [७]

दक्षिणत उपं सृजति। पितृलोकमेव तेन जयति। प्राचीमा वर्तयति। देवलोकमेव तेन जयति। उर्दीचीमावृत्य दोग्धि। मनुष्यलोकमेव तेन जयति। पूर्वौ दुह्याञ्येष्टस्य ज्यैषिनेयस्य। यो वा गृतश्रीः स्यात्। अपरौ दुह्यात्कनिष्ठस्य कानिष्ठिनेयस्य। यो

वा बुभूषेत्॥५१॥

न सं मृशति। पापवस्यसस्य व्यावृत्त्यै। वायव्यं वा एतदुपसृष्टम्।
आश्चिनं दुह्यमानम्। मैत्रं दुग्धम्। अर्यम्ण उद्घास्यमानम्। त्वाष्ट्रमुन्नीयमानम्।
बृहस्पतेरुन्नीतम्। सुवितुः प्रकान्तम्। द्यावापृथिव्यः हियमाणम्॥५२॥

ऐन्द्राग्नमुपं सादितम्। सर्वाभ्यो वा एष देवताभ्यो जुहोति। योऽग्निहोत्रं जुहोति।
यथा खलु वै धेनुं तीर्थं तर्पयति। एवमऽग्निहोत्री यजमानं तर्पयति। तृप्यति प्रजया
पशुभिः। प्र सुवर्गं लोकं जानाति। पश्यति पुत्रम्। पश्यति पौत्रम्। प्र प्रजया
पशुभिर्मिथुनैर्जायते। यस्यैवं विदुषोऽग्निहोत्रं जुहति। य उं चैनदेवं वेदं॥५३॥

बुभूषद्वियमाणज्ञायते द्वे च॥

[८]

त्रयो वै प्रैयमेधा आसन्। तेषां त्रिरेकोऽग्निहोत्रमजुहोत्। द्विरेकः। सुकृदेकः।
तेषां यस्त्रिरजुहोत्। स कृचाऽजुहोत्। यो द्विः। स यजुषा। यः सुकृत्। स
तृष्णीम्॥५४॥

यश्च यजुषाऽजुहोद्यश्च तूष्णीम्। तावुभावा"र्द्धताम्। तस्माद्यजुषाऽऽहृतिः पूर्वा
होतुव्यां। तूष्णीमुत्तरा। उभे एवर्धी अवं रन्धे। अग्निज्योतिज्योतिरग्निः स्वाहेति
सायं जुहोति। रेतं एव तद्धधाति। सूर्यो ज्योतिज्योतिः सूर्यः स्वाहेति प्रातः। रेतं
एव हितं प्र जनयति। रेतो वा एतस्य हितं न प्र जायते॥५५॥

यस्या"ग्निहोत्रमहुतः सूर्योऽभ्युदेति। यद्यन्ते स्यात्। उन्नीयु प्राङ्गुदाद्रवेत्। स
उपसाधातमितोरासीत। स युदा ताम्येत्। अथु भूः स्वाहेति जुहुयात्। प्रजापतिर्वै
भूतः। तमेवोपासरत्। स एवैनं ततु उन्नयति। नार्तिमार्च्छति यजमानः॥५६॥

तूष्णीं जायते यजमानः॥ [९]

यदग्निमुद्धरति। वसंवस्तर्ह्यग्निः। तस्मिन् यस्य तथाविधे जुहति।
वसुष्वेवास्या"ग्निहोत्रः हुतं भवति। निहितो धूपायच्छेते। रुद्रास्तर्ह्यग्निः। तस्मिन्
यस्य तथाविधे जुहति। रुद्रेष्वेवास्या"ग्निहोत्रः हुतं भवति। प्रथममिधममर्चिरा
लभते। आदित्यास्तर्ह्यग्निः॥५७॥

तस्मिन् यस्य तथाविधे जुह्वति। आदित्येष्वेवास्या"ग्निहोत्रं हुतं भवति। सर्वे
एव सर्वश इध्म आर्द्धसो भवति। विश्वे देवास्तर्ह्यग्निः। तस्मिन् यस्य तथाविधे
जुह्वति। विश्वेष्वेवास्य देवेष्वग्निहोत्रं हुतं भवति। नितुरामर्चिरुपावैति लोहिनीकेव
भवति। इन्द्रस्तर्ह्यग्निः। तस्मिन् यस्य तथाविधे जुह्वति। इन्द्रं एवास्या"ग्निहोत्रं
हुतं भवति॥५८॥

अङ्गारा भवन्ति। तेभ्योऽङ्गारेभ्योऽर्चिरुदैति। प्रजापतिस्तर्ह्यग्निः। तस्मिन् यस्य
तथाविधे जुह्वति। प्रजापतावेवास्या"ग्निहोत्रं हुतं भवति। शरोऽङ्गारा अध्यूहन्ते।
ब्रह्म तर्ह्यग्निः। तस्मिन् यस्य तथाविधे जुह्वति। ब्रह्मन्नेवास्या"ग्निहोत्रं हुतं भवति।
वसुंषु रुद्रेष्वादित्येषु विश्वेषु देवेषु। इन्द्रै प्रजापतौ ब्रह्मन्। अपरिवर्गमेवास्यैतासु
देवतासु हुतं भवति। यस्यैवं विदुषोऽग्निहोत्रं जुह्वति। य उ चैनदेवं वेदं॥५९॥
आदित्यास्तर्ह्यग्निरिन्द्रं एवास्या"ग्निहोत्रं हुतं भवति देवेषु चृत्वार्हं च (यदुग्निर्निहितः प्रथमः सर्वे एव नितुरामङ्गाराः शरोऽङ्गारा
ब्रह्म वसुंषुष्टौ॥)॥

ऋतं त्वा सूत्येन परिषिश्चामीति सायं परिषिश्चति। सूत्यं त्वर्तेन परिषिश्चामीति प्रातः। अग्निर्वा ऋतम्। असावादित्यः सूत्यम्। अग्निमेव तदादित्येन सायं परिषिश्चति। अग्निनाऽऽदित्यं प्रातः सः। यावदहोरात्रे भवतः। तावदस्य लोकस्य। नार्तिन रिष्टिः। नान्तो न पर्यन्तोऽस्ति। यस्यैवं विदुषोऽग्निहोत्रं जुह्वति। युचैनदेवं वेदं॥६०॥

अस्ति द्वे च।

[११]

अङ्गिरसः प्रजापतिरग्निः रुद्र उत्तरावर्तीं ब्रह्मवादिनोऽग्निहोत्रप्रायणा यज्ञाः प्रजापतिरकामयताऽत्मन्वद्रौद्रङ्गविदक्षिणतस्यो वै यदग्निमृतं त्वा सूत्येनैकादशा॥११॥

अङ्गिरसः प्रैव तेन पुश्यनेव यन्निमार्षि यो वा अग्निहोत्रस्योपसदौ दक्षिणतः पृष्ठिः॥६०॥

अङ्गिरसो य उचैनदेवं वेदं॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णायजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके प्रथमः प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ द्वितीयः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके द्वितीयः प्रपाठकः ॥

प्रुजापतिरकामयत प्रुजाः सृजेयेति। स एतं दशहोतारमपश्यत्। तं मनसा-
ज्ञुद्रुत्यं दर्भस्तुम्बेऽजुहोत्। ततो वै स प्रुजा असृजत। ता अस्माथ्सृष्टा
अपांक्रामन्। ता ग्रहेणागृह्णात्। तद्व्रहस्य ग्रहत्वम्। यः कामयेत् प्रजायेयेति। स
दशहोतारं मनसाऽज्ञुद्रुत्यं दर्भस्तुम्बे जुहयात्। प्रुजापतिर्वै दशहोता॥१॥

प्रुजापतिरेव भूत्वा प्रजायते। मनसा जुहोति। मन इव हि प्रजापतिः।
प्रुजापतेरास्यैँ। पूर्णयां जुहोति। पूर्ण इव हि प्रुजापतिः। प्रुजापतेरास्यैँ। न्यूनया
जुहोति। न्यूनाद्विप्रुजापतिः प्रुजा असृजत। प्रुजानाऽसृष्टैँ॥२॥

दर्भस्तुम्बे जुहोति। एतस्माद्वै योनेः प्रुजापतिः प्रजा असृजत। यस्मादेव योनेः
प्रुजापतिः प्रुजा असृजत। तस्मादेव योनेः प्रजायते। ब्राह्मणो दक्षिणत उपास्ते।
ब्राह्मणो वै प्रुजानामुपद्रष्टा। उपद्रष्टुमत्येव प्रजायते। ग्रहो भवति। प्रुजानाऽसृष्टानां

धृत्यै। यं ब्राह्मणं विद्यां विद्वा॑ सु॒ यशो नच्छेत्॥३॥

सोऽरण्यं पुरेत्यै। दर्भस्तम्बमुद्धर्थ्यै। ब्राह्मणं दक्षिणतो निषाद्यै। चतुर्होतृन्व्याचक्षीत
एतद्वै देवानां परमं गुह्यं ब्रह्म। यच्चतुर्होतारः। तदेव प्रकाशं गमयति। तदैनं
प्रकाशं गतम्। प्रकाशं प्रजानां गमयति। दर्भस्तम्बमुद्धर्थ्य व्याचष्टे॥४॥

अग्निवान् वै दर्भस्तम्बः। अग्निवत्येव व्याचष्टे। ब्राह्मणो दक्षिणत उपास्ते।
ब्राह्मणो वै प्रजानामुपद्रष्टा। उपद्रष्टुमत्येवैन् यशं ऋच्छति। ईश्वरन्तं
यशोर्तोरित्याहुः। यस्यान्ते व्याचष्टु इति। वरस्तस्मै देयः। यदेवैन् तत्रोपनमति।
तदेवावरं रुन्धे॥५॥

अग्निमादधानो दशाहोत्राऽरणिमवं दध्यात्। प्रजातमेवैनमा धत्ते। तेनैवोद्गुत्याग्निहोत्रं
जुहयात्। प्रजातमेवैनञ्जुहोति। हुविर्निर्वफस्यं दशाहोतारं व्याचक्षीत। प्रजातमेवैन्
निर्वपति। सामिधेनीरनुवक्ष्यं दशाहोतारं व्याचक्षीत। सामिधेनीरेव सृष्टाऽरभ्यु
प्रतनुते। अथो यज्ञो वै दशाहोता। यज्ञमेव तनुते॥६॥

अभिचरं दशहोतारं जुहुयात्। नव॑ वै पुरुषे प्राणाः। नाभिर्दशमी।
 सप्राणमेवैनंमभि चरति। एतावद्वै पुरुषस्य स्वम्। यावत्प्राणाः। यावदेवास्यास्ति।
 तदभि चरति। स्वकृतु इरिणे जुहोति प्रदरे वाँ। एतद्वा अस्यै निरक्षतिगृहीतम्।
 निरक्षतिगृहीत एवैनु निरक्षत्या ग्राहयति। यद्वाचः कूरम्। तेनु वषङ्करोति। वाच
 एवैनं कूरेणु प्र वृश्चति। ताजगार्तिमाच्छति॥७॥

दशहोता सृष्टां कृच्छेद्याचेऽरुच्य एव तनुते निरक्षतिगृहीतुं पञ्च च॥ [१]

प्रजापतिरकामयत दर्शपूर्णमासौ सृजेयेति। स एतं चतुर्होतारमपश्यत्।
 तं मनसाऽनुद्रुत्याऽऽहवनीयैऽजुहोत्। ततो वै स दर्शपूर्णमासावसृजत।
 तावस्माथ्युष्टावपाक्रामताम्। तौ ग्रहेणागृह्णात्। तद्वहस्य ग्रहत्वम्। दर्शपूर्णमासावालम्
 चतुर्होतारं मनसाऽनुद्रुत्याऽहवनीयै जुहुयात्। दर्शपूर्णमासावेव सृष्टाऽरभ्यु
 प्रतनुते॥८॥

ग्रहो भवति। दर्शपूर्णमासयोः सृष्टयोर्धृत्यै। सोऽकामयत चातुर्मास्यानि

सृजेयेति। स एतं पञ्चहोतारमपश्यत्। तं मनसा ऽनुद्रुत्याऽऽहवनीयैऽजुहोत्। ततो वै स चातुर्मास्यान्यसृजत। तान्यस्माथ्मृष्टान्यपांक्रामन्। तानि ग्रहेणागृह्णात्। तद्वहस्य ग्रहत्वम्। चातुर्मास्यान्यालभमानः॥९॥

पञ्चहोतारं मनसा ऽनुद्रुत्याऽऽहवनीयै जुहयात्। चातुर्मास्यान्येव सृष्टाऽरभ्यु प्रतनुते। ग्रहो भवति। चातुर्मास्यानां सृष्टानां धृत्यै। सोऽकामयत पशुबन्धं सृजेयेति। स एत षड्होतारमपश्यत्। तं मनसा ऽनुद्रुत्याऽऽहवनीयैऽजुहोत्। ततो वै स पशुबन्धमसृजत। सोस्माथ्मृष्टोऽपांक्रामत्। तं ग्रहेणागृह्णात्॥१०॥

तद्वहस्य ग्रहत्वम्। पशुबन्धेन युक्ष्यमाणः। षड्होतारं मनसा ऽनुद्रुत्याऽऽहवनीयै जुहयात्। पशुबन्धमेव सृष्टाऽरभ्यु प्रतनुते। ग्रहो भवति। पशुबन्धस्य सृष्टस्य धृत्यै। सोऽकामयत सौम्यमध्वरं सृजेयेति। स एत सप्तहोतारमपश्यत्। तं मनसा ऽनुद्रुत्याऽऽहवनीयैऽजुहोत्। ततो वै स सौम्यमध्वरमसृजत॥११॥

सोऽस्माथ्मृष्टोऽपांक्रामत्। तं ग्रहेणागृह्णात्। तद्वहस्य ग्रहत्वम्। दीक्षिष्यमाणः।

स सहोतारं मनसा ऽनुद्रुत्याऽहवनीये जुहयात्। सौम्यमेवाध्वरः सृष्टाऽरभ्य प्रत्यनुते। ग्रहो भवति। सौम्यस्याध्वरस्य सृष्टस्य धृत्यै। देवेभ्यो वै यज्ञो न प्राभवत्। तमेतावच्छः समंभरन्॥१२॥

यथसंभाराः। ततो वै तेभ्यो यज्ञः प्राभवत्। यथसंभारा भवन्ति। यज्ञस्य प्रभूत्यै। आतिथ्यमासाद्य व्याचष्टे। यज्ञमुखं वा आतिथ्यम्। मुखुत एव यज्ञः सम्भूत्यु प्रत्यनुते। अयज्ञो वा एषः। योऽपलीकं। न प्रजाः प्रजायेन्। पलीव्याचष्टे। यज्ञमेवाकं। प्रजानां प्रजननाय। उपसमु व्याचष्टे। एतद्वै पलीनामायतनम्। स्वएवैनां आयतनेऽवकल्पयति॥१३॥

तनुत् आलभंमानोऽगृहादसुजताभरञ्जायेन्षद्। [२]

प्रजापतिरकामयत् प्रजायेयेति। स तपोऽतप्यत। स त्रिवृत् स्तोममसृजत। तं पञ्चदशः स्तोमो मध्युत उद्गृणत्। तौ पूर्वपृक्षश्चापरपृक्षश्चाभवताम्। पूर्वपृक्षं देवा अन्वसृज्यन्त। अपरपृक्षमन्वसुराः। ततो देवा अभवन्। पराऽसुराः। यं कामयेत्

वर्सीयान्ध्यादिति ॥ १४ ॥

तं पूर्वपक्षे याजयेत्। वर्सीयानेव भवति। यं कामयैत पार्षीयान्ध्यादिति। तमपरपक्षे याजयेत्। पार्षीयानेव भवति। तस्मात्पूर्वपक्षोऽपरपक्षात्करुण्यतरः। प्रजापतिर्वै दशहोता। चतुर्होता पञ्चहोता। षड्होता सुप्रहोता। क्रृतवै संवथ्सुरः ॥ १५ ॥

प्रजाः पश्वं इमे लोकाः। य एवं प्रजापतिं बहोर्भूयाऽसु वेदं। बहोरेव भूयाऽन्भवति। प्रजापतिर्देवासुरानसृजत। स इन्द्रमपि नासृजत। तं देवा अब्रुवन्। इन्द्रं नो जनयेति। सौऽब्रवीत्। यथाऽहं युष्माऽस्तपुसाऽसृक्षि। एवमिन्द्रं जनयध्वमिति ॥ १६ ॥

ते तपोऽतप्यन्त। त आत्मनिन्द्रमपश्यन्। तमब्रुवन्। जायस्वेति। सौऽब्रवीत्। किं भाग्येयमभि जनिष्य इति। क्रृतून्धसंवथ्सुरम्। प्रजाः पशून्। इमाँलोकानित्यब्रुवन्। तं वै माऽहुत्या प्र जनयतेत्यब्रवीत् ॥ १७ ॥

तं चतुर्होत्रा प्राजनयन्। यः कामयेत् वीरो म् आजायेतेति। स चतुर्होतारं जुहुयात्। प्रजापतिर्वै चतुर्होता। प्रजापतिरेव भूत्वा प्रजायते। जजनुदिन्द्रिमिन्द्रियायु स्वाहेति ग्रहेण जुहोति। आऽस्य वीरो जायते। वीरः हि देवा एतयाऽऽहुत्या प्राजनयन्। आदित्याश्वाङ्गिरसश्च सुवर्गं लोकेऽस्पर्धन्त। व्यं पूर्वं सुवर्गं लोकमियाम् व्यं पूर्वं इति॥१८॥

त आदित्या एतं पश्चहोतारमपश्यन्। तं पुरा प्रातरनुवाकादाग्नीधे ऽजुहवुः। ततो वै ते पूर्वं सुवर्गं लोकमायन्। यः सुवर्गकामः स्यात्। स पश्चहोतारं पुरा प्रातरनुवाकादाग्नीधे जुहुयात्। संवथ्सरो वै पश्चहोता। संवथ्सरः सुवर्गो लोकः। संवथ्सर एवर्तुषु प्रतिष्ठाय। सुवर्गं लोकमेति। तैऽब्रुवन्नाङ्गिरस आदित्यान्॥१९॥

कं स्थ। कं वः सञ्च्यो हृव्यं वक्ष्याम् इति। छन्दः स्वित्यब्रुवन्। गायत्रियां त्रिष्टुभि जगत्यामिति। तस्माच्छन्दः सु सञ्च्य आदित्येभ्यः। आङ्गीरसीः प्रजा हृव्यं वहन्ति। वहन्त्यस्मै प्रजा बुलिम्। ऐनुमप्रतिख्यातं गच्छति। य एवं वेदो द्वादश्

मासा: पश्चर्तवः। त्रये इमे लोकाः। असावादित्य एकविंशः। एतस्मिन्वा एष
श्रितः। एतस्मिन्प्रतिष्ठितः। य एवमेतत् श्रितं प्रतिष्ठितं वेद। प्रत्येव तिष्ठति॥२०॥
स्यादिति संवध्युमितीत्यब्रवीत्यूर्व इत्यादित्यानुत्तवः पद्म॥ [३]

प्रजापतिरकामयत् प्रजायेयेति। स एतं दशहोतारमपश्यत्। तेन दशधाऽत्मानं
विधाय। दशहोत्राऽतप्यत। तस्य चित्तः सुगार्सीत्। चित्तमाज्यम्। तस्यैतावत्येव
वागार्सीत्। एतावान् यज्ञक्रतुः। स चतुर्होतारमसृजत। सोऽनन्दत्॥२१॥

असृक्षि वा इममिति। तस्य सोमो हुविरार्सीत्। स चतुर्होत्राऽतप्यत।
सोऽताम्यत्। स भूरिति व्याहरत्। स भूमिमसृजत। अग्निहोत्रं दर्शपूर्णमासौ
यजूर्ष्णि। स द्वितीयमतप्यत। सोऽताम्यत्। स भुव इति व्याहरत्॥२२॥

सोऽन्तरिक्षमसृजत। चातुर्मास्यानि सामानि। स तृतीयमतप्यत। सोऽताम्यत्।
स सुवुरिति व्याहरत्। स दिवमसृजत। अग्निष्ठोममुक्थ्यमतिरात्रमृचः। एता वै
व्याहृतय इमे लोकाः। इमान्खलु वै लोकाननु प्रजाः पशवश्छन्दांसि प्राजायन्त।

य एवमेताः प्रजापतेः प्रथमा व्याहृतीः प्रजाता वेदं॥२३॥

प्र प्रजयो पशुभिर्मिथुनैर्जायते। स पञ्चहोतारमसृजत। स हुविर्नाविन्दत। तस्मै
सोमस्तनुवं प्रायच्छत्। एतत्ते हुविरिति। स पञ्चहोत्राऽतप्यत। सौऽताम्यत्। स
प्रत्यहुबाधत। सोऽसुरानसृजत। तदस्याप्रियमासीत्॥२४॥

तद्वुर्वर्णः हिरण्यमभवत्। तद्वुर्वर्णस्य हिरण्यस्य जन्म। स द्वितीयमतप्यत।
सौऽताम्यत्। स प्राडंबाधत। स देवानसृजत। तदस्य प्रियमासीत्। तथसुवर्णः
हिरण्यमभवत्। तथसुवर्णस्य हिरण्यस्य जन्म। य एव सुवर्णस्य हिरण्यस्य जन्म
वेदं॥२५॥

सुवर्ण आत्मनो भवति। दुर्वर्णोऽस्य भ्रातृव्यः। तस्मांसुवर्णः हिरण्यं भार्यम्।
सुवर्ण एव भवति। ऐनं प्रियं गच्छति नाप्रियम्। स सुसहोतारमसृजत। स सुसहोत्रैव
सुवर्णं लोकमैत्। त्रिणवेन स्तोमैनैभ्यो लोकेभ्योऽसुरान्नाणुदत। त्रयस्त्रिःशेन
प्रत्यतिष्ठत्। एकविशेन रुचमधत्॥२६॥

सूसदशेन प्राजायत। य एवं विद्वान्सोमेन् यजते। सूसहोत्रैव सुवर्गं लोकमेति।
त्रिणवेन स्तोमेनैभ्यो लोकेभ्यो भ्रातृव्याप्रणुदते। त्रयस्त्रिशेन प्रति तिष्ठति।
एकविशेन रुचं धत्ते। सूसदशेन प्रजायते। तस्माथ्ससदशः स्तोमो न निरहृत्यः।
प्रजापतिर्वै सूसदशः। प्रजापतिमेव मध्यतो धत्ते प्रजात्यै॥२७॥

अनन्दद्वृव इति व्याहरद्वेदासीद्वेदाधत्त प्रजात्यै॥ [४]

देवा वै वरुणमयाजयन्। स यस्यैयस्यै देवतायै दक्षिणामनयत्। तामङ्गीनात्।
तैऽब्रुवन्। व्यावृत्य प्रतिंगृह्णाम। तथा नो दक्षिणा न ह्लैष्यतीति। ते व्यावृत्य
प्रत्यंगृह्णन्। ततो वै तान्दक्षिणा नाङ्गीनात्। य एवं विद्वान्व्यावृत्य दक्षिणां
प्रतिंगृह्णाति। नैन् दक्षिणा ङ्गीनाति॥२८॥

राजा त्वा वरुणो नयतु देवि दक्षिणेऽग्नये हिरण्यमित्याह। आग्रेयं वै
हिरण्यम्। स्वयैवैनदेवतया प्रतिंगृह्णाति। सोमाय वासु इत्याह। सौम्यं वै वासः।
स्वयैवैनदेवतया प्रतिंगृह्णाति। रुद्राय गामित्याह। रौद्री वै गौः। स्वयैवैना देवतया
प्रतिंगृह्णाति। वरुणायाश्चमित्याह॥२९॥

वारुणो वा अश्वः। स्वयैवैनं देवतया प्रतिंगृह्णाति। प्रजापतये पुरुषमित्याह। प्राजापत्यो वै पुरुषः। स्वयैवैनं देवतया प्रति गृह्णाति। मनवे तल्पमित्याह। मानुवो वै तल्पः। स्वयैवैनं देवतया प्रति गृह्णाति। उत्तानायाङ्गीरसायान् इत्याह। इयं वा उत्तान आङ्गीरसः॥३०॥

अनयैवैनत्प्रति गृह्णाति। वैश्वानर्यचा रथं प्रति गृह्णाति। वैश्वानरो वै देवतया रथः। स्वयैवैनं देवतया प्रति गृह्णाति। तेनामृतत्वमश्यमित्याह। अमृतमेवाऽऽत्मन्धत्ते। वयो दात्र इत्याह। वयं एवैनं कृत्वा। सुवर्गं लोकं गमयति। मयो मह्यमस्तु प्रतिग्रहीत्र इत्याह॥३१॥

यद्वै शिवम्। तन्मयः। आत्मनं एवैषा पर्णत्तिः। क इदं कस्मां अदादित्याह। प्रजापतिर्वेकः। स प्रजापतये ददाति। कामः कामायेत्याह। कामेन हि ददाति। कामेन प्रतिगृह्णाति। कामो दाता कामः प्रतिग्रहीतेत्याह॥३२॥

कामो हि दाता। कामः प्रतिग्रहीता। कामं समुद्रमाविशेत्याह। सुमुद्र इव हि

कामेऽ। नेव हि कामस्यान्तोऽस्ति। न समुद्रस्य। कामेन त्वा प्रतिगृह्णामीत्याह। येनु कामेन प्रतिगृह्णाति। स एवैनमुष्मिल्लोके काम आगच्छति। कामैतत्ते एषाते काम दक्षिणेत्याह। काम एव तद्यजमानोऽमुष्मिल्लोके दक्षिणामिच्छति। न प्रतिग्रहीतरि। य एवं विद्वान्दक्षिणां प्रतिगृह्णाति। अनृणामेवैनां प्रति गृह्णाति॥३३॥

झीनात्यश्वमित्याहाङ्गीरुः प्रतिग्रहीत्र इत्याह प्रतिग्रहीतेत्याहु दक्षिणेत्याह चुत्वारि च।

[५]

अन्तो वा एष यज्ञस्य। यद्दशममहः। दशमेऽहन्सर्पराजियोऽकृग्भिः स्तुवन्ति। यज्ञस्यैवान्तं गुत्वा। अन्नाद्यमवं रुन्धते। तिसृभिः स्तुवन्ति। त्रये इमे लोकाः। एम्य एव लोकेभ्योऽन्नाद्यमवं रुन्धते। पृश्जिवतीर्भवन्ति। अन्नं वै पृश्जिव॥३४॥

अन्नमेवावं रुन्धते। मनसा प्रस्तौति। मनसोद्गायति। मनसा प्रति हरति। मन इव हि प्रजापतिः। प्रजापतेरास्यै। देवा वै सर्पाः। तेषामियः राज्ञी। यथसर्पराजियोऽकृग्भिः स्तुवन्ति। अस्यामेव प्रति तिष्ठन्ति॥३५॥

चतुर्होतृनु होता व्याचष्टे। स्तुतमनुशः सति शान्त्यै। अन्तो वा एष यज्ञस्य।

यद्वंशुममहः। एतत्खलु वै देवानां परमं गुह्यं ब्रह्म। यच्चतुर्होतारः। दशमेऽहुङ्कश्चतुर्होतृन्व्याचेष्टे। यज्ञस्यैवान्तं गत्वा। परमं देवानां गुह्यं ब्रह्मावं रुन्धे। तदेव प्रकाशं गमयति॥३६॥

तदेनं प्रकाशं गतम्। प्रकाशं प्रजानां गमयति। वाचं यच्छति। यज्ञस्यै धृत्यै। यज्ञमानदेवत्यं वा अहः। भ्रातृव्यदेवत्या रात्रिः। अहा रात्रिं ध्यायेत्। भ्रातृव्यस्यैव तल्लोकं वृक्षे। यद्विवा वाचं विसृजेत्। अहुर्भ्रातृव्यायोच्छिः॑षेत्। यन्नकं विसृजेत्। रात्रिं भ्रातृव्यायोच्छिः॑षेत्। अधिवृक्षसूर्ये वाचं विसृजति। एतावन्तमेवास्मै लोकमुच्छिः॑षति। यावदादित्यौऽस्तमेति॥३७॥

पृश्निं तिष्ठन्ति गमयति शिः॑षेत्पञ्चं च॥

[६]

प्रजापतिः प्रजा असृजत। ताः सृष्टाः समश्लिष्यन्। ता रूपेणानुप्राविशत्। तस्मादाहुः। रूपं वै प्रजापतिरिति। ता नाम्नाऽनुप्राविशत्। तस्मादाहुः। नाम् वै प्रजापतिरिति। तस्मादप्यामित्रौ सुङ्गत्यै। नाम्नां चेदध्वयेते॥३८॥

मि॒त्रमे॒व भं॒वतः। प्रु॒जाप॑तिर्देवा॒सुरा॒नं॒सृजता। स इन्द्र॑मपि॒ ना॒सृजता। तं॒
दे॒वा अं॒ब्रुवन्। इन्द्र॑ नो॒ जन॑येति॑। स आ॒त्मन्त्रिन्द्र॑मपश्यत्। तमं॒सृजता।
तं॒ त्रि॑ष्टुग्वीर्य॑ भू॒त्वाऽनु॑ प्राविशत्। तस्य॑ वज्र॑ः पश्चद्॒शो हस्तु॑ आप॑द्यत।
तेनो॒दध्या॒सुरा॒नुभ्यभवत्॥३९॥

य ए॒वं वेद॑। अ॒भि॒ भ्रातृ॑व्यान्भवति। ते॒ दे॒वा अ॒सुर॑र्विजित्य॑। सुवर्ग॑ लो॒कमायन्।
तै॒ऽमुष्मिल्लो॒के व्यं॒क्षुध्यन्। तै॒ऽब्रुवन्। अ॒मुतः॑ प्रदानं॒ वा उप॑जिजीविमेति॑। ते॒
स॒सहोतारं॒ युज्ञं॒ विधायायास्यम्॑। आङ्गीरसं॒ प्राहिण्वन्। एतेनामुत्र॑ कल्प॑येति॑॥४०॥

तस्य॑ वा इयं॒ कूसि॑ः। यदि॒दिं किं॒ च॑। य ए॒वं वेद॑। कल्प॑ते॒ऽस्मै। स वा अयं॒
मं॒नुष्येषु॒ युज्ञः॒ स॒सहोता। अ॒मुत्र॑ स॒ज्ञो॒ देवेभ्यो॑ हृ॒व्यं॒ वं॒हति। य ए॒वं वेद॑। उपै॒नं॒
युज्ञो॒ नं॒मति। सौ॒ऽमन्यता। अ॒भि॒ वा इ॒मै॒ऽस्मालो॒काद्॒मुं॒ लो॒कं॒ कं॒मिष्यन्तु॒ इति॑।
स वाच॑स्पते॒ हृ॒दिति॒ व्याहरत्। तस्मा॑त्पुत्रो॒ हृ॒दयम्। तस्मा॑द्स्मालो॒काद्॒मुं॒ लो॒कं॒
नाभि॒ कामयन्ते। पुत्रो॒ हि॒ हृ॒दयम्॥४१॥

हृयेते अभवत्कल्पयेतीति चुत्वारिं च॥

[७]

देवा वै चतुर्होतृभिर्यज्ञमंतन्वत। ते वि पाप्मना भ्रातृव्येणाजयन्त। अभि सुवर्गं
लोकमंजयन्। य एवं विद्वाऽश्चतुर्होतृभिर्यज्ञं तनुते। वि पाप्मना भ्रातृव्येण जयते।
अभि सुवर्गं लोकं जयति। पद्मोत्रा प्रायणीयमा सादयति। अमुष्मै वै लोकाय
षड्बोता। घन्ति खलु वा एतथ्सोमम्। यदभिषुण्वन्ति॥४२॥

ऋजुधैवैनमुमुं लोकं गमयति। चतुर्होत्राऽऽतिथ्यम्। यशो वै चतुर्होता। यश
एवाऽऽत्मन्धत्ते। पश्चंहोत्रा पुशुमुपसादयति। सुवर्गर्यो वै पश्चंहोता। यजमानः पुशुः।
यजमानमेव सुवर्गं लोकं गमयति। ग्रहान्गृहीत्वा सुसहोतारं जुहोति। इन्द्रियं वै
सुसहोता॥४३॥

इन्द्रियमेवाऽऽत्मन्धत्ते। यो वै चतुर्होतृननुसवनं तर्पयति। तृप्यति प्रजया
पुशुभिः। उपैनः सोमपीथो नमति। बहुष्पवमाने दशंहोतारं व्याचक्षीत। माध्यं
दिने पवमाने चतुर्होतारम्। आर्भवे पवमाने पश्चंहोतारम्। पितृयज्ञे षड्बोतारम्।

यज्ञायज्ञियस्य स्तोत्रे सुप्तहौतारम्। अनुसवनमेवैनाहस्तर्पयति॥४४॥

तृप्यति प्रजया पशुभिः। उपैनः सोमपीथो नमति। देवा वै चतुर्होतृभिः
सत्रमासत। क्रद्धिपरिमितं यशस्कामाः। तैऽब्रुवन्। यन्नः प्रथमं यशं क्रच्छात्।
सर्वेषान्नस्तथसुहासुदितिं। सोमश्चतुर्होत्रा। अग्निः पञ्चहोत्रा। धाता षड्गोत्रा॥४५॥

इन्द्रः सुप्तहौत्रा। प्रजापतिर्दशहोत्रा। तेषाः सोमः राजानुं यशं आच्छ्रृत्।
तन्यकामयत। तेनापांक्रामत्। तेन प्रलायमचरत्। तं देवाः प्रैषैः प्रैषमैच्छन्।
तत्पैषाणां प्रैषत्वम्। निविद्धिर्न्यवेदयन्। तन्निविदान्निवित्त्वम्॥४६॥

आप्रीभिराप्नुवन्। तदाप्रीणामाप्रित्वम्। तमंग्रन्। तस्य यशो व्यगृह्णत। ते ग्रहां
अभवन्। तद्वाहाणां ग्रहत्वम्। यस्यैवं विदुषो ग्रहां गृह्यन्ते। तस्य त्वेव गृहीताः।
तैऽब्रुवन्। यो वै नः श्रेष्ठोऽभूत्॥४७॥

तमवधिष्म। पुनरिमः सुवामहा इति। तं छन्दोभिरसुवन्त। तच्छन्दसां
छन्दस्त्वम्। साम्ना समानयन्। तथाम्नः सामत्वम्। उक्थैरुदस्थापयन्।

तदुकथानामुक्थत्वम्। य एवं वेदा। प्रत्येव तिष्ठति॥४८॥

सर्वमायुरेति। सोमो वै यशः। य एवं विद्वान्सोममागच्छति। यशं एवैनंमृच्छति। तस्मादाहुः। यश्चैवं वेद् यश्च न। तावुभौ सोममागच्छतः। सोमो हि यशः। तं त्वाऽव यशं ऋच्छतीत्याहुः। यः सोमे सोमं प्राहेति। तस्माथ्सोमे सोमः प्रोच्यः। यशं एवैनंमृच्छति॥४९॥

अभिषुणवन्ति सुमहौता तर्पयति पङ्क्तेंत्रा निवित्त्वमभूत्तिष्ठति प्राहेति द्वे चं॥ [८]

इदं वा अग्रे नैव किं च नाऽर्सीत्। न द्यौरासीत्। न पृथिवी। नान्तरिक्षम्। तदसंदेव सन्मनोऽकुरुत् स्यामिति। तदंतप्यत। तस्मात्तेपानाद्धूमोऽजायत। तद्भूयोऽतप्यत। तस्मात्तेपानादुग्निरंजायत। तद्भूयोऽतप्यत॥५०॥

तस्मात्तेपानाञ्योतिरजायत। तद्भूयोऽतप्यत। तस्मात्तेपानादर्चिरंजायत। तद्भूयोऽतप्यत। तस्मात्तेपानान्मरीचयोऽजायन्त। तद्भूयोऽतप्यत। तस्मात्तेपानादुदारा अंजायन्त। तद्भूयोऽतप्यत। तदुभ्रमिव समंहन्यत। तद्वस्तिमंभिनत्॥५१॥

स संमुद्रोऽभवत्। तस्मा॑थसमुद्रस्य न पिबन्ति। प्रजननमिव हि मन्यन्ते। तस्मा॑त्पुशोर्जाय॑मानादापेः पुरस्ता॑द्यन्ति। तदशंहोताऽन्वंसृज्यत। प्रजापतिर्वै दशंहोता। य एुवं तपसो वीर्यं विद्वाङ्स्तप्यते। भवत्येव। तद्वा इदमापेः सलिलमासीत्। सोऽरोदीत्प्रजापतिः॥५२॥

स कस्मा॑ अज्ञि। यद्युस्या अप्रतिष्ठाया॑ इति। यदुपस्ववापेद्यत। सा पृथिव्येभवत्। यद्यमृष्ट। तदन्तरिक्षमभवत्। यदूर्ध्वमुदमृष्ट। सा द्यौरेभवत्। यदरोदीत्। तदनयोरोदस्त्वम्॥५३॥

य एुवं वेद। नास्यं गृहे रुदन्ति। एुतद्वा एुषां लोकानां जन्म। य एुवमेषां लोकानां जन्म वेद। नैषु लोकेष्वार्तिर्माच्छ्रुति। स इमां प्रतिष्ठामविन्दत। स इमां प्रतिष्ठां वित्वाऽकामयत् प्रजायेयेति। स तपोऽतप्यत। सोऽन्तर्वानभवत्। स जघनादसुरानसृजत॥५४॥

तेभ्यो॑ मृन्मये पात्रेऽन्नमदुहत्। याऽस्य सा तनूरासीत्। तामपाहत। सा

तमिस्माऽभवत्। सौऽकामयत् प्रजायेयेति। स तपोऽतप्यत। सौऽन्तर्वानभवत्। स प्रजननादेव प्रजा असृजत। तस्मादिमा भूयिष्ठाः। प्रजननाद्येनाऽसृजत॥५५॥

तम्यो दारुमये पात्रे पयोऽदुहत्। याऽस्यु सा तुनूरासीत्। तामपाहत। सा जोथ्माऽभवत्। सौऽकामयत् प्रजायेयेति। स तपोऽतप्यत। सौऽन्तर्वानभवत्। स उपपक्षाभ्यामेवर्तूनसृजत। तेभ्यो रजुते पात्रे घृतमंदुहत्। याऽस्यु सा तुनूरासीत्॥५६॥

तामपाहत। सौऽहोरात्रयोः सुन्धिरभवत्। सौऽकामयत् प्रजायेयेति। स तपोऽतप्यत। सौऽन्तर्वानभवत्। स मुखाद्वेवानसृजत। तेभ्यो हरिते पात्रे सोममदुहत्। याऽस्यु सा तुनूरासीत्। तामपाहत। तदहरभवत्॥५७॥

एुते वै प्रजापतेर्दोहाः। य एुवं वेदा। दुह एुव प्रजाः। दिवा वै नौऽभूदितिं। तद्वेवानां देवत्वम्। य एुवं देवानां देवत्वं वेदा। देववानेव भवति। एुतद्वा अहोरात्राणां जन्म। य एुवमहोरात्राणां जन्म वेदा। नाहोरात्रेष्वार्तिमाच्छ्रुतिः॥५८॥

असुतोऽधि मनोऽसृज्यत। मनः प्रजापतिमसृजत। प्रजापतिः प्रजा असृजत। तद्वा इदं मनस्येव परमं प्रतिष्ठितम्। यदिदं किं च। तदेतच्छौवस्यसन्नाम ब्रह्म। व्युच्छन्तीव्युच्छन्त्यस्मै वस्यसीवस्यसी व्युच्छति। प्रजायते प्रजयां पशुभिः। प्रपरमेष्ठिनो मात्रामाप्नोति। य एवं वेद॥५९॥

अग्निरंजायत् तद्वयोऽतप्यताभिनदरोदीत्यजापतीरोदस्त्वमसृजतासृजत घृतमंदुहृद्याऽस्य सा तु नूरासीदहर्भवदच्छति वेदं (इदं धूमोऽग्निर्ज्योतिर्गुर्विमरीचय उदागास्तदब्रह्म स जघनाथ्सा तमिस्त्रा स प्रजननाथ्सा जोथ्सा स उपपक्षाभ्याः सोऽहोरात्रयोः सुन्धिः स मुखात्तदहर्देववाऽन्मृमयै दारुमयै रज्जते हरिंते तेभ्यस्ताभ्यो द्वे तेऽन्नं पर्यो घृतः सोमम्॥)॥ [९]

प्रजापतिरिन्द्रमसृजतानुजावुरं देवानाम्। तं प्राहिणोत्। परेहि। एतेषां देवानामधिपतिरेधीति। तं देवा अब्रुवन्। कस्त्वमसि। वयं वै त्वच्छ्रेयाऽसः स्म इति। सोऽब्रवीत्। कस्त्वमसि वयं वै त्वच्छ्रेयाऽसः स्म इति मा देवा अवोचन्निति। अथ वा इदं तर्हि प्रजापतौ हरं आसीत्॥६०॥

यदस्मिन्नांदित्ये। तदेनमब्रवीत्। एतन्मे प्रयच्छ। अथाहमेतेषां देवानामधिपतिर्भविष्यते। कौऽहं स्यामित्यब्रवीत्। एतत्प्रदायेति। एतथ्यां इत्यब्रवीत्। यदेतद्ववीषीति।

को हु वै नामं प्रजापतिः। य एवं वेदे॥६१॥

विदुरेनुं नाम्ना॑। तदस्मै रुक्मं कृत्वा प्रत्यंमुश्वत्। ततो वा इन्द्रो
देवानामधिंपतिरभवत्। य एवं वेदे। अधिंपतिरेव समानानां भवति। सौऽमन्यता।
किं किं वा अकरुमिति। स चुन्द्रं मु आहुरेति प्रालंपत्। तचुन्द्रमसशन्द्रमस्त्वम्।
य एवं वेदे॥६२॥

चुन्द्रवानेव भवति। तं देवा अब्रुवन्। सुवीर्यो मर्या॑ यथा॑ गोपायत् इति।
तथसूर्यस्य सूर्यत्वम्। य एवं वेदे। नैनं दग्धोति। कश्च नास्मिन्वा इदमिन्द्रियं
प्रत्यस्थादिति। तदिन्द्रस्येन्द्रत्वम्। य एवं वेदे। इन्द्रियाव्येव भवति॥६३॥

अयं वा इदं परमोऽभूदिति। तत्परमेष्ठिनः परमेष्ठित्वम्। य एवं वेदे। परमामेव
काषां गच्छति। तं देवाः समन्तं पर्यविशन्। वसंवः पुरस्तात्। रुद्रा दक्षिणतः।
आदित्याः पुश्चात्। विश्वे देवा उत्तरतः। अङ्गिरसः प्रत्यश्वम्॥६४॥

साध्याः पराश्वम्। य एवं वेदे। उपैनः समानाः संविशन्ति। स प्रजापतिरेव

भूत्वा प्रुजा आव॑यत्। ता अंस्मै नाति॒ष्ठन्ता॒न्नाद्याय। ता मुखं पुरस्ता॒त्पश्यन्तीः।
दक्षिणतः पर्यायन्। स दक्षिण॒तः पर्यवर्तयत। ता मुखं पुरस्ता॒त्पश्यन्तीः। मुखं
दक्षिण॒तः॥६५॥

प॒श्चात्पर्यायन्। स प॒श्चात्पर्यवर्तयत। ता मुखं पुरस्ता॒त्पश्यन्तीः। मुखं दक्षिण॒तः।
मुखं प॒श्चात्। उत्तर॒तः पर्यायन्। स उत्तर॒तः पर्यवर्तयत। ता मुखं पुरस्ता॒त्पश्यन्तीः।
मुखं दक्षिण॒तः। मुखं प॒श्चात्॥६६॥

मुखंमुत्तर॒तः। ऊर्ध्वा उदायन्। स उपरिष्ठान्यवर्तयत। ताः सुर्वतोमुखो भूत्वा-
७७व॑यत्। ततो वै तस्मै प्रुजा अति॒ष्ठन्ता॒न्नाद्याय। य एवं विद्वान्परि॑ च व॑र्तयते॒ नि-
च। प्रुजाप॑तिरेव भूत्वा प्रुजा अ॑त्ति। तिष्ठन्ते॒ऽस्मै प्रुजा अ॒न्नाद्याय। अ॒न्नाद एव
भ॑वति॥६७॥

आसीद्वेदं चन्द्रमस्त्वं य एवं वेदैन्द्रियाव्यैव भवति प्रत्यश्च मुखं दक्षिणतो मुखं प॒श्चात्रवं च॥ [१०]

प्रुजाप॑तिरकामयत बुहोर्भूया॑न्ध्यामिति। स एतं दशोतारमपश्यत्। तं

प्रायुङ्का। तस्य प्रयुक्ति बुहोर्भूयानभवत्। यः कामयैत बुहोर्भूयान्थस्यामिति। स दशंहोतारं प्रयुञ्जीत। बुहोरेव भूयान्भवति। सौऽकामयत वीरो मु आजायेतेति। स दशंहोतुश्चतुर्होतारं निरमिमीत। तं प्रायुङ्क॥६८॥

तस्य प्रयुक्तीन्द्रौऽजायत। यः कामयैत वीरो मु आजायेतेति। स चतुर्होतारं प्रयुञ्जीत। आऽस्य वीरो जायते। सौऽकामयत पशुमान्थस्यामिति। स चतुर्होतुः पश्चंहोतारं निरमिमीत। तं प्रायुङ्क। तस्य प्रयुक्ति पशुमानभवत्। यः कामयैत पशुमान्थस्यामिति। स पश्चंहोतारं प्रयुञ्जीत॥६९॥

पशुमानेव भवति। सौऽकामयतर्तवौ मे कल्पेरन्निति। स पश्चंहोतुः षड्होतारं निरमिमीत। तं प्रायुङ्क। तस्य प्रयुक्त्यृतवौऽस्मा अकल्पन्त। यः कामयैतर्तवौ मे कल्पेरन्निति। स षड्होतारं प्रयुञ्जीत। कल्पन्ते ऽस्मा ऋतवः। सौऽकामयत सोमुपः सौमयाजी स्याम्। आ मे सोमुपः सौमयाजी जायेतेति॥७०॥

स षड्होतुः सुत्तहोतारं निरमिमीत। तं प्रायुङ्क। तस्य प्रयुक्ति सोमुपः

सोमयाज्येभवत्। आऽस्य सोमुपः सोमयाज्येजायत। यः कामयेत् सोमुपः
सोमयाजी स्याम्। आ मैं सोमुपः सोमयाजी जायेतेति। स सुप्तहौतारं प्रयुज्ञीत।
सोमुप एव सोमयाजी भवति। आऽस्य सोमुपः सोमयाजी जायते। स वा एष
पृशुः पञ्चधा प्रति तिष्ठति॥७१॥

पुद्धिर्मुखेन। ते देवाः पशून् विल्वा। सुवर्गं लोकमायन्। तेऽमुष्मिल्लोके
व्यक्षुध्यन्। तेऽब्रुवन्। अमुतः प्रदानं वा उपजिजीविमेति। ते सुप्तहौतारं यज्ञं
विधायायास्यम्। आङ्गिरसं प्राहिण्वन्। एतेनामुत्रं कल्पयेति। तस्य वा इयं
क्लस्तिः॥७२॥

यदिदं किं च। य एवं वेद। कल्पतेऽस्मै। स वा अयं मनुष्येषु यज्ञः सुप्तहौता।
अमुत्रं सन्ध्यो देवेभ्यो हव्यं वहति। य एवं वेद। उपैनं यज्ञो नमति। यो
वै चतुर्होतृणां निदानं वेद। निदानवान्भवति। अग्निहोत्रं वै दशहोतुर्निदानम्।
दर्शपूर्णमासौ चतुर्होतुः। चातुर्मास्यानि पञ्चहोतुः। पशुबन्धः षड्होतुः। सौम्यो-

अध्वरः सुसहौतुः। एतद्वै चतुर्होतृणां निदानम्॥ य एवं वेदं। निदानं वाभ्वति॥ ७३॥

अमिमीत् तं प्रायुङ्क पश्चहोतारं प्र युज्ञीत जायेतेति तिष्ठति क्लस्तिर्दशहोतुर्निदानं सुस च॥ [११]

प्रजापतिरकामयत प्रजाः सृजेयेति प्रजापतिरकामयत दर्शपूर्णमासौ सृजेयेति प्रजापतिरकामयत प्रजायेयेति स तपः स त्रिवृत् प्रजापतिरकामयत दशहोतारं तेन दशधाऽऽत्मानं देवा वै वरुणमन्तो वै प्रजापतिस्ताः सुष्ठाः समश्लिष्य देवा वै चतुर्होतुभिरिदं वा अग्रे प्रजापतिरिन्द्रं प्रजापतिरकामयत बुहोर्भूयानेकादश॥ ११॥

प्रजापतिस्तद्वहस्य प्रजापतिरकामयतानयैवैनन्तस्य वा इयं क्लस्तस्तस्मात्तेपानाञ्चोतिर्यदस्मिन्नादित्ये स पट्टोतुः सुसहौतारं त्रिसंसति॥ ७३॥

प्रजापतिरकामयत निदानं वाभ्वति॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके द्वितीयः प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ तृतीयः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके तृतीयः प्रपाठकः ॥

ब्रह्मवादिनो वदन्ति। किं चतुर्होतृणां चतुर्होतृत्वमिति। यदेवैषु चतुर्धा होतारः। तेनु चतुर्होतारः। तस्माच्चतुर्होतार उच्यन्ते। तच्चतुर्होतृणां चतुर्होतृत्वम्। सोमो वै चतुर्होता। अग्निः पञ्चहोता। धाता पङ्कोता। इन्द्रः सुसहोता॥१॥

प्रजापतिर्दशंहोता। य एवं चतुर्होतृणामृद्धिं वेद। ऋध्रोत्येव। य एषामेवं बन्धुतां वेद। बन्धुमान्भवति। य एषामेवं कूसुं वेद। कल्पतेऽस्मै। य एषामेवमायतं नु वेद। आयतं नवान्भवति। य एषामेवं प्रतिष्ठां वेद॥२॥

प्रत्येव तिष्ठति। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। दशंहोता चतुर्होता। पञ्चहोता पङ्कोता सुसहोता। अथ कस्माच्चतुर्होतार उच्यन्तु इति। इन्द्रो वै चतुर्होता। इन्द्रः खलु वै श्रेष्ठो देवतानामुपदेशनात्। य एवमिन्द्रः श्रेष्ठ देवतानामुपदेशनाद्वेद। वसिष्ठः समानानां भवति। तस्माच्छ्रेष्ठमायन्तं प्रथमेनैवानु बुध्यन्ते। अयमाग्नं।

अ॒यमवा॑सा॒दिति॑। कीर्ति॒रस्य॑ पूर्वाऽजग्छति॑ जुनतो॑मायुतः॑। अथो॑ एनं प्रथमे॑नैवानु॑
बुध्यन्ते॑। अ॒यमाग्नं॑। अ॒यमवा॑सा॒दिति॑॥३॥

सुसहौता प्रतिष्ठां वेदं बुध्यन्ते पद्मा॥ [१]

दक्षिणां प्रतिग्रही॒ष्यन्थस॒दश॒कृत्वो॒उपा॑न्यात्। आ॒त्मानं॑मे॒व समिन्द्ये॑
तेजसे॑ वीर्या॑य। अथो॑ प्र॒जाप॑तिर॒वैनां॑ भूत्वा प्रतिंगृह्णाति॑। आ॒त्मनो॑
ऽना॑त्यै॑। यद्येनु॑मात्विज्याद्वृतः॑ सन्तं॑ निरु॒हरैरन्। आग्नी॑ध्रे जुहुयु॒दशंहोतारम्।
चुतुर्गृही॑तेनाऽज्येन। पुरस्ता॑ल॒त्यङ्गिष्ठनं॑। प्र॒तिलो॑मं विग्राहम्॥४॥

प्राणानेवास्योप॑ दासयति॑। यद्येनुं॑ पुनरुप॑ शिक्षेयुः। आग्नी॑ध्र एव
जुहुयु॒दशंहोतारम्। चुतुर्गृही॑तेनाऽज्येन। पुश्चात्प्राडासीनः। अ॒नुलो॑ममविग्राहम्।
प्राणानेवास्मै॑ कल्पयति॑। प्रायश्चित्ती॑ वाग्घोतेत्यृतुमुखऋतुमुखे॑ जुहोति॑।
ऋतूनेवास्मै॑ कल्पयति॑। कल्पन्तेऽस्मा॑ ऋतवः॥५॥

कूसा॑ अ॑स्मा॑ ऋतवु॑ आयन्ति॑। षड्होता॑ वै भूत्वा प्र॒जाप॑तिरि॒दः॑ सर्वमसृजत। स

मनोऽसृजत। मनुसोऽधि गायुत्रीमसृजत। तद्वायुत्रीं यशं आच्छत्। तामाऽलंभत।
गायुत्रिया अधि छन्दाङ्गस्यसृजत। छन्दोभ्योऽधि साम। तथ्साम् यशं आच्छत्।
तदाऽलंभत॥६॥

साम्नोऽधि यजूङ्गप्यसृजत। यजुभ्योऽधि विष्णुम्। तद्विष्णुं यशं आच्छत्।
तमाऽलंभत। विष्णोरध्योषधीरसृजत। ओषधीभ्योऽधि सोमम्। तथ्सोमं यशं
आच्छत्। तमाऽलंभत। सोमादधि पशूनसृजत। पशुभ्योऽधीन्द्रम्॥७॥

तदिन्द्रं यशं आच्छत्। तदेनुन्नाति प्राच्यवत। इन्द्रं इव यशस्वी भवति।
य एवं वेद। नैनं यशोऽति प्रच्यवते। यद्वा इदं किं च। तथ्सर्वमुक्तान
एवाऽङ्गीरुसः प्रत्यंगृह्णात्। तदेनुं प्रतिंगृहीतुं नाहिनत्। यत्किं च प्रतिंगृहीयात्।
तथ्सर्वमुक्तानस्त्वाऽङ्गीरुसः प्रतिंगृहात्वित्येव प्रतिंगृहीयात्। इयं वा उत्तान
आङ्गीरुसः। अनयैवैनुत्प्रतिंगृहाति। नैनं हिनस्ति। बुरुहिषा प्रतीयाद्वां वाऽश्वं
वा। एतद्वै पशूनां प्रियं धाम। प्रियेणैवैनुं धाम्ना प्रत्यैति॥८॥

विग्राहं मृतवस्तदाऽलभुतेन्द्रं गृहीयाथ्यद्वा॥

[२]

यो वा अविद्वान्निवर्तयते। विशीर्षा सपांप्माऽमुष्मिलोके भवति। अथ यो विद्वान्निवर्तयते। सर्वीर्षा विपांप्माऽमुष्मिलोके भवति। देवता वै सप्त पुष्टिकामा न्यवर्तयन्त। अग्निश्च पृथिवी च। वायुश्चान्तरिक्षं च। आदित्यश्च द्यौश्च चन्द्रमाः। अग्निर्न्यवर्तयत। स साहस्रमपुष्यत्॥१॥

पृथिवी न्यवर्तयत। सौषधीभिर्वनस्पतिभिरपुष्यत्। वायुर्न्यवर्तयत। स मरीचीभिरपुष्यत्। अन्तरिक्षं न्यवर्तयत। तद्वयोभिरपुष्यत्। आदित्यो न्यवर्तयत। स रश्मिभिरपुष्यत्। द्यौन्यवर्तयत। सा नक्षत्रैरपुष्यत्। चन्द्रमा न्यवर्तयत। सोऽहोरात्रैर्धमासैर्मासैरऋतुभिः संवथ्सरेणापुष्यत्। तान्पोषान्पुष्यति। याङ्स्तेऽपुष्यन्। य एवं विद्वान्नि च वर्तयते परिं च॥१०॥

अपुष्यनक्षत्रैरपुष्यत्यश्च च॥

[३]

तस्य वा अग्नेर्हिरण्यं प्रतिजग्रहुषः। अर्धमिन्द्रियस्यापांक्रामत्। तदेतेनैव

प्रत्यंगृह्णात्। तेन् वै सोऽर्धमिन्द्रियस्याऽऽत्मनुपाधत्ता। अर्धमिन्द्रियस्याऽऽत्मनुपाधत्ते। य एवं विद्वान् हिरण्यं प्रतिगृह्णाति। अथ योऽविद्वान्प्रतिगृह्णाति। अर्धमस्येन्द्रियस्यापक्रामति। तस्य वै सोमस्य वासः प्रतिजग्रहुषः। तृतीयमिन्द्रियस्यापक्रामत्॥११॥

तदेतेनैव प्रत्यंगृह्णात्। तेन् वै स तृतीयमिन्द्रियस्याऽऽत्मनुपाधत्ता। तृतीयमिन्द्रियस्याऽऽत्मनुपाधत्ते। य एवं विद्वान् वासः प्रतिगृह्णाति। अथ योऽविद्वान्प्रतिगृह्णाति। तृतीयमस्येन्द्रियस्यापक्रामति। तस्य वै रुद्रस्य गां प्रतिजग्रहुषः। चतुर्थमिन्द्रियस्यापक्रामत्। तामेतेनैव प्रत्यंगृह्णात्। तेन् वै स चतुर्थमिन्द्रियस्याऽऽत्मनुपाधत्ता॥१२॥

चतुर्थमिन्द्रियस्याऽऽत्मनुपाधत्ते। य एवं विद्वान्गां प्रतिगृह्णाति। अथ योऽविद्वान्प्रतिगृह्णाति। चतुर्थमस्येन्द्रियस्यापक्रामति। तस्य वै वरुणस्याश्वं प्रतिजग्रहुषः। पञ्चममिन्द्रियस्यापक्रामत्। तमेतेनैव प्रत्यंगृह्णात्। तेन् वै स पञ्चममिन्द्रियस्याऽऽत्मनुपाधत्ता। पञ्चममिन्द्रियस्याऽऽत्मनुपाधत्ते। य एवं

विद्वानश्च प्रतिगृह्णाति ॥१३॥

अथ योऽविद्वान्प्रतिगृह्णाति । पञ्चमस्येन्द्रियस्यापंक्रामति । तस्य वै प्रजापते: पुरुषं प्रतिजग्रहुषः । षष्ठमिन्द्रियस्यापंक्रामत् । तमेतेनैव प्रत्यंगृह्णात् । तेन वै स षष्ठमिन्द्रियस्याऽऽत्मन्त्रुपाधत्त । षष्ठमिन्द्रियस्याऽऽत्मन्त्रुपाधत्ते । य एवं विद्वान्पुरुषं प्रतिगृह्णाति । अथ योऽविद्वान्प्रतिगृह्णाति । षष्ठमस्येन्द्रियस्यापंक्रामति ॥१४॥

तस्य वै मनोस्तल्पं प्रतिजग्रहुषः । सप्तममिन्द्रियस्यापंक्रामत् । तमेतेनैव प्रत्यंगृह्णात् । तेन वै स संप्तममिन्द्रियस्याऽऽत्मन्त्रुपाधत्त । सप्तममिन्द्रियस्याऽऽत्मन्त्रुपाधत्ते । य एवं विद्वाऽस्तल्पं प्रतिगृह्णाति । अथ योऽविद्वान्प्रतिगृह्णाति । सप्तममस्येन्द्रियस्यापंक्रामति । तस्य वा उत्तानस्याऽऽङ्गीरसस्याप्राणत्प्रतिजग्रहुषः । अष्टममिन्द्रियस्यापंक्रामत् ॥१५॥

तदेतेनैव प्रत्यंगृह्णात् । तेन वै सौऽष्टममिन्द्रियस्याऽऽत्मन्त्रुपाधत्त । अष्टममिन्द्रियस्याऽऽत्मन्त्रुपाधत्ते । य एवं विद्वानप्राणत्प्रतिगृह्णाति । अथ योऽविद्वान्प्रतिगृह्णाति ।

अष्टममस्येन्द्रियस्यापंक्रामति। यद्वा इदं किं च। तथ्सर्वमुत्तान एवा-
ऽङ्गीरसः प्रत्यंगृह्णात्। तदेनुं प्रतिंगृहीतुं नाहिनत्। यत्किं च प्रतिगृहीयात्।
तथ्सर्वमुत्तानस्त्वा॑ऽङ्गीरसः प्रतिंगृहात्वित्येव प्रतिंगृहीयात्। इयं वा उत्तान
आङ्गीरसः। अनयैवैनुत्प्रतिंगृहाति। नैनं हिनस्ति॥१६॥

तृतीयमिन्द्रियस्यापा॑कामचतुर्थमिन्द्रियस्यात्मनुपाधुत्ताश्च प्रतिगृहाति पुष्टमस्येन्द्रियस्यापंक्रामत्यष्टममिन्द्रियस्यापा॑कामत्प्रतिगृहीयाच्चत्वारि-
च (तस्य वा अग्रेरहिरण्य॑ सोमस्य वासुस्तदेतेन रुद्रस्य गान्तामेतेन वरुणस्याश्च प्रजापतेः पुरुषं मनोस्तल्पन्तमेतेनोत्तानस्य
तदेतेनाप्राणद्वै। अर्थं तृतीयमष्टमं तच्चतुर्थं तां पञ्चम॑ पृष्ठ॑ संस्मन्तम। तदेतेनु द्वे तमेतेनैकं तमेतेनु त्रीणि तदेतेनैकम्॥)॥[४]

ब्रह्मवादिनो वदन्ति। यदशंहोतारः सुत्रमासंत। केनु ते गृहपतिनाऽऽर्घुवन्। केन
प्रजा असृजन्तेति। प्रजापतिना॑ वै ते गृहपतिनाऽऽर्घुवन्। तेन प्रजा असृजन्त।
यच्चतुर्होतारः सुत्रमासंत। केनु ते गृहपतिनाऽऽर्घुवन्। केनौषधीरसृजन्तेति।
सोमैनु वै ते गृहपतिनाऽऽर्घुवन्॥१७॥

तेनौषधीरसृजन्त। यत्पञ्चंहोतारः सुत्रमासंत। केनु ते गृहपतिनाऽऽर्घुवन्।

केनैभ्यो लोकेभ्योऽसुरान्प्राणुदन्त। केनैषां पशूनवृञ्जतेर्ति। अग्निना वै ते गृहपतिना-
ऽर्द्धुवन्। तेनैभ्यो लोकेभ्योऽसुरान्प्राणुदन्त। तेनैषां पशूनवृञ्जत। यथ्यद्वौतारः
सूत्रमासंत। केन ते गृहपतिना ऽर्द्धुवन्॥१८॥

केनर्तूनकल्पयन्तेति। धात्रा वै ते गृहपतिना ऽर्द्धुवन्। तेनर्तूनकल्पयन्त।
यथसूप्तहौतारः सूत्रमासंत। केन ते गृहपतिना ऽर्द्धुवन्। केन सुवरायन्।
केनेमाँल्लोकान्समंतन्वन्निति। अर्यम्णा वै ते गृहपतिना ऽर्द्धुवन्। तेन सुवरायन्।
तेनेमाँल्लोकान्समंतन्वन्निति॥१९॥

एते वै देवा गृहपतयः। तान् य एवं विद्वान्। अप्यन्यस्य गारहपुते दीक्षिते।
अवान्तरमेव सूत्रिणामृद्घोति। यो वा अर्यमणं वेद। दानकामा अस्मै प्रजा भवन्ति।
यज्ञो वा अर्यमा। आर्यवसूतिरिति वै तमाहुर्य प्रशःसन्ति। आर्यवसूतिर्भवति।
य एवं वेद॥२०॥

यद्वा इदं किं च। तथस्वं चतुर्होतारः। चतुर्होतुभ्योऽधिं यज्ञो निर्मितः। स य

एवं विद्वान् विवदेता। अहमेव भूयो वेद। यश्चतुर्होतृन् वेदेति। स ह्येव भूयो वेद। यश्चतुर्होतृन् वेद। यो वै चतुर्होतृणां होतृन् वेद। सर्वासु प्रजास्वन्नमत्ति॥२१॥

सर्वा दिशोऽभि जयति। प्रजापतिर्वै दशाहोतृणां होताौ। सोमश्चतुर्होतृणां होताौ। अग्निः पञ्चहोतृणां होताौ। धाता षड्होतृणां होताौ। अर्यमा सप्तहोतृणां होताौ। एते वै चतुर्होतृणां होतारः। तान् य एवं वेद। सर्वासु प्रजास्वन्नमत्ति। सर्वा दिशोऽभि जयति॥२२॥

आधृतवन्नाधृतवन्नित्येव वेदात्ति सर्वा दिशोऽभि जयति (वै तेन सुत्रेणेन)॥ [५]

प्रजापतिः प्रजाः सृष्टा व्यस्तसत। स हृदयं भूतोऽशयत्। आत्मन् हा (३) इत्यहृयत्। आपुः प्रत्यशृण्वन्। ता अग्निहोत्रेणैव यज्ञक्रतुनोप पूर्यावर्तन्त। ताः कुसिंच्युमपौहन्। तस्मादग्निहोत्रस्य यज्ञक्रतोः। एकं क्रत्विक्। चतुष्कृत्वोऽहृयत्। अग्निर्वायुरादित्यश्वन्द्रमाः॥२३॥

ते प्रत्यशृण्वन्। ते दर्शपूर्णमासाभ्यामेव यज्ञक्रतुनोप पूर्यावर्तन्त। त

उपौहङ्कृत्वार्यज्ञानि। तस्मा^०द्वशपूर्णमासयोर्यज्ञक्रतोः। चत्वारं क्रृत्विजं। पुश्चकृत्वोऽहंयत्। पुशवः प्रत्यशृण्वन्। ते चांतुर्मास्यैरेव यज्ञक्रतुनोपं पूर्यावर्तन्त। त उपौहं लोमं छुर्वीं मां समस्थि मञ्जानम्। तस्मा^०चातुर्मास्यानां यज्ञक्रतोः॥२४॥

पश्चत्विजं। पुद्गृत्वोऽहंयत्। क्रृतवः प्रत्यशृण्वन्। ते पंशुबुन्धेनैव यज्ञक्रतुनोपं पूर्यावर्तन्त। त उपौहन्स्तनांवाण्डौ शिशजमवांशं प्राणम्। तस्मात्पशुबुन्धस्य यज्ञक्रतोः। पुद्गृत्विजं। सुसुकृत्वोऽहंयत्। होत्राः प्रत्यशृण्वन्। ताः सौम्येनैवाध्वरेण यज्ञक्रतुनोपं पूर्यावर्तन्त॥२५॥

ता उपौहन्सुप्त शीर्षप्ण्यान्प्राणान्। तस्मा^०थसौम्यस्याध्वरस्य यज्ञक्रतोः। सुप्त होत्राः प्राचीर्वपुद्गृवन्ति। दुशुकृत्वोऽहंयत्। तपः प्रत्यशृणोत्। तत्कर्मणैव संवथ्सुरेण सर्वैर्यज्ञक्रतुभिरुपं पूर्यावर्तत। तथसर्वमात्मानुमपरिवर्गमुपौहत्। तस्मा^०थसंवथ्सुरे सर्वे यज्ञक्रतवोऽवरुद्ध्यन्ते। तस्मादशहोत्रां चतुर्होता। पश्चहोत्रां पुद्गृतां सुप्तहोता। एकहोत्रे बुलिं हरन्ति। हरन्त्यस्मै प्रजा बुलिम्। ऐनुमप्रतिरख्यातं गच्छति। य

एवं वेदं॥२६॥

चुन्द्रमा॑श्चातुर्मा॒स्याना॑ यज्ञकृतोरंख्वेरेण यज्ञकृतुनोपे॑ पुर्यावर्तन्त सु॒सहौता च॒त्वारि॑ च॥ [६]

प्रजापतिः पुरुषमसृजत। सौ॒ऽग्निरब्रवीत्। ममायमन्नमस्त्वति॑। सौ॒ऽबिभेत्।
सर्वं वै माऽयं प्र धंश्यतीति॑। स ए॒ताङ्श्चतुर्होतृनात्मस्परणानपश्यत्।
तानेजुहोत्। तैर्वै स आ॒त्मानं॑मस्पृणोत्। यदंग्निहोत्रं जुहोति॑। एकंहोतारमेव
तद्यज्ञकृतुमा॑प्रोत्यग्निहोत्रम्॥२७॥

कुसिंन्धं चाऽऽत्मनः स्पृणोति॑। आ॒दित्यस्य च सायुज्यं गच्छति। च॒तुरुन्नयति।
चतुर्होतारमेव तद्यज्ञकृतुमा॑प्रोति॑ दर्शपूर्णमासौ। च॒त्वारि॑ चाऽऽत्मनोऽङ्गानि॑
स्पृणोति॑। आ॒दित्यस्य च सायुज्यं गच्छति। च॒तुरुन्नयति। सु॒मित्यश्चमी।
पश्चंहोतारमेव तद्यज्ञकृतुमा॑प्रोति॑ चातुर्मा॒स्यानि॑। लोमं छुवीं मा॒ःसमस्थि॑
मञ्जानम्॥२८॥

तानि॑ चाऽऽत्मनः स्पृणोति॑। आ॒दित्यस्य च सायुज्यं गच्छति। च॒तुरुन्नयति।

द्विर्जुहोति। षड्हौतारमेव तद्यज्ञक्रतुमाप्नोति पशुबन्धम्। स्तनावाण्डौ शिशजमवाश्चं प्राणम्। तानि चाऽऽत्मनः स्पृणोति। आदित्यस्य च सायुज्यं गच्छति। चतुरुन्नयति। द्विर्जुहोति॥२९॥

समिथ्सस्तमी। सुप्तहोतारमेव तद्यज्ञक्रतुमाप्नोति सौम्यमध्वरम्। सुस चाऽऽत्मनः शीर्षण्यान्प्राणान्धस्पृणोति। आदित्यस्य च सायुज्यं गच्छति। चतुरुन्नयति। द्विर्जुहोति। द्विर्निर्माई। द्विः प्राशनाति। दशहोतारमेव तद्यज्ञक्रतुमाप्नोति संवथ्सरम्। सर्व चाऽऽत्मानुमपरिवर्गः स्पृणोति। आदित्यस्य च सायुज्यं गच्छति॥३०॥

अग्निहोत्रं मञ्जानन्द्विर्जुहोत्यपरिवर्गः स्पृणोत्येकं च॥ [७]

प्रजापतिरकामयत् प्रजायेयेति। स तपोऽतप्यत। सोऽन्तर्वानभवत्। स हरिंतः श्यावोऽभवत्। तस्माथ्लयन्तर्वली। हरिणी सृती श्यावा भवति। स विजायमाने गर्भेणाताम्यत्। स तान्तः कृष्णः श्यावोऽभवत्। तस्मात्तान्तः कृष्णः श्यावो भवति।

तस्यासुरे वार्जीवत् ॥ ३१ ॥

तेनासुनाऽसुरानसृजत। तदसुराणामसुरत्वम्। य एवमसुराणामसुरत्वं वेद।
असुमानेव भवति। नैनमसुर्जहाति। सोऽसुरान्थसृष्टा पितेवामन्यत। तदनु
पितृनसृजत। तत्पितृणां पितृत्वम्। य एवं पितृणां पितृत्वं वेद। पितृवैव स्वाना
भवति ॥ ३२ ॥

यन्त्यस्य पितरो हवम् ॥ स पितृन्थसृष्टाऽऽमनस्यत। तदनु मनुष्यानसृजत।
तन्मनुष्याणां मनुष्यत्वम्। य एवं मनुष्याणां मनुष्यत्वं वेद। मनुस्व्येव भवति। नैन
मनुर्जहाति। तस्मै मनुष्यान्थसृजानाय। दिवा देवत्राऽभवत्। तदनु देवानसृजत।
तद्देवाना देवत्वम्। य एवं देवाना देवत्वं वेद। दिवा हैवास्य देवत्रा भवति। तानि
वा एतानि चत्वार्यम्भांसि। देवा मनुष्याः पितरोऽसुराः। तेषु सर्वेष्वम्भो नभ इव
भवति। य एवं वेद ॥ ३३ ॥

अजीवथस्वाना भवति देवानसृजत सुस च ॥

ब्रह्मवादिनो वदन्ति। यो वा इमं विद्यात्। यतोऽयं पवते। यदभि सम्पवते। सर्वमायुरियात्। न पुराऽऽयुषः प्रमीयेत। पशुमान्धस्यात्। विन्देत प्रजाम्। यो वा इमं वेदं॥३४॥

यतोऽयं पवते। यदभि पवते। यदभि सम्पवते। सर्वमायुरेति। न पुराऽऽयुषः प्रमीयते। पशुमान्धवति। विन्दते प्रजाम्। अन्धः पवते। अपोऽभि पवते। अपोऽभि सम्पवते॥३५॥

अस्याः पवते। इमामभि पवते। इमामभि सम्पवते। अग्नेः पवते। अग्निमभि पवते। अग्निमभि सम्पवते। अन्तरिक्षात्पवते। अन्तरिक्षमभि पवते। अन्तरिक्षमभि सम्पवते। आदित्यात्पवते॥३६॥

आदित्यमभि पवते। आदित्यमभि सम्पवते। द्योः पवते। दिवमभि पवते। दिवमभि सम्पवते। दिग्भ्यः पवते। दिशोऽभि पवते। दिशोऽभि सम्पवते। सयत्पुरस्ताद्वाति। प्राण एव भूत्वा पुरस्ताद्वाति॥३७॥

तस्मा॑त्पुरस्ताद्वान्तम्॥ सर्वा॑ः प्रजाः प्रति नन्दन्ति। प्राणो हि प्रियः प्रजानाम्। प्राण इव प्रियः प्रजानां भवति। य एवं वेद। स वा एष प्राण एव। अथ यद्विक्षिणुतो वाति। मातृरिश्वैव भूत्वा दक्षिणुतो वाति। तस्माद्विक्षिणुतो वान्तं विद्यात्। सर्वा॑ दिश् आ वाति॥३८॥

सर्वा॑ दिशोऽनु वि वाति। सर्वा॑ दिशोऽनु सं वातीति। स वा एष मातृरिश्वैव। अथ यत्पश्चाद्वाति। पवमान एव भूत्वा पश्चाद्वाति। पूतमस्मा॒ आहरन्ति। पूतमुपहरन्ति। पूतमश्जाति। य एवं वेद। स वा एष पवमान एव॥३९॥

अथ यदुत्तरुतो वाति। सवितैव भूत्वोत्तरुतो वाति। सवितेव स्वानां भवति। य एवं वेद। स वा एष सवितैव। ते य एनं पुरस्तादायन्तमुपवदन्ति। य एवास्य पुरस्तात्पाप्मानः। ताङ्स्तेऽप्यग्निति। पुरस्तादितरान्पाप्मनः सचन्ते। अथ य एनं दक्षिणुत आयन्तमुपवदन्ति॥४०॥

य एवास्य दक्षिणुतः पाप्मानः। ताङ्स्तेऽप्यग्निति। दक्षिणुत इतरान्पाप्मनः

सचन्ते। अथ य एऽनं पश्चादायन्तमुपु वदन्ति। य एवास्य पश्चात्पाप्मानः। ताङ्गस्तेऽप्य
ग्रन्ति। पश्चादितरान्पाप्मनः सचन्ते। अथ य एऽनमुत्तरत आयन्तमुपु वदन्ति। य
एवास्योत्तरतः पाप्मानः। ताङ्गस्तेऽप्य ग्रन्ति॥४१॥

उत्तरत इतरान्पाप्मनः सचन्ते। तस्मादेवं विद्वान्। वीवं नृत्येत्। प्रेवं चलेत्।
व्यस्येवाक्ष्यौ भाषेत्। मण्टयेदिव। क्राथयेदिव। शृङ्गायेतेव। उत मोपं वदेयुः। उत
मे पाप्मानुमपं हन्युरिति। स यान्दिशं सनिमेष्यन्त्यात्। यदा तान्दिशं वातो
वायात्। अथ प्रवेयात्। प्र वां धावयेत्। सातमेव रदितं व्यूढं गुन्धमभि प्रच्यवते।
आऽस्य तं जनपदं पूर्वा कीर्तिर्गच्छति। दानकामा अस्मै प्रजा भवन्ति। य एवं
वेदं॥४२॥

वेद सम्पवत् आदित्यात्पवते वृत्या वृत्येष पवमान एव दक्षिणत आयन्तमुपु वदन्त्युत्तरतः पाप्मानुस्ताङ्गस्तेऽप्य
ग्रन्ति॥ [९]

प्रजापतिः सोमः राजानमसृजत। तं त्रयो वेदा अन्वसृज्यन्त। तान् हस्ते-
कुरुत। अथ ह सीता सावित्री। सोमः राजानं चकमे। श्रद्धामु स चकमे।

साऽऽहं पितरं प्रजापतिमुपससारा। तः होवाच। नमस्ते अस्तु भगवः। उपत्वाऽयानि॥४३॥

प्रत्वा पद्ये। सोमं वै राजानं कामये। श्रुद्धामु स कामयत् इति। तस्यां उ ह स्थागुरमलङ्कारं कल्पयित्वा। दशहोतारं पुरस्ताद्याख्यायं। चतुर्होतारं दक्षिणतः। पञ्चहोतारं पञ्चात्। षड्होतारमुत्तरः। सुप्रहोतारमुपरिष्ठात्। सुभारैश्च परिभिश्च मुखेऽलङ्कृत्यं॥४४॥

आऽस्यार्थं वंत्राज। ताः होदीक्ष्योवाच। उपमा वर्तस्वेति। तः होवाच। भोग्तु मु आचक्ष्व। एतन्मु आचक्ष्व। यत्ते पाणाविति। तस्यां उ ह त्रीन् वेदान्प्रददौ। तस्मादुहु स्त्रियो भोगमैव हारयन्ते। स यः कामयेत प्रियः स्यामिति॥४५॥

यं वां कामयेत प्रियः स्यादिति। तस्मां एत एत स्थागुरमलङ्कारं कल्पयित्वा। दशहोतारं पुरस्ताद्याख्यायं। चतुर्होतारं दक्षिणतः। पञ्चहोतारं पञ्चात्। षड्होतारमुत्तरः। सुप्रहोतारमुपरिष्ठात्। सुभारैश्च परिभिश्च मुखेऽलङ्कृत्यं।

आस्यार्धं व्रंजेत्। प्रियो हैव भवति॥४६॥

अयान्यलङ्कृत्यं स्यामिति भवति॥

[१०]

ब्रह्मात्मन्वदंसृजत। तदंकामयत। समात्मना पद्येयेति। आत्मनात्मनित्यामंत्रयत। तस्मै दशमः हूतः प्रत्यशृणोत्। स दशहूतोऽभवत्। दशहूतो हू वै नामैषः। तं वा एतं दशहूतः सन्तम्। दशहोतेत्याचंक्षते पुरोक्षेण। पुरोक्षप्रिया इव हि देवाः॥४७॥

आत्मनात्मनित्यामंत्रयत। तस्मै सप्तमः हूतः प्रत्यशृणोत्। स सुसहूतोऽभवत्। सुसहूतो हू वै नामैषः। तं वा एतः सुसहूतः सन्तम्। सुसहोतेत्याचंक्षते परोक्षेण। पुरोक्षप्रिया इव हि देवाः। आत्मनात्मनित्यामंत्रयत। तस्मै पृष्ठः हूतः प्रत्यशृणोत्। स षड्हूतोऽभवत्॥४८॥

षड्हूतो हू वै नामैषः। तं वा एतः षड्हूतः सन्तम्। षड्होतेत्याचंक्षते पुरोक्षेण। पुरोक्षप्रिया इव हि देवाः। आत्मनात्मनित्यामंत्रयत। तस्मै पञ्चमः हूतः

प्रत्यंशृणोत्। स पश्चैहूतोऽभवत्। पश्चैहूतो हृ वै नामैषः। तं वा एतं पश्चैहूतं सन्तम्। पश्चैहोतेत्याचक्षते परोक्षेण॥४९॥

परोक्षप्रिया इव हि देवाः। आत्मन्नात्मनित्यामन्त्रयत। तस्मै चतुर्थं हूतः प्रत्यंशृणोत्। स चतुर्हूतोऽभवत्। चतुर्हूतो हृ वै नामैषः। तं वा एतं चतुर्हूतं सन्तम्। चतुर्होतेत्याचक्षते परोक्षेण। परोक्षप्रिया इव हि देवाः। तमन्ब्रवीत्। त्वं वै मे नेदिष्ठं हूतः प्रत्यंश्रौषीः। त्वयैनानाख्यातारः इति। तस्मान्नु हैनाऽश्चतुर्होतारः इत्याचक्षते। तस्माच्छुश्रूषुः पुत्राणां हृद्यतमः। नेदिष्ठो हृद्यतमः। नेदिष्ठो ब्रह्मणो भवति। य एवं वेदं॥५०॥

देवाः पश्चैहूतोऽभवत्पश्चैहोतेत्याचक्षते परोक्षेणश्रौषीः पद्मं॥

[११]

ब्रह्मवादिनः किं दक्षिणं यो वा अविद्वान्तस्य वै ब्रह्मवादिनो यद्दशोतारः प्रजापतिर्व्यस्तं प्रजापतिः पुरुषं प्रजापतिरकामयत् स तपः सोऽन्तर्वान्ब्रह्मवादिनो यो वा इमं विद्यात् प्रजापतिः सोमः राजानुं ब्रह्मात्मन्वदेकादशा॥११॥ ब्रह्मवादिनस्तस्य वा अग्रेर्घद्वा हुं दं किं च प्रजापतिरकामयत् य एवास्य दक्षिणतः पञ्चाशत्॥५०॥ ब्रह्मवादिनो य एवं वेदं॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णायजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके तृतीयः प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ चतुर्थः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके चतुर्थः प्रपाठकः ॥

जुष्टे दमूना अतिथिर्दुरोणे। इमं नो यज्ञमुपं याहि विद्वान्। विश्वा अग्नेऽभियुजो
विहत्या। शत्रूयतामा भरा भोजनानि। अग्ने शर्ध महुते सौभंगाय। तवं द्युम्नान्युत्तमानि
सन्तु। सञ्चास्पत्यः सुयम्मा कृणुष्व। शत्रूयतामभि तिष्ठा महारसि। अग्ने यो
नोऽभितो जनः। वृक्तो वारो जिधारसति॥१॥

ताङ्गस्त्वं वृत्रहं जहि। वस्वस्मभ्यमा भरा। अग्ने यो नोऽभिदासति। समानो
यश्च निष्ठयः। इध्मस्येव प्रक्षायतः। मा तस्योच्छेषि किञ्चन। त्वमिन्द्राभिभूरसि।
देवो विज्ञातवीर्यः। वृत्रहा पुरुचेतनः। अपु प्राचं इन्द्र विश्वारु अमित्रान्॥२॥

अपापाचो अभिभूते नुदस्व। अपोदीचो अपशूराधुरा च ऊरौ। यथा तव
शर्मन्मदेम। तमिन्द्रं वाजयामसि। मुहे वृत्राय हन्तवे। स वृषा वृषभो भुवत्।
युजे रथं गवेषणः हरिभ्याम्। उपु ब्रह्माणि जुजुषाणमस्थुः। विबाधिष्ठास्य रोदसी

महित्वा। इन्द्रो वृत्राण्यप्रतीजघन्वान्॥३॥

हव्यवाहंमभिमातिषाहम्। रक्षोहणं पृतनासु जिष्णुम्। ज्योतिष्मन्तं दीद्यतं
पुरान्धिम्। अग्निः स्विष्टकृतमा हुवेम। स्विष्टमग्ने अभि तत्पृणाहि। विश्वा देव
पृतना अभि ष्य। उरुं नः पन्थां प्रदिशन्विभाहि। ज्योतिष्मद्वेद्यजरं न आयुः।
त्वामग्ने हुविष्मन्तः। देवं मर्तस ईडते॥४॥

मन्ये त्वा जातवेदसम्। स हव्या वक्ष्यानुषक्। विश्वानि नो दुर्गहा जातवेदः।
सिन्धुं न नावा दुरिताऽति पर्षि। अग्ने अत्रिवन्मनसा गृणनः। अस्माकं बोध्यविता
तनूनाम्। पूषा गा अन्वेतु नः। पूषा रक्षत्वर्वतः। पूषा वाजं सनोतु नः। पूषेमा
आशा अनुवेद सर्वाः॥५॥

सो अस्माऽ अभयतमेन नेषत्। स्वस्तिदा अघृणिः सर्ववीरः। अप्रयुच्छन्पुर
एतु प्रजानन्। त्वमग्ने सुप्रथा असि। जुष्टो होता वरेण्यः। त्वया यज्ञं वितन्वते।

अग्नी रक्षांसि सेधति। शुक्रशोचिरमर्त्यः। शुचिः पावक ईड्यः। अग्ने रक्षा णो
अङ्गहंसः॥६॥

प्रति ष्म देव रीषतः। तपिष्ठैरजरो दह। अग्ने हङ्सि न्यत्रिणम्। दीद्यन्मर्त्यव्या।
स्वे क्षये शुचिव्रत। आ वात वाहि भेषुजम्। वि वात वाहि यद्रपः। त्वं हि
विश्वभेषजः। देवानां दूत ईयसे। द्वाविमौ वातौ वातः॥७॥

आ सिन्धोरा परावतः। दक्षं मे अन्य आवातु। परान्यो वातु यद्रपः। यददो वात
ते गृहे। अमृतस्य निधिरहितः। ततो नो देहि जीवसैः। ततो नो धेहि भेषुजम्।
ततो नो मह आवह। वातु आवातु भेषुजम्। शम्भूर्मयोभूर्नो हृदे॥८॥

प्रण आयूषि तारिषत्। त्वमग्ने अयासिं। अया सन्मनसा हितः। अया सन्
हव्यमूहिषे। अया नो धेहि भेषुजम्। इष्टो अग्निराहुतः। स्वाहाकृतः पिपर्तु नः।
स्वगा देवेभ्य इदं नमः। कामो भूतस्य भव्यस्य। सुम्राडेको विराजति॥९॥

स इदं प्रति प्रथे। क्रृतूनुर्थसृजते वशी। कामस्तदग्ने समर्वर्तताधि। मनसो

रेतः प्रथमं यदासीत्। सुतो बन्धुमस्ति निरविन्दन्। हृदि प्रतीष्या कवयो मनीषा।
त्वयां मन्यो सरथंमारुजन्तः। हर्षमाणासो धृष्टा मरुत्वः। तिग्मेषव आयुधा
सुशिशानाः। उप प्रयन्ति नरो अग्निरूपाः॥१०॥

मन्युर्भगो मन्युरेवासं देवः। मन्युरहोता वरुणो विश्ववेदाः। मन्युं विशं ईडते
देवयन्तीः। पाहि नौ मन्यो तपसा श्रमेण। त्वमग्ने व्रतभृच्छुचिः। देवाः आसादया
इह। अग्ने हव्याय वोढवे। व्रतानुबिप्रद्वतुपा अदाभ्यः। यजा नो देवाः अजरः
सुवीरः। दधद्रत्नानि सुविदानो अग्ने। गोपाय नो जीवसे जातवेदः॥११॥

जिधाऽसत्युमित्राङ्गुन्वानीडते सर्वा अहसो वातो हृदे रांजत्यग्निरूपाः सुविदानो अग्न एकं च।—————[१]

चक्षुषो हेते मनसो हेते। वाचो हेते ब्रह्मणो हेते। यो माऽघायुरभिदासति। तमग्ने
मेन्या मेनि कृणु। यो मा चक्षुषा यो मनसा। यो वाचा ब्रह्मणाऽघायुरभिदासति।
तयाऽग्ने त्वं मेन्या। अमुममेनि कृणु। यत्किञ्चासौ मनसा यच्च वाचा। यज्ञैर्जुहोति
यजुषा हविर्भिः॥१२॥

तन्मृत्युर्निरकृत्या संविदानः। पुरादिष्टादाहृतीरस्य हन्तु। यातुधाना
निरकृतिरादुरक्षः। ते अस्य घृन्त्वनृतेन सत्यम्। इन्द्रेषिता आज्यमस्य
मथन्तु। मा तथस्मृद्धि यद्सौ करोति। हन्मि तेऽहं कृतः हविः। यो मै
घोरमचीकृतः। अपाश्चौ त उभौ बाहू। अपनह्याम्यास्यम्॥१३॥

अप नह्यामि ते बाहू। अप नह्याम्यास्यम्। अग्नेदेवस्य ब्रह्मणा। सर्वं तेऽवधिषं
कृतम्। पुराऽमुष्यं वषद्वारात्। यज्ञं देवेषु नस्कृधि। स्विष्टमस्माकं भूयात्।
माऽस्मान्नापन्नरातयः। अन्ति दूरे सुतो अग्ने। भ्रातृव्यस्याभिदासंतः॥१४॥

वृषद्वारेण वज्रेण। कृत्याः हन्मि कृतामुहम्। यो मा नक्तु दिवां सायम्।
प्रातश्चाहौ निपीयति। अद्या तमिन्द्र वज्रेण। भातृव्यं पादयामसि। इन्द्रस्य गृहोऽसि
तन्त्वां। प्रपञ्चे सगुः साश्वः। सुह यन्मे अस्ति तेन। ईडे अग्निं विपश्चितम्॥१५॥

गिरा यज्ञस्य साधनम्। श्रुष्टीवानन्धितावानम्। अग्ने शकेमं ते वयम्। यमं देवस्य
वाजिनः। अति द्वेषांसि तरेम। अवतं मा समनसौ समोकसौ। सचेतसौ सरेतसौ।

उभौ मामवतञ्चातवेदसौ। शिवौ भेवतमूद्य नः। स्वयं कृणवानः सुगमप्रयावम्॥१६॥

तिग्मशृङ्गे वृषभः शोशुचानः। प्रलः सधस्थमनु पश्यमानः। आ तन्तुमग्निर्दिव्यं
तंतान। त्वन्नस्तन्तुरुत सेतुरग्ने। त्वं पन्था भवसि देवयानः। त्वयौऽग्ने पृष्ठं
वयमारुहेम। अथा देवैः सधमाद् मदेम। उदुत्तमं मुमुग्धि नः। वि पाशं
मध्यमश्वृत। अवाधमानि जीवसौ॥१७॥

वयः सोम व्रते तव। मनस्तनूषु बिभ्रतः। प्रजावन्तो अशीमहि। इन्द्राणी
देवी सुभगा सुपर्णी। उदशेन पतिविद्ये जिगाय। त्रिशदस्या जघनं योजनानि।
उपस्थ इन्द्रः स्थविरं बिभर्ति। सेना हु नाम पृथिवी धनञ्जया। विश्वव्यचा अदिति:
सूर्यत्वक्। इन्द्राणी देवी प्रासहा ददाना॥१८॥

सा नो देवी सुहवा शर्म यच्छतु। आत्वाऽहार्षमन्तरभूः। ध्रुवस्तिष्ठविचाचलिः।
विशस्त्वा सर्वा वाञ्छन्तु। मा त्वद्राष्ट्रमधि भ्रशत्। ध्रुवा द्यौर्ध्रुवा पृथिवी। ध्रुवं
विश्वमिदं जगत्। ध्रुवा हु पर्वता इमे। ध्रुवो राजा विशामयम्। इहैवैधि मा

व्यथिष्ठाः॥१९॥

पर्वत इवाविचाचलिः। इन्द्रं इवेह ध्रुवस्तिष्ठ। इह राष्ट्रमु धारय। अभितिष्ठ पृतन्युतः। अधरे सन्तु शत्रवः। इन्द्रं इव वृत्रहा तिष्ठ। अपः क्षेत्राणि सञ्जयन्। इन्द्रं एणमदीधरत्। ध्रुवं ध्रुवेण हविषां। तस्मै देवा अधिब्रवन्। अयं च ब्रह्मण्स्पतिः॥२०॥

हुविर्भिरास्यमभि दासंतो विपुश्चित्तमप्रयावङ्गीवसे ददाना व्यथिष्ठ ब्रवन्नेकं च॥ [२]

जुष्टी नरो ब्रह्मणा वः पितृणाम्। अक्षमव्ययं न किलरिषाथ। यच्छक्रीषु बृहृता रवैण। इन्द्रे शुष्ममदधाथा वसिष्ठाः। पावका नः सरस्वती। वाजैभिर्वाजिर्नौवती। यज्ञं वष्टु धिया वसुः। सरस्वत्यभिनो नेषि वस्यः। मा पंस्फरीः पर्यसा मा न आधक्। जुषस्वं नः सरव्या वेश्या च॥२१॥

मा त्वक्षेत्राण्यरणानि गन्म। वृजे हुविर्नमसा बुरहिरग्नौ। अयांमि सुगृहतवती सुवृत्तिः। अम्यक्षि सद्भु सदने पृथिव्याः। अश्रायि यज्ञः सूर्ये न चक्षुः। इहार्वाश्चमति

ह्वये। इन्द्रं जैत्राय जेतवे। अस्माकं मस्तु केवलः। अर्वाश्च मिन्द्रम् मुतो हवामहे।
यो गोजिष्ठं न जिदं श्वजिद्यः॥२२॥

इमं नो यज्ञं विहुवे जुषस्व। अस्य कुर्मो हरिवो मेदिनं त्वा। असमृष्टो जायसे
मातृवोः शुचिः। मन्द्रः कविरुद्दितिष्ठो विवस्वतः। धृतेन त्वा वर्धयन्न आहुता। धूमस्ते
केतुरभवद्विवि श्रितः। अग्निरग्ने प्रथमो देवतानाम्। संयातानामुत्तमो विष्णुरासीत्।
यजमानाय परिगृह्य देवान्। दीक्षयेद ए हुविरा गच्छतन्नः॥२३॥

अग्निश्च विष्णो तपं उत्तमं महः। दीक्षापालेभ्योऽवनंतः हि शंक्रा।
विश्वैर्दवैर्यज्ञियैः संविदानौ। दीक्षामस्मै यजमानाय धत्तम्। प्रतद्विष्णुः स्तवते
वीर्याय। मृगो न भीमः कुचरो गिरिष्ठाः। यस्योरुषु त्रिषु विक्रमणेषु। अधिक्षियन्ति भुवनानि विश्वा। नूर्मतो दयते सनिष्यन् यः। विष्णव उरुगायाय
दाशत्॥२४॥

प्रयः सुत्राचा मनसा यजातै। एतावन्तन्नर्यमा विवासात्। विचक्रमे पृथिवीमेष

एताम्। क्षेत्राय विष्णुर्मनुषे दशस्यन्। ध्रुवासो अस्य कीरयो जनासः। उरुक्षिति॑
सुजनिमा चकार। त्रिदेवः पृथिवीमेष एताम्। विचक्रमे शतर्चं सं महित्वा। प्र
विष्णुरस्तु तवसुस्तवीयान्। त्वेषङ्ग ह्यस्य स्थविरस्य नामः॥२५॥

होतारं चित्ररथमध्वरस्यां। यज्ञस्ययज्ञस्य केतुः रुशान्तम्। प्रत्यर्थि देवस्यदेवस्य
महा। श्रिया त्वग्निमतिथिं जनानाम्। आ नो विश्वाभिरुतिभिः सजोषाः। ब्रह्म
जुषाणो हर्यश्च याहि। वरीवृजुर्थस्थविरेभिः सुशिप्र। अस्मे दधुद्वृष्णेऽ शुष्ममिन्द्र।
इन्द्रः सुवरुषा जनयन्नहानि। जिगायेशिभिः पृतना अभि श्रीः॥२६॥

प्रारोचयन्मनवे केतुमहाम्। अविन्दुज्योतिर्बृहते रणाय। अश्विनाववस्ते
निहये वाम्। आ नूनं यातः सुकृताय विप्रा। प्रातर्युक्तेन सुवृता रथेन।
उपागच्छतमवसागतनः। अविष्टं धीष्वश्विना न आसु। प्रजावद्रेते अहयं नो
अस्तु। आवां तोके तनये तूतुंजानाः। सुरलासो देववीतिं गमेम॥२७॥

त्वं सोमु क्रतुभिः सुक्रतुर्भूः। त्वं दक्षैः सुदक्षौ विश्ववेदाः। त्वं वृषा

वृषत्वेभिर्महित्वा। द्युम्नेभिर्द्युम्न्यभवो नृचक्षाः। अषाढं युथ्सु पृतनासु पप्रिम्। सुवरूषामुपस्वां वृजनस्य गोपाम्। भरेषुजाऽ सुक्षितिः सुश्रवसम्। जयन्तं त्वामनु मदेम सोम। भवां मित्रो न शेष्यो घृतासुतिः। विभूतद्युम्न एव या उ सुप्रथाः॥२८॥

अधां ते विष्णो विदुषां चिदृध्यः। स्तोमो यज्ञस्य राध्यो हविष्मतः। यः पूर्व्याय वेधसे नर्वीयसे। सुमञ्जानये विष्णावे ददाशति। यो जातमस्य मंहृतो मुहि ब्रवात्। सेदु श्रवोभिर्युज्यं चिदृभ्यंसत्। तमु स्तोतारः पूर्व्य यथां विद कृतस्य। गर्भऽ हविषां पिपर्तन। आऽस्य जानन्तो नामं चिद्विक्तन। बृहत्ते विष्णो सुमुतिं भंजामहे॥२९॥

इमा धाना घृतस्त्रुवं। हरी इहोपवक्षतः। इन्द्रऽ सुखतमे रथै। एष ब्रह्मा प्रतेमहे। विदथे शऽसिषऽ हरी। य कृत्वियः प्रते वन्वे। वनुषो हर्यतं मदम्। इन्द्रो नामं घृतन्रयः। हरिभिश्चारु सेचते। श्रुतो गुण आ त्वा विशन्तु॥३०॥

हरिवर्पसुङ्गिरः। आचर्षणिप्रा वृषभो जनानाम्। राजा कृष्णानां पुरुहृत इन्द्रः।

स्तुतश्चेवस्यन्नवसोपमद्रिका। युक्ता हरी वृषणायाह्यर्वाङ्। प्रयथ्मिन्यवः प्रसुवं
यदायन्। आपः समुद्रः रथ्येव जग्मुः। अतश्चिदिन्द्रः सदसो वरीयान्। यदीः
सोमः पृणति दुग्धो अशुः। ह्यामसि त्वेन्द्रं याह्यर्वाङ्॥३१॥

अरन्ते सोमस्तनुवे भवाति। शतकतो मादयस्वा सुतेषु। प्रास्माः अव
पृतनासु प्रयुश्सु। इन्द्राय सोमाः प्रदिवो विदानाः। क्रमुर्यभिर्वृषपर्वा विहायाः।
प्रयम्यमाणान्प्रति पूर्वभाय। इन्द्र पिबु वृषधूतस्य वृष्णः। अहेऽमान उपयाहि
यज्ञम्। तुम्यं पवन्ते इन्द्रवः सुतासः। गावो न वञ्जिन्थस्वमोक्ते अच्छः॥३२॥

इन्द्रा गंहि प्रथमो यज्ञियानाम्। या तै काकुशुकृता या वरिष्ठा। यया
शश्वत्पिबसि मध्वं ऊर्मिम्। तयां पाहि प्रतै अध्वर्युरस्थात्। सन्ते वज्रो
वर्ततामिन्द्र गव्युः। प्रातर्युजा वि बोधय। अश्विनावेह गच्छतम्। अस्य सोमस्य
पीतयै। प्रातर्यावाणा प्रथमा यजध्वम्। पुरा गृध्रादररुषः पिबाथः। प्रातरहि
यज्ञमुश्विना दधाते। प्रशसन्ति कवयः पूर्वभाजः। प्रातर्यजध्वमुश्विना हिनोत। न

सायमस्ति देवया अजुष्टम्। उतान्यो अस्मद्यजते विचायः। पूर्वः पूर्वो यजमानो
वर्नीयान्॥३३॥

चाश्वजिद्यो गच्छतं नो दाशनामाभिश्रीगमेम सुप्रथां भजामहे विशन्तु याह्वाडच्छं पिबाथुः पद्मं॥ [३]

नक्तं जाताऽस्योषधे। रामे कृष्णे असिंक्रि च। इदं रजनि रजय। किलासं
पलितं च यत्। किलासं च पलितं च। निरितो नाशया पृष्ठं। आनुः स्वो अश्नुतां
वर्णः। परा श्वेतानि पातय। असिंतं ते निलयंनम्। आस्थानुमसिंतं तवं॥३४॥

असिंक्रियस्योषधे। निरितो नाशया पृष्ठं। अस्थिजस्य किलासंस्य। तनूजस्य
च यत्क्वचि। कृत्यां कृतस्य ब्रह्मणा। लक्ष्मं श्वेतमनीनशम्। सरूपा नामं ते
माता। सरूपो नामं ते पिता। सरूपाऽस्योषधे सा। सरूपमिदं कृष्ण॥३५॥

शुनं हृवेम मधवानुमिन्द्रम्। अस्मिन्भरे नृतम् वाजसातौ। शृणवन्तमुग्रमृतये
समथ्सु। ग्रन्तं वृत्राणि सञ्जितं धनानाम्। धूनुथ द्यां पर्वतान्दाशुषु वसु। नि
वो वनां जिहते यामं नो भिया। कोपयथ पृथिवीं पृश्निमातरः। युधे यदुग्राः

पृष्ठं तीर्युग्धवम्। प्रवैपयन्ति पर्वतान्। विविश्चन्ति वनुस्पतीन्॥३६॥

प्रोवारत मरुतो दुर्मदा इव। देवासुः सर्वया विशा। पुरुत्रा हि सुदृङ्गसि। विशे
विशा अनु प्रभु। सुमथ्सु त्वा हवामहे। सुमथ्स्वग्निमवसे। वाजयन्तो हवामहे।
वाजेषु चित्रराघसम्। सङ्गच्छध्वः संवदध्वम्। सं वो मनाऽसि जानताम्॥३७॥

देवा भागं यथा पूर्वै। सञ्जानाना उपासत्। समानो मत्रः समितिः समानी।
समानं मनः सुह चित्तमेषाम्। समानं केतो अभि सः रभध्वम्। सञ्जानेन वो
हुविषायजामः। समानी व आकृतिः। समाना हृदयानि वः। समानमस्तु वो
मनः। यथा वः सुसुहासति॥३८॥

सञ्जानं नुः स्वैः। सञ्जानमरणैः। सञ्जानमश्विना युवम्। इहास्मासु नियच्छतम्।
सञ्जानं मे बृहस्पतिः। सञ्जानं सविता करत्। सञ्जानमश्विना युवम्। इह मह्यं
नि यच्छतम्। उपं च्छायामिव घृणैः। अगन्म शर्म ते वयम्॥३९॥

अग्ने हिरण्यसन्दृशः। अदैवेभिः सवितः पायुभिष्ठम्। शिवेभिरुद्य परिपाहि नो
गयम्। हिरण्यजिह्वा सुविताय नव्यसे। रक्षा माकिर्णो अघशस ईशत। मदैमदे
हि नो ददुः। यूथा गवामृजुक्रतुः। सङ्गभाय पुरुषाता। उभया हस्त्या वसुं। शिशीहि
राय आ भर॥४०॥

शिप्रिन्वाजानां पते। शर्चीवस्तवं दसना॥। आ तू न इन्द्र भाजय।
गोष्वश्वेषु शुभ्रषु। सहस्रेषु तुवीमघ। यदेवा देवहेडनम्। देवासश्वकृमा वयम्।
आदित्यास्तस्मान्मा यूयम्। क्रृतस्युर्तेन मुश्वत। क्रृतस्युर्तेनाऽऽदित्याः॥४१॥

यजत्रा मुश्वतेह मा॥। यज्ञर्वो यज्ञवाहसः। आशिक्षन्तो न शेकिम। मेदस्वत्
यजमानाः। सुचाऽऽज्येन जुह्वतः। अकामा वो विश्वेदेवाः। शिक्षन्तो नोपं शेकिम।
यदि दिवा यदि नक्तम्। एनं एनस्योकरत। भूतं मा तस्माद्वव्यं च॥४२॥

द्रुपदादिव मुश्वतु। द्रुपदादिवेन्मुचानः। स्विन्नः स्नात्वा मलादिव। पूतं
पवित्रेणवाऽऽज्यम्। विश्वे मुश्वन्तु मैनसः। उद्धयं तमसुस्पर्शि। पश्यन्तो

ज्योतिरुत्तरम्। देवं दैवता सूर्यम्। अग्नम् ज्योतिरुत्तमम्॥४३॥

तवं कृधि वनस्पतीं ज्ञानतामसंति वृयं भरादित्याश्वं नवं च। [४]

वृषासो अ॒शुः पंवते हृविष्मा॑न्थसोमः। इन्द्रस्य भूग ऋतुयुः शुतायुः।
स मा॒ वृषाणं वृषभं कृणोतु। प्रियं विशां॒ सर्ववीरं॒ सुवीरम्। कस्य॒ वृषा॑
सुते सचाँ। नियुत्वां॒वृषभो रणत्। वृत्रहा सोमपीतये। यस्ते शृङ्गं वृषोनपात्।
प्रणपात्कुण्डपाय्यः। न्यस्मिन्दध्रु आ मनः॥४४॥

तं॒ सुप्रीचीरुतयो॒ वृष्णियानि। पौऽस्यानि नियुतः सश्वरिन्द्रम्। सुमुद्रं न
सिन्ध्यं व उकथशुष्माः। उरुव्यचं॒सङ्गिरु आ विशन्ति। इन्द्राय॒ गिरो अनिशितसर्गाः।
अ॒पः प्रैरयन्थसगंरस्य बुधात्। यो अक्षोणेव चक्रिया॒ शर्चीभिः। विष्वंक्तस्तम्भं
पृथिवीमुत द्याम्। अक्षोदयच्छवंसा॒ क्षामंबुधम्। वार्णवां॒तस्तविषीभिरिन्द्रः॥४५॥

दृढान्यौद्गादुशमान् ओजः। अवाभिनत्कुभुः पर्वतानाम्। आ नो अग्ने
सुकेतुना॑। रुयिं विश्वायुपोषसम्। मार्डीकं धैहि जीवसे॑। त्वं सोम मुहे भगम्।

त्वं यूनं क्रृतायते। दक्षं दधासि जीवसौँ। रथं युज्ञते मरुतः शुभे सुगम्। सूरो न
मित्रावरुणा गर्विष्ठिषु॥४६॥

रजाऽसि चित्रा विचरन्ति तन्यवः। दिवः सम्राजा पयसा न उक्षतम्। वाचऽ
सुमित्रावरुणाविरावतीम्। पूर्जन्यश्चित्रां वदति त्विषीमतीम्। अन्ना वसत मरुतः
सुमाययाौ। द्यां वर्षयतमरुणामरेपसम्। अयुक्त सुप्त शुन्ध्युवः। सूरो रथस्य
नुप्रियं। ताभिर्याति स्वर्युक्तिभिः। वहिष्ठेभिर्विहरन् यासि तन्तुम्॥४७॥

अवव्ययन्नसिंतं देव वस्वः। दविष्ठतो रश्मयः सूर्यस्य। चर्मवावाधुस्तमो
अफस्वन्तः। पूर्जन्यायु प्र गायत। दिवस्पुत्राय मीढुषैँ। स नो यवसमिच्छतु।
अच्छां वद तवसं गीर्भिराभिः। स्तुहि पूर्जन्यं नमसाऽविवास। कनिकदद्वृषभो
जीरदानुः। रेतो दधत्वोषधीषु गर्भम्॥४८॥

यो गर्भमोषधीनाम्। गवां कृणोत्यर्वताम्। पूर्जन्यः पुरुषीणाम्। तस्मा इदास्ये
हुविः। जुहोता मधुमत्तमम्। इडां नः संयतं करत। तिस्रो यदंग्रे शुरदस्त्वामित्।

शुचिं घृतेन् शुचयः सपुर्यन्। नामानि चिदधिरे यज्ञियानि। असूदयन्त तनुवः
सुजाताः॥४९॥

इन्द्रश्च नः शुनासीरौ। इमं यज्ञं मिमिक्षतम्। गर्भं धत्तः स्वस्तयैः। ययोरिदं
विश्वं भुवनमा विवेशां। ययोरानन्दो निहितो महश्च। शुनासीरावृतुभिः संविदानौ।
इन्द्रवन्तौ हविरिदं जुषेथाम्। आघाये अग्निमिन्धते। स्तूणन्ति वरहिरानुषक्।
येषामिन्द्रो युवा सखां। अग्ने इन्द्रश्च मेदिनां। हथो वृत्राण्यप्रति। युवः हि
वृत्रहन्तमा। याभ्याः सुवरजयन्नग्रं एव। यावातस्थृतुर्भुवनस्य मध्ये। प्रचर्षणी
वृषणा वज्रबाहू। अग्नी इन्द्रवृत्रहणा हुवे वाम्॥५०॥

मन् इन्द्रो गविष्ठिषु तनुं गर्भः सुजाताः सखा सुप्त च॥ [५]

उत नः प्रिया प्रियासु। सुप्तस्वसा सुजुष्टा। सरस्वती स्तोम्याऽभूता। इमा
जुह्वानायुष्मदा नमोभिः। प्रति स्तोमः सरस्वति जुषस्व। तव शर्मन्नियतमे
दधानाः। उपस्थेयाम शरणं न वृक्षम्। त्रीणि पुदा विचक्रमे। विष्णुर्गोपा अदौन्यः।

ततो धर्माणि धारयन् ॥ ५१ ॥

तदस्य प्रियमभि पाथो अश्याम्। नरो यत्र देवयवे मर्दन्ति। उरुक्रमस्य स हि बन्धुरित्था। विष्णोः पुदे परमे मध्व उथसः। कृत्वादा अस्थु श्रेष्ठः। अद्य त्वा वन्वन्धसुरेकणाः। मर्त आनाश सुवृक्तिम्। इमा ब्रह्म ब्रह्मवाह। प्रिया तु आ बुरुहिः सीद। वीहि सूर पुरोडाशम् ॥ ५२ ॥

उपं नः सूनवो गिरः। शृण्वन्त्वमृतस्य ये। सुमृडीका भवन्तु नः। अद्या नौ देव सवितः। प्रजावंधसावीः सौभंगम्। परा दुष्प्रियः सुव। विश्वानि देव सवितः। दुरितानि परा सुव। यद्दुद्रं तन्म आ सुव। शुचिमुकेवृहस्पतिम् ॥ ५३ ॥

अध्वरेषु नमस्यत। अनाम्योजु आ चके। या धारयन्त देवा सुदक्षा दक्षपितारा। असुर्याय प्रमहसा। स इत क्षेति सुधित् ओकासि स्वे। तस्मा इडा पिन्वते विश्वदानी। तस्मै विशः स्वयमेवानंमन्ति। यस्मिन्ब्रह्मा राजनि पूर्व एति। सकूतिमिन्द्र सच्युतिम्। सच्युतिं जघनच्युतिम् ॥ ५४ ॥

कनात्काभान्न आ भरा प्रयपस्यन्निव सकथ्यौ। वि न इन्द्र मृधो जहि।
 कर्नीखुनदिव सापयन्। अभि नः सुष्टुतिं नय। प्रजापतिः स्त्रियां यशः।
 मुष्कयोरदधुष्सपम्। कामस्य तृष्णिमानुन्दम्। तस्यग्ने भाजयेह मा। मोदः प्रमोद
 आनुन्दः॥५५॥

मुष्कयोर्निहितः सपः। सृत्वेव कामस्य तृप्याणि। दक्षिणानां प्रतिग्रहे।
 मनसश्चित्तमाकृतिम्। वाचः सत्यमशीमहि। पशूनां रूपमन्तस्य। यशः श्रीः
 श्रयतां मयि। यथाऽहमस्या अतृपङ् स्त्रियै पुमान्। यथा स्त्री तृप्यति पुङ्सि
 प्रिये प्रिया। एवं भगस्य तृप्याणि॥५६॥

यज्ञस्य काम्यः प्रियः। ददामीत्यग्निर्वदति। तथेति वायुराहु तत्। हन्तेति
 सत्यं चन्द्रमाः। आदित्यः सत्यमोमिति। आपस्तथसत्यमा भरन्। यशौ यज्ञस्य
 दक्षिणाम्। असौ मे कामः समृद्ध्यताम्। न हि स्पशमविदन्त्यमस्मात्।
 वैश्वानुरात्पुरएतारमग्ने॥५७॥

अथेममन्थन्नमृतममूराः। वैश्वानरं क्षेत्रजित्याय देवाः। येषामिमे पूर्वे
अर्मासु आसन्। अयूपाः सद्गु विभृता पुरुणि। वैश्वानरं त्वया ते नुत्ताः।
पृथिवीमन्यामभितस्थुर्जनासः। पृथिवीं मातरं महीम्। अन्तरिक्षमुपं ब्रुवे।
बृहतीमूतये दिवम्। विश्वं बिभर्ति पृथिवी॥५८॥

अन्तरिक्षं वि पंप्रथे। दुहे द्यौर्बृहती पयः। न ता नशन्ति न देभाति तस्करः।
नैनां अमित्रो व्यथिरादधर्षति। देवाङ्श्च याभिर्यजते ददाति च। ज्योगित्ताभिः
सचते गोपतिः सुह। न ता अर्वा रेणुकंकाटो अश्जुतो। न सङ्स्कृतत्रमुपं यन्ति
ता अभि। उरुग्रायमभेयं तस्य ता अनु। गावो मर्त्यस्य वि चरन्ति यज्वनः॥५९॥

रात्रि व्यख्यदायुती। पुरुत्रा देव्यक्षभिः। विश्वा अधि श्रियोऽधित। उपं ते गा
इवाकरम्। वृणीष्व दुहितर्दिवः। रात्रि स्तोमं न जिग्युषीं। देवीं वाचमजनयन्त
देवाः। तां विश्वरूपाः पशवो वदन्ति। सा नो मन्द्रेषमूर्जु दुहाना। धेनुर्वाग्स्मानुप
सुष्टुतैतुं॥६०॥

यद्वाग्वदन्त्यविचेतुनानि। राष्ट्री देवानां निषसाद मन्द्रा। चतस्र् ऊर्ज दुदुहे पयाऽसि। क्वं स्विदस्याः परमं जंगाम। गौरी मिमाय सलिलानि तक्षंती। एकपदी द्विपदी सा चतुष्पदी। अष्टापदी नवपदी बभूवुर्षी। सुहस्राक्षरा परमे व्योमन्। तस्याऽ समुद्रा अधि विक्षरन्ति। तेन जीवन्ति प्रदिशश्वतसः॥६१॥

ततः क्षरत्यक्षरम्। तद्विश्वमुप॑ जीवति। इन्द्रासूरा जनयन्विश्वकर्मा। मरुत्वाऽ अस्तु गुणवान्नसजातवान्। अस्य सुषा शशुरस्य प्रशिष्टिम्। सुपत्रा वाच मनसा उपासताम्। इन्द्रः सूरो अतरद्रजाऽसि। सुषा सुपत्रा शशुरोऽयमस्तु। अय शत्रूञ्जयतु जरहृषाणः। अयं वाजं जयतु वाजसातौ। अग्निः क्षत्रभृदनिभृष्टमोजः। सुहस्रियो दीप्यतामप्रयुच्छन्। विभ्राजमानः समिधा न उग्रः। आऽन्तरिक्षमरुदगन्द्याम्॥६२॥

धारयन्सुरोडाशं वृहस्पतिं जघनच्युतिमानन्दो भगस्य तृप्याण्यग्नेः पृथिवी यज्वन एतु प्रदिशश्वतसो वाजसातौ चत्वारि च॥[६]

वृषाऽस्य शुर्वृषभाय गृह्यसे। वृषाऽयमुग्रो नुचक्षसे। दिव्यः कर्मण्यो हितो

बृहन्नाम। वृषभस्य या कुकुत्। विषूवान् विष्णो भवतु। अयं यो मामुको वृषा। अथो इन्द्रं इव देवेभ्यः। वि ब्रंवीतु जनेभ्यः। आयुष्मन्तं वर्चस्वन्तम्। अथो अधिपतिं विशाम्॥६३॥

अस्याः पृथिव्या अध्यक्षम्। इममिन्द्रं वृषमं कृणु। यः सुशृङ्खः सुवृषभः। कल्याणो द्रोण आहितः। कार्षीवलं प्रगाणेन। वृषभेण यजामहे। वृषभेण यजमानाः। अक्रूरेणेव सर्पिषां। मृद्धश्च सर्वा इन्द्रेण। पृतनाश्च जयामसि॥६४॥

यस्यायमृषभो हविः। इन्द्राय परिणीयते। जयाति शत्रुमायन्तम्। अथो हन्ति पृतन्युतः। नृणामहं प्रणीरसंत्। अग्रं उद्धिन्दृतामसत्। इन्द्रं शुष्मं तनुवा मेरयस्व। नीचा विश्वा अभितिष्ठाभिमातीः। नि शृणीह्याबाधं यो नो अस्ति। उरुं नौ लोकं कृणुहि जीरदानो॥६५॥

प्रेह्यभि प्रेहि प्रभरा सहस्व। मा विवेनो वि शृणुष्वा जनेषु। उर्दीडितो वृषभु तिष्ठ शुष्मैः। इन्द्रं शत्रून्पुरो अस्माकं युध्य। अग्ने जेता त्वं जय। शत्रून्सहस्

ओजसा। वि शत्रून् विमृधों नुद। पुतं ते स्तोमं तुविजात् विप्रः। रथं न धीरः स्वपा अतक्षम्। यदीदंगे प्रतित्वं देवं हर्याः॥६६॥

सुवर्वतीरुप एना जयेम। यो घृतेनाभिमानितः। इन्द्र जैत्राय जज्ञिषे। स नुः सङ्कासु पारय। पृतनासाह्येषु च। इन्द्रो जिगाय पृथिवीम्। अन्तरिक्षुः सुवर्महत्। वृत्रहा पुरुचेतनः। इन्द्रो जिगायु सहस्रा सहारसि। इन्द्रो जिगायु पृतनानि विश्वा॥६७॥

इन्द्रो जातो वि पुरो रुरोज। स नः परस्पा वरिवः कृणोतु। अयं कृलुरगृभीतः। विश्वजिदुद्धिदिथ्सोमः। ऋषिविप्रः काव्येन। वायुरुग्रेगा यज्ञप्रीः। साकङ्गन्मनसा यज्ञम्। शिवो नियुद्धिः शिवाभिः। वायो शुक्रो अयामि ते। मध्वो अग्रं दिविष्टिषु॥६८॥

आ याहि सोमं पीतये। स्वारुहो देव नियुत्वता। इममिन्द्र वर्धय क्षत्रियाणाम्। अयं विशां विशपतिरस्तु राजाौ। अस्मा इन्द्र महि वर्चारसि धेहि। अवर्चसं कणुहि

शत्रुमस्य। इममा भंजु ग्रामे अश्वेषु गोषु। निरुमुं भंजु योऽमित्रो अस्य। वर्षन् क्षत्रस्य कुकुभिं श्रयस्व। ततो न उग्रो वि भंजा वसूनि॥६९॥

अस्मे द्यावापृथिवी भूरि वामम्। सन्दुहाथां घर्मदुघेव धेनुः। अयं राजा प्रिय इन्द्रस्य भूयात्। प्रियो गवामोषधीनामुतापाम्। युनज्ञिं त उत्तरावन्तमिन्द्रम्। येन जयासि न परा जयासै। स त्वाऽकरेकवृषभङ्ग स्वानाम्। अथो राजन्त्रुत्तमं मानुवानाम्। उत्तरस्त्वमधरे ते सुपत्नाः। एकवृषा इन्द्रसखा जिगीवान्॥७०॥

विश्वा आशाः पृतनाः सञ्जयं जयन्। अभि तिष्ठ शत्रूयतः संहस्व। तु भ्यं भरन्ति क्षितयो यविष्ट। बलिमग्ने अन्तित् ओत दूरात्। आ भन्दिष्टस्य सुमृतिं चिंकिष्ठि। बृहत्ते अग्ने महि शर्म भद्रम्। यो देह्यो अनंमयद्वधस्त्रैः। यो अर्यपत्रीरुषसंश्कार। स मिरुध्या नहुषो युह्वो अग्निः। विशंशक्रे बलिहृतः सहौभिः॥७१॥

प्र सुद्यो अग्ने अत्येष्यन्यान्। आविर्यस्मै चारुतरो बभूथ। ईडेन्यो वपुष्यो विभावा। प्रियो विशामतिथिर्मानुषीणाम्। ब्रह्मज्येष्ठा वीर्या सम्भृतानि। ब्रह्माग्ने

ज्येष्ठं दिवमा तत्तान। कृतस्य ब्रह्म प्रथमोत जंजे। तेनारहति ब्रह्मणा स्पर्धितुङ्कः।
ब्रह्म सुचो घृतवंतीः। ब्रह्मणा स्वरंवो मिताः॥७२॥

ब्रह्म यज्ञस्य तन्तवः। कृत्विजो ये हविष्कृतः। शृङ्गाणीवेच्छुङ्गिणाऽ सन्दद्वश्रिरे।
चृषालवन्तः स्वरंवः पृथिव्याम्। ते देवासः स्वरंवस्तस्थिवाऽसः। नमः सखिभ्यः
सुन्नान्माऽवंगात। अभिभूरग्निरत्रद्रजाऽसि। स्पृधो विहत्य पृतना अभिश्रीः।
जुषाणो मु आहृतिं मामहिष्ट। हुत्वा सुपत्नान् वरिवस्करन्नः। ईशानं त्वा
भुवनानामभिश्रियम्। स्तौम्यग्न उरुकृतँ सुवीरम्। हुविर्जुषाणः सुपत्ना॒
अभिभूरसि। जुहि शत्रूऽ रपु मृधो नुदस्व॥७३॥

विशां जयामसि जीरदानो हर्य विश्वा दिविष्टिषु वसौनि जिगीवाश्महैभिर्मिता नश्वत्वारिं च॥ [७]

स प्रलवन्नर्वीयसा। अग्रे द्युम्नेन संयता॑। बृहत्तत्त्वं भानुना॑। नवं नु स्तोमं मग्रयै।
दिवः श्येनाय जीजनम्। वसो॑ कुविद्वनाति॑ नः। स्वारुहा यस्य श्रियो दृशे।
रुयिर्वरवंतो यथा। अग्रे यज्ञस्य चेततः। अदाभ्यः पुरएुता॥७४॥

अग्निर्विशां मानुषीणाम्। तूर्णी रथः सदा नवः। नवः सोमाय वाजिनैः। आज्यं पयसोऽजनि। जुष्टः शुचितम् वसुः। नवः सोम जुषस्व नः। पीयूषस्येह तृष्णुहि। यस्ते भाग क्रृता वृयम्। नवस्य सोम ते वृयम्। आ सुमतिं वृणीमहे॥७५॥

स नौ रास्व सहस्रिणः। नवः हुविर्जुषस्व नः। क्रृतुभिः सोम भूतमम्। तदङ्ग प्रतिहर्य नः। राजन्थसोम स्वस्तये॥। नवः स्तोमन्नवः हुविः। इन्द्राश्चिभ्यानि वैदय। तञ्जुषेताः सचेतसा। शुचिं नु स्तोम् नवजातमद्य। इन्द्रांगी वृत्रहणा जुषेथाम्॥७६॥

उभा हि वाऽ सुहवा जोहर्वीमि। ता वाजः सद्य उशते धेष्ठा। अग्निरिन्द्रो नवस्य नः। अस्य हृव्यस्य तृप्यताम्। इह देवौ सहस्रिणौ। यज्ञं न आ हि गच्छताम्। वसुमन्तः सुवर्विदम्। अस्य हृव्यस्य तृप्यताम्। अग्निरिन्द्रो नवस्य नः। विश्वान्देवाऽस्तर्पयत॥७७॥

हुविषोऽस्य नवस्य नः। सुवर्विदो हि जाज्ञिरे। एदं बुरुहिः सुष्ठर्मा नवैन। अयं

यज्ञो यज्ञामानस्य भागः। अयं बैभूव भुवनस्य गर्भः। विश्वे देवा इदमद्याग्मिष्ठाः।
इमे नु द्यावापृथिवी समीचीौ। तन्वाने यज्ञं पुरुपेशासन्धिया। आऽस्मै पृणीतां
भुवनानि विश्वां। प्रजां पुष्टिममृतं नवैन॥७८॥

इमे धेनू अमृतं ये दुहातेौ। पयस्वत्युत्तरामेतु पुष्टिः। इमं यज्ञं जुषमाणे नवैन।
समीची द्यावापृथिवी घृताचीौ। यविष्ठो हव्यवाहनः। चित्रभानुर्धृतासुतिः। नवजातो
वि रोचसे। अग्ने तत्ते महित्वनम्। त्वमग्ने देवताभ्यः। भागे देव न मीयसे॥७९॥

स एना विद्वान् यद्ध्यसि। नवुङ्ग स्तोमं जुषस्व नः। अग्निः प्रथमः प्राशनातु। स
हि वेद यथा॑ हुविः। शिवा अस्मभ्यमोषधी॑ः। कृणोतुं विश्वचर्षणिः। भद्रान्नः श्रेयुः
समैष देवाः। त्वयाऽव्वसेन समशीमहि त्वा। स नौ मयोभूः पितो आ विशस्व। शं
तोकाय तुनुवै स्योनः। एतमुत्यं मधुना संयुतं यवम्। सरस्वत्य अधिमनावचर्कृषुः।
इन्द्र आसीथसीरपतिः शतक्रंतुः। कीनाशा॑ आसन्मरुतः सुदानवः॥८०॥

पुरुषा वृणीमहे जुषेथान्तर्पयतमृतन्नवैन मीयसे स्योनश्वत्वारि च॥

जुष्टुश्क्षुषो जुर्णीनरो नक्तञ्चाता वृषास उत नो वृषाऽस्युःशः सप्रत्यवदृष्टौ॥८॥
 जुष्टो मन्युर्भगो जुर्णी नरो हरिवर्पसुङ्गिरः शिप्रिन्वाजानामुत नः प्रिया यद्वाग्वदन्ती विश्वा आशा अर्शांतिः॥८०॥
 जुष्टः सुदानंवः॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके चतुर्थः प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ पञ्चमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके पञ्चमः प्रपाठकः ॥

प्राणो रक्षति विश्वमेजत्। इर्यो भूत्वा बहुधा बहुनिं। स इथसर्वं व्यानशो। यो
देवो देवेषु विभून्तः। आवृदूदात् क्षेत्रियं ध्वगद्वौ। तमित्प्राणं मनुसोपं शिक्षत।
अग्रं देवानां मिदमंतु नो हुविः। मनसुश्चित्तेदम्। भूतं भव्यं च गुप्यते। तद्वि
देवेष्वग्नियम्॥१॥

आ नं एतु पुरश्चरम्। सुह देवैरिम् ९ हवम्। मनः श्रेयसिश्रेयसि। कर्मन् यज्ञपतिं
दधत्। जुषतां मे वाग्मिदः १५ हुविः। विराङ्गेवी पुरोहिता। हव्यवाङ्नपायिनी।
ययां रूपाणि बहुधा वदन्ति। पेशांसि देवाः परमे जनित्रै। सा नो
विराङ्गनपस्फुरन्ती॥२॥

वाग्देवी जुषतामिदः १५ हुविः। चक्षुर्देवानां ज्योतिर्मृते न्यक्तम्। अस्य विज्ञानाय
बहुधा निर्धायते। तस्य सुम्रमंशीमहि। मा नो हासीद्विचक्षणम्। आयुरिन्नः

प्रतीर्यताम्। अनन्धाश्वक्षुषा वयम्। जीवा ज्योतिरशीमहि। सुवज्योतिरुतामृतम्।
 श्रोत्रेण भद्रमुत शृण्वन्ति सत्यम्। श्रोत्रेण वाचं बहुधोद्यमानाम्। श्रोत्रेण मोदश्व
 महश्व श्रूयते। श्रोत्रेण सर्वं दिश् आ शृणोमि। येनु प्राच्यां उत दक्षिणां।
 प्रतीच्यै दिशः शृण्वन्त्युत्तरात्। तदिच्छोत्रं बहुधोद्यमानम्। अरात्र नेमिः परि सर्वं
 बभूव॥३॥

अग्रियमनपस्फुरन्ती सत्यः सुस च॥ [१]

उदेहिं वाजिन्यो अस्यफस्वन्तः। इदं राष्ट्रमा विश सूनृतावत्। यो रोहितो
 विश्वमिदं जजान। स नो राष्ट्रेषु सुधितान्दधातु। रोहंरोहुं रोहितु आरुरोह।
 प्रजाभिर्वृद्धिं जनुषामुपस्थम्। ताभिः सर्वबो अविदथ्यदुर्वीः। ग्रातुं प्रपश्यन्निह
 राष्ट्रमाऽहाः। आऽहारणीद्राष्ट्रमिह रोहितः। मृधो व्यास्थदभयं नो अस्तु॥४॥

अस्मभ्यं द्यावापृथिवी शक्तरीभिः। राष्ट्रं दुहाथामिह रेवतीभिः। विमंमरश् रोहितो
 विश्वरूपः। समाचक्राणः प्ररुहो रुहश्व। दिवं गत्वायं महता महिमा। वि नो

राष्ट्रमुनत्तु पयसा स्वेनं। यास्ते विशस्तपसा सं बभूवुः। गायत्रं वृथसमनु तास्तु
आऽग्नुः। तास्त्वा विशन्तु महसा स्वेनं। सं माता पुत्रो अभ्येतु रोहितः॥५॥

यूयमुग्रा मरुतः पृश्जिमातरः। इन्द्रेण सुयुजा प्रमृणीथ शत्रून्। आ वो रोहितो
अशृणोदभिद्यवः। त्रिसंसासो मरुतः स्वादुसम्मुदः। रोहितो द्यावापृथिवी जंजान।
तस्मिंस्तन्तुं परमेष्ठी तंतान। तस्मिंच्छिश्रिये अज एकपात्। अद्वहृद्यावापृथिवी
बलेन। रोहितो द्यावापृथिवी अद्वहत्। तेन सुवः स्तभितन्तेन नाकः॥६॥

सो अन्तरिक्षे रजसो विमानः। तेन देवाः सुवरन्विन्दन्। सुशेवं त्वा भानवो
दीदिवाः सम्। समग्रासो जुह्वो जातवेदः। उक्षन्ति त्वा वाजिनुमा घृतेनं।
सः संमग्ने युवसे भोजनानि। अग्ने शर्धं महते सौभेगाय। तवं द्युम्नान्युत्तमानि
सन्तु। सञ्चास्पत्यः सुयमुमा कृणुष्व। शत्रूयतामभि तिष्ठा महाःसि॥७॥

अस्त्वेतु रोहितो नाको महाःसि॥ [२]

पुनर्न इन्द्रो मधवा ददातु। धनानि शक्रो धन्यः सुराधाः। अर्वचीनं कृणुतां

याचितो मनः। श्रुष्टी नो अस्य हविषो जुषाणः। यानि नोऽजिनं धनानि। जहर्थ
शूर मन्युना॑॥ इन्द्रानुविन्द नस्तानि॑। अनेन हविषा पुनः। इन्द्र आशाभ्यः परि॑
सर्वभ्योऽभयं करत्॥८॥

जेता शत्रून् विचरणिः। आकृत्यै त्वा कामाय त्वा समृधेै त्वा। पुरो दधेै
अमृतत्वाय जीवसै॑। आकृतिमस्यावसै। काममस्य समृद्धै। इन्द्रस्य युञ्जतेै धियः।
आकृतिं देवीं मनसः पुरो दधेै। यज्ञस्य माता सुहवा॑ मे अस्तु। यदिच्छामि॑ मनसा॑
सकामः। विदेयमेनुद्घृदये॑ निविष्टम्॥९॥

सेदग्निरग्नीरत्येत्यन्यान्। यत्र वाजी तनयो वीडुपाणिः। सहस्रपाथा अक्षरा॑
समेति॑। आशानां त्वाऽशापलेभ्यः। चतुभ्यौ अमृतेभ्यः। इदं भूतस्याध्यक्षेभ्यः।
विधेम हविषां वयम्। विश्वा आशा॑ मधुना॑ सः सृजामि। अनमीवा आप॑ ओषधयो॑
भवन्तु। अयं यजमानो॑ मृधो॑ व्यस्यताम्॥१०॥

अग्नभीताः पशवः सन्तु॑ सर्वै॑। अग्निः सोमो॑ वरुणो॑ मित्र॑ इन्द्रः। बृहस्पतिः॑ सविता॑

यः संहस्री। पूषा नो गोभिरवंसा सरस्वती। त्वष्टा रूपाणि समनकु यज्ञैः। त्वष्टा रूपाणि दधती सरस्वती। पूषा भगः सविता नो ददातु। बृहस्पतिर्ददिन्द्रः सुहस्रम्। मित्रो दाता वरुणः सोमो अग्निः॥११॥

कृत्रिविष्टमस्यतात्रवे च॥ [३]

आ नो भरु भगमिन्द्र द्युमन्तम्। नि ते देष्टस्य धीमहि प्ररेके। उर्व इव पप्रथे कामो अस्मे। तमापृणा वसुपते वसूनाम्। इमं कामं मन्दया गोभिरश्वैः। चन्द्रवंतु राधसा प्रथश्च। सुवर्यवो मृतिभिस्तुभ्यं विप्राः। इन्द्राय वाहः कुशिकासो अक्रन्। इन्द्रस्य नु वीर्याणि प्रवोचम्। यानि चकारं प्रथमानि वज्री॥१२॥

अहुन्रहिमन्वपस्ततर्द। प्रवक्षणा अभिन्त्पर्वतानाम्। अहुन्रहिं पर्वते शिश्रियाणम्। त्वष्टाऽस्मै वज्रः स्वर्यन्ततक्ष। वाश्रा इव धेनवः स्यन्दमानाः। अञ्जः समुद्रमवं जग्मुरापेः। वृषायमाणोऽवृणीतु सोमम्। त्रिकंद्रुकेष्वपिबथ्मुतस्य। आ सायंकं मधवां दत्तु वज्रम्। अहन्नेनं प्रथमजा महीनाम्॥१३॥

यदिन्द्राहं प्रथमजा मर्हीनाम्। आन्मायिनामीमिनाः प्रोत मायाः। आथसूर्यं
जुनयुन्द्यामुषासम्। तादीक्रा शत्रून् किलविविथ्से। अहंवृत्रं वृत्रतरं व्यसम्।
इन्द्रो वज्रेण महुता वधेन। स्कन्धांसीवु कुलिशेनाविवृक्णा। अहिः शयत
उपपृष्ठिव्याम्। अयोध्येव दुर्मद आ हि जुहो। महावीरं तुविबाधमृजीषम्॥१४॥

नातारीरस्य समृतिं वधानाम्। सः रुजानाः पिपिषु इन्द्रशत्रुः। विश्वो विहाया
अरतिः। वसुर्दधे हस्ते दक्षिणे। तरणिर्न शिश्रथत्। श्रवस्याया न शिश्रथत्।
विश्वस्मा इदिषुध्युसे। देवता हव्यमूहिषे। विश्वस्मा इथ्युकृते वारमृण्वति।
अग्निर्द्वारा व्यृण्वति॥१५॥

उदुज्जिहानो अभि काममीरयन्। प्रपृश्चन्विश्वा भुवनानि पूर्वथा॥ आ केतुना
सुषमिष्ठो यजिष्ठः। कामं नो अग्ने अभिहर्य दिग्भ्यः। जुषाणो हव्यमृतेषु
दूद्यवः। आ नो रुयिं बहुलां गोमतीमिषम्। नि धैहि यक्षदमृतेषु भूषन्। अश्विना
यज्ञमागतम्। दाशुषः पुरुदससा। पूषा रक्षतु नो रुयिम्॥१६॥

इमं यज्ञमश्विना वर्धयन्ता। इमौ रथिं यजमानाय धत्तम्। इमौ पशूत्रक्षतां
विश्वतो नः। पूषा नः पातु सदमप्रयच्छन्। प्रते महे सरस्वति। सुभर्गे वाजिनीवति।
सत्यवाचे भरे मतिम्। इदं तै हव्यं घृतवर्थसरस्वति। सत्यवाचे प्रभरेमा हवीःषि।
इमानि ते दुरिता सौभर्गानि। तेभिर्वियः सुभगासः स्याम॥१७॥

वृज्यहीनामृजीवं वृण्वति रक्षतु नो रथिः सौभर्गान्येकं च॥——————[४]

यज्ञो रथो यज्ञ ईशे वसूनाम्। यज्ञः सस्यानामुत सुक्षितीनाम्। यज्ञ इष्टः
पूर्वचित्तिं दधातु। यज्ञो ब्रह्मण्वाः अप्येतु देवान्। अयं यज्ञो वर्धतां गोभिरश्वैः।
इयं वेदिः स्वपत्या सुवीरा। इदं ब्रह्मिरति ब्रह्मीःष्यन्या। इमं यज्ञं विश्वे अवन्तु
देवाः। भग एव भगवाः अस्तु देवाः। तेन वयं भगवन्तः स्याम॥१८॥

तं त्वा भग र्सव इओहवीमि। स नो भग पुरएता भवेह। भग प्रणेतर्भग
सत्यराधः। भगेमां धियमुदव ददन्नः। भग प्रणो जनय गोभिरश्वैः। भग प्र
नृभिर्नृवन्तः स्याम। शश्वतीः समा उपयन्ति लोकाः। शश्वतीः समा उपयन्त्यापः।

इष्टं पूर्ते शश्वतीनां समानां शश्वतेन। हविषेष्टाऽनुन्तं लोकं परमा रुरोह॥१९॥

इयमेव सा या प्रथमा व्यौच्छ्रुता। सा रूपाणि कुरुते पञ्च देवी। द्वे स्वसारौ वयत्स्तत्रमेतत्। सनातनं वितते षण्मयूखम्। अवान्याऽस्तन्तून्किरतो धृत्तो अन्यान्। नावपृज्याते न गमाते अन्तम्। आ वौ यन्तूदवाहासो अद्य। वृष्टिं ये विश्वे मरुतो जुनन्ति। अयं यो अग्निर्मरुतः समिष्ठः। एतं जुषध्वं कवयो युवानः॥२०॥

धारावरा मरुतो धृष्णुवोजसः। मृगा न भीमास्तविषेभिर्मर्मिभिः। अग्रयो न शुशुचाना ऋजीषिणः। भ्रुमिन्धमन्त उप गा अवृण्वता वि चक्रमे त्रिर्देवः। आ वेघसं नीलपृष्ठं बृहन्तम्। बृहस्पतिः सदने सादयध्वम्। सादद्योनि दम आ दीदिवांसम्। हिरण्यवर्णमरुषं संपेम। स हि शुचिः शतपत्रः स शुन्ध्यः॥२१॥

हिरण्यवाशीरिषिरः सुवरूपाः। बृहस्पतिः स स्वावेश ऋष्वाः। पूरु सखिभ्य आसुतिं करिष्ठः। पूषुङ्ग स्तवं ब्रुते वयम्। नरिष्येम कुदाचन। स्तोतारस्त इह

स्मासि। यास्ते पूषना वौ अन्तः समुद्रे। हिरण्यर्णवेर्न्तरिक्षे चरन्ति। याभिर्यासि
दृत्याऽ सूर्यस्य। कामेन कृतश्रवं इच्छमानः॥२२॥

अरण्यान्यरण्यान्यसौ। या प्रेव नश्यसि। कथा ग्रामं न पृच्छसि। न त्वाभीरिव
विन्दती (३)। वृषारवाय वदते। यदुपावति चिच्चिकः। आघाटीभिरिव धावयन्।
अरण्यानिर्महीयते। उत गावं इवादन्। उतो वेशमेव दृश्यते॥२३॥

उतो अरण्यानिः सायम्। शुक्टीरिव सर्जति। गामज्ञेषु आ हृयति।
दार्वज्ञेषु उपावधीत्। वसंन्नरण्यान्याऽ सायम्। अकुक्षुदिति मन्यते। न वा
अरण्यानिरहन्ति। अन्यश्वेनाभिगच्छति। स्वादोः फलस्य जग्ध्वा। यत्र कामं नि
पद्यते। आज्ञनगन्धीऽ सुरभीम्। बुहुनामकृषीवलाम्। प्राहं मृगाणां मातरम्।
अरण्यानीमशऽसिषम्॥२४॥

स्याम् रुरोहु युवानः शुन्ध्यूरिच्छमानो दृश्यते निपद्यते चृत्वारि च॥——————[५]

वार्त्रहत्याय शवसे। पृतनासाह्याय च। इन्द्र त्वा वर्तयामसि। सुब्रह्माणं वीरवन्तं

बृहन्तम् । उरुं गंभीरं पृथुबुद्धमिन्द्र। श्रुतर्षिमुग्रमभिमातिषाहम् । अस्मभ्यं चित्रं
वृषणं रुयिं दाः । क्षेत्रियै त्वा निरक्रृत्यै त्वा । द्रुहो मुश्चामि वरुणस्य पाशात् ।
अनागसं ब्रह्मणे त्वा करोमि ॥ २५ ॥

शिवे ते द्यावापृथिवी उभे इमे । शं ते अग्निः सुहाद्विरस्तु । शं द्यावापृथिवी
सुहौषधीभिः । शमन्तरिक्षं सुह वातेन ते । शं ते चतस्रः प्रदिशो भवन्तु । या
दैवीश्वतसः प्रदिशः । वातपत्रोरभि सूर्यो विचष्टे । तासां त्वा जुरसु आ दंधामि ।
प्रयक्षम् एतु निरक्रृतिं पराचैः । अमोचि यक्षमा हुरितादवर्त्ये ॥ २६ ॥

द्रुहः पाशान्त्रिरक्रृत्यै चोदमोचि । अहा अवर्तिमविदथ्योनम् । अप्यभूद्वद्रे
सुकृतस्य लोके । सूर्यमृतं तमसो ग्राह्या यत् । देवा अमुश्चन्नसृजन्व्येनसः ।
एवमुहमिमं क्षेत्रियाङ्गामिशसात् । द्रुहो मुश्चामि वरुणस्य पाशात् । बृहस्पते
युवमिन्द्रश्च वस्वः । दिव्यस्येशाथे उत पार्थिवस्य । धृतं रुयिः स्तुवते
कीरयेचित् ॥ २७ ॥

यूयं पात् स्वस्तिभिः सदा नः। देवायुधमिन्द्रमा जोहुवानाः। विश्वावृधमभि ये
रक्षमाणाः। येन हुता दीर्घमध्वानुमायन्। अनुन्तमर्थमनिवर्थ्यमानाः। यत्ते सुजाते
हिमवंश्सु भेषजम्। मयोभूः शन्तम् यद्वदोसि। ततो नो देहि सीबले। अदो
गिरिभ्यो अधि यत्प्रधावसि। सुशोभमाना कन्येव शुभ्रे॥२८॥

तां त्वा मुद्गला हविषां वर्धयन्ति। सा नः सीबले रयिमा भाजयेह। पूर्व
देवा अपरेणानुपश्यं जन्मभिः। जन्मान्यवरैः पराणि। वेदानि देवा अयमस्मीति
माम्। अहं हित्वा शरीरं जरसः परस्तात्। प्राणापानौ चक्षुः श्रोत्रम्। वाचं मनस्सि
सम्भृताम्। हित्वा शरीरं जरसः परस्तात्। आ भूतिं भूतिं वयमश्ववामहै। इमा एव
ता उषसो याः प्रथमा व्यौच्छन्। ता देव्यः कुर्वते पञ्चरूपा। शश्वतीर्नाविपृज्यन्ति।
न गमन्त्यन्तम्॥२९॥

करोम्यवर्त्यै चिच्छुभ्रेऽश्ववामहै चृत्वारिं च॥

[६]

वसूनां त्वाऽर्धीतेन। रुद्राणामूर्ध्या। आदित्यानां तेजसा। विश्वेषां देवानां

क्रतुना। मूरुतमेत्रां जुहोमि स्वाहा०। अभिभूतिरुहमागमम्। इन्द्रसखा स्वायुधः।
आस्वाशांसु दुष्प्रहः। इदं वर्चो अग्निनां दत्तमागात्। यशो भर्गः सह ओजो बलं
च॥३०॥

दीर्घायुत्वाय शतशारदाय। प्रतिगृण्णामि महते वीर्याय। आयुरसि विश्वायुरसि।
सर्वायुरसि सर्वमायुरसि। सर्वं मु आयुर्भूयात्। सर्वमायुर्गेषम्। भूर्भुवः सुवः।
अग्निर्धर्मेणान्नादः। मृत्युर्धर्मेणान्नपतिः। ब्रह्म क्षत्रः स्वाहा०॥३१॥

प्रजापतिः प्रणेता। बृहस्पतिः पुरएता। यमः पन्थाः। चन्द्रमाः पुनरसुः स्वाहा०।
अग्निरन्नादोऽन्नपतिः। अन्नाद्यमस्मिन् यज्ञे यजमानाय ददातु स्वाहा०। सोमो राजा
राजपतिः। राज्यमस्मिन् यज्ञे यजमानाय ददातु स्वाहा०। वरुणः सम्राट्थसम्राद्वतिः।
साम्राज्यमस्मिन् यज्ञे यजमानाय ददातु स्वाहा०॥३२॥

मित्रः क्षत्रं क्षत्रपतिः। क्षत्रमस्मिन् यज्ञे यजमानाय ददातु स्वाहा०। इन्द्रो बलं
बलपतिः। बलमस्मिन् यज्ञे यजमानाय ददातु स्वाहा०। बृहस्पतिर्ब्रह्म ब्रह्मपतिः।

ब्रह्मस्मिन् यज्ञे यजमानाय ददातु स्वाहा॑॥। सुविता राष्ट्रं राष्ट्रपतिः। राष्ट्रमस्मिन् यज्ञे यजमानाय ददातु स्वाहा॑॥। पूषा विशां विद्वतिः। विशमस्मिन् यज्ञे यजमानाय ददातु स्वाहा॑॥। सरस्वती पुष्टिः पुष्टिपत्री। पुष्टिमस्मिन् यज्ञे यजमानाय ददातु स्वाहा॑॥। त्वष्टा पशुनां मिथुनानां रूपकृद्रूपपतिः। रुपेणास्मिन् यज्ञे यजमानाय पशून्ददातु स्वाहा॑॥॥३३॥

च स्वाहा॑ साम्राज्यमस्मिन् यज्ञे यजमानाय ददातु स्वाहा॑ विशमस्मिन् यज्ञे यजमानाय ददातु स्वाहा॑ चृत्वार्इ च (अग्निः सोमो वरुणो मित्र इन्द्रो बृहस्पतिः सविता पूषा सरस्वती त्वष्टा दश॥)॥ [७]

स ई॒ पाहि॒ य ऋजीषी॒ तरु॑त्रः। यः शिप्रवान्वृषभो॒ यो॒ मतीनाम्। यो॒ गौत्रभिद्वच्चभृद्यो॒ हरिष्ठाः। स इन्द्र चित्रां अभि॒ तृन्धि॒ वाजान्। आ॒ ते॒ शुष्मो॒ वृषभं॒ एतु॒ पश्चात्। ओत्तरादधरागा॒ पुरस्तात्। आ॒ विश्वतो॒ अभिसमैत्वर्वाङ्। इन्द्र॑ द्युम्नं॒ सुवर्वद्धेह्यस्मै। प्रोष्वस्मै॒ पुरोरुथम्। इन्द्राय॑ शूष्मर्चत॥३४॥

अभीके॑ चिदु॑ लोककृत्। सङ्गे॑ समथ्सु॑ वृत्रहा। अस्माकं॑ बोधि॑ चोदिता।

न भर्ता मन्यु केषांम्। ज्याका अधि धन्वंसु। इन्द्रं वयः शुनासीरम्। अस्मिन्
यज्ञे हवामहे। आ वाजैरुपं नो गमत्। इन्द्रायु शुनासीराय। सुचा जुहुत नो
हविः॥३५॥

जुषतां प्रति मेधिरः। प्र हव्यानि घृतवन्त्यस्मै। हर्यश्वाय भरता सजोषाः।
इन्द्रतुभिर्ब्रह्मणा वावृथानः। शुनासीरी हविरिदं जुषस्व। वयः सुपुर्णा उपसेदुरिन्द्रम्।
प्रियमेधा ऋषयो नाधमानाः। अपं ध्वान्तमूर्णुहि पूर्धि चक्षुः। मुमुग्ध्यस्मान्त्रिधयेऽव
बद्धान्। बृहदिन्द्राय गायत॥३६॥

मरुतो वृत्रहन्तम्। येनु ज्योतिरजनयन्वतावृधः। देवं देवाय जागृवि।
कामिहैकाः क इमे पंतङ्गाः। मान्थालाः कुलिपरिमापतन्ति। अनांवृतैनाम्नाधमन्तु
देवाः। सौपर्ण चक्षुस्तुनुवा विदेय। एवा वन्दस्व वरुणं बृहन्तम्।
नमस्याधीरम्मृतस्य गोपाम्। स नुः शर्म त्रिवर्ळथं वियः सत्॥३७॥

यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः। नाके सुपुर्णमुप यत्पतन्तम्। हृदा वेनन्तो

अभ्यचक्षत त्वा। हिरण्यपक्षं वरुणस्य दूतम्। यमस्य योनौ शकुनं भुरण्युम्। शं नो देवीरभिष्ठये। आपो भवन्तु पीतयै॥ शं योरभि स्तवन्तु नः। ईशाना वार्याणाम्। क्षयन्तीश्वरपूनाम्॥ ३८॥

अपो याचामि भेषजम्। अफसु मे सोमो अब्रवीत्। अन्तर्विशानि भेषजा। अग्निं च विश्वशम्भुवम्। आपश्च विश्वमैषजीः। यदप्सु ते सरस्वति। गोष्वश्वेषु यन्मधुं। तेन मे वाजिनीवति। मुखमङ्गि सरस्वति। या सरस्वती वैशम्भल्या॥ ३९॥

तस्यां मे रास्व। तस्यांस्ते भक्षीय। तस्यांस्ते भूयिष्ठभाजो भूयास्म। अहं तदस्मि मदसि त्वमेतत्। ममांसि योनिस्तव् योनिरस्मि। ममैव सन्वहं हृव्यान्यग्ने। पुत्रः पित्रे लोककृञ्ञातवेदः। इहैव सन्तत्र सन्त त्वाऽग्ने। प्राणेन वाचा मनसा बिभर्मि। तिरो मा सन्तुमायुर्मा प्रहासीत्॥ ४०॥

ज्योतिषा त्वा वैश्वानरेणोपतिष्ठे। अयं ते योनिरकृत्वियः। यतो जातो अरोचथाः। तं जानन्नग्ने आरोह। अथां नो वर्धया रुयिम्। या ते अग्ने यज्ञियां

तु नूस्तयेह्यारोहात्माऽत्मानम् । अच्छा वसौनि कृणवन्नस्मे नर्या पुरुणी । यज्ञो
भूत्वा यज्ञमा सीदु स्वां योनिम् । जातवेदो भुव आ जायमानः सक्षयु एहिं ।
उपावरोह जातवेदः पुनस्त्वम् ॥४१॥

देवेभ्यो हृव्यं वह नः प्रजानन् । आयुः प्रजाः रथिमस्मासु धेहि । अजस्तो
दीदिहि नो दुरोणे । तमिन्द्रं जोहवीमि मधवान्मुग्रम् । सुत्रा दधानुमप्रतिष्कृतः ।
शवाः सि । मः हिष्ठो गीर्भिरा च यज्ञियोऽवर्वर्तत् । राये नो विश्वा सुपथा कृणोतु
वज्ञी । त्रिकद्रुकेषु महिषो यवाशिरं तुविशुष्मस्तृपत् । सोममपिबद्धिष्ठुना सुतं यथा-
ऽवशत् । स ई ममाद् महि कर्म कर्तवे महामुरुम् ॥४२॥

सैनः सश्वद्वेवं देवः सत्यमिन्दुः सत्य इन्द्रः । विद्यर्ती सुरमा रुणमद्रेः ।
महि पाथः पूर्व्यः सद्धियक्षः । अग्रं नयथसुपद्यक्षराणाम् । अच्छा रवं प्रथमा
जानुतीगत् । विदद्व्यः सुरमा दृढमूर्वम् । येनानुकुं मानुषी भोजते विदा । आ
ये विश्वाः स्वपत्यानि चकुः । कृणवानासो अमृतत्वाय गतुम् । त्वं नृभिर्नृपते

देवहूतौ॥४३॥

भूरीणि वृत्वा हर्यश्च ह॒सि। त्वन्निदंस्युश्चुमुरिम्। धुनि॑ चास्वापयो दुभीतये
सुहन्तु॑। एवा पा॑हि प्रलथा॑ मन्दतु॑ त्वा। श्रुधि॑ ब्रह्म॑ वावृधस्वोत गीर्भिः। आविः
सूर्य॑ कृणुहि पीपिहीषः। जुहि॑ शत्रू॑ रुभि॑ गा इन्द्र॑ तृन्धि। अग्ने॑ बाधस्व॑ वि॑ मृधौ॑
नुदस्व। अपार्मीवा॑ अप॑ रक्षा॑सि॑ सेध। अ॒स्माथ्संमुद्राद्वृहूतो॑ दिवो॑ नः॥४४॥

अ॒पां भूमानु॑मुप॑ नः॑ सृजे॒ह। यज्ञ॑ प्रति॑ तिष्ठ॑ सुमृतौ॑ सुशेवा॑ आ॑ त्वा॑। वसूनि॑
पुरुधा॑ विंशत्नु। दीर्घमायुर्यज्मानाय॑ कृण्वन्। अथा॑मृतेन॑ जरितारंमङ्गि॑। इन्द्र॑ः
शुनावद्वितीनोति॑ सीरम्। संवध्सरस्य॑ प्रतिमाणंमेतत्। अर्कस्य॑ ज्योतिस्तदिदास॑
ज्येष्ठम्। संवध्सर॑ शुनवृथ्सीरंमेतत्। इन्द्रस्य॑ राधः॑ प्रयतं पुरु॑ त्मना॑। तदर्करूपं
विमिमानमेति। द्वादशारे॑ प्रति॑ तिष्ठृतीद्वृषां। अश्वायन्तो॑ गव्यन्तो॑ वाजयन्तः। हवांमहे॑
त्वोपगन्तवा॑ उ। अ॒भूषन्तस्त्वा॑ सुमृतौ॑ नवायाम्। वृयमिन्द्र॑ त्वा॑ शुन॑ हुवेम॥४५॥

अ॒चत् हुविर्गायत य॑सच्चरूपणीनां॑ वैशम्भुल्या॑ हांसीत्वमुरु॑ देवहूतौ॑ नस्त्वना॑ पद्मा॑॥

प्राण उदेहि पुनरा नौ भर यज्ञो रायो वात्रहत्याय वसूनाऽ स ई पाह्यैषौ॥८॥
 प्राणो रक्षत्यगृभीता धारावरा मुरुतो दीर्घायुत्वाय ज्योतिषा त्वा पञ्चचत्वारिंशत्॥४५॥
 प्राणः शुनः हुवेम्॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके पञ्चमः प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ षष्ठमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके षष्ठः प्रपाठकः ॥

स्वाद्वीं त्वा॑ स्वादुना॑॥ तीव्रां तीव्रेण। अ॒मृतां॑मृतैन। मधु॑मर्तो॑ मधु॑मता। सृजामि॑
सः॑ सोमेन। सोमो॑ऽस्य॑शिभ्या॑ पच्यस्व। सरस्वत्यै पच्यस्व। इन्द्राय॑ सुत्राम्णै॑
पच्यस्व। परीतो॑ षिञ्चिता॑ सुतम्। सोमो॑ य उत्तमः॑ हुविः॥१॥

दृधन्वा॑ यो॑ नर्यो॑ अ॒फस्वं॑न्तरा। सुषावु॑ सोमु॑मद्रिभिः। पुनातु॑ ते॑ परि॑सुतम्॑। सोमः॑
सूर्यस्य॑ दुहिता। वारेण॑ शश्वता॑ तना॑॥ वायुः॑ पूतः॑ पुवित्रेण। प्राङ्गस्मोमो॑ अतिंद्रुतः।
इन्द्रस्य॑ युज्युः॑ सखा॑॥ वायुः॑ पूतः॑ पुवित्रेण। प्रत्यङ्गस्मोमो॑ अतिंद्रुतः॥२॥

इन्द्रस्य॑ युज्युः॑ सखा॑॥ ब्रह्म॑ क्षत्रं॑ पवते॑ तेज॑ इन्द्रियम्। सुरया॑ सोमः॑ सुत
आसुतो॑ मदाय। शुक्रेण॑ देव॑ देवताः॑ पिपृग्निः। रसेनान्नं॑ यजंमानाय॑ धौहि। कुविदङ्गं॑
यवंमन्तो॑ यवंश्चित्। यथा॑ दान्त्यनुपूर्व॑ वियूया॑। इहेहैषां॑ कृणुतु॑ भोजनानि। ये॑
बुरुहिषो॑ नमो॑वृक्तिं॑ न जग्मुः। उपयामगृहीतो॑ऽस्य॑शिभ्या॑ त्वा॑ जुष्ट॑ गृह्णामि॥३॥

सरस्वत्या इन्द्राय सुत्राम्णैः। एष ते योनिस्तेजसे त्वा। वीर्याय त्वा बलाय
त्वा। तेजोऽसि तेजो मयि धेहि। वीर्यमसि वीर्य मयि धेहि। बलमसि बलं मयि
धेहि। नाना हि वां देवहितः सदः कृतम्। मा सः सृक्षाथां परमे व्योमन्। सुरा
त्वमसि शुभ्मिणी सोमं एषः। मा मां हिंसीः स्वां योनिमाविशन्॥४॥

उपयामगृहीतोऽस्याश्विनं तेजः। सारस्वतं वीर्यम्। ऐन्द्रं बलम्। एष ते
योनिर्मोदाय त्वा। आनन्दाय त्वा महसे त्वा। ओजोऽस्योजो मयि धेहि।
मन्युरसि मन्युं मयि धेहि। महोऽसि महो मयि धेहि। सहोऽसि सहो मयि
धेहि। या व्याघ्रं विषूचिका। उभौ वृकं च रक्षति। श्येनं पंतुत्रिणः सिंहम्।
सेमं पात्वहसः। सम्पृचः स्थं सं मा भुद्रेण पृङ्ग। विपृचः स्थं वि मा पाप्मना
पृङ्ग॥५॥

हृविः प्रत्यइख्योमो अतिंद्रुतो गृह्णाम्याविशन्विषूचिका पञ्चं च॥

[१]

सोमो राजाऽमृतः सुतः। कृजीषेणाजहान्मृत्युम्। कृतेन सत्यमिन्द्रियम्।

विपानं शुक्रमन्धसः। इन्द्रस्येन्द्रियम्। इदं पयोऽमृतं मधुं। सोममन्द्रो व्यपिबत्।
छन्दसा हुःसः शुचिषत्। कृतेन सत्यमिन्द्रियम्। अन्द्यः क्षीरं व्यपिबत्॥६॥

कुरुङ्गिरसो धिया। कृतेन सत्यमिन्द्रियम्। अन्नात्परिसुतो रसम्। ब्रह्मणा
व्यपिबत् क्षुत्रम्। कृतेन सत्यमिन्द्रियम्। रेतो मूत्रं विजहाति। योनि
प्रविशदिन्द्रियम्। गर्भो जरायुणाऽवृतः। उल्बं जहाति जन्मना। कृतेन
सत्यमिन्द्रियम्॥७॥

वेदैन रूपे व्यक्तरोत्। सतासती प्रजापतिः। कृतेन सत्यमिन्द्रियम्। सोमेन सोमै
व्यपिबत्। सुतासुतौ प्रजापतिः। कृतेन सत्यमिन्द्रियम्। दृष्ट्वा रूपे व्याकरोत्।
सत्यानृते प्रजापतिः। अश्रद्धामनृतेऽदधात्। श्रद्धां सत्ये प्रजापतिः। कृतेन
सत्यमिन्द्रियम्। दृष्ट्वा परिसुतो रसम्। शुक्रेण शुक्रं व्यपिबत्। पयः सोमं प्रजापतिः।
कृतेन सत्यमिन्द्रियम्। विपानं शुक्रमन्धसः। इन्द्रस्येन्द्रियम्। इदं पयोऽमृतं
मधुं॥८॥

अन्द्रः क्षीरं व्यपिङ्गम्नुर्तेन सूत्यमिन्द्रियः श्रुद्धाः सूत्ये प्रजापतिरुष्टो च। [२]

सुरावन्तं बर्हिषद् सुवीरम्। यज्ञः हिन्वन्ति महिषा नमोभिः। दधानाः सोमं दिवि देवतासु। मदेमेन्द्रं यज्ञमानाः स्वर्काः। यस्ते रसः सम्भृत् ओषधीषु। सोमस्य शुष्मः सुरया सुतस्य। तेन जिन्व यज्ञमानं मदेन। सरस्वतीमश्विनाविन्द्रमग्निम्। यमश्विना नमुचेरासुरादधिं। सरस्वत्यसनोदिन्द्रियाय। ९॥

इमन्तः शुक्रं मधुमन्तमिन्दुम्। सोमः राजानमिह भक्षयामि। यदत्र रिसः रसिनः सुतस्य। यदिन्द्रो अपिबच्छर्चीभिः। अहं तदस्य मनसा शिवेन। सोमः राजानमिह भक्षयामि। पितृभ्यः स्वधाविभ्यः स्वधा नमः। पितामहेभ्यः स्वधाविभ्यः स्वधा नमः। प्रपितामहेभ्यः स्वधाविभ्यः स्वधा नमः। अक्षम्पितरः। १०॥

अर्मीमदन्त पितरः। अर्तीतृपन्त पितरः। अर्मीमृजन्त पितरः। पितरः शुन्धध्वम्। पुनन्तु मा पितरः सोम्यासः। पुनन्तु मा पितामहाः। पुनन्तु प्रपितामहाः। पवित्रेण शूतायुषा। पुनन्तु मा पितामहाः। पुनन्तु प्रपितामहाः। ११॥

पुवित्रेण शुतायुषा। विश्वमायुर्व्यशज्वै। अग्ने आयूर्षि पवसेऽग्ने पवस्व।
 पवमानः सुवर्जनः पुनन्तु मा देवजनाः। जातवेदः पुवित्रवद्यत्ते पुवित्रमुर्चिषि।
 उभाभ्यां देव सवितर्वश्वदेवी पुनती। ये समानाः समनसः। पितरो यमुराज्यै।
 तेषां लोकः स्वधा नमः। यज्ञो देवेषु कल्पताम्॥१२॥

ये संजाताः समनसः। जीवा जीवेषु मामुकाः। तेषां श्रीर्मयि कल्पताम्।
 अस्मिन्लोके शतः समाः। द्वे सुर्ती अशृणवं पितृणाम्। अहं देवानां मुत मत्यनाम्।
 याभ्यामिदं विश्वमेजुर्थसमेति। यदन्तरा पितरं मातरं च। इदं हृविः प्रजननं मे
 अस्तु। दशवीरः सर्वगणः स्वस्तयै। आत्मसनिं प्रजासनि। पशुसन्यभयसनि
 लोकसनि। अग्निः प्रजां बहुलां मै करोतु। अन्नं पयो रेतो अस्मासु धत्त।
 रायस्पोषमिष्मूर्जमस्मासु दीधरथ्वाहां॥१३॥

इन्द्रियाय पितरः शुतायुषा पुनन्तु मा पितामुहाः पुनन्तु प्रपितामहाः कल्पताः स्वस्तये पश्च च॥ [३]

सीसेन् तत्रं मनसा मनीषिणः। ऊर्णसूत्रेण कवयो वयन्ति। अश्विना यज्ञः

संविता सरस्वती। इन्द्रस्य रूपं वरुणो भिषज्यन्। तदस्य रूपममृतः शर्चाभिः।
 तिस्मोऽदधुर्देवताः सरराणाः। लोमानि शष्पैर्बहुधा न तोकम्भिः। त्वगस्य
 माः समभवन्न लाजाः। तदश्विनो भिषजो रुद्रवर्तनी। सरस्वती वयति पेशो
 अन्तरः॥१४॥

अस्थि मञ्जानं मासरैः। कारोतरेण दधतो गवाँ त्वचि। सरस्वती मनसा पेशलं
 वसुं। नासत्याभ्यां वयति दर्शतं वपुः। रसं परिसुता न रोहितम्। नग्नहुर्धीरस्तसरन्न
 वेम। पयसा शुक्रममृतं जनित्रम्। सुरया मूत्राञ्जनयन्ति रेतः। अपामतिं दुर्मतिं
 बाधमानाः। ऊर्वध्यं वातः सबुवन्तदारात्॥१५॥

इन्द्रः सुत्रामा हृदयेन सत्यम्। पुरोडाशेन सविता जंजान। यकृत्क्लोमानं वरुणो
 भिषज्यन्। मतस्ते वायुव्यैर्न मिनाति पित्तम्। आन्त्राणि स्थाली मधु पिन्वमाना।
 गुदा पात्राणि सुदुघा न धेनुः। श्येनस्य पत्रं न पूर्हा शर्चाभिः। आसन्दी नाभिरुदरं
 न माता। कुम्भो वनिष्ठुर्जनिता शर्चाभिः। यस्मिन्नग्रे योन्यां गर्भो अन्तः॥१६॥

प्लुशीर्व्यक्तः शतधारु उथसः। दुहे न कुम्भीङ्ग स्वधां पितृभ्यः। मुखः सदस्य
शिर इथ्सदेन। जिह्वा पवित्रमश्चिना सः सरस्वती। चप्पन्न पायुर्भिषगस्य वालः।
वस्तिर्न शेषो हरसा तरस्वी। अश्चिभ्यां चक्षुरमृतं ग्रहाभ्याम्। छागेन तेजो हविषा
शृतेन। पक्ष्माणि गोधूमैः क्लैरुतानि। पेशो न शुक्लमसिंत वसाते॥१७॥

अविन्न मेषो नसि वीर्याय। प्राणस्य पन्था अमृतो ग्रहाभ्याम्।
सरस्वत्युपवाकैर्व्यनम्। नस्यानि बुरहिर्बदरैर्जजान। इन्द्रस्य रूपमृषभो
बलाय। कर्णाभ्याङ्ग श्रोत्रममृतं ग्रहाभ्याम्। यवा न बुरहिर्भुवि केसराणि। कर्कन्धु
जज्ञे मधु सारघं मुखात्। आत्मनुपस्थे न वृक्स्य लोम। मुखे श्मश्रौणि न
व्याघ्रलोमम्॥१८॥

केशा न शीरुपन् यशसे श्रियै शिखा। सिङ्हस्य लोम त्विषिरिन्द्रियाणि।
अङ्गाभ्यात्मन्मिषजा तदश्चिना। आत्मानमङ्गः समधाऽथसरस्वती। इन्द्रस्य रूपः
शतमानमायुः। चन्द्रेण ज्योतिरमृतं दधाना। सरस्वती योन्यां गर्भमन्तः। अश्चिभ्यां

पल्ली सुकृतं बिभर्ति। अ॒पा॑ रसैन् वरुणो न साम्रा॑॥ इन्द्रङ् श्रि॒यै जु॒नयंत्र॒पसु॑
राजा॑॥ तेजः पश्ना॑ हुविरिन्द्रियावंत्। परि॒स्तुता॑ पयंसा सारुघं मधुं। अ॒श्विभ्या॑
दुग्धं भिषजा॑ सरस्वत्या सुतासुताभ्यांम्। अ॒मृतः सोमु॑ इन्दुः॥१९॥

अन्तरं आग्रदुन्तर्वसाते व्याग्रलोमः राजा॑ चत्वारि॑ च॥

[४]

मि॒त्रोऽसि॑ वरुणोऽसि॑। समहं विश्व॑द्वैः। क्षुत्रस्य॑ नाभिरसि॑। क्षुत्रस्य॑ योनिरसि॑।
स्योनामा॑ सर्वांदा॑। सुषदामा॑ सर्वांदा॑। मा॑ त्वा॑ हि॑सीत्। मा॑ मा॑ हि॑सीत्। निषंसाद॑
धृतव्रंतो॑ वरुणः। पुस्त्या॑स्वा॥२०॥

साम्रा॑ज्याय सुकृतुः। देवस्य॑ त्वा॑ सवितुः प्रसुवे। अ॒श्विनो॑बर्हुभ्यांम्। पूष्णो॑
हस्तांभ्याम्। अ॒श्विनो॑र्भेषंज्येन। तेजसे॑ ब्रह्मवर्चसायाभिषिंश्वामि। देवस्य॑ त्वा॑
सवितुः प्रसुवे। अ॒श्विनो॑बर्हुभ्यांम्। पूष्णो॑ हस्तांभ्याम्। सरस्वत्यै॑ भैषंज्येन॥२१॥

वीर्यान्नाद्यायाभिषिंश्वामि। देवस्य॑ त्वा॑ सवितुः प्रसुवे। अ॒श्विनो॑बर्हुभ्यांम्।
पूष्णो॑ हस्तांभ्याम्। इन्द्रस्येन्द्रियेण। श्रि॒यै यशस्से॑ बलायाभिषिंश्वामि। को॑ऽसि॑

कतुमौऽसि। कस्मै त्वा कायं त्वा। सुक्षेकाँ(४) सुमङ्गलाँ(४) सत्यराजा(३)न।
शिरो मे श्रीः॥२२॥

यशो मुखम्। त्विषि: केशश्च श्मश्रूणि। राजा मे प्राणौऽमृतम्। सप्राद्वक्षुः।
विराहोत्रम्। जिह्वा मे भुद्रम्। वाङ्महः। मनो मन्युः। स्वराङ्गामः। मोदाः प्रमोदा
अङ्गुलीरङ्गानि॥२३॥

चित्तं मे सहः। बाहू मे बलमिन्द्रियम्। हस्तौ मे कर्म वीर्यम्। आत्मा क्षत्रमुरो
मम। पृष्ठीर्मे राष्ट्रमुदरमःसौः। ग्रीवाश्च श्रोण्यौ। ऊरु अर्ली जानुनी। विशो
मेऽङ्गानि सुर्वतः। नाभिर्मे चित्तं विज्ञानम्। पायुर्मेऽपचितिर्भुसत्॥२४॥

आनन्दनन्दावाण्डौ मे० भगुः सौभाग्यं पसः। जङ्घाभ्यां पञ्चां धर्मौऽस्मि। विशि
राजा प्रतिष्ठितः। प्रति क्षत्रे प्रति तिष्ठामि राष्ट्रे। प्रत्यश्वेषु प्रति तिष्ठामि गोषु।
प्रत्यङ्गेषु प्रति तिष्ठाम्यात्मन्। प्रति प्राणेषु प्रति तिष्ठामि पुष्टे। प्रति द्यावापृथिव्योः।
प्रति तिष्ठामि यज्ञे॥२५॥

त्रुया देवा एकादशा। त्रुयस्त्रिंश्चाः सुराधसः। बृहस्पतिपुरोहिताः। देवस्य सवितुः
सुवे। देवा देवैरवन्तु मा। प्रथमा द्वितीयैः। द्वितीया स्तृतीयैः। तृतीयाः सुत्येन। सुत्यं
यज्ञेन। यज्ञो यजुर्भिः॥२६॥

यजूँषि सामंभिः। सामान्यृभिः। क्रचो याज्याभिः। याज्या वषद्वारैः। वषद्वारा
आहृतिभिः। आहृतयो मे कामान्धसमर्घयन्तु। भूः स्वाहा॑। लोमानि प्रयतिर्ममं।
त्वद्व आनंतिरागतिः। मांसं मु उपनतिः। वस्वस्थि। मञ्जा मु आनंतिः॥२७॥

पुस्त्यास्वा सरस्वत्यै भैषज्येन श्रीरङ्गानि भुसद्यज्ञे यज्ञो यजुर्भिरुपनतिर्द्वं च।

[५]

यद्वेवा देवहेडनम्। देवांसश्कृमा वयम्। अग्निर्मा तस्मादेनसः।
विश्वान्मुश्चत्वंहसः। यदि दिवा यदि नक्तम्। एनांसि चकृमा वयम्।
वयुर्मा तस्मादेनसः। विश्वान्मुश्चत्वंहसः। यदि जाग्रद्यदि स्वप्नौ। एनांसि
चकृमा वयम्॥२८॥

सूर्यो मा तस्मादेनसः। विश्वान्मुश्चत्वंहसः। यद्वामे यदरण्ये। यथसुभायां

यदिन्द्रिये। यच्छूद्रे यदर्थे॥ एनश्चकृमा वृयम्। यदेकस्याधि धर्मणि।
तस्यावृयजनमसि। यदापो अप्निया वरुणेति शपामहे। ततौ वरुण नो
मुश्च॥२९॥

अवभृथ निचङ्कुण निचेरुरसि निचङ्कुण। अवं देवैदेवकृतमेनोऽयाद। अवं
मत्यर्मत्यकृतम्। उरोरा नो देव रिषस्पाहि। सुमित्रा नु आप ओषधयः सन्तु।
दुर्मित्रास्तस्मै भूयासुः। योऽस्मान्द्वेष्टि। यं चं वृयं द्विष्मः। द्रुपदादिवेन्मुमुचानः।
स्विन्नः स्नात्वी मलादिव॥३०॥

पूतं पवित्रेणेवाऽज्यम्। आपः शुन्धन्तु मैनसः। उद्वयं तमसस्परि। पश्यन्ते
ज्योतिरुत्तरम्। देवं दैवता सूर्यम्। अग्न्म् ज्योतिरुत्तरम्। प्रतियुतो वरुणस्य
पाशः। प्रत्यस्तो वरुणस्य पाशः। एधोऽस्येधिषीमहि। सुमिदसि॥३१॥

तेजोऽसि तेजो मयि धेहि। अपो अन्वचारिषम्। रसेन समसृक्ष्महि। पयस्वा ९
अग्न आग्नमम्। तं मा सः सृजु वर्चसा। प्रजयो च धनेन च। सुमाववर्ति पृथिवी।

समुषाः। समु सूर्यः। समु विश्वमिदं जगत्। वैश्वानुरज्योतिर्भूयासम्। विभुं कामं
व्यंशजवै। भूः स्वाहा॥ ३२॥

स्वप्त् एनाऽसि चकृमा वृयं मुञ्च मलादिव सुमिदसि जगत्रीणि च॥ [६]

होता॑ यक्षथ्सुमिधेन्द्रमिडस्पदे। नाभा॑ पृथिव्या अधि॑। दिवो वर्षन्थसमिध्यते।
ओजिष्ठश्चरपणी॑ सहान्। वेत्वाऽऽज्यस्यु॑ होतुर्यजा॑। होता॑ यक्षुत्तनूनपातम्।
ऊतिभिर्जेतारमपराजितम्। इन्द्र॑ देवः॒ सुवर्विदम्॑। पृथिभिर्मधुमत्तमैः।
नराशः॒ सैन् तेजसा॥ ३३॥

वेत्वाऽऽज्यस्यु॑ होतुर्यजा॑। होता॑ यक्षुदिडाभिरिन्द्रमीडितम्। आजुह्वानुममर्त्यम्।
देवो देवैः सर्वीर्यः। वज्रहस्तः पुरन्दरः। वेत्वाऽऽज्यस्यु॑ होतुर्यजा॑। होता॑ यक्षद्वारुहिषीन्द्राि॑
वृषभं नर्यापसम्। वसुभीरुद्वैरादित्यैः। सुयुग्मिर्बुरुहिरासदत्॥ ३४॥

वेत्वाऽऽज्यस्यु॑ होतुर्यजा॑। होता॑ यक्षुदोजो॒ न वीर्यम्॑। सहो द्वारु॑ इन्द्रमवर्घयन्।
सुप्रायुणा॑ विश्रयन्तामृतावृधेः। द्वारु॑ इन्द्राय॑ मीढुषे॑। वियन्त्वाज्यस्यु॑ होतुर्यजा॑।

होता॑ यक्षदुषे॒ इन्द्रस्य॑ धेनू। सुदुधे॑ मातरौ॑ मुही। सवातरौ॑ न तेजसी।
वृथस्मिन्द्रमवर्धताम्॥३५॥

वीतामाज्यस्य॑ होतुर्यजं। होता॑ यक्षद्वैव्या॑ होतारा। भिषजा॑ सखाया। हुविषेन्द्रं
भिषज्यतः। कवी॑ देवौ प्रचेतसौ। इन्द्राय॑ धत्त इन्द्रियम्। वीतामाज्यस्य॑ होतुर्यजं।
होता॑ यक्षत्तिस्मो॑ देवीः। त्रयस्त्रिधातवेपसः। इडा॑ सरस्वती॑ भारती॥३६॥

मुहीन्द्रपलीरहुविष्मतीः। वियन्त्वाज्यस्य॑ होतुर्यजं। होता॑ यक्षत्वष्टारुमिन्द्रं
देवम्। भिषजं॑ सुयजं॑ घृतश्रियम्। पुरुरूपं॑ सुरेतसं॑ मुघोनिम्। इन्द्राय॑ त्वष्टा॑
दधिदिन्द्रियाणि। वेत्वाऽऽज्यस्य॑ होतुर्यजं। होता॑ यक्षद्वन्द्वस्पतिम्। शुमितारं॑
शुतकंतुम्। धियो॑ जोष्टारुमिन्द्रियम्॥३७॥

मध्वा॑ समञ्जन्यथिभिः॑ सुगेभिः। स्वदाति॑ हुव्यं॑ मधुना॑ घृतेन। वेत्वाऽऽज्यस्य॑
होतुर्यजं। होता॑ यक्षदिन्द्रुङ्ग॑ स्वाहाऽऽज्यस्य। स्वाहा॑ मेदसः। स्वाहा॑ स्तोकानाम्।
स्वाहा॑ स्वाहाकृतीनाम्। स्वाहा॑ हुव्यसूक्तीनाम्। स्वाहा॑ देवा॑ औज्युपान्।

स्वाहेन्द्रं होत्राज्ञुषाणाः। इन्द्र आज्यस्य वियन्तु। होतुर्यजं॥३८॥

तेजसाऽसददवर्धतां भारतीन्द्रियं जुषाणा द्वे चं (सुमिधेन्द्रनृतनूपांतमिडाभिर्गुहिष्योजं उषे दैव्यां तिस्सत्वष्टारं वनस्पतिमिन्द्रम्॥

सुमिधेन्द्रं चतुर्वेत्वेको वियन्तु द्विर्वतामेको वियन्तु द्विर्वेत्वेको वियन्तु होतुर्यजं॥) [७]

समिद्धं इन्द्रं उषसामनीके। पुरोरुचां पूर्वकृद्वावृथानः। त्रिभिर्देवैस्त्रिंशता
वत्रबाहुः। जघानं वृत्रं वि दुरो ववार। नराशसः प्रतिशूरो मिमानः। तनूनपात्रति
यज्ञस्य धाम। गोभिर्वपावन्मधुना समञ्जन्। हिरण्यैश्वन्द्री यंजति प्रचेताः। ईडितो
देवैरहरिवाऽ अभिष्ठिः। आजुहानो हुविषा शर्धमानः॥३९॥

पुरन्दरो मधवान् वत्रबाहुः। आयातु यज्ञमुपनो जुषाणः। जुषाणो
बुहिरहरिवान्न इन्द्रः। प्राचीनं सीदत्प्रदिशां पृथिव्याः। उरुव्यचाः प्रथमानं
स्योनम्। आदित्यैरक्तं वसुभिः सजोषाः। इन्द्रं दुरः कवृष्यो धावमानाः। वृषाणं
यन्तु जनयः सुपत्नीः। द्वारो देवीरभितो विश्रयन्ताम्। सुवीरा वीरं प्रथमान्
महोभिः॥४०॥

उषासानको बृहती बृहन्तम् । पयस्वती सुदुधे शूरमिन्द्रम् । पेशस्वती तन्तुना
संव्ययन्ती । देवानां देवं यजतः सुरुक्मे । दैव्या मिमान्ना मनसा पुरुत्रा । होतांराविन्द्रं
प्रथमा सुवाचा । मूर्धन् यज्ञस्य मधुना दधाना । प्राचीनं ज्योतिर्हविषा वृधातः । तिसो
देवीरहविषा वर्धमानाः । इन्द्रं जुषाणा वृषणं न पर्नीः ॥४१॥

अच्छिन्नं तन्तुं पयसा सरस्वती । इडा देवी भारती विश्वतूर्तिः । त्वष्टा दधिन्द्राय
शुष्मम् । अपाकोचिष्ट्यशसे पुर्खणि । वृषा यजन्वृषणं भूरिरेताः । मूर्धन् यज्ञस्य
समनकु देवान् । वनस्पतिरवसृष्टो न पाशैः । त्मन्यो समञ्जञ्जमिता न देवः ।
इन्द्रस्य हव्यैर्जठरं पृणानः । स्वदाति हव्यं मधुना घृतेन । स्तोकानामिन्दुं प्रति शूर
इन्द्रः । वृषायमाणो वृषभस्तुराषाट । घृतप्रुषा मधुना हव्यमुन्दन् । मूर्धन् यज्ञस्य
जुषताङ्गु स्वाहा ॥४२॥

शर्धमानो महोमि: पर्नीघृतेन चत्वारि च ॥

[८]

आचर्षणिप्रा विवेष यन्माँ । तः सुध्रीचीः । सुत्यमित्तन्न त्वावाऽ अन्यो अस्ति ।

इन्द्रं देवो न मत्यो ज्यायान्। अहन्नहिं परिशयान्मर्णः। अवासृजोऽपो अच्छां
समुद्रम्। प्रसंसाहिषे पुरुहूत् शत्रून्। ज्येष्ठस्ते शुष्मे इह रातिरस्तु। इन्द्रा भर्
दक्षिणेना वसूनि। पतिः सिन्धूनामसि रेवतीनाम्। स शेवृधमधिं धाद्युम्नमस्मे।
महि क्षत्रं जनाषाडिन्द्रं तव्यम्। रक्षा च नो मधोनः पाहि सूरीन्। राये च नः
स्वपुत्या इषे धौः॥४३॥

रेवतीनां चत्वारि च॥

[९]

देवं बुरुहिरिन्द्रं सुदेवं देवैः। वीरवंश्तीर्णं वेद्यामवर्धयत्। वस्तोर्वृतं
प्राक्तौर्भृतम्। राया बुरुहिष्मतोऽत्यंगात्। वसुवने वसुधेयस्य वेतु यज्ञ। देवीद्वारा
इन्द्रं सद्वृते। विद्वीर्यामन्त्रवर्धयन्। आ वथ्सेन तरुणेन कुमारेण चमीविता
अपार्वणम्। रेणुकंकाटं नुदन्ताम्। वसुवने वसुधेयस्य वियन्तु यज्ञ॥४४॥

देवी उषासानक्ताौ। इन्द्रं यज्ञे प्रयत्यहेताम्। दैवीर्विशः प्रायासिष्टाम्। सुप्रीते
सुधिते अभूताम्। वसुवने वसुधेयस्य वीतां यज्ञ। देवी जोष्टी वसुधिती।

देवमिन्द्रंमवर्धताम्। अया॑व्युन्याघा द्वेषाऽसि। आन्यावा॑क्षीद्वसु वार्या॑णि।
यज्मानाय शिक्षिते॥४५॥

व॒सुवने॑ वसु॒धेयं॑स्य वीतां॑ यज्जा॑। देवी॑ ऊर्जाहुती॑ दुधे॑ सुदुधे॑। पय॑सेन्द्रंमवर्धताम्।
इष्मूर्जमून्याऽवा॑क्षीत्। सग्धि॒॑ सर्पीतिमून्या। नवेन्॑ पूर्व॑ दयमाने। पुराणेन्॑ नवम्।
अधांतामूर्जमूर्जाहुती॑ वसु॑ वार्या॑णि। यज्मानाय शिक्षिते। व॒सुवने॑ वसु॒धेयं॑स्य वीतां॑
यज्जा॑॥४६॥

देवा॑ दैव्या॑ होतारा। देवमिन्द्रंमवर्धताम्। हुताधंशऽसावाभाईर्ष्टि॑ वसु॒वार्या॑णि।
यज्मानाय शिक्षितौ। व॒सुवने॑ वसु॒धेयं॑स्य वीतां॑ यज्जा॑। देवीस्तिस्त्रस्तिस्त्रो॑ देवीः।
पतिमिन्द्रंमवर्धयन्। अस्पृक्षद्वारती॑ दिवम्। रुद्रैर्यज्ञऽ सरस्वती॑। इडा॑ वसु॑मती॑
गृहान्॥४७॥

व॒सुवने॑ वसु॒धेयं॑स्य वियन्तु॑ यज्जा॑। देव॑ इन्द्रो॑ नराशऽसः। त्रिवरुथस्त्रिवन्धुरः।
देवमिन्द्रंमवर्धयत्। शतेन॑ शितिपृष्ठानामाहितः। सुहस्रैण॑ प्रवर्तते। मित्रावरुणेदस्य

होत्रमरहतः। बृहस्पतिः स्तोत्रम्। अश्विनाऽऽध्वर्यवम्। वसुवने वसुधेयस्य वेतु यजं॥४८॥

देव इन्द्रो वनस्पतिः। हिरण्यपर्ण मधुशाखः सुपिप्पलः। देवमिन्द्रमवर्धयत्। दिवमग्रेणाप्रात्। आऽन्तरिक्षं पृथिवीमद्भीता। वसुवने वसुधेयस्य वेतु यजं। देवं बरुहिर्वारितीनाम्। देवमिन्द्रमवर्धयत्। स्वासस्थमिन्द्रेणासन्नम्। अन्या बरुहीङ्ग्यभ्यभूता। वसुवने वसुधेयस्य वेतु यजं। देवो अग्निः स्विष्टकृत्। देवमिन्द्रमवर्धयत्। स्विष्टं कुर्वन्त्स्विष्टकृत्। स्विष्टमद्य करोतु नः। वसुवने वसुधेयस्य वेतु यजं॥४९॥

वियन्तु यजं शिक्षिते शिक्षिते वसुवने वसुधेयस्य वीतां यजं गृहान् वेतु यजाभूथद्व (देवं बरुहिर्देवीद्वारां देवी उपासनका देवी जोष्टी देवी ऊर्जाहृती देवा दैव्या होतांग शिक्षितौ देवीस्तिस्तिस्तिस्तो देवीदेव इन्द्रो नराशःसौ देव इन्द्रो वनस्पतिदेवं बरुहिर्वारितीनान्देवो अग्निः स्विष्टकृदेवम्। वेतु वियन्तु चतुर्वीतामेकों वियन्तु चतुर्वत्ववर्धयदवर्धयत्रिर्वर्धतामेकोऽ वर्धयङ्ग्नुतुर्वर्धयत्। वस्तोरा वथ्सेन दैवीरयावीषहृताऽप्यक्षच्छुतेन दिवङ्ग स्वासस्थङ्ग स्विष्टङ्ग शिक्षिते शिक्षिते शिक्षितौ॥)॥ [१०]

होता॑ यक्षस्मिधाऽग्निमिडस्पदे। अश्विनेन्द्रङ्ग सरस्वतीम्। अजो धूमो न

गोधूमैः क्लैर्भेषजम्। मधु शष्पैर्न तेज इन्द्रियम्। पयः सोमः परिस्रुता घृतं मधुं।
वियन्त्वाज्यस्य होतुर्यजौ। होता यक्षतनूनपाथ्मरस्वती। अविर्भेषो न भैषजम्।
पथा मधुमताभरन्। अश्विनेन्द्राय वीर्यम्॥५०॥

बदरैरुपवाकाभिर्भेषजं तोकम्भिः। पयः सोमः परिस्रुता घृतं मधुं।
वियन्त्वाज्यस्य होतुर्यजौ। होता यक्षं नराशःसं न नग्रहम्। पति॒ सुरायै
भेषजम्। मेषः सरस्वती भिषक्। रथो न चन्द्रश्चिनोर्वपा इन्द्रस्य वीर्यम्।
बदरैरुपवाकाभिर्भेषुजं तोकम्भिः। पयः सोमः परिस्रुता घृतं मधुं। वियन्त्वाज्यस्य
होतुर्यजौ॥५१॥

होता यक्षदिडेडित आजुह्वानः सरस्वतीम्। इन्द्रं बलेन वर्धयन्। कृष्णेण
गवेन्द्रियम्। अश्विनेन्द्राय वीर्यम्। यवैः कर्कन्धुभिः। मधुं लाजैर्न मासरम्।
पयः सोमः परिस्रुता घृतं मधुं। वियन्त्वाज्यस्य होतुर्यजौ। होता यक्षद्वरुहिः
सुष्टरीमोर्णम्रदाः। भिषङ्गासंत्या॥५२॥

भिषजाऽश्विनाऽश्वा शिशुमती। भिषग्धेनुः सरस्वती। भिषगदुह इन्द्राय भेषजम्।
 पयः सोमः परिस्तुता घृतं मधुं। वियन्त्वाज्यस्य होतूर्यजं। होता यक्षद्वरो दिशः।
 कवृष्यो न व्यचस्वतीः। अश्विभ्यां न दुरो दिशः। इन्द्रो न रोदंसी दुघैः। दुहे
 कामान्धसरस्वती॥५३॥

अश्विनेन्द्राय भेषजम्। शुक्रं न ज्योतिरिन्द्रियम्। पयः सोमः परिस्तुता घृतं मधुं।
 वियन्त्वाज्यस्य होतूर्यजं। होता यक्षथ्युपेशसोषे नक्तं दिवाँ। अश्विना सञ्चानाने।
 समं जाते सरस्वत्या। त्विषिमिन्द्रे न भेषजम्। श्येनो न रजसा हृदा। पयः सोमः
 परिस्तुता घृतं मधुं॥५४॥

वियन्त्वाज्यस्य होतूर्यजं। होता यक्षदैव्या होतारा भिषजाऽश्विनाँ। इन्द्रं न
 जागृवी दिवा नक्तं न भेषजैः। शूषु सरस्वती भिषक्। सीसेन दुह इन्द्रियम्।
 पयः सोमः परिस्तुता घृतं मधुं। वियन्त्वाज्यस्य होतूर्यजं। होता यक्षत्तिस्रो देवीर्न
 भेषजम्। त्रयस्त्रिधातवोऽपसः। रूपमिन्द्रे हिरण्ययम्॥५५॥

अश्विनेडा न भारती। वाचा सरस्वती। मह इन्द्राय दधुरिन्द्रियम्। पयः सोमः परिस्तुता घृतं मधुं। वियन्त्वाज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षत्वष्टारमिन्द्रमश्विना। भिषजं न सरस्वतीम्। ओजो न जूतिरिन्द्रियम्। वृको न रभुसो भिषक्। यशः सुरंया भेषजम्॥५६॥

श्रिया न मासरम्। पयः सोमः परिस्तुता घृतं मधुं। वियन्त्वाज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षद्वन्स्पतिम्। शमितारः शतकंतुम्। भीमं न मन्युः राजानं व्याघ्रं नमसाऽश्विना भामम्। सरस्वती भिषक्। इन्द्राय दुह इन्द्रियम्। पयः सोमः परिस्तुता घृतं मधुं। वियन्त्वाज्यस्य होतर्यजं॥५७॥

होता यक्षदग्निः स्वाहाऽज्यस्य स्तोकानाम्। स्वाहा मेदसां पृथक्। स्वाहा छागमश्विभ्याम्। स्वाहा मेषः सरस्वत्यै। स्वाहरूपमिन्द्राय सि॒हाय् सहस्रेन्द्रियम्। स्वाहाऽग्निः न भेषजम्। स्वाहा सोममिन्द्रियम्। स्वाहेन्द्रः सुत्रामाणः सवितारं वरुणं भिषजां पतिम्। स्वाहा वन्स्पतिं प्रियं पाथो न भेषजम्। स्वाहा देवोः आज्युपान्॥५८॥

स्वाहाऽग्निं होत्राज्ञुषाणो अग्निर्भेषजम्। पयः सोमः परिसुता॑ घृतं मधुं।
 वियन्त्वाज्यस्य होतुर्यजं। होता॑ यक्षदश्चिना॒ सरस्वतीमिन्द्रं सुत्रामाणम्। इमे
 सोमाः सुरामाणः। छागैर्न मेषैरक्रूषभैः सुताः। शष्पैर्न तोकम्भिः। लाजैर्महस्वन्तः।
 मदा॑ मासरेण परिष्कृताः। शुक्राः पयस्वन्तोऽमृताः। प्रस्थिता वो मधुश्वतः।
 तानुश्चिना॒ सरस्वतीन्द्रः सुत्रामा॑ वृत्रहा। जुषन्तां॑ सौम्यं मधुं। पिबन्तु॑ मदन्तु॑
 वियन्तु॑ सोमम्। होतुर्यजं॥५९॥

वीर्यं वियन्त्वाज्यस्य होतुर्यज् नासत्या॑ सरस्वती॑ मधुं हिरण्यं भेषजं वियन्त्वाज्यस्य होतुर्यजाऽज्यपानमृताः पञ्च च (सुमिधाऽग्निं॑
 पटा॑ तनूनपाथसुसा॑ नराशः॑ सुमृषिः। इडेडितो यवैरष्टौ। बरुहिः॑ सुसा॑ दुरोऽश्चिना॒ नवं। सुपेशुसरपिः। दैव्या॑ होतारा॑ सीसेन॑ रसः।
 तिस्त्वष्टारमुष्टावैष्टौ। वनुस्पतिमृषिः। अश्चिन्नयौदशा। अश्चिना॒ द्वादशा॑ त्रयोदशा। सुमिधाऽग्निं॑ बदर्वदरैर्यवैरश्चिना॒ त्विषिमृश्चिना॒ न
 भेषजः॑ रूपमृश्चिना॑ भीमं भामम्॥)॥ [११]

समिष्ठो॑ अग्निरश्चिना॒। तुसो॑ घर्मो॑ विराटमृतः। दुहे॑ धेनुः॑ सरस्वती॑।
 सोमं॑ शुक्रमिहेन्द्रियम्। तनूपा॑ भिषजा॑ सुते। अश्चिनोभा॑ सरस्वती॑। मध्वा॑
 रजा॑ सीन्द्रियम्। इन्द्राय॑ पथिभिर्वहान्। इन्द्रायेन्दुः॑ सरस्वती॑। नराशः॑ सेन॑

नुग्रहैः॥६०॥

अधातामश्विना मधुं। भेषजं भिषजा सुते। आजुहाना सरस्वती।
इन्द्रायेन्द्रियोणि वीर्यम्। इडाभिरश्विनाविषम्। समूर्जः सः रथिं दधुः। अश्विना
नमुचेः सुतम्। सोमः शुक्रं परिस्तुता०। सरस्वती तमाभरत्। बुरुहिषेन्द्रायु
पातवे॥६१॥

कुवृष्यो न व्यचस्वतीः। अश्विभ्यां न दुरो दिशः। इन्द्रो न रोदसी दुघैः।
दुहे कामान्धसरस्वती। उषासा नक्तमश्विना। दिवेन्द्रः सायमिन्द्रियैः। सञ्जानाने
सुपेशंसा। समं जाते सरस्वत्या। पातं नौ अश्विना दिवा०। पाहि नक्तः
सरस्वति॥६२॥

दैव्या होतारा भिषजा। पातमिन्द्रः सचा सुते। तिस्रस्त्रेधा सरस्वती। अश्विना
भारतीडा०। तीत्रं परिस्तुता सोमम्। इन्द्राय सुषवुर्मदम्। अश्विना भेषजं मधुं।
भेषजं नः सरस्वती। इन्द्रे त्वष्टा यशः श्रियम्। रूपः रूपमधुः सुते। क्रृतुथेन्द्रो

वनुस्पतिः। शशमानः परिस्तुता०। कीलालमुश्चिभ्यां मधुं। दुहे धेनुः सरस्वती।
गोभिर्न सोममश्चिना। मासरेण परिष्कृता०। समधातुः सरस्वत्या। स्वाहेन्द्रे सुतं
मधुं॥६३॥

नग्रहः पातंवे सरस्वत्यधुः सुतैऽष्टौ च।———————[१२]

अश्चिना॑ हविरिन्द्रियम्। नमुचेर्धि॒या सरस्वती। आ शुक्रमा॑सुराद्वसु। मुघमिन्द्राय॑
जभ्रिरे। यमुश्चिना॑ सरस्वती। हृविषेन्द्र॒मर्वद्यन्। स बिमेद वृलं मुघम्। नमुचावासुरे॑
सचा॑। तमिन्द्र॑ पृशवः सचा॑। अश्चिनोभा॑ सरस्वती॥६४॥

दधाना अभ्यनूषता। हृविषा॑ यज्ञमिन्द्रियम्। य इन्द्र॑ इन्द्रियं दधुः। सविता॑
वरुणो॑ भग्नः। स सुत्रामा॑ हृविष्यति॑। यज्मानाय सश्ता। सविता॑ वरुणोऽदधर्त्।
यज्मानाय दाशुषे॑। आदत्त॑ नमुचेर्वसु। सुत्रामा॑ बलमिन्द्रियम्॥६५॥

वरुणः क्षुत्रमिन्द्रियम्। भग्नै॒ सविता॑ श्रियम्। सुत्रामा॑ यशस्वा॑ बलम्। दधाना॑
यज्ञमाशता। अश्चिना॑ गोभिरिन्द्रियम्। अश्वेभिर्वृर्य॑ बलम्। हृविषेन्द्र॑ सरस्वती।

यज्मानमवर्धयन्। ता नासत्या सुपेशसा। हिरण्यवर्तनी नरा॥। सरस्वती हविष्मती।
 इन्द्र कर्मसु नोऽवत। ता भिषजा सुकर्मणा। सा सुदुधा सरस्वती। स वृत्रहा
 शतक्रंतुः। इन्द्राय दधुरिन्द्रियम्॥६६॥

उभा सरस्वती बलमन्द्रियन्नरा षट्॥ [१३]

देवं बरुहिः सरस्वती। सुदेवमिन्द्रे अश्विना॥। तेजो न चक्षुरक्ष्योः। बरुहिषा
 दधुरिन्द्रियम्। वसुवने वसुधेयस्य वियन्तु यजां। देवीद्वारा अश्विना॥। भिषजेन्द्रे
 सरस्वती। प्राणं न वीर्यन्नसि। द्वारा दधुरिन्द्रियम्। वसुवने वसुधेयस्य वियन्तु
 यजां॥६७॥

देवी उषासांवश्विना॥। भिषजेन्द्रे सरस्वती। बलं न वाचमास्यै। उषाभ्यां
 दधुरिन्द्रियम्। वसुवने वसुधेयस्य वियन्तु यजां। देवी जोष्टी अश्विना॥। सुत्रामेन्द्रे
 सरस्वती। श्रोत्रं न कर्णयोर्यशः। जोष्टीभ्यां दधुरिन्द्रियम्। वसुवने वसुधेयस्य
 वियन्तु यजां॥६८॥

देवी ऊर्जाहुती दुधे सुदुधैः। पयुसेन्द्रः सरस्वत्यश्चिना॑ भिषजावता॒ शुक्रं न
ज्योति॑ः स्तनंयोराहुती धत्त इन्द्रियम्। वृसुवने॑ वसुधेयस्य वियन्तु यजं। देवा॑
देवानां॑ भिषजा॑॥ होताराविन्द्रमश्चिना॑॥ वृषद्वारैः सरस्वती। त्विषि॑ न हृदये मृतिम्।
होतृभ्यां दधुरिन्द्रियम्। वृसुवने॑ वसुधेयस्य वियन्तु यजं॥ ६९॥

देवीस्तिस्तिस्तिस्तो देवीः। सरस्वत्यश्चिना भारतीडा॑॥ शूष्न मध्ये नाभ्याम्।
इन्द्राय दधुरिन्द्रियम्। वृसुवने॑ वसुधेयस्य वियन्तु यजं। देव इन्द्रो नराशः सः।
त्रिवरुथः सरस्वत्याऽश्चिभ्यामीयते रथः। रेतो न रूपममृतं जनित्रम्। इन्द्राय
त्वष्टा दधंदिन्द्रियाणि॑। वृसुवने॑ वसुधेयस्य वियन्तु यजं॥ ७०॥

देव इन्द्रो वनस्पतिः। हिरण्यपर्णो अश्चिभ्याम्। सरस्वत्याः सुपिप्लः। इन्द्राय
पच्यते॑ मधुं। ओजो न जूतिमृषभो न भामम्। वनस्पतिर्नो दधंदिन्द्रियाणि॑।
वृसुवने॑ वसुधेयस्य वियन्तु यजं। देवं बृहिर्वारितीनाम्। अध्वरे स्तीर्णमश्चिभ्याम्।
ऊर्णम्रदाः सरस्वत्याः॥ ७१॥

स्योनमिन्द्र ते सदः। ईशायै मन्युः राजानं बुरुहिषा दधुरिन्द्रियम्। वसुवने
वसुधेयस्य वियन्तु यजा। देवो अग्निः स्विष्टकृत्। देवान् यक्षद्यथायथम्।
होताराविन्द्रमश्चिना॥ वाचा वाचः सरस्वतीम्। अग्निः सोमः स्विष्टकृत्।
स्विष्ट इन्द्रः सुत्रामां सविता वरुणो भिषक्। इष्टो देवो वनस्पतिः। स्विष्टा देवा
आज्यपाः। इष्टो अग्निरग्निना॥ होता होत्रे स्विष्टकृत्। यशो न दधिदिन्द्रियम्।
ऊर्जमपचिति श्वधाम्। वसुवने वसुधेयस्य वियन्तु यजा॥७२॥

अग्निमद्य होतारमवृणीता । अयः सुतासुती यज्मानः । पचन्यक्तीः ।

पचन्पुरोडाशान्। गृह्णन्नहान्। बृधन्नश्चिभ्यां छागुः सरस्वत्या इन्द्राय।
 बृधन्सरस्वत्यै मेषमिन्द्रायाश्चिभ्याम्। बृधन्निन्द्रायरूपभमश्चिभ्याः सरस्वत्यै।
 सूपस्था अद्य देवो वनस्पतिरभवत्। अश्चिभ्यां छागेन सरस्वत्या इन्द्राय॥७३॥

सरस्वत्यै मेषेणेन्द्रायाश्चिभ्याम्। इन्द्रायरूपेणाश्चिभ्याः सरस्वत्यै।
 अक्षुःस्तामेदस्तः प्रतिपचताग्रीषुः। अवीवृधन्तु ग्रहैः। अपातामश्चिना-
 सरस्वतीन्द्रः सुत्रामां वृत्रहा। सोमान्सुराम्णः। उपो उक्थामदाः श्रौद्धिमदां अदन्।
 अवीवृधन्ताङ्गुष्ठैः। त्वामद्यरूपं आर्षेयरूषीणान्नपादवृणीत। अयुः सुतासुती-
 यजमानः। बहुभ्यु आ सङ्गतेभ्यः। एष मे देवेषु वसु वार्या यंक्ष्यत इति। ता या-
 देवा देवदानान्यदुः। तान्यस्मा आ च शास्व। आ च गुरस्व। इषितश्च होतुरसि-
 भद्रवाच्यायु प्रेषितो मानुषः। सूक्तवाकाय सूक्ता ब्रूहि॥७४॥

इन्द्राय यजमानः सुस च॥

[१५]

उशन्तस्त्वा हवामह् आ नो अग्ने सुकेतुना॥ त्वं सोम मुहे भगं त्वं

सोम् प्रचीकितो मनीषा। त्वया हि नः पितरः सोम् पूर्वे त्वं सोम पितृभिः
संविदानः। बरहिषदः पितरु आऽहं पितृन्। उपहूताः पितरोऽग्निष्वात्ताः पितरः।
अग्निष्वात्तानृतुमतो हवामहे। नराशः से सोमपीथं य आशुः। ते नो अर्वन्तः सुहवा
भवन्तु। शं नो भवन्तु द्विपदे शं चतुष्पदे। ये अग्निष्वात्ता येऽनंग्निष्वात्ताः॥७५॥

अःहोमुचः पितरः सोम्यासः। परेऽवरेऽमृतांसो भवन्तः। अधि ब्रुवन्तु
ते अवन्त्वस्मान्। वान्यायै दुर्घे जुषमाणाः करम्भम्। उदीरणां अवरे परे
च। अग्निष्वात्ता ऋतुभिः संविदानाः। इन्द्रवन्तो हुविरिदं जुषन्ताम्। यदंगे
कव्यवाहन् त्वमंग्र ईडितो जातवेदः। मातली कव्यैः। ये तातृपुर्देवता जेहमानाः।
होत्रावृथः स्तोमतष्टासो अर्कैः। आऽग्नै याहि सुविदत्रैभिर्वाङ्। सत्यैः कव्यैः
पितृभिर्धर्मसद्ग्निः। हव्यवाहमजरं पुरुप्रियम्। अग्निं घृतेनं हुविषां सपर्यन्।
उपासदं कव्यवाहं पितृणाम्। स नः प्रजां वीरवतीः समृण्वतु॥७६॥

अनंग्निष्वात्ता जेहमानाः सुत च॥

होता॑ यक्षदि॒डस्पुदे। सुमि॒धानं मुहूर्शः। सुषमि॒छुं वरै॒ण्यम्। अग्निमि॒न्द्रं
वयो॒धसम्। गायत्री॑ छन्दं इन्द्रियम्। अवि॑ गां वयो॑ दधत्। वेत्वा॒ऽज्यस्य
होतुर्यजं। होता॑ यक्षच्छुचिव्रतम्। तनूनपांतमुद्धिदम्। यं गर्भुमदितिर्दधे॥७७॥

शुचि॒मिन्द्रं वयो॒धसम्। उष्णिहुं छन्दं इन्द्रियम्। दित्यवाहुं गां वयो॑ दधत्।
वेत्वा॒ऽज्यस्य होतुर्यजं। होता॑ यक्षदीडेन्यम्। ईडितं वृत्रहन्तमम्। इडाभि॒रीड्युः
सहः। सोमुमिन्द्रं वयो॒धसम्। अनुष्टभुं छन्दं इन्द्रियम्। त्रिव॒थ्सं गां वयो॑
दधत्॥७८॥

वेत्वा॒ऽज्यस्य होतुर्यजं। होता॑ यक्षथ्सुबरहि॒षदम्। पूषणवन्तुममर्त्यम्। सीदन्तं
बरहि॒षि प्रिये। अमृतेन्द्रं वयोधसम्। बृहती॑ छन्दं इन्द्रियम्। पश्चावि॑ गां वयो॑
दधत्। वेत्वा॒ऽज्यस्य होतुर्यजं। होता॑ यक्षच्छ्वचस्वतीः। सुप्रायणा ऋतुवृधः॥७९॥

द्वारा॑ देवीरहि॒रण्यर्यौः। ब्रह्माणु इन्द्रं वयोधसम्। पङ्किं छन्दं इहेन्द्रियम्। तुर्यवाहुं
गां वयो॑ दधत्। वेत्वा॒ऽज्यस्य होतुर्यजं। होता॑ यक्षथ्सुपेशसे। सुशिल्पे बृहती॑

उभे। नक्तोषासा न दर्शते। विश्वमिन्द्रं वयोधसम्। त्रिष्टुभुं छन्दं इन्द्रियम्॥८०॥

पृष्ठवाहुं गां वयो दधत्। वेत्वाऽऽज्यस्य होतुर्यजं। होता यक्षत्प्रचेतसा।
देवानामुत्तमं यशः। होतारा दैव्या कवी। सुयुजेन्द्रं वयोधसम्। जगतीं
छन्दं इहेन्द्रियम्। अनुज्ञाहुं गां वयो दधत्। वेत्वाऽऽज्यस्य होतुर्यजं। होता
यक्षत्पेशस्वतीः॥८१॥

तिस्रो देवीरहिरण्यर्थीः। भारतीर्बृहतीर्महीः। पतिमिन्द्रं वयोधसम्। विराजं छन्दं
इहेन्द्रियम्। धेनुं गां न वयो दधत्। वेत्वाऽऽज्यस्य होतुर्यजं। होता यक्षथसुरेतसम्।
त्वष्टारं पुष्टिवर्धनम्। रूपाणि बिभ्रतं पृथक्। पुष्टिमिन्द्रं वयोधसम्॥८२॥

द्विपदं छन्दं इहेन्द्रियम्। उक्षाणं गां न वयो दधत्। वेत्वाऽऽज्यस्य होतुर्यजं।
होता यक्षच्छुतक्रतुम्। हिरण्यपर्णमुक्तिथनम्। रशनां बिभ्रतं वशिम्। भग्नमिन्द्रं
वयोधसम्। कुकुभुं छन्दं इहेन्द्रियम्। वृशां वृहतं गां न वयो दधत्। वेत्वाऽऽज्यस्य
होतुर्यजं। होता यक्षथस्वाहाकृतीः। अग्निं गृहपतिं पृथक्। वरुणं भेषजं कविम्।

क्षुत्रमिन्द्रं वयोधसमैः। अतिच्छन्दसं छन्दं इन्द्रियम्। बृहदृपुर्भं गां वयो दधत्।
वेत्वाऽऽज्यस्य होतुर्यजं॥८३॥

दधे दधेतावृथं इन्द्रियं पेशस्वतीर्वयोधसं वेत्वाऽऽज्यस्य होतुर्यजं सुस च (इडस्पुदेऽग्निङ्गायत्रीञ्चविम्) शुचिव्रत॑
शुचिमुण्णिहंदित्यवाहम्। ईडेत्य॑ सोममनुभं त्रिवृथसम्। सुबृहृहिपदमुतेन्द्रं बृहतीं पश्चाविम्। व्यचस्वतीः सुप्रायणा द्वारे
ब्रह्माणः पुङ्किमिह तुर्यवाहम्। सुपेशसे विश्वमिन्द्रं त्रिष्ठुभं पष्ठवाहम्। प्रचेतसा सुयुजेन्द्रं जगतीमिहानुद्वाहम्। पेशस्वतीस्तिस्तः पति
विराजमिह धेनुन्न। सुरेतसन्त्वष्टारं पुष्टिमिन्द्रं द्विपदमिहोक्षाणन्न। शतक्रतुं भग्नमिन्द्रं कुकुभमिह वशान्न। स्वाहाकृतीः क्षुत्रमतिच्छन्दसं
बृहदृपुर्भं गां वयो दधेदिन्द्रियमृषिं वसु नवं दशेहंदियमष्टं नव दश गां न वयो दधेदिडस्पुदे सर्वं वेतु॥)——[१७]

समिष्ठो अग्निः समिधा॒। सुषमिष्ठो वरैण्यः। गायत्री छन्दं इन्द्रियम्।
अविगौर्वयो दधुः। तनूनपाच्छुचिव्रतः। तनूपाच्च सरस्वती। उष्णिकछन्दं इन्द्रियम्।
दित्यवाङ्गौर्वयो दधुः। इडाभिरग्निरीड्यः। सोमो देवो अमर्त्यः॥८४॥

अनुष्टुप्छन्दं इन्द्रियम्। त्रिवृथसो गौर्वयो दधुः। सुबृहिरग्निः पूष्णवान्।
स्त्रीर्णबर्त्तिरमर्त्यः। बृहती छन्दं इन्द्रियम्। पश्चाविगौर्वयो दधुः। दुरो देवीर्दिशो

मुहीः। ब्रह्मा देवो बृहस्पतिः। पङ्किश्छन्दं इहेन्द्रियम्। तुर्यवाङ्गौर्वयो दधुः॥८५॥

उषे युह्वी सुपेशसा। विश्वे देवा अमर्त्याः। त्रिष्टुप्छन्दं इन्द्रियम्। पष्ठवाङ्गौर्वयो दधुः। दैव्यां होतारा भिषजा। इन्द्रेण सुयुजां युजा। जगती छन्दं इहेन्द्रियम्। अनुङ्गानौर्वयो दधुः। तिस्र इडा सरस्वती। भारती मरुतो विशः॥८६॥

विराद्धन्दं इहेन्द्रियम्। धेनुर्गौर्वयो दधुः। त्वष्टा तुरीपो अद्भुतः। इन्द्राग्नी पुष्टिवर्धना। द्विपाच्छन्दं इहेन्द्रियम्। उक्षा गौर्वयो दधुः। शमिता नो वनस्पतिः। सविता प्रसुवन्भगम्। कुकुच्छन्दं इहेन्द्रियम्। वशा वेहद्वौर्वयो दधुः। स्वाहा यज्ञं वरुणः। सुक्षत्रो भेषजं करत्। अतिच्छन्दाश्छन्दं इन्द्रियम्। बृहदृषभो गौर्वयो दधुः॥८७॥

अमर्त्यस्तुर्यवाङ्गौर्वयो दधुर्विशां वशा वेहद्वौर्वयो दधुश्वत्वारि च॥ [१८]

वसन्तेनर्तुनां देवाः। वसवस्त्रिवृता^१ स्तुतम्। रथन्तरेण तेजसा। हविरिन्द्रे वयो दधुः। ग्रीष्मेण देवा क्रतुनां। रुद्राः पञ्चदशो स्तुतम्। बृहता यशसा बलम्। हविरिन्द्रे

वयो दधुः। वृ॒षाभिर॒ऋतुना॑ऽऽदि॒त्याः। स्तोमे॑ सप्तदशे॑ स्तुतम्॥८८॥

वैरूपेण॑ विशौजसा॑। हृविरिन्द्रे॑ वयो॑ दधुः। शारदेन॒र्तुना॑ देवाः। एकवि॒श
ऋभवः॑ स्तुतम्। वैराजेन॑ श्रिया॑ श्रियम्। हृविरिन्द्रे॑ वयो॑ दधुः। हेम॒न्तेन॒र्तुना॑ देवाः।
मरुतस्त्रिणवे॑ स्तुतम्। बलेन॑ शक्तरीः॑ सहः। हृविरिन्द्रे॑ वयो॑ दधुः। शैशिरेण॒र्तुना॑
देवाः। त्रयस्त्रिः॑ शेऽमृतः॑ स्तुतम्। सत्येन॑ रेवतीः॑ क्षत्रम्। हृविरिन्द्रे॑ वयो॑ दधुः॥८९॥
स्तोमे॑ सप्तदशे॑ स्तुतः॑ सहौ॑ हृविरिन्द्रे॑ वयो॑ दधुश्चत्वारि॑ च (वस्त्रेन॑ ग्रीष्मेण॑ वृ॒षाभिः॑ शारदेन॑ हेम॒न्तेन॑ शैशिरेण॑ पट)॥[१९]

देवं बृहिरिन्द्रं॑ वयोधसम्। देवं देवमवर्धयत्। गायत्रिया॑ छन्दसेन्द्रियम्। तेज़
इन्द्रे॑ वयो॑ दधत्। वसुवने॑ वसुधेयस्य॑ वेतु॑ यज्ञ। देवीद्वारो॑ देवमिन्द्रं॑ वयो॑ धसम्।
देवीदेवमवर्धयन्। उष्णिहा॑ छन्दसेन्द्रियम्। प्राणमिन्द्रे॑ वयो॑ दधत्। वसुवने॑
वसुधेयस्य॑ वियन्तु॑ यज्ञ॥९०॥

देवी॑ देवं वयो॑ धसम्। उषे॑ इन्द्रमवर्धताम्। अनुष्टुभा॑ छन्दसेन्द्रियम्। वाच॑मिन्द्रे॑
वयो॑ दधत्। वसुवने॑ वसुधेयस्य॑ वीतां॑ यज्ञ। देवी॑ जोष्ट्री॑ देवमिन्द्रं॑ वयो॑ धसम्। देवी॑

देवमवर्धताम्। बृहत्या छन्दसेन्द्रियम्। श्रोत्रमिन्द्रे वयो दधत्। वसुवने वसुधेयस्य
वीतां यजं॥११॥

देवी ऊर्जाहुती देवमिन्द्रं वयोधसम्। देवी देवमवर्धताम्। पुङ्गा छन्दसेन्द्रियम्।
शुक्रमिन्द्रे वयो दधत्। वसुवने वसुधेयस्य वीतां यजं। देवा दैव्या होतारा देवमिन्द्रं
वयोधसम्। देवा देवमवर्धताम्। त्रिष्टुभा छन्दसेन्द्रियम्। त्विषिमिन्द्रे वयो दधत्।
वसुवने वसुधेयस्य वीतां यजं॥१२॥

देवीस्तिस्तिस्रो देवीर्वयोधसम्। पतिमिन्द्रमवर्धयन्। जगत्या छन्दसेन्द्रियम्।
बलमिन्द्रे वयो दधत्। वसुवने वसुधेयस्य वियन्तु यजं। देवो नराशः सो देवमिन्द्रं
वयोधसम्। देवो देवमवर्धयत्। विराजा छन्दसेन्द्रियम्। रेत इन्द्रे वयो दधत्।
वसुवने वसुधेयस्य वेतु यजं॥१३॥

देवो वनस्पतिर्देवमिन्द्रं वयोधसम्। देवो देवमवर्धयत्। द्विपदा छन्दसेन्द्रियम्।
भग्नमिन्द्रे वयो दधत्। वसुवने वसुधेयस्य वेतु यजं। देवं बृहिर्वारितीनां

देवमिन्द्रं वयोधसमैः। देवं देवमवर्धयत्। कुकुभा छन्दसेन्द्रियम्। यश इन्द्रे वयो
दधत्। वसुवनै वसुधेयस्य वेतु यजं। देवो अग्निः स्विष्टकृदेवमिन्द्रं वयोधसमैः।
देवो देवमवर्धयत्। अतिंच्छन्दसा छन्दसेन्द्रियम्। क्षत्रमिन्द्रे वयो दधत्। वसुवनै
वसुधेयस्य वेतु यजं॥१४॥

वियन्तु यजं वीतां यजं वीतां यजं वेतु यजं वेतु यजं पञ्च च (देवं बुरहिर्गायत्रिया तेजः। देवीर्द्वारं उण्हां
प्राणम्। देवी देवमुषे अनुष्टभा वाचम्। देवी जोष्टै बृहत्या श्रोत्रम्। देवी ऊर्जाहृती पङ्क्षा शुक्रम्। देवा दैव्या होतांरा
त्रिष्टभा त्विषिमैः। देवीस्तिस्तिस्तिसो देवीः पति जगत्या बलम्। देवो नराशसौ विराजा रेतः। देवो वनस्पतिर्द्विपदा
भगमैः। देवं बुरहिर्वारितीनां कुकुभा यशः। देवो अग्निः स्विष्टकृदतिंच्छन्दसा क्षत्रम्। वेतु वियन्तु चतुर्वातामेको वियन्तु
चतुर्वत्वर्वर्धयदर्वयःश्चतुर्वर्धतामेकोऽवर्धयःश्चतुर्वर्धयत्॥)॥ [२०]

स्वाद्वां त्वा सोमः सुरावन्तः सीसेन मित्रोऽसि यदेवा होता यक्षस्मिधेन्द्रः समिद्ध इन्द्र आचर्षणिप्रा
देवं बुरहिरहोता यक्षस्मिधाऽग्निः समिद्धो अग्निरश्चिनाऽश्चिनां हविरिन्द्रियं देवं बुरहिः सरस्वत्यग्निमुद्योशन्तो होता
यक्षदिङ्डस्पदे समिद्धो अग्निः समिधां वसन्तेन्तुर्तुनां देवं बुरहिरिन्द्रं वयोधसं विश्शतिः॥२०॥

स्वाद्वां त्वाऽर्मीमदन्त पितरः साम्राज्याय पृतं पवित्रेणोषासानक्ता बदरैरथां देव इन्द्रो वनस्पतिः पष्ठवाहुङ्गां देवी देवं

वंयोधसुं चतुर्नवतिः॥१४॥

स्वाद्वीं त्वा वेतु यजं॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णायजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके षष्ठः प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ सप्तमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके सप्तमः प्रपाठकः ॥

त्रिवृथ्स्तोमो भवति। ब्रह्मवर्चसं वै त्रिवृत्। ब्रह्मवर्चसमेवावं रुन्धे। अग्निष्ठोमः सोमो भवति। ब्रह्मवर्चसं वा अग्निष्ठोमः। ब्रह्मवर्चसमेवावं रुन्धे। रथन्तरः सामं भवति। ब्रह्मवर्चसं वै रथन्तरम्। ब्रह्मवर्चसमेवावं रुन्धे। परिस्तु जी होतो भवति॥१॥

अरुणो मिर्मिरस्त्रिशुक्रः। एतद्वै ब्रह्मवर्चसस्य रूपम्। रूपेणैव ब्रह्मवर्चसमवं रुन्धे। बृहस्पतिरकामयत देवानां पुरोधां गच्छेयुमिति। स एतं बृहस्पतिसुवर्मपश्यत्। तमाऽहरत्। तेनायजत। ततो वै स देवानां पुरोधामंगच्छत्। यः पुरोधाकामः स्यात्। स बृहस्पतिसुवेनं यजेत॥२॥

पुरोधामेव गच्छति। तस्य प्रातः सवने सुन्नेषु नाराशः सेषु। एकादश दक्षिणा नीयन्ते। एकादश माध्यं दिने सवने सुन्नेषु नाराशः सेषु। एकादश तृतीयसवने सुन्नेषु नाराशः सेषु। त्रयस्त्रिः शस्त्रम्पद्यन्ते। त्रयस्त्रिः शद्वै देवताः। देवता एवावं

रुन्धे। अश्वेश्वतुस्त्रिंशः। प्राजापत्यो वा अश्वः॥३॥

प्राजापतिश्वतुस्त्रिंशो देवतानाम्। यावंतीरेव देवताः। ता एवावं रुन्धे।
 कृष्णाजिनेऽभिषिंश्वति। ब्रह्मणो वा एतद्रूपम्। यत्कृष्णाजिनम्। ब्रह्मवर्चसेनैवैनं समर्धयति। आज्येनाभिषिंश्वति। तेजो वा आज्यम्। तेज एवास्मिन्दधाति॥४॥
 होता भवति यजेत् वा अश्वो दधाति॥ [१]

यदाग्नेयो भवति। अग्निमुखा हृद्धिः। अथ यत्पौष्णः। पुष्टिर्वै पूषा। पुष्टिर्वैश्यस्य।
 पुष्टिमेवावं रुन्धे। प्रसवाय सावित्रः। अथ यत्त्वाष्ट्रः। त्वष्टा हि रूपाणि विकरोति।
 निर्वरुणत्वाय वारुणः॥५॥

अथो य एव कश्च सन्ध्यूयतौ। स हि वारुणः। अथ यद्वैश्वदेवः। वैश्वदेवो हि वैश्यः। अथ यन्मारुतः। मारुतो हि वैश्यः। सूतैतानि हवीश्चिं भवन्ति। सप्तगाणा वै मरुतः। पृश्निः पष्ठौही मारुत्या लभ्यते। विष्वे मरुतः। विश एवैतन्मध्यतोऽभिषिंच्यते। तस्माद्वा एष विशः प्रियः। विशो हि मध्यतोऽभिषिंच्यते। क्रष्णभूचर्मेऽध्यभिषिंश्वति। स हि प्रजनयिता। दुध्राऽभिषिंश्वति।

ऊर्गवा अन्नाद्युं दधिं। ऊर्जैवैनमन्नाद्येन समर्धयति॥६॥

वारुणो विष्वे मूरुतोऽष्टौ च॥

[२]

यदाग्नेयो भवति। आग्नेयो वै ब्राह्मणः। अथ यथ्सौम्यः। सौम्यो हि ब्राह्मणः। प्रसवायैव सावित्रः। अथ यद्वारहस्पत्यः। एतद्वै ब्राह्मणस्य वाक्पृतीयम्। अथ यदग्नीषोमीयः। आग्नेयो वै ब्राह्मणः। तौ युदा सञ्जच्छेते॥७॥

अथ वीर्यावत्तरो भवति। अथ यथ्सारस्वतः। एतद्वि प्रत्यक्षं ब्राह्मणस्य वाक्पृतीयम्। निर्वरुणत्वायैव वारुणः। अथो य एव कश्च सन्थसूयते। स हि वारुणः। अथ यद्यावापृथिव्यः। इन्द्रो वृत्राय वज्रमुदयच्छत्। तं द्यावापृथिवी नान्वमन्येताम्। तमेतेनैव भागधेयेनान्वमन्येताम्॥८॥

वज्रस्य वा एषोऽनुमानाय। अनुमतवज्रः सूयाता इति। अष्टावेतानि हवीःषिं भवन्ति। अष्टाक्षरा गायत्री। गायत्री ब्रह्मवर्चसम्। गायत्रियैव ब्रह्मवर्चसमवरुन्ये। हिरण्येन घृतमुत्पुनाति। तेजस एव रुचे। कृष्णाजिनेऽभिषिञ्चति। ब्रह्मणो

वा एतद्वरुत्सामयो रूपम्। यत्कृष्णाजिनम्। ब्रह्मन्त्रैवैनमृत्सामयोराध्यभिषिञ्चति।
घृतेनाभिषिञ्चति। तथा वीर्यवत्तरो भवति॥९॥

सुङ्गच्छेते भागुधेयेनान्वन्येताऽ रूपं चत्वारि च॥ [३]

न वै सोमेन् सोमस्य स्वोऽस्ति। हृतो ह्येषः। अभिषुतो ह्येषः। न हि हृतः
सूयतौ। सौमीऽ सूतवंशामा लभते। सोमो वै रेतोधाः। रेतं एव तद्वधाति। सौम्यर्चा-
ऽभिषिञ्चति। रेतोधा ह्येषा। रेतः सोमः। रेतं एवास्मिन्दधाति। यत्किं च राजुसूयमृते
सोमम्। तथसर्वं भवति। अषाढं युथ्सु पृतनासु पप्रिम्। सुवरुषामुफस्वां वृजनस्य
गोपाम्। भुरेषुजाऽ सुक्षितिः सुश्रवसम्। जयन्तुं त्वामनु मदेम सोम॥१०॥

रेतः सोमः सुस च॥ [४]

यो वै सोमेन सूयतौ। स दैवस्वः। यः पशुनां सूयतौ। स दैवस्वः। य इष्टा
सूयतौ। स मनुष्यस्वः। एतं वै पृथेये देवाः प्रायच्छन्। ततो वै सोऽप्यारुण्यानां
पशूनामसूयत। यावतीः कियतीश्च प्रजा वाचं वदन्ति। तासाऽ सर्वासाऽ

सूयते॥११॥

य एतेन यजते। य उ चैनमेवं वेद। नाराशङ्गस्यर्चाऽभिषिञ्चति। मनुष्यां वै
नराशः सः। निहृत्य वावैतत्। अथाभिषिञ्चति। यत्किं च राजुसूयमनुत्तरवेदीकम्।
तथसर्वं भवति। ये मै पञ्चाशतं दुदुः। अश्वानां सधस्तुतिः। द्युमदग्ने महि श्रवः।
बृहत्कृष्णि मघोनाम्। नृवद्मृत नृणाम्॥१२॥

सूयते सधस्तुतिर्लोणि च॥——————[५]

एष गोसवः। षट्ट्रिंश उक्थ्यो बृहथसामा। पवमाने कण्वरथन्तरं भवति। यो
वै वाजपेयः। स सम्राट्थसुवः। यो राजुसूयः। स वरुणसुवः। प्रजापतिः स्वाराज्यं
परमेष्ठी। स्वाराज्यं गौरेव। गौरिव भवति॥१३॥

य एतेन यजते। य उ चैनमेवं वेद। उभे बृहद्रथन्तरे भवतः। तद्धि स्वाराज्यम्।
अयुतं दक्षिणाः। तद्धि स्वाराज्यम्। प्रतिधुषाऽभिषिञ्चति। तद्धि स्वाराज्यम्।
अनुद्घते वेद्यै दक्षिणत आहवनीयस्य बृहतः स्तोत्रं प्रत्यभिषिञ्चति। इयं वाव

रथन्तरम्॥१४॥

अुसौ बृहत्। अुनयौरेवैनमन्तरहितमभिषिञ्चति। पशुस्तोमो वा एषः।
तेन गोसवः। षट्क्रिंशः सर्वः। रेवञ्जातः सहसा वृद्धः। क्षत्राणां क्षत्रभृत्तमो
वयोधाः। महान्महित्वे तस्तभानः। क्षत्रे राष्ट्रे च जागृहि। प्रजापतेस्त्वा परमेष्ठिनः
स्वारांज्येनाभिषिञ्चामीत्याह। स्वारांज्यमेवैनं गमयति॥१५॥

इव भवति रथन्तरमाहैकं च॥

[६]

सिंहे व्याघ्र उत या पृदाकौ। त्विषिरग्नौ ब्राह्मणे सूर्ये या। इन्द्रं या देवी
सुभगां जजानं। सा न आगन्वर्चसा संविदाना। या राजन्ये दुन्दुभावायतायाम्।
अश्वस्य क्रन्द्ये पुरुषस्य मायौ। इन्द्रं या देवी सुभगां जजानं। सा न आगन्वर्चसा
संविदाना। या हस्तिनि द्वीपिनि या हिरण्ये। त्विषिरश्वेषु पुरुषेषु गोषु॥१६॥

इन्द्रं या देवी सुभगां जजानं। सा न आगन्वर्चसा संविदाना। रथे अक्षेषु
वृषभस्य वाजैः। वाते पर्जन्ये वरुणस्य शुष्मे॥ इन्द्रं या देवी सुभगां जजानं। सा

न आगन्वर्चसा संविदाना। राड़सि विराड़सि। सम्राड़सि स्वराड़सि। इन्द्राय त्वा
तेजस्वते तेजस्वन्तः श्रीणामि। इन्द्राय त्वौजस्वतु ओजस्वन्तः श्रीणामि॥१७॥

इन्द्राय त्वा पयस्वते पयस्वन्तः श्रीणामि। इन्द्राय त्वाऽयुष्मत् आयुष्मन्तः
श्रीणामि। तेजोऽसि। तत्ते प्र यच्छामि। तेजस्वदस्तु मे मुखम्। तेजस्वच्छरो
अस्तु मे। तेजस्वान् विश्वतः प्रत्यङ्ग। तेजसा सम्पिपृग्धि मा। ओजोऽसि। तत्ते
प्र यच्छामि॥१८॥

ओजस्वदस्तु मे मुखम्। ओजस्वच्छरो अस्तु मे। ओजस्वान् विश्वतः प्रत्यङ्ग।
ओजसा सं पिपृग्धि मा। पयोऽसि। तत्ते प्र यच्छामि। पयस्वदस्तु मे मुखम्।
पयस्वच्छरो अस्तु मे। पयस्वान् विश्वतः प्रत्यङ्ग। पयसा सं पिपृग्धि मा॥१९॥

आयुरसि। तत्ते प्र यच्छामि। आयुष्मदस्तु मे मुखम्। आयुष्मच्छरो अस्तु
मे। आयुष्मान् विश्वतः प्रत्यङ्ग। आयुषा सं पिपृग्धि मा। इममग्न आयुषे वर्चसे
कृधि। प्रियः रेतो वरुण सोम राजन्। मातेवास्मा अदिते शर्म यच्छ। विश्वे देवा-

जरं दृष्टिर्थाऽसत्॥२०॥

आयुरसि विश्वायुरसि। सर्वायुरसि सर्वमायुरसि। यतो वातो मनोजवाः। यतः क्षरन्ति सिन्धवः। तासां त्वा सर्वासां रुचा। अभिषिञ्चामि वर्चसा। समुद्र इवासि गृह्णना॥। सोमं इवास्यदाभ्यः। अग्निरिव विश्वतः प्रत्यङ्ग। सूर्यं इव ज्योतिषा विभूः॥२१॥

अपां यो द्रवणे रसः। तमहमस्मा आमुष्यायुणाय। तेजसे ब्रह्मवर्चसाय गृह्णामि। अपां य ऊर्मौ रसः। तमहमस्मा आमुष्यायुणाय। ओजसे वीर्याय गृह्णामि। अपां यो मध्यतो रसः। तमहमस्मा आमुष्यायुणाय। पुष्टैः प्रजननाय गृह्णामि। अपां यो यज्ञियो रसः। तमहमस्मा आमुष्यायुणाय। आयुषे दीर्घायुत्वाय गृह्णामि॥२२॥

गोप्योजस्वन्तः श्रीणस्योजोऽसि तत्ते प्रयच्छामि पयसा सम्पैषग्निं माऽसंद्वृद्धूर्जियो रसो द्वे च॥ [७]

अभिप्रेहि वीरयस्व। उग्रश्वेता सपलुहा। आतिष्ठ मित्रवर्धनः। तुभ्यं देवा अधिंब्रवन्। अङ्कौ न्यङ्कावभित् आतिष्ठ वृत्रहुत्रथम्। अतिष्ठन्तं परि विश्वे अभूषन्।

श्रियं वसानश्चरति स्वरोचाः। मुहत्तदस्यासुरस्य नाम। आ विश्वरूपो अमृतानि
तस्थौ। अनु त्वेन्द्रो मदत्वनु बृहस्पतिः॥२३॥

अनु सोमो अन्वग्निरावीत्। अनु त्वा विश्वे देवा अवन्तु। अनु सुस राजानो
य उताभिषिक्ताः। अनु त्वा मित्रावरुणाविहावतम्। अनु द्यावापृथिवी विश्वशम्भू।
सूर्यो अहोभिरनु त्वाऽवतु। चन्द्रमा नक्षत्रैरनु त्वाऽवतु। द्यौश्च त्वा पृथिवी च
प्रचेतसा। शुक्रो बृहदक्षिणा त्वा पिपर्तु। अनु स्वधा चिकिताऽ सोमो अग्निः।
आऽयं पृणक्तु रजसी उपस्थम्॥२४॥

बृहस्पतिः सोमो अग्निरेकं च॥

[८]

प्रजापतिः प्रजा असृजत। ता अस्माध्सृष्टाः पराचीरायन्। स एतं
प्रजापतिरोदनमपश्यत्। सोऽन्नं भूतोऽतिष्ठत्। ता अन्यत्रान्नाद्युमविल्वा। प्रजापतिं
प्रजा उपावर्तन्त। अन्नमेवै भूतं पश्यन्तीः प्रजा उपावर्तन्ते। य एतेन यजते। य
उ चैनमेवं वेदं। सर्वाण्यन्नानि भवन्ति॥२५॥

सर्वे पुरुषाः। सर्वाण्येवान्नान्यवं रुन्धे। सर्वान्पुरुषान्। राङ्गसि विराङ्गसीत्याह।
स्वारांज्यमेवैनं गमयति। यद्धिरण्यं ददाति। तेजुस्तेनावं रुन्धे। यत्तिसृधन्वम्।
वीर्यं तेन। यदष्टाम्॥२६॥

पुष्टे तेन। यत्कंमण्डलुम्। आयुष्टेन। यद्धिरण्यमा बग्नाति। ज्योतिर्वै हिरण्यम्।
ज्योतिरेवास्मिन्दधाति। अथो तेजो वै हिरण्यम्। तेजं एवाऽत्मन्यत्ते। यदोदूनं
प्राशज्ञाति। एतदेव सर्वमवरुद्ध्य।॥२७॥

तदस्मिन्नेकधाऽधात्। रोहिण्यां कार्यः। यद्वाह्मृण एव रोहिणी। तस्मादेव। अथो
वर्षैवैनं समानानां करोति। उद्यता सूर्येण कार्यः। उद्यन्तं वा एतं सर्वाः प्रजाः
प्रतिनन्दन्ति। दिव्यक्षेण्यो दर्शनीयो भवति। य एवं वेदा। ब्रह्मवादिनो वदन्ति॥२८॥

अवेत्योऽवभृथा (३) ना (३) इति। यद्वर्भपुञ्जीलैः पवर्यति। तथिस्वदेवावैति।
तन्नावैति। त्रिभिः पवयति। त्रयं इमे लोकाः। एमिरेवैनं लोकैः पवयति। अथो

अपां वा एतत्तेजो वर्चः। यद्भर्मा:। यद्भर्पुञ्जीलैः पुवयति। अपामेवैनुं तेजस् वर्चसाऽभिषिञ्चति॥२९॥

भूवन्त्यष्ट्रामवरुथ्यं वदन्ति दर्भा यद्भर्पुञ्जीलैः पुवयुत्येकं च॥ [१]

प्रजापतिरकामयत बुहोर्भूयाऽन्ध्यामिति। स एतं पञ्चशारदीयमपश्यत्। तमाऽहरत्। तेनायजत। ततो वै स बुहोर्भूयाऽनभवत्। यः कामयेत बुहोर्भूयाऽन्ध्यामिति। स पञ्चशारदीयेन यजेत। बुहोरेव भूयाऽन्भवति। मुरुधस्तोमो वा एषः। मुरुतो हि देवानां भूयिष्ठाः॥३०॥

बुहुर्भवति। य एतेन यजते। य उचैनमेवं वेद। पञ्चशारदीयो भवति। पञ्चवा क्रृतवः संवथ्सुरः। क्रृतुष्वेव संवथ्सुरे प्रति तिष्ठति। अथो पञ्चाक्षरा पङ्किः। पाङ्को यज्ञः। यज्ञमेवावरुन्धे। सुसदृशाऽस्तोमा नाति यन्ति। सुसदृशः प्रजापतिः। प्रजापतेरास्यै॥३१॥

भूयिष्ठा यन्ति द्वे च॥ [१०]

अगस्त्यो मरुद्धै उक्षणः प्रौक्षत्। तानिन्द्र आदत्ता। त एनं वज्रमुद्यत्याभ्यायन्त।
 तानगस्त्यश्वेन्द्रश्च कयाशुभीयेनाशमयताम्। ताञ्छन्तानुपाहयत। यत्कयाशुभीयं
 भवति शान्त्यै। तस्मादेत ऐन्द्रामारुता उक्षाणः सवनीयो भवन्ति। त्रयः प्रथमेऽहन्त्रा
 लभ्यन्ते। एवं द्वितीयै। एवं तृतीयै॥३२॥

एवं चतुर्थे। पश्चौत्तमेऽहन्त्रा लभ्यन्ते। वर्षिष्ठमिव ह्येतदहः। वर्षिष्ठः समानानां
 भवति। य एतेन यजते। य उचैनमेवं वेद। स्वाराज्यं वा एष यज्ञः। एतेन वा
 एकया वा कान्दुमः स्वाराज्यमगच्छत्। स्वाराज्यं गच्छति। य एतेन यजते॥३३॥

य उ चैनमेवं वेद। मारुतो वा एषः स्तोमः। एतेन वै मरुतो देवानां भूयिष्ठा
 अभवन्। भूयिष्ठः समानानां भवति। य एतेन यजते। य उ चैनमेवं वेद।
 पश्चशारदीयो वा एष यज्ञः। आ पश्चमात्पुरुषादन्नमत्ति। य एतेन यजते। य
 उ चैनमेवं वेद। सप्तदशः स्तोमा नाति यन्ति। सप्तदशः प्रजापतिः। प्रजापतेरेव
 नैति॥३४॥

तुतीये गच्छति य एतेन यजतेऽति य एतेन यजते य उ चैनमेवं वेद त्रीणि च (अुगस्त्यः स्वाराज्यं मारुतः पञ्चशारदीयो
वा एष यज्ञः संसदशं प्रजापतेरेव नैति॥) [११]

अस्या जरासो दमा मूरित्राः। अर्चद्धूमासो अग्नयः पावकाः। श्विचीचयः श्वात्रासौ
भुरुण्यवः। वृन्नरूषदो वायवो न सोमाः। यजां नो मित्रावरुणा। यजां देवाः क्रृतं
बृहत्। अग्ने यक्षि स्वन्दमम्। अश्विना पिबतः सुतम्। दीद्यंग्री शुचिव्रता। क्रृतुना
यज्ञवाहसा॥३५॥

द्वे विरूपे चरतः स्वर्थैः। अन्याऽन्यां वृथसमुपं धापयेते। हरिरुन्यस्यां भवति
स्वधावान्। शुक्रो अन्यस्यां ददृशे सुवर्चाः। पूर्वापरं चरतो माययैतौ। शिशू क्रीडन्तौ
परि यातो अध्वरम्। विश्वान्यन्यो भुवनाऽभिचर्ष्टे। क्रृतूनन्यो विदधञ्जायते पुनः।
त्रीणि शता त्रीषुहस्ताण्यग्निम्। त्रिःशच्च देवा नवं चाऽसपर्यन्॥३६॥

औक्षं घृतैरास्तृणन्बुरुहिरस्मै। आदिष्ठोतारं न्यषादयन्त। अग्निनाऽग्निः
समिध्यते। कुविर्गृहपतिर्युवां। हृव्यवाङ्मुहौऽस्यः। अग्निर्देवानां जठरम्। पृतदक्षः

कविक्रतुः। देवो देवेभिरा गमत्। अग्निश्रियो मरुतो विश्वकृष्णः। आ त्वेषमुग्रमवै
ईमहे वयम्॥३७॥

ते स्वानिनो रुद्रिया वरुषनिर्णिजः। सिंहा न हेषक्रतवः सुदानवः। यदुत्तमे
मरुतो मध्यमे वाँ। यद्वाऽवमे सुभगासो दिवि ष। ततो नो रुद्रा उत वाऽन्वस्य।
अग्ने वित्ताद्विषो यद्यजामः। इडे अग्निः स्ववंसन्नमोभिः। इह प्रसूतो वि च
यत्कृतं नः। रथैरिव प्रभरे वाजयद्धिः। प्रदक्षिणेन्मरुताङ्गु स्तोममृद्घाम्॥३८॥

श्रुधि श्रुत्कर्ण वहिभिः। देवैरग्ने सुयावभिः। आसीदन्तु बुरुहिषि।
मित्रो वरुणो अर्यमा। प्रातुर्यावाणो अध्वरम्। विश्वेषामदितिर्यज्ञियानाम्।
विश्वेषामतिथिर्मनुषाणाम्। अग्निर्देवानामवै आवृणानः। सुमृडीको भवतु
विश्ववेदाः। त्वे अग्ने सुमुतिं भिक्षमाणाः॥३९॥

दिवि श्रवो दधिरे यज्ञियासः। नक्तो च चक्रुषसा विरूपे। कृष्णं च वर्णमरुणं
च सन्धुः। त्वामग्ने आदित्यासं आस्यम्। त्वां जिह्वा शुचयश्चक्रिरे कवे। त्वा

रातिपाचो अध्वरेषु सश्चिरे। त्वे देवा हविरदन्त्याहुतम्। नि त्वा यज्ञस्य साधनम्।
 अग्ने होतारमृत्विजम्। वनुष्वदेव धीमहि प्रचेतसम्। जीरं दूतममर्त्यम्॥४०॥

यज्ञवाहसासपर्यन्वयमृच्छां भिक्षमाणः प्रचेतसमेकं च॥ [१२]

तिष्ठा हरी रथ आ युज्यमाना याहि। वायुर्न नियुतो नो अच्छं। पिबास्यन्यौ
 अभिसृष्टो अस्मे। इन्द्रः स्वाहा ररिमा ते मदाय। कस्य वृषा सुते सचाँ।
 नियुत्वान्वृषभो रणत्। वृत्रहा सोमपीतये। इन्द्रं वयं मंहाधुने। इन्द्रमर्भं हवामहे।
 युजं वृत्रेषु वज्रिणम्॥४१॥

द्विता यो वृत्रहन्तमः। विद इन्द्रः शतऋतुः। उपं नो हरिभिः सुतम्। स सूर
 आजनयं ज्योतिरिन्द्रम्। अया पिया तुरणिरद्रिबरहाः। ऋतेन शुष्मी नवमानो
 अर्केः। व्युस्त्रिधो अस्त्रो अद्रिर्बिभेद। उतत्यदश्वश्चियम्। यदिन्द्रं नाहुषीष्वा। अग्ने
 विक्षु प्रतीदयत्॥४२॥

भरेष्विन्द्रं सुहवं हवामहे। अहोमुचं सुकृतं दैव्यं जनम्। अग्निं मित्रं

वरुणः सातये भगम्। द्यावापृथिवी मरुतः स्वस्तयै। महि क्षेत्रं पुरुश्चन्द्रं
वि विद्वान्। आदिथ्सखिंभ्यश्चरथः समैरत्। इन्द्रो नृभिरजनुदीद्यानः साकम्।
सूर्यमुषसं गतुमुग्निम्। उरुं नौ लोकमनु नेषि विद्वान्। सुवर्वञ्चोतिरभयः
स्वस्ति॥४३॥

ऋषा तं इन्द्रं स्थविरस्य बाहू। उपस्थेयाम शरणा बृहन्ता। आ नो
विश्वाभिरुतिभिः सजोषाः। ब्रह्म जुषाणो हर्यश्च याहि। वरीवृजस्थविरभिः
सुशिप्र। अस्मे दधद्वृष्णः शुष्ममिन्द्र। इन्द्राय गावं आशिरम्। दुदुहे वज्रिणे
मधुं। यथसीमुपहुरे विदत्। तास्ते वज्रिन्धेनवो जोजयुर्नः॥४४॥

गर्भस्तयो नियुतो विश्ववाराः। अहरहर्भूय इज्ञोगुवानाः। पूर्णा इन्द्र क्षुमतो
भोजनस्य। इमां ते धियं प्रभरे महो महीम्। अस्य स्तोत्रे धिषणा यत्त आनजो।
तमुर्थसुवे च प्रसुवे च सासुहिम्। इन्द्रं देवासुः शवसा मदं ननु॥४५॥

वज्रिणमयस्वस्ति जोजयुर्नः सुस च॥

प्रजापतिः पशुनं सृजत। तैऽस्माथ्सृष्टः परां च आयन्। तानं ग्रिष्ठो मेन्
नाऽऽप्रोत्। तानुकथ्येन् नाऽऽप्रोत्। तान्ध्योऽशिना नाऽऽप्रोत्। तात्रात्रिया
नाऽऽप्रोत्। तान्ध्यन्धिना नाऽऽप्रोत्। सौऽग्रिमं ब्रवीत्। इमान्मं ईफ्सेति।
तानुग्रिस्त्रिवृता स्तोमैन् नाऽऽप्रोत्॥४६॥

स इन्द्रं ब्रवीत्। इमान्मं ईफ्सेति। तानिन्द्रः पश्चदशेन् स्तोमैन् नाऽऽप्रोत्।
स विश्वान्देवानं ब्रवीत्। इमान्मं ईफ्सुतेति। तान् विश्वैदेवाः संपश्चेन् स्तोमैन्
नाऽऽप्रुवन्। स विष्णुमं ब्रवीत्। इमान्मं ईफ्सेति। तान् विष्णुरेकविश्वेन्
स्तोमैनाऽऽप्रोत्। वारवन्तीयेनावारयत॥४७॥

इदं विष्णुर्विं चक्रम् इति व्यक्तमत। यस्मात्पश्वः प्रप्रेव भ्रशेन्। स एतेन
यजेत। यदाप्रोत्। तदुसोर्यामस्यासोर्यामत्वम्। एतेन् वै देवा जैत्वानि जित्वा। यं
कामुकामयन्त् तमाऽऽप्रुवन्। यं कामं कामयते। तमेतेनाऽऽप्रोति॥४८॥

स्तोमैन् नाऽऽप्रोदवारयत् नवं च॥

व्याघ्रोऽयम् ग्नौ चरति प्रविष्टः। ऋषीणां पुत्रो अभिशस्ति पा अयम्। नमस्कारेण
नमसा ते जुहोमि। मा देवानां मिथुयाकर्म भग्नम्। सावीरहि देव प्रसवाय पित्रे।
वर्ष्माणं मस्मै वरिमाणं मस्मै। अथास्मभ्य शवितः सर्वताता। दिवेदिव आ सुवा
भूरि पश्चः। भूतो भूतेषु चरति प्रविष्टः। स भूतानामधिपतिर्बभूव॥४९॥

तस्य मृत्यौ चरति राज्ञसूयम्। स राजा राज्यमनु मन्यतामिदम्। येभिः
शिल्पैः पप्रथानामद्धत्। येभिर्द्यामभ्यपि शत्रुजापतिः। येभिर्वर्वचं विश्वरूपा श
सुमव्ययत्। तेनममग्न इह वर्चसा समङ्ग्नि। येभिरादित्यस्तपति प्र केतुभिः।
येभिः सूर्यो ददृशो चित्रभानुः। येभिर्वर्वचं पुष्कलेभिरव्ययत्। तेनममग्न इह वर्चसा
समङ्ग्नि॥५०॥

आऽयं भातु शवसा पश्च कृषीः। इन्द्र इव ज्येष्ठो भवतु प्रजावान्। अस्मा
अस्तु पुष्कलं चित्रभानु। आऽयं पृणक्तु रजसी उपस्थम्। यत्ते शिल्पं कश्यप
रोचनावत्। इन्द्रियावत्पुष्कलं चित्रभानु। यस्मिन्थसूर्य अर्पिताः सुस सुकम्।

तस्मिन्नाजानुमधि विश्रयेमम्। द्यौरसि पृथिव्यसि। व्याघ्रो वैयाघ्रेऽधिं॥५१॥

विश्रयस्व दिशो महीः। विशस्त्वा सर्वा वाञ्छन्तु। मा त्वद्राष्ट्रमधि भ्रशत्।
या दिव्या आपुः पर्यसा सम्बभूवुः। या अन्तरिक्ष उत पार्थिवीर्याः। तासां त्वा
सर्वासां रुचा। अभिषिंश्चामि वर्चसा। अभि त्वा वर्चसाऽसिचं दिव्येन। पर्यसा
सुह। यथासां राष्ट्रवर्धनः॥५२॥

तथा त्वा सविता करत। इन्द्रं विश्वा अवीवृधन्। समुद्रव्यचसङ्गिरः। रथीतम् ९
रथीनाम्। वाजानां सत्पतिं पतिम्। वसंवस्त्वा पुरस्तादभिषिंश्चन्तु गायत्रेण
छन्दसा। रुद्रास्त्वा दक्षिणतोऽभिषिंश्चन्तु त्रैष्टुभेन छन्दसा। आदित्यास्त्वा
पश्चादभिषिंश्चन्तु जागतेन छन्दसा। विश्वे त्वा देवा उत्तरतोऽभिषिंश्च त्वाऽनुष्टुभेन
छन्दसा। बृहस्पतिस्त्वोपरिष्टादभिषिंश्चतु पाङ्केन छन्दसा॥५३॥

अरुणं त्वा वृक्मुग्रज्ञजङ्गरम्। रोचमानं मरुतामग्रे अर्चिषः। सूर्यवन्तं मधवानं

विषासुहिम्। इन्द्रमुक्थेषु नामहूतमः हुवेमा। प्र बाहवा सिसृतं जीवसे नः। आ
नो गव्यौतिमुक्षतं घृतेन। आ नो जनै श्रवयतं युवाना। श्रुतं मै मित्रावरुणा हवेमा।
इन्द्रस्य ते वीर्यकृतः। बाहू उपाव हरामि॥५४॥

बभूवाव्युत्तेनेममग्ने इह वर्चसा समद्भि वैयाग्रेऽधि राष्ट्रवर्धनः पाङ्कन छन्दसोपावहरामि॥—————[१५]

अभि प्रेहि वीरयस्व। उग्रश्चेत्ता सपल्हा। आतिष्ठ वृत्रहन्तमः। तुभ्यं
देवा अधिब्रवन्। अङ्कौ न्यङ्कावभितो रथं यौ। ध्वान्तं वाताग्रमनु सुश्वरन्तौ।
दूरेहैतिरिन्द्रियावान्पतत्री। ते नोऽग्रयः पप्रयः पारयन्तु। नमस्त ऋषे गदा
अव्यथायै त्वा स्वधायै त्वा॥५५॥

मा न इन्द्राभितस्त्वद्व्यारिष्टासः। एवा ब्रह्मन्तवेदस्तु। तिष्ठ रथे अधि
यद्वज्रहस्तः। आ रश्मीन्देव युवसे स्वर्धः। आ तिष्ठ वृत्रहन्तातिष्ठन्तं परिः
अनु त्वेन्द्रो मदत्वनु त्वा मित्रावरुणौ। द्यौश्च त्वा पृथिवी च प्रचेतसा। शुक्रो
बृहदक्षिणा त्वा पिपर्तु। अनु स्वधा चिकिताऽ सोमो अग्निः। अनु त्वाऽवतु

सविता सुवेने॥५६॥

इन्द्रं विश्वां अवीवृधन्। सुमुद्रव्यचसुङ्गिरः। रथीतम् ९ रथीनाम्। वाजाना९
सत्पति॑ं पतिम्। परिमा सेन्या घोषाः। ज्याना॑ वृञ्जन्तु गृध्रवः। मेथिष्ठाः पिन्वमाना
इह। मां गोपतिमभि संविशन्तु। तन्मेऽनुमतिरनुं मन्यताम्। तन्माता पृथिवी
तत्प्रिता द्यौः॥५७॥

तद्वावाणः सोमसुतो मयोभुवः। तदश्विना शृणुत ९ सौभगा युवम्। अवं ते हेड
उदुत्तमम्। एना व्याघ्रं परिषस्वजानाः। सिऽह९ हिन्वन्ति महते सौभगाय। सुमुद्रं
न सुहुवंतस्थिवा९ सम्। मर्मृज्यन्ते द्वीपिनमप्स्वन्तः। उद्सावेतु सूर्यः। उदिदं
मामकं वचः। उदिहि देव सूर्य। सह वग्नुना॑ मम। अहं वाचो विवाचनम्। मयि॑
वाग्स्तु धर्णसिः। यन्तु नदये वर्षन्तु पर्जन्याः। सुपिप्ला ओषधयो भवन्तु।
अन्नवतामोदनवतामामिक्षवताम्। एषाऽ राजा॑ भूयासम्॥५८॥

स्वधायै त्वा सुवेनु द्यौः सूर्य सुस च॥

ये केशिनः प्रथमाः सत्रमासंता। येभिरामृतं यदिदं विरोचते। तेभ्यौ जुहोमि
बहुधा घृतेन। रायस्पोषेणेमं वर्चसा सः सृजाथ। नर्ते ब्रह्मणस्तपसो विमोक्षः।
द्विनाम्री दीक्षा वशिनी ह्युग्रा। प्र केशः सुवते काण्डिनो भवन्ति। तेषां ब्रह्मेदीशे
वपनस्य नान्यः। आ रोहु प्रोष्ठं विषंहस्व शत्रून्। अवांस्त्रागदीक्षा वशिनी ह्युग्रा॥५९॥

देहि दक्षिणं प्रतिरस्वायुः। अथामुच्यस्व वरुणस्य पाशात्। येनावपथसविता
क्षुरेण। सोमस्य राज्ञो वरुणस्य विद्वान्। तेन ब्रह्माणो वपतेदमस्योर्जेमम्। रुद्धा
वर्चसा सः सृजाथ। मा ते केशाननु गद्वर्चं एतत्। तथा धाता करोतु ते।
तुभ्यमिन्द्रो बृहस्पतिः। सविता वर्च आदधात्॥६०॥

तेभ्यौ निधानं बहुधा व्यैच्छन्। अन्तरा द्यावापृथिवी अपः सुवः। दर्भस्तम्बे
वीर्यकृते निधाय। पौङ्स्येनेमं वर्चसा सः सृजाथ। बलं ते बाहुवोः सविता
दधातु। सोमस्त्वाऽनकु पर्यसा घृतेन। स्त्रीषु रूपमश्विनैतन्त्रि धत्तम्। पौङ्स्येनेमं

वर्चसा स ए सृजाथ। यथ्सीमन्तुङ्कङ्कंतस्ते लिलेख। यद्वा॒ क्षुरः परिव॒वर्जु वप॑स्तो।
 स्त्रीषु रूपम॑श्चिनैतन्नि धंत्तम्। पौ॒स्यैनेम॑ स ए सृजाथो वीर्येण॥६१॥

अवांसागदीक्षा वृशिनी ह्युग्राऽर्दधाद्ववर्जु वप॑स्ते द्वे च॥ [१७]

इन्द्रं वै स्वाविशो मरुतो नापांचायन्। सोऽनंपचाय्यमान एुतं विघ्नमंपश्यत्।
 तमाऽहरत्। तेनायजत। तेनैवासान्त ए स ए स्तम्भं व्यहन्। यद्यहन्। तद्विघ्नस्य
 विघ्ननुत्वम्। वि पाप्मानुं भ्रातृव्य ए हते। य एुतेन यजते। य उ चैनमेवं वेदं॥६२॥

य ए राजानं विशो नापचायेयुः। यो वाँ ब्राह्मणस्तमंसा पाप्मना प्रावृतः स्यात्।
 स एुतेन यजेत। विघ्नेनैवैनद्विहत्य। विशामाधिपत्यं गच्छति। तस्य द्वे द्वादशे
 स्तोत्रे भवतः। द्वे चंतुर्विंशो। औद्धिद्यमेव तत्। एुतद्वै क्षत्रस्यौद्धिद्यम्। यदस्मै
 स्वाविशो बुलिए हरन्ति॥६३॥

हरन्त्यस्मै विशो बुलिम्। ऐनमप्रतिख्यातं गच्छति। य एवं वेदं। प्रबाहुगवा
 अग्ने॑ क्षत्राण्यातेपुः। तेषामिन्द्रः क्षत्राण्यादत्त। न वा इमानि क्षत्राण्यभूवन्निति।

तन्नक्षत्राणां नक्षत्रत्वम्। आ श्रेयसो भ्रातृव्यस्य तेजं इन्द्रियं दत्ते। य एतेन् यजते। य उ चैनमेवं वेदं॥६४॥

तद्यथा हूँ वै संचुक्रिणौ कफ्लकावृपावहितौ स्याताम्। एवमेतौ युग्मन्तौ स्तोमौ। अयुक्तु स्तोमेषु क्रियेते। पाप्मनोऽपंहत्यै। अपं पाप्मानं भ्रातृव्यः हते। य एतेन् यजते। य उ चैनमेवं वेदं। तद्यथा हूँ वै सूतग्रामण्यः। एवं छन्दाःसि। तेष्वसावादित्यो बृहतीरभ्यूढः॥६५॥

स्तुतोबृहतीषु स्तुवते स्तुतो बृहन्। प्रजया पशुभिरसानीत्येव। व्यतिषक्ताभिः स्तुवते। व्यतिषक्तं वै क्षत्रं विशा। विशैवैनं क्षत्रेण व्यतिषजति। व्यतिषक्ताभिः स्तुवते। व्यतिषक्तो वै ग्रामणीः संजातैः। संजातैरैवैनं व्यतिषजति। व्यतिषक्ताभिः स्तुवते। व्यतिषक्तो वै पुरुषः पाप्मभिः। व्यतिषक्ताभिरेवास्यं पाप्मनो नुदते॥६६॥

वेद हरन्त्येनमेवं वेदाभ्यूढः पाप्मभिरेकं च॥ [१८]

त्रिवृद्यदाग्नेयोऽग्निमुखा हृष्टिर्यदाग्नेय आग्नेयो न वै सोमेन् यो वै सोमेनैष गोसुवः सिंहैऽभि प्रेहि मित्रवर्धनः

प्रुजापतिस्ता ओऽदुनं प्रुजापतिरकामयत बुहोर्भूयानुगस्त्योऽस्या जरासुस्तिष्ठा हरीं प्रुजापतिः पुशून्व्याघ्रोऽयमुभिप्रेहि वृत्रहन्तमो
ये केशिन् इन्द्रं वा अष्टादश॥१८॥

त्रिवृद्यो वै सोमेनायुरसि बुहुर्भवति तिष्ठा हरीरथु आयं भांतु तेभ्यो निधानः षट्थर्थः॥६६॥

त्रिवृत्पाप्मनो नुदते॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णायजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके सप्तमः प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ अष्टमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके अष्टमः प्रपाठकः ॥

पीवौन्नां रयिवृधः सुमेधाः। श्वेतः सिंषक्ति नियुतामभिश्रीः। ते वायवे समनसो
वितस्थुः। विश्वेन्नरः स्वपत्यानि चक्रः। रायेऽनु यज्ञज्ञतू रोदंसी उभे। राये देवी
धिषणां धाति देवम्। अधा वायुं नियुतं सश्वत् स्वाः। उत श्वेतं वसुधितिन्निरेके।
आ वायो प्र याभिः। प्र वायुमच्छां बृहती मनीषा॥१॥

बृहद्रथिं विश्ववारां रथप्राम्। द्युतद्यामा नियुतः पत्यमानः। कविः
कविमियक्षसि प्रयज्यो। आ नो नियुद्धिः शतिर्नीभिरध्वरम्। सहस्रिणीभिरुपं
याहि यज्ञम्। वायो अस्मिन् हविषि मादयस्व। यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः।
प्रजापते न त्वदेतान्यन्यः। विश्वां जातानि परि ता बैभूव। यत्कामास्ते जुहुमस्तं
नो अस्तु॥२॥

वृयङ्ग स्याम् पतयो रयीणाम्। रयीणां पतिं यज्ञतं बृहन्तम्। अस्मिन्भरे नृतम्

वाजं सातौ। प्रजापतिं प्रथम् जामृतस्य। यजाम देवमधि नो ब्रवीतु। प्रजापते
त्वन्निधिपाः पुराणः। देवानां पिता जनिता प्रजानाम्। पतिर्विश्वस्य जगतः परस्पाः।
हविर्नो देव विहुवे जुषस्व। तवेमे लोकाः प्रदिशो दिशश्च॥३॥

पुरावतो निवते उद्धतश्च। प्रजापते विश्वसृज्ञोवधन्य इदं नो देव। प्रतिहर्य
हव्यम्। प्रजापतिं प्रथमं यज्ञियानाम्। देवानामग्रे यजुतं यजध्यम्। स नो ददातु
द्रविणः सुवीर्यम्। रायस्पोषं वि ष्यतु नाभिमस्मे। यो राय ईशे शतदाय उक्थयः।
यः पश्नुनाः रक्षिता विष्ठितानाम्। प्रजापतिः प्रथम् जा कृतस्य॥४॥

सहस्रधामा जुषताः हविर्नः। सोमापूषणेमौ देवौ। सोमापूषण रजसो
विमानम्। सप्तचक्रः रथमविश्वमिन्वम्। विषूवृत्तं मनसा युज्यमानम्। तं जिन्वथो
वृषणा पञ्चरश्मिम्। दिव्यन्यः सदनं चक्र उच्चा। पृथिव्यामन्यो अध्यन्तरिक्षे।
तावस्मभ्यं पुरुवारं पुरुक्षुम्। रायस्पोषं विष्यतान्नाभिमस्मे॥५॥

धियं पूषा जिन्वतु विश्वमिन्वः। रयिः सोमो रयिपतिर्दधातु। अवतु

देव्यदितिरनुर्वा। बृहद्वदेम विदथे सुवीराः। विश्वान्यन्यो भुवना ज्ञजाने।
 विश्वमन्यो अभिचक्षाण एति। सोमापूषणाववत् धियं मे। युकम्यां विश्वाः पृतना
 जयेम। उदुत्तमं वरुणास्तन्नाद्याम्। यत्किं चेदं किंतवासः। अवं ते हेऽस्तत्वा
 यामि। आदित्यानामवसा न दक्षिणा। धारयन्त आदित्यासस्तिस्मो भूमीर्धरयन्।
 यज्ञो देवानां शुचिरपः॥६॥

मनोपाऽस्तु चर्तस्यास्मे किंतवासश्चत्वारि च॥ [१]

ते शुक्रासः शुचयो रश्मिवन्तः। सीदन्नादित्या अधि बुहिषि प्रिये। कामैन
 देवाः सरथं दिवो नः। आ यान्तु यज्ञमुपं नो जुषाणाः। ते सूनवो अदितेः
 पीवसामिषम्। घृतं पिन्वल्पतिर्हर्यन्तेजाः। प्र यज्ञिया यजमानाय येमुरे।
 आदित्याः कामं पितुमन्तमस्मे। आ नः पुत्रा अदितेर्यान्तु यज्ञम्। आदित्यासः
 पथिभिर्देवयानैः॥७॥

अस्मे कामं दाशुषे सन्नमन्तः। पुरोडाशं घृतवन्तं जुषन्ताम्। स्कभायत्

निरक्षेति^९ सेधतामतिम्। प्र रुश्मभिर्यत्माना अमृत्राः। आदित्याः काम् प्रयतं
वर्षद्वृतिम्। जुषध्वं नो हृव्यदातिं यजत्राः। आदित्यान्काममवसे हुवेम। ये भूतानि
जनयन्तो विचिरव्युः। सीदन्तु पुत्रा अदितेरुपस्थम्। स्तीर्ण बुरुहिरहविरद्याय
देवाः॥८॥

स्तीर्ण बुरुहिः सीदता यज्ञे अस्मिन्। ध्राजाः सेधन्तो अमतिं दुरेवाम्। अस्मभ्यं
पुत्रा अदितेः प्र यस्त। आदित्याः कामं हृविषो जुषाणाः। अग्ने नयं सुपथा
राये अस्मान्। विश्वानि देव वयुनानि विद्वान्। युयोध्यस्मञ्जुहुराणमेनः। भूयिष्ठान्ते
नमं उक्तिं विधेम। प्र वः शुक्रायं भानवे भरध्वम्। हृव्यं मृतिं चाग्रये सुपूतम्॥९॥

यो दैव्यानि मानुषा जनूषिः। अन्तर्विश्वानि विद्वन् जिगाति। अच्छा गिरे
मतयो देवयन्तीः। अग्निं यन्ति द्रविणं भिक्षमाणाः। सुसन्दृशं सुप्रतीकुङ्कु स्वश्रम्।
हृव्यवाहमरतिं मानुषाणाम्। अग्ने त्वमस्मद्युयोध्यमीवाः। अनग्नित्रा अभ्यमन्त
कृष्टीः। पुनरुस्मभ्यं सुविताय देव। क्षां विश्वेभिरजरैभिर्यजत्र॥१०॥

अग्ने त्वं पारया नव्यो अस्मान्। स्वस्तिभिरति दुर्गाणि विश्वा॑। पूर्शं पृथ्वी
बहुला न उर्वी। भवा॑ तोकायु तनयायु शं योः। प्रकारवो मनुना वच्यमानाः।
देवद्रीचौ॑ नयथ देवयन्तः। दक्षिणावाङ्माजिनी प्राच्येति। हुविर्भरन्त्यग्नयै घृताचौ॑।
इन्द्रं नरो युजे रथम्। जुगृभ्णाते दक्षिणमिन्द्र हस्तम्॥११॥

वसूयवो वसुपते वसूनाम्। विद्मा हि त्वा॑ गोपति॒ शूर गोनाम्। अस्मभ्य
चित्रं वृषण॒ रयिन्दा॑ः। तवेदं विश्वमभितः पशव्यम्। यत्पश्यसि॑ चक्षसा॑ सूर्यस्य।
गवामसि॑ गोपतिरेकं इन्द्र। भक्षीमहि॑ ते प्रयत्नस्य वस्वः। समिन्द्र णो मनसा नेषि॑
गोभिः। स॒ सूरिभिर्मधवन्धस॒ स्वस्त्या। सं ब्रह्मणा देवकृतं यदस्ति॑॥१२॥

सं देवाना॑ सुमृत्या यज्ञियानाम्। आराच्छत्रुमप॑ बाधस्व दूरम्। उग्रो यः
शम्बः पुरुहूतु तेन। अस्मे धेहि॑ यवमद्वोमदिन्द्र। कृधीधिय॑ जरित्रे वाजरत्नाम्।
आ वेधस॒ स हि शुचिः। बृहस्पतिः प्रथमं जायमानः। महो ज्योतिषः परमे
व्योमन्। सुसास्यस्तुविजातो रवेण। वि सुसरश्मिरधमृतमा॑सि॥१३॥

बृहस्पतिः समजयद्वसूनि। मुहो ब्रजान्गोमतो देव एषः। अपः
 सिषांसन्ध्युवरप्रतीतः। बृहस्पतिरुहन्त्युमित्रमुक्तेः। बृहस्पते पर्यवा पित्रे।
 आ नो दिवः पावीरवी। इमा जुह्वाना यस्ते स्तनः। सरस्वत्यभि नो नेषि। इयः
 शुष्मेभिर्बिसुखा इवारुजत्। सानुं गिरीणान्तविषेभिरुर्मिभिः। पारावद्ग्रीमवसे
 सुवृक्तिभिः। सरस्वतीमा विवासेम धीतिभिः॥१४॥

देवयानैर्देवाः सुपूर्तं यजत्र हस्तमस्ति तमाङ्ग्युर्मिभिर्द्वच्॥

[२]

सोमो धेनुः सोमो अर्वन्तमाशुम्। सोमो वीरं कर्मण्य ददातु। सादन्यं विदथ्य
 सभेयम्। पितुः श्रवणं यो ददाशदस्मै। अषाढं युथ्सु त्वः सौमु क्रतुभिः। या ते
 धामानि हविषा यजन्ति। त्वमिमा ओषधीः सोमु विश्वाः। त्वमुपो अजनयस्त्वज्ञाः।
 त्वमाततन्थोर्वन्तरिक्षम्। त्वं ज्योतिषा वि तमो ववर्थ॥१५॥

या ते धामानि दिवि या पृथिव्याम्। या पर्वतेष्वोषधीष्वफसु। तेभिर्नो विश्वैः
 सुमना अहैडन्। राजन्सोमु प्रति हव्या गृभाय। विष्णोर्नुकं तदस्य प्रियम्। प्र

तद्विष्णुः। पुरो मात्रया तुनुवा वृधान। न तै महित्वमन्वशजुवन्ति। उभे तै विद्धु
रजसी पृथिव्या विष्णो देव त्वम्। पुरमस्य विथ्से॥१६॥

विचक्रमे त्रिर्देवः। आ तै मुहो यो जात एव। अभि गोत्राणि। आभिः स्पृधौ
मिथुतीररिषण्यन्। अमित्रस्य व्यथया मन्युमिन्द्र। आभिर्विश्वा अभियुजो विषूचीः।
आर्ययु विशोवतारीर्दासीः। अयः शृण्वे अधु जयन्त्रुत ग्रन्। अयमुत प्र कृणुते
युधा गाः। युदा सुत्यं कृणुते मन्युमिन्द्रः॥१७॥

विश्वं दृढं भेयत् एजदस्मात्। अनु स्वधामक्षरन्नापो अस्य। अवर्धत् मध्य आ
नाव्यानाम्। सप्त्रीचीनेन मनसा तमिन्द्र ओजिष्ठेन। हन्मनाहन्मभिद्यून्। मुरुत्वन्तं
वृषभं वावृधनम्। अकवारिं दिव्य शासमिन्द्रम्। विश्वासाहुमवसे नूतनाय। उग्रः
संहोदामिह तः हुवेम। जनिष्ठा उग्रः सहसे तुराय॥१८॥

मन्द्र ओजिष्ठो बहुलाभिमानः। अवर्धन्निन्द्रं मुरुतश्चिदत्र। माता यद्वीरं
दधनुद्धनिष्ठा। कस्यावो मरुतः स्वधाऽसीत्। यन्मामेकः सुमधुत्ताहित्ये॥

अहं ह्युग्रस्तविषस्तुविष्मान्। विश्वस्य शत्रोरनमं वधस्तैः। वृत्रस्य त्वा शस्था
दीषमाणाः। विश्वे देवा अजहुर्ये सखायः। मरुद्धिरिन्द्र सुख्यं ते अस्तु॥१९॥

अथेमा विश्वः पृतना जयासि। वर्धीं वृत्रं मरुत इन्द्रियेण। स्वेन भासेन तविषो
बभूवान्। अहमेता मनवे विश्वश्वन्द्राः। सुगा अपश्चकर वज्रबाहुः। स यो वृषा
वृष्णियेभिः समोकाः। महो दिवः पृथिव्याश्च सुम्राद्। स्तीनसत्वा हव्यो भरेषु।
मरुत्वां नो भवत्विन्द्रं ऊती। इन्द्रो वृत्रमतरद्वृत्तूर्यै॥२०॥

अनाधृष्यो मधवा शूर इन्द्रः। अन्वेन विशो अमदन्त पूर्वीः। अयं राजा
जगतश्वरूपणीनाम्। स एव वीरः स उ वीर्यवान्। स एकराजो जगतः परस्पाः।
यदा वृत्रमतरच्छूर इन्द्रः। अथोभवद्मिताभिक्रतूनाम्। इन्द्रो यज्ञं वर्धयन्विश्ववेदाः।
पुरोडाशस्य जुषताऽ हविर्नः। वृत्रं तीर्त्वा दानवं वज्रबाहुः॥२१॥

दिशोऽदहृहृहिता दहृहेन। इमं यज्ञं वर्धयन्विश्ववेदाः। पुरोडाशं प्रति
गृणात्विन्द्रः। यदा वृत्रमतरच्छूर इन्द्रः। अथैकराजो अभवञ्जनानाम्। इन्द्रो

देवाञ्छम्बरहत्ये आवत्। इन्द्रो देवानांमभवत्पुरोगः। इन्द्रो यज्ञे हुविषा
वावृधानः। वृत्रतूर्ने अभयं शर्म यस्त। यः सुप्त सिन्धु रदधात्पृथिव्याम्। यः
सुप्त लोकानकृणोदिशश्च। इन्द्रो हुविष्मान्धसगणो मुरुद्धिः। वृत्रतूर्ने यज्ञमिहोप
यासत्॥२२॥

ववर्थं विथ्सु इन्द्रस्तुरायास्तु वृत्रतूर्ये वज्रबाहः पृथिव्यान्नीणि च॥ [३]

इन्द्रस्तरस्वानभिमातिहोग्रः। हिरण्यवाशीरिषिरः सुवरुषाः। तस्य वयं सुमुतौ
यज्ञियस्य। अपि भुद्रे सौमनसे स्याम। हिरण्यवर्णो अभयं कृणोतु। अभिमातिहेन्द्रः
पृतनासु जिष्णुः। स नुः शर्म त्रिवर्णं वि यस्त। यूयं पात स्वस्तिभिः सदा
नः। इन्द्रं स्तुहि वज्रिणः स्तोमपृष्ठम्। पुरोडाशस्य जुषताऽहुविर्नः॥२३॥

हुत्वाभिमातीः पृतनाः सहस्वान्। अथाभयं कृणुहि विश्वतो नः। स्तुहि शूरं
वज्रिणमप्रतीत्तम्। अभिमातिहनं पुरुहूतमिन्द्रम्। य एक इच्छुतपतिर्जनेषु।

तस्मा इन्द्राय हुविरा जुहोता। इन्द्रो देवानांमधिपाः पुरोहितः। दिशां पतिरभवद्वाजिर्नीवान्। अभिमातिहा तंविषस्तुविष्मान्। अस्मभ्य चित्रं वृष्णं रुयिन्दात्॥२४॥

य इमे द्यावापृथिवी महित्वा। बलेनाद्वहदभिमातिहेन्द्रः। स नो हुविः प्रति गृणातु रुतयै। देवानां देवो निधिपा नो अव्यात्। अनवस्ते रथं वृष्णे यत्ते। इन्द्रस्य नु वीर्याण्यहन्त्रहिम्। इन्द्रो यातोऽवसितस्य राजा। शमस्य च शृङ्गिणो वज्रबाहुः। सेदु राजा क्षेति चर्षणीनाम्। अरान्त मेमिः परि ता बभूव॥२५॥

अभि सिध्मो अंजिगादस्य शत्रून्। वितिग्मेन वृषभेणा पुरोभेत्। सं वज्रेणासृजद्वृत्रमिन्द्रः। प्र स्वां मृतिमतिरच्छाशदानः। विष्णुं देवं वरुणमूतये भगम्। मेदसा देवा वृपया यजध्वम्। ता नो यज्ञमागतं विश्वधेना। प्रजावदस्मे द्रविणेह धत्तम्। मेदसा देवा वृपया यजध्वम्। विष्णुं च देवं वरुणं च रुतिम्॥२६॥

ता नो अर्मीवा अप बाधमानौ। इमं यज्ञं जुषमाणवुपेतम्। विष्णूवरुणा

युवमध्वरायं नः। विशे जनाय महि शर्म यच्छतम्। दीर्घप्रयज्ञू हुविषा वृधाना।
ज्योतिषाऽरातीर्दहतुन्तमाऽसि। ययोरोजसा स्कभिता रजाऽसि। वीर्यमिर्वरतमा
शविष्ठा। याऽपत्ये ते अप्रतीक्षा सहौभिः। विष्णु अग्नवरुणा पूर्वहृतौ॥२७॥

विष्णुवरुणावभिशस्तिपावांम्। देवा यजन्त हुविषा घृतेन। अपार्मीवाऽ सेधतः
रक्षसंश्च। अथाधत्तं यजमानाय शं योः। अऽहोमुचा वृषभा सुप्रतूर्ता। देवानां
देवतमा शचिष्ठा। विष्णुवरुणा प्रतिहर्यतन्नः। इदं नरा प्रयत्नमृतये हुविः। मुही नु
द्यावापृथिवी इह ज्येष्ठैः। रुचा भवताऽ शुचयद्विरक्तः॥२८॥

यथसीं वरिष्ठे बृहती विमिन्वन्। नृवद्योक्षा प्रथानेभिरेवैः। प्रपूर्वजे पितरा
नव्यसीभिः। गीर्भिः कृणुध्वऽ सदने कृतस्य। आ नौ द्यावापृथिवी दैव्येन। जनेन
यातं महिं वां वर्णथम्। स इथस्वपा भुवनेष्वास। य इमे द्यावापृथिवी जजानं।
उर्वीं गर्भीरे रजसी सुमेकै। अवश्च धीरः शच्या समैरत्॥२९॥

भूरिं द्वे अचरन्ती चरन्तम्। पद्मन्तं गर्भमपदौदधाते। नित्यं न सूनुं पित्रोरुपस्थैः।

तं पिपृतः रोदसी सत्यवाचम् । इदं द्यावापृथिवी सत्यमस्तु । पितुर्मातुर्यदिहोप्त्वे वाम् । भूतं देवानामवुमे अवोभिः । विद्यामेषं वृजनं जीरदानुम् । उर्वा पृथ्वी बहुले दूरे अन्ते । उपं ब्रुवे नमसा यज्ञे अस्मिन् । दधाते ये सुभगे सुप्रतूर्ती । द्यावा रक्षतं पृथिवी नो अभ्वात् । या जाता ओषधयोऽति विश्वाः परिष्ठाः । या ओषधयः सोमराज्ञीरश्वावृतीः सोमवृतीम् । ओषधीरिति मातरोऽन्या वो अन्यामवतु ॥३०॥

हुविनो दाङ्गभूव रातिं पूर्वहृतावकेररद्वस्मिन्पञ्च च ॥ [४]

शुचिं नु स्तोमः इत्थद्वृत्रम् । उभा वामिन्द्राग्नी प्रचरणिभ्यः । आ वृत्रहणा गीर्भिर्विप्रः । ब्रह्मणस्पते त्वमस्य यन्ता । सूक्तस्य बोधि तनयं च जिन्व । विश्वं तद्वद्य यद्वन्ति देवाः । बृहद्वदेम विदथे सुवीराः । स ईः सत्येभिः सखिभिः शुचद्धिः । गोधायसु विधन्सैरतर्दत् । ब्रह्मणस्पतिर्वृषभिर्वरुराहैः ॥३१॥

घर्मस्वेदेभिर्द्विविणं व्यानट । ब्रह्मणस्पतेरभवद्यथावशम् । सत्यो मन्युर्महि कर्मा करिष्यतः । यो गा उदाजुर्थस दिवे वि चाभजत् । महीवं रीतिः शवसा सरत्यूर्थक् ।

इन्धानो अग्निं वनवद्वनुष्यतः। कृतब्रह्मा शूशुवद्रातहव्य इत्। जातेन जातमतिसृत्प्रसृंसते। यं युजं कृणुते ब्रह्मणस्पतिः। ब्रह्मणस्पते सुयमस्य विश्वहा॥३२॥

रायः स्याम रथ्यो विवस्वतः। वीरेषु वीरां उपपृद्धि नस्त्वम्। यदीशान्नो ब्रह्मणा वेषि मे हवम्। स इञ्जनेन स विशा स जन्मना। स पुत्रैर्वाजं भरते धनानृभिः। देवानां यः पितरंमा विवासति। श्रद्धामना हविषा ब्रह्मणस्पतिम्। यास्ते पूषन्नावो अन्तः। शुक्रं ते अन्यत्पूषेमा आशाः। प्रपथे पथामजनिष्ठ पूषा॥३३॥

प्रपथे दिवः प्रपथे पृथिव्याः। उभे अभि प्रियतमे सधस्थैः। आ च परा च चरति प्रजानन्। पूषा सुबन्धुर्दिव आ पृथिव्याः। इडस्पतिर्मघवा दस्मवर्चाः। तं देवासो अददुः सूर्यायै। कामेन कृतं तवसुङ्ग स्वश्वम्। अजाऽश्वः पशुपा वाजंवस्त्यः। धियुं जिन्वो विश्वे भुवने अर्पितः। अष्ट्रं पूषा शिथिरामुद्वरीवृजत्॥३४॥

सशक्षाणो भुवना देव ईयते। शुचीं वो हव्या मरुतः शुचीनाम्। शुचिं हिनोम्यध्वरं शुचिभ्यः। ऋतेन सत्यमृतसापं आयन्। शुचिजन्मानः शुचयः

पावकाः। प्र चित्रमर्कं गृणते तुरायै। मारुताय स्वतंवसे भरध्वम्। ये सहास्त्रि
सहस्रा सहन्ते। रेजते अग्ने पृथिवी मुखेभ्यः। अङ्गसेष्वा मरुतः खादयो वः॥३५॥

वक्षः सुरुक्भा उपं शिश्रियाणाः। वि विद्युतो न वृष्टिर्भी रुचानाः। अनु
स्वधामायुद्धयच्छमानाः। या वः शर्म शशमानाय सन्ति। त्रिघातौनि दाशुषे
यच्छ्रुताधिं। अस्मभ्यं तानि मरुतो वियन्ता रुयिं नौ धत्त वृषणः सुवीरम्। इमे
तुरं मरुतो रामयन्ति। इमे सहः सहस्र आ नमन्ति। इमे शङ्कवनुष्युतो नि
पान्ति॥३६॥

गुरुद्वेषो अररुषे दधन्ति। अरा इवेदचरमा अहैव। प्रप्र जायन्ते अकवा महोभिः।
पृश्नेः पुत्रा उपमासो रभेष्ठाः। स्वयां मृत्या मरुतः सं मिमिक्षुः। अनु ते दायि
मह इन्द्रियायै। सत्रा ते विश्वमनु वृत्रहत्यै। अनु क्षत्रमनु सहो यजत्रा। इन्द्र
देवेभिरनु ते नृष्ट्यौ। य इन्द्र शुष्मो मघवन्ते अस्ति॥३७॥

शिक्षा सखिभ्यः पुरुहूत् नृभ्यः। त्वं हि दृढा मंघवन्विचेताः। अपांवृधि परिवृति

न राधेः। इन्द्रो राजा जगतश्चरूपणीनाम्। अधिक्षमि विषुरूपं यदस्ति। ततो
ददातु दाशुषे वसूनि। चोदद्राधु उपस्तुतश्चिदर्वाक्। तमुष्टहि यो अभिभूत्योजाः।
वन्वन्ववातः पुरुहूत इन्द्रः। अषाढमुग्रः सहमानमाभिः॥३८॥

गीर्भिर्वर्ध वृषभं चरूपणीनाम्। स्थूरस्य रयो बृहतो य ईशौ। तमु ष्वाम
विदथेष्विन्द्रम्। यो वायुना जयति गोमर्तीषु। प्रधृष्णुया नयति वस्यो अच्छः। आते
शुष्मो वृषभं एतु पश्चात्। ओत्तरादधरागा पुरस्तात्। आ विश्वतो अभिसमैत्वर्वाङ्।
इन्द्र द्युम्नः सुवर्वद्वेष्यस्मे॥३९॥

वराहैर्विश्वहैर्जनिष पृषोद्वरीवृजत्खादयो वः पन्त्यस्त्युभिर्वच॥ [५]

आ देवो यातु सविता सुरलः। अन्तरिक्षप्रा वहमानो अश्वैः। हस्ते दधानो नर्या
पुरुणिं। निवेशाय च प्रसुवं च भूमं। अभीवृतं कृशनैर्विश्वरूपम्। हिरण्यशम्यं यजतो
बृहन्तम्। आस्थाद्रथः सविता चित्रभानुः। कृष्णा रजाःसि तविष्ठं दधानः। सधा
नो देवः सविता सुवायं। आ साविषद्वसुपतिर्वसूनि॥४०॥

विश्रयमाणो अमतिमुरुचीम्। मर्तभोजनमधरासतेन। विजना॑ञ्च्यावा॒
शिति॑पादो अख्यन्। रथ॒॑ हिरण्यप्रउगं वहन्तः। शश्वद्विशः सवितुर्द्व्यस्य।
उपस्थे॑ विश्वा॒ भुवनानि॑ तस्थुः। वि॑ सुपर्णो॑ अन्तरिक्षाण्यख्यत्। गर्भी॑रवेपा॒ असुरः॑
सुनीथः। क्वेदानी॒॑ सूर्यः कश्चिकेत। कृतमान्द्या॒॑ रश्मिरस्या॒ तंतान॥४१॥

भगं॑ धिय॑ वाजयन्तः॑ पुरन्धिम्। नराश॒॑ सो॑ ग्रास्पतिर्नो॑ अव्यात्। आ ये॑ वामस्य॑
सङ्गथे॑ रयीणाम्। प्रिया॑ देवस्य॑ सवितुः॑ स्याम। आ नो॑ विश्वे॑ अस्क्रांगमन्तु॑ देवाः।
मित्रो॑ अर्युमा॑ वरुणः॑ सुजोषाः॑। भुवन्॑ यथा॑ नो॑ विश्वे॑ वृधासः॑। करन्थ्मुषाहा॑ विथुरं॑
न शवः। शं नो॑ देवा॑ विश्वदेवा॑ भवन्तु। श॒॑ सरस्वती॑ सुह॑ धी॑भिरस्तु॥४२॥

शमभिषाचः॑ शमु॑ रातिपाचः। शं नो॑ दिव्याः॑ पार्थिवा॑ः॑ शं नो॑ अप्याँ॑ः। ये॑ सवितुः॑
सत्यसवस्य॑ विश्वे॑। मित्रस्य॑ ब्रुते॑ वरुणस्य॑ देवाः। ते॑ सौभंगं॑ वीरवद्गोमदप्नः। दधातन्॑
द्रविणं॑ चित्रमस्मे॑। अग्ने॑ याहि॑ दूत्य॑ वारिषेण्यः। देवा॒॑ अच्छां॑ ब्रह्मकृता॑ गणेन॑।
सरस्वती॑ मुरुतो॑ अश्विनापः। यक्षि॑ देवात्रलघेयाय॑ विश्वान्॥४३॥

द्यौः पितृः पृथिवि मातुरध्नुक्। अग्ने भ्रातर्वसवो मृडता नः। विश्वं आदित्या
अदिते सूजोषाः। अस्मभ्युः शर्म बहुलं वि यन्त। विश्वे देवाः शृणुतेमः हवं मे।
ये अन्तरिक्षे य उप द्यवि ष। ये अग्निजिह्वा उत वा यजत्राः। आसद्यास्मिन्बुरुहिषि
मादयध्वम्। आ वां मित्रावरुणा हृव्यजुष्टिम्। नमसा देवाववसाऽववृत्याम्॥४४॥

अस्माकं ब्रह्म पृतनासु सह्या अस्माकम्। वृष्टिर्दिव्या सुपुरा। युवं वस्त्राणि
पीवसा वसाथे। युवोरच्छिद्रा मन्तवो हु सर्गाः। अवातिरतमनृतानि विश्वाः। क्रतेन
मित्रावरुणा सचेथे। तथमु वां मित्रावरुणा महित्वम्। ईर्मा तस्थुषीरहंभिर्दुहे।
विश्वाः पिन्वथ स्वसंरस्य धेनाः। अनु वामेकः पविरा वर्वर्ति॥४५॥

यद्वहिष्टन्नाति विदे सुदानू। अच्छिद्रुः शर्म भुवनस्य गोपा। ततो नो
मित्रावरुणाववीष्टम्। सिषांसन्तो जीगिवासः स्याम। आ नो मित्रावरुणा
हृव्यदातिम्। घृतैर्गव्यूतिमुक्षतमिडाभिः। प्रति वामत्र वर्मा जनाय। पृष्ठीतमुद्ग्रो
दिव्यस्य चारोः। प्र बाहवा सिसृतं जीवसे नः। आ नो गव्यूतिमुक्षतं घृतेन॥४६॥

आ नो जने श्रवयतं युवाना। श्रुतं मै मित्रावरुणा हवेमा। इमा रुद्रायं
स्थिरधन्वने गिरः। क्षिप्रेष्वे देवायं स्वधाम्नै। अषाढाय सहमानाय मीढुषै।
तिग्मायुधाय भरता शृणोत्तन। त्वादत्तेभी रुद्र शन्तमेभिः। शतः हिमा अशीय
भेषजेभिः। व्यस्मद्वेषो वितुरं व्यःहः। व्यमीवाऽश्रातयस्वा विषूचीः॥४७॥

अरहन्बिभरषि मा नस्तोके। आ तै पितर्मरुताः सुम्रमेतु। मा नः सूर्यस्य
सन्दृशो युयोथाः। अभि नो वीरो अर्वति क्षमेत। प्र जायेमहि रुद्र प्रजाभिः। एवा
बंग्रो वृषभ चेकितान। यथा देव न हणीषे न हःसि। हावनश्रूर्णो रुद्रेह बौधि।
बृहद्वदेम विदथै सुवीराः। परिणो रुद्रस्य हेतिः स्तुहि श्रुतम्। मीढुष्टमारहन्बिभरषि।
त्वमग्ने रुद्र आ वो राजानम्॥४८॥

वसूनि ततानास्तु विश्वान् वृत्यां वर्ति घृतेन विषूचीः श्रुतन्दे च॥ [६]

सूर्यो देवीमुषसः रोचमानामर्यः। न योषाम्भ्येति पश्चात्। यत्रा नरो देवयन्तो
युगानिं। वितन्वते प्रति भुद्रायं भुद्रम्। भुद्रा अश्वा हरितः सूर्यस्य। चित्रा एदंगवा

अनुमाद्यासः। नमस्यन्तो दिव आ पृष्ठमस्थुः। परि द्यावापृथिवी यन्ति सद्यः।
तथसूर्यस्य देवत्वं तन्महित्वम्। मध्या कर्तविततः सञ्भारा॥४९॥

युदेदयुक्त हरितः सधस्थात्। आद्रात्री वासस्तनुते सिमस्मै। तमित्रस्य
वरुणस्याभिचक्षैः। सूर्यो रूपं कृणुते द्योरुपस्थैः। अनन्तमन्यद्रुशदस्य पाजः।
कृष्णमन्यद्वरितः सं भरन्ति। अद्या देवा उदिता सूर्यस्य। निरःहसः
पिपृतान्निरवद्यात्। तत्रो मित्रो वरुणो मामहन्ताम्। अदितिः सिन्धुः पृथिवी उत
द्यौः॥५०॥

दिवो रुक्म उरुचक्षा उदैति। दूरे अर्थस्तरणिर्भाजमानः। नूनं जनाः सूर्येण
प्रसूताः। आयन्नर्थानि कृणवन्नपांसि। शं नो भव चक्षसा शं नो अह्ना। शं भानुना
शः हिमा शं घृणेन। यथा शमस्मै शमसद्वरोणे। तथसूर्य द्रविणं धेहि चित्रम्।
चित्रं देवानामुदगदनीकम्। चक्षुर्मित्रस्य वरुणस्याग्नेः॥५१॥

आप्रा द्यावापृथिवी अन्तरिक्षम्। सूर्य आत्मा जगतस्तस्थुपश्च। त्वष्टा

दधुत्तन्नस्तुरीपम् । त्वष्टा वीरं पिशाङ्गरूपः । दशेमन्त्वष्टुर्जनयन्तु गर्भम् । अतन्द्रासो
युवतयो बिर्त्रम् । तिग्मानीकुङ् स्वयंशसु जनेषु । विरोचमानुं परिषीनयन्ति ।
आविष्यो वर्धते चारुरासु । जिह्मानामूर्ध्वस्वयंशा उपस्थौ ॥५२॥

उभे त्वष्टुर्बिभ्यतुर्जायमानात् । प्रतीर्चो सिंहं प्रतिजोषयेते । मित्रो जनान्प्र
स मित्रा । अयं मित्रो नमस्यः सुशेवः । राजा सुक्षुत्रो अंजनिष्ठ वेधाः । तस्य
वयः सुमतौ यज्ञियस्य । अपि भद्रे सौमनसे स्यामा । अनमीवासु इडया मदन्तः ।
मितज्मवो वरिमन्ना पृथिव्याः । आदित्यस्य व्रतमुपक्ष्यन्तः ॥५३॥

वयं मित्रस्य सुमतौ स्यामा । मित्रं न ईश्या गोषु गव्यवत् । स्वाधियो
विदथै अपस्वर्जीजनन् । अरेजयताः रोदसी पाजसा गिरा । प्रति प्रियं यजतं
जनुषमवः । महाः आदित्यो नमसोपसद्यः । यातयज्ञनो गृणते सुशेवः । तस्मा
एतत्पन्यतमायु जुष्म । अग्नौ मित्राय हविरा जुहोता । आ वाः रथो रोदसी
बद्धधानः ॥५४॥

हिरण्ययो वृषभिर्यत्वश्वैः । घृतवर्तनिः पविर्भीरुचानः । इषां वोढा

नृपतिर्वाजिनीवान्। स पंप्रथानो अभि पञ्च भूमौ। त्रिवृन्धुरो मनुसायांतु
युक्तः। विशो येनु गच्छेथो देवयन्तीः। कुत्रा चिद्यामंमश्विना दधाना। स्वश्वा
यशसाऽऽयांतम् वर्क्। दस्त्रा निधिं मधुमन्तं पिबाथः। वि वाऽ रथौ वृद्धां
यादमानः॥५५॥

अन्तां दिवो बाधते वर्तनिभ्यांम्। युवोः श्रियं परि योषांवृणीत। सूर्ये दुहिता
परितकिमयायाम्। यद्वैवयन्तमवंथः शर्चीभिः। परिघ्रः सवां मनांवां वयोगाम्। यो
हुस्यवाऽ रथिरावस्तु उस्राः। रथौ युजानः परियाति वर्तिः। तेन नः शं योरुषसो
व्युष्टौ। न्यश्विना वहतं यज्ञे अस्मिन्। युवं भुज्युमवंविष्टः समुद्रे॥५६॥

उदौहथुरणसो अस्त्रिधानैः। पृतत्रिभिरश्रमैरव्यथिभिः। दःसनाभिरश्विना
पारयन्ता। अग्नीषोमा यो अद्य वाम्। इदं वचः सपुर्यति। तस्मै धत्तः सुवीर्यम्।
गवां पोषुङ् स्वश्वियम्। यो अग्नीषोमा हुविषा सपुर्यत्। देवद्रीचा मनुसा यो
घृतेन। तस्य व्रतः रक्षतं पातमःहसः॥५७॥

विशे जनाय महि शर्म यच्छतम्। अग्नीषोमा य आहुतिम्। यो वां
दाशांद्विष्कृतिम्। स प्रजया सुवीर्यम्। विश्वमायुर्व्यशजवत्। अग्नीषोमा चेति
तद्वीर्यं वाम्। यदमुष्णीतमवसं पणिङ्गोः। अवातिरतं प्रथयस्य शेषः। अविन्दतं
ज्योतिरेकं बुहभ्यः। अग्नीषोमाविमः सु मेऽग्नीषोमा हृविषः प्रस्थितस्य॥५८॥

ज्ञानार्थान् द्यौरग्रेस्तस्य उपक्षयन्तो बद्धधनो वृथा यादमानः समुद्रेऽहंसः प्रस्थितस्य॥ [७]

अहमस्मि प्रथमजा ऋतस्य। पूर्वं देवेभ्यो अमृतस्य नाभिः। यो मा ददाति स
इदेव माऽऽवाः। अहमन्नमन्नमदन्तमद्विष्णिः। पूर्वमग्नेरपि दहत्यन्नम्। यत्तौ हासाते
अहमुत्तरेषु। व्यात्तमस्य पशवः सुजम्भम्। पश्यन्ति धीरः प्रचरन्ति पाकाः।
जहाम्यन्यन्नं जहाम्यन्यम्। अहमन्नं वशमिच्चरामि॥५९॥

समानमर्थं पर्यामि भुञ्जत्। को मामन्नं मनुष्यो दयेत। पराके अन्नं निहितं
लोक एतत्। विश्वैर्द्वैः पितृभिर्गुसमन्नम्। यद्द्वयते लुप्यते यत्परोप्यतौ। शततमी

सा तु नूर्मि बभूव। मुहान्तौ चरु संकृदुग्धेन पप्रौ। दिवं च पृश्जिं पृथिवीं च
साकम्। तथस्मिपिबन्तो न मिनन्ति वेधसः। नैतद्भूयो भवति नो कर्नीयः॥६०॥

अन्नं प्राणमन्नंमपानमाहुः। अन्नं मृत्युं तमुं जीवातुमाहुः। अन्नं ब्रह्माणो जरसं
वदन्ति। अन्नंमाहुः प्रजननं प्रजानाम्। मोघमन्नं विन्दते अप्रचेताः। सत्यं ब्रवीमि
वृध इथ्म तस्यं। नार्यमणं पुष्यति नो सखायम्। केवलाघो भवति केवलादी।
अहं मेघः स्तुनयन्वर्षपन्नस्मि। मामदन्त्यहमद्यन्यान्॥६१॥

अहं सदमृतो भवामि। मदादित्या अधि सर्वे तपन्ति। देवीं वाचंमजनयन्तु
यद्वाग्वदन्ती। अनुन्तामन्तादधि निर्मितां महीम्। यस्यां देवा अदधुर्भोजनानि।
एकाक्षरां द्विपदां षष्ठ्यां च। वाचं देवा उपं जीवन्ति विश्वैः। वाचं देवा उपं
जीवन्ति विश्वैः। वाचं गन्धर्वाः पशवो मनुष्याः। वाचीमा विश्वा भुवनन्यर्पिता॥६२॥

सा नो हवं जुषतामिन्द्रपली। वाग्क्षरं प्रथमजा क्रृतस्य। वेदानां माता-

अमृतस्य नाभिः। सा नौ जुषाणोप यज्ञमागात्। अवन्ती देवी सुहवा मे अस्तु।
यामृषयो मन्त्रकृतो मनीषिणः। अन्वैच्छ देवास्तपसा श्रमेण। तान्देवीं वाचः हविषा
यजामहे। सा नौ दधातु सुकृतस्य लोके। चत्वारि वाक्परिमिता पदानि॥६३॥

तानि विदुर्ब्रह्मणा ये मनीषिणः। गुहा त्रीणि निहिता नेङ्यन्ति। तुरीयं वाचो
मनुष्यां वदन्ति। श्रद्धयाऽग्निः समिध्यते। श्रद्धयां विन्दते हविः। श्रद्धां भगस्य
मूर्धनि। वचसा वेदयामसि। प्रियः श्रद्धे ददतः। प्रियः श्रद्धे दिदासतः। प्रियं
भोजेषु यज्वसु॥६४॥

इदं म उदितं कृधि। यथा देवा असुरेषु। श्रद्धामुग्रेषु चक्रिरे। एवं भोजेषु
यज्वसु। अस्माकं मुदितं कृधि। श्रद्धां देवा यजमानाः। वायुगोपा उपासते। श्रद्धाः
हृदययाऽकृत्या। श्रद्धयां हृयते हविः। श्रद्धां प्रातरहवामहे॥६५॥

श्रद्धां मध्यन्दिनं परि। श्रद्धाः सूर्यस्य निम्रुचिं। श्रद्धे श्रद्धापयेह माँ। श्रद्धा
देवानधि वस्ते। श्रद्धा विश्वमिदं जगत्। श्रद्धां कामस्य मातरम्। हविषा

वर्धयामसि। ब्रह्मं जज्ञानं प्रथमं पुरस्तात्। वि सीमतः सुरुचो वेन आवः। स
बुधियो उप मा अस्य विष्ठाः॥६६॥

सतश्च योनिमसंतश्च विवः। पिता विराजामृषभो रथीणाम्। अन्तरिक्षं
विश्वरूपं आविवेश। तमकैरभ्यर्चन्ति वथ्सम्। ब्रह्म सन्तं ब्रह्मणा वर्धयन्तः।
ब्रह्म देवानं जनयत्। ब्रह्म विश्वमिदं जगत्। ब्रह्मणः क्षत्रं निर्मितम्। ब्रह्म ब्राह्मण
आत्मना॥। अन्तरस्मिन्निमे लोकाः॥६७॥

अन्तर्विश्वमिदं जगत्। ब्रह्मैव भूतानां ज्येष्ठम्। तेन कोऽरहति स्पर्धितुम्।
ब्रह्मन्देवास्त्रयस्त्रिः शत्। ब्रह्मन्निन्द्रप्रजापती। ब्रह्मन् ह विश्वा भूतानि। नावीवान्तः
समाहिता। चतस्र आशाः प्रचरन्त्वग्नयः। इमं नौ यज्ञं नयतु प्रजानन्। घृतं
पिन्वन्नजरः सुवीरम्॥६८॥

ब्रह्म समिद्वत्याहुतीनाम्। आ गावो अग्मन्तु भद्रमंकन्। सीदन्तु गोष्ठे
रुणयन्त्वस्मे। प्रजावतीः पुरुरूपो इह स्युः। इन्द्राय पूर्वीरुषसो दुहानाः। इन्द्रो

यज्वने पृणुते चं शिक्षाति। उपेद्वदाति न स्वं मुषायति। भूयोभूयो रथिमिदस्य
वृध्यन्। अभिन्ने खिल्ले नि दंधाति देवयुम्। न ता नंशन्ति न ता अर्वा॥६९॥

गावो भगो गावु इन्द्रौ मे अच्छात्। गावः सोमस्य प्रथमस्य भक्षः। इमा या
गावः सज्जनासु इन्द्रः। इच्छामीद्धूदा मनसा चिदिन्द्रम्। यूयं गावो मेदयथा कृशं
चिंत। अश्लीलं चित्कृणुथा सुप्रतीकम्। भुद्रं गृहं कृणुथ भद्रवाचः। बृहद्वो वयं
उच्यते सुभासु। प्रजावतीः सूयवसः रिशन्तीः। शुद्धा अपः सुप्रपाणे पिबन्तीः।
मा वः स्तेन ईशत् माऽघशः सः। परि वो हेती रुद्रस्य वृज्यात्। उपेदमुपर्चनम्।
आसु गोषूपपृच्यताम्। उपर्षभस्य रेतसि। उपेन्द्र तवं वीर्ये॥७०॥

चुरामि कर्नीयोऽन्यानर्पिता पुदानि यज्वन्सु हवामहे विष्ठा लोकाः सुवीरमर्वा पिबन्तीः पद्म॥ [८]

ता सूर्याचन्द्रमसां विश्वभृत्तमा मुहत्। तेजो वसुमद्राजतो दिवि। सामात्माना
चरतः सामचारिणा। ययोर्व्रतं न ममे जातु देवयोः। उभावन्तौ परि यात् अर्म्या।
दिवो न रश्मीः स्तनुतो व्यर्णवे। उभा भुवन्ती भुवना कविक्रतू। सूर्या न चन्द्रा चरतो

हुतामंती। पर्ती द्युमद्विश्वविदा॑ उभा दि॒वः। सूर्या॑ उभा चन्द्रमसा॑ विचक्षणा॥७१॥

विश्ववारा॑ वरिवोभा॑ वरेण्या। ता॑ नोऽवतं मतिमन्ता॑ महिंत्रता। विश्वपरी॑
प्रतरणा॑ तरन्ता। सुवर्विदा॑ दृशये॑ भूरिरश्मी। सूर्या॑ हि चन्द्रा॑ वसु॑ त्वेषदर्शता।
मनुस्विनोभानुचरतोनु॑ सन्दिवम्। अस्य श्रवो॑ नद्यः॑ सूस बिन्नति। द्यावा॑
क्षामा॑ पृथिवी॑ दर्शतं वपुः। अस्मे॑ सूर्यचन्द्रमसाऽभिचक्षे॑। शुद्धेकमिन्द्र॑ चरतो॑
विचर्तुरम्॥७२॥

पूर्वापरं चरतो॑ माययैतौ। शिशू॑ क्रीडन्तौ॑ परि॑ यातो॑ अध्वरम्। विश्वान्यन्यो॑
भुवनाऽभिचष्टै। ऋतूनन्यो॑ विदधञ्जायते॑ पुनः। हिरण्यवर्णः॑ शुचयः॑ पावुका॑ यासा॑
राजा॑। यासा॑ देवाः॑ शिवेन॑ मा॑ चक्षुषा॑ पश्यत। आपो॑ भद्रा॑ आदित्पश्यामि।
नासदासीनो॑ सदासीत्तदानीम्। नासीद्रजो॑ नो व्योमा॑ पुरो॑ यत्। किमावरीवः॑ कुहु॑
कस्य॑ शर्मन्॥७३॥

अम्भः॑ किमासीद्वहनं॑ गभीरम्। न मृत्युरमृतं॑ तरहि॑ न। रात्रिया॑ अहं॑

आसीत्प्रकेतः। आर्नीदवातङ्गं स्वधया तदेकम्। तस्माद्धान्यं न परः किञ्चनास। तम् आसीत्तमसा गृद्धमग्ने प्रकेतम्। सुलिलङ्गं सर्वमा इदम्। तुच्छेनाभ्वपिंहितं यदासीत्। तमसुस्तन्महिना जायुतैकम्। कामस्तदग्ने समवर्तताधि॥७४॥

मनसो रेतः प्रथमं यदासीत्। सुतो बन्धुमसंति निरविन्दन्। हृदि प्रतीष्या कवयो मनीषा। तिरश्चीनो विततो रश्मिरेषाम्। अधः स्विदासी(३)दुपरि स्विदासी(३)त्। रेतोधा आसन्महिमानं आसन्। स्वधा अवस्तात्प्रयत्निः परस्तात्। को अद्धा वैदु क इह प्र वौचत्। कुतु आजाता कुतं इयं विसृष्टिः। अर्वाग्देवा अस्य विसर्जनाय॥७५॥

अथा को वैद यत आबभूव। इयं विसृष्टिर्यत आबभूव। यदि वा दधे यदि वा न। यो अस्याध्यक्षः परमे व्योमन्। सो अङ्ग वैद यदि वा न वेद। किञ्चस्विद्वन्दङ्कु तु स वृक्ष आसीत्। यतो द्यावापृथिवी निष्ठतुक्षुः। मनीषिणो मनसा पृच्छतेदुतत्। यदध्यतिष्ठद्वनानि धारयन्। ब्रह्म वन् ब्रह्म स वृक्ष आसीत्॥७६॥

यतो द्यावा॑पृथि॒वी निष्ठ॒तक्षुः। मनै॑षिणो मनै॑सा विब्र॑वीमि वः।
 ब्रह्मा॒ध्यतिष्ठद्भुवंनानि धा॒रयन्। प्रा॒तरङ्गिं प्रा॒तरिन्द्रं हवामहे। प्रा॒तर्मित्रावरुणा॑
 प्रा॒तरश्विना॑॥। प्रा॒तर्भगं पूषणं ब्रह्मणस्पतिम्॥। प्रा॒तः सोमंमुत रुद्रं हु॑वेम। प्रा॒तर्जितं
 भगंमुग्रं हु॑वेम। व॒यं पुत्रमदितेर्यो विधुर्ता। आ॒घ्रश्चिद्यं मन्यमानस्तुरश्वित्॥७७॥

राजा॑ चिद्यं भगं भक्षीत्याहं। भगं प्रणेतर्भगं सत्यराधः। भगेमां धियुमुदवु॑ ददंनः।
 भगं प्रणो जनयु॑ गोभिरश्वैः। भगं प्र नृभिर्नृवन्तः स्याम। उतेदानीं भगवन्तः स्याम।
 उत प्रपित्व उत मध्ये अहाँम्। उतोदिता मधवु॑न्धसूर्यस्य। व॒यं देवानां सुमृतौ
 स्याम। भगं ए॒व भगवा॑ अस्तु देवाः॥७८॥

तेन व॒यं भगवन्तः स्याम। तं त्वा॑ भगं सर्वे इज्ञो॑हवीमि। स नो भग पुर ए॒ता
 भवेह। समधुरायो॒षसो नमन्त। दु॒धिक्रावेवु॑ शुचये प॒दाय। अ॒र्वाचीनं वंसुविदं
 भगं नः। रथमिवाश्वा॑ वाजिन आवंहन्तु। अश्वावतीर्गोमतीर्न उ॒षासः। वीरवतीः
 सदमुच्छन्तु भुद्राः। घृतं दुहाना विश्वतः प्रपीनाः। यूयं पात स्वस्तिभिः सदा॑

नः॥७९॥

विचक्षणा विचर्तुरः शर्मन्नधि विसर्जनाय ब्रह्म वनं ब्रह्म स वृक्ष आंसीत्तुरश्चिदेवाः प्रपोन् एकं च॥—[९] पीवोन्नान्ते
 शुक्रासः सोमो धेनुमिन्द्रस्तरस्वाज्ञुचिमा देवो यांतु सूर्यो देवीमुहमस्मि ता सूर्याचन्द्रमसा नवं॥९॥
 पीवोन्नामग्ने त्वं पारयानाधृष्यः शुचि नु विश्रयमाणो दिवो रुक्मोऽन्नं प्राणमन्नन्ता सूर्याचन्द्रमसा नवंसप्तिः॥७९॥
 पीवोन्नां यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णायजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके अष्टमः प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ अष्टकम् ३ ॥

॥ प्रथमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके प्रथमः प्रपाठकः ॥

अुग्निर्णः पातु कृत्तिकाः। नक्षत्रं देवमिन्द्रियम्। इदमासां विचक्षणम्। हुविरासं
जुहोतन। यस्य भान्ति रुश्मयो यस्य केतवः। यस्येमा विश्वा भुवनानि सर्वाः।
स कृत्तिकाभिरभिसंवसानः। अग्निर्ण देवः सुविते दधातु। प्रजापते रोहिणी वेतु
पत्नीः। विश्वरूपा बृहती चित्रभानुः॥१॥

सा नौ यज्ञस्य सुविते दधातु। यथा जीवेम शरदः सर्वीराः। रोहिणी
देव्युदंगात्पुरस्तात्। विश्वा रूपाणि प्रतिमोदमाना। प्रजापतिः हुविषा वर्धयन्ती।
प्रिया देवानामुपयातु यज्ञम्। सोमो राजा मृगशीरुषेण आगन्। शिवं नक्षत्रं
प्रियमस्य धामं। आप्यायमानो बहुधा जनेषु। रेतः प्रजां यजमाने दधातु॥२॥

यत्ते नक्षत्रं मृगशीरूषमस्ति। प्रियः राजन् प्रियतमं प्रियाणाम्। तस्मै ते सोम हविषा विधेम। शं न एधि द्विपदे शं चतुष्पदे। आद्र्यां रुद्रः प्रथमा न एति। श्रेष्ठो देवानां पतिरघ्नियानाम्। नक्षत्रमस्य हविषा विधेम। मा नः प्रजाः रीरिषुन्मोत वीरान्। हेती रुद्रस्य परि णो वृणक्तु। आद्रा नक्षत्रं जुषताः हविर्विः॥३॥

प्रमुञ्चमानौ दुरितानि विश्वा। अपाघशः सन्नुदत्तमरातिम्। पुनर्नो देव्यदितिः स्पृणोतु। पुनर्वसू नः पुनरेता यज्ञम्। पुनर्नो देवा अभियन्तु सर्वैः। पुनः पुनर्वो हविषा यजामः। एवा न देव्यदितिरनुर्वा। विश्वस्य भूर्त्री जगतः प्रतिष्ठा। पुनर्वसू हविषा वर्धयन्ती। प्रियं देवानामप्येतु पाथः॥४॥

बृहस्पतिः प्रथमं जायमानः। तिष्यं नक्षत्रमभि सम्बभूव। श्रेष्ठो देवानां पृतनासु जिष्णुः। दिशोऽनु सर्वा अभयं नो अस्तु। तिष्यः पुरस्तादुत मध्यतो नः। बृहस्पतिर्नः परि पातु पश्चात्। बाधेतां द्वेषो अभयं कृणुताम्। सुवीर्यस्य पतयः स्याम। इदः सुर्फेभ्यो हविरस्तु जुषम्। आश्रेषा येषां मनुयन्ति चेतः॥५॥

ये अन्तरिक्षं पृथिवीं क्षियन्ति। ते नः सुर्पासो हवमागमिष्ठाः। ये रोचने सूर्यस्यापि सुर्पाः। ये दिवं देवीमनु सञ्चरन्ति। येषां माश्रेषा अनुयन्ति कामम्। तेभ्यः सुर्पेभ्यो मधुमञ्जुहोमि। उपहूताः पितरो ये मधासु। मनोजवसः सुकृतः सुकृत्याः। ते नो नक्षत्रे हवमागमिष्ठाः। स्वधाभिर्यज्ञं प्रयतं जुषन्ताम्॥६॥

ये अग्निदग्धा येऽनग्निदग्धाः। येऽमुं लोकं पितरः क्षियन्ति। याऽश्वं विद्व याऽउ च न प्रविद्वा। मधासु यज्ञः सुकृतं जुषन्ताम्। गवां पतिः फल्युनीनामसि त्वम्। तदर्यमन्वरुणमित्रं चारु। तं त्वा वयः सनितारः सनीनाम्। जीवा जीवन्तमुप संविशेम। येनेमा विश्वा भुवनानि सञ्जिता। यस्य देवा अनु सु यन्ति चेतः॥७॥

अर्यमा राजाऽजरस्तुविष्मान्। फल्युनीनामृषभो रोरवीति। श्रेष्ठो देवानां भगवो भगासि। तत्वा विदुः फल्युनीस्तस्य वित्तात्। अस्मभ्य क्षत्रमजरः सुवीर्यम्। गोमदश्ववदुप सन्नुदेह। भगो ह दाता भग इत्प्रदाता। भगो देवीः फल्युनीरा विवेश। भगस्येतं प्रसुवं गमेम। यत्र देवैः सधमादं मदेम॥८॥

आयांतु देवः संवितोपयातु। हिरण्ययैन सुवृत्ता रथैन। वहन् हस्तः सुभगं
विद्वनापसम्। प्रयच्छन्तं पपुरि पुण्यमच्छ। हस्तः प्रयच्छत्वमृतं वर्सीयः। दक्षिणेन
प्रतिगृभ्णीम एनत्। दातारमद्य संविता विदेय। यो नो हस्ताय प्रसुवाति यज्ञम्।
त्वष्टा नक्षत्रमभ्येति चित्राम्। सुभः संसं युवतिः रोचमानाम्॥९॥

निवेशयन्नमृतान्मर्त्यांश्च। रूपाणि पिशन् भुवनानि विश्वा॥। तन्नस्त्वष्टा तदु
चित्रा विचेष्टाम्। तन्नक्षत्रं भूरिदा अस्तु मह्यम्। तत्रः प्रजां वीरवतीः सनोतु।
गोभिर्नो अश्वैः समनकु यज्ञम्। वायुर्नक्षत्रमभ्येति निष्ठाम्। तिग्मशृङ्गो वृषभो
रोरुवाणः। समीरयन् भुवना मातुरिश्वा॥। अप द्वेषांसि नुदतामरातीः॥१०॥

तत्रो वायुस्तदु निष्ठा शृणोतु। तन्नक्षत्रं भूरिदा अस्तु मह्यम्। तत्रो देवासो
अनुजानन्तु कामम्। यथा तरेम दुरितानि विश्वा॥। दूरमस्मच्छत्रवो यन्तु भीताः।
तदिन्द्राग्नी कृणुतां तद्विशाखे। तत्रो देवा अनुमदन्तु यज्ञम्। पश्चात् पुरस्तादभयं
नो अस्तु। नक्षत्राणामधिपत्री विशाखे। श्रेष्ठाविन्द्राग्नी भुवनस्य गोपौ॥११॥

विषूचः शत्रूनपु बाधमानौ। अपु क्षुधं नुदतामरातिम्। पूर्णा पश्चादुत पूर्णा
पुरस्तात्। उन्मध्यतः पौर्णमासी जिगाय। तस्यां देवा अधि संवसन्तः। उत्तमे
नाकं इह मादयन्ताम्। पृथ्वी सुवर्चा युवतिः सजोषाः। पौर्णमास्युदंगाच्छोभमाना।
आप्याययन्ती दुरितानि विश्वां। उरुं दुहां यजमानाय यज्ञम्॥१२॥

चित्रभानुर्यजमाने दधातु हविर्नः पाथश्चेतों जुषन्तश्चेतों मदेम् रोचमानामरातीर्गोपौ यज्ञम्॥ [१]

ऋद्ध्यास्मि हव्यैर्नमसोपुसद्य। मित्रं देवं मित्रधेयं नो अस्तु। अनुराधान् हविषा
वर्धयन्तः। शतं जीवेम शारदः सर्वीराः। चित्रं नक्षत्रमुदंगात्पुरस्तात्। अनुराधासु
इति यद्वदन्ति। तन्मित्र एति पथिभिर्देवयानैः। हिरण्ययैर्विततैरन्तरिक्षे। इन्द्रो
ज्येष्ठामनु नक्षत्रमेति। यस्मिन्वृत्रं वृत्रतूर्यं तुतारं॥१३॥

तस्मिन्वयममृतं दुहानाः। क्षुधं तरेम् दुरितिं दुरिष्टिम्। पुरन्दराय वृषभाय
धृष्णवै। अषाढाय सहमानाय मीढुषै। इन्द्राय ज्येष्ठा मधुमदुहाना। उरुं कृणोतु
यजमानाय लोकम्। मूलं प्रजां वीरवर्तीं विदेय। पराच्येतु निरक्षितिः पराचा।

गोभिर्नक्षत्रं पुशुभिः समक्तम्। अहर्भूयाद्यज्ञमानाय मह्यम्॥१४॥

अहर्नो अद्य सुविते दधातु। मूलं नक्षत्रमिति यद्वदन्ति। परांचो वाचा निरक्षेति नुदामि। शिवं प्रजायै शिवमस्तु मह्यम्। या दिव्या आपः पयसा सम्बभूवुः। या अन्तरिक्ष उत पार्थिवीर्याः। यासामषाढा अनुयन्ति कामम्। ता न आपः शङ्ख स्योना भवन्तु। याश्व कूप्या याश्व नाद्याः समुद्रियाः। याश्व वैशान्तीरुत प्रासुचीर्याः॥१५॥

यासामषाढा मधुं भक्षयन्ति। ता न आपः शङ्ख स्योना भवन्तु। तत्रो विश्वे उपै शृणवन्तु देवाः। तदषाढा अभिसंयन्तु यज्ञम्। तत्रक्षत्रं प्रथतां पुशुभ्यः। कृषिर्वृष्टिर्यज्ञमानाय कल्पताम्। शुभ्राः कन्याः युवतयः सुपेशसः। कर्मकृतः सुकृतो वीर्यावतीः। विश्वान् देवान् हुविषां वर्धयन्तीः। अषाढाः काममुपै यान्तु यज्ञम्॥१६॥

यस्मिन् ब्रह्माऽभ्यजयुथसर्वमेतत्। अमुं च लोकमिदम् च सर्वम्। तत्रो नक्षत्रमभिजिद्विजित्य। श्रियं दधात्वहृणीयमानम्। उभौ लोकौ ब्रह्मणा सञ्जितेमौ।

तन्नो नक्षंत्रमभिजिद्विचष्टाम्। तस्मिन्वयं पृतनाः सञ्जयेम। तन्नो देवासो
अनुजानन्तु कामम्। शृणवन्ति श्रोणामुमृतस्य गोपाम्। पुण्यामस्या उपशृणोमि
वाचम्॥१७॥

महीं देवीं विष्णुपलीमजूर्यम्। प्रतीचीमेनाऽ हुविषां यजामः। त्रेधा
विष्णुरुरुगायो विचक्रमे। महीं दिवं पृथिवीमन्तरिक्षम्। तच्छ्रोणैति श्रवं
इच्छमानाना। पुण्याऽश्च क्षोकं यजमानाय कृष्णती। अष्टौ देवा वसंवः सोम्यासंवः।
चतंस्त्रो देवीरजराः श्रविष्ठाः। ते यज्ञं पान्तु रजसः पुरस्तात्। संवध्मरीणमुमृतं
स्वस्ति॥१८॥

यज्ञं नं पान्तु वसंवः पुरस्तात्। दक्षिणतोऽभियन्तु श्रविष्ठाः। पुण्यं नक्षंत्रमभि
संविशाम। मा नो अरातिरघशऽसाऽगन्। क्षुत्रस्य राजा वरुणोऽधिराजः।
नक्षंत्राणाऽ शतभिषग्वसिष्ठः। तौ देवेभ्यः कृणुतो दीर्घमायुः। शतऽ सुहस्रा
भेषजानि धत्तः। यज्ञं नो राजा वरुण उपयातु। तन्नो विश्वे अभि संयन्तु
देवाः॥१९॥

तन्नो नक्षत्रः शुतभिषग्जुषाणम्। दीर्घमायुः प्रतिरद्धेषजानि। अज
एकंपदुदगात्पुरस्तात्। विश्वा भूतानि प्रति मोदमानः। तस्य देवाः प्रसुवं
यन्ति सर्वैः। प्रोष्ठपदासौ अमृतस्य गोपाः। विभ्राजमानः समिधान उग्रः।
आऽन्तरिक्षमरुहुदगन्धाम्। तः सूर्य देवमजमेकपादम्। प्रोष्ठपदासौ अनुयन्ति
सर्वैः॥२०॥

अहिर्बुधियः प्रथमान एति। श्रेष्ठो देवानामुत मानुषाणाम्। तं ब्रह्मणाः सोमपाः
सोम्यासः। प्रोष्ठपदासौ अभि रक्षन्ति सर्वैः। चत्वार एकमभि कर्म देवाः। प्रोष्ठपदासौ
इति यान् वदन्ति। ते बुधियं परिषद्यङ्गं स्तुवन्तः। अहिर्रक्षन्ति नमसोपुसद्य।
पूषा रेवत्यन्वेति पन्थाम्। पुष्टिपर्ती पशुपा वाजंबस्त्यौ॥२१॥

इमानि हृव्या प्रयत्ना जुषाणा। सुगैर्नो यानैरुपयातां यज्ञम्। क्षुद्रान् पशून् रक्षतु
रेवती नः। गावौ नो अश्वाः अन्वेतु पूषा। अन्नः रक्षन्तौ बहुधा विरूपम्। वाजं
सनुतां यजमानाय यज्ञम्। तदश्विनावश्युजोपयाताम्। शुभज्ञमिष्ठौ सुयमेभिरश्वैः।

स्वं नक्षत्रं हुविषा यजन्तौ। मध्वा सम्पृक्तौ यजुषा समक्तौ॥२२॥

यौ देवानां भिषजौ हव्यवाहौ। विश्वस्य दूतावमृतस्य गोपौ। तौ नक्षत्रं
जुजुषाणोपयाताम्। नमोऽश्विभ्यां कृणुमोऽश्वयुग्म्याम्। अपे पाप्मानं भरणीर्भरन्तु।
तद्युमो राजा भगवान् विचष्टाम्। लोकस्य राजा महतो महान् हि। सुगं नः
पन्थामभयं कृणोतु। यस्मिन्नक्षत्रे यम एति राजा। यस्मिन्नेनमभ्यषिंश्चन्त देवाः।
तदस्य चित्रं हुविषा यजाम। अपे पाप्मानं भरणीर्भरन्तु। निवेशनी यत्ते देवा
अदंधुः॥२३॥

तुतारु मह्यं प्रासुचीर्या यान्तु यज्ञं वाचश्च स्वस्ति देवा अनुयन्ति सर्वे वाजंबस्त्यौ समक्तौ देवास्त्रिणि च॥————[२]

नवोनवो भवति जायमानो यमादित्या अशुमाप्याययन्ति। ये विरूपे समनसा
संव्ययन्ती। समानं तन्तुं परितातुना तैः। विभू प्रभू अनुभू विश्वतो हुवे। ते नो नक्षत्रे
हवमागमेतम्। वयं देवी ब्रह्मणा संविदानाः। सुरक्षासो देवर्वातिं दधानाः। अहोरात्रे
हुविषा वर्धयन्तः। अतिं पाप्मानमति मुक्त्या गमेम। प्रत्युवदश्यायुती॥२४॥

व्युच्छन्ती दुहिता दिवः। अपो मही वृणुते चक्षुषा। तमो ज्योतिष्कृणोति सूनरी।
उदुस्त्रियाः सचते सूर्यः। सचाऽउद्यन्नक्षत्रमर्चिमत्। तवेदुषो व्युषि सूर्यस्य च। सं
भृक्तेन गमेमहि। तत्रो नक्षत्रमर्चिमत्। भानुमत्तेज उच्चरत्। उपयज्ञमिहागमत्॥२५॥

प्र नक्षत्राय देवाय। इन्द्रायेन्दुः हवामहे। स नः सविता सुवर्थसनिम्। पुष्टिदां
वीरवत्तमम्। उदुत्यं चित्रम्। अदितिर्न उरुष्यतु महीमूषु मातरम्। इदं विष्णुः
प्रतद्विष्णुः। अग्निर्मूर्धा भुवः। अनुनोऽद्यानुमतिरन्विदनुमते त्वम्। हव्यवाहुः
स्विष्टम्॥२६॥

आयुत्यंगमस्थिष्ठम्॥ [३]

अग्निर्वा अकामयत। अन्नादो देवानांस्यामिति। स एतमग्नये कृत्तिकाभ्यः
पुरोडाशमृष्टाकपालं निरवपत्। ततो वै सोऽन्नादो देवानांमभवत्। अग्निर्वै
देवानांमन्नादः। यथा ह वा अग्निर्देवानांमन्नादः। एव व वा एष मनुष्याणां
भवति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अग्नये स्वाहा
कृत्तिकाभ्यः स्वाहाौ। अम्बाये स्वाहाौ दुलाये स्वाहाौ। नितत्व्यै स्वाहा॑ऽभ्रयन्त्यै

स्वाहा०। मे॒घयन्त्यै स्वाहा॑ व॒रुषयन्त्यै स्वाहा०। चुपुणीका॑यै स्वाहेति॥२७॥

प्र॒जापंतिः प्र॒जा अ॑सृजत। ता अ॑स्माथ्सृष्टाः परा॑चीरायन्। ता॑सा॑
रोहि॒णीम॑भ्यंध्यायत्। सोऽकामयत। उप॑ मा व॑र्तेत। सम॑नया गच्छुयेति। स ए॑तं
प्र॒जापंतये रोहि॒ण्ये च॒रुं निरंवपत्। ततो वै सा तमु॑पाव॑र्तत। सम॑नयागच्छत।
उप॑ ह॒ वा ए॑नं प्रि॑यमाव॑र्तते। सं प्रि॑येण॑ गच्छते। य ए॑तेन॑ हु॑विषा॑ यज्ञते। य
उ॑चैनदेवं वेद। सोऽत्र॑ जुहोति। प्र॒जापंतयै स्वाहा॑ रोहि॒ण्ये स्वाहा॑। रोचं॑मानायै
स्वाहा॑ प्र॒जाभ्यः स्वाहेति॥२८॥

सोमो॑ वा अ॑कामयत। ओषं॑धीना॑ राज्यम॑भिजं॑येयमिति। स ए॑ता॑
सोमाय॑ मृगशी॒रुषाय॑ श्यामाकं॑ चरुं पर्यसि॑ निरंवपत्। ततो॑ वै स ओषं॑धीना॑
राज्यम॑भ्यंजयत्। समानाना॑ ह॒ वै राज्यम॑भिजं॑यति। य ए॑तेन॑ हु॑विषा॑ यज्ञते। य
उ॑ चैनदेवं वेद। सोऽत्र॑ जुहोति। सोमाय॑ स्वाहा॑ मृगशी॒रुषाय॑ स्वाहा॑। इन्व॑काभ्यः॑
स्वाहौ॑षं॑धीभ्यः॑ स्वाहा॑। राज्याय॑ स्वाहा॑भिजित्यै॑ स्वाहेति॥२९॥

रुद्रो वा अंकामयता पुशुमान्स्यामिति। स एत ऽरुद्रायाऽऽद्रायै प्रैव्यज्ञवं
चरुं पर्यस्ति निरंवपत्। ततो वै स पशुमानंभवत्। पुशुमान् हु वै भवति। य एतेन
हृविषा यजते। य उ चैनदेवं वेदा सोऽत्र जुहोति। रुद्राय स्वाहाऽऽद्रायै स्वाहा॥
पिन्वंमानायै स्वाहा पुशुभ्यः स्वाहेति॥३०॥

ऋक्षा वा इयमलोमकाऽसीत्। साऽकामयता ओषधीभिर्वनस्पतिभिः
प्रजायेति। सैतमदित्यै पुनर्वसुभ्यां चरुं निरंवपत्। ततो वा इयमोषधीभिर्वनस्पतिभिः
प्राजायत। प्रजायते हु वै प्रजयां पशुभिः। य एतेन हृविषा यजते। य उ चैनदेवं
वेदा सोऽत्र जुहोति। अदित्यै स्वाहा पुनर्वसुभ्याम्। स्वाहा भूत्यै स्वाहा प्रजात्यै
स्वाहेति॥३१॥

बृहस्पतिर्वा अंकामयता। ब्रह्मवर्चसी स्यामिति। स एतं बृहस्पतये तिष्याय
नैवारं चरुं पर्यस्ति निरंवपत्। ततो वै स ब्रह्मवर्चस्यभवत्। ब्रह्मवर्चसी हु वै
भवति। य एतेन हृविषा यजते। य उ चैनदेवं वेदा सोऽत्र जुहोति। बृहस्पतये
स्वाहा तिष्याय स्वाहा॥। ब्रह्मवर्चसाय स्वाहेति॥३२॥

देवासुराः संयत्ता आसन्। ते देवाः सर्वेभ्य आश्रेषाभ्य आज्ये करम्मं निरवपन्। तानेताभिरेव देवताभिरुपानयन्। एताभिर्हृष्वै देवताभिर्द्विषन्तं भ्रातृव्यमुपनयति। य एतेन हुविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। सर्वेभ्यः स्वाहा॑ऽश्रेषाभ्यः स्वाहा॑॥ दन्दुशूकेभ्यः स्वाहेति॥३३॥

पितरो वा अकामयन्त। पितृलोक ऋघ्न्यामेति। त एतं पितृभ्यो मृघाभ्यः पुरोडाशः॒ पद्मपालुं निरवपन्। ततो वै ते पितृलोक आर्धुवन्। पितृलोके हृ वा ऋघ्नोति। य एतेन हुविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। पितृभ्यः स्वाहा॑ मृघाभ्यः। स्वाहा॑ऽनृघाभ्यः स्वाहा॑ऽग्नदाभ्यः। स्वाहा॑ऽरुन्धतीभ्यः स्वाहेति॥३४॥

अर्यमा वा अकामयत। पशुमान्स्यामिति। स एतर्यम्णे फल्लुनीभ्यां चरुं निरवपत्। ततो वै स पशुमानंभवत्। पशुमान् हृ वै भर्वति। य एतेन हुविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अर्यम्णे स्वाहा॑ फल्लुनीभ्यां॒ स्वाहा॑॥ पशुभ्यः स्वाहेति॥३५॥

भगो वा अकामयत। भृगी श्रेष्ठी देवानां॑स्यामिति। स एतं भगाय॑ फल्लुनीभ्यां

चरुं निरंवपत्। ततो वै स भगी श्रेष्ठी देवानांमभवत्। भगी हृ वै श्रेष्ठी संमानानां["] भवति। य एतेन हृविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। भगायु स्वाहा॒ फल्पुनीभ्यु॒ स्वाहा॑॥ श्रैष्यायु स्वाहेति॥ ३६॥

सुविता वा अंकामयत। श्रम्मे देवा दर्धीरन्। सुविता स्यामिति। स एत ए संवित्रे हस्ताय पुरोडाशं द्वादशकपालं निरंवपदाशूनां ब्रीहीणाम्। ततो वै तस्मै श्रद्धेवा अदधत। सुविताऽभवत्। श्रद्धवा अंस्मै मनुष्यां दधते। सुविता संमानानां["] भवति। य एतेन हृविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। सुवित्रे स्वाहा॒ हस्ताय। स्वाहा॑ दद्ते स्वाहा॑ पृणते। स्वाहा॑ प्रयच्छते स्वाहा॑ प्रतिगृणते स्वाहेति॥ ३७॥

तष्ठा वा अंकामयत। चित्रं प्रजां विन्देयेति। स एतं त्वष्टे चित्रायै पुरोडाशं मष्टाकं पालं निरंवपत्। ततो वै स चित्रं प्रजामविन्दत। चित्रं हृ वै प्रजां विन्दते। य एतेन हृविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। त्वष्टे स्वाहा॑ चित्रायै स्वाहा॑॥ चैत्रायु स्वाहा॑ प्रजायै स्वाहेति॥ ३८॥

वायुर्वा अंकामयता कामचारमेषु लोकेष्वभिजयेयमिति। स एतद्वायवे निष्ठायै
गृष्टै दुग्धं पयो निरंवपत्। ततो वै स कामचारमेषु लोकेष्वभ्यजयत्। कामचारं
हु वा एषु लोकेष्वभिजयति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेदं।
सोऽत्र जुहोति। वायवे स्वाहा निष्ठायै स्वाहाौ। कामचाराय स्वाहाऽभिजित्यै
स्वाहेति॥३९॥

इन्द्राग्नी वा अंकामयेताम्। श्रेष्ठं देवानांमुभिजयेवेति। तावेतमिन्द्राग्निभ्यां
विशाखाभ्यां पुरोडाशमेकादशकपालं निरंवपताम्। ततो वै तौ श्रेष्ठं
देवानांमुभ्यजयताम्। श्रेष्ठं हु वै समानानामुभि जयति। य एतेन हविषा
यजते। य उ चैनदेवं वेदं। सोऽत्र जुहोति। इन्द्राग्निभ्यां स्वाहा विशाखाभ्यां
स्वाहाौ। श्रेष्ठाय स्वाहाऽभिजित्यै स्वाहेति॥४०॥

अथैतत्पौर्णमास्या आज्यं निर्वपति। कामो वै पौर्णमासी। काम आज्यम्।
कामेनैव कामं समर्धयति। क्षिप्रमेन सकाम उपनमति। येन कामेन यजते।

सोऽत्र जुहोति। पौर्णमास्यै स्वाहा कामायु स्वाहाऽजगत्यै स्वाहेति॥४१॥

अङ्गिः पञ्चदश प्रजापतिः पोडंशु सोम् एकांदश रुद्रो दशक्षेकांदश बृहस्पतिर्दशं देवासुरा नवं पितर एकांदशार्यमा भगो दशं दश सविता चतुर्दशं त्वष्टा वायुरिन्द्राश्च दशं दशाथैतत्पौर्णमास्या अष्टो पञ्चदशा॥ [४]

मित्रो वा अंकामयत। मित्रधेयमेषु लोकेष्वभिजयेयमिति। स एतं मित्रायानूराधेभ्यश्चरुं निरंवपत्। ततो वै स मित्रधेयमेषु लोकेष्वभ्यजयत्। मित्रधेयं हु वा एषु लोकेष्वभिजयति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेदा। सोऽत्र जुहोति। मित्रायु स्वाहाॽनूराधेभ्यः स्वाहा॑॥। मित्रधेयायु स्वाहाॽभिजित्यै स्वाहेति॥४२॥

इन्द्रो वा अंकामयत। ज्येष्ठं देवानामभिजयेयमिति। स एतमिन्द्राय ज्येष्ठायै पुरोडाशमेकांदशकपालं निरंवपन्महाब्रीहीणाम्। ततो वै स ज्येष्ठं देवानामभ्यजयत्। ज्येष्ठं हु वै समानानामभिजयति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेदा। सोऽत्र जुहोति। इन्द्रायु स्वाहा॑ ज्येष्ठायै स्वाहा॑॥। ज्येष्ठायु स्वाहाॽभिजित्यै स्वाहेति॥४३॥

प्रजापतिर्वा अंकामयता। मूलं प्रजां विन्देयेति। स एतं प्रजापतये मूलाय चर्णनिरंवपत्। ततो वै स मूलं प्रजामविन्दत। मूलः हु वै प्रजां विन्दते। य एतेन हुविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। प्रजापतये स्वाहा मूलाय स्वाहा॑॥ प्रजाये स्वाहेति॥४४॥

आपो वा अंकामयन्त। समुद्रं काममभिजयेति। ता एतमन्द्योऽषाढाभ्यश्चर्णनिरंवपन्। ततो वै ताः समुद्रं काममभ्यंजयन्। समुद्रः हु वै काममभिजयति। य एतेन हुविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अन्द्यः स्वाहा॑ऽषाढाभ्यः स्वाहा॑॥ समुद्राय स्वाहा॑ कामाय स्वाहा॑॥ अभिजित्यै स्वाहेति॥४५॥

विश्वे वै देवा अंकामयन्त। अनपज्ययं जयेति। त एतं विश्वेभ्यो देवेभ्योऽषाढाभ्यश्चर्णनिरंवपन्। ततो वै तेऽनपज्ययमजयन्। अनपज्यः हु वै जयति। य एतेन हुविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। विश्वेभ्यो देवेभ्यः स्वाहा॑ऽषाढाभ्यः स्वाहा॑॥ अनपज्याय स्वाहा॑ जित्यै स्वाहेति॥४६॥

ब्रह्म वा अंकामयता। ब्रह्मलोकमभिजयेयमिति। तदेतं ब्रह्मणेऽभिजिते चरुं
निरंवपत्। ततो वै तद्वृह्मलोकमभ्यजयत्। ब्रह्मलोकं हु वा अभिजयति। य
एुतेनं हुविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। ब्रह्मणे स्वाहाऽभिजिते
स्वाहां। ब्रह्मलोकायु स्वाहाऽभिजित्यै स्वाहेति॥४७॥

विष्णुर्वा अंकामयता। पुण्युङ्गु श्लोकं शृण्वीय। न मां पापी कीर्तिरागच्छेदिति।
स एुतं विष्णवे श्रोणायै पुरोडाशं त्रिकपालं निरंवपत्। ततो वै स पुण्युङ्गु
श्लोकंमशृणुत। नैनं पापी कीर्तिरागच्छत्। पुण्यं हु वै श्लोकं शृणुते। नैनं पापी
कीर्तिरागच्छति। य एुतेनं हुविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति।
विष्णवे स्वाहां श्रोणायै स्वाहां। श्लोकायु स्वाहां श्रुतायु स्वाहेति॥४८॥

वसवो वा अंकामयन्ता। अग्रं देवतानां पर्यायामेति। त एुतं वसुभ्यः श्रविष्ठाभ्यः
पुरोडाशमृष्टाकपालं निरंवपन्। ततो वै तेऽग्रं देवतानां पर्यायन्। अग्रं हु वै
संमानानां पर्येति। य एुतेनं हुविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति।

वसुभ्यः स्वाहा श्रविष्ठाभ्यः स्वाहाौ। अग्राय स्वाहा परीत्ये स्वाहेति॥४९॥

इन्द्रो वा अंकामयता दृढोऽशिंथिलः स्यामिति। स एतं वरुणाय शतभिषजे भेषजेभ्यः पुरोडाशं दशकपालं निरंवपत्कृष्णानां ब्रीहीणाम्। ततो वै स दृढोऽशिंथिलोऽभवत्। दृढो हु वा अशिंथिलो भवति। य एतेन हुविषा यजते। य उ चैनदेवं वेदं। सोऽत्र जुहोति। वरुणाय स्वाहाौ शतभिषजे स्वाहाौ। भेषजेभ्यः स्वाहेति॥५०॥

अजो वा एकंपादकामयता। तेजस्वी ब्रह्मवर्चसी स्यामिति। स एतमुजायैकंपदे प्रोष्ठपदेभ्यश्चरुं निरंवपत्। ततो वै स तेजस्वी ब्रह्मवर्चस्यभवत्। तेजस्वी हु वै ब्रह्मवर्चसी भवति। य एतेन हुविषा यजते। य उ चैनदेवं वेदं। सोऽत्र जुहोति। अजायैकंपदे स्वाहाौ प्रोष्ठपदेभ्यः स्वाहाौ। तेजस्से स्वाहाौ ब्रह्मवर्चसाय स्वाहेति॥५१॥

अहिर्वै बुधियोऽकामयता। इमां प्रतिष्ठां विन्देयेति। स एतमहंये बुधियाय प्रोष्ठपदेभ्यः पुरोडाशं भूमिकपालं निरंवपत्। ततो वै स इमां प्रतिष्ठामविन्दता।

इमाऽ हूं वै प्रतिष्ठां विन्दते। य एतेन हविषा यजते। य उं चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अहये बुध्नियायु स्वाहा॑ प्रोष्टपुदेभ्युः स्वाहा॑। प्रतिष्ठायै स्वाहेति॥५२॥

पूषा वा अकामयत। पशुमान्स्यामिति। स एतं पूष्णे रेवत्यै चरुं निरंवपत्। ततो वै स पशुमानं भवत्। पशुमान् हूं वै भवति। य एतेन हविषा यजते। य उं चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। पूष्णे स्वाहा॑ रेवत्यै स्वाहा॑। पशुभ्युः स्वाहेति॥५३॥

अश्विनौ वा अकामयेताम्। श्रोत्रस्विनावबधिरौ स्यावेति। तावेतमश्विभ्यां मश्वयुग्म्य पुरोडाशं द्विकपालं निरंवपताम्। ततो वै तौ श्रोत्रस्विनावबधिरावभवताम्। श्रोत्रस्वी हूं वा अबधिरो भवति। य एतेन हविषा यजते। य उं चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अश्विभ्याऽश्वयुग्म्याऽश्वहोति। श्रोत्रायु स्वाहा॑ श्रुत्यै स्वाहेति॥५४॥

यमो वा अकामयत। पितृणाऽ राज्यमभिजयेयमिति। स एतं यमायापुभरणीभ्यश्चरुं निरंपवत्। ततो वै स पितृणाऽ राज्यमभ्यंजयत्।

सुमानानाऽ है वै राज्यमुभि जयति। य एतेन हविषा यजते। य उं चैनदेवं वेदं।
सोऽत्रं जुहोति। युमायु स्वाहाऽपुभरणीभ्यः स्वाहा॑॥ राज्यायु स्वाहाऽभिजित्यै
स्वाहेति॥५५॥

अथैतदंमावास्याया आज्यं निर्वपति। कामे वा अंमावास्या॑॥ काम आज्यम्।
कामैनैव कामऽ समर्धयति। क्षिप्रमैनऽ सकाम् उपनमति। येन कामैन् यजते।
सोऽत्रं जुहोति। अमावास्यायै स्वाहा॒ कामाय॑ स्वाहाऽगत्यै स्वाहेति॥५६॥

मित्र इन्द्रः प्रजापतिर्दशा॒ दशापु एकांदश् विश्वे ब्रह्म दशादश् विष्णुस्त्रयोदश् वसंव इन्द्रोऽजोऽहिंवे बुधियः पूषाऽश्विनौ युमो दशा॒
दशाथैतदंमावास्याया अष्टौ पञ्चदशा॥——————[५]

चन्द्रमा॒ वा अंकामयत। अहोरात्रानर्धमासान्मासानृतून्धसंवथ्सरमात्वा।
चन्द्रमसः सायुज्यऽ सलोकतामाप्नुयुभिति। स एतं चन्द्रमसे प्रतीदश्यायै पुरोडाशं
पञ्चदशकपालं निरवपत्। ततो॒ वै सोऽहोरात्रानर्धमासान्मासानृतून्धसंवथ्सर-
मात्वा। चन्द्रमसः सायुज्यऽ सलोकतामाप्नोत्। अहोरात्रान् है वा

अर्धमासान्मासांनृतून्ध्वंवस्तुरमात्मा। चन्द्रमसः सायुज्ये॑ सलोकतामाप्नोति।
 य एतेन हविषा॒ यजते। य उ॑ चैनदेवं वेदं। सोऽत्र जुहोति। चन्द्रमसे॑ स्वाहा॑
 प्रतीदृश्यायै॑ स्वाहा॑॥। अहोरात्रेभ्यः॑ स्वाहा॑ऽर्धमासेभ्यः॑ स्वाहा॑॥। मासेभ्यः॑ स्वाहा॑तुभ्यः॑
 स्वाहा॑॥। सुवध्वंसुराय॑ स्वाहेति॥५७॥

अहोरात्रे॑ वा अकामयेताम्। अत्यहोरात्रे॑ मुच्येवहि। न नावहोरात्रे॑
 आप्नुयातामिति। ते एतमहोरात्राभ्यां॑ चरुं निरवपताम्। द्वयानां॑ ब्रीहीणाम्।
 शुक्लानां॑ च कृष्णानां॑ च। सुवात्योर्दुग्धे। श्वेतायै॑ च कृष्णायै॑ च। ततो॑ वै ते
 अत्यहोरात्रे॑ अमुच्येते। नैनै॑ अहोरात्रे॑ आप्नुताम्। अतिं ह॑ वा अहोरात्रे॑ मुच्यते।
 नैनंमहोरात्रे॑ आप्नुतः। य एतेन हविषा॒ यजते। य उ॑ चैनदेवं वेदं। सोऽत्र जुहोति।
 अहे॑ स्वाहा॑ रात्रियै॑ स्वाहा॑॥। अतिमुत्तर्यै॑ स्वाहेति॥५८॥

उषा॑ वा अकामयत। प्रियाऽऽदित्यस्य॑ सुभगा॑ स्यामिति। सैतमुषसे॑ चरुं
 निरवपत्। ततो॑ वै सा प्रियाऽऽदित्यस्य॑ सुभगोऽभवत्। प्रियो॑ ह॑ वै समानानां॑

सुभगो भवति। य एतेन हृविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। उषसे
स्वाहा व्युष्ट्यै स्वाहाौ। व्यूषुष्यै स्वाहाौ व्युच्छन्त्यै स्वाहाौ। व्युष्टायै स्वाहेति॥५९॥

अथैतस्मै नक्षत्राय चरुं निर्वपति। यथा त्वं देवानामसि। एवमहं मनुष्याणां
भूयासुमिति। यथा ह वा एतद्देवानाम्। एव इ ह वा एष मनुष्याणां भवति। य
एतेन हृविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। नक्षत्राय स्वाहोदेष्यते
स्वाहाौ। उद्यते स्वाहोदिताय स्वाहाौ। हरसे स्वाहा भरसे स्वाहाौ। ब्राजसे स्वाहाौ
तेजसे स्वाहाौ। तपसे स्वाहाौ ब्रह्मवर्चसायु स्वाहेति॥६०॥

सूर्यो वा अकामयत। नक्षत्राणां प्रतिष्ठा स्यामिति। स एत इ सूर्याय नक्षत्रेभ्यश्चरुं
निरवपत्। ततो वै स नक्षत्राणां प्रतिष्ठाभवत्। प्रतिष्ठा ह वै समानानाौ भवति। य
एतेन हृविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। सूर्याय स्वाहा नक्षत्रेभ्यः
स्वाहाौ। प्रतिष्ठायै स्वाहेति॥६१॥

अथैतमदित्यै चरुं निर्वपति। इयं वा अदितिः। अस्यामेव प्रति तिष्ठति। सोऽत्र

जुहोति। अदित्ये स्वाहा॑ प्रतिष्ठाये॒ स्वाहेति॑॥६२॥

अथैतं विष्णवे॑ चरुं निर्वपति। यज्ञो॒ वै विष्णुः। यज्ञ एवान्ततः॒ प्रति॑ तिष्ठति।
सोऽत्र॑ जुहोति। विष्णवे॑ स्वाहा॑ यज्ञाय॒ स्वाहा॑॥ प्रतिष्ठाये॒ स्वाहेति॑॥६३॥

चन्द्रमः पञ्चदशाहोरात्रे सुसदशोपा एकांदशाथैतस्मै॒ नक्षत्राय॑ त्रयोदश॑ सूर्यो॒ दशाथैतमदित्ये॑ पश्चाथैतं विष्णवे॑ पट्ठस॑स (सुविताऽज्ञैर्नां ब्रीहीणामिन्द्रौ॒ महाब्रीहीणामिन्द्रै॒ कृष्णानां॑ ब्रीहीणामहोरात्रे॑ द्वयानां॑ ब्रीहीणाम्। पितरः॑ पट्ठपाल॑ सविता॑ द्वादशकपालमिन्द्राग्नी॑ एकांदशकपालमिन्द्र॑ एकांदशकपालमिन्द्रौ॒ दशकपाल॑ विष्णुस्त्रिकपालमहिमूर्मिकपालमुश्चिनौ॑ द्विकपाल॑ चन्द्रमः॑ पञ्चदशकपालमग्निस्त्वष्टा॑ वसंबोऽष्टाकपालमन्यत्र॑ चरुम्। रुद्रौ॒र्यमा॑ पूषा॑ पंशुमान्धस्या॑ सोमो॑ रुद्रो॑ वृहस्पतिः॑ पर्यसि॑ वायुः॑ पयः॑ सोमो॑ वायुरिन्द्राग्नी॑ मित्र॑ इन्द्र॑ आपो॑ ब्रह्म॑ यमो॑भिजित्य॑ त्वष्टा॑ प्रजापतिः॑ प्रजायै॑ पौर्णमास्या॑ अंमावास्याया॑ अगंत्य॑ विश्वे॑ जित्या॑ अश्विनौ॑ श्रुत्यै॑ ब्रह्म॑ तदेतं विष्णुः॑ स एतं॑ वायुः॑ स एतदापुस्ताः। पितरो॑ विश्वे॑ वसंबोऽकामयन्त॑ मेति॑ त एतन्निरंवपन्। आपो॑कामयन्त॑ मेति॑ ता॑ एतन्निरंवपन्। इन्द्राग्नी॑ अश्विनावकामयेतां॑ वेति॑ तावेतन्निरंवपताम्। अहोरात्रे॑ वा॑ अंकामयेतामिति॑ ते॑ एतन्निरंवपताम्। अन्यत्रांकामयुतेति॑ स एतन्निरंवपत्। इन्द्राग्नी॑ श्रैष्टुमिन्द्रौ॒ ज्यैष्टुमिन्द्रौ॒ दुःः। अहिः॑ सूर्यो॑दित्ये॑ विष्णवे॑ प्रतिष्ठायै॑। सोमो॑ यमः॑ समानानानाम्। अग्निर्नौ॑ रीरिषदन्यत्र॑ रीरिषः॥)॥ [६]

अग्निर्न॑ क्रृध्यास्म॑ नवोनवो॑ग्निर्मित्रशन्द्रमः॑ पट॥६॥

अुग्निन् स्तन्नो वायुरहिर्बुधियं कृक्षा वा इयमथैतत्पौर्णमास्या अुजो वा एकपाथ्मूर्यस्त्रिष्ठिः॥६३॥

अुग्निः पातु प्रतिष्ठायै स्वाहेति॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णायजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके प्रथमः प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ द्वितीयः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके द्वितीयः प्रपाठकः ॥

तृतीयस्यामितो दिवि सोमं आसीत्। तं गायुन्नाऽहरत्। तस्य पूर्णमच्छिद्यत।
तत्पूर्णोऽभवत्। तत्पूर्णस्य पूर्णत्वम्। ब्रह्म वै पूर्णः। यत्पूर्णशाखया॑
वृथ्सानपाकरोति॑। ब्रह्मणैवैनानुपाकरोति॑। गायुन्नो वै पूर्णः। गायुन्नाः पूशवः॥१॥

तस्मात्रीणित्रीणि पूर्णस्य पलाशानि॑। त्रिपदा॑ गायुत्री। यत्पूर्णशाखया॑ गा॒
प्रार्पयति॑। स्वयैवैना॑ देवतंया॑ प्रार्पयति॑। यं कामयेतापूशुः स्यादिति॑। अपूर्णान्तस्मै॒
शुष्का॑ग्रामाहरेत्। अपूशुरेव भवति॑। यं कामयेत पशुमान्स्यादिति॑। बहुपूर्णान्तस्मै॒
बहुशाखामाहरेत्। पूशुमन्तमेवैन॑ करोति॑॥२॥

यत्प्राचीमा हरेत्। देवलोकमभि जयेत्। यदुदीर्ची मनुष्यलोकम्। प्राचीमुदीर्चीमा॒
हरति॑। उभयोर्लोकयोरभिजित्यै। इषे त्वोर्जे त्वेत्याह। इषमेवोर्जे॑ यजमाने॑
दधाति॑। वायवः स्थेत्याह। वायुर्वा॑ अन्तरिक्षस्याध्यक्षाः। अन्तरिक्षदेवत्याः॑ खलु॑

वै पुशवः॥३॥

वायवं एवैनान्परि ददाति। प्र वा एनानेतदा करोति। यदाहं। वायवः स्थेत्युपायवः स्थेत्याह। यजमानायैव पशूनुपं ह्यते। देवो वः सविता प्रार्पयत्वित्याहं प्रसूत्यै। श्रेष्ठतमाय कर्मण इत्याह। यज्ञो हि श्रेष्ठतमं कर्म। तस्मादेवमाह। आप्यायध्वमन्त्रिया देवभागमित्याह॥४॥

वथ्सेभ्यश्च वा एताः पुरा मनुष्येभ्यश्चाप्यायन्ता। देवेभ्य एवैनां इन्द्रायाप्याययति। ऊर्जस्वतीः पयस्वतीरित्याह। ऊर्जः हि पयः सुभरन्ति। प्रजावतीरनमीवा अयुक्ष्मा इत्याहं प्रजात्यै। मा वः स्तेन ईशत् माऽघशः स इत्याहं गुस्त्यै। रुद्रस्य हेतिः परिं वो वृणुक्तित्याह। रुद्रादेवैनांस्त्रायते। ध्रुवा अस्मिन्गोपतौ स्यात् बुह्वीरित्याह। ध्रुवा एवास्मिन्बुह्वीः करोति॥५॥

यजमानस्य पशून्पाहीत्याह। पशूनां गोपीथाय। तस्माऽस्तायं पुशव् उपसुमावर्तन्ते। अनधः सादयति। गर्भाणां धृत्या अप्रपादाय। तस्माद्भाः-

प्रजानामप्रपादुकाः। उपरीव निर्दधाति। उपरीव हि सुवर्गो लोकः। सुवर्गस्य
लोकस्य समष्टै॥६॥

पृश्नवः करोति पृश्नावौ देवभागमित्याह करोति नवं च॥ [१]

देवस्य त्वा सवितुः प्रसुव इत्यश्वपुरुशुमादत्ते प्रसूत्यै। अश्विनोर्बहुभ्यामित्याह।
अश्विनौ हि देवानामध्वर्यू आस्ताम्। पृष्णो हस्ताभ्यामित्याहु यत्यै। यो वा ओषधीः
पर्वशो वेदं। नैनाः स हिनस्ति। प्रजापतिर्वा ओषधीः पर्वशो वेदं। स एनानि न
हिनस्ति। अश्वपर्श्वा बरुहिरच्छैति। प्राजापत्यो वा अश्वः सयोनित्वायं॥७॥

ओषधीनामहिं सायै। यज्ञस्य घोषदसीत्याह। यजमान एव रुयिं दधाति।
प्रत्युष्टुः रक्षः प्रत्युष्टु अरातय इत्याह। रक्षसामपहत्यै। प्रेयमंगाद्विषणा
बरुहिरच्छेत्याह। विद्या वै धिषणा। विद्ययैवैनदच्छैति। मनुना कृता स्वधया
वितुष्टेत्याह। मानवी हि परशुः स्वधाकृता॥८॥

त आवंहन्ति कुवयः पुरस्तादित्याह। शुश्रुवाऽसो वै कुवयः। यज्ञः पुरस्तात्।

मुखूत एव यज्ञमा रुभते। अथो यदेतदुक्ता यतः कुतश्चा हरति। तत्प्राच्या एव
दिशो भवति। देवेभ्यो जुष्टमिह बुरुहिरासद इत्याह। बुरुहिषः समृद्धै। कर्मणो-
ऽनंपराधाय। देवानां परिषृतमसीत्याह॥९॥

यद्वा इदं किं च। तदेवानां परिषृतम्। अथो यथा वस्यसे प्रतिप्रोच्याहेदं
करिष्यामीति। एवमेव तदध्यर्थुर्देवेभ्यः प्रतिप्रोच्य बुरुहिर्दाति। आत्मनोऽहि॑सायै।
यावतः स्तम्बान्परिदिशेत्। यत्तेषांमुच्छिः॒ष्यात्। अति॒ तद्यज्ञस्य॑ रेचयेत्। एकं॑
स्तम्बं परिदिशेत्। त एव सर्वं दायात्॥१०॥

यज्ञस्यानंतिरेकाय। बुरुषवृद्धमसीत्याह। बुरुषवृद्धा वा ओषधयः।
देवबरहिरित्याह। देवेभ्य एवैनल्करोति। मा त्वाऽन्वङ्गा तिर्यगित्याहाहि॑सायै।
पर्वते राध्यासुमित्याह॑ध्यैँ। आच्छेत्ता ते मा रिषमित्याह। नास्याऽऽत्मनौ मीयते।
य एवं वेद॑॥११॥

देवबरहिः शृतवल्शं विरोहेत्याह। प्रजा वै बुरुहिः। प्रजानां प्रजननाय।

सुहस्रवलशा वि वयः रुहेमेत्याह। आमेवैतामा शास्ते। पृथिव्याः सम्पूर्चः
पाहीत्याह प्रतिष्ठित्यै। अयुज्ञायुज्ञान्मुष्टीं लुनोति। मिथुनत्वाय प्रजात्यै। सुसमृता
त्वा सम्भरामीत्याह। ब्रह्मणैवैनुअसम्भरति॥१२॥

अदित्यै रास्त्राऽसीत्याह। इयं वा अदितिः। अस्या एवैनुद्रास्त्रां करोति।
इन्द्राण्यै सन्नहनुमित्याह। इन्द्राणी वा अग्रे देवतानां समन्व्यता। साऽध्रीत्।
ऋच्यै सन्नव्यतीति। प्रजा वै बुरुहिः। प्रजानामपरावापाय। तस्माथ्स्नावसन्तताः प्रजा
जायन्ते॥१३॥

पूषा ते ग्रन्थिं ग्रन्थात्वित्याह। पुष्टिमेव यजमाने दधाति। स ते
मास्थादित्याहाहि सायै। पश्चात्प्राश्चमुपंगूहति। पश्चाद्वै प्राचीनः रेतो धीयते।
पश्चादेवास्मै प्राचीनः रेतो दधाति। इन्द्रस्य त्वा बाहुभ्यामुद्यच्छ इत्याह।
इन्द्रियमेव यजमाने दधाति। बृहस्पतैर्मूर्धा हरामीत्याह। ब्रह्म वै देवानां
बृहस्पतिः॥१४॥

ब्रह्मणैवैनद्धरति। उर्वन्तरिक्षमन्विहीत्याहुं गत्यै। देवङ्गममसीत्याह।
 देवानेवैनद्भुमयति। अनंधः सादयति। गर्भाणां धृत्या अप्रपादाय। तस्माद्भार्भः
 प्रजानामप्रपादुकाः। उपरीवुं नि दंधाति। उपरीवुं हि सुवर्गो लोकः। सुवर्गस्य
 लोकस्य समष्टै॥१५॥

सुयोनित्वाय स्वधाकृताऽसीत्याह दायाद्वेदं भरति जायन्ते बृहस्पतिः समष्टै॥ [२]

पूर्वेद्युरिध्माबुरुहिः करोति। यज्ञमेवारभ्यं गृहीत्वोपवसति। प्रजापतिर्यज्ञमसृजत।
 तस्योखे अस्त्रसेताम्। यज्ञो वै प्रजापतिः। यथ्सान्नाय्योखे भवतः। यज्ञस्यैव
 तदुखे उपदधात्यप्रस्त्रसाय। शुन्धेवुं दैव्याय कर्मणे देवयज्याया इत्याह।
 देवयज्यायां एवैनानि शुन्धति। मातृरिश्वनो घर्मोऽसीत्याह॥१६॥

अन्तरिक्षं वै मातृरिश्वनो घर्मः। एषां लोकानां विधृत्यै। द्यौरसि पृथिव्यसीत्याह।
 दिवश्च ह्येषा पृथिव्याश्च सम्भृता। यदुखा। तस्मादेवमाह। विश्वधाया असि
 परमेण धामेत्याह। वृष्टिर्वै विश्वधायाः। वृष्टिमेवावरुन्धे। दृश्वस्व मा हारित्याहुं

धृत्यै॥१७॥

वसूनां पवित्रं मुसीत्याह। प्राणा वै वसंवः। तेषां वा एतद्वागुधेयम्। यत्पवित्रम्। तेभ्यं एवैनं त्करोति। शतधारं सुहस्त्रधारमित्याह। प्राणेष्वेवायुर्दधाति सर्वत्वाय। त्रिवृत्पलाशशाखायां दर्भमयं भवति। त्रिवृद्धे प्राणः। त्रिवृतमेव प्राणं मध्युतो यजमाने दधाति॥१८॥

सौम्यः पर्णः सयोनित्वाय। साक्षात्पवित्रं दर्भाः। प्रारब्धाय मधिनि दंधाति। तत्प्राणापानयोरूपम्। तिर्यकप्रातः। तद्वर्शस्य रूपम्। दार्श्यं ह्येतदहः। अन्नं वै चन्द्रमाः। अन्नं प्राणाः। उभयमेवोपत्यजामित्वाय॥१९॥

तस्माद्य एवं सर्वतः पवते। हुतः स्तोको हुतो द्रुप्स इत्याहु प्रतिष्ठित्यै। हुविषोऽस्कन्दाय। न हि हुतं स्वाहाकृतुं स्कन्दति। दिवि नाको नामाग्निः। तस्य विप्रुषो भागुधेयम्। अग्नये बृहते नाकायेत्याह। नाकमेवाग्निं भागुधेयेन समर्धयति। स्वाहा द्यावां पृथिवीभ्यामित्याह। द्यावां पृथिव्योरैवैनुत्प्रतिष्ठापयति॥२०॥

पुवित्रं वत्यानयति। अपां चैवोषधीनां च रसः सः सृजति। अथो ओषधीष्वेव पशून्प्रतिष्ठापयति। अन्वारभ्य वाचं यच्छ्रुति। यज्ञस्य धृत्यै। धारयन्नास्ते। धारयन्त इव हि दुहन्ति। कामधुक्षु इत्याहातृतीयस्यै। त्रयं इमे लोकाः। इमानेव लोकान् यजमानो दुहे॥२१॥

अमूमिति नाम गृह्णाति। भद्रमेवासां कर्मा विष्करोति। सा विश्वायुः सा विश्वव्यंचाः सा विश्वकर्मत्याह। इयं वै विश्वायुः। अन्तरिक्षं विश्वव्यंचाः। असौ विश्वकर्मा। इमानेवैताभिर्लोकान् यथापूर्वं दुहे। अथो यथा प्रदात्रे पुण्यमाशास्ते। एवमेवैनां एतदुपस्तौति। तस्मात्प्रादादित्युन्नीय वन्दमाना उपस्तुवन्तः पशून्दुहन्ति॥२२॥

बुहु दुर्धीन्द्राय देवेभ्यो हविरिति वाचं विसृजते। यथादेवतमेव प्रसौति। दैव्यस्य च मानुषस्य च व्यावृत्यै। त्रिराह। त्रिषंत्या हि देवाः। अवाचं यमोऽनन्वारभ्योत्तराः। अपरिमितमेवावं रुन्धे। न दारुपत्रेण दुह्यात्। अग्निवद्वै दारुपत्रम्। यदारुपत्रेण दुह्यात्॥२३॥

यातया॑म्ना हृविषा॑ यजेत। अथो॒ खल्वा॑हुः। पुरोडाशं॒मुखानि॑ वै हृवी॑ःषि॑। नेत
इतः पुरोडाशं॑ हृविषो॒ यामो॒ऽस्तीति॑। कामं॑मेव दारुपात्रेण॑ दुह्यात्। शूद्र एव
न दुह्यात्। असंतो॒ वा पुष समूतः। यच्छूद्रः। अहं॑विरेव तदित्याहुः। यच्छूद्रो॑
दोग्धीति॑॥२४॥

अग्निहोत्रमेव न दुह्याच्छूद्रः। तद्धि॑ नोत्पुनन्ति॑। यदा॒ खलु॑ वै पुवित्रं॑मत्येति॑।
अथ॒ तद्धविरिति॑। सम्पृच्यध्वमृतावरी॒रित्याह। अपां॑ चैवौषधीनां॑ च॒ रसः॑ सं॑
सृजति॑। तस्मादपां॑ चौषधीनां॑ च॒ रसमुपंजीवामः। मन्द्रा॑ धनस्य॑ सातय॒ इत्याह।
पुष्टिं॑मेव यजमाने॑ दधाति॑। सोमैनु॑ त्वातनुच्चीन्द्राय॑ दधीत्याह॥२५॥

सोममेवैनत्करोति॑। यो॑ वै सोमं॑ भक्षयित्वा। संवध्सरः॑ सोमं॑ न पिबति॑।
पुनर्भक्ष्यो॑स्य॑ सोमपीथो॑ भवति॑। सोमः॑ खलु॑ वै सान्नाय्यम्। य एवं॑
विद्वान्सान्नाय्यं॑ पिबति॑। अपुनर्भक्ष्यो॑स्य॑ सोमपीथो॑ भवति॑। न मृन्मयेनापि॑
दध्यात्। यन्मृन्मयेनापि॑दध्यात्। पितृदेवत्यः॑ स्यात्॥२६॥

अयस्पात्रेण वा दारुपात्रेण वाऽपि दधाति। तद्धि सदैवम्। उदन्वद्धवति। आपे
वै रक्षोग्नीः। रक्षसामपंहत्यै। अदस्तमसि विष्णवे त्वेत्याह। यज्ञो वै विष्णुः।
यज्ञायैवैनुददस्तं करोति। विष्णो हव्य रक्षस्वेत्याहु गुस्यै। अनंधः सादयति।
गर्भाणां धृत्या अप्रपादाय। तस्माद्भार्भाः प्रजानामप्रपादुकाः। उपरीव निदधाति।
उपरीव हि सुवर्गो लोकः। सुवर्गस्य लोकस्य समष्टै॥२७॥

असीत्याहु धृत्यै यज्ञमाने दधात्यजामित्वाय स्थापयति दुहे दुहन्ति दुह्यादोग्धीति दधीत्याह स्याश्सादयति पञ्च च॥—[३]

कर्मणे वां देवेभ्यः शकेयुमित्याहु शक्त्यै। यज्ञस्य वै सन्तातिमनु प्रजाः
पश्वो यज्ञमानस्य सन्तायन्ते। यज्ञस्य विच्छिन्तिमनु प्रजाः पश्वो यज्ञमानस्य
विच्छिन्दन्ते। यज्ञस्य सन्तातिरसि यज्ञस्य त्वा सन्तत्यै स्तृणामि सन्तत्यै त्वा
यज्ञस्येत्याहवनीयाथ्सन्तनोति। यज्ञमानस्य प्रजायै पशूनां सन्तत्यै। अपः
प्रणयति। श्रद्धा वा आपः। श्रद्धामेवारभ्य प्रणीयु प्रचरति। अपः प्रणयति। यज्ञो
वा आपः॥२८॥

यज्ञमेवारभ्यं प्रणीयु प्रचरति। अपः प्रणयति। वज्रो वा आपः। वज्रमेव
भ्रातृव्येभ्यः प्रहृत्ये प्रणीयु प्रचरति। अपः प्रणयति। आपो वै रक्षोघ्नीः।
रक्षसामपंहत्यै। अपः प्रणयति। आपो वै देवानां प्रियं धाम। देवानामेव प्रियं
धाम प्रणीयु प्रचरति॥२९॥

अपः प्रणयति। आपो वै सर्वां देवताः। देवता एवारभ्यं प्रणीयु प्रचरति।
वेषांयु त्वेत्याह। वेषांयु ह्येनदादत्ते। प्रत्युष्टु रक्षः प्रत्युष्टु अरातयु इत्याह।
रक्षसामपंहत्यै। धूरसीत्याह। एष वै धुर्योऽग्निः। तं यदनुपस्पृश्यातीयात्॥३०॥

अध्वर्यु च यजमानं च प्रदहेत्। उपस्पृश्यात्येति। अध्वर्योश्च यजमानस्य
चाप्रदाहाय। धूर्व तं योस्मान्धूर्वति तं धूर्व यं वृयं धूर्वम् इत्याह। द्वौ वाव
पुरुषौ। यं चैव धूर्वति। यश्चैनं धूर्वति। तावुभौ शुचाऽप्यति। त्वं देवानामसि
सस्त्रितम् परितम् जुष्टतम् वह्नितमं देवहूतम् मित्याह। यथायुजुरेवैतत्॥३१॥

अहुतमसि हविर्धानमित्याहानात्यै। दृहस्व मा हारित्याहु धृत्यै।

मि॒त्रस्य त्वा॑ चक्षुषा॑ प्रेक्षु॑ इत्याह॑ मि॒त्रत्वाय॑। मा॒ भेर्मा॑ संविक्था॑ मा॒ त्वा॑
हि॑ सि॒षु॑ मि॒त्या॑ हा॒हि॑ सा॑यै। यद्वै किं॑ च॑ वातो॑ नाभि॑ वाति॑। तथ्सर्व॑ वरुणदेव॑ त्यम्॑।
उरु॑ वाता॑ येत्याह॑। अवांरुणमेवैनंत्करोति॑। देवस्य॑ त्वा॑ सवितुः॑ प्रसु॒व इत्याह॑
प्रसू॒त्यै। अश्विनो॑ बर्ह॑ हुभ्या॑ मि॒त्याह॑॥ ३२॥

अश्विनौ॑ हि॑ देवानां॑ मध्व॑ यू॑ आस्ता॑ म्। पू॒ष्णो॑ हस्ता॑ भ्या॑ मि॒त्याह॑ यत्यै। अग्नये॑
जुष्टु॑ निर्वपा॑ मीत्याह॑। अग्नय॑ ए॑ वैना॑ जुष्टु॑ निर्वपति॑। त्रियजुषा॑। त्रय॑ इ॒मे॑ लोकाः॑।
ए॒षां॑ लोकाना॑ मात्यै। तू॒ष्णो॑ चतुर्थम्। अपरिमितमेवा॑ वर्षे॑ रुन्धे। स ए॒वमेवानु॑ पूर्व॑
हुवी॑ षि॑ निर्वपति॑॥ ३३॥

इदं॑ देवानां॑ मि॒दमु॑ नः॑ सुहेत्याह॑ व्यावृत्यै। स्फात्यै॑ त्वा॑ नारा॑ त्या॑
इत्याह॑ गुप्त्यै। तमसीव॑ वा॑ ए॒षोऽन्तश्चरति॑। यः॑ परी॒णहि॑। सुवरुभि॑ वि॑
ख्येषं॑ वैश्वानरं॑ ज्योति॑ रित्याह॑। सुवरुवाभि॑ वि॑ पश्यति॑ वैश्वानरं॑ ज्योतिः॑।
द्यावां॑ पृथिवी॑ हुविषि॑ गृहीत॑ उद्वेपेताम्। दृ॑ हन्ता॑ न्दुर्या॑ द्यावां॑ पृथिव्यो॑ रित्याह॑।

गृहाणां द्यावापृथिव्योर्धृत्यै। उर्वन्तरिक्षमन्विहीत्याहुं गत्यै। अदित्यास्त्वोपस्थे
सादयामीत्याह। इयं वा अदितिः। अस्या एवैनंदुपस्थे सादयति। अग्ने हृव्यं
रक्षस्वेत्याहुं गुस्यै॥ ३४॥

यज्ञो वा आपो धामं प्रणीय प्रचरत्यतीयादेतद्वाहुभ्यामित्याहुं हृवीश्चिन्निर्वपति गत्यै चत्वारिं च॥ [४]

इन्द्रो वृत्रमहन्। सौऽपः। अभ्यमियत। तासां यन्मेध्यं यज्ञियः सदेवमासीत्।
तदपोदक्रामत्। ते दुर्भा अभवन्। यद्वर्भैरप उत्पुनाति। या एव मेध्या यज्ञियाः
सदेवा आपः। ताभिरेवैनां उत्पुनाति। द्वाभ्यामुत्पुनाति॥ ३५॥

द्विपाद्यजमानः प्रतिष्ठित्यै। देवो वः सवितोत्पुनात्वित्याह। सवितृप्रसूत एवैनां
उत्पुनाति। अच्छिद्रेण पवित्रेणेत्याह। असौ वा आदित्योऽच्छिद्रं पवित्रम्। तेनैवैनां
उत्पुनाति। वसोः सूर्यस्य रश्मिभिरित्याह। प्राणा वा आपः। प्राणा वसवः। प्राणा
रश्मयः॥ ३६॥

प्राणैरेव प्राणान्थं पृणक्ति। सवित्रियर्चा। सवितृप्रसूतं मे कर्मसुदितिं।

सुवितृप्रसूतमेवास्य कर्म भवति। पच्छो गायत्रिया त्रिष्णमृद्धत्वाय। आपो देवीरग्रेपुवो अग्रेगुव इत्याह। रूपमेवासामेतम्हिमानुं व्याचेष्टे। अग्रं इमं यज्ञं नयुताग्रे यज्ञपतिमित्याह। अग्रं एव यज्ञं नयन्ति। अग्रे यज्ञपतिम्॥३७॥

युष्मानिन्द्रोऽवृणीत वृत्रतूर्ये यूयमिन्द्रमवृणीध्वं वृत्रतूर्य इत्याह। वृत्रः हं हनिष्वन्निन्द्र आपो वब्रे। आपो हेन्द्रं वब्रिरे। संज्ञामेवासामेतथ्सामानं व्याचेष्टे। प्रोक्षिताः स्थेत्याह। तेनाऽपः प्रोक्षिताः। अग्रये वो जुष्टं प्रोक्षाम्यग्नीषोमाम्यामित्याह। यथादेवतमेवैनान्प्रोक्षति। त्रिः प्रोक्षति। अर्यावृद्धि यज्ञः॥३८॥

अथो रक्षसामपहत्यै। शुन्धेवं दैव्याय कर्मणे देवयज्याया इत्याह। देवयज्याया एवैनानि शुन्धति। त्रिः प्रोक्षति। अर्यावृद्धि यज्ञः। अथो मेध्यत्वाय। अवधूतः रक्षोऽवधूता अरातय इत्याह। रक्षसामपहत्यै। अदित्यास्त्वगसीत्याह। इयं वा अदितिः॥३९॥

अस्या एवैनत्वचं करोति। प्रतिं त्वा पृथिवी वेत्त्वित्याहुं प्रतिष्ठित्यै। पुरस्तात्प्रतीचीनंग्रीवमुत्तरलोमोपस्तृणाति मेध्यत्वायां। तस्मात्पुरस्तात्प्रत्यञ्चः पृश्वो मेधमुपतिष्ठन्ते। तस्मात्प्रजा मृगं ग्राहुकाः। यज्ञो देवेभ्यो निलायत। कृष्णो रूपं कृत्वा। यत्कृष्णाजिने हुविरध्यवहन्ति। यज्ञादेव तद्यज्ञं प्रयुक्ते। हुविषोऽस्कन्दाय॥४०॥

अधिषवंणमसि वानस्पत्यमित्याह। अधिषवंणमेवैनत्करोति। प्रति त्वा ऽदित्यास्त्वग्वेत्त्वित्याह सयत्वायां। अग्नेस्तनूरसीत्याह। अग्नेर्वा एषा तनूः। यदोषधयः। वाचो विसर्जनमित्याह। यदा हि प्रजा ओषधीनामश्वन्ति। अथ वाचं विसृजन्तो। देवर्वीतये त्वा गृह्णामीत्याह॥४१॥

देवताभिरेवैनथसमर्धयति। अद्विरसि वानस्पत्य इत्याह। ग्रावाणमेवैनत्करोति। स इदं देवेभ्यो हव्यः सुशमिं शमिष्वेत्याहुं शान्त्यै। हविष्कृदेहीत्याह। य एव देवानां हविष्कृतः। तान् हृयति। त्रिहृयति। त्रिषत्या हि देवाः।

इष्मावुदोर्जमावुदेत्याह॥४२॥

इष्मेवोर्जं यजमाने दधाति। द्युमद्वदत् वृयः संहातं जेष्मेत्याह्
भ्रातृव्याभिभूत्यै। मनोः श्रद्धादैवस्य यजमानस्यासुरघी वाक्। यज्ञायुधेषु
प्रविष्टाऽसीत्। तेऽसुरा यावन्तो यज्ञायुधानांमुद्वदतामुपाशृण्वन्। ते पराभवन्।
तस्माथ्स्वानां मध्येऽवसायं यजेत। यावन्तोऽस्य भ्रातृव्या यज्ञायुधानांमुद्वदतामुप-
शृण्वन्ति। ते परा भवन्ति। उच्चैः सुमाहन्त् वा आहु विजित्यै॥४३॥

वृङ्गं एषामिन्द्रियं वीर्यम्। श्रेष्ठं एषां भवति। वरुषवृद्धमसि प्रति त्वा वरुषवृद्धं
वेत्त्वित्याह। वरुषवृद्धा वा ओषधयः। वरुषवृद्धा इषीकाः समृद्धै। यज्ञः रक्षाः स्यनु
प्राविशन्। तान्यस्त्रा पशुभ्यो निरवादयन्त। तुष्ट्रोषधीभ्यः। परापूतः रक्षः परापूता
अरातयु इत्याह। रक्षसामपहत्यै॥४४॥

रक्षसां भागोऽसीत्याह। तुष्ट्रैव रक्षांसि निरवदयते। अप उपस्पृशति
मेध्यत्वाय। वायुर्विविन्कित्याह। पुवित्रं वै वायुः। पुनात्यैवैनान्। अन्तरिक्षादिव्

वा एते प्रस्कन्दन्ति। ये शूर्पात्। देवो वः सविता हिरण्यपाणिः प्रतिगृह्णात्वित्याह
प्रतिष्ठित्यै। हुविषोऽस्कन्दाय। त्रिष्फलीकर्तवा आह। अर्यावृद्धि यज्ञः। अथो
मेध्यत्वायं॥४५॥

द्वाभ्यामुत्पुनाति रुश्मयौ नयन्त्यग्रे यज्ञपाति यज्ञोऽदितिरस्कन्दाय गृह्णामीत्याह वदेत्याह विजित्या अपहत्या अस्कन्दाय त्रीणि
च॥ [५]

अवधूतं रक्षोऽवधूता अरातय इत्याह। रक्षसामपंहत्यै। अदित्यास्त्वगसीत्याह।
इयं वा अदितिः। अस्या एवैनत्त्वचं करोति। प्रति त्वा पृथिवी वेत्त्वित्याहु प्रति-
ष्ठित्यै। पुरस्तात्प्रतीचीनंग्रीवमुत्तरलोमोपस्तृणाति मेध्यत्वायं। तस्मात्पुरस्तात्प्रत्यश्चं
पशवो मेधमुपतिष्ठन्ते। तस्मात्प्रजा मृगं ग्राहुकाः। यज्ञो देवेभ्यो निलायत॥४६॥

कृष्णो रूपं कृत्वा। यत्कृष्णाजिने हुविरधिपिनष्टि। यज्ञादेव तद्यज्ञं प्रयुक्तं।
हुविषोऽस्कन्दाय। घावापृथिवी सुहास्ताम्। ते शम्यामात्रमेकमहव्यैताऽ
शम्यामात्रमेकमहः। दिवः स्कंभनिरसि प्रति त्वाऽदित्यास्त्वग्वेत्त्वित्याह।

द्यावा॑पृथि॒व्योर्वीत्यै॑। धि॒षणा॑ऽसि॒ पर्वत्या॑ प्रति॑ त्वा॑ दि॒वः॑ स्कंभु॒निर्व॒त्तित्या॑ह।
द्यावा॑पृथि॒व्योर्विधृत्यै॑॥४७॥

धि॒षणा॑ऽसि॒ पार्वते॒यी॑ प्रति॑ त्वा॑ पर्वतिर्व॒त्तित्या॑ह। द्यावा॑पृथि॒व्योर्धृत्यै॑। देवस्य॑
त्वा॑ सवि॒तुः॑ प्र॑सु॒व इत्या॑ह॑ प्रसू॒त्यै॑। अ॒श्विनो॑र्ब॑हु॒भ्यामि॒त्या॑ह। अ॒श्विनौ॑ हि॑
दे॒वानां॑मध्वर्यू॑ आस्तां॑म्। पृ॒ष्णो॑ हस्ता॑भ्यामि॒त्या॑ह॑ यत्यै॑। अ॒धिवपा॑मीत्या॑ह।
य॒थादे॒वतमै॒वैनान॒धि॑ वपति॑। धा॒न्यमसि॑ धि॒नुहि॑ दे॒वानि॒त्या॑ह। ए॒तस्य॑ यजु॑षो॑
वीर्यै॑ण॥४८॥

या॒वदेका॑ दे॒वता॑ का॑मयंते॑ या॒वदेका॑। ता॒वदाहृतिः॑ प्रथते। न हि॑ तदस्ति॑।
यत्ता॒वदे॒व स्यात्। या॒वञ्जुहोर्ति॑। प्रा॑णायं॑ त्वा॑पा॑नायु॑ त्वेत्या॑ह। प्रा॑णाने॒व यजंमाने॑
दधाति॑। दीर्घामनु॑ प्रसि॑ति॑मायुषे॑ धा॑मित्या॑ह। आयुरे॑वास्मिन्दधाति॑। अ॒न्तरिंक्षादि॒व
वा॑ ए॒तानि॑ प्रस्क॑न्दन्ति॑। यानि॑ दृषदः॑। दे॒वो॑ वः॑ सवि॒ता॑ हि॒रण्यपा॑णि॑ः॑ प्रति॑-
गृह्णा॑त्वित्या॑ह॑ प्रति॑ष्ठित्यै॑। हु॒विषो॑ऽस्कन्दाय। असंवपन्ती॑ पि॑षाणूनि॑ कुरुता॑दित्या॑ह॑

मेध्यत्वायै॥४९॥

निलायतु विघृत्यै वीर्येण स्कन्दन्ति चत्वारिं च॥ [६]

धृष्टिरसि ब्रह्मं युच्छेत्याहु धृत्यै। अपाग्नेऽग्निमामादं जहि निष्क्रव्यादँ सुधा
दैवयजं वुहेत्याह। य एवामाल्कव्यात्। तमप्त्वया कृपालमुपदधाति।
निर्दग्धँ रक्षो निर्दग्धा अरातयु इत्याह। रक्षाङ्गस्येव निर्दहति। अग्निवत्युपदधाति।
अस्मिन्नेव लोके ज्योतिर्धत्ते। अङ्गारमधिं वर्तयति॥५०॥

अन्तरिक्ष एव ज्योतिर्धत्ते। आदित्यमेवामुष्मिलोके ज्योतिर्धत्ते। ज्योतिष्मन्तो-
ऽस्मा इमे लोका भवन्ति। य एवं वेद। ध्रुवमसि पृथिवीं दृःहेत्याह। पृथिवीमेवैतेन
दृःहति। धर्त्रमस्यन्तरिक्षं दृःहेत्याह। अन्तरिक्षमेवैतेन दृःहति। धरुणमसि दिवं
दृःहेत्याह। दिवमेवैतेन दृःहति॥५१॥

धर्मासि दिशो दृःहेत्याह। दिशं एवैतेन दृःहति। इमानेवैतैर्लोकान्वःहति।
दृःहन्तेऽस्मा इमे लोकाः प्रजयां पुशुभिः। य एवं वेद। त्रीण्यग्रे

कृपालून्युपदधाति। त्रयं इमे लोकाः। एुषां लोकानामास्यै। एकमग्रे कृपालुमुपदधाति। एकं वा अग्रे कृपालुं पुरुषस्य सुभवति॥५२॥

अथ द्वे। अथ त्रीणि। अथ चत्वारिं। अथाष्टौ। तस्माददृष्टकृपालुं पुरुषस्य शिरः। यदेवं कृपालून्युपदधाति। यज्ञो वै प्रजापतिः। यज्ञमेव प्रजापतिः सङ्करोति। आत्मानमेव तथसङ्करोति। तस्मान्स्कृतमात्मानम्॥५३॥

अमुष्मिल्लोकेऽनु परैति। यदृष्टावुपदधाति। गायत्रिया तथसम्मितम्। यन्नवा त्रिवृता तत्। यद्वशा। विराजा तत्। यदेकादशा। त्रिष्टुभा तत्। यद्वादशा॥५४॥

जगत्या तत्। छन्दः सम्मितानि स उपदधत्कृपालानि। इमाँल्लोकाननुपूर्व दिशो विधृत्यै दृश्यति। अथाऽऽयुः प्राणान्म्रजां पशून् यजमाने दधाति। सजातानस्मा अभितो बहुलान्करोति। चितः स्थेत्याह। यथायजुरेवैतत्। भृगूणमङ्गिरसां तपसा तप्यध्वमित्याह। देवतानामेवैनानि तपसा तपति। तानि ततः सङ्स्थिते। यानि धर्मे कृपालून्युपचिन्वन्ति वेघस् इति चतुष्पदयुच्चा वि मुञ्चति। चतुष्पादः पशवः।

पृशुष्वेवोपरिष्ठात्प्रति तिष्ठति॥५५॥

वृत्तयति दिवंमैवैतेन दृहति सम्भवति तस्मै सङ्कृतमात्मानं द्वादशं सङ्ख्यिते त्रीणि च।—————[७]

देवस्य त्वा सवितुः प्रसव इत्याहु प्रसूत्यै। अश्विनोर्बहुभ्यामित्याह। अश्विनौ हि देवानांमध्वर्यू आस्ताम्। पूष्णो हस्ताभ्यामित्याहु यत्यै। सं वपामीत्याह। यथादेवतमैवैनानि संवपति। समापो अद्विरंगमत् समोषधयो रसेनेत्याह। आपो वा ओषधीर्जिन्वन्ति। ओषधयोऽपो जिन्वन्ति। अन्या वा एतासामन्या जिन्वन्ति॥५६॥

तस्मादेवमाह। सः रेवतीर्जगतीभिर्मधुमतीर्मधुमतीभिः सृज्यध्वमित्याह। आपो वै रेवतीः। पशवो जगतीः। ओषधयो मधुमतीः। आप ओषधीः पशून्। तानेवास्माएकधा सः सृज्य। मधुमतः करोति। अन्धः परि प्रजाताः स्थु समद्विः पृच्यध्वमिति पूर्याप्नावयति। यथा सुवृष्ट इमामनुविसृत्य। ५७॥

आप ओषधीर्महयन्ति। तादृगेव तत्। जनयत्यै त्वा संयामीत्याह। प्रजा एवैतेन

दाधारा अग्रये त्वाऽग्नीषोमाभ्यामित्याहु व्यावृत्त्यै। मुखस्य शिरोऽसीत्याह। यज्ञो
वै मुखः। तस्यैतच्छ्रिरः। यत्पुरोडाशः। तस्मादेवमाह॥५८॥

घर्मोऽसि विश्वायुरित्याह। विश्वमेवायुर्यजमाने दधाति। उरु प्रथस्वेरु ते
यज्ञपतिः प्रथतामित्याह। यजमानमेव प्रजयां पशुभिः प्रथयति। त्वचं गृह्णीष्वेत्याह।
सर्वमेवैन॑ सतनुं करोति। अथाऽप्य आनीय परिमार्ष्टि। मास एव तत्त्वचं
दधाति। तस्मात्त्वचा मासं छन्नम्। घर्मो वा एषोऽशान्तः॥५९॥

अर्धमासेर्धमासे प्रवृज्यते। यत्पुरोडाशः। स ईश्वरो यजमान॑ शुचा प्रदहः।
पर्यग्नि करोति। पशुमेवनमकः। शान्त्या अप्रदाहाय। त्रिः पर्यग्नि करोति। आवृद्धि
यज्ञः। अथो रक्षसामपंहत्यै। अन्तरित॑ रक्षोऽन्तरिता अरातय इत्याह॥६०॥

रक्षसामन्तरहित्यै। पुरोडाशं वा अधिश्रित॑ रक्षांस्यजिघांसन्। दिवि नाको
नामाग्नी रक्षोहा। स एवास्माद्रक्षांस्यपाहन्। देवस्त्वा सविता श्रपयत्वित्याह।
सुवितृप्रसूत एवैन॑ श्रपयति। वर्षिष्ठे अधि नाक इत्याह। रक्षसामपंहत्यै।

अग्निस्ते तुनुवं माऽतिंधागित्याहाऽन्तिदाहाय। अग्ने हृव्यः रक्षस्वेत्योहु
गुस्यै॥६१॥

अविदहन्तः श्रपयुतेति वाचुं विसृजते। यज्ञमेव हृवीः प्रभिव्याहृत्यु प्रतनुते।
पुरोरुचमविदाहायु शृत्यै करोति। मस्तिष्को वै पुरोडाशः। तं यन्नाभि
वासयेत्। आविर्मस्तिष्कः स्यात्। अभिवासयति। तस्माद्गुहा मस्तिष्कः।
भस्मनाऽभिवासयति। तस्मान्माऽसेनास्थि छुन्नम्॥६२॥

वेदेनाभिवासयति। तस्मात्केशैः शिरश्छुन्नम्। अखलतिभावुको भवति। य एवं
वेदोऽपशोर्वै प्रतिमा पुरोडाशः। स नायुजुष्कमभिवास्यैः। वृथेव स्यात्। ईश्वरा
यजमानस्य पशवः प्रमेतोः। सं ब्रह्मणा पृच्यस्वेत्योह। प्राणा वै ब्रह्म॥६३॥

प्राणः पशवः। प्राणैरेव पशून्त्सम्पृणत्ति। न प्रमायुका भवन्ति। यजमानो
वै पुरोडाशः। प्रजा पशवः पुरीषम्। यदेवमभिवासयति। यजमानमेव प्रजयो
पशुभिः समर्धयति। देवा वै हविर्मृत्वाऽब्रुवन्। कस्मिन्निदं म्रक्ष्यामहु इति।

सोऽग्निरब्रवीत्॥६४॥

मयि तुनूः सं निधेष्वम्। अहं वृस्तं जनयिष्यामि। यस्मिन्नृक्ष्यध्व इति। ते देवा
अग्नौ तुनूः सन्ध्येष्वत। तस्मादाहुः। अग्निः सर्वा देवता इति। सोऽङ्गारेणाऽऽपः।
अभ्यंपातयत्। तते एकतोऽजायत। स द्वितीयमभ्यंपातयत्॥६५॥

ततोऽद्वितोऽजायत। स तृतीयमभ्यंपातयत्। ततस्मितोऽजायत। यदद्यो-
ऽजायन्त। तदाप्यानामाप्यत्वम्। यदात्मभ्योऽजायन्त। तदात्म्यानामात्म्यत्वम्।
ते देवा आप्येष्वमृजत। आप्या अमृजत् सूर्याभ्युदिते। सूर्याभ्युदितः
सूर्याभिनिम्रुक्ते॥६६॥

सूर्याभिनिम्रुक्तः कुनखिनिं। कुनखी श्यावदेति। श्यावदन्नग्रदिधिषौ। अग्रदिधिषुः
परिवित्ते। परिवित्तो वीरहणि। वीरहा ब्रह्महणि। तद्व्रह्महणं नात्यच्यवत। अन्तर्वेदि-
निनयत्यवरुद्धै। उल्मुकेनाभि गृह्णाति शृतत्वाय। शृतकामा इव हि देवाः॥६७॥

अन्या जिन्वन्त्यनु विसृत्यैवमाहाशान्त आहु गुर्यै छुन्नं ब्रह्माब्रवीद्वितीयमभ्यंपातयसूर्याभिनिम्रुक्ते देवाः॥—————[८]

देवस्य त्वा सवितुः प्रसुव इति स्फ्यमादत्ते प्रसूत्यै। अश्विनोर्बहुभ्यामित्याह। अश्विनौ हि देवानां मध्यर्थ आस्ताम्। पूष्णो हस्ता भ्यामित्याहु यत्यै। आदद इन्द्रस्य बाहुरसि दक्षिण इत्याह। इन्द्रियमेव यजंमाने दधाति। सुहस्रभृष्टिः शततेजा इत्याह। रूपमेवास्युतन्महिमानुं व्याचष्टे। वायुरसि तिग्मतेजा इत्याह। तेजो वै वायुः॥६८॥

तेजं एवास्मिन्दधाति। विषाद्वै नामासुर आसीत्। सौऽबिभेत्। यज्ञेन मा देवा अभिर्भविष्यन्तीति। स पृथिवीमभ्यवमीत्। सा मेध्याऽभवत्। अथो यदिन्द्रो वृत्रमहन्। तस्य लोहितं पृथिवीमनु व्यधावत्। सा मेध्याऽभवत्। पृथिवि देवयज्ञनीत्याह॥६९॥

मेध्यामेवैनां देवयज्ञनों करोति। ओषध्यास्ते मूलं मा हिंसिषमित्याह। ओषधीनामहिं सायै। ब्रजं गच्छ गोस्थानमित्याह। छन्दांसि वै ब्रजो गोस्थानः। छन्दांस्येवास्मै ब्रजं गोस्थानं करोति। वर्षतु ते घौरित्याह। वृष्टिर्वै घौः।

वृष्टिमेवावरं रुन्धे। बुधान दैव सवितः परमस्यां परावतीत्याह॥७०॥

द्वौ वाव पुरुषौ। यं चैव द्वेष्टि। यश्चैन् द्वेष्टि। तावुभौ बंधाति परमस्यां परावति
शतेन् पाशैः। यौऽस्मान्द्वेष्टि यं चं वयं द्विष्मस्तमतो मा मौगित्याहानिमुक्त्यै।
अररुर्वै नामासुर आसीत्। स पृथिव्यामुपमुसोऽशयत्। तं देवा अपहतोऽररुः
पृथिव्या इति पृथिव्या अपाघ्नन्। भ्रातृव्यो वा अररुः। अपहतोऽररुः पृथिव्या
इति यदाहं॥७१॥

भ्रातृव्यमेव पृथिव्या अपहन्ति। तैऽमन्यन्त। दिवं वा अयमितः पंतिष्युतीति।
तमरुस्ते दिवं माऽस्कानिति दिवः पर्यबाधन्त। भ्रातृव्यो वा अररुः। अररुस्ते दिवं
मा स्कानिति यदाहं। भ्रातृव्यमेव दिवः परिबाधते। स्तम्बयजुरहरति। पृथिव्या
एव भ्रातृव्यमपहन्ति। द्वितीयं हरति॥७२॥

अन्तरिक्षादेवैनुमपहन्ति। तृतीयं हरति। दिव एवैनुमपहन्ति। तृष्णीं चतुर्थं
हरति। अपरिमितादेवैनुमपहन्ति। असुराणां वा इयमग्र आसीत्। यावदासीनः

परापश्यति। तावद्देवानाम्। ते देवा अब्रुवन्। अस्त्वेव नोऽस्यामपीति॥७३॥

क्यन्नो दास्यथेति। यावध्ययं परिगृहीथेति। ते वसवस्त्वेति दक्षिणतः पर्यगृह्णन्। रुद्रास्त्वेति पश्चात्। आदित्यास्त्वेत्युत्तरतः। तेऽग्निना प्राश्नोऽजयन्। वसुभिर्दक्षिणा। रुद्रैः प्रत्यञ्चः। आदित्यरुदञ्चः। यस्यैवं विदुषो वेदिं परिगृह्णन्ति॥७४॥

भवत्यात्मना॑॥ पराऽस्य भ्रातृव्यो भवति। देवस्य सवितुः सव इत्याहु प्रसूत्यै। कर्म कृणवन्ति वेधसु इत्याह। इषितः हि कर्म क्रियते॑। पृथिव्यै मेध्यं चामेध्यं च व्युदक्रामताम्। प्राचीनमुदीचीनुं मेध्यम्। प्रतीचीनं दक्षिणाऽमेध्यम्। प्राचीमुदीची प्रवृणां करोति। मेध्यामेवैनां देवयज्ञां करोति॥७५॥

प्राश्नौ वेद्यसावुन्नयति। आहुवनीयस्य परिगृहीत्यै। प्रतीची श्रोणी॑। गार्हपत्यस्य परिगृहीत्यै। अथो मिथुनत्वायां उद्धन्ति। यदेवास्यां अमेध्यम्। तदपहन्ति। उद्धन्ति। तस्मादोषध्यः पराभवन्ति॥७६॥

मूलं छिनत्ति। भ्रातृव्यस्यैव मूलं छिनत्ति। मूलं वा अंतितिष्ठद्रक्षाङ्गुस्यनूत्पिंपते। यद्धस्तेन छिन्द्यात्। कुनखिर्नौः प्रजाः स्युः। स्फ्येन छिनत्ति। वज्रो वै स्फ्यः। वज्रेणैव यज्ञाद्रक्षाङ्गुस्यपंहन्ति। पितृदेवत्याऽतिखाता। इयर्तीं खनति॥७७॥

प्रजापतिना यज्ञमुखेन सम्मिताम्। वेदिर्देवेभ्यो निलायत। तां चतुरङ्गुले-
ऽन्विन्दन्। तस्माच्चतुरङ्गुलं खेया॑। चतुरङ्गुलं खनति। चतुरङ्गुले ह्योषधयः
प्रतितिष्ठन्ति। आ प्रतिष्ठायै खनति। यजमानमेव प्रतिष्ठां गमयति। दक्षिणतो
वर्षीयसीं करोति। देवयजनस्यैव रूपमकः॥७८॥

पुरीषवर्तीं करोति। प्रजा वै पशवः पुरीषम्। प्रजयैवैनं पशुभिः पुरीषवन्तं
करोति। उत्तरं परिग्राहं परिगृह्णाति। एतावती वै पृथिवी। यावती वेदिः।
तस्या एतावत् एव भ्रातृव्यं निर्भज्य। आत्मन् उत्तरं परिग्राहं परिगृह्णाति।
ऋतमस्यृतसदनमस्यृतश्रीरसीत्याह। यथायजुरेवैतत्॥७९॥

कूरमिव वा एतत्करोति। यद्वेदि करोति। धा असि स्वधा असीति योयुप्यते

शान्त्यै। उर्वा चासि वस्वं चासीत्याह। उर्वामेवैनां वस्वीं करोति। पुरा कृरस्य
विसृपो विरप्शिन्नित्याह मेध्यत्वाय। उदादायं पृथिवीं जीरदानुर्यमैरेयं चन्द्रमसि
स्वधाभिरित्याह। यदेवास्या अमेध्यम्। तदपुहत्य। मेध्यां देवयज्ञीं कृत्वा॥८०॥

यददश्चन्द्रमसि मेध्यम्। तदस्यामेरेयति। तां धीरांसो अनुदश्य यजन्त
इत्याहानुख्यात्यै। प्रोक्षणीरा सांदय। इध्माबुरुहिरुपसादय। स्तुवं च सुचंश्च
समृद्धिः। पत्नीः सन्नह्य। आज्येनोदेहीत्याहानुपूर्वतायै। प्रोक्षणीरा सांदयति।
आपो वै रक्षोद्ग्रीः॥८१॥

रक्षसामपहत्यै। स्फ्यस्य वर्त्मन्थसादयति। यज्ञस्य सन्तत्यै। उवाच हासितो
देवलः। एतावतीर्वा अमुष्मिलोक आप आसन्। यावतीः प्रोक्षणीरितिः।
तस्माद्वहीरासाद्याः। स्फ्यमुदस्यन्। यं द्विष्यात्तं ध्यायेत्। शुचैवैनमर्पयति॥८२॥

वै वयुराह परावतीत्याहाह द्वितीयः हर्तीति परिगृह्णन्ति देवयज्ञीं करोति भवन्ति खनत्यकरेतत्कृत्वा रक्षोद्ग्रीरप्यति॥[९]

वज्रो वै स्फ्यः। यदन्वश्च धारयेत्। वज्रेऽध्वर्युः क्षणीत। पुरस्तात्तिर्यश्च

धारयति। वज्रो वै स्फ्यः। वज्रेणैव यज्ञस्य दक्षिणतो रक्षाऽङ्गस्यपहन्ति। अग्निभ्यां प्राचंश्च प्रतीचंश्च। स्फ्येनोर्दीचश्चाधराचंश्च। स्फ्येन् वा एष वज्रेणास्यै पाप्मानं भ्रातृव्यमपुहत्ये। उत्करेऽधि प्रवृश्वति॥८३॥

यथोपधाय वृश्वन्त्येवम्। हस्तावव नेनिक्ते। आत्मानमेव पवयते। स्फ्यं प्रक्षालयति मेध्यत्वाय। अथो पाप्मन एव भ्रातृव्यस्य न्यज्जं छिनत्ति। इध्माबुरुहिरुपसादयति युक्त्यै। यज्ञस्य मिथुनत्वाय। अथो पुरोरुचमेवैतां देहाति। उत्तरस्य कर्मणोऽनुख्यात्यै। न पुरस्तात्प्रत्यगुपसादयेत्॥८४॥

यत्पुरस्तात्प्रत्यगुपसादयेत्। अन्यत्राऽऽहुतिपथादिधं प्रतिपादयेत्। प्रजा वै बुरुहिः। अपराध्याद्वरुहिषां प्रजानां प्रजननम्। पश्चात्प्रागुपसादयति। आहुतिपथेनेधं प्रतिपादयति। सम्प्रत्येव बुरुहिषां प्रजानां प्रजननमुपैति। दक्षिणमिधम्। उत्तरं बुरुहिः। आत्मा वा इध्मः। प्रजा बुरुहिः। प्रजा ह्यात्मनु उत्तरतरा तीर्थे। ततो मेधमुपनीय। यथादेवतमेवैनत्प्रतिष्ठापयति। प्रति तिष्ठति

प्रजया पुशुभिर्यजमानः॥८५॥

वृश्चति सादयेदिध्मः पञ्च च॥

[१०]

तृतीयस्यां देवस्यांश्चपरशुं यो वै पूर्वद्युः कर्मणे वामिन्द्रो वृत्रमहन्थसोऽपोऽवधूतं धृष्टिंदेवस्येत्याहुं सं वंपामि देवस्य स्फग्मा दंदे वज्रो वै स्फगो दशा॥१०॥

तृतीयस्यां यज्ञस्यानंतिरेकाय पुवित्रवत्यध्वर्युं चांधिष्ठवंणमस्युन्तरिक्ष एव रक्षसामुन्तरग्हित्यै द्वौ वाव पुरुषौ यददश्वन्द्रमसि मेध्यं पश्चार्शीतिः॥८५॥

तृतीयस्यां यजमानः॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके द्वितीयः प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ तृतीयः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके तृतीयः प्रपाठकः ॥

प्रत्युष्टुः रक्षः प्रत्युष्टु अरातयु इत्याह। रक्षसामपंहत्यै। अग्रेर्वस्तेजिष्ठेनु तेजसा
निष्ठपामीत्याह मेध्यत्वाय। सुचः सम्मार्ष्टि। सुवमग्रे। पुमांसमेवाभ्यः सङ्शयति
मिथुनत्वाय। अथं जुहूम्। अथोपभृतम्। अथं ध्रुवाम्। असौ वै जुहूः॥१॥

अन्तरिक्षमुपभृत्। पृथिवी ध्रुवा। इमे वै लोकाः सुचः। वृष्टिः सम्मार्जनानि।
वृष्टिर्वा इमाँलोकाननुपूर्वं कल्पयति। ते ततः कूसाः समेधन्ते। समेधन्तेऽस्मा इमे
लोकाः प्रजया पशुभिः। य एवं वेद। यदि कामयेत् वर्षुकः पर्जन्यः स्यादिति।
अग्रतः सम्मृज्यात्॥२॥

वृष्टिमेव नि यच्छति। अवाचीनाग्रा हि वृष्टिः। यदि कामयेतावर्षुकः स्यादिति।
मूलतः सम्मृज्यात्। वृष्टिमेवोद्यच्छति। तदु वा आहुः। अग्रत एवोपरिष्ठाथसम्मृ-
ज्यात्। मूलतोऽधस्तात्। तदनुपूर्वं कल्पते। वर्षुको भवतीति॥३॥

प्राचीमभ्याकारम् । अग्नैरन्तरतः । एवमिव ह्यन्नमद्यते । अथो अग्राद्वा
ओषधीनामूर्जं प्रजा उपजीवन्ति । ऊर्ज एवान्नाद्यस्यावरुद्धै । अधस्तात्प्रतीचीम् ।
दण्डमुत्तमतः । मूलेन मूलं प्रतिष्ठित्यै । तस्मादरुत्रौ प्राश्युपरिष्टलोमानि ।
प्रत्यश्यधस्तात् ॥४॥

सुगच्छेषा । प्राणो वै सुवः । जुहूर्दक्षिणो हस्तः । उपभृथसुव्यः । आत्मा ध्रुवा ।
अन्नं सम्मार्जनानि । मुख्यतो वै प्राणोऽपानो भूत्वा । आत्मानुमन्त्रं प्रविश्य ।
बाह्यतस्तनुव शुभयति । तस्माथ्सुवमेवाग्ने सम्मार्द्धि । मुख्यतो हि प्राणोऽपानो
भूत्वा । आत्मानुमन्त्रमाविशति । तौ प्राणापानौ । अव्यर्धुकः प्राणापानाभ्यां भवति ।
य एवं वेदं ॥५॥

जुहूर्मृज्याद्वतीति प्रत्यश्यधस्तान्मार्द्धि पञ्चं च ॥ [१]

दिवः शिल्पमवंततम् । पृथिव्याः कुकुभिं श्रितम् । तेन वयं सुहस्रंवल्शेन ।
सुपत्रं नाशयामसि स्वाहेति सुखसम्मार्जनान्यग्नौ प्र हरति । आपो वै दर्भाः ।

रूपमेवैषामेतन्महिमानुं व्याचष्टे। अनुष्टुभुर्चा। आनुष्टुभः प्रजापतिः। प्राजापत्यो
वेदः। वेदस्याग्रं शुख्सुम्मार्जनानि॥६॥

स्वेनैवैनानि छन्दसा। स्वयां देवतया समर्धयति। अथो ऋग्वाव योषा॥ दर्भो
वृषा॥ तन्मिथुनम्। मिथुनमेवास्य तद्यज्ञे करोति प्रजननाय। प्रजायते प्रजया
पशुभिर्यजमानः। तान्येके वृथैवापास्यन्ति। तत्था न कार्यम्। आरब्धस्य यज्ञियस्य
कर्मणः सविदोहः॥७॥

यद्येनानि पशवोऽभि तिष्ठेयुः। न तत्पशुभ्यः कम्। अद्विर्जियित्वोत्करे
न्यस्येत्। यद्वै यज्ञियस्य कर्मणोऽन्यत्राऽहुतीभ्यः सन्तिष्ठते। उत्करो वाव तस्य
प्रतिष्ठा। एताऽहि तस्मै प्रतिष्ठां देवाः समर्पन्। यद्विर्जियति। तेन शान्तम्।
यदुत्करे न्यस्यति। प्रतिष्ठामेवैनानि तद्वमयति॥८॥

प्रति तिष्ठति प्रजया पशुभिर्यजमानः। अथो स्तम्बस्य वा एतद्रूपम्।
यथसुख्सुम्मार्जनानि। स्तम्बशो वा ओषधयः। तासां जरत्कक्षे पशवो न रमन्ते।

अप्रियो ह्येषां जरत्कृक्षः। यावदप्रियो हृ वै जरत्कृक्षः पशूनाम्। तावदप्रियः पशूनां भवति। यस्यैतान्यन्यत्राग्रेदधति। नुवदाव्यासु वा ओषधीषु पशवो रमन्ते॥९॥

नुवदावो ह्येषां प्रियः। यावत्प्रियो हृ वै नवदावः पशूनाम्। तावत्प्रियः पशूनां भवति। यस्यैतान्यग्नौ प्रहरन्ति। तस्मादेतान्यग्नावेव प्रहरेत्। युत्तरस्मिन्थसमृज्यात्। पशूनां धृत्यै। यो भूतानामधिपतिः। रुद्रस्तन्तिचरो वृषा०। पशूनस्माकं मा हिंसीः। एतदस्तु हुतं तव स्वाहेत्यग्निसम्मार्जनान्यग्नौ प्रहरति। एषा वा एतेषां योनिः। एषा प्रतिष्ठा। स्वामेवैनानि योनिम्। स्वां प्रतिष्ठां गमयति। प्रति तिष्ठति प्रजयां पशुभिर्यजमानः॥१०॥

वेदस्याग्रं सुखसम्मार्जनानि विदेहो गमयति पशवो रमन्ते हिंसीः षट् च॥ [२]

अयज्ञो वा एषः। योऽपलीकः। न प्रजाः प्रजायेरन्। पत्यन्वास्ते। यज्ञमेवाकः। प्रजानां प्रजननाय। यत्तिष्ठन्ती सन्नद्येत्। प्रियं ज्ञाति ५ रुन्ध्यात्। आसीनां सन्नद्यते। आसीनां ह्येषा वीर्यं कुरोति॥११॥

यत्पश्चात्प्राच्यन्वासीत। अनया समदंदधीत। देवानां पत्रिया सुमदंदधीत।
देशाद्विषिणत उदीच्यन्वस्ते। आत्मनो गोपीथाय। आशासाना सौमनसमित्याह।
मेध्यामेवैनां केवर्लीं कृत्वा। आशिषा समर्धयति। अग्नेरनुव्रता भूत्वा सन्नह्ये
सुकृतायु कमित्याह। एतद्वै पत्रियै व्रतोपनयनम्॥१२॥

तेनैवैनां व्रतमुपनयति। तस्मादाहुः। यश्चैवं वेद् यश्च न। योक्रमेव युते।
यमन्वास्ते। तस्यामुष्मिल्लोके भवतीति योक्रेण। यद्योक्रमं। स योगः। यदास्ते। स
क्षेमः॥१३॥

योगक्षेमस्य कूस्यै। युक्तं क्रियाता आशीः कामे युज्याता इति। आशिषः
समृद्धौ। ग्रन्थिं ग्रन्थाति। आशिषं एवास्यं परि गृह्णाति। पुमान् वै ग्रन्थिः। स्त्री
पर्नीः। तन्मिथुनम्। मिथुनमेवास्य तद्यज्ञे करोति प्रजननाय। प्र जायते प्रजया
पशुभिर्यजमानः॥१४॥

अथो अर्धो वा एष आत्मनः। यत्पर्नीः। यज्ञस्य धृत्या अशीथिलं भावाय।

सुप्रजसस्त्वा व्यु सुपलीरुपं सेदिमेत्याह। यज्ञमेव तन्मिथुनीकरोति।
 ऊनेऽतिरिक्तं धीयात् इति प्रजात्यै। महीनां पयोऽस्योषधीनां रस् इत्याह।
 रूपमेवास्यैतन्महिमानं व्याच्छे। तस्य तेऽक्षीयमाणस्य निर्वपामि देवयज्याया-
 इत्याह। आमेवैतामा शास्ते॥१५॥

करोति ब्रतोपनयनं क्षेमो यजमानः शास्ते॥ [३]

घृतं च वै मधुं च प्रजापतिरासीत्। यतो मध्वासीत्। ततः प्रजा असृजत।
 तस्मान्मधुषि प्रजननमिवास्ति। तस्मान्मधुषा न प्रचरन्ति। यातयांम् हि।
 आज्येन प्रचरन्ति। यज्ञो वा आज्यम्। यज्ञेनैव यज्ञं प्रचरन्त्ययातयामत्वाय।
 पत्व्यवेक्षते॥१६॥

मिथुनत्वाय प्रजात्यै। यद्वै पर्वी यज्ञस्य करोति। मिथुनं तत्। अथो पत्निया
 एवैष यज्ञस्यान्वारम्भोऽनवच्छित्यै। अमेध्यं वा एतत्करोति। यत्पत्व्यवेक्षते।
 गारहपत्येऽधि श्रयति मेधत्वाय। आहुवनीयमभ्युद्वति। यज्ञस्य सन्तत्यै।
 तेजोऽसि तेजोऽनु प्रेहीत्याह॥१७॥

तेजो वा अग्निः। तेजु आज्यम्। तेजसैव तेजः समर्धयति। अग्निस्ते तेजो मा
विनैदित्याहाहि॑ सायै। स्फ्यस्य वर्त्मन्थादयति। यज्ञस्य सन्तत्यै। अग्नेर्जिह्वाऽसि॑
सुभूर्देवानामित्याह। यथायजुरेवैतत्। धाम्नेधाम्ने देवेभ्यो यजुषेयजुषे भवेत्याह। आ-
मै॒वैतामा शास्ते॥१८॥

तद्वा अतः पवित्राभ्यामेवोत्पुनाति। यजमानो वा आज्यम्। प्राणापानौ पवित्रै।
यजमान एव प्राणापानौ दंधाति। पुनराहारम्। एवमिव हि प्राणापानौ सञ्चरंतः।
शुक्रमसि॑ ज्योतिरसि॑ तेजोऽसीत्याह। रूपमेवास्यैतन्महिमानं व्याचंष्टे। त्रिर्यजुषा।
त्रये इमे लोकाः॥१९॥

एषां लोकानामास्यै। त्रिः। त्र्यावृद्धि यज्ञः। अथो मेध्यत्वायै। अथाऽऽज्यवतीभ्याम्
रूपमेवासामेतद्वर्णं दधाति। अपि वा उताऽऽहुः। यथा हुै योषा सुवर्ण॒॑ हिरण्णयं
पेशलं बिन्नती रूपाण्यास्ते॑। एवमेता एतरहीतिं। आपो वै सर्वा देवताः॥२०॥

एषा हि विश्वेषां देवानां तनूः। यदाज्यम्। तत्रोभयोर्मीमा॒॑ सा। जामि स्यात्।

यद्यजुषाऽऽज्यं यजुषाऽप उत्पुनीयात्। छन्दसाऽप उत्पुनात्यजामित्वाय। अथो
मिथुनत्वाय। सवित्रियर्चा। सवितृप्रसूतं मे कर्मासुदिति। सवितृप्रसूतमेवास्य कर्म
भवति। पच्छो गायत्रिया त्रिष्प्रमृद्धत्वाय। अद्विरेवौषधीः सं नयति। ओषधीभिः
पशून्। पशुभिर्यजंमानम्। शुक्रं त्वा शुक्रायां ज्योतिस्त्वा ज्योतिष्पुर्चिस्त्वा-
र्चिषीत्याह सर्वत्वाय। पर्यास्या अनन्तरायाय॥२१॥

ईक्षत् आहु शास्ते लोका देवता भवति पदं च।

[४]

देवासुराः संयत्ता आसन्। स एतमिन्द्र आज्यस्यावकाशमपश्यत्। तेनावैक्षता
ततो देवा अभवन्। पराऽसुराः। य एवं विद्वानाज्यम् वेक्षते। भवत्यात्मना॥। पराऽस्य
भ्रातृव्यो भवति। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। यदाज्येनान्यानि हृवीः प्रभिघारयति॥२२॥

अथ केनाऽऽज्यमिति। सत्येनेति ब्रूयात्। चक्षुर्वै सत्यम्। सत्येनैवैनदभि
घारयति। ईश्वरो वा एषोऽन्यो भवितोः। यश्चक्षुषाऽऽज्यम् वेक्षते। निमील्यावैक्षेत।
दाधारात्मशक्षुः। अभ्याज्य घारयति। आज्य गृह्णाति॥२३॥

छन्दांसि वा आज्यम् । छन्दांस्येव प्रीणाति । चतुर्जुह्वां गृह्णाति । चतुष्पादः पृशवः । पशूनेवावरुन्धे । अष्टावुपभृतिः । अष्टाक्षरा गायत्री । गायत्रः प्राणमेव पृशुषु दधाति । चतुर्ध्रुवायाम् ॥२४॥

चतुष्पादः पृशवः । पृशुष्वेवोपरिष्टात्प्रति तिष्ठति । यजमानदेवत्या वै जुहूः । भ्रातृव्यदेवत्योपभृतः । चतुर्जुह्वां गृह्णन्मूर्यो गृह्णीयात् । अष्टावुपभृतिः गृह्णन्कर्नीयः । यजमानायेव भ्रातृव्यमुपस्ति करोति । गौर्वे सुचं । चतुर्जुह्वां गृह्णाति । तस्माच्चतुष्पदी ॥२५॥

अष्टावुपभृतिः । तस्मादृष्टाशफा । चतुर्ध्रुवायाम् । तस्माच्चतुः स्तना । गामेव तथसँस्करोति । साऽस्मै सँस्कृतेष्मूर्जं दुहे । यज्ञुह्वां गृह्णाति । प्रयाजेभ्यस्तत् । यदुपभृतिः । प्रयाजानूयाजेभ्यस्तत् । सर्वस्मै वा एतद्यज्ञाय गृह्यते । यद्धुवायामाज्यम् ॥२६॥

अभिघारयति गृह्णति ध्रुवायां चतुष्पदी प्रयाजानूयाजेभ्यस्तद्वे च ॥

आपो देवीरग्रेपुवो अग्रेगुव इत्याह। रूपमेवासामेतन्महिमानुं व्याचेष्टे। अग्रं
इमं यज्ञन्नयताग्रे यज्ञपतिमित्याह। अग्रं एव यज्ञं नयन्ति। अग्रे यज्ञपतिम्।
युष्मानिन्द्रोऽवृणीत वृत्रतूर्ये यूयमिन्द्रमवृणीध्वं वृत्रतूर्य इत्याह। वृत्रः हं
हनिष्यन्निन्द्र आपो वत्रे। आपो हेन्द्रं वत्रिरे। संज्ञामेवासामेतथ्सामानुं व्याचेष्टे।
प्रोक्षिताः स्थेत्याह॥२७॥

तेनाऽपः प्रोक्षिताः। अग्निर्देवेभ्यो निलायत। कृष्णो रूपं कृत्वा। स
वनस्पतीन्नाविशत्। कृष्णोऽस्याखरेष्ठोऽग्नये त्वा स्वाहेत्याह। अग्नये एवैनुं जुष्टं
करोति। अथो अग्नेरेव मेधमवं रुन्धे। वेदिरसि बुरुहिषे त्वा स्वाहेत्याह। प्रजा
वै बुरुहिः। पृथिवी वेदिः॥२८॥

प्रजा एव पृथिव्यां प्रतिष्ठापयति। बुरुहिरसि सुभ्यस्त्वा स्वाहेत्याह। प्रजा वै
बुरुहिः। यजमानः सुचः। यजमानमेव प्रजासु प्रतिष्ठापयति। दिवे त्वाऽन्तरिक्षाय
त्वा पृथिव्ये त्वेति बुरुहिरासाद्यु प्रोक्षिति। एम्य एवैनल्लोकेभ्यः प्रोक्षिति। अथ ततः

सुह सुचा पुरस्तात्प्रत्यश्च ग्रन्थिं प्रत्युक्षति। प्रजा वै बुरुहिः। यथा सूत्यै काल आपं पुरस्ताद्यन्ति॥२९॥

तादृगेव तत्। स्वधा पितृभ्य इत्याह। स्वधाकारो हि पितृणाम्। ऊर्भव बरहिषद्य इति दक्षिणायै श्रोणेरोत्तरस्यै निनयति सन्तत्यै। मासा वै पितरो बरहिषदः। मासानेव प्रीणाति। मासा वा ओषधीर्वर्धयन्ति। मासाः पचन्ति समृद्धै। अनंतिस्कन्दन् ह पर्जन्यो वर्षति। यत्रैतदेवं क्रियते॥३०॥

ऊर्जा पृथिवीं गच्छतेत्याह। पृथिव्यामेवोर्ज दधाति। तस्मात्पृथिव्या ऊर्जा भुञ्जते। ग्रन्थिं वि सर्वसयति। प्रजनयत्येव तत्। ऊर्ध्वं प्राश्चमुद्गृहं प्रत्यश्चमा यच्छति। तस्मात्प्राचीनः रेतो धीयते। प्रतीर्चौः प्रजा जायन्ते। विष्णोः स्तूपोऽसीत्याह। यज्ञो वै विष्णुः॥३१॥

यज्ञस्य धृत्यै। पुरस्तात्प्रस्तुरं गृह्णाति। मुख्यमेवैनं करोति। इयन्तं गृह्णाति। प्रजापतिना यज्ञमुखेन सम्मितम्। इयन्तं गृह्णाति। यज्ञपरुषा सम्मितम्। इयन्तं

गृह्णाति। एतावद्वै पुरुषे वीर्यम् ॥ वीर्यसम्मितम् ॥ ३२ ॥

अपरिमितं गृह्णाति। अपरिमितस्यावरुद्ध्यै। तस्मिन्पवित्रे अपि सृजति। यजमानो वै प्रस्तुरः। प्राणापानौ पवित्रौ। यजमान एव प्राणापानौ दधाति। ऊर्णम्ब्रदसं त्वा स्तृणमीत्याह। यथायजुरेवैतत्। स्वासस्थं देवेभ्य इत्याह। देवेभ्य एवैनस्वासस्थं करोति ॥ ३३ ॥

बुरुहिः स्तृणाति। प्रजा वै बुरुहिः। पृथिवी वेदिः। प्रजा एव पृथिव्यां प्रतिष्ठापयति। अनंतिदृशजं स्तृणाति। प्रजयैवैनं पशुभिरनंतिदृशं करोति। धारयन्प्रस्तुरं परिधीन्परि दधाति। यजमानो वै प्रस्तुरः। यजमान एव तथ्स्वयं परिधीन्परि दधाति। गन्धवर्वाऽसि विश्वावसुरित्याह ॥ ३४ ॥

विश्वमेवायुर्यजमाने दधाति। इन्द्रस्य बाहुरसि दक्षिण इत्याह। इन्द्रियमेव यजमाने दधाति। मित्रावरुणौ त्वोत्तरतः परिधत्तमित्याह। प्राणापानौ मित्रावरुणौ। प्राणापानावेवास्मिन्दधाति। सूर्यस्त्वा पुरस्तात् पात्वित्याह। रक्षसामपंहत्यै।

कस्याश्चिदभिशंस्त्या इत्याह। अपरिमितादेवैनं पाति॥३५॥

वीतिहोत्रं त्वा कवु इत्याह। अग्निमेव होत्रेण समर्धयति। द्युमन्तः समिधीमहीत्याहु समिष्ठौ। अग्ने बृहन्तमध्वर इत्याहु वृद्धौ। विशो यन्त्रे स्थु इत्याह। विशां यत्यै। उदीचीनाग्ने नि दंधाति प्रतिष्ठित्यै। वसुनाः रुद्राणामादित्यानाः सदसि सीदेत्याह। देवतानामेव सदने प्रस्तुरः सादयति। जुहूरसि घृताची नामेत्याह॥३६॥

असौ वै जुहूः। अन्तरिक्षमुपभृत्। पृथिवी ध्रुवा। तासामेतदेव प्रियं नामा यद्घृताचीति। यद्घृताचीत्याह। प्रियेणैवेना नामा सादयति। एता असदन्ध्यसुकृतस्य लोक इत्याह। सुत्यं वै सुकृतस्य लोकः। सुत्य एवैनाः सुकृतस्य लोके सादयति। ता विष्णो पाहीत्याह। यज्ञो वै विष्णुः। यज्ञस्य धृत्यै। पाहि यज्ञं पाहि यज्ञपर्ति पाहि मां यज्ञनियुमित्याह। यज्ञाय यज्ञमानायाऽऽत्मनै। तेभ्य एवाऽशिष्माशास्तेऽनात्मै॥३७॥

स्थेत्याह पृथिवी वेदिर्यन्ति क्रियते वीणुर्वीर्यसम्मितं करोत्याह पाति नामेत्याह लोके सादयति पदं चं।

अग्निना वै होत्रौ। देवा असुरानुभ्येभवन्। अग्ने समिध्यमानायानुबूहीत्याहुं
भ्रातृव्याभिभूत्यै। एकविंशतिमिध्मदारूणि भवन्ति। एकविंश्शो वै पुरुषः।
पुरुषस्याऽऽस्यै। पञ्चदशेष्मदारूण्यभ्या दधाति। पञ्चदश वा अर्धमासस्य रात्रयः।
अर्धमासशः संवथ्सुर आप्यते। त्रीन्यरिधीन्परि दधाति॥३८॥

ऊर्ध्वे समिधावा दधाति। अनूयाजेभ्यः समिधमति शिनष्टि। षट्थसम्पद्यन्ते।
षड्बा कृतवः। कृतूनेव प्रीणाति। वेदेनोपवाजयति। प्राजापत्यो वै वेदः। प्राजापत्यः
प्राणः। यजमान आहवनीयः। यजमान एव प्राणं दधाति॥३९॥

त्रिरूपवाजयति। त्रयो वै प्राणः। प्राणानेवास्मिन्दधाति। वेदेनोपयत्यस्तुवेण
प्राजापत्यमाधारमा घारयति। यज्ञो वै प्रजापतिः। यज्ञमेव प्रजापतिं मुखत
आरम्भते। अथो प्रजापतिः सर्वदेवताः। सर्वाएव देवताः प्रीणाति। अग्निमन्त्रित्रिस्त्रिः
सं मृद्गीत्याह। त्र्यावृद्धि यज्ञः॥४०॥

अथो रक्षसामपहत्यै। परिधीन्सं मार्ष्टि। पुनात्येवैनान्। त्रिस्त्रिः सं मार्ष्टि।

च्यावृद्धि यज्ञः। अथो मेध्यत्वायै। अथो एते वै देवाश्वाः। देवाश्वानेव तथसं मार्ष्टि। सुवर्गस्य लोकस्य समष्टौ। आसीनोऽन्यमाधारमा घारयति॥४१॥

तिष्ठन्नन्यम्। यथाऽनो वा रथं वा युज्यात्। एवमेव तदध्वर्युर्यज्ञं युनक्ति। सुवर्गस्य लोकस्याभ्यूद्बै। वहन्त्येनं ग्राम्याः पशवः। य एवं वेदो भुवनमसि वि प्रथस्वेत्याह। यज्ञो वै भुवनम्। यज्ञ एव यजमानं प्रजया पशुभिः प्रथयति। अग्ने यष्टिरिदन्नम् इत्याह॥४२॥

अग्निर्वै देवानां यष्टौ। य एव देवानां यष्टौ। तस्मा एव नमस्करोति। जुह्वेद्यग्निस्त्वा ह्यति देवयज्याया उपभूदेहि देवस्त्वा सविता ह्यति देवयज्याया इत्याह। आग्नेयी वै जुहूः। सवित्र्युपभृत्। ताभ्यामेवैने प्रसूत आदत्ते। अग्नाविष्णु मा वामवं क्रमिषुमित्याह। अग्निः पुरस्तात्। विष्णुर्यज्ञः पश्चात्॥४३॥

ताभ्यामेव प्रतिप्रोच्यात्या क्रामति। विजिहाथां मा मा सन्तासमित्याहाहि सायै। लोकं मैलोककृतौ कृणुतमित्याह। आमेवैतामा शास्ते। विष्णोः स्थानमसीत्याह।

युज्ञो वै विष्णुः। एतत्खलु वै देवानामपराजितमायतनम्। यद्युज्ञः।
देवानामेवापराजित आयतने तिष्ठति। इत इन्द्रो अकृणोद्धीर्याणीत्याह॥४४॥

इन्द्रियमेव यजमाने दधाति। समारभ्योर्ध्वो अंध्वरो दिविस्पृशमित्याहु वृद्ध्यै।
आघारमाघार्यमाणमनु समारभ्यै। एतस्मिन्काले देवाः सुवर्गं लोकमायन्।
साक्षादेव यजमानः सुवर्गं लोकमेति। अथो समृद्धेनैव युज्ञेन यजमानः सुवर्गं
लोकमेति। अहुतो युज्ञो युज्ञपतेरित्याहानात्यै। इन्द्रांवान्धस्वाहेत्याह। इन्द्रियमेव
यजमाने दधाति। बृहद्भा इत्याह॥४५॥

सुवर्गो वै लोको बृहद्भाः। सुवर्गस्य लोकस्य समष्टै। युजमानदेवत्या वै जुहूः।
भ्रातृव्यदेवत्योपभृत्। प्राण आघारः। यथसङ्गस्परशयेत्। भ्रातृव्येऽस्य प्राणं देध्यात्।
असङ्गस्परशयन्नत्या क्रामति। यजमान एव प्राणं देधाति। पाहि माऽग्ने दुश्चरितादा
मा सुचरिते भजेत्याह॥४६॥

अग्निर्वाव पवित्रम्। वृजिनमनृतं दुश्चरितम्। क्रजुकर्मः सत्यः सुचरितम्।

अग्निरेवैनं वृजिनादनृतादुश्चरितात्याति। कृजुकर्मे सत्ये सुचरिते भजति।
तस्मादेवमा शास्ते। आत्मनो गोपीथायं। शिरो वा एतद्यज्ञस्य। यदाघारः। आत्मा
ध्रुवा॥४७॥

आघारमाघार्यं ध्रुवां समनक्ति। आत्मन्नेव यज्ञस्य शिरः प्रति दधाति। द्विः
समनक्ति। द्वौ हि प्राणापानौ। तदाहुः। त्रिरेव समञ्ज्यात्। त्रिधातु हि शिर्
इति। शिरं इवैतद्यज्ञस्य। अथो त्रयो वै प्राणः। प्राणानेवास्मिन्दधाति। मुखस्य
शिरोऽसि सञ्च्योतिषा ज्योतिरङ्गमित्याहं। ज्योतिरेवास्मा उपरिष्ठादधाति।
सुवर्गस्य लोकस्यानुख्यात्यै॥४८॥

परिदधाति प्राणं दधाति हि यज्ञो घारयति नम् इत्याह पश्चाद्वीर्यणीत्याह भा इत्याह भुजेत्याह ध्रुवैवास्मिन्दधाति त्रीणि
च॥ [७]

धिष्णिया वा एते न्युप्यन्ते। यद्वह्ना। यद्वोता॥। यदध्वर्युः। यदग्नीत्।
यद्यज्ञमानः। तान् यदन्तरेयात्। यज्ञमानस्य प्राणान्तसङ्करेत्। प्रमायुकः स्यात्।

पुरोडाशं मपुगृह्य सञ्चरत्यध्वर्युः॥४९॥

यज्ञमानायैव तल्लोके शिरूपति। नास्य प्राणान्धसङ्कर्षति। न प्रमायुको भवति।
पुरस्तात् प्रत्यह्नासीनः। इडाया इडामा दंधाति। हस्त्याः होत्रैः। पशवो वा इडौ।
पशवः पुरुषः। पुशुष्वेव पुशून्प्रतिष्ठापयति। इडायै वा एषा प्रजातिः॥५०॥

तां प्रजातिं यज्ञमानोऽनु प्र जायते। द्विरङ्गुलांवनक्ति पर्वणोः। द्विपाद्यज्ञमानः
प्रतिष्ठित्यै। सुकृदुपं स्तृणाति। द्विरा दंधाति। सुकृदभि घारयति। चतुः सम्पद्यते।
चत्वारि वै पशोः प्रतिष्ठानानि। यावानेव पुशः। तमुपंह्यते॥५१॥

मुखमिव प्रत्युपंह्यते। सुम्मुखानेव पुशूनुपं ह्यते। पशवो वा इडौ। तस्माथ्सा-
उन्वारभ्या। अध्वर्युणा च यज्ञमानेन च। उपहूतः पशुमानसानीत्याह। उप ह्येनौ
ह्यते होताौ। इडायै देवतानामुपहुवे। उपहूतः पशुमान्वति। य एवं वेदं॥५२॥

यां वै हस्त्यामिडामादधाति। वाचः सा भाग्येयम्। यामुपंह्यते। प्राणानाः
सा। वाचं चैव प्राणाः श्वावं रुन्धे। अथ वा एतर्ह्युपंहूतायामिडायाम्। पुरोडाशस्यैव

बर्हिषदो मीमांसा। यजमानं देवा अब्रुवन्। हविर्नो निर्वपेति। नाहमभागो
निर्वपस्यामीत्यब्रवीत्॥५३॥

न मयाऽभागयाऽनुवक्ष्यथेति वागब्रवीत्। नाहमभागा पुरोनुवाक्याभविष्यामीति
पुरोनुवाक्यां। नाहमभागा याज्याभविष्यामीति याज्यां। न मयाऽभागेन
वषद्विष्यथेति वषद्वारः। यद्यजमानभागं निधाय पुरोडाशं बरहिषदं करोति।
तानेव तद्वागिनः करोति। चतुर्धा करोति। चतस्रो दिशः। दिक्षवेव प्रति तिष्ठति।
बरहिषदं करोति॥५४॥

यजमानो वै पुरोडाशः। प्रजा बरहिः। यजमानमेव प्रजासु प्रतिष्ठापयति।
तस्मादस्थाऽन्याः प्रजाः प्रतितिष्ठन्ति। मांसेनान्याः। अथो खल्वाहुः। दक्षिणा
वा एता हविर्यजस्यान्तर्वद्यवे रुध्यन्ते। यत्पुरोडाशं बरहिषदं करोतीति। चतुर्धा
करोति। चत्वारो ह्येते हविर्यजस्यत्विजः॥५५॥

ब्रह्मा होताऽध्वर्युरग्नीत्। तमभि मृशेत्। इदं ब्रह्मणः। इदं होतुः। इदमध्वर्योः।

इदम् ग्रीध इति। यथैवादः सौम्ये उच्चरो। आदेशं मृत्विग्म्यो दक्षिणा नीयन्ते। तादगेव तत्। अग्नीर्धे प्रथमाया दधाति॥५६॥

अग्निमुखा ह्य॒द्धिः। अग्निमुखामेवर्द्धि यजमान क्रम्पोति। सुकृदुपस्तीर्य द्विरादधत्। उपस्तीर्य द्विरभि घारयति। षट्थ्मम्पद्यन्ते। षड्ब्रह्मतवः। क्रतूनेव प्रीणाति। वेदेन ब्रह्मणे ब्रह्मभागं परिहरति। प्राजापत्यो वै वेदः। प्राजापत्यो ब्रह्मा॥५७॥

सविता यज्ञस्य प्रसूत्यै। अथ काममन्येन। ततो होत्रै। मध्यं वा एतद्यज्ञस्य। यद्धोतां। मध्यत एव यज्ञं प्रीणाति। अथाध्वर्यवै। प्रतिष्ठा वा एषा यज्ञस्य। यदध्वर्युः। तस्माद्विर्यज्ञस्यैतामेवाऽवृतमनु॥५८॥

अन्या दक्षिणा नीयन्ते। यज्ञस्य प्रतिष्ठित्यै। अग्निमग्नीश्सुकृथसंकृथसं मृद्धीत्याह। परांडिव्य ह्येतरहि यज्ञः। इषिता दैव्या होतार इत्याह। इषितः हि कर्म क्रियते। भुद्रवाच्याय प्रेषितो मानुषः सूक्तवाकाय सूक्ता ब्रह्मीत्याह। आमेवैतामा शास्ते।

स्वंगा दैव्यां होतृभ्यु इत्याह। यज्ञमेव तथस्वंगा करोति। स्वस्तिर्मानुषेभ्यु
इत्याह। अमुवैतामा शास्ते। शं योर्ब्रह्मीत्याह। शंयुमेव बारहस्पत्यं भागुधेयेन
समर्धयति॥५९॥

चूत्युध्युः प्रजातिर्ह्यते वेदान्नवीद्वरहिषद् करोत्युत्तिजो दधाति ब्रह्माऽनुकरोति चत्वारिं च॥ [८]

अथ सुचावनुष्टुभ्यां वाजवतीभ्यां व्यूहति। प्रतिष्ठा वा अनुष्टुक्। अन्नं वाजः
प्रतिष्ठित्यै। अन्नाद्यस्यावरुद्ध्यै। प्राचीं जुहूमूहति। जातानेव भ्रातृव्यान्प्रणुदते।
प्रतीचीमुपभृतम्। जनिष्यमाणानेव प्रतिनुदते। सविषूच एवापोह्यं सुपलान्
यजमानः। अस्मिल्लोके प्रति तिष्ठति॥६०॥

द्वाभ्याम्। द्विप्रतिष्ठो हि। वसुभ्यस्त्वा रुद्रेभ्यस्त्वाऽऽदित्येभ्यस्त्वेत्याह।
यथायजुरेवैतत्। सुक्षु प्रस्तुरमनक्ति। इमे वै लोकाः सुचाः। यजमानः प्रस्तुरः।
यजमानमेव तेजसाऽनक्ति। त्रेधाऽनक्ति। त्रयं इमे लोकाः॥६१॥

एभ्य एवैनं लोकेभ्योऽनक्ति। अभिपूर्वमनक्ति। अभिपूर्वमेव यजमानं तेजसा-

अनक्ति। अुक्तं रिहाण् इत्याह। तेजो वा आज्यम्। यजमानः प्रस्तुरः। यजमानमेव तेजसाऽनक्ति। वियन्तु वय इत्याह। वय एवैन् कृत्वा। सुवर्गं लोकं गमयति॥६२॥

प्रजां योनिं मा निर्मृक्षमित्याह। प्रजायै गोपीथाय। आप्यायन्तामाप ओषधय इत्याह। आप एवौषधीरा प्याययति। मुरुतां पृष्ठतयः स्थेत्याह। मुरुतो वै वृष्ट्या ईशते। वृष्टिमेवाव रुन्धे। दिवं गच्छ ततो नो वृष्टिमेरयेत्याह। वृष्टिर्वै द्यौः। वृष्टिमेवाव रुन्धे॥६३॥

यावद्वा अध्वर्युः प्रस्तुरं प्रहरति। तावदस्यायुर्मीयते। आयुष्पा अग्नेऽस्यायुर्म पाहीत्याह। आयुरेवाऽऽत्मन्धत्ते। यावद्वा अध्वर्युः प्रस्तुरं प्रहरति। तावदस्य चक्षुर्मीयते। चक्षुष्पा अग्नेऽसि चक्षुर्म पाहीत्याह। चक्षुरेवाऽऽत्मन्धत्ते। ध्रुवा-ऽसीत्याहु प्रतिष्ठित्यै। यं परिधिं पर्यधत्था इत्याह॥६४॥

यथायजुरेवैतत्। अग्ने देव पणिभिर्वियमाण् इत्याह। अग्नय एवैन् जुष्टं

करोति। तन्ते एतमनु जोषं भरामीत्याह। सुजातानेवास्मा अनुकान्करोति। नेदेष त्वदपचेतयांता इत्याहानुख्यात्यै। यज्ञस्य पाथ उप समितुमित्याह। भूमानमेवोपैति। परिधीन्प्र हरति। यज्ञस्य समिष्यै॥६५॥

सुचौ सं प्रस्त्रावयति। यदेव तत्र कूरम्। तत्तेन शमयति। जुह्वामुपभृतम्। यज्ञमानदेवत्यां वै जुहूः। भ्रातृव्यदेवत्योपभृत्। यज्ञमानायैव भ्रातृव्यमुपस्तिं करोति। सुङ्गस्त्रावभांगाः स्थेत्याह। वसंवो वै रुद्रा आदित्याः सुङ्गस्त्रावभांगाः। तेषां तद्वागुधेयम्॥६६॥

तानेव तेन प्रीणाति। वैश्वदेव्यर्चा। एते हि विश्वे देवाः। त्रिष्टुभ्यं वै त्रिष्टुक्। इन्द्रियमेव यज्ञमाने दधाति। अग्नेर्वामपन्नगृहस्य सदंसि सादयमीत्याह। इयं वा अग्निरपन्नगृहः। अस्या एवैने सदंने सादयति। सुम्नायं सुम्निनी सुम्ने माधतुमित्याह॥६७॥

प्रजा वै पशवः सुम्रम्। प्रजामेव पशूनात्मन्धत्ते। धुरि धुर्यौ पातुमित्याह।

जायापत्योर्गोपीथायां। अग्नेऽदब्धायोऽशीततनोऽह्निः। यथायजुरेवैतत्।
 पाहि माऽद्य दिवः पाहि प्रसित्यै पाहि दुरिष्टै पाहि दुरद्वन्यै पाहि
 दुश्चरितादित्यांह। आमेवैतामा शास्ते। अविष्नवः पितुं कृणु सुषदा
 योनिं स्वाहेतांध्मसंवृश्चनान्यन्वाहार्युपचनेऽभ्याधायं फलीकरणहोमं जुहोति।
 अतिरिक्तानि वा इध्मसंवृश्चनानि॥६८॥

अतिरिक्ताः फलीकरणाः। अतिरिक्तमाज्योच्छेषणम्। अतिरिक्त एवातिरिक्तं
 दधाति। अथो अतिरिक्तेनैवातिरिक्तमात्माऽवं रुन्धे। वेदिर्देवेभ्यो निलोयत। तां
 वेदेनान्विन्दन्। वेदेन् वेदिं विविदुः पृथिवीम्। सा पंप्रथे पृथिवी पार्थिवानि। गर्भं
 बिभर्ति भुवनेष्वन्तः। ततो यज्ञो जायते विश्वदानिरिति पुरस्तांस्तम्बयजुषो वेदेन्
 वेदिं सम्मार्घ्यनुवित्त्यै॥६९॥

अथो यद्वेदश्च वेदिश्च भवतः। मिथुनत्वाय प्रजात्यै। प्रजापतेर्वा एतानि
 श्मश्रौणि। यद्वेदः। पत्रिणा उपस्थ आस्यति। मिथुनमेव करोति। विन्दते प्रजाम्।

वेदः होताऽहवनीया॑स्तृणन्नेति। यज्ञमेव तथसन्तनोत्योत्तरस्मादर्धमासात्। तसन्ततुमुत्तरे॒र्धमास आलंभते॥७०॥

तं कालेकालं आगते यजते। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। स त्वा अध्वर्यः स्यात्। यो यतो यज्ञं प्रयुक्ते। तदेनं प्रतिष्ठापयतीति। वाताद्वा अध्वर्युर्यज्ञं प्रयुक्ते। देवां गातुविदो गातुं वित्वा गातुमितेत्याह। यतं एव यज्ञं प्रयुक्ते। तदेनुं प्रतिष्ठापयति। प्रति तिष्ठति प्रजया॑ पुशुभिर्यजमानः॥७१॥

तिष्ठतीमे लोका गंमयति द्यौर्वृष्टिमेवाव रुप्ये पुर्यधत्था इत्याहु समिष्टै भागधेयं न्यत्तुमित्याहु वा इधमसुं वृश्ननान्यनुवित्तै लभते यजमानः॥——————[९]

यो वा अयथादेवतं यज्ञमुपचरति। आ देवताभ्यो वृश्यते। पार्षीयान्भवति। यो यथादेवतम्। न देवताभ्यु आवृश्यते। वर्सीयान्भवति। वरुणो वै पाशः। इमं विष्णामि वरुणस्य पाशमित्याह। वरुणपाशादेवैनां मुश्रति। सुवितृप्रसूतो यथादेवतम्॥७२॥

न देवताभ्यु आवृश्यते। वसीयान्भवति। धातुश्च योनौ सुकृतस्य लोक इत्याह। अग्निर्वै धाता। पुण्यं कर्म सुकृतस्य लोकः। अग्निरेवैनां धाता। पुण्ये कर्मणि सुकृतस्य लोके दधाति। स्योनं मै सुह पत्या करोमीत्याह। आत्मनश्च यजमानस्य चानांत्यै सुन्त्वाय। समायुषा सं प्रजयेत्याह॥७३॥

आमेवैतामा शास्ते पूर्णपात्रे। अन्ततोऽनुष्टुभा। चतुष्पद्वा एतच्छन्दः प्रतिष्ठितं पलियै पूर्णपात्रे भवति। अस्मिंलोके प्रति तिष्ठनीति। अस्मिन्नेव लोके प्रति तिष्ठति। अथो वाग्वा अनुष्टुक। वाङ्मिथुनम्। आपो रेतः प्रजननम्। एतस्माद्वै मिथुनाद्विद्योतमानः स्तनयन्वर्षति। रेतः सिञ्चन्॥७४॥

प्रजाः प्रजनयन्। यद्वै यजस्य ब्रह्मणा युज्यतैः ब्रह्मणा वै तस्य विमोक्षः। अद्विशान्तिः। विमुक्तं वा एतरहि योक्तं ब्रह्मणा। आदायैनत्पक्षी सुहाप उपगृहीते शान्त्यै। अञ्जलौ पूर्णपात्रमा नयति। रेतं एवास्या प्रजां दधाति। प्रजया हि मनुष्यः पूर्णः। मुखं वि मृष्टे। अवभृथस्यैव रूपं कृत्वोत्तिष्ठति॥७५॥

सुवित्प्रसूतो यथादेवतं प्रजयेत्याह सुश्रव्यैष्ट एकं च॥

[१०]

परिवेषो वा एष वनस्पतीनाम्। यदुपवेषः। य एवं वेद। विन्दते परिवेषारम्।
तमुत्करो। यं देवा मनुष्येषु। उपवेषमधारयन्। ये अस्मदपं चेतसः। तानुस्मभ्यमिहा
करु। उपवेषोपं विद्धि नः॥७६॥

प्रजां पुष्टिमथो धनम्। द्विपदो नश्चतुष्पदः। ध्रुवाननपगान्कुर्विति
पुरस्तात्प्रत्यश्चमुपं गृहति। तस्मात्पुरस्तात्प्रत्यश्चः शूद्रा अवस्यन्ति। स्थविमत
उपंगृहति। अप्रतिवादिन एवैनान्कुरुते। धृष्टिर्वा उपवेषः। शुचर्तो वज्रो ब्रह्मणा
संशितः। योपवेषे शुक्। साऽमुमृच्छतु यं द्विष्म इति॥७७॥

अथस्मै नाम् गृह्य प्रहरति। निरमुन्नुद् ओकसः। सपलो यः पृतन्यति। निर्बाध्येन
हविषां। इन्द्रं एणं पराशरीत्। इहि तिस्तः परावतः। इहि पश्च जनां अति। इहि
तिस्तोऽति रोचनायावत्। सूर्यो असद्विवि। परमान्त्वा परावतम्॥७८॥

इन्द्रो नयतु वृत्रहा। यतो न पुनरायसि। शश्वतीभ्यः समाभ्यु इति। त्रिवृद्धा

एष वज्रो ब्रह्मणा संशितः। शुचैवैनं विद्धा। एम्यो लोकेभ्यो निर्णद्यां। वज्रेण
ब्रह्मणा स्तृप्तुते। हृतोऽसावर्धिष्मामुमित्याहु स्तृत्यै। यं द्विष्यात्तं ध्यायेत्।
शुचैवैनं मर्पयति॥ ७९॥

प्रत्युषं दिवः शिल्पमयज्ञो घृतं च देवासुराः स एतमिन्द्र आपो देवीरग्निना धिष्णिया अथ सुचौ यो वा अयंथादेवतं
परिवेषो वा एकांदशा॥ ११॥

प्रत्युषमयज्ञ एषा हि विश्वेषां देवानामूर्जा पृथिवीमयो रक्षसान्तां प्रजांति द्वाभ्यां तं कालेकाले नवंसप्ततिः॥ ७९॥
प्रत्युषमर्पयति॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णायजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके तृतीयः प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ चतुर्थः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके चतुर्थः प्रपाठकः ॥

ब्रह्मणे ब्राह्मणमालंभते। क्षुत्राय राजन्यम्। मुरुद्धो वैश्यम्। तपसे शूद्रम्।
तमसे तस्करम्। नारकाय वीरुहणम्। पाप्मने क्लीबम्। आक्रुयायायोगूम्। कामाय
पुङ्क्षलूम्। अतिकृष्टाय मागुधम्॥१॥

गीताय सूतम्। नृत्ताय शैलूषम्। धर्माय सभाचरम्। नर्माय रेभम्। नरिष्ठायै
भीमलम्। हसाय कारिम्। आनन्दाय स्त्रीषुखम्। प्रमुदै कुमारीपुत्रम्। मेधायै
रथकारम्। धैर्याय तक्षाणम्॥२॥

श्रमाय कौललम्। मायायै कार्मारम्। रूपाय मणिकारम्। शुभे वपम्।
शरव्याया इषुकारम्। हेत्यै धन्वकारम्। कर्मणे ज्याकारम्। दिष्टाय रञ्जुसुर्गम्।
मृत्यवे मृगयुम्। अन्तकाय शनितम्॥३॥

सन्ध्ये जारम्। गेहायोपपतिम्। निरक्षेत्यै परिवित्तम्। आत्यै परिविविदानम्। अराध्यै दिघिषुपतिम्। पुवित्राय भिषजम्। प्रज्ञानाय नक्षत्रदरशम्। निष्कृत्यै पेशस्कारीम्। बलायोपदाम्। वर्णयानुरुधम्॥४॥

नदीभ्यः पौञ्जिष्ठम्। क्रक्षीकाभ्यो नैषांदम्। पुरुषव्याघ्राय दुर्मदम्। प्रयुद्ध्य उन्मत्तम्। गन्धर्वफसुराभ्यो ब्रात्यम्। सर्पदेवजनेभ्योऽप्रतिपदम्। अवेभ्यः कित्वम्। इर्यताया अकित्वम्। पिशाचेभ्यो बिदलकारम्। यातुधानेभ्यः कण्टककारम्॥५॥

उथसादेभ्यः कुञ्जम्। प्रमुदे वामनम्। द्वार्घ्यः स्त्रामम्। स्वप्रायान्धम्। अधर्माय बधिरम्। संज्ञानाय स्मरकारीम्। प्रकामोद्यायोपसदम्। आशिक्षायै प्रशिजनम्। उपशिक्षायौ अभिप्रशिजनम्। मर्यादायै प्रश्वविवाकम्॥६॥

ऋत्यै स्तेनहंदयम्। वैरहत्याय पिशुनम्। विवित्यै क्षत्तारम्। औपद्रष्टाय सङ्गहीतारम्। बलायानुचरम्। भूम्ने परिष्कन्दम्। प्रियायै प्रियवादिनम्। अरिष्ठा अश्वसादम्। मेधाय वासः पल्पूलीम्। प्रकामाय रजयित्रीम्॥७॥

भायै दार्वाहारम्। प्रभायां आग्नेन्धम्। नाकस्य पृष्ठायाभिषेक्तारम्। ब्रह्मस्य
विष्टपायं पात्रनिर्णेगम्। देवलोकाये पेशितारम्। मनुष्यलोकाये प्रकरितारम्।
सर्वेभ्यो लोकेभ्यं उपसेक्तारम्। अवर्त्यै वधायोपमन्थितारम्। सुवर्गाये लोकाये
भागदुघम्। वर्षिष्ठाय नाकाय परिवेष्टारम्॥८॥

अर्मेभ्यो हस्तिपम्। ज्वायाश्वपम्। पुष्टै गोपालम्। तेजसेऽजपालम्।
वीर्यायाविपालम्। इरायै कीनाशम्। कीलालाय सुराकारम्। भुद्रायै गृहपम्।
श्रेयसे वित्तधम्। अध्यक्षायानुकृत्तारम्॥९॥

मन्यवेऽयस्तापम्। क्रोधाय निसरम्। शोकायाभिसरम्। उत्कूलविकूलाभ्यां
त्रिस्थिनम्। योगाय योक्तारम्। क्षेमाय विमोक्तारम्। वपुषे मानस्कृतम्।
शीलायाञ्जनीकारम्। निरक्ष्रेत्यै कोशकारीम्। युमायासूम्॥१०॥

यम्यै यमसूम्। अर्थवृभ्योऽवतोकाम्। संवथसुरायै पर्यारिणीम्। परिवथसुराया-
विजाताम्। इदावथसुरायापुस्कद्वरीम्। इद्वथसुरायातीत्वरीम्। वथसुरायै

विजर्जराम्। संवथ्सुरायु पलिंक्रीम्। वनाय वनुपम्। अन्यतोरण्याय दावुपम्॥११॥

सरोभ्यो धैवरम्। वेशन्ताभ्यो दाशम्। उपस्थावरीभ्यो बैन्दम्। नद्वलाभ्यः
शौष्कलम्। पार्याय कैवर्तम्। अवार्याय मार्गरम्। तीर्थेभ्यं आन्दम्। विषमेभ्यो
मैनालम्। स्वनेभ्यः पर्णकम्। गुहाभ्यः किरातम्। सानुभ्यो जम्बकम्। पर्वतेभ्यः
किम्पूरुषम्॥१२॥

प्रतिश्रुत्काया ऋतुलम्। घोषाय भूषम्। अन्ताय बहुवादिनम्। अनन्ताय मूकम्।
महसे वीणावादम्। क्रोशाय तूणवधम्। आक्रन्दाय दुन्दुभ्याघातम्। अवरस्पराय
शङ्खधम्। ऋभुभ्योजिनसन्धायम्। साध्येभ्यश्चर्मम्णम्॥१३॥

बीभूथ्सायै पौल्कसम्। भूत्यै जागरणम्। अभूत्यै स्वपुनम्। तुलायै वाणिजम्।
वर्णाय हिरण्यकारम्। विश्वेभ्यो देवेभ्यः सिध्मलम्। पश्चाद्वेषाय ग्लावम्। ऋत्यै
जनवादिनम्। व्यृद्धा अपगल्भम्। सूक्ष्मराय प्रच्छिदम्॥१४॥

हसाय पुञ्चश्चलूमा लभते। वीणावादं गणकं गीताय। यादसे शाबुल्याम्। नर्मायै

भद्रवृतीम्। तूणवृध्मं ग्रामूण्यं पाणिसङ्घातं नृत्तायां। मोदायानुक्रोशकम्। आनन्दायै
तलवम्॥१५॥

अक्षराजायै कितुवम्। कृतायै सभाविनम्। त्रेताया आदिनवदूरशम्। द्वापरायै
बहिः सदम्। कलये सभास्थाणुम्। दुष्कृतायै चरकाचार्यम्। अध्वने ब्रह्मचारिणम्।
पिशाचेभ्यः सैलुगम्। पिपासायै गोव्यच्छम्। निरक्षेत्यै गोघातम्। क्षुधे गोविकृतम्।
क्षुत्तुष्णाभ्यान्तम्। यो गां विकृत्तन्तं मांसं भिक्षमाण उपतिष्ठते॥१६॥

भूम्यै पीठसुर्पिणमा लंभते। अग्नयेऽसुलम्। वायवे चाण्डालम्। अन्तरिक्षाय
वशनर्तिनम्। दिवे खंलतिम्। सूर्याय हर्यक्षम्। चन्द्रमसे मिर्मिरम्। नक्षत्रेभ्यः
किलासम्। अहे शुक्लं पिङ्गलम्। रात्रियै कृष्णं पिङ्गाक्षम्॥१७॥

वाचे पुरुषमा लंभते। प्राणमपानं व्यानमुदानं समानं तान् वायवै। सूर्यायै
चक्षुरा लंभते। मनश्चन्द्रमसे। दिग्भ्यः श्रोत्रम्। प्रजापतये पुरुषम्॥१८॥

अथेतानरूपेभ्यु आलंभते। अतिहस्वमतिदीर्घम्। अतिकृशमत्यसलम्।

अतिशुक्लमतिकृष्णम्। अतिश्लक्षणमतिलोमशम्। अतिकिरिट्मतिदन्तुरम्।
अतिमिर्मिरमतिमेमिषम्। आशायै जामिम्। प्रतीक्षायै कुमारीम्॥१९॥

ब्रह्मणे गीताय श्रमाय सन्धये नदीभ्य उध्मादेभ्य ऋत्ये भाया अर्म्भ्यो मन्यवे यम्यै दशदश सरोभ्यो द्वादश
प्रतिश्रुत्कायै बीभुष्मायै दशदश हसाय सुप्राक्षराजाय त्रयोदश भूम्यै दश वाचे पठथ नवैकान्नविंशतिः॥११॥

ब्रह्मणे यम्यै नवदशा॥१९॥

ब्रह्मणे कुमारीम्॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके चतुर्थः प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ पञ्चमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके पञ्चमः प्रपाठकः ॥

सुत्यं प्रपद्ये। क्रृतं प्रपद्ये। अमृतं प्रपद्ये। प्रजापतेः प्रियां तनुवृमना॑र्ता॒ प्रपद्ये।
 इदम्॑हं पश्चदशेन्॑ वज्रैण। द्विषन्तं भ्रातृ॑व्युमवं॑ क्रामामि। योऽस्मान्द्वेष्टि॑। यं चं वृयं॑
 द्विष्मः। भूर्भुवः सुवः। हिम्॥१॥

सुत्यं दश॥

[१]

प्र वो॑ वाजा॑ अभिद्यंवः। हुविष्मन्तो॑ घृताच्या॑। देवाञ्जिगाति॑ सुम्नयुः। अग्न॑ आया॑हि॑
 वीतयै॑। गृणा॑नो॑ हुव्यदातये। नि॑ होता॑ सथिस॑ बुरुहिषि॑। तं॑ त्वा॑ सुमिद्धिरङ्गिरः।
 घृतेन॑ वर्धयामसि। बृहच्छोचा॑ यविष्या। स नः॑ पृथुः॑ श्रवाय्यम्॥२॥

अच्छा॑ देव॑ विवाससि। बृहदग्ने॑ सुवीर्यम्। ईडेन्यो॑ नमस्यस्तिरः। तमा॑सि॑
 दर्शन॑तः। समग्निरिष्यते॑ वृषा॑। वृषो॑ अग्निः॑ समिष्यते। अश्वो॑ न दैववाहनः। तः॑
 हुविष्मन्त॑ ईडते। वृषणं॑ त्वा॑ वृयं॑ वृषन्। वृषाणः॑ समिधीमहि॥३॥

अग्ने दीद्यतं बृहत्। अग्निं दूतं वृणीमहे। होतारं विश्ववेदसम्। अस्य यज्ञस्य
सुक्रतुम्। सुमिध्यमानो अध्वरे। अग्निः पांवक ईड्यः। शोचिष्केशस्तर्मीमहे। समिद्धो
अग्न आहुता। देवान् यक्षि स्वध्वरा। त्वं हि हव्यवाडसि। आ जुहोत दुवस्यतं।
अग्निं प्रयत्यध्वरे। वृणीध्वं हव्यवाहनम्। त्वं वरुण उत मित्रो अग्ने। त्वां वर्धन्ति
मतिभिर्विसिष्ठाः। त्वे वसुं सुषणनानि सन्तु। यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः॥४॥

श्रवाव्यमिधोमुद्घसि सुस च॥ [२]

अग्ने महाऽ असि ब्राह्मण भारत। असावसौ। देवेष्ठो मन्विष्ठः।
ऋषिष्टुतो विप्रानुमदितः। कविशस्तो ब्रह्मसंशितो घृताहवनः। प्रणीर्यज्ञानाम्।
रथीरध्वराणाम्। अतूर्तो होता॑। तूर्णिरहव्यवाट। आस्पात्रं जुहूदेवानाम्॥५॥

चमसो देवपानः। अराऽ इवाग्ने नेमिर्देवाऽस्त्वं परिभूरसि। आ वह देवान्
यजमानाय। अग्निमग्न आवह। सोममावह। अग्निमावह। प्रजापतिमावह।
अग्नीषोमावह। इन्द्राग्नी आवह। इन्द्रमावह। महेन्द्रमावह। देवाऽ औज्युपाऽ

आवंहा। अुग्निं होत्रायावंहा। स्वं महिमानुमा वंहा। आ चांग्रे देवान् वहा। सुयजा-
च यज जातवेदः॥६॥

देवानुमिन्द्रमा वंहु पठ च॥ [३]

अग्निरहोता वेत्वग्निः। होत्रं वेत्तु प्रावित्रम्। स्मो वयम्। साधु ते यजमान देवताँ।
घृतवंतीमध्यर्यो सुचमास्यस्व। देवायुवं विश्ववाराम्। ईडांमहे देवाः ईडेन्यान्।
नमस्यामं नमस्यान्। यजाम यज्ञियान्॥७॥

अग्निरहोता नव॥ [४]

सुमिधो अग्न आज्यस्य वियन्तु। तनूनपांदग्न आज्यस्य वेतु। इडो अंग्न
आज्यस्य वियन्तु। बुहिरंग्न आज्यस्य वेतु। स्वाहाऽग्निम्। स्वाहा सोमम्। स्वाहा-
ऽग्निम्। स्वाहा॑ प्रजापतिम्। स्वाहाऽग्नीषोमौ। स्वाहैन्द्राग्नी। स्वाहेन्द्रम्। स्वाहा॑
महेन्द्रम्। स्वाहा॑ देवाः आज्यपान्। स्वाहाऽग्निः होत्राञ्जुषाणाः। अग्न आज्यस्य
वियन्तु॥८॥

इन्द्राग्नी पञ्च च॥ [५]

अग्निर्वृत्राणि जद्धनत्। द्रविणस्युर्विपन्यया॥ समिष्ठः शुक्र आहृतः। जुषाणो
अग्निराज्यस्य वेतु। त्वं सोमासि सत्पतिः। त्वं राजोत् वृत्रहा। त्वं भद्रो असि-
क्रतुः। जुषाणः सोम् आज्यस्य हविषो वेतु। अग्निः प्रलेन् जन्मना। शुभ्मानस्तनुवृङ्
स्वाम्। कविर्विप्रेण वावृथे। जुषाणो अग्निराज्यस्य वेतु। सोमं गीर्भिष्ठां वयम्।
वर्धयामो वचोविदः। सुमृडीको नु आविश। जुषाणः सोम् आज्यस्य हविषो
वेतु॥९॥

स्वा॒ षट् चं॥

[६]

अग्निर्मूर्धा दिवः कुकुत्। पतिः पृथिव्या अयम्। अपां रेतांसि जिन्वति।
भुवो यज्ञस्य रजसश्च नेता। यत्रां नियुद्धिः सच्चसे शिवार्भिः। दिवि मूर्धनं दधिषे
सुवर्षाम्। जिह्वामंग्रे चकृषे हव्यवाहम्। प्रजापते न त्वदेतान्यन्यः। विश्वा जातानि
परि ता बभूव। यत्कामास्ते जहुमस्तं नो अस्तु॥१०॥

वयङ्ग स्याम् पतयो रयीणाम्। स वेद पुत्रः पितरः स मातरम्। स सूनुर्भुवथ्स

भुवृत्पुनर्मधः। स द्यामौर्णदन्तरिक्षं स सुवः। स विश्वा भुवो अभवथ्स आभवत्।
अग्नीषोमा सवैदसा। सहूती वनतुङ्गिरः। सन्देवत्रा बभूवथुः। युवमेतानि दिवि
रोचनानि। अग्निश्च सोम् सक्रतू अधत्तम्॥११॥

युव॑ सिन्धू॑ रभिशस्तेरवद्यात्। अग्नीषोमावमुश्वतं गृभीतान्। इन्द्राग्नी रोचना
दिवः। परि वाजेषु भूषथः। तद्वाञ्छेति प्रवीर्यम्। शब्दथद्वृत्रमुत सनोति वाजम्।
इन्द्रा यो अग्नी सहुरी सपुर्यात्। इरुज्यन्ता वसुव्यस्य भूरेः। सहस्तमा सहसा
वाजयन्ता। एन्द्रं सानुसि॑ रयिम्॥१२॥

सजित्वान॑ सदासहम्। वर्षिष्ठमूतये भर। प्रसंसाहिषे पुरुहूत शत्रून्। ज्येष्ठस्ते
शुष्म इह रातिरस्तु। इन्द्रा भर दक्षिणेना वसूनि। पतिः सिन्धूनामसि रेवतीनाम्।
महा॑ इन्द्रो य ओजसा। पुर्जन्यो वृष्टिमा॑ इव। स्तोमैर्वृथस्य वावृधे। महा॑
इन्द्रो नृवदाचर्षणिप्राः॥१३॥

उत द्विबर्हा अमिनः सहौभिः। अस्मद्वियंगवावृधे वीर्याय। उरुः पृथुः सुकृतः

कृत्वमिर्भूत्। पि_१प्री_२हि देवा_३ उशतो यविष्ट। विद्वा_४ कृतूर्क्रतुपते यज्ञेह। ये दैव्या
क्रत्विजस्तेभिरग्ने। त्वं होतृणामस्यायजिष्ठः। अग्निः स्विष्टकृतम्। अयाऽग्निरग्ने:
प्रिया धामानि। अयाऽद्यसोमस्य प्रिया धामानि॥१४॥

अयाऽग्ने: प्रिया धामानि। अयाऽद्वजापते: प्रिया धामानि। अयाऽग्नीषोमयो:
प्रिया धामानि। अयाऽडिन्द्राग्नियो: प्रिया धामानि। अयाऽडिन्द्रस्य प्रिया धामानि।
अयाऽण्महेन्द्रस्य प्रिया धामानि। अयाऽद्वेवानामाज्यपानां प्रिया धामानि।
यक्षद्वग्नेरहोतुः प्रिया धामानि। यक्षस्वं महिमानम्। आयजतमेज्या इषः।
कृणोतु सो अध्वरा जातवेदाः। जुषतां हुविः। अग्ने यद्व्य विशो अध्वरस्य
होतः। पावक शोचे वेष्टुर्हि यज्वा॑। कृता यजासि महिना वियद्वृः। हव्या वह
यविष्ट या ते अद्य॥१५॥

अस्त्वधत्तुर्यिं चरपणिप्राः सोमस्य प्रिया धामानीषः पद्म। [७]

उपहूतं रथन्तुरं सुह पृथिव्या। उपं मा रथन्तुरं सुह पृथिव्या हृयताम्।
उपहूतं वामदेव्यं सुहान्तरिक्षेण। उपं मा वामदेव्यं सुहान्तरिक्षेण हृयताम्।

उपर्हूतं बृहस्पुह दिवा। उपर्ह मा बृहस्पुह दिवा ह्यताम्। उपर्हूताः सुस होत्राः।
उपर्ह मा सुस होत्राः ह्यन्ताम्। उपर्हूता धेनुः सुहरूषभा। उपर्ह मा धेनुः सुहरूषभा
ह्यताम्॥१६॥

उपर्हूतो भुक्षः सखाः। उपर्ह मा भुक्षः सखाः ह्यताम्। उपर्हूताँ(४)हो। इडोपर्हूता।
उपर्हूतेडाँ। उपो अस्मां इडाँ ह्यताम्। इडोपर्हूता। उपर्हूतेडाँ। मानवी घृतपर्दी
मैत्रावरुणी। ब्रह्म देवकृतमुपर्हूतम्॥१७॥

दैव्यां अध्वर्यव उपर्हूताः। उपर्हूता मनुष्याः। य इमं यज्ञमवान्। ये यज्ञपतिं
वर्धान्। उपर्हूते द्यावापृथिवी। पूर्वजे ऋतावरी। देवी देवपुत्रे। उपर्हूतोऽयं यज्ञमानः।
उत्तरस्यान्देवयज्यायामुपर्हूतः। भूयसि हविष्करणं उपर्हूतः। दिव्ये धामनुपर्हूतः।
इदं मै देवा हविर्जुषन्तमिति तस्मिन्नुपर्हूतः। विश्वमस्य प्रियमुपर्हूतम्। विश्वस्य
प्रियस्योपर्हूतस्योपर्हूतः॥१८॥

सुहरूषभा ह्यतामुपर्हूतः हविष्करणं उपर्हूतश्चत्वारि च॥

देवं बुरुहिः। वसुवने वसुधेयस्य वेतु। देवो नराशः सः। वसुवने वसुधेयस्य
वेतु। देवो अग्निः स्विष्टकृतः। सुद्रविणा मन्त्रः कविः। सत्यमन्मायजी होता॥
होतुरहोतुरायजीयान्। अग्ने यान्देवानयांट। याऽ अपिप्रेः। ये ते होत्रे अमन्थस्त।
ताऽ संसुनुषीऽ होत्रान्देवङ्गमाम्। दिवि देवेषु यज्ञमेरयेमम्। स्विष्टकृचाग्ने होता-
उभैः। वसुवने वसुधेयस्य नमोवाके वीहिः॥१९॥

अपिप्रेः पञ्च च॥

[१]

इदं द्यावापृथिवी भद्रमन्भूत्। आर्धं सूक्तवाकम्। उत नमोवाकम्। ऋध्यास्मि
सूक्तोच्यमग्ने। त्वऽ सूक्तवागसि। उपश्रितो दिवः पृथिव्योः। ओमन्वती तेऽस्मिन्
यज्ञे यज्ञमान् द्यावापृथिवी स्ताम्। शङ्खये जीरदानू। अत्रसू अप्रवेदे। उरुगंव्यूती
अभयं कृतौ॥२०॥

वृष्टिद्यावा रीत्यापा। शम्भुवौ मयोभुवौ॥। ऊर्जस्वती च पर्यस्वती च। सूपचरणा
च स्वधिचरणा च। तयोरुविदि। अग्निरिदः हविरजुषता। अर्वीवृधत् महो

ज्यायोऽकृता सोमे इदं हुविरंजुषता अर्वीवृधतु महो ज्यायोऽकृता अग्निरिदं
हुविरंजुषता॥२१॥

अर्वीवृधतु महो ज्यायोऽकृता प्रजापतिरिदं हुविरंजुषता अर्वीवृधतु महो
ज्यायोऽकृता अग्नीषोमांविदं हुविरंजुषेताम्। अर्वीवृधेतां महो ज्यायोऽक्राताम्।
इन्द्राश्वी इदं हुविरंजुषेताम्। अर्वीवृधेतां महो ज्यायोऽक्राताम्। इन्द्रं इदं
हुविरंजुषता। अर्वीवृधतु महो ज्यायोऽकृता मुहेन्द्र इदं हुविरंजुषता॥२२॥

अर्वीवृधतु महो ज्यायोऽकृता देवा औज्युपा आज्यमजुषन्ता अर्वीवृधन्तु
महो ज्यायोऽक्रता अग्निरहोत्रेणे इदं हुविरंजुषता। अर्वीवृधतु महो ज्यायोऽकृता।
अस्यामृधद्वोत्रायान्देवङ्गमायांम्। आशांस्तेऽयं यजमानोऽस्तो। आयुरा शांस्तो।
सुप्रजास्त्वमा शांस्तो। सुजातवनस्यामा शांस्तो॥२३॥

उत्तरान्देवयुज्यामा शांस्तो। भूयो हविष्करणमा शांस्तो। दिव्यं धामा शांस्तो।
विश्वं प्रियमा शांस्तो। यदनेन हविषाऽशांस्तो। तदेश्यात्तद्वध्यात्। तदस्मै देवा

रासन्ताम्। तदुग्निर्देवो देवेभ्यो वन्ते। वृयमग्रेमानुषाः। इष्टं च वीतं च। उभे च
नो द्यावापृथिवी अहस्स्पाताम्। इह गतिर्वामस्येदं च। नमो देवेभ्यः॥२४॥

अभ्युं कृतावकृताग्निरिदः हविरजुषत महेन्द्र इदः हविरजुषत सजातवनस्यामा शास्ते वीतं च त्रीणि च॥——[१०]

तच्छुं योरावृणीमहे। गातुं यज्ञाय। गातुं यज्ञपतये। दैर्वी स्वस्तिरस्तु नः।
स्वस्तिर्मानुषेभ्यः। ऊर्ध्वं जिंगातु भेषजम्। शं नो अस्तु द्विपदै। शं चतुष्पदे॥२५॥

तच्छुं योरूष्टौ॥——[११]

आप्यायस्व सन्ते॥ इह त्वष्टारमग्नियं तत्रस्तुरीपम्॥ देवानां पक्षीरुशतीरवन्तु
नः। प्रावन्तु नस्तुजये वाजसातये। याः पार्थिवासो या अपामणि ब्रते। ता नो
देवीः सुहवाः शर्म यच्छत। उत ग्रा वियन्तु देवपक्षीः। इन्द्राण्यग्राय्यश्विनी राट।
आ रोदसी वरुणानी शृणोतु। वियन्तु देवीर्य ऋतुर्जनीनाम्॥२६॥

अग्निरहोता गृहपतिः स राजा॥ विश्वा वेद जनिमा जातवेदाः। देवानामुत
यो मर्त्यानाम्। यजिष्ठः स प्र यजतामृतावा॥ वृयमु त्वा गृहपते जनानाम्। अग्ने

अकर्म सुमिधा बृहन्तम् । अस्थूरि णो गारहपत्यानि सन्तु । तिग्मेनं नस्तेजसा
संशिशाधि ॥२७॥

जर्नीनामुष्ठो च ॥

[१२]

उपहूतं रथन्तुरं सुह पृथिव्या । उपं मा रथन्तुरं सुह पृथिव्या ह्यताम् ।
उपहूतं वामदेव्यं सुहान्तरिक्षेण । उपं मा वामदेव्यं सुहान्तरिक्षेण ह्यताम् ।
उपहूतं बृहस्पुह दिवा । उपं मा बृहस्पुह दिवा ह्यताम् । उपहूताः सुस होत्राः ।
उपं मा सुस होत्राः ह्यताम् । उपहूता धेनुः सुहरषभा । उपं मा धेनुः सुहरषभा
ह्यताम् ॥२८॥

उपहूतो भक्षः सखा ॥ । उपं मा भक्षः सखा ह्यताम् । उपहूताँ(४)हो । इडोपहूता ।
उपहूतेडा ॥ । उपो अस्मा॒ इडा॒ ह्यताम् । इडोपहूता । उपहूतेडा ॥ । मनुवी घृतपंदी
मैत्रावरुणी । ब्रह्म देवकृतमुपहूतम् ॥२९॥

दैव्या अध्वर्यव उपहूताः । उपहूता मनुष्याः । य इमं यज्ञमवान् । ये यज्ञपतीं

वर्धनं। उपर्हूते द्यावापृथिवी। पूर्वजे क्रृतावरी। देवी देवपुत्रे। उपर्हूतेयं यजमाना।
 इन्द्राणीवाऽविधिवा। अदितिरिव सुपुत्रा। उत्तरस्यान्देवयुज्यायामुपर्हूता। भूयसि
 हविष्करणं उपर्हूता। दिव्ये धामन्त्रुपर्हूता। इदं मे देवा हविर्जुषन्तमिति
 तस्मिन्नुपर्हूता। विश्वमस्याः प्रियमुपर्हूतम्। विश्वस्य प्रियस्योपर्हूतस्योपर्हूता॥३०॥

सुहरूपभा ह्यतामुपर्हूतः सुपुत्रा षट्॥ [१३]

सुत्यं प्रवोऽग्ने महानुग्रिरहोता समिधोऽग्निर्वृत्राण्युग्मिर्मूर्धोपर्हूतं देवं बुरहिरिदं द्यावापृथिवी तच्छं योग
 प्यायुस्वोपर्हूतत्रयोदशा॥१३॥

सुत्यं वृयः स्याम वृष्टिद्यावा त्रिंशत्॥३०॥

सुत्यमुपर्हूता॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णायजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके पञ्चमः प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ षष्ठमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके षष्ठः प्रपाठकः ॥

अञ्जन्ति त्वामध्वरे देवयन्तः। वनस्पते मधुना दैव्येन। यदूर्ध्वस्तिष्ठाद्विणेह
धंतात्। यद्वा क्षयो मातुरस्या उपस्थैः। उच्छ्रयस्व वनस्पते। वर्षन्पृथिव्या अधिः।
सुमिती मीयमानः। वर्चोधा यज्ञवाहसे। समिद्धस्य श्रयमाणः पुरस्तात्। ब्रह्म
वन्वानो अजरः सुवीरम्॥१॥

आरे अस्मद्मतिं बाधमानः। उच्छ्रयस्व महते सौभगाय। ऊर्ध्व ऊषुण ऊतयै।
तिष्ठ देवो न सविता। ऊर्ध्वो वाजस्य सर्विता यदञ्जिभिः। वाघद्विर्विह्यामहे।
ऊर्ध्वो नः पाह्य हसो नि केतुना॑। विश्वः समत्रिणन्दह। कृधी न ऊर्ध्वा च रथाय
जीवसे॑। विदा देवेषु नो दुवः॥२॥

जातो जायते सुदिनुत्वे अहाम्। समर्य आ विदथे वर्धमानः। पुनन्ति धीरा॑
अपसौ मनीषा। देवया विप्र उदियर्ति वाचम्। युवा सुवासः परिवीतु आगात्।

स उ श्रेयान्भवति जायमानः। तं धीरासः कवयु उन्नयन्ति। स्वाधियो मनसा
देवयन्तः। पृथुपाजा अमर्त्यः। घृतनिर्णिख्वाहुतः। अग्निर्यज्ञस्य हव्यवाट। तः
सबाधो यतः सुचः। इत्था धिया यज्ञवन्तः। आचकुरग्निमूतये। त्वं वरुण उत
मित्रो अग्ने। त्वां वर्धन्ति मुतिभिर्विसिष्ठाः। त्वे वसुं सुषणनानि सन्तु। यूयं पात
स्वस्तिभिः सदा नः॥३॥

सुवीरं दुवः स्वाहुतोऽष्टो च॥ [१]

होता यक्षदग्निः सुमिधा सुषुमिधा समिञ्छुं नाभा पृथिव्या: सङ्ग्नथे वामस्य।
वर्षमन्दिव इडस्पदे वेत्वाऽज्यस्य होतुर्यज। होता यक्षुत्तनूनपातुमदितेर्गर्भु
भुवनस्य गोपाम्। मध्वाद्य देवो देवेभ्यो देवयानान्प्यथो अनकु वेत्वाऽज्यस्य
होतुर्यज। होता यक्षुन्नराशः सं नृशुस्त्रं नृः प्रणेत्रम्। गोभिर्विपावान्ध्याद्वैरैः
शक्तीवान्त्रथैः प्रथमया वा हिरण्यैश्चन्द्री वेत्वाऽज्यस्य होतुर्यज। होता
यक्षदग्निमिड ईडितो देवो देवा आवक्षहूतो हव्यवाटमूरः। उपेम यज्ञमुपेमा

देवो देवहूतिमवतु वेत्वाऽज्यस्य होतुर्यजं। होता॑ यक्षद्वृहि॒ः सुष्टृरी॒मोर्ण॑प्रदा॒
अ॒स्मिन् युज्ञे वि च॒ प्र च॑ प्रथताऽ॒ स्वास॒स्थं देवेभ्यः। एमैनदृघ वस्वो रुद्रा॑
आ॑दित्याः संदन्तु प्रियमिन्द्रस्यास्तु वेत्वाऽज्यस्य होतुर्यजं॥४॥

होता॑ यक्षद्वृर॑ कृष्णः क॑व॒ष्यो कौषधावनी॒रुदाता॑भीर्जिहतां विपक्षो॑भिः
श्रयन्ताम्। सुप्रायुणा अ॒स्मिन् युज्ञे विश्रंयन्तामृतावृधो॑ वियन्त्वाज्यस्य होतुर्यजं।
होता॑ यक्षदुषासानक्ता॑ बृहती॑ सुपेशसा॑ नृऽ॒ः पतिभ्यो॑ योनि॑ कृण्वाने।
सऽ॒स्मयमाने॑ इन्द्रेण देवैरेदं बरुहि॒ः सीदतां वीतामाज्यस्य होतुर्यजं। होता॑
यक्षद्वैव्या॑ होतारा॑ मन्द्रा॑ पोतारा॑ कवी॑ प्रचेतसा। स्विष्टमृद्यान्यः करदिषा॑
स्वंभिगूर्तमन्य॑ ऊर्जा॑ सतंवसेमं यज्ञं दिवि॑ देवेषु॑ धत्तां वीतामाज्यस्य होतुर्यजं।
होता॑ यक्षत्तिस्मो॑ देवीरूपसामृपस्तमा॑ अच्छिद्रमृद्येदमपंस्तन्वताम्। देवेभ्यौ॑
देवीदेवमपो॑ वियन्त्वाज्यस्य होतुर्यजं। होता॑ यक्षत्त्वष्टारमचिष्टुमपाकः॑ रेतोधां॑
विश्रवसं॑ यशोधाम्। पुरुरूपमकामकर्शनः॑ सुपोषः॑ पोष॑ः स्याथ्मुवीरो॑

वीरैर्वेत्वाऽऽज्यस्य होतुर्यजं। होता यक्षद्वन्स्पतिमुपावस्तक्षद्धियो जोष्टारः
शशमन्नरः। स्वदाथ्स्वधिंतिरकृतुथाद्य देवो देवेभ्यौ हृव्यावाङ्गेत्वाऽऽज्यस्य
होतुर्यजं। होता यक्षदग्निः स्वाहाऽऽज्यस्य स्वाहा मेदसः स्वाहा० स्तोकानाँ
स्वाहा० स्वाहा० कृतीनाँ स्वाहा० हृव्यसूक्तीनाम्। स्वाहा० देवा० आ०ज्युपान्थस्वाहा०
दग्निः० होत्राञ्जुषाणा अग्नु आज्यस्य वियन्तु होतुर्यजं॥५॥

प्रियमिन्द्रस्यास्तु वेत्वाऽऽज्यस्य होतुर्यजं सुवीरो वीरैर्वेत्वाऽऽज्यस्य होतुर्यजं चत्वारि च (अश्विन्तनूनपातन्नराशः समग्निमिड
ईडितो बरुहिर्दुरं उपासानका० दैव्या० तिस्रस्त्वष्टारं वन्स्पतिमुग्निम्। पञ्च वेत्वेको वियन्तु द्विर्वीतामेको वियन्तु द्विर्वेत्वेको वियन्तु
होतुर्यजं॥) [२]

समिद्धो अद्य मनुषो दुरोणे। देवो देवान् यजसि जातवेदः। आ च वहं
मित्रमहश्चिकित्वान्। त्वं दूतः कविरसि प्रचेताः। तनूनपात्पुथ कृतस्य यानान्।
मध्वा० समञ्चन्थस्वदया सुजिह्वा० मन्मानि धीभिरुत यज्ञमृन्धन्। देवत्रा च कृणुह्यध्वरं
नः। नराशः संस्य महिमानमेषाम्। उपं स्तोषाम यज्ञतस्य यज्ञैः॥६॥

ते सुक्रतवः शुचयो धियन्धाः। स्वदन्तु देवा उभयानि हृव्या। आजुहान् ईड्यो

वन्द्यश्च। आयौह्यग्ने वसुभिः सुजोषाः। त्वं देवानां मसि यहु होताः। स एनान् यक्षीषितो यज्ञीयान्। प्राचीनं बरुहिः प्रदिशां पृथिव्याः। वस्तोरुस्या वृज्यते अग्ने अहांम्। व्युं प्रथते वितुरं वरीयः। देवेभ्यो अदितये स्योनम्॥७॥

व्यचस्वतीरुर्विया विश्रयन्ताम्। पतिभ्यो न जनयः शुभ्ममानाः। देवीर्द्वारो बृहतीर्विश्वमिन्वाः। देवेभ्यो भवथ सुप्रायुणाः। आसुष्वयन्ती यज्ञते उपाके। उषासानक्तो सदतां नि योनौ। दिव्ये योषणे बृहती सुरुक्मे। अधि श्रियं शुक्रपिशं दधाने। दैव्या होतारा प्रथुमा सुवाचां। मिमांना यज्ञं मनुषो यज्ञघ्यै॥८॥

प्रचोदयन्ता विदथेषु कारु। प्राचीनं ज्योतिः प्रदिशां दिशन्ताः। आ नौ यज्ञं भारती तूयमेतु। इडां मनुष्वदिह चेतयन्ती। तिस्रो देवीर्बरुहिरेदङ्गं स्योनम्। सरस्वती स्वपंसः सदन्तु। य इमे द्यावां पृथिवी जनित्री। रूपैरपि शद्गुवनानि विश्वाः। तमुद्य हौतरिषितो यज्ञीयान्। देवं त्वष्टारमिह यक्षि विद्वान्॥९॥

उपावसृजुत्मन्या समञ्जन्। देवानां पाथं क्रतुथा हृवीःषि। वनुस्पतिः

शमिता देवो अग्निः। स्वदन्तु हृव्यं मधुना घृतेन। सुधो जातो व्यमिमीत
यज्ञम्। अग्निर्देवानांमभवत्पुरोगाः। अस्य होतुः प्रदिश्यृतस्य वाचि। स्वाहाकृतः
हुविरदन्तु देवाः॥१०॥

यज्ञैः स्योनं यजंच्छै विद्वानुष्ठौ च॥ [३]

अग्निरहोता नो अध्वरे। वाजी सन्परिणीयते। देवो देवेषु यज्ञियः।
परित्रिविष्ट्यध्वरम्। यात्यग्नी रथीरिव। आ देवेषु प्रयो दघंत्। परि वाजपतिः
कविः। अग्निरहृव्यान्यक्रमीत्। दधुद्रत्नानि दाशुषे॥११॥

अग्निरहोता नो नवं॥ [४]

अजैदग्निः। असन्द्वाजन्नि। देवो देवेभ्यो हृव्यावाटा। प्राञ्छोभिरहिन्वानः। धेनाभि:
कल्पमानः। यज्ञस्यायुः प्रतिरन्। उप प्रेष्य होतः। हृव्या देवेभ्यः॥१२॥

अजैदुष्टौ॥ [५]

दैव्याः शमितार उत मनुष्या आरभ्धम्। उपनयत् मेध्या दुरः। आशासाना-

मेधपतिभ्यां मेधम् । प्रास्मा अग्नि भरता स्तृणीत बरहिः । अन्वेनं माता मन्यताम् ।
अनु पिता । अनु भ्राता सर्गभ्यः । अनु सखा सयूथ्यः । उदीचीनां अस्य पदो
निधत्तात् ॥१३॥

सूर्य चक्षुर्गमयतात् । वातं प्राणमन्ववसृजतात् । दिशः श्रोत्रम् । अन्तरिक्षमसुम् ।
पृथिवीं शरीरम् । एकधाऽस्य त्वचमाच्छ्रवतात् । पुरा नाभ्यां अपिशसौ
वपामुत्खिदतात् । अन्तरेवोष्माणं वारयतात् । श्येनमस्य वक्षः कृणुतात् । प्रशसा
बाहू ॥१४॥

शला दोषर्णी । कश्यपेवांसा । अच्छिद्रे श्रोणी । कवषोरु स्नेकपर्णष्टिवन्ता ।
षड्डिंशतिरस्य वङ्गयः । ता अनुष्पोच्यावयतात् । गात्रं गात्रमस्यानुनं कृणुतात् ।
ऊवध्युगोहं पार्थिवं खनतात् । अस्त्रा रक्षः संसृजतात् । वनिष्टुमस्य मा
राविष्ट ॥१५॥

उरुकं मन्यमानाः । नेद्वस्तोके तनये । रवितारवच्छमितारः । अध्रिंगो शमीध्वम् ।

सुशमिं शमीध्वम्। शमीध्वमंघ्रिगो। अधिंगुश्चापापश्च। उभौ देवानां शमितारौ॥
ताविमं पशूङ् श्रपयतां प्रविद्वाऽसौ। यथायथाऽस्य श्रपणन्तथातथा॥१६॥

धृत्ताद्वाहू मा राविष्ट तथातथा॥ [६]

जुषस्वं सुप्रथस्तमम्। वचौ देवफसरस्तमम्। हृव्या जुह्वान आसनि। इमं नो
यज्ञममृतेषु धेहि। इमा हृव्या जातवेदो जुषस्व। स्तोकानांग्ने मेदसो घृतस्य।
होतः प्राशानं प्रथमो निषद्य। घृतवन्तः पावक ते। स्तोकाः श्रोतन्ति मेदसः।
स्वधर्मं देववीतये॥१७॥

श्रेष्ठं नो धेहि वार्यम्। तुभ्यङ्गं स्तोका घृतश्चुतः। अग्ने विप्राय सन्त्य। क्रषिः श्रेष्ठः
समिध्यसे। यज्ञस्य प्राविता भव। तुभ्यङ्गं श्रोतन्त्यघ्रिगो शचीवः। स्तोकासौ अग्ने
मेदसो घृतस्य। कविशस्तो बृहता भानुनागाः। हृव्या जुषस्व मेधिर। ओजिष्ठन्ते
मध्यतो मेद उद्भूतम्। प्रते वयं ददामहे। श्रोतन्ति ते वसो स्तोका अधित्वचि।
प्रति तान्देवशोविहि॥१८॥

देववर्णतयु उद्भूतत्रीणि च॥

[७]

आवृत्रहणा वृत्रहभिः शुष्मैः। इन्द्रं यातन्नमोभिरग्ने अर्वाक्। युवः
राधोभिरकवेभिरिन्द्र। अग्ने अस्मे भवतमुत्तमेभिः। होता यक्षदिन्द्राग्नी। छांस्य
वृपाया मेदसः। जुषेताऽहुविः। होतुर्यज॑। विह्यरव्युन्मनसा वस्य इच्छन्।
इन्द्राग्नी ज्ञास उत वा सजातान्॥१९॥

नन्या युवत्प्रमतिरस्ति मह्यम्। स वा धियं वाजयन्तीमतक्षम्। होता
यक्षदिन्द्राग्नी। पुरोडाशस्य जुषेताऽहुविः। होतुर्यज॑। त्वार्मोडते अजिरं दूत्याय।
हुविष्मन्तः सदमिन्मानुषासः। यस्य देवैरासदो बुरुहिरङ्गे। अहान्यस्मै सुदिना॑
भवन्तु। होता यक्षदग्निम्। पुरोडाशस्य जुषताऽहुविः। होतुर्यज॑॥२०॥

सजातानुग्रिन्दे च॥

[८]

गीर्भिर्विप्रः प्रमतिमिच्छमानः। ईट्टे रयिं यशसं पूर्वभाजम्। इन्द्राग्नी वृत्रहणा
सुवज्ञा। प्रणो नव्येभिस्तिरतं देष्णः। माच्छेद्य रश्मीरिति नाधमानाः। पितृणाऽ

शक्तीरनुयच्छमानाः। इन्द्राग्निभ्यां कं वृषणो मदन्ति। ताह्यद्रीं धिषणाया उपस्थै॥
 अग्निं सुर्दीतिं सुदृशं गृणन्तः। नमस्यामस्त्वेऽयं जातवेदः। त्वां दूतमरुतिं
 हव्युवाहम्। देवा अकृणवन्नमृतस्य नाभिम्॥२१॥

जातवेदो द्वे चं॥

[१]

त्वं ह्यं ग्रे प्रथमो मनोतां॥ अस्या धियो अभवो दस्महोतां॥ त्वं सीं
 वृषनकृणोर्दुष्टरीतु। सहो विश्वस्मै सहसे सहध्यै। अधा होता न्यसीदो यज्ञीयान्।
 इडस्पद इषयन्नीडः सन्। तं त्वा नरः प्रथमं दैवयन्तः। मुहो राये चितयन्तो
 अनुगमन्। वृतेव यन्तं बुहुभिर्वसुव्यैः। त्वे रुयिं जागृवासो अनुगमन्॥२२॥

रुशन्तमग्निं दर्शतं बृहन्तम्। वपावन्तं विश्वहां दीदिवासम्। पदं देवस्य
 नमसा वियन्तः। श्रवस्यवः श्रव आपन्नमृत्कम्। नामानि चिदधिरे यज्ञियानि।
 भद्रायां ते रणयन्त सन्दृष्टौ। त्वां वर्धन्ति क्षितयः पृथिव्याम्। त्वं राय उभयासो
 जनानाम्। त्वं त्राता तरणे चेत्योऽभूः। पिता माता सदमिन्मानुषाणाम्॥२३॥

सपर्येण्यः स प्रियो विद्धवंग्निः। होता मन्त्रो निषसादा यजीयान्। तं त्वा वयं
दम् आ दीदिवाऽसम्। उपज्ञुबाधे नमसा सदेम। तं त्वा वयः सुधियो नव्यमग्ने।
सुम्नायवं ईमहे देवयन्तः। त्वं विशो अनयो दीघानः। दिवो अग्ने बृहता रौचुनेन।
विशां कुविं विशपति शश्वतीनाम्। नितोशनं वृषभं चरणीनाम्॥२४॥

प्रेतीषणि मिषयन्तं पावकम्। राजन्तमग्निं यज्ञतः रथीणाम्। सो अग्ने ईजे
शशमे च मर्तः। यस्तु आनन्दध्सुमिधां हव्यदातिम्। य आहृतिं परि वेदा नमोभिः।
विश्वेष्वामा दधते त्वोतः। अस्मा उते महि महे विधेम। नमोभिरग्ने सुमिधोत
हव्यैः। वेदोसूनो सहसो गीर्भिरुक्थैः। आ ते भद्रायाऽसुमतौ यत्तेम॥२५॥

आ यस्तुतन्थ रोदसी विभासा। श्रवोभिश्च श्रवस्यस्तरुत्रः। बृहद्विर्वज्जे:
स्थविरेभिरस्मे। रेवद्विरग्ने वितरं वि भाहि। नृवद्वसो सदमिष्ठेह्यस्मे। भूरितोकाय
तनयाय पश्चः। पूर्वीरिषो बृहतीरारे अघाः। अस्मे भद्रा सौश्रवसानि सन्तु।
पुरुण्यग्ने पुरुधा त्वाया। वसूनि राजन्वसुताते अश्याम्। पुरुणि हि त्वे पुरुवार
सन्ति। अग्ने वसुं विधते राजनित्वे॥२६॥

जागृत्वा ऽसो अनुगमन्मानुषणाश्रवणीनां यतेमाश्यान्दे चं॥

[१०]

आभरतः शिक्षतं वज्रबाहू। अस्मा इन्द्राग्नी अवतः शर्चीभिः। इमे नु ते
रश्मयः सूर्यस्य। येभिः सपित्वं पितरो नु आयन्। होता यक्षदिन्द्राग्नी। छागस्य
हुविष आत्तामद्य। मध्युतो मेद उद्घृतम्। पुरा द्वेषोभ्यः। पुरा पौरुषेया गृभः।
घस्तान्त्रनम्॥२७॥

घासे अञ्जाणां यवसप्रथमानाम्। सुमत्क्षराणाः शतरुद्रियाणाम्। अग्निष्वात्तानां
पीवोपवसनानाम्। पार्श्वतः श्रौणितः शितामुत उथ्सादुतः। अङ्गादङ्गादवत्तानाम्।
करत एवेन्द्राग्नी। जुषेताः हुविः। होतुर्यजं। देवेभ्यो वनस्पते हुवीःषिं। हिरण्यपर्ण
प्रदिवस्ते अर्थम्॥२८॥

प्रदक्षिणिद्रशनयो नियूय। कृतस्य वक्षि पथिभी रजिष्ठैः। होता
यक्षद्वन्स्पतिमभिहि। पिष्टतमया रभिष्या रशनयाधिंत। यत्रैन्द्राग्नियोश्छागस्य
हुविषः प्रिया धामानि। यत्र वनस्पतेः प्रिया पाथाःसि। यत्र देवानामाज्यपानां

प्रिया धामानि। यत्राग्नेरहोतुः प्रिया धामानि। तत्रैतं प्रस्तुत्येवोपस्तुत्ये
वोपावस्त्रक्षत्। रभीयाऽसमिव कृत्वी॥२९॥

करदेवं देवो वनस्पतिः। जुषतां हृविः। होतर्यजं। पिप्रीहि देवाऽ
उशतो यविष्ट। विद्वाऽकृतूऽरक्तिपते यजेह। ये दैव्यां क्रृत्विजस्तेभिरग्ने। त्वं
होतृणामस्यायजिष्ठः। होतां यक्षदग्निः स्विष्टकृतम्। अयाऽग्निरिन्द्राग्नियोश्छागस्य
हृविषः प्रिया धामानि। अयाङ्गनस्पतेः प्रिया पाथांसि। अयाऽद्वानांमाज्यपानां
प्रिया धामानि। यक्षदग्नेरहोतुः प्रिया धामानि। यक्षस्वं महिमानम्।
आयजतामेज्या इषः। कृणोतु सो अध्वरा जातवेदाः। जुषतां हृविः।
होतर्यजं॥३०॥

नूनमर्थं कृत्वी पाथांसि सुप्त च॥ [११]

उपो ह यद्विदथं वाजिनो गृः। गीर्भिर्विप्राः प्रमतिमिच्छमानाः। अर्वन्तो न
काष्ठान्नक्षमाणाः। इन्द्राग्नी जोहुवतो नरस्ते। वनस्पते रशनयाऽभिधाय। पिष्टतमया

वृयुनानि विद्वान्। वहं देवता दिंधिषो हृवी॑षि॒। प्रचंदातारम्‌मृतैषु वोचः। अग्निः॑
स्विष्टृकृतम्॑। अयाऽग्निरिन्द्राग्नियोश्छाग्नस्य हृविषः प्रिया धामानि॥३१॥

अयाऽङ्गनस्पतैः प्रिया पाथासि। अयाऽङ्गेवानामाज्यपानां प्रिया धामानि।
यक्षदग्नेरहोतुः प्रिया धामानि। यक्षुर्थस्वं महिमानम्॑। आयजतामेज्या इषः।
कृणोतु सो अंध्वरा जातवेदाः। जुषतां हृविः। अग्ने यदृद्य विशो अंध्वरस्य
होतः। पावकं शोचे वेष्ट॑ हि यज्वा॑। क्रृता यंजासि महिना वियद्धूः। हृव्या वंह
यविष्ट या ते अद्य॥३२॥

धामानि भूरेकं च॥

[१२]

देवं बुरुहिः सुदेवं देवैः स्याथसुवीरं वीरैर्वस्तोर्वृज्येताक्तोः प्रभ्रियेतात्यन्यान्त्राया
बुरुहिष्मतो मदेम वसुवने वसुधेयस्य वेतु यज्ञ। देवीद्वाराः सङ्घाते
विष्णीर्यामज्जिथिरा ध्रुवा देवहृतौ वृथस ईमेनास्तरुण आमिमीयात्कुमारो
वा नवंजातो मैना अर्वा रेणुकंकाटः पृणंगवसुवने वसुधेयस्य वियन्तु यज्ञ।

देवी उषासानक्ताऽद्यास्मिन् यज्ञे प्रयत्यहेतुमपि नूनं दैवीर्विशः प्रायासिष्टाऽ
 सुप्रीते सुधिते वसुवने वसुधेयस्य वीतां यज्ञां। देवी जोष्टी वसुधिती ययोरन्या-
 ऽघाद्वेषाऽसि युयवदान्यावक्षद्वसु वार्याणि यज्ञमानाय वसुवने वसुधेयस्य
 वीतां यज्ञां। देवी ऊर्जाहुती इष्मूर्जमन्यावक्षथसग्धिः सर्पीतिमन्या नवेन
 पूर्वन्दयमानाः स्याम पुराणेन नवन्तामूर्जमूर्जाहुती ऊर्जयमाने अधातां वसुवने
 वसुधेयस्य वीतां यज्ञां। देवा दैव्याः होताराः नेष्टाराः पोतारा हुताधशः सावाभरद्वसु
 वसुवने वसुधेयस्य वीतां यज्ञां। देवीस्तिस्तस्तिस्रो देवीरिडा सरस्वती
 भारती द्यां भारत्यादित्यैरस्पृक्षथसरस्वतीमः रुद्रैर्यजमावीदिहैवेडया वसुमत्या
 सधमाद मदेम वसुवने वसुधेयस्य वियन्तु यज्ञां। देवो नराशः संस्त्रिशीरुषा
 षड्क्षः शतमिदेन शितिपृष्ठा आदधति सहस्रमीं प्रवहन्ति मित्रावरुणेदस्य
 होत्रमरहतो बृहस्पतिः स्तोत्रमश्विनाऽऽध्वर्यवं वसुवने वसुधेयस्य वेतु
 यज्ञां। देवो वनस्पतिर्वरुषप्रावा घृतनिर्णिग्द्यामग्रेणास्पृक्षदान्तरिक्षं मध्येनाप्रा-

पृथिवीमुपरेणाद॑हीद्वसुवने वसुधेयस्य वेतु यजं। देवं बुरुहिर्वारितीनां निधेषाऽसि
 प्रच्युतीनामप्रच्युतनिकामधरणं पुरुस्पारुहं यशस्वदेना बुरुहिषाऽन्या बुरुहीऽप्यभि
 ष्यांम वसुवने वसुधेयस्य वेतु यजं। देवो अग्निः स्विष्टकृथ्सुद्रविणा मन्द्रः कविः
 सत्यमन्माऽयजी होता होतुरुहोतुरायजीयानग्ने यान्देवानयाङ्ग्याऽ अपिप्रेर्ये
 ते होत्रे अमध्सत् ता॒ संसनुषीऽ होत्रां देवङ्मान्दिवि देवेषु यज्ञमेरयेमऽ
 स्विष्टकृच्चाग्ने होताऽभूर्वसुवने वसुधेयस्य नमोवाके वीहि यजं॥३३॥

यजैकं च॥ [१३]

देवं बुरुहिः। वसुवने वसुधेयस्य वेतु। देवीद्वरिः। वसुवने वसुधेयस्य वियन्तु।
 देवी उषासानक्ता॑॥। वसुवने वसुधेयस्य वीताम्। देवी जोष्टी॑॥। वसुवने वसुधेयस्य
 वीताम्। देवी ऊर्जाहुती। वसुवने वसुधेयस्य वीताम्॥३४॥

देवा दैव्या होतारा। वसुवने वसुधेयस्य वीताम्। देवीस्तिस्तस्तिस्त्रो देवीः।
 वसुवने वसुधेयस्य वियन्तु। देवो नराशःसः। वसुवने वसुधेयस्य वेतु। देवो

वनस्पतिः। वृसुवने वसुधेयस्य वेतु। देवं बृहिर्वारितीनाम्। वृसुवने वसुधेयस्य वेतु॥३५॥

देवो अग्निः स्विष्टकृत्। सुद्रविणा मन्त्रः कविः। सत्यमन्मायजी होता॑
होतुर्होतुरायजीयान्। अग्ने यान्देवानयांट्। याऽ अपिप्रेः। ये तै होत्रे अमंथस्ता॑
ताऽ ससुनुषीऽ होत्रान्देवङ्गमाम्। दिवि देवेषु यज्ञमेरयेमम्। स्विष्टकृचाग्ने॑
होताऽभूः। वृसुवने वसुधेयस्य नमोवाके वीहि॥३६॥

वीतां वेत्वभूरेकं च॥

[१४]

अग्निमद्य होतारमवृणीतायं यजमानः पचन्पत्तीः पचन्पुरोडाशं बधन्निन्द्राग्निभ्यां॑
छागऽ सूपस्था अद्य देवो वनस्पतिरभवदिन्द्राग्निभ्यां॑ छागेनाधस्तान्तं मैदस्तः॑
प्रतिपचताग्नभीष्टामवीवृधेतां पुरोडाशेनु त्वामद्यर्घे आर्षेय ऋषीणान्नपादवृणीतायं॑
यजमानो बुहुभ्य आ सङ्गतेभ्य एष मै देवेषु वसु वार्या यंक्ष्यत इति ता या॑
देवा देवदानान्यदुस्तान्यस्मा आ च शास्वा च गुरस्वेषितश्च होतुरसि॑ भद्रवाच्यायु॑

प्रेषितो मानुषः सूक्तवाकायं सूक्ता ब्रूहि॥३७॥

अग्निमद्वैकम्॥

[१५]

अञ्जन्ति होता यक्षस्मिष्ठो अद्याग्निरजैद्वया जुषस्वा वृत्रहणा गीर्भिस्त्वः ह्याभरतमुपोहु यद्वेवं ब्रह्मः सुदेवं देवं
ब्रह्महिरुग्निमद्य पञ्चदशा॥१५॥

अञ्जन्त्यग्निरहोता नो गीर्भिरुपो हु यद्विदर्थं वाजिनः सुसत्रिःशत्॥३७॥

अञ्जन्ति सूक्ताब्रूहि॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके षष्ठः प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ सप्तमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके सप्तमः प्रपाठकः ॥

सर्वानु वा एषोऽग्नौ कामान्प्रवैशयति। योऽग्नीनन्वाधायं ब्रूतमुपैति। सयदनिष्ठा
प्रयायात्। अकामप्रीता एनुं कामा नानुप्रयायुः। अतेजा अवीर्यः स्यात्। स
जुहुयात्। तुभ्युं ता अङ्गिरस्तम। विश्वाः सुक्षितयुः पृथक्। अग्ने कामाय येमिरु
इति। कामानेवास्मिन्दधाति॥१॥

कामप्रीता एनुं कामा अनु प्रयान्ति। तेजस्वी वीर्यावाभवति। सन्ततिर्वा एषा
यज्ञस्य। योऽग्नीनन्वाधायं ब्रूतमुपैति। स यदुद्वायति। विच्छित्तिरेवास्यु सा। तं
प्राश्वमुद्घृत्य। मनुसोपतिष्ठेत। मनो वै प्रजापतिः। प्राजापत्यो यज्ञः॥२॥

मनसैव यज्ञः सन्तनोति। भूरित्याह। भूतो वै प्रजापतिः। भूतिमेवोपैति। वि वा
एष इन्द्रियेण वीर्येणर्थ्यते। यस्याऽहिताग्नेरग्निरपक्षायति। यावच्छम्यया प्रविध्यैत्।
यदि तावदपक्षायैत्। तः सम्भरेत्। इदं तु एकं पर उत्तु एकम्॥३॥

तृतीयैन ज्योतिषा संविशस्व। सुवेशंनस्तुनुवै चारुरेधि। प्रिये देवानां परमे जनित्र इति। ब्रह्मणैवैन ए सम्भरति। सैव ततुः प्रायश्चित्तिः। यदि परस्तरामपक्षायैत्। अनुप्रयायावस्थेत्। सो एव ततुः प्रायश्चित्तिः। ओषधीर्वा एतस्य पशून्पयः प्रविशति। यस्य हविषे वृथ्सा अपाकृता धयन्ति॥४॥

तान् यद्दुह्यात्। यातयाम्ना हविषां यजेत्। यन्न दुह्यात्। यज्ञपरुरन्तरियात्। वायव्यां यवागून्निर्वपेत्। वायुर्वै पयसः प्रदापयिता। स एवास्मै पयः प्रदापयति। पयो वा ओषधयः। पयः पयः। पयसैवास्मै पयोऽवै रुन्धे॥५॥

अथोत्तरस्मै हविषे वृथ्सानुपाकुर्यात्। सैव ततुः प्रायश्चित्तिः। अन्यतरान् वा एष देवान्भांगुधेयेन व्यर्धयति। ये यजमानस्य सायं गृहमा गच्छन्ति। यस्य सायं दुर्घ ए हविरार्तिमाच्छति। इन्द्राय ब्रीहीन्निरुप्योपवसेत्। पयो वा ओषधयः। पय एवारभ्य गृहीत्वोपवसति। यत्प्रातः स्यात्। तच्छृतं कुर्यात्॥६॥

अथेतर ऐन्द्रः पुरोडाशः स्यात्। इन्द्रिये एवास्मै सुमीर्चीं दधाति। पयो

वा ओषधयः। पयुः पयः। पयसैवास्मै पयोऽवरुन्धे। अथोत्तरस्मै हुविषे
वृथ्सानुपाकुर्यात्। सैव ततुः प्रायश्चित्तिः। उभयान् वा एष देवान्भागधेयेन
व्यर्धयति। ये यजमानस्य सायं च प्रातश्च गृहम् गच्छन्ति। यस्योभयः
हुविरातिमार्च्छति॥७॥

ऐन्द्रं पश्चशरावमोदुनं निर्वपेत्। अग्निं देवतानां प्रथमं यजेत्। अग्निमुखा एव
देवताः प्रीणाति। अग्निं वा अन्वन्या देवताः। इन्द्रमन्वन्याः। ता एवोभयौः प्रीणाति।
पयो वा ओषधयः। पयुः पयः। पयसैवास्मै पयोऽवरुन्धे। अथोत्तरस्मै हुविषे
वृथ्सानुपाकुर्यात्॥८॥

सैव ततुः प्रायश्चित्तिः। अर्धो वा एतस्य यज्ञस्य मीयते। यस्य व्रत्ये-
ऽहन्यत्यनालभुका भवति। तामपुरुद्धयं यजेत। सर्वेणैव यज्ञेन यजते। तामिद्वोप-
ह्येत। अमूहमस्मि। सा त्वम्। घौरहम्। पृथिवी त्वम्। सामाहम्। क्रक्कम्।
तावेहि सम्बवाव। सुह रेतो दधावहै। पुङ्से पुत्राय वेत्तवै। रायस्पोषाय

सुप्रजास्त्वाय सुवीर्यायेति। अर्ध एवैनामुपं ह्यते। सैव ततः प्रायश्चित्तः॥९॥

द्युधाति यज्ञ उत् एकन्धयन्ति रुन्धे कुर्यादार्च्छत्युपाकुर्यात्यृथिवी त्वमृष्टौ च (सर्वान् वि वै यदि परस्तुरामोष्ठीरन्यतुरानुभयानुर्धो वै॥) [१]

यद्विष्णेन जुहुयात्। अप्रेजा अपशुर्यजमानः स्यात्। यदनायतने निनयेत्। अनायतनः स्यात्। प्राजापत्यर्चा वल्मीकवपायामवं नयेत्। प्राजापत्यो वै वल्मीकः। यज्ञः प्रजापतिः। प्रजापतावेव यज्ञं प्रतिष्ठापयति। भूरित्याह। भूतो वै प्रजापतिः॥१०॥

भूतिमेवोपैति। तत्कृत्वा। अन्यां दुग्ध्वा पुनर्होतव्यम्। सैव ततः प्रायश्चित्तः। यत्कीटावंपन्नेन जुहुयात्। अप्रेजा अपशुर्यजमानः स्यात्। यदनायतने निनयेत्। अनायतनः स्यात्। मध्यमेन पर्णेन द्यावापृथिव्यर्चाऽन्तः परिधि निनयेत्। द्यावापृथिव्योरेवैनल्पतिष्ठापयति॥११॥

तत्कृत्वा। अन्यां दुग्ध्वा पुनर्होतव्यम्। सैव ततः प्रायश्चित्तः। यदवंवृष्टेन

जुहुयात्। अपररूपमस्याऽऽत्मजायेत। किलासो वास्यादरशसो वा॥ यत्प्रत्येयात्।
यज्ञं विच्छिन्न्यात्। स जुहुयात्। मित्रो जनान्कल्पयति प्रजानन्॥१२॥

मित्रो दांधार पृथिवीमुत घाम्। मित्रः कृष्णरनिमिषाऽभि चष्टे। सृत्याय हृव्यं
घृतवञ्जुहोतेति। मित्रेणैवनत्कल्पयति। तत्कृत्वा। अन्यां दुग्ध्वा पुनरहोतव्यम्। सैव
ततः प्रायश्चित्तिः। यत्पूर्वस्यामाहृत्याः हुतायामुत्तराऽऽहुतिः स्कन्दैत्। द्विपाद्धिः
पशुभिर्यजमानो व्यृद्ध्येत। यदुत्तरयाऽभि जुहुयात्॥१३॥

चतुर्ष्पाद्धिः पशुभिर्यजमानो व्यृद्ध्येत। यत्र वेत्थं वनस्पते देवानां गुह्या नामानि।
तत्र हृव्यानि गामयेति वानस्पत्ययर्चा समिधंमाधाय। तृष्णीमेव पुनर्जुहुयात्।
वनस्पतिनैव यज्ञस्यातां चानांतां चाऽऽहुती वि दांधार। तत्कृत्वा। अन्यां दुग्ध्वा
पुनरहोतव्यम्। सैव ततः प्रायश्चित्तिः। यत्पुरा प्रयाजेभ्यः प्राडङ्गारः स्कन्दैत्।
अध्वर्यवे च यजमानाय चाकङ्ग स्यात्॥१४॥

यद्वक्षिणा। ब्रह्मणे च यजमानाय चाकङ्ग स्यात्। यत्प्रत्यक्। होत्रे च पत्नियै

च यजमानाय चाक इ स्यात्। यदुदङ्गः। अग्नीधे च पशुभ्यश्च यजमानाय चाक इ स्यात्। यद्भिजुहुयात्। रुद्रोऽस्य पशून्धातुकः स्यात्। यन्नाभिजुहुयात्। अशान्तः प्रहिँयेत॥१५॥

सुवस्य बुधेनाभिनिदध्यात्। मा तमो मा यजस्तमन्मा यजमानस्तमत्। नमस्ते अस्त्वायते। नमो रुद्र परायते। नमो यत्र निषीदसि। अमुं मा हि सीरमुं मा हि सीरिति येन स्कन्देत्। तं प्रहरेत्। सुहस्रशङ्गो वृषभो जातवेदाः। स्तोमपृष्ठो घृतवान्ध्युप्रतीकः। मा नो हासीन्मेत्थितो नेत्वा जहांम। गोपोषं नो वीरपोषं च यच्छेति। ब्रह्मणैवैन प्र हरति। सैव ततः प्रायश्चित्तिः॥१६॥

वै प्रजापतिः स्थापयति प्रजानन्नभि जुहुयाथ्याद्वियेत् जहांम् त्रीणि च (यद्विष्णेन प्राजापत्यया यत्कीटा मध्यमेन् यदवृवृष्टेन् यत्पूर्वस्यां यत्पुरा प्रयाजेभ्यः प्राडङ्गारो यद्वक्षिणा यत्प्रत्यग्यदुदङ्गः))॥————[२]

वि वा एष इन्द्रियेण वीर्येणर्थते। यस्याऽहिताग्नेरग्निर्मथ्यमानो न जायते। यत्रान्यं पश्येत्। तते आहत्यं होतुव्यम्। अग्नावेवास्याग्निहोत्रं हुतं

भवति। यद्यन्यन्न विन्देत्। अजायाऽ होतुव्यम्। अग्नेयी वा एषा। यद्जा। अग्नावेवास्या॑ग्निहोत्रः॒ हुतं भवति॥१७॥

अजस्य तु नाशजीयात्। यद्जस्य॑शजीयात्। यामेवाग्नावाहृतिं जुहुयात्। तामध्यात्। तस्माद्जस्य नाशयम्। यद्यजान्न विन्देत्। ब्राह्मणस्य दक्षिणे हस्ते होतुव्यम्। एष वा अग्निर्वैश्वानुरः। यद्वाह्मणः। अग्नावेवास्या॑ग्निहोत्रः॒ हुतं भवति॥१८॥

ब्राह्मणं तु वसुत्यै नापे रुच्यात्। यद्वाह्मणं वसुत्या अपरुच्यात्। यस्मिन्नेवाग्नावाहृतिं जुहुयात्। तं भागुधेयैन् व्यर्घयेत्। तस्माद्वाह्मणो वसुत्यै नापरुध्यः। यदि ब्राह्मणं न विन्देत्। दर्भस्तम्बे होतुव्यम्। अग्निवान् वै दर्भस्तम्बः। अग्नावेवास्या॑ग्निहोत्रः॒ हुतं भवति। दर्भाङ्गस्तु नाध्यासीत॥१९॥

यद्भर्मानुध्यासीत। यामेवाग्नावाहृतिं जुहुयात्। तामध्यासीत। तस्माद्भर्मा नाध्यासितुव्याः। यदि दर्भन्न विन्देत्। अप्सु होतुव्यम्। आपो वै सर्वा-

देवताः। देवता॑स्वेवास्या॒ग्निहोत्र॑ हुतं भवति। आपु॑स्तु न परिचक्षीत। यदापे॑
परिचक्षीत॥२०॥

यामेवाप्स्वाहुतिं जुहुयात्। तां परिचक्षीत। तस्मादापे॑ न परिचक्ष्याः। मेध्या॑
च वा एतस्यामेध्या॑ च तुनुवौ सः सृज्येते। यस्याऽऽहिताग्नेरन्यैरग्निभिरग्नयः॑
सः सृज्यन्ते॑। अग्नये॑ विविचये पुरोडाशमृष्टाकंपालं निर्वपेत्। मेध्यां॑ चैवास्यामेध्यां॑
च तुनुवौ व्यावर्तयति। अग्नये॑ ब्रतपतये पुरोडाशमृष्टाकंपालं निर्वपेत्। अग्निमेव
ब्रतपतिः॑ स्वेन भागदेयेनोपधावति। स एवैनं ब्रतमा लभ्यति॥२१॥

गर्भुः॑ स्रवन्तमग्नदमकः। अग्निरिन्द्रस्त्वष्टा॑ बृहस्पतिः। पृथिव्यामवं चुश्वोतैतत्।
नाभिप्राप्नोति॑ निरक्षेति॑ पराचैः। रेतो॑ वा एतद्वाजिनमाहिताग्नेः। यदंग्निहोत्रम्।
तद्यथ्स्ववेत्। रेतोऽस्य वाजिनः॑ स्वेत्। गर्भुः॑ स्रवन्तमग्नदमकुरित्याह। रेतं॑
एवास्मिन्वाजिनं दधाति॥२२॥

अग्निरित्याह। अग्निर्वै रेतोधाः। रेतं एव तद्वधाति। इन्द्र इत्याह।

इन्द्रियमेवास्मिन्दधाति। त्वष्टा वै पशुनां मिथुनानाऽरूपकृत्।
रूपमेव पशुषु दधाति। बृहस्पतिरित्याह। ब्रह्म वै देवानां बृहस्पतिः। ब्रह्मणैवास्मै
प्रजाः प्र जनयति। पृथिव्यामवं चुशोतैतदित्याह। अस्यामेवैनल्प्रतिष्ठापयति।
नाभिप्राप्नोति निरक्रृतिं पराचैरित्याह। रक्षसामपंहत्यै॥२३॥

अजाज्ञावेवास्याग्निहोत्रः हुतं भवति भवत्यासीत परिचक्षीत लभयति दधाति देवानां बृहस्पतिः पञ्च च (वि वै यद्यन्यमजायां
ब्राह्मणस्य दर्भस्तुम्बेऽप्सु होतुव्यम्॥)॥ [३]

याः पुरस्तात्प्रस्त्रवन्ति। उपरिष्टाथ्सुर्वतश्च याः। तार्भी रश्मिपवित्राभिः। शुद्धां
यज्ञमा रम्भे। देवां गातुविदः। गातुं यज्ञाय विन्दत। मनसस्पतिना देवेन। वाताद्यज्ञः
प्र युज्यताम्। तृतीयस्यै दिवः। गायत्रिया सोम आभृतः॥२४॥

सोमपीथाय सन्नयितुम्। वक्तलमन्तरुमा ददे। आपो देवीः शुद्धाः स्थ॑। इमा
पात्राणि शुन्धत। उपातङ्ग्याय देवानाम्। पर्णवल्कमुत शुन्धत। पयो गृहेषु पयो
अघ्रियासु। पयो वृथसेषु पय इन्द्राय हुविषे धियस्व। गायत्री पर्णवल्केन। पय-

सोमं करोत्विमम्॥२५॥

अग्निं गृह्णामि सुरथं यो मयोभूः। य उद्यन्तं मारो हृति सूर्यमहै। आदित्यं ज्योतिषं
ज्योतिरुत्तमम्। श्वो यज्ञाय रमतां देवताभ्यः। वसूनुद्रानादित्यान्। इन्द्रेण सुह
देवताः। ताः पूर्वः परि गृह्णामि। स्व आयतने मनीषयाँ। इमामूर्जं पञ्चदर्शीं ये
प्रविष्टाः। तान्देवान्परि गृह्णामि पूर्वः॥२६॥

अग्निरहव्यवाडिह ताना वहतु। पौर्णमासः हविरिदमेषां मर्ये। आमावास्यः
हविरिदमेषां मर्ये। अन्तराऽग्नी पशवः। देवसः सदमा गमन्। तान्पूर्वः परि
गृह्णामि। स्व आयतने मनीषयाँ। इह प्रजा विश्वरूपा रमन्ताम्। अग्निं गृहपतिमभि
संवसानाः। ताः पूर्वः परि गृह्णामि॥२७॥

स्व आयतने मनीषयाँ। इह पशवो विश्वरूपा रमन्ताम्। अग्निं गृहपतिमभि
संवसानाः। तान्पूर्वः परि गृह्णामि। स्व आयतने मनीषयाँ। अयं पितृणामग्निः।
अवाङ्गुव्या पितृभ्य आ। तं पूर्वः परि गृह्णामि। अविष्ट्रः पितुं करत्। अजस्तुं

त्वाऽ संभापालाः॥२८॥

विजुयभागः समिन्धताम्। अग्ने दीदाय मे सभ्या। विजित्यै शरदः शतम्।
अन्नमावसर्थीयम्। अभि हरणि शरदः शतम्। आवसथे श्रियं मन्त्रम्।
अहिर्बुधियो नि यच्छतु। इदमुहमुग्निज्येष्टेभ्यः। वसुभ्यो यज्ञं प्रब्रवीमि।
इदमुहमिन्द्रज्येष्टेभ्यः॥२९॥

रुद्रेभ्यो यज्ञं प्र ब्रवीमि। इदमुहं वरुणज्येष्टेभ्यः। आदित्येभ्यो यज्ञं प्र ब्रवीमि।
पर्यस्वतीरोषधयः। पर्यस्वद्वीरुधां पर्यः। अपां पर्यसो यत्पर्यः। तेन मामिन्द्र सः
सृज। अग्ने ब्रतपते ब्रृतं चरिष्यामि। तच्छकेयुं तन्मे राध्यताम्। वायो ब्रतपत्
आदित्य ब्रतपते॥३०॥

ब्रृतानां ब्रतपते ब्रृतं चरिष्यामि। तच्छकेयुं तन्मे राध्यताम्। इमां प्राचीमुर्दीचीम्।
इष्मूर्जमुभि सङ्स्कृताम्। बुहुपूर्णमशुष्काग्राम्। हरामि पशुपामुहम्। यत्कृष्णो
रूपं कृत्वा। प्राविशस्त्वं वनुस्पतीन्। ततुस्त्वामेकविश्शतिधा। सम्भरामि

सुसुभूता॥ ३१॥

त्रीन्यरिधीङ्ग स्तिस्तः सुमिधः। यज्ञायुरनुसश्चरान्। उपवेषं मेक्षणं धृष्टिम्। सं
भरामि सुसुभूता॥ या जाता ओषधयः। देवेभ्यस्त्रियुगं पुरा। तासां पर्व राध्यासम्।
परिस्तरमाहरन्। अपां मेध्यं यज्ञियम्। सदैव शिवमस्तु मे॥ ३२॥

आच्छेत्ता वो मा रिषम्। जीवानि शरदः शतम्। अपरिमितानां परिमिताः।
सत्रह्ये सुकृतायु कम्। एनो मा निगङ्कतमच्चनाहम्। पुनरुत्थाय बहुला भवन्तु।
सुकृदाच्छिन्नं बुरुहिरुर्णामृदु। स्योनं पितृभ्यस्त्वा भराम्युहम्। अस्मिन्थसीदन्तु मे
पितरः सोम्याः। पितामहाः प्रपितामहाश्चानुगैः सह॥ ३३॥

त्रिवृत्पलाशे दुर्भः। इयान्प्रादेशसमितः। यज्ञे पुवित्रं पोतृतमम्। पयौ हव्यं
करोतु मे। इमौ प्राणापानौ। यज्ञस्याङ्गानि सर्वशः। आप्याययन्तौ सश्चरताम्।
पुवित्रै हव्यशोधने। पुवित्रै स्थो वैष्णवी। वायुर्वामनसा पुनातु॥ ३४॥

अयं प्राणश्चापानश्च। यजमानमपि गच्छताम्। यज्ञे ह्यभूतां पोतारौ। पुवित्रै

हव्यशोधने। त्वया वेदिं विविदुः पृथिवीम्। त्वयां यज्ञो जायते विश्वदानिः। अच्छिद्रं यज्ञमन्वेषि विद्वान्। त्वया होता सन्तनोत्यर्घमासान्। त्रयस्त्रिः शोऽसि तन्तूनाम्। पुवित्रेण सुहाग्नहि॥३५॥

शिवेयः रञ्जुरभिधार्नीः। अप्नियामुपं सेवताम्। अप्रस्त्रसाय यज्ञस्य। उखे उपदधाम्युहम्। पुशुभिः सत्रीतं बिभृताम्। इन्द्राय शृतं दधिः। उपवेषोऽसि यज्ञाय। त्वां परिवेषमधारयन्। इन्द्राय हुविः कृण्वन्तः। शिवः शग्मो भवासि नः॥३६॥

अमृत्मयन्देवपात्रम्। यज्ञस्याऽयुषि प्र युज्यताम्। तिरः पुवित्रमतिनीताः। आपो धारय मातिंगुः। देवेन सवित्रोत्पूताः। वसोः सूर्यस्य रश्मिभिः। गां दोहपवित्रे रञ्जुम्। सर्वा पात्राणि शुन्धता। एता आ चरन्ति मधुमद्दुहोनाः। प्रजावतीर्यशसो विश्वरूपाः॥३७॥

बुद्धीर्भवन्तीरुपजायमानाः। इह व इन्द्रो रमयतु गावः। पूषा स्था। अयुक्ष्मा वः प्रजया सः सृजामि। रायस्पोषेण बहुलाभवन्तीः। ऊर्ज पयः पिन्वमाना घृतं च।

जीवो जीवन्तीरुपवः सदेयम्। द्यौश्वेमं यज्ञं पृथिवी च सन्दुहाताम्। धाता सोमेन
सुह वातेन वायुः। यजमानायु द्रविणं दधातु॥३८॥

उथसं दुहन्ति कलशं चतुर्बिंलम्। इडाँ देवीं मधुमतीँ सुवर्विदम्। तदिन्द्राग्नी
जिन्वतँ सूनृतावत्। तद्यजमानममृतल्वे दधातु। कामधुक्षः प्रणो ब्रूहि। इन्द्राय
हविरिन्द्रियम्। अमूँ यस्याँ देवानाम्। मनुष्याणां पयो हितम्। बुहु दुग्धीन्द्राय
देवेभ्यः। हव्यमा प्यायतां पुनः॥३९॥

वृथ्सेभ्यो मनुष्यैभ्यः। पुनर्दृहाय कल्पताम्। यज्ञस्य सन्ततिरसि। यज्ञस्य
त्वा सन्ततिमनु सन्तनोमि। अदस्तमसि विष्णवे त्वा। यज्ञायापि दधाम्यहम्।
अद्विररिक्तेनु पात्रेण। याः पूताः परिशेरते। अयं पयुः सोमं कृत्वा। स्वां योनिमपि
गच्छतु॥४०॥

पर्णवल्कः पवित्रम्। सौम्यः सोमाद्वि निर्मितः। इमौ पर्ण च दर्भ च। देवानाँ
हव्यशोधनौ। प्रातर्वेषाय गोपाय। विष्णो हव्यँ हि रक्षसि। उभावुग्नी उपस्तृणते।

देवता उपर्वसन्तु मे। अहं ग्राम्यानुपं वसामि। मह्यं गोपतये पुशून्॥४१॥

आभृत इमं गृह्णामि पूर्वस्ताः पूर्वः परिगृह्णामि सभापाला इन्द्रज्येष्ठेभ्यु आदित्य ब्रतपते सुसमृतां मे सुह पुनातु गहि नो विश्वरूपा दधातु पुर्वगच्छतु पुशून् (याः पुरस्तांदिमामूर्जमिह प्रजा इह पुशवोऽयं पितृणामुग्निः।)॥ [४]

देवां देवेषु परांक्रमध्वम्। प्रथमा द्वितीयेषु। द्वितीयास्तृतीयेषु। त्रिरेकादशा इह मांडवत। इदं शकेयुं यदिदं करोमि। आत्मा करोत्वात्मनैः। इदं करिष्ये भेषजम्। इदं मे विश्वभेषजा। अश्वेनां प्रावतं युवम्। इदम् हृष्टं सेनांया अभीत्वर्यै॥४२॥

मुखमपोहामि। सूर्यं ज्योतिर्विभाहि। महुत इन्द्रियायां। आ प्यायतां घृतयोनिः। अग्निरहृव्याऽनुमन्यताम्। खमङ्गं त्वचंमङ्गं। सुरूपं त्वा वसुविदम्। पुशूनां तेजसा। अग्नये जुष्टमभिघारयामि। स्योनं ते सदनं करोमि॥४३॥

घृतस्य धारया सुशेवं कल्पयामि। तस्मिन्न्ध्मीदामृते प्रति तिष्ठ। ब्रीहीणां मेधसुमनस्यमानः। आर्द्रः प्रथम्भुवंनस्य गोपाः। शृत उथ्माति जनिता मतीनाम्। यस्त आत्मा पुशुषु प्रविष्टः। देवानां विष्ठामनु यो वित्स्थे। आत्मन्वान्ध्मोम

घृतवान् हि भूत्वा। देवान्गच्छ सुवर्विन्दु यजमानाय मह्यम्। इरा भूतिः पृथिव्यै
रसो मोक्षमीत्॥४४॥

देवाः पितरः पितरो देवाः। योऽहमस्मि स सन् यंजे। यस्यास्मि न तमन्तरेमि।
स्वं मं इष्टः स्वं दत्तम्। स्वं पूर्तः स्वः श्रान्तम्। स्वः हुतम्। तस्य मे ऽग्निरूपद्रष्टा।
वायुरूपश्रोता। आदित्योऽनुख्याता। घौः पिता॥४५॥

पृथिवी माता। प्रजापतिर्बन्धुः। य एवास्मि स सन् यंजे। मा भेर्मा संविक्था
मा त्वा हिंसिषम्। मा ते तेजोऽपि क्रमीत्। भूरतमुद्धरेमनुषिश्च। अवदानानि
ते प्रत्यवदास्यामि। नमस्ते अस्तु मा मा हिंसीः। यदवदानानि तेऽवद्यन्।
विलोमाकार्षमात्मनः॥४६॥

आज्येन प्रत्यनज्येनत्। तत्त आ प्यायतां पुनः। अज्यायो यवमात्रात्।
आव्याधात्कृत्यतामिदम्। मा रूपाम यज्ञस्य। शुद्धः स्विष्टमिदः हविः।
मनुना दृष्टां घृतपंदीम्। मित्रावरुणसमीरिताम्। दक्षिणार्धादसम्भिन्दन्।

अवद्याम्येकतोमुखाम्॥४७॥

इडे भागं जुषस्व नः। जिन्व गा जिन्वार्वतः। तस्या"स्ते भक्षिवाणः स्याम।
सुर्वात्मानः सुर्वगणाः। ब्रधु पिन्वस्व। ददतो मे मा क्षायि। कुर्वतो मे मोपदसत्।
दिशां कूप्तिरसि। दिशो मे कल्पन्ताम्। कल्पन्तां मे दिशः॥४८॥

दैर्वीश्च मानुषीश्च। अहोरात्रे मे कल्पेताम्। अर्धमासा मे कल्पन्ताम्। मासा मे
कल्पन्ताम्। क्रृतवौ मे कल्पन्ताम्। संवथ्सुरो मे कल्पताम्। कूप्तिरसि कल्पतां
मे। आशानां त्वाऽशापुलेभ्यः। चतुर्भ्यो अमृतेभ्यः। इदं भूतस्याध्यक्षेभ्यः॥४९॥

विधेम हृविषां वयम्। भजतां भागी भागम्। मा भागोऽभक्ता। निरभागं
भंजामः। अपस्थिन्व। ओषधीर्जिन्व। द्विपात्पाहि। चतुष्पादव। दिवो वृष्टिमेरय।
ब्राह्मणानामिदं हुविः॥५०॥

सोम्यानां सोमपीथिनाम्। निर्भक्तो ब्राह्मणः। नेहा ब्राह्मणस्यास्ति। समङ्गां
बुरुहिरहुविषां घृतेन। समादित्यैर्वसुभिः सं मुरुद्दिः। समिन्द्रेण विश्वेभिर्द्वेभिरङ्गाम्।

दिव्यं नभौ गच्छतु यथ्स्वाहा॑॥ इन्द्राणीवाविधुवा भूयासम्। अदितिरिव सुपुत्रा।
अस्थूरि त्वा॑ गारहपत्य॥५१॥

उपनिषदे सुप्रजास्त्वायां। सं पत्री पत्या॑ सुकृतेन गच्छताम्। यज्ञस्य युक्तौ
धुर्यावभूताम्। सञ्जानानौ विजहतमरातीः। दिवि ज्योतिरजरमा रभेताम्। दशते
तनुवौ यज्ञ यज्ञियाः। ताः प्रीणातु यजमानो घृतेन। नारिष्ठयोः प्रशिष्मीडमानः।
देवानां दैव्येऽपि यजमानोऽमृतोऽभूत्। यं वाँ देवा अकल्पयन्॥५२॥

ऊर्जो भागः शतक्रतू। एतद्वां तेन प्रीणानि। तेन तृप्यतमः हहौ। अहं देवानाऽ
सुकृतामस्मि लोके। ममेदमिष्टं न मिथुर्भवाति। अहं नारिष्ठावनु यजामि विद्वान्।
यदाभ्यामिन्द्रो अदधाद्वाग्धेयम्। अदारसृद्ववत देवसोम। अस्मिन् यज्ञे मरुतो
मृडता नः। मा नो विद्दुभिभामो अशस्तिः॥५३॥

मा नो विद्दुजना द्वेष्या॑ या। क्रृषुभं वाजिन॑ वृयम्। पूर्णमासं यजामहे। स
नो दोहताऽ सुवीर्यम्। रायस्पोषः सहस्रिणम्। प्राणायं सुराधसे। पूर्णमासाय-

स्वाहा॑॥ अ॒मा॒वा॒स्या॑ सु॒भगा॑ सु॒शेवा॑॥ धे॒नुरिंव॑ भूय॑ आ॒प्याय॑माना। सा नौ दोहता॑ सु॒वीर्यम्॑। राय॒स्पोष॑ सह॒स्त्रिणम्॑। अ॒पा॒नाय॑ सु॒राधंसे। अ॒मा॒वा॒स्या॑यै स्वाहा॑॥ अ॒भि स्तृ॒णीहि॑ परि॑ धे॒हि॑ वेदिम्॑। जा॒मिं मा हि॑सीरमुया॑ शयोना। होतृषद॑ना॑ हरिता॑ः सु॒वर्णा॑॥ नि॒ष्का इ॒मे यज॑मानस्य ब्र॑ध्ने॥५४॥

अ॒भीत्व॑र्यै करोमि क्रमीत्प्रिता॑ऽत्मनं एकुतो मुखां मे दिशोऽध्यक्षेभ्यो हुविगार॑हृपत्या कल्पय॑न्नशस्ति॑ः सा नौ दोहता॑ सु॒वीर्य॑ सु॒स च॥ [५]

परिस्तृणीत् परिधत्ताग्निम्। परिहितोऽग्निर्यज॑मानं भुनक्तु। अ॒पा॑ रस्॑ ओषधीना॑ सु॒वर्णः। नि॒ष्का इ॒मे यज॑मानस्य सन्तु कामुदुघा॑॥ अ॒मुत्रा॒मुष्मिल्लोके। भूपते॑ भुवनपते। मुहुतो भूतस्य॑ पते। ब्र॑ह्माण॑ त्वा वृणीमहे। अ॒हं भूपतिरु॑ भुवनपतिः। अ॒हं मंहुतो भूतस्य॑ पतिः॥५५॥

दे॒वेन॑ सवित्रा प्रसूत् आर्त्तिज्यं करिष्यामि। दे॒वं सवितरेतं त्वा॑ वृणते। बृह॒स्पति॑ दैव्यं ब्र॑ह्माणम्॑। तदुहं मनसे॑ प्र ब्र॑वीमि। मनौ गायत्रि॑यै। गा॒य॒त्री

त्रिष्ठुर्भैः। त्रिष्ठुजगत्यै। जगत्यनुष्ठुर्भैः। अनुष्ठुक्पङ्गै। पङ्किः प्रजापतये॥५६॥

प्रजापतिर्विश्वेभ्यो देवेभ्यः। विश्वे देवा बृहस्पतये। बृहस्पतिर्ब्रह्मणे। ब्रह्म भूर्भुवः सुवः। बृहस्पतिर्देवानां ब्रह्मा। अहं मनुष्याणाम्। बृहस्पते यज्ञं गौपाय। इदं तस्मै हर्म्यं करोमि। यो वौ देवाश्चरति ब्रह्मचर्यम्। मेधावी दिक्षु मनसा तपस्वी॥५७॥

अन्तर्दूतश्चरति मानुषीषु। चतुः शिखण्डा युवतिः सुपेशाः। घृतप्रतीका भुवनस्य मध्यै। मर्मज्यमाना महते सौभगाय। मह्यं धुक्ष्व यजमानाय कामान्। भूमिर्भूत्वा महिमानं पुपोष। ततो देवी वर्धयते पयांसि। यज्ञियां यज्ञं वि च यन्ति शं च। ओषधीरापं इह शक्तीश्च। यो मा हृदा मनसा यश्च वाचा॥५८॥

यो ब्रह्मणा कर्मणा द्वेष्टि देवाः। यः श्रुतेन हृदयेनेष्टुता च। तस्यैन्द्र वज्रेण शिरश्छिनद्धि। ऊर्णमृदु प्रथमानः स्योनम्। देवेभ्यो जुष्टः सदनाय बरहिः। सुवर्गे लोके यजमानः हि धेहि। मां नाकस्य पृष्ठे परमे व्योमन्। चतुः शिखण्डा युवतिः सुपेशाः। घृतप्रतीका वयुनानि वस्ते। साऽऽस्तीर्यमाणा महते सौभगाय॥५९॥

सा मैं धुक्ष्व यजमानायु कामान्। शिवा च मे शग्मा चैधि। स्योना च मे
सुषदा॑ चैधि। ऊर्जस्वती च मे पयस्वती चैधि। इष्मूर्ज मे पिन्वस्व। ब्रह्म तेजो॑ मे
पिन्वस्व। क्षत्रमोजो॑ मे पिन्वस्व। विशुं पुष्टि॑ मे पिन्वस्व। आयुरन्नाद्य॑ मे पिन्वस्व।
प्रजां पशून्मे॑ पिन्वस्व॥६०॥

अस्मिन् यज्ञ उप भूय इन्नु मैं। अविक्षोभाय परिधीं दधामि। धूर्ता धूरुणो॒
धरीयान्। अग्निर्द्वेषांसि॑ निरितो नुदातै। विच्छिन्निविधृतीभ्यां॑ सुपलान्।
जातान्नातृव्यान्॑ ये च जनिष्यमाणाः। विशो यन्नाभ्यां॑ विधमाम्येनान्। अहं॑
स्वानामुत्तमोऽसानि देवाः। विशो यन्ने नुदमाने अरातिम्। विश्वं॑ पाप्मानुममतिं॑
दुर्मरायुम्॥६१॥

सीदन्ती देवी सुकृतस्य लोके। धूर्ती॑ स्थो विधृती॑ स्वधृती। प्राणान्मयि॑
धारयतम्। प्रजां मयि॑ धारयतम्। पशून्मयि॑ धारयतम्। अयं प्रस्तुर उभयस्य
धूर्ता। धूर्ता प्रयजानामुतानूयजानाम्। स दाधार सुमिधौ॑ विश्वरूपाः। तस्मिन्न्युचो॑

अध्या सांदयामि। आ रोह पथो जुहु देवयानान्॥६२॥

यत्रर्घ्यः प्रथमजा ये पुराणाः। हिरण्यपक्षाऽजिरा सम्भृताङ्गा। वहांसि मा
सुकृतां यत्र लोकाः। अवाहं बाध उपभृतां सुपलान्। जातान्नातृव्यान् ये च
जनिष्यमाणाः। दोहै यज्ञः सुदुघामिव धेनुम्। अहमुत्तरो भूयासम्। अधरे
मथसुपलाः। यो मां वाचा मनसा दुर्मरायुः। हृदाऽरातीयादभिदासंदग्ने॥६३॥

इदमस्य चित्तमधरं ध्रुवायाः। अहमुत्तरो भूयासम्। अधरे मथसुपलाः।
ऋषभौऽसि शाकुरः। घृताचीनाः सूनुः। प्रियेण नाम्ना प्रिये सदसि सीद। स्योनो
मैं सीद सुषदः पृथिव्याम्। प्रथयि प्रजयो पशुभिः सुवर्गे लोके। दिवि सीद
पृथिव्यामन्तरिक्षे। अहमुत्तरो भूयासम्॥६४॥

अधरे मथसुपलाः। इयः स्थाली घृतस्य पूर्णा। अच्छिन्नपयाः शतधार उथः।
मारुतेन शर्मणा दैव्येन। यज्ञोऽसि सर्वतः श्रितः। सर्वतो मां भूतं भविष्यच्छ्रयताम्।
शतं मैं सन्त्वाशिषः। सुहस्रं मे सन्तु सूनृताः। इरावतीः पशुमर्तीः। प्रजापतिरसि

सुर्वतः श्रितः॥६५॥

सुर्वतो मां भूतं भविष्यच्छ्रीयताम्। शृतं मे सन्त्वाशिषेः। सहस्रं मे सन्तु सूनृताः।
इरावतीः पशुमर्तीः। इदमिन्द्रियममृतं वीर्यम्। अनेनेन्द्राय पशवोऽचिकिथ्सन्। तेन
देवा अवतोप माम्। इहेषमूर्जं यशः सहु ओजः सनेयम्। शृतं मर्ये श्रयताम्।
यत्पृथिवीमचरत्तत्प्रविष्टम्॥६६॥

येनासि श्वलमिन्द्रै प्रजापतिः। इदं तच्छुक्रं मधुं वाजिर्नीवत्। येनोपरिष्टादधिनोन्म
दधि मां धिनोतु। अयं वेदः पृथिवीमन्वविन्दत्। गुहा सृतीं गहने गह्वरेषु।
स विन्दतु यजमानाय लोकम्। अच्छिद्रं यज्ञं भूरिकर्मा करोतु। अयं यज्ञः
समसदद्विष्मान्। कृचा साम्ना यजुषा देवताभिः॥६७॥

तेन लोकान्ध्मूर्यवतो जयेमा। इन्द्रस्य सख्यममृतत्वमश्याम्। यो नः कर्नीय इह
कामयातौ। अस्मिन् यज्ञे यजमानाय मह्यम्। अपु तमिन्द्राग्नी भुवनानुदेताम्। अहं
प्रजां वीरवतीं विदेय। अग्ने वाजजित्। वाजं त्वा सरिष्यन्तम्। वाजं जेष्यन्तम्।

वाजिनं वाजजितम्॥६८॥

वाजजित्याये सं मर्जिर्मा। अग्निमन्त्रादमन्त्राद्याय। उपहूतो द्यौः पिता। उप मां द्यौः पिता ह्यताम्। अग्निराग्नीध्रात्। आयुषे वर्चसे। जीवात्वै पुण्याय। उपहूता पृथिवी माता। उप मां माता पृथिवी ह्यताम्। अग्निराग्नीध्रात्॥६९॥

आयुषे वर्चसे। जीवात्वै पुण्याय। मनो ज्योतिर्जुषतामाज्यम्। विच्छिन्नं यज्ञः समिमं देधातु। बृहस्पतिस्तनुतामिमं नः। विश्वे देवा इह मादयन्ताम्। यन्ते अग्ने आवृश्चामि। अहं वा क्षिपितश्चरन्। प्रजां च तस्य मूलं च। नीचैर्देवा निवृश्चत॥७०॥

अग्ने यो नोऽभिदासति। समानो यश्च निष्ठः। इधमस्येव प्रक्षायतः। मातस्योच्छेषि किञ्चन। यो मां द्वेष्टि जातवेदः। यं चाऽऽहं द्वेष्मि यश्च माम्। सर्वाङ्गस्तानंग्ने सन्देह। याऽश्चाहं द्वेष्मि ये च माम्। अग्ने वाजजित्। वाजं त्वा ससृवाऽसम्॥७१॥

वाजं जिग्निवाऽसमैः। वाजिनं वाजजितम्। वाजजित्यायै सम्मार्जिम्।
 अग्निमन्त्रादमन्त्राद्यांया। वेदिर्बुरुहिः शृतः हुविः। इध्मः परिधयः सुचः। आज्यं
 यज्ञ ऋचो यजुः। यज्याश्च वषद्वाराः। सं मे सन्ततयो नमन्ताम्। इध्मसन्नहने
 हुते॥७२॥

दिवः खीलोऽवतः। पृथिव्या अध्युत्थितः। तेनां सहस्रकाण्डेन। द्विषन्तः
 शोचयामसि। द्विषन्मे बुहु शोचतु। ओषधे मो अहः शुचम्। यज्ञ नमस्ते यज्ञ।
 नमो नमश्च ते यज्ञ। शिवेन मे सन्तिष्ठस्व। स्योनेन मे सन्तिष्ठस्व॥७३॥

सुभूतेन मे सन्तिष्ठस्व। ब्रह्मवर्चसेन मे सन्तिष्ठस्व। यज्ञस्यर्द्धिमनु सन्तिष्ठस्व।
 उपं ते यज्ञ नमः। उपं ते नमः। उपं ते नमः। त्रिष्फलीक्रियमाणानाम्। यो न्यज्ञो
 अवशिष्यते। रक्षसां भागधेयम्। आपस्तत्र वहतादितः॥७४॥

उलूखले मुसले यच्च शूर्पे। आशिश्लेषं दृषदि यत्कपाले। अवप्रुषो विप्रुषः
 संयजामि। विश्वे देवा हुविरिदं जुषन्ताम्। यज्ञे या विप्रुषः सन्ति बृहीः। अग्नौ

ताः सर्वाः स्विष्टाः सुहृता जुहोमि। उद्यन्नद्यमित्र महः। सुपला"न्मे अनीनशः।
दिवैनान् विद्युता जहि। निम्रोचन्नधरान्कृष्णि॥७५॥

उद्यन्नद्य वि नो भज। पिता पुत्रेभ्यो यथा॑। दीर्घयुत्वस्य हेशिषे। तस्य नो
देहि सूर्य। उद्यन्नद्य मित्रमहः। आरोहन्नुत्तरां दिवम्। हृद्रोगं मम सूर्य। हरिमाणं
च नाशय। शुकेषु मे हरिमाणम्। रोपणाकासु दध्मसि॥७६॥

अथो हारिद्रवेषु मे। हरिमाणं नि दध्मसि। उदंगादयमादित्यः। विश्वेन् सहसा
सुह। द्विषन्त् मम रन्धयन्। मो अहं द्विषतो रधम्। यो नः शपादशंपतः। यश्च
नः शपतः शपात्। उषाश्व तस्मै निम्रुक्तं। सर्वं पापं समूहताम्॥७७॥

यो नः सुपलो यो रणः। मर्तोऽभिदासति देवाः। इधमस्यैव प्रक्षायतः। मा
तस्योच्छेष्टि किञ्चन। अवसृष्टः परापता। शरो ब्रह्मसंशितः। गच्छाऽमित्रान्म
विंश। मैषां कञ्चनोच्छिषः॥७८॥

पतिः प्रजापतये तपुस्वी वृचा सौभग्य पशून्मै पिन्वस्व दुर्मग्न्युं दैव्यानान्नग्रेऽन्तरिक्षेऽहमुत्तरो भूयासं प्रजापतिरसि सर्वतः

क्षितः प्रविष्टं देवताभिर्जुजित् पृथिवी हृयताम् ग्रीष्माद्वश्वत समुवाः स॒ हुते स्योनेन मे सन्ति॑ष्ठस्वेतः कृषि॑ दध्मस्यूहताम् दौचं॥ [६]

सक्षेदं पश्य। विधर्तरिदं पश्य। नाकेदं पश्य। रुमति॑ः पनिष्ठा। क्रृतं वर्णिष्ठम्। अमृतायान्याहुः। सूर्यो॑ वरिष्ठो अक्षभिर्विभाति॑। अनु॑ द्यावापृथिवी॑ देवपुत्रे। दीक्षाऽसि॑ तपसो॑ योनिः। तपोऽसि॑ ब्रह्मणो॑ योनिः॥ ७९॥

ब्रह्मासि॑ क्षत्रस्य॑ योनिः। क्षत्रमस्यृतस्य॑ योनिः। क्रृतमसि॑ भूरा रंभे। श्रद्धां॑ मनसा। दीक्षां॑ तपसा। विश्वस्य॑ भुवनस्याधिपतीम्। सर्वे॑ कामा॑ यजमानस्य॑ सन्तु। वातं॑ प्राणं॑ मनसाऽन्वा रंभामहे। प्रजापतिं॑ यो भुवनस्य॑ गोपाः। स नौ॑ मृत्योन्नायतां॑ पात्व॑ हसः॥ ८०॥

ज्योग्जीवा॑ जरामशीमहि। इन्द्र॑ शाक्षर गायत्री॑ प्र पद्ये। तान्ते॑ युनजिम। इन्द्र॑ शाक्षर त्रिष्टुभुं॑ प्र पद्ये। तान्ते॑ युनजिम। इन्द्र॑ शाक्षर जगत्री॑ प्र पद्ये। तान्ते॑ युनजिम। इन्द्र॑ शाक्षरानुष्टुभुं॑ प्र पद्ये। तान्ते॑ युनजिम। इन्द्र॑ शाक्षर पुङ्किं॑ प्रपद्ये॥ ८१॥

तान्ते युनज्मि। आऽहं दीक्षामरुहमृतस्य पक्वीम्। गायत्रेण छन्दसा ब्रह्मणा च।
 कृतैः सूत्यैऽधायि। सूत्यमृतैऽधायि। कृतं च मे सूत्यं चाभूताम्। ज्योतिरभूवः
 सुवरगमम्। सुवर्गं लोकं नाकस्य पृष्ठम्। ब्रह्मस्य विष्टपंगमम्। पृथिवी
 दीक्षा॥८२॥

तयाऽग्निर्दीक्षयां दीक्षितः। ययाऽग्निर्दीक्षयां दीक्षितः। तया त्वा दीक्षयां
 दीक्षयामि। अन्तरिक्षं दीक्षा। तया वायुर्दीक्षयां दीक्षितः। यया वायुर्दीक्षयां
 दीक्षितः। तया त्वा दीक्षयां दीक्षयामि। घौर्दीक्षा। तयाऽऽदित्यो दीक्षयां दीक्षितः।
 ययाऽऽदित्यो दीक्षयां दीक्षितः॥८३॥

तया त्वा दीक्षयां दीक्षयामि। दिशो दीक्षा। तया चन्द्रमा दीक्षयां दीक्षितः।
 यया चन्द्रमा दीक्षयां दीक्षितः। तया त्वा दीक्षयां दीक्षयामि। आपो दीक्षा। तया
 वरुणो राजा दीक्षयां दीक्षितः। यया वरुणो राजा दीक्षयां दीक्षितः। तया त्वा
 दीक्षयां दीक्षयामि। ओषधयो दीक्षा॥८४॥

तया सोमो राजा दीक्षयां दीक्षितः। यया सोमो राजा दीक्षयां दीक्षितः।

तया॑ त्वा दीक्षया॑ दीक्षयामि। वाग्दीक्षा। तया॑ प्राणो दीक्षया॑ दीक्षितः। यया॑ प्राणो दीक्षया॑ दीक्षितः। तया॑ त्वा दीक्षया॑ दीक्षयामि। पृथिवी त्वा॑ दीक्षमाणुमनु॑ दीक्षताम्। अन्तरिक्षं त्वा॑ दीक्षमाणुमनु॑ दीक्षताम्। घौस्त्वा॑ दीक्षमाणुमनु॑ दीक्षताम्॥८५॥

दिशस्त्वा॑ दीक्षमाणुमनु॑ दीक्षन्ताम्। आपस्त्वा॑ दीक्षमाणुमनु॑ दीक्षन्ताम्। ओषधयस्त्वा॑ दीक्षमाणुमनु॑ दीक्षन्ताम्। वाक्का दीक्षमाणुमनु॑ दीक्षताम्। ऋचस्त्वा॑ दीक्षमाणुमनु॑ दीक्षन्ताम्। सामानि त्वा॑ दीक्षमाणुमनु॑ दीक्षन्ताम्। यजू॑षि त्वा॑ दीक्षमाणुमनु॑ दीक्षन्ताम्। अहश्च रात्रिश्च। कृषिश्च वृष्टिश्च। त्विषिश्चापचितिश्च॥८६॥

आपश्चौषधयश्च। ऊर्क्ष सूनृता॑ च। तास्त्वा॑ दीक्षमाणुमनु॑ दीक्षन्ताम्। स्वे दक्षे दक्षपितेह सौदा॑ देवाना॑ सुम्नो मंहते रणाय। स्वासस्थस्तनुवा॑ संविशस्व। पितेवैधि सूनवु॑ आ सुशेवः। शिवो मा॑ शिवमा विश। सुत्यं मे आत्मा। श्रुद्धा॑ मेऽक्षितिः॥८७॥

तपो॑ मे प्रतिष्ठा। सुवितृप्रसूता॑ मा॑ दिशो॑ दीक्षयन्तु। सुत्यमस्मि। अहं त्वदस्मि॑

मदौसि त्वमेतत्। ममांसि योनिस्तव् योनिरस्मि। ममैव सन्वहं हुव्यान्यग्ने। पुत्रः
पित्रे लोककृञ्जातवेदः। आजुह्वानः सुप्रतीकः पुरस्तात्। अग्ने स्वां योनिमा सीद
साध्या। अस्मिन्थस्थे अध्युत्तरस्मिन्॥८८॥

विश्वे देवा यजमानश्च सीदत। एकमिषे विष्णुस्त्वाऽन्वेतु। द्वे ऊर्जे विष्णुस्त्वा-
ऽन्वेतु। त्रीणि ब्रताय विष्णुस्त्वाऽन्वेतु। चत्वारि मायौभवाय विष्णुस्त्वाऽन्वेतु। पञ्च
पशुभ्यो विष्णुस्त्वाऽन्वेतु। षड्यस्पोषाय विष्णुस्त्वाऽन्वेतु। सुस सुसभ्यो होत्राभ्यो
विष्णुस्त्वाऽन्वेतु। सखायः सुसपंदा अभूमा। सुख्यं तै गमेयम्॥८९॥

सुख्यात्ते मा यौषम्। सुख्यान्मे मा यौष्ठाः। साऽसि सुब्रह्मण्ये। तस्याऽस्ते पृथिवी
पादः। साऽसि सुब्रह्मण्ये। तस्याऽस्ते इन्तरिक्षं पादः। साऽसि सुब्रह्मण्ये। तस्याऽस्ते
द्यौः पादः। साऽसि सुब्रह्मण्ये। तस्याऽस्ते दिशः पादः॥९०॥

पुरोरजास्ते पञ्चमः पादः। सा न इष्मूर्ज धुक्ष्व। तेज इन्द्रियम्।
ब्रह्मवर्चसमन्नाद्यम्। वि मिमे त्वा पयस्वतीम्। देवानां धेनुः सुदुघामनपस्फुरन्तीम्।

इन्द्रः सोमं पिबतु। क्षेमो अस्तु नः। इमान्नराः कृणुत् वेदिमेत्या। वसुमतीः
रुद्रवंतीमादित्यवंतीम्॥११॥

वर्ष्मन्दिवः। नाभां पृथिव्याः। यथाऽयं यजमानो न रिष्येत्। देवस्य सवितुः सुवे।
चतुः शिखण्डा युवतिः सुपेशाः। घृतप्रतीका भुवनस्य मध्यै। तस्याऽ सुपर्णाविधि
यौ निविष्टौ। तयोर्देवानामधिं भागधेयम्। अप जन्यं भुयं नुद। अपं चक्राणि वर्तय।
गृहः सोमस्य गच्छतम्। न वा उ वेतन्म्रियसे न रिष्यसि। देवाऽ इदैषि पृथिभिः
सुगेभिः। यत्र यन्ति सुकृतो नापि दुष्कृतः। तत्र त्वा देवः सविता दंधातु॥१२॥

ब्रह्मणो योनिरहंसः पङ्कि प्रपद्ये दीक्षा ययाऽदित्यो दीक्षितस्तया त्वा दीक्षयां दीक्षयाम्योपधयो दीक्षा द्यौस्त्वा
दीक्षमाणमनु दीक्षतामपचितिश्वाक्षितिरुत्तरस्मिन्नामेयं दिशः पादं आदित्यवंतो वर्तय पञ्च च॥ [७]

यदस्य पारे रजसः। शुक्रं ज्योतिरजायत। तत्रः परषुदति द्विषः। अग्ने वैश्वानर्
स्वाहाौ। यस्माद्दीषाऽवाशिष्ठाः। ततो नो अभयं कृधि। प्रजाभ्यः सर्वाभ्यो मृड।
नमो रुद्रायं मीढुषेऽ। यस्माद्दीषा न्यषदः। ततो नो अभयं कृधि॥१३॥

प्रजाभ्यः सर्वाभ्यो मृडा। नमो रुद्राय भीदुषे॥ उदुस्त्र तिष्ठ प्रति तिष्ठ मारिषः।
 मेमं यज्ञं यज्ञमानं च रीरिषः। सुवर्गे लोके यज्ञमानः हि धेहि। शन्त्र एधि द्विपदे
 शं चतुष्पदे। यस्माद्दीषाऽवैपिष्ठाः पलायिष्ठाः सुमज्जास्थाः। ततो नो अभयं कृधि।
 प्रजाभ्यः सर्वाभ्यो मृडा। नमो रुद्राय भीदुषे॥ १४॥

य इदमकं। तस्मै नमः। तस्मै स्वाहा॥ न वा उवेतन्नियसे। आशानां त्वा विश्वा
 आशाः। यज्ञस्य हि स्थ कृत्वियौ। इन्द्रांग्नी चेतनस्य च। हुताहुतस्य तृप्यतम्।
 अहुतस्य हुतस्य च। हुतस्य चाहुतस्य च। अहुतस्य हुतस्य च। इन्द्रांग्नी अस्य
 सोमस्य। वीतं पिबतं जुषेथाम्। मा यज्ञमानं तमो विदत्। मर्त्विजो मो इमाः
 प्रजाः। मा यः सोममिमं पिबात्। सः सृष्टमुभयं कृतम्॥ १५॥

कृषि भीदुषेऽहुतस्य च सुम च॥

[८]

अनागसस्त्वा वयम्। इन्द्रेण प्रेषिता उप। वायुष्टे अस्त्वशभूः। मित्रस्ते
 अस्त्वशभूः। वरुणस्ते अस्त्वशभूः। अपाङ्ग्न्या कृतस्य गर्भाः। भुवनस्य

गोपाः श्येनां अतिथयः। पर्वतानां ककुभः प्रयुतौ नपातारः। वृग्मुनेन्द्रङ् ह्यत।
घोषेणार्मीवाङ् श्नातयत॥१६॥

युक्ताः स्थं वहता। देवा ग्रावाण् इन्दुरिन्द्र इत्यवादिषुः। एन्द्रमचुच्यवुः परमस्याः
परावतः। आऽस्माधस्थात्। ओरोरन्तरिक्षात्। आ सुभूतमसुषवुः। ब्रह्मवर्चसं
म् आसुषवुः। सुमुरे रक्षाङ्स्यवधिषुः। अपहतं ब्रह्मज्यस्य। वाक्तं त्वा मनश्च
श्रीणीताम्॥१७॥

प्राणश्चं त्वाऽपानश्चं श्रीणीताम्। चक्षुश्च त्वा श्रोत्रं च श्रीणीताम्। दक्षश्चत्वा बलं
च श्रीणीताम्। औजश्च त्वा सहश्च श्रीणीताम्। आयुश्च त्वाऽजरा चं श्रीणीताम्।
आत्मा चं त्वा तुनूश्चं श्रीणीताम्। शृतोऽसि शृतं कृतः। शृतायं त्वा शृतेभ्यस्त्वा।
यमिन्द्रमाहुर्वरुणं यमाहुः। यं मित्रमाहुर्यमुं सुत्यमाहुः॥१८॥

यो देवानां देवतमस्तपोजाः। तस्मै त्वा तेभ्यस्त्वा। मयि त्यदिन्द्रियं मुहत्। मयि
दक्षो मयि क्रतुः। मयि धायि सुवीर्यम्। त्रिशुंगघर्मो वि भांतु मे। आकूत्या मनसा

सुहा विराजा ज्योतिषा सुहा यज्ञेन पर्यसा सुहा तस्य दोहमशीमहि॥११॥

तस्य सुम्रमशीमहि। तस्य भुक्षमशीमहि। वाग्जुषाणा सोमस्य तृप्यतु। मित्रो
जनान्प्र स मित्र। यस्मान्न जातः परौ अन्यो अस्ति। य आविवेश भुवनानि
विश्वां। प्रजापतिः प्रजयो संविदानः। त्रीणि ज्योतीँषि सचते स षोडशी। एष
ब्रह्मा य कृत्वियः। इन्द्रो नामं श्रुतो गुणे॥१००॥

प्रते महे विदथे शःसिषुः हरी। य कृत्वियः प्रते वन्वे। वनुषो हर्यतं
मदम्। इन्द्रो नामं घृतं नयः। हरिभिश्चारु सेचते। श्रुतो गुण आत्मा विशन्तु।
हरिवर्पसुङ्गिरः। इन्द्राधिपतेऽधिपतिस्त्वं देवानांमसि। अधिपतिं माम्। आयुष्मन्तं
वर्चस्वन्तं मनुष्येषु कुरु॥१०१॥

इन्द्रश्च सुम्राङ्गुणश्च राजा। तौ ते भुक्षं चक्रतुरग्रं एतम्। तयोरनुभुक्षं भेक्षयामि।
वाग्जुषाणा सोमस्य तृप्यतु। प्रजापतिर्विश्वकर्मा। तस्य मनो देवं यज्ञेन राध्यासम्।
अर्थेणा अस्य जहितः। अवसानपतेऽवसानं मे विन्द। नमो रुद्राय वास्तोष्पतये।

आयंने विद्रवणे॥१०२॥

उद्याने यत्परायणे। आवर्तने विवर्तने। यो गोपायति तः हुवे।
यान्यपामित्यान्यप्रतीक्षान्यस्मिं। यमस्य बलिना चरामि। इहैव सन्तः प्रति-
तद्यातयामः। जीवा जीवेभ्यो नि हराम एनत्। अनृणा अस्मिन्ननृणाः परस्मिन्।
तृतीये लोके अनृणाः स्याम। ये देवयानां उत पितृयाणाः॥१०३॥

सर्वान्पथो अनृणा आक्षीयेम। इदमूनु श्रेयोऽवसानुमा गन्मा। शिवे न-
द्यावापृथिवी उभे इमे। गोमद्धनवदश्ववदूर्जस्वत्। सुवीरां वीरैरनु सञ्चरेम। अर्कः
पवित्रः रजसो विमानः। पुनाति देवानां भुवनानि विश्वां। द्यावापृथिवी पर्यसा-
संविदाने। घृतं दुहाते अमृतं प्रपीने। पवित्रमर्को रजसो विमानः। पुनाति देवानां
भुवनानि विश्वां। सुवर्ज्योतिर्यशो महत्। अशीमहि गाधमुत प्रतिष्ठाम्॥१०४॥

चातयत् श्रीणीताः सुत्यमाहरशीमहि गणे कुरु विद्रवणे पितृयाणां अर्को रजसो विमानस्त्रीणि च॥——————[९]

उदस्ताम्पसीर्थसविता मित्रो अर्यमा। सर्वानुमित्रानवधीद्युगेन। बृहन्तं

मामंकरद्वीरवन्तम्। रथन्तरे श्रयस्व स्वाहा पृथिव्याम्। वामदेव्ये श्रयस्व
स्वाहाऽन्तरिक्षे। बृहति श्रयस्व स्वाहा दिवि। बृहता त्वोपस्तभ्नोमि। आ त्वा ददे
यशसे वीर्याय च। अस्मास्वधिया यूयं दधाथेन्द्रियं पर्यः। यस्ते द्रुपसो यस्ते
उदरूपः॥१०५॥

दैव्यः केतुर्विश्वं भुवनमाविवेशो। स नः पाह्यरिष्टै स्वाहाौ। अनु मा सर्वे
यज्ञोऽयमेतु। विश्वे देवा मरुतः सामार्कः। आप्रियशछन्दांसि निविदो यजूःषि।
अस्यै पृथिव्यै यद्यज्ञियम्। प्रजापतेर्वर्तनिमनु वर्तस्व। अनुवीरेरनु राध्याम् गोभिः।
अन्वश्वैरनु सर्वेरु पुष्टैः। अनु प्रजयाऽन्विन्द्रियेण॥१०६॥

देवा नो यज्ञमृजुधा नयन्तु। प्रतिक्षत्रे प्रति तिष्ठामि राष्ट्रे। प्रत्यश्वेषु प्रति
तिष्ठामि गोषु। प्रति प्रजायां प्रति तिष्ठामि भव्यै। विश्वमन्याऽभिं वावृधे।
तदन्यस्यामधिंश्रितम्। दिवे च विश्वकर्मणे। पृथिव्यै चाकरं नमः। अस्कान्द्यौ
पृथिवीम्। अस्कानृषभो युवागाः॥१०७॥

स्कुन्नेमा विश्वा भुवना। स्कुन्नो यज्ञः प्र जनयतु। अस्कुन्नजनि प्राजनि। आ
स्कुन्नाज्ञायते वृषां। स्कुन्नात्प्र जनिषीमहि। ये देवा येषामिदं भागधेयं बभूव। येषां
प्रयाजा उतानूयाजाः। इन्द्रज्येष्ठेभ्यो वरुणराजभ्यः। अग्निहोतृभ्यो देवेभ्यः स्वाहा॥
उत त्या नो दिवा मृतिः॥१०८॥

अदितिरूत्या गमत्। सा शन्ताची मयस्करत्। अप स्त्रिधः। उत त्या
दैव्यां भिषजां। शन्तस्करतो अश्विनां। यूयातामस्मद्रपः। अप स्त्रिधः।
शमग्निरग्निभिस्करत्। शन्तस्तपतु सूर्यः। शं वातो वात्वरुपाः॥१०९॥

अप स्त्रिधः। तदित्पदं न विचिकेत विद्वान्। यन्मृतः पुनरप्येति जीवान्।
त्रिवृद्यद्वृवनस्य रथवृत्। जीवो गर्भो न मृतः स जीवात्। प्रत्यस्मै पिरीषते। विश्वानि
विदुषे भर। अरङ्गमाय जग्मवे। अपश्वाहृष्णने नरैः। इन्दुरिन्दुमवांगात्। इन्दोरिन्द्रो-
ऽपात्। तस्य त इन्दविन्दपीतस्य मधुमतः। उपहूतस्योपहूतो भक्षयामि॥११०॥

उद्दरुप इन्द्रियेण गा मतिरुपा अंगत्रीणि च॥—————— [१०]

ब्रह्मं प्रतिष्ठा मनसो ब्रह्मं वाचः। ब्रह्मं युज्ञानाऽ हुविषामाज्यस्य। अतिरिक्तं कर्मणो यच्च हीनम्। युज्ञः पर्वाणि प्रतिरक्षेति कुल्पयन्। स्वाहांकृताऽऽहुतिरेतु देवान्। आश्रावितमत्याश्रावितम्। वषद्वृतमत्यनूकं च युज्ञे। अतिरिक्तं कर्मणो यच्च हीनम्। युज्ञः पर्वाणि प्रतिरक्षेति कुल्पयन्। स्वाहांकृताऽऽहुतिरेतु देवान्॥१११॥

यद्वौ देवा अतिपादयानि। वाचा चित्रयतं देवहेडनम्। अरायो अस्माऽ अभिदुच्छुनायते। अन्यत्रास्मन्मरुतस्तन्निधेतन। तुतं म आपस्तदुतायते पुनः। स्वादिष्ठा धीतिरुचथाय शस्यते। अयः समुद्र उत विश्वभेषजः। स्वाहांकृतस्य समुत्प्रातर्भुवः। उद्वयं तमसुस्पर्शि। उदुत्यं चित्रम्॥११२॥

इमं मै वरुणं तत्वां यामि। त्वन्नो अग्ने स त्वन्नो अग्ने। त्वमग्ने अयासि प्रजापते। इमं जीवेभ्यः परिधिं दधामि। मैषान्तुगादपरो अर्धमेतम्। शतं जीवन्तु शरदः पुरुचीः। तिरो मृत्युं दधतां पर्वतेन। इष्टेभ्यः स्वाहा वषडनिष्टेभ्यः स्वाहा। भेषजं दुरिष्टै स्वाहा निष्कृत्यै स्वाहा। दौराध्यै स्वाहा दैर्वीभ्यस्तनूभ्यः स्वाहा॥११३॥

ऋच्छै स्वाहा समृच्छै स्वाहाौ। यत इन्द्र भयोमहे। ततो नो अभेयं कृधि।
 मध्यवच्छुग्धि तव तन्न ऊतयै। वि द्विषो वि मृधो जहि। स्वस्तिदा विशस्पतिः।
 वृत्रहा वि मृधो वृशी। वृषेन्द्रः पुर एतु नः। स्वस्तिदा अभयङ्करः। आभिर्गुर्भिर्यदतो
 न ऊनम्॥११४॥

आप्यायय हरिवो वर्धमानः। यदा स्तोतृभ्यो महि गोत्रा रुजासि। भूयिष्ठभाजो
 अधे ते स्याम। अनाज्ञातं यदाज्ञातम्। यज्ञस्य क्रियते मिथुं। अग्ने तदस्य कल्पय।
 त्वं हि वेत्थं यथातुथम्। पुरुषसम्मितो यज्ञः। यज्ञः पुरुषसम्मितः। अग्ने तदस्य
 कल्पय। त्वं हि वेत्थं यथातुथम्। यत्पाकत्रा मनसा दीनदक्षाना। यज्ञस्य मन्वते
 मर्तसः। अग्निष्ठोताौ क्रतुविद्विजानन्। यजिष्ठो देवा॑ क्रतुशो यजाति॥११५॥

देवांश्चित्रं तनूभ्यः स्वाहोनं पुरुषसम्मितोऽग्ने तदस्य कल्पय पञ्च च। [११]

यदेवा देवहेडनम्। देवांसश्चकृमा वयम्। आदित्यास्तस्मान्मा मुश्रता। क्रतस्यर्तन-
 मामुता। देवो जीवनकाम्या यत्। वाचाऽनृतमूदिमा। अग्निर्मा तस्मादेनसः।

गारहैपत्यः प्रमुच्चतु। दुरिता यानि चकृमा करोतु मामनेनसम्॥११६॥

ऋतेन द्यावापृथिवी। ऋतेन त्वं सरस्वति। ऋतान्मा मुच्चताऽहसः।
यदन्यकृतमारिम। सजातशऽसादुत वा जामिशऽसात्। ज्यायसः शऽसादुत वा
कर्नीयसः। अनाज्ञातं देवकृतं यदेनः। तस्मात्त्वमस्माआतवेदो मुमुग्धि। यद्वाचा
यन्मनसा। बाहुभ्यांमूरुभ्यांमष्टीवन्ध्याम्॥११७॥

शिशजैर्यदनृतं चकृमा वयम्। अग्निर्मा तस्मादेनसः। यद्वस्ताभ्यां
चकर किल्बिषाणि। अक्षाणां वृग्नुमुपजिग्निमानः। दूरेष्या च राष्ट्रभृच्च।
तान्यफ्सरसावनुदत्तामृणानि। अर्दीव्यनृण यद्वहं चकार। यद्वादस्यन्थसञ्जगारा
जनेभ्यः। अग्निर्मा तस्मादेनसः। यन्मयि माता गर्भे सुति॥११८॥

एनश्चकार यत्प्रिता। अग्निर्मा तस्मादेनसः। यदा पिपेष मातरं पितरम्। पुत्रः
प्रमुदितो धयन्। अहिऽसितौ पितरौ मया तत्। तदेष्व अनृणो भवामि। यदन्तरिक्षं
पृथिवीमुत द्याम्। यन्मातरं पितरं वा जिहिऽसिम। अग्निर्मा तस्मादेनसः। यदाशसा।

निशसा यत्पराशसा॥ ११९॥

यदेनश्चकृमा नूतनं यत्पुराणम्। अग्निर्मा तस्मादेनसः। अतिं क्रामामि दुरितं
यदेनः। जहामि रिप्रं परमे सुधस्थैः। यत्र यन्ति सुकृतो नापि दुष्कृतः। तमा
रोहामि सुकृतां नु लोकम्। त्रिते देवा अमृजतैतदेनः। त्रित पृतन्मनुष्येषु मामृजे।
ततो मा यदि किञ्चिदानुशो। अग्निर्मा तस्मादेनसः॥ १२०॥

गारहपत्यः प्रमुञ्चतु। दुरिता यानि चकृमा। करोतु मामनेनसम्। दिवि जाता
अप्सु जाताः। या जाता ओषधीभ्यः। अथो या अग्निजा आपः। ता नः शुन्धन्तु
शुन्धनीः। यदापो नक्त दुरितं चराम। यद्वा दिवा नूतनं यत्पुराणम्। हिरण्यवर्णस्तत्
उत्पुनीत नः। इमं मै वरुणं तत्वा यामि। त्वन्नो अग्ने स त्वन्नो अग्ने। त्वमग्ने
अयासि॥ १२१॥

अनेनसमष्टिकद्या॑ सुति पराशसाऽऽनशोऽग्निर्मा तस्मादेनसः पुनीत नस्त्रिणि च (यदैवा देवा कृतेन सजातशः साद्यद्वाचा
यद्वस्ताभ्युमर्दीव्यु यन्मयि माता यदा पिपेषु यदन्तरिक्षं यदाशसाऽति क्रामामि त्रिते देवा दिवि जाता अप्सु जाता यदापे
इमं मै वरुणं तत्वा यामि त्वन्नो अग्ने स त्वन्नो अग्ने त्वमग्ने अयासि)॥—————[१२]

यत्ते ग्राव्यां चिच्छिदुः सौम राजन्। प्रियाण्यज्ञानि स्वधिंता परुःषि।
 तथसन्धृथ्स्वाज्यैनोत वर्धयस्व। अनागसो अधुमिथ्सङ्क्षयेम। यत्ते ग्रावा बहुच्युतो
 अचुच्यवुः। नरो यत्ते दुदुहुर्दक्षिणेन। तत्त आप्यायतां तत्तै। निष्ठायतां देव सोम।
 यत्ते त्वचं बिभिदुर्यच्च योनिम्। यदास्थानात्प्रच्युतो वेनसि त्मना॥१२२॥

त्वया तथसोम गुप्तमस्तु नः। सा नः सन्धासत्परमे व्योमन्। अहच्छरीरं पयसा
 समेत्य। अन्योन्यो भवति वर्णं अस्य। तस्मिन्वयमुपहूतास्तवं स्मः। आ नौ भज्
 सदासि विश्वरूपे। नृचक्षाः सोमं उत शुश्रुगस्तु। मा नो वि हासीद्विर आवृणनः।
 अनांगास्तुनुवो वावृधानः। आ नौ रूपं वहतु जायमानः॥१२३॥

उपं क्षरन्ति जुह्वो घृतेन। प्रियाण्यज्ञानि तवं वर्धयन्तीः। तस्मै ते सोम नम्
 इद्वषद्व। उपं मा राजन्थसुकृते ह्वयस्व। सं प्राणापानाभ्याः समु चक्षुषा त्वम्। सङ्ग
 श्रोत्रेण गच्छस्व सोम राजन्। यत्त आस्थितः शमु तत्ते अस्तु। जानीतान्नः सङ्गमने
 पथीनाम्। एतं जानीतात्परमे व्योमन्। वृकाः सधस्था विद रूपमस्य॥१२४॥

यदागच्छा॑त्पथि॒भिर्देव्यानैः। इष्टापूर्ते कृणुतादा॒विरस्मै। अरिष्ठो राजन्नगदः
 परेहि। नमस्ते अस्तु चक्षसे रघूयते। नाकुमारोह सुह यजमानेन। सूर्य
 गच्छतात्परमे व्योमन्। अभूद्देवः सविता वन्द्योनु नः। इदानीमह उपवाच्यो
 नृभिः। वि यो रत्ना भजति मानवेभ्यः। श्रेष्ठं नो अत्र द्रविणं यथा दधत्।
 उपं नो मित्रावरुणाविहावतम्। अन्वादीध्याथामिह नः सखाया। आदित्यानां
 प्रसिद्धिरहेतिः। उग्रा शतापाष्ठा घविषा परिणो वृणकु। आप्यायस्व सन्ते॥१२५॥

तना जायमानोऽस्य दधत्पञ्च च॥ [१३]

यद्दिदीक्षे मनसा यच्च वाचा। यद्वा॑ प्राणैश्चक्षुषा यच्च श्रोत्रैण। यद्रेतसा
 मिथुनेनाप्यात्मनाँ। अन्धो लोका दीधिरे तेज इन्द्रियम्। शुक्रा दीक्षाये तपसो
 विमोचनीः। आपो विमोक्षीर्मयि तेज इन्द्रियम्। यदृचा साम्ना यजुषा। पशुनां
 चर्मन् हविषा दिदीक्षे। यच्छन्दोभिरोषधीभिर्वनस्पतौ। अन्धो लोका दीधिरे तेज
 इन्द्रियम्॥१२६॥

शुक्रा दीक्षायै तपसो विमोचनीः। आपो विमोक्षीर्मयि तेजं इन्द्रियम्। येन ब्रह्म
येन क्षत्रम्। येनैन्द्राग्नी प्रजापतिः सोमो वरुणो येन राजा॑॥ विश्वे देवा ऋषयो येन
प्राणाः। अञ्ज्यो लोका दंधिरे तेजं इन्द्रियम्। शुक्रा दीक्षायै तपसो विमोचनीः।
आपो विमोक्षीर्मयि तेजं इन्द्रियम्। अपां पुष्पमस्योषधीनाऽ रसः। सोमस्य प्रियं
धाम्॥१२७॥

अग्नेः प्रियतमऽ हृविः स्वाहा॑॥ अपां पुष्पमस्योषधीनाऽ रसः। सोमस्य प्रियं
धाम्। इन्द्रस्य प्रियतमऽ हृविः स्वाहा॑॥ अपां पुष्पमस्योषधीनाऽ रसः। सोमस्य
प्रियं धाम्। विश्वेषां देवानां प्रियतमऽ हृविः स्वाहा॑॥ वृयऽ सौम ब्रुते तवं।
मनस्तुनूषु पिप्रतः। प्रजावन्तो अशीमहि॥१२८॥

देवेभ्यः पितृभ्यः स्वाहा॑॥ सोम्येभ्यः पितृभ्यः स्वाहा॑॥ कव्येभ्यः पितृभ्यः स्वाहा॑॥
देवास इह मांदयध्वम्। सोम्यास इह मांदयध्वम्। कव्यास इह मांदयध्वम्।
अनन्तरिताः पितरः सोम्याः सोमपीथात्। अपैतु मृत्युरमृतं न आगन्। वैवस्वतो

नो अभेयं कृणोतु। पूर्ण वनुस्पतेरिव॥१२९॥

अभि नः शीयता॒ रुयिः। सचतां नः शचीपतिः। परं मृत्यो अनु परेहि
पन्थांम्। यस्ते स्व इतरो देवयानात्। चक्षुष्मते शृण्वते तैः ब्रवीमि। मा नः प्रजा॒
रीरिषो मोत वीरान्। इदमूनु श्रेयोवसानुमागन्म। यद्गोजिष्ठनुजिदश्वजिद्यत्। पूर्ण
वनुस्पतेरिव। अभि नः शीयता॒ रुयिः। सचतां नः शचीपतिः॥१३०॥

वनुस्पतावृद्धो लोका दधिरे तेज इन्द्रियं धामशीमहीवाभिनः शीयता॒ रुयिरेकं च॥ [१४]

सर्वानु यद्विष्णेनु वि वै या: पुरस्तादेवा देवेषु परिस्तृणीतु सक्षेदं यदस्य पारेऽनागसु उदस्ताम्पसीद्वृह्णं प्रतिष्ठा
यद्वैवा यत्ते ग्रावणा यद्विदीक्षे चतुर्दशा॥१४॥

सर्वान्भूतिमेव यामेवाप्स्वाहुति ब्रतानां पर्णवल्कः सोम्यानामुस्मिन् यज्ञेऽग्ने यो नो ज्योग्जीवाः पुरोरजाः प्रतेमहे ब्रह्म
प्रतिष्ठा गारहंपत्यस्त्रिःशदुत्तरशुतम्॥१३०॥

सर्वाञ्छचीपतिः॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णायजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके सप्तमः प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ अष्टमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके अष्टमः प्रपाठकः ॥

सा॒ङ्ग॒हृण्येष्या॑ यजते। इ॒मा॒ञ्जुनता॒ः सङ्ग॒ह्नानीति॑। द्वा॒दशारती॑ रश॒ना भंवति॑।
द्वा॒दश मा॒सा॑ः संवथ्सुरः। संवथ्सुरमेवा॑ रुन्धे। मौञ्जी॑ भंवति॑। ऊर्ज्वै॑ मुञ्जाँ॑ः।
ऊर्जमेवा॑ रुन्धे। चित्रा॑ नक्षत्रं भवति॑। चित्रं॑ वा॑ ए॒तत्कर्म ॥१॥

यद॑श्वमेधः समृद्धै॑। पुण्यनाम॑ देव॑यज्ञनमध्यवस्थ्यति॑। पुण्यमेव॑ तेन॑ कीर्तिमभि॑
जयति॑। अपदारीनृत्विजः॑ समाव॑हन्त्या॑ सुब्रह्मण्यायाँ॑। सुवर्गस्य॑ लोकस्य॑ समष्टै॑।
केशश्मश्रु॑ वंपते। नखानि॑ नि॑ कृन्तते। दुतो॑ धावते। स्नाति॑। अहतुं॑ वासः॑ परिधत्ते।
पाप्मनोऽपंहत्यै॑। वाच॑ यत्वोप॑ वसति॑। सुवर्गस्य॑ लोकस्य॑ गुह्यै॑। रात्रिं॑ जागरयन्त
आसते। सुवर्गस्य॑ लोकस्य॑ समष्टै॑॥२॥

कर्म॑ धत्ते॑ पश्च च॥

[१]

चतुष्टय्य॑ आपो॑ भवन्ति॑। चतुः॑ शफो॑ वा॑ अश्वः॑ प्राजापत्यः॑ समृद्धै॑। ता॑ दिग्भ्यः॑

सुमाभृता भवन्ति। दिक्षु वा आपः। अन्नं वा आपः। अन्नो वा अन्नं जायते। यदेवान्नोऽन्नं जायते। तदवं रुन्धे। तासु ब्रह्मौदनं पंचति। रेतं एव तद्वधाति॥३॥

चतुः शरावो भवति। दिक्षवैव प्रति तिष्ठति। उभयतोरुक्मौ भवतः। उभयते एवास्मिन्नुचं दधाति। उद्धरति शृतत्वाय। सर्पिष्वाभवति मेध्यत्वाय। चत्वारं आरपेयाः प्राशन्नन्ति। दिशामेव ज्योतिंषि जुहोति। चत्वारि हिरण्यानि ददाति। दिशामेव ज्योतीङ्ग्यवं रुन्धे॥४॥

यदाज्यमुच्छिष्यते। तस्मिन्नशनान्युनत्ति। प्रजापतिर्वा औदनः। रेत आज्यम्। यदाज्ये रशनान्युनत्ति। प्रजापतिमेव रेतसा समर्धयति। दर्भमर्यो रशना भवति। बुहु वा एष कुचरो मेध्यमुपंगच्छति। यदश्वः। पवित्रं वै दर्भाः॥५॥

यद्वर्भमर्यो रशना भवति। पुनात्यैवैनम्। पूतमेनं मेध्यमा लभते। अश्वस्य वा आलब्धस्य महिमोदक्रामत्। स महर्त्विंजः प्राविशत्। तन्महर्त्विंजां महर्त्विंकम्। यन्महर्त्विंजः प्राशन्नन्ति। महिमानमेवास्मिन्नदधति। अश्वस्य वा आलब्धस्य रेत

उदंक्रामत्। तथसुवर्णं हिरण्यमभवत्। यथसुवर्णं हिरण्यं ददाति। रेते एव तद्वधाति। ओदने ददाति। रेतो वा ओदनः। रेतो हिरण्यम्। रेतसैवास्मिन्नेतो दधाति॥६॥

दृधाति रुद्धे दुर्भा अभवुष्ट चं॥ [२]

यो वै ब्रह्मणे देवेभ्यः प्रजापतये प्रतिप्रोच्याश्वं मेध्यं बध्राति। आ देवताभ्यो वृश्यते। पापीयान्भवति। यः प्रतिप्रोच्य। न देवताभ्यु आवृश्यते। वर्सीयान्भवति। यदाह। ब्रह्मनश्वं मेध्यं भन्स्यामि देवेभ्यः प्रजापतये तेन राध्यासुमिति। ब्रह्म वै ब्रह्मा। ब्रह्मण एव देवेभ्यः प्रजापतये प्रतिप्रोच्याश्वं मेध्यं बध्राति॥७॥

न देवताभ्यु आ वृश्यते। वर्सीयान्भवति। देवस्य त्वा सवितुः प्रसुव इति रशनामादत्ते प्रसूत्यै। अश्विनौ र्बहुभ्यामित्याह। अश्विनौ हि देवानामध्वर्यू आस्ताम्। पूष्णो हस्ताभ्यामित्याह यत्यै। क्वच्छुं वा एतद्यज्ञस्य। यदयुजुष्केण क्रियते। इमामगृभ्णन्नामृतस्येत्यधि वदति यजुष्कृत्यै। यज्ञस्य समृद्धै॥८॥

तदाहुः। द्वादशारली रशना कर्तव्या(३) त्रयोदशारली(३)रिति। क्रृषभो वा एष
ऋतूनाम्। यथसंवस्तुरः। तस्य त्रयोदशो मासो विष्टपम्। क्रृषभ एष यज्ञानाम्।
यदंश्वमेधः। यथा वा क्रृषभस्य विष्टपम्। एवमेतस्य विष्टपम्। त्रयोदशमरन्त्रिः
रशनायामुपा दधाति॥९॥

यथरूषभस्य विष्टप॑ सङ्स्करोति। तादृगेव तत्। पूर्व आयुषि विदथेषु
कव्येत्याह। आयुरेवास्मिन्दधाति। तयां देवाः सुतमा बभूवुरित्याह।
भूतिमेवोपावर्तते। क्रृतस्य सामन्तस्तरमारपन्तीत्याह। सुत्यं वा क्रृतम्।
सुत्येनैवैनमृतेनारभते। अभिधा असीत्याह॥१०॥

तस्मादश्वमेधयज्ञी सर्वाणि भूतान्युभि भवति। भुवनमसीत्याह।
भूमानमेवोपैति। यन्ताऽसीत्याह। यन्तारमेवैन करोति। धर्ताऽसीत्याह।
धर्तारमेवैन करोति। सोऽग्निं वैश्वानरमित्याह। अग्नावैवैन वैश्वानरे जुहोति।
सप्रथसमित्याह॥११॥

प्रजयैवैनं पशुभिः प्रथयति। स्वाहांकृत इत्याह। होमं एवास्यैषः।
 पृथिव्यामित्याह। अस्यामेवैनं प्रतिष्ठापयति। यन्ता राङ्गन्ताऽसि यमनो धूर्ताऽसि
 धरुण इत्याह। रूपमेवास्यैतन्महिमानं व्याचेष्ट। कृष्णे त्वा क्षेमाय त्वा रथ्ये त्वा
 पोषाय त्वेत्याह। आमेवैतामा शास्ते। स्वगा त्वा देवेभ्य इत्याह। देवेभ्य एवैन्
 स्वगा करोति। स्वाहां त्वा प्रजापतय इत्याह। प्राजापत्यो वा अश्वः। यस्यां एव
 देवताया आलभ्यतौ। तयैवैन् समर्धयति॥१२॥

ब्रह्माति समृद्धा उपादधात्यसीत्याह सप्रथसुमित्याह देवेभ्य इत्याह पश्च च॥ [३]

यः पितुरनुजायाः पुत्रः। स पुरस्तान्नयति। यो मातुरनुजायाः पुत्रः।
 स पश्चान्नयति। विष्वश्चमेवास्मात्पाप्मानं विवृहतः। यो अर्वन्तं जिघांसति
 तमभ्यंमीति वरुण इति शानं चतुरक्षं प्रसौति। परो मर्तः परः श्वेति शुनश्चतुरक्षस्य
 प्रहन्ति। श्वेव वै पाप्मा भ्रातृव्यः। पाप्मानमेवास्य भ्रातृव्यं हन्ति। सुध्रुकं मुसलं
 भवति॥१३॥

कर्मकर्मेवास्मै साधयति। पौङ्कश्वलेयो हन्ति। पुङ्कश्वल्वां वै देवाः शुचं न्यदधुः। शुचैवास्य शुचं हन्ति। पाप्मा वा एतर्मीप्सतीत्याहुः। योऽश्वमेधेन यजत् इति। अश्वस्याधस्पदमुपास्यति। वृग्गी वा अश्वः प्राजापत्यः। वर्गेणैव पाप्मानं भ्रातृव्यमवक्रामति। दक्षिणाऽप्य प्लावयति॥१४॥

पाप्मानमेवास्माच्छमलमप्य प्लावयति। ऐषीक उद्दूहो भवति। आयुर्वा इषीकाः। आयुरेवास्मिन्दधति। अमृतं वा इषीकाः। अमृतमेवास्मिन्दधति। वेतसशाखोपसम्बद्धा भवति। अपसुयोनिर्वा अश्वः। अपसुजो वेतसः। स्वादेवैन योनेर्निर्मितीते। पुरस्तात्पत्यश्वम्भ्युदूहति। पुरस्तादेवास्मिन्प्रतीच्यमृतं दधाति। अहं च त्वं च वृत्रहन्त्रिते ब्रह्मा यजमानस्य हस्तं गृह्णाति। ब्रह्मक्षत्रे एव सन्दधाति। अभिक्रत्वेन्द्र भूरधुजमन्त्रित्यध्वर्युर्यजमानं वाचयत्यभिजित्यै॥१५॥

भवति प्लावयति मिर्मीते पश्च च॥ [४]

चत्वारं कृत्विजः समुक्षन्ति। अभ्य एवैन चतुर्सृभ्यो दिग्भ्योऽभि सर्मारयन्ति।

शतेन राजपुत्रैः सहाध्वर्युः। पुरस्ता त्प्रत्यङ्गिष्ठन्मोक्षति। अनेनाश्वेन मेध्येनेष्वा। अयं
राजा वृत्रं वध्यादिति। राज्यं वा अध्वर्युः। क्षत्रं राजपुत्रः। राज्येनैवास्मिन्क्षत्रं
दधाति। शतेनां राजभिरुग्रैः सह ब्रह्मा॥१६॥

दक्षिणत उदङ्गिष्ठन्मोक्षति। अनेनाश्वेन मेध्येनेष्वा। अयं राजा प्रतिधृष्यो-
ऽस्त्विति। बलं वै ब्रह्मा। बलं मराजोग्रः। बलेनैवास्मिन्बलं दधाति। शतेन
सूतग्रामणिभिः सह होताौ। पश्चात्प्राङ्गिष्ठन्मोक्षति। अनेनाश्वेन मेध्येनेष्वा। अयं
राजा ऽस्यै विशः॥१७॥

बहुग्वै बहुश्वायै बहुजाविकायै। बहुव्रीहियवायै बहुमाषतिलायै। बहुहिरण्यायै
बहुहस्तिकायै। बहुदासपूरुषायै रयिमत्ये पुष्टिमत्यै। बहुरायस्पोषायै राजा स्त्विति।
भूमा वै होताौ। भूमा सूतग्रामण्यः। भूमैवास्मिन्भूमानं दधाति। शतेन
क्षत्तसङ्ग्हीतृभिः सहोद्गता। उत्तरतो दक्षिणा तिष्ठन्मोक्षति॥१८॥

अनेनाश्वेन मेध्येनेष्वा। अयं राजा सर्वमायुरेत्विति। आयुर्वा उद्गता। आयुः

क्षत्तसङ्ग्हीतारः। आयुषैवास्मिन्नायुर्दधाति। शतशतं भवन्ति। शतायुः पुरुषः
शतेन्द्रियः। आयुष्येन्द्रिये प्रति तिष्ठति। चतुः शता भवन्ति। चतस्रो दिशः।
दिक्ष्वैव प्रति तिष्ठति॥१९॥

ब्रह्मा विश उक्षति दिश एकं च॥————[५]

यथा वै हुविषो गृहीतस्य स्कन्दति। एवं वा एतदश्वस्य स्कन्दति।
यन्निक्तमनालभ्यमुथ्मृजन्ति। यथस्तोक्या अन्वाह। सर्वहुतमेवैन करोत्यस्कन्दाय।
अस्कन्तुः हि तता। यद्ब्रह्मन्वाह। सुहस्रमन्वाह। सुहस्रसमितः सुवर्गो
लोकः। सुवर्गस्य लोकस्याभिजित्यै॥२०॥

यत्परिमिता अनुब्रूयात्। परिमितमवरुन्धीत। अपरिमिता अन्वाह। अपरिमितः
सुवर्गो लोकः। सुवर्गस्य लोकस्य समष्टै। स्तोक्या जुहोति। या एव वर्ष्या आपः।
ता अवरुन्धे। अस्यां जुहोति। इयं वा अग्निर्वेश्वानुरः॥२१॥

अस्यामेवैनाः प्रतिष्ठापयति। उवाच ह प्रजापतिः। स्तोक्यासु वा अहमश्वमेधः

सङ्स्थापयामि। तेन ततः सङ्स्थितेन चरामीति। अग्नये स्वाहेत्याह। अग्नयं एवैनं जुहोति। सोमायु स्वाहेत्याह। सोमायैवैनं जुहोति। सुवित्रे स्वाहेत्याह। सुवित्रे एवैनं जुहोति॥२२॥

सरस्वत्यै स्वाहेत्याह। सरस्वत्या एवैनं जुहोति। पूष्णे स्वाहेत्याह। पूष्णे एवैनं जुहोति। बृहस्पतये स्वाहेत्याह। बृहस्पतय एवैनं जुहोति। अपां मोदायु स्वाहेत्याह। अग्न्य एवैनं जुहोति। वायवे स्वाहेत्याह। वायवं एवैनं जुहोति॥२३॥

मित्रायु स्वाहेत्याह। मित्रायैवैनं जुहोति। वरुणायु स्वाहेत्याह। वरुणायैवैनं जुहोति। एताभ्यं एवैनं देवताभ्यो जुहोति। दशदश सुम्पादं जुहोति। दशाक्षरा विराट। अन्नं विराट। विराजैवान्नाद्यमवं रुन्धे। प्र वा एषोऽस्मालोकाच्यवते। यः परांचौराहुतीर्जुहोति। पुनः पुनरभ्यावर्तं जुहोति। अस्मिन्नेव लोके प्रति तिष्ठति। एताऽहु वाव सौऽश्वमेघस्य सङ्स्थितिमुवाचास्कन्दाय। अस्कन्नऽहि तत्। यद्यज्ञस्य सङ्स्थितस्य स्कन्दति॥२४॥

अुभिजिंत्यै वैश्वानुरः संवित्र एवैन् जुहोति वायवं एवैन् जुहोति च्यवते पदं च।

[६]

प्रजापतये त्वा जुष्टं प्रोक्षामीति पुरस्तात्प्रत्यङ्गिष्ठन्मोक्षाति। प्रजापतिर्वै देवानामन्नादो वीर्यावान्। अन्नाद्यमेवास्मिन्वीर्यं दधाति। तस्मादश्वः पशूनामन्नादो वीर्यावत्तमः। इन्द्राग्निभ्यां त्वेति दक्षिणतः। इन्द्राग्नी वै देवानामोजिष्ठो बलिष्ठो। ओजं एवास्मिन्बलं दधाति। तस्मादश्वः पशूनामोजिष्ठो बलिष्ठः। वायवे त्वेति पुश्चात्। वायुर्वै देवानामाशुः सारसारितमः॥२५॥

जुवमेवास्मिन्दधाति। तस्मादश्वः पशूनामाशुः सारसारितमः। विश्वेभ्यस्त्वा देवेभ्य इत्युत्तरतः। विश्वे वै देवा देवानां यशस्वितमाः। यशं एवास्मिन्दधाति। तस्मादश्वः पशूनां यशस्वितमः। देवेभ्यस्त्वेत्यधस्तात्। देवा वै देवानामपचिततमाः। अपचितमेवास्मिन्दधाति। तस्मादश्वः पशूनामपचिततमः॥२६॥

सर्वेभ्यस्त्वा देवेभ्य इत्युपरिष्ठात्। सर्वे वै देवास्त्विष्मन्तो हरस्विनः। त्विष्मेवास्मिन् हरो दधाति। तस्मादश्वः पशूनां त्विष्मान् हरस्वितमः। दिवे

त्वाऽन्तरिक्षाय त्वा पृथिव्यै त्वेत्याह। ए॒भ्य ए॒वैन् लोकेभ्यः प्रोक्षति। सुते त्वाऽसंते
त्वाऽन्धस्त्वौषधीभ्यस्त्वा विश्वैभ्यस्त्वा भूतेभ्य इत्याह। तस्मादश्वमेधयाजिनः
सर्वाणि भूतान्युपंजीवन्ति। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। यत्प्राजापत्योऽश्वः। अथ
कस्मादेनमन्याभ्यो देवताभ्योऽपि प्रोक्षतीति। अश्वे वै सर्वा देवता अन्वायत्ताः। तं
यद्विश्वैभ्यस्त्वा भूतेभ्य इति प्रोक्षति। देवता ए॒वास्मिन्नन्वा यातयति। तस्मादश्वे
सर्वा देवता अन्वायत्ताः॥२७॥

सारसारितुमोऽपचिततमः प्राजापत्योऽश्वः पश्च च॥

[७]

यथा वै हुविषो गृहीतस्य स्कन्दति। एवं वा ए॒तदश्वस्य स्कन्दति।
यत्प्रोक्षितमनालब्धमुश्मृजन्ति। यदश्वचरितानि जुहोति। सुर्वहुतमेवैन
करोत्यस्कन्दाय। अस्कन्नः हि तत्। यद्युतस्य स्कन्दति। ईङ्गाराय स्वाहेङ्गताय
स्वाहेत्याह। ए॒तानि वा अश्वचरितानि। चरितैरेवैनः समर्धयति॥२८॥
तदाहुः। अनाहुतयो वा अश्वचरितानि। नैता हौतुव्या इति। अथो खल्वाहुः।

होतुव्या एुवा अत्र वावैवं विद्वानेश्वमेधः सङ्स्थापयति। यदेश्वरितानि जुहोति। तस्माद्ब्रह्मोतुव्या इति। ब्रह्मिर्धा वा एनमेतदायतनादधाति। भ्रातृव्यमस्मै जनयति॥२९॥

यस्यानायतने ऽन्यत्राग्नेराहुतीर्जुहोति। सावित्रिया इष्टाः पुरस्ताथिंवष्टकृतः। आहुवनीयै ऽश्वचरितानि जुहोति। आयतन एवास्याहुतीर्जुहोति। नास्मै भ्रातृव्यं जनयति। तदाहुः। यज्ञमुखेयंजमुखे होतुव्याः। यज्ञस्य कृत्यै। सुवर्गस्य लोकस्यानुख्यात्या इति। अथो खल्वाहुः॥३०॥

यद्यंजमुखेयंजमुखे जुहुयात्। पशुभिर्यजमानं व्यर्धयेत्। अवं सुवर्गलोकात्पद्येत। पापीयान्ध्यादिति। स्कृदेव होतुव्याः। न यजमानं पशुभिर्व्यर्धयति। अभि सुवर्ग लोकं जयति। न पापीयान्भवति। अष्टाचत्वारि शतमश्वरूपाणि जुहोति। अष्टाचत्वारि शतदक्षरा जगती। जागतोऽश्वः प्राजापत्यः समृद्धौ। एकमतिरिक्तं जुहोति। तस्मादेकः प्रजास्वर्धुकः॥३१॥

अ॒र्थयुति जुनयुति खल्वाहुं गंती त्रीणिं च॥

[८]

वि॒भूर्मा॒त्रा प्र॒भूः पि॒त्रेत्यांह। इ॒यं वै मा॒ता। अ॒सौ पि॒ता। अ॒म्या॒मे॒वैन्
परिददाति। अ॒श्वोऽसि॑ हयोऽसीत्यांह। शा॒स्त्यै॒वैनं॒मेतत्। तस्मा॑च्छिष्ठाः प्रजा॑
जायन्ते। अ॒त्योऽसीत्यांह। तस्मा॑दश्वः सर्वा॑न्प॒शूनत्यैति। तस्मा॑दश्वः सर्वे॑षां
पशूना॒ङ्गं श्रैष्ठ्यं गच्छति॥३२॥

प्र यशः श्रैष्ठ्यमाप्नोति। य ए॒वं वेद॑। नरोऽस्यर्वा॑ऽसि॑ सस्ति॒रसि॑ वा॒ज्यं॑सीत्यांह।
रूपमे॒वास्यै॒तन्महि॒मानं व्याच्छै। ययुर्नामा॑ऽसीत्यांह। ए॒तद्वा अ॒श्वस्य प्रि॒यं
नाम॒धेयम्। प्रि॒येण॑वैनं नाम॒धेयैनाभि॑ वंदति। तस्मा॑दप्यामि॒त्रौ सुङ्गत्य॑। नाम्ना॑
चेद्धयैते। मि॒त्रमे॒व भंवतः॥३३॥

आ॒दित्यानां पत्वा॑न्विहीत्यांह। आ॒दित्याने॒वैनं गमयति। अ॒ग्नये॑ स्वाहा॑
स्वाहै॑न्द्राग्निभ्यामि॒ति॑ पूर्वहोमां जुहोति। पूर्व॑ ए॒व द्विषन्तं भ्रातृ॒व्युमति॑ क्रामति।
भूरसि॑ भुवे॑ त्वा॑ भव्यांय त्वा॑ भविष्यते॑ त्वेत्युथ्सृजति॑ सर्व॑त्वाय। देवा॑ आशापाला॑

एतं देवेभ्योऽश्वं मेधायु प्रोक्षितं गोपायुतेत्याह। शुतं वै तल्प्या राजपुत्रा देवा
आंशापालाः। तेभ्य एवैनुं परि ददाति। ईश्वरो वा अश्वः प्रमुक्तः परा परावतं
गन्तोः। इह धृतिः स्वाहेह विधृतिः स्वाहेह रन्तिः स्वाहेह रमतिः स्वाहेति चतुर्षु
पृथ्सु जुहोति॥३४॥

एता वा अश्वस्य बन्धनम्। ताभिरैवैनं बधाति। तस्मादश्वः प्रमुक्तो बन्धनुमा
गच्छति। तस्मादश्वः प्रमुक्तो बन्धनं न जहाति। राष्ट्रं वा अश्वमेधः। राष्ट्रे खलु
वा एते व्यायच्छन्ते। येऽश्वं मेध्युः रक्षन्ति। तेषां य उद्धवं गच्छन्ति। राष्ट्रादेव
ते राष्ट्रं गच्छन्ति। अथ य उद्धवं न गच्छन्ति॥३५॥

राष्ट्रादेव ते व्यवच्छिद्यन्ते। परा वा एष सिंचयते। यौज्बलौऽश्वमेधेन यजते।
यदुमित्रा अश्वं विन्देरन्। हुन्येतास्य यज्ञः। चतुः शता रक्षन्ति। यज्ञस्याघाताय।
अथान्यमानीयु प्रोक्षेयुः। सैव ततुः प्रायश्चित्तिः॥३६॥

गच्छति भवतः पृथ्सु जुहोति न गच्छन्ति नवं च॥

प्रजापतिरकामयताश्मेधेन यजुर्येति। स तपोऽतप्यत। तस्य तेपानस्य।
सुसात्मनौ देवता उदक्रामन्। सा दीक्षाऽभवत्। स एतानि वैश्वदेवान्यपश्यत्।
तान्यंजुहोत्। तैर्वै स दीक्षामवारुन्ध। यद्वैश्वदेवानि जुहोति। दीक्षामेव
तैर्यजमानोऽवं रुन्धे॥३७॥

सुस जुहोति। सुस हि ता देवता उदक्रामन्। अन्वहं जुहोति। अन्वहमेव
दीक्षामवं रुन्धे। त्रीणि वैश्वदेवानि जुहोति। चत्वायौद्वृहुणानि। सुस सम्पद्यन्ते।
सुस वै शीर्षण्याः प्राणाः। प्राणा दीक्षा। प्राणेरेव प्राणान्दीक्षामवं रुन्धे॥३८॥

एकविंशतिं वैश्वदेवानि जुहोति। एकविंशतिर्वै देवलोकाः। द्वादश मासाः
पञ्चर्त्तर्वः। त्रय इमे लोकाः। असावादित्य एकविंशः। एष सुवर्गो लोकः। तदैव्यं
क्षत्रम्। सा श्रीः। तद्वृग्रस्य विष्टपम्। तथ्स्वाराज्यमुच्यते॥३९॥

त्रिंशत्मौद्वृहुणानि जुहोति। त्रिंशदक्षरा विराट्। अन्नं विराट्।
विराजैवान्नाद्यमवं रुन्धे। त्रेधा विभज्य देवतां जुहोति। त्र्यांवृतो वै देवाः। त्र्यांवृत-

इमे लोकाः। एषां लोकानामात्यै॥ एषां लोकानां क्ळस्यै॥ अपु वा एतस्मात्प्राणः क्रामन्ति॥ ४०॥

यो दीक्षामतिरेचयंति। सप्ताहं प्रचरन्ति। सप्त वै शीर्षण्यः प्राणाः। प्राणा दीक्षा। प्राणैरेव प्राणान्दीक्षामवं रुन्धे। पूर्णाहुतिमुत्तमां जुहोति। सर्वं वै पूर्णाहुतिः। सर्वमेवाप्नोति। अथो इयं वै पूर्णाहुतिः। अस्यामेव प्रति तिष्ठति॥ ४१॥

रुन्धे प्राणान्दीक्षामवं रुन्ध उच्यते क्रामन्ति तिष्ठति॥ [१०]

प्रजापतिरश्वमेधमसृजत। तत्सृष्टं न किञ्चनोदयच्छत्। तं वैश्वदेवान्येवोदयच्छन्। यद्वैश्वदेवानि जुहोति। यज्ञस्योदयत्यै। स्वाहाऽऽधिमाधीतायु स्वाहा॑॥ स्वाहाऽधीतं मनंसे स्वाहा॑॥ स्वाहा॑ मनः प्रजापतये स्वाहा॑॥ कायु स्वाहा॑ कस्मै स्वाहा॑ कतुमस्मै स्वाहेति प्राजापत्ये मुख्ये भवतः। प्रजापतिमुखाभिरेवैनं देवताभिरुद्यच्छते॥ ४२॥

अदित्यै स्वाहाऽदित्यै मह्यै स्वाहाऽदित्यै सुमृडीकायै स्वाहेत्याह। इयं वा अदितिः। अस्या एवैनं प्रतिष्ठायोदयच्छते। सरस्वत्यै स्वाहा॑ सरस्वत्यै बृहत्यै

स्वाहा सरस्वत्यै पावकायै स्वाहेत्याह। वाग्वै सरस्वती। वाचैवैनमुद्घच्छते।
 पूष्णे स्वाहा॑ पूष्णे प्रपूथ्यायु॑ स्वाहा॑ पूष्णे नरन्धिषायु॑ स्वाहेत्याह। पुशवो॒ वै
 पूषा। पुशुभिरैवैनमुद्घच्छते। त्वष्टै॒ स्वाहा॑ त्वष्टै॒ तुरीपायु॑ स्वाहा॑ त्वष्टै॒ पुरुरूपायु॑
 स्वाहेत्याह। त्वष्टा॒ वै पंशुनां॑ मिथुनानाऽ॑ रूपकृत्। रूपमेव॑ पुशुषु॑ दधाति।
 अथौ॑ रूपैरैवैनमुद्घच्छते। विष्णवे॑ स्वाहा॑ विष्णवे॑ निखुर्यपायु॑ स्वाहा॑ विष्णवे॑
 निभूयपायु॑ स्वाहेत्याह। यज्ञो॑ वै विष्णुः। यज्ञायैवैनमुद्घच्छते। पूर्णहुतिमुत्तमां॑
 जुहोति। प्रत्युत्तब्यै सयुत्वाय। ४३॥

युच्छुते॑ पुरुरूपायु॑ स्वाहेत्याहाश्चौ च॥ [११]

सवित्रमृष्टाकपालं प्रातर्निर्वपति। अष्टाक्षरा॑ गायत्री। गायत्रं प्रातः॑ सवनम्।
 प्रातः॑ सवनादेवैन॑ गायत्रियाश्छन्दसोऽधि॑ निर्मिमीते। अथौ॑ प्रातः॑ सवनमेव
 तेनाऽऽप्रोति। गायत्री॑ छन्दः। सवित्रे॑ प्रसवित्र एकादशकपालं॑ मध्यन्दिने।
 एकादशाक्षरा॑ त्रिष्टुप्। त्रैष्टुभु॑ माध्य॑ दिनऽ॑ सवनम्। माध्य॑ दिनादेवैनऽ॑

सवंनात्रिष्टुभुश्छन्दसोऽधि निर्मितीते॥४४॥

अथो माध्यं दिनमेव सवंनं तेनाऽप्रोति। त्रिष्टुभुं छन्दः। सुवित्र
आसवित्रे द्वादशकपालमपराह्ने। द्वादशाक्षरा जगती। जागतं तृतीयसवनम्।
तृतीयसवनादेवैनं जगत्याश्छन्दसोऽधि निर्मितीते। अथो तृतीयसवनमेव
तेनाऽप्रोति। जगतीं छन्दः। ईश्वरो वा अश्वः प्रमुक्तः परां परावतं गन्तोः।
इह धृतिः स्वाहेह विधृतिः स्वाहेह रन्तिः स्वाहेह रमतिः स्वाहेति चतस्र्
आहृतीर्जुहोति॥४५॥

चतस्रो दिशः। दिग्भिरेवैनं परिगृह्णाति। आश्वत्थो ब्रजो भवति। प्रजापतिर्देवेभ्यो
निलायत। अश्वौ रूपं कृत्वा। सोऽश्वत्थे संवथ्सरमतिष्ठत्। तदश्वत्थस्याश्वत्थत्वम्।
यदाश्वत्थो ब्रजो भवति। स्व एवैनं योनौ प्रतिष्ठापयति॥४६॥

त्रिष्टुभुश्छन्दसोऽधि निर्मितीते जुहोति नवं च॥ [१२]

आ ब्रह्मन्नाह्मणो ब्रह्मवर्चसी जायतामित्याह। ब्राह्मण एव ब्रह्मवर्चसं दधाति।

तस्मा॑त्पुरा ब्रा॒ह्मणो ब्र॑ह्मवर्चु॒स्यंजायत। आऽस्मित्राष्टे रांजुन्यं इषु॒व्यं॑ शूरो॑ महारथो॑
जायतामित्याह। राजुन्यं॑ एव शौर्यं॑ मंहिमानं॑ दधाति। तस्मा॑त्पुरा रांजुन्यं इषु॒व्यं॑
शूरो॑ महारथो॑जायत। दोग्ध्री॑ धेनुरित्याह। धेन्वामेव पयो॑ दधाति। तस्मा॑त्पुरा
दोग्ध्री॑ धेनुरंजायत। वोढां॑नुङ्घानित्याह॥४७॥

अनुदुह्येव वीर्यं॑ दधाति। तस्मा॑त्पुरा वोढां॑नुङ्घानंजायत। आशुः सप्तिरित्याह।
अश्वं॑ एव जुवं॑ दधाति। तस्मा॑त्पुराऽशुरश्वो॑जायत। पुरञ्चिर्योषेत्याह। योषित्येव
रूपं॑ दधाति। तस्माथ्ञ्ञी युवुतिः प्रिया भावुका। जिष्णू॑ रथेष्ठा इत्याह। आ हृ॑ वै
तत्रं॑ जिष्णू॑ रथेष्ठा जायते॥४८॥

यत्रैतेनं॑ यज्ञेन॑ यज्ञेन॑। सुभेयो॑ युवेत्याह। यो॑ वै पूर्ववयुसी। स॑ सुभेयो॑ युवा॑।
तस्माद्युवा॑ पुमान्नियो॑ भावुकः। आऽस्य यज्ञमानस्य वीरो॑ जायतामित्याह। आ
हृ॑ वै तत्र॑ यज्ञमानस्य वीरो॑ जायते। यत्रैतेनं॑ यज्ञेन॑ यज्ञेन॑। निकामेनिकामे
नः पुर्जन्यो॑ वर्षत्वित्याह। निकामेनिकामे॑ हृ॑ वै तत्र॑ पुर्जन्यो॑ वर्षति। यत्रैतेनं॑

युज्ञेन यजन्ते। फलिन्यो न ओषधयः पच्यन्तामित्याह। फलिन्यो हृ वै तत्रौषधयः पच्यन्ते। यत्रैतेन युज्ञेन यजन्ते। योगक्षेमो नः कल्पतामित्याह। कल्पते हृ वै तत्र प्रजाभ्यो योगक्षेमः। यत्रैतेन युज्ञेन यजन्ते॥४९॥

अनुद्वानित्याह जायते वर्षति सुस चं॥ [१३]

प्रजापतिर्देवभ्यो यज्ञान्वादिशत्। स आत्मनश्चमेधमधत्त। तं देवा अंब्रवन्। एष वाव यज्ञः। यदश्चमेधः। अप्येव नोऽत्रास्त्विति। तेभ्य एतानन्नहोमान्नायच्छत्। तानंजुहोत्। तैर्वै स देवानप्रीणात्। यदन्नहोमां जुहोति॥५०॥

देवानेव तैर्यजमानः प्रीणाति। आज्यैन जुहोति। अग्नेर्वा एतद्रूपम्। यदाज्यम्। यदाज्यैन जुहोति। अग्निमेव तत्प्रीणाति। मधुना जुहोति। महत्यै वा एतद्देवतायै रूपम्। यन्मधुं। यन्मधुना जुहोति॥५१॥

महतीमेव तद्देवतां प्रीणाति। तण्डुलैर्जुहोति। वसूनां वा एतद्रूपम्। यत्तण्डुलाः। यत्तण्डुलैर्जुहोति। वसूनेव तत्प्रीणाति। पृथुकैर्जुहोति। रुद्राणां वा एतद्रूपम्।

यत्पृथुकाः। यत्पृथुकैर्जुहोति॥५२॥

रुद्रानेव तत्प्रीणाति। लाजैर्जुहोति। आदित्यानां वा एतद्रूपम्। यल्लाजाः। यल्लाजैर्जुहोति। आदित्यानेव तत्प्रीणाति। करम्बैर्जुहोति। विश्वेषां वा एतद्वेवानां रूपम्। यत्करम्बाः। यत्करम्बैर्जुहोति॥५३॥

विश्वानेव तद्वेवान्प्रीणाति। धानाभिर्जुहोति। नक्षत्राणां वा एतद्रूपम्। यद्धानाः। यद्धानाभिर्जुहोति। नक्षत्राण्येव तत्प्रीणाति। सकुभिर्जुहोति। प्रजापतेर्वा एतद्रूपम्। यथसक्तवः। यथसकुभिर्जुहोति॥५४॥

प्रजापतिमेव तत्प्रीणाति। मुसूस्यैर्जुहोति। सर्वासां वा एतद्वेवतानां रूपम्। यन्मुसूस्यानि। यन्मुसूस्यैर्जुहोति। सर्वा एव तद्वेवताः प्रीणाति। प्रियङ्गुतण्डुलैर्जुहोति। प्रियाङ्गां हृ वै नामैते। एतैर्वै देवा अश्वस्याङ्गानि समदधुः। यत्प्रियङ्गुतण्डुलैर्जुहोति। अश्वस्यैवाङ्गानि सन्दधाति। दशान्नानि जुहोति। दशाक्षरा

विराट। विराट्कृथस्यान्नाद्युस्यावरुच्छौ॥५५॥

जुहोति मधुना जुहोति पृथुकैर्जुहोति कुरम्बैर्जुहोति सकुभिर्जुहोति प्रियङ्गुतण्डुलैर्जुहोति चत्वारि च (अन्नहोमानाऽऽज्यैनाग्रेमधुना तण्डुलैः पृथुकैर्लजैः कुरम्बैर्धनाभिः सकुभिर्मूसूस्यैः प्रियङ्गुतण्डुलैर्दशान्नानि द्वादशा।)॥ [१४]

प्रुजापतिरश्वमेधमसृजत। त ए सृष्ट ए रक्षा इस्यजिघा ए सन्। स एतान्प्रुजापतिर्नैक्त होमानंपश्यत्। तानंजुहोत्। तैर्वै स यज्ञाद्रक्षांशुस्यपाहन्। यन्त्रक्त ए होमां जुहोति। यज्ञादेव तैर्यजंमानो रक्षांशुस्यपं हन्ति। आज्यैन जुहोति। वज्रो वा आज्यम्। वज्रेणैव यज्ञाद्रक्षांशुस्यपं हन्ति॥५६॥

आज्यस्य प्रतिपदं करोति। प्राणो वा आज्यम्। मुखुत एवास्यं प्राणं दंधाति। अन्नहोमाञ्जुहोति। शरीरवदेवावरुन्धे। व्यत्यासं जुहोति। उभयस्यावरुच्छौ। नक्तं जुहोति। रक्षसामपहत्यै। आज्यैनान्ततो जुहोति॥५७॥

प्राणो वा आज्यम्। उभयतं एवास्यं प्राणं दंधाति। पुरस्ताच्चोपरिष्ठाच्च। एकस्मै स्वाहेत्याह। अस्मिन्नेव लोके प्रति तिष्ठति। द्वाभ्यांशु स्वाहेत्याह। अमुष्मिन्नेव

लोके प्रति तिष्ठति। उभयोरेव लोकयोः प्रति तिष्ठति। अस्मिंश्चामुष्मिंश्च।
 शतायु स्वाहेत्याह। शतायुर्वै पुरुषः शतर्वीर्यः। आयुरेव वीर्यमवं रुन्धे।
 सुहस्रायु स्वाहेत्याह। आयुर्वै सुहस्रम्। आयुरेवावं रुन्धे। सर्वस्मै स्वाहेत्याह।
 अपरिमितमेवावं रुन्धे॥५८॥

एव यज्ञाद्रक्षाऽस्यपहन्त्यन्तुतो जुहोति शतायु स्वाहेत्याह सुप्त च॥ [१५]

प्रजापतिं वा एष ईफ्सतीत्याहुः। योऽश्वमेधेन यजत् इति। अथो आहुः। सर्वाणि
 भूतानीति। एकस्मै स्वाहेत्याह। प्रजापतिर्वा एकः। तमेवाऽप्रोति। एकस्मै स्वाहा
 द्वाभ्युऽु स्वाहेत्यभिपूर्वमाहुतीर्जुहोति। अभिपूर्वमेव सुवर्गं लोकमेति। एकोत्तरं
 जुहोति॥५९॥

एकवदेव सुवर्गं लोकमेति। सन्ततं जुहोति। सुवर्गस्य लोकस्य सन्तत्यै।
 शतायु स्वाहेत्याह। शतायुर्वै पुरुषः शतर्वीर्यः। आयुरेव वीर्यमवं रुन्धे। सुहस्रायु
 स्वाहेत्याह। आयुर्वै सुहस्रम्। आयुरेवावं रुन्धे। अयुतायु स्वाहा नियुतायु स्वाहा

प्रयुतायु स्वाहेत्याह॥६०॥

त्रयं इमे लोकाः। इमानेव लोकानवं रुन्धे। अर्बुदायु स्वाहेत्याह। वाग्वा
अर्बुदम्। वाच्मेवावं रुन्धे। न्यर्बुदायु स्वाहेत्याह। यो वै वाचो भूमा। तन्यर्बुदम्।
वाच एव भूमानुमवं रुन्धे। समुद्रायु स्वाहेत्याह॥६१॥

समुद्रमेवाऽप्नोति। मध्यायु स्वाहेत्याह। मध्यमेवाऽप्नोति। अन्तायु
स्वाहेत्याह। अन्तमेवाऽप्नोति। परार्धायु स्वाहेत्याह। परार्धमेवाऽप्नोति। उषसे
स्वाहा व्युष्ट्यै स्वाहेत्याह। रात्रिवा उषाः। अहर्व्युष्टिः। अहोरात्रे एवावं रुन्धे।
अथो अहोरात्रयोरेव प्रति तिष्ठति। ता यदुभयीर्दिवां वा नक्तं वा जुहुयात्।
अहोरात्रे मौहयेत्। उषसे स्वाहा व्युष्ट्यै स्वाहोदेष्युते स्वाहोद्युते स्वाहेत्यनुदिते
जुहोति। उदितायु स्वाहां सुवर्गायु स्वाहां लोकायु स्वाहेत्युदिते जुहोति।
अहोरात्रयोरव्यतिमोहाय॥६२॥

एकोन्तरं जुहोति प्रयुतायु स्वाहेत्याह समुद्रायु स्वाहेत्याहर्व्युष्टिः सुस च॥

विभूर्मात्रा प्रभूः पित्रेत्यंश्वनामानि जुहोति। उभयोरेवैन् लोकयोर्नामधेयं
गमयति। आयनाय स्वाहा प्रायणाय स्वाहेत्युद्ग्रावाञ्जुहोति। सर्वमेवैनमस्कन्न
सुवर्गं लोकं गमयति। अग्नये स्वाहा सोमाय स्वाहेति पूर्वहोमाञ्जुहोति। पूर्व
एव द्विषन्तं भ्रातृव्युमतिं क्रामति। पृथिव्यै स्वाहाऽन्तरिक्षाय स्वाहेत्याह।
यथायजुरेवैतत। अग्नये स्वाहा सोमाय स्वाहेति पूर्वदीक्षा जुहोति। पूर्व एव
द्विषन्तं भ्रातृव्युमतिं क्रामति॥६३॥

पृथिव्यै स्वाहाऽन्तरिक्षाय स्वाहेत्यैकविंशिर्णि दीक्षां जुहोति। एकविंशतिर्वै
देवलोकाः। द्वादश मासाः पञ्चर्तवः। त्रय इमे लोकाः। असावादित्य
एकविंशः। एष सुवर्गो लोकः। सुवर्गस्य लोकस्य समष्टै। भूर्वो देवानां
कर्मणोत्यतुदीक्षा जुहोति। क्रतूनेवास्मै कल्पयति। अग्नये स्वाहा वायवे स्वाहेति
जुहोत्यनन्तरित्यै॥६४॥

अर्वाङ्गुजः सङ्कामुत्वित्यार्तीर्जुहोति। सुवर्गस्य लोकस्यात्यै। भूतं

भव्यं भविष्यदिति पर्यासीर्जुहोति। सुवर्गस्य लोकस्य पर्यास्यै। आ
मे गृहा भवन्त्वित्यभूर्जुहोति। सुवर्गस्य लोकस्याभूत्यै। अग्निना तपो-
ज्ञवदित्यनुभूर्जुहोति। सुवर्गस्य लोकस्यानुभूत्यै। स्वाहाऽधिमार्धीताय
स्वाहेति समस्तानि वैश्वदेवानि जुहोति। समस्तमेव द्विषन्तं भ्रातृव्युमतिं
क्रामति॥६५॥

दृद्यः स्वाहा हनूभ्याङ् स्वाहेत्यङ्ग्होमाङ्गुहोति। अङ्गेऽङ्गें वै पुरुषस्य
पाप्मोपाश्लिष्टः। अङ्गादङ्गादेवैन पाप्मनस्तेन मुश्चति। अङ्गेताय स्वाहा कृष्णाय
स्वाहा० श्वेताय स्वाहेत्यश्वरूपाणि जुहोति। रूपैरेवैन समर्घयति। ओषधीभ्यः
स्वाहा० मूलेभ्यः स्वाहेत्योषधिहोमाङ्गुहोति। द्वयो वा ओषधयः। पुष्पेभ्योऽन्याः
फलं गृह्णन्ति। मूलेभ्योऽन्याः। ता एवोभयीरवं रुन्धे॥६६॥

वनस्पतिभ्यः स्वाहेति वनस्पतिहोमाङ्गुहोति। आरण्यस्यान्नाद्यस्यावरुद्ध्यै।
मेषस्त्वा० पचतैरवत्वित्यपांव्यानि जुहोति। प्राणा वै देवा अपांव्याः। प्राणानेवावं

रुन्धे। कूप्याऽभ्यः स्वाहाऽन्धः स्वाहेत्युपां होमाऽजुहोति। अऽप्सु वा आपः। अन्नं वा आपः। अऽन्धो वा अन्नं जायते। यदेवान्धोऽन्नं जायते। तदवं रुन्धे॥६७॥

पूर्वदीक्षा जुहोति पूर्वं एव द्विष्पन्नं भ्रातृव्युमतिं क्रामति रुन्धे जायत् एकं च॥ [१७]

अम्भाऽसि जुहोति। अयं वै लोकोऽम्भाऽसि। तस्य वसवोऽधिंपतयः। अग्निर्ज्योतिः। यदम्भाऽसि जुहोति। इममेव लोकमवं रुन्धे। वसूनां सायुज्यं गच्छति। अग्निं ज्योतिरवं रुन्धे। नभाऽसि जुहोति। अन्तरिक्षं वै नभाऽसि॥६८॥

तस्य रुद्रा अधिंपतयः। वायुज्योतिः। यन्नभाऽसि जुहोति। अन्तरिक्षमेवावं रुन्धे। रुद्राणां सायुज्यं गच्छति। वायुं ज्योतिरवं रुन्धे। महाऽसि जुहोति। असौ वै लोको महाऽसि। तस्यादित्या अधिंपतयः। सूर्यो ज्योतिः॥६९॥

यन्महाऽसि जुहोति। अमुमेव लोकमवं रुन्धे। आदित्यानां सायुज्यं गच्छति। सूर्यं ज्योतिरवं रुन्धे। नमो राज्ञे नमो वरुणायेति यव्यानि जुहोति। अन्नाद्यस्यावरुच्छै। मयोभूर्वातो अभि वांतूसा इति गव्यानि जुहोति।

पुशूनामवरुद्धै। प्राणाय स्वाहा॑ व्यानाय स्वाहेति सन्ततिहोमाञ्जुहोति। सुवर्गस्य लोकस्य सन्तत्यै॥७०॥

सिताय स्वाहाऽसिताय स्वाहेति प्रमुक्तीर्जुहोति। सुवर्गस्य लोकस्य प्रमुक्तयै। पृथिव्यै स्वाहाऽन्तरिक्षाय स्वाहेत्याह। यथायजुरेवैतत। दत्वते स्वाहाऽदन्तकाय स्वाहेति शरीरहोमाञ्जुहोति। पितृलोकमेव तैर्यजंमानोऽवरुन्धे। कस्त्वा युनक्ति स त्वा युनक्तिं परिधीन् युनक्ति। इमे वै लोकाः परिधयः। इमानेवास्मै लोकान् युनक्ति। सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै॥७१॥

यः प्राणुतो य आत्मदा इति महिमानौ जुहोति। सुवर्गो वै लोको महः। सुवर्गमेव ताम्यां लोकं यजंमानोऽवरुन्धे। आ ब्रह्मन्त्राह्मणो ब्रह्मवर्चसी जायतामिति समस्तानि ब्रह्मवर्चसानि जुहोति। ब्रह्मवर्चसमेव तैर्यजंमानोऽवरुन्धे। जज्ञि बीजमिति जुहोत्यनन्तरित्यै। अग्नये समनमत्पृथिव्यै समनमदिति सन्ततिहोमाञ्जुहोति। सुवर्गस्य लोकस्य सन्तत्यै। भूताय स्वाहा॑ भविष्यते स्वाहेति भूताभव्यौ होमौ जुहोति। अयं वै लोको भूतम्॥७२॥

असौ भविष्यत्। अनयोरेव लोकयोः प्रति तिष्ठति। सर्वस्यात्यैः। सर्वस्यावरुद्ध्यै।
यदक्रन्दः प्रथमं जायमान् इत्यश्वस्तोमीयं जुहोति। सर्वस्यात्यैः। सर्वस्य जित्यैः।
सर्वमेव तेनाप्रोति। सर्वं जयति। यौश्वमेधेन् यजते॥७३॥

य उ चैनमेवं वेद। यज्ञः रक्षांस्यजिघांसन्। स एतान्मुजापार्तिरक्तं होमानपश्च
तानं जुहोत्। तैर्वै स यज्ञाद्रक्षांस्यपाहन्। यन्त्रक्तं होमां जुहोति। यज्ञादेव
तैर्यजमानो रक्षांस्यपंहन्ति। उषसे स्वाहा व्युष्टै स्वाहेत्यन्ततो जुहोति।
सुवर्गस्य लोकस्य समष्टै॥७४॥

वै नभास्ति सूर्यो ज्योतिः सन्तत्यै समष्टै भूतं यजते नवं च॥ [१८]

एकयूपो वैकादशिनीं वा। अन्येषां यज्ञानां यूपां भवन्ति। एकविशिन्यश्वमेधस्य
सुवर्गस्य लोकस्याभिजित्यै। बैलवो वा खादिरो वा पालाशो वा। अन्येषां
यज्ञक्रतूनां यूपां भवन्ति। राज्ञदाल एकविशत्यरत्निरश्वमेधस्य। सुवर्गस्य
लोकस्य समष्टै। नान्येषां पशूनां तैजन्या अवद्यन्ति। अवद्यन्तश्वस्य॥७५॥

पाप्मा वै तैजनी। पाप्मनोऽपंहत्यै। पूक्षुशाखायांमन्येषां पशूनामवृद्धन्ति।
 वैतसशाखायांमश्वस्य। अप्सुयोनिर्वा अश्वः। अप्सुजो वैतसः। स्व एवास्य
 योनावर्व द्यति। यौपेषु ग्राम्यान्पशून्नियुञ्जन्ति। आरोकेष्वारण्यान्धारयन्ति। पशूनां
 व्यावृत्त्यै। आ ग्राम्यान्पशूलङ्घन्ते। प्रारण्यान्पशूजन्ति। पाप्मनोऽपंहत्यै॥७६॥

अश्वस्य व्यावृत्त्यै त्रीणिं च॥ [१९]

राज्ञुदालमग्निष्ठं मिनोति। भ्रूणहुत्याया अपंहत्यै। पौतुद्रवावृभितो भवतः।
 पुण्यस्य गन्धस्यावरुद्धै। भ्रूणहुत्यामेवास्मादपहत्यै। पुण्येन गन्धेनोभयतः परि
 गृह्णाति। षड्बुलुवा भवन्ति। ब्रह्मवर्चसस्यावरुद्धै। षट्वादिराः। तेजसोऽवरुद्धै॥७७॥

षट्वालाशाः। सोमपीथस्यावरुद्धै। एकविंशतिः सम्पदन्ते। एकविंशतिर्वे
 दैवलोकाः। द्वादशमासाः पञ्चतवः। त्रय इमे लोकाः। असावादित्य एकविंशतिः।
 एष सुवर्गो लोकः। सुवर्गस्य लोकस्य समष्टै। शतं पशवो भवन्ति॥७८॥

शतायुः पुरुषः शतेन्द्रियः। आयुष्येन्द्रिये प्रति तिष्ठति। सर्वं वा

अंश्वमेध्याप्रोति। अपरिमिता भवन्ति। अपरिमितस्यावरुच्छौ। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। कस्माऽथस्त्यात्। दक्षिणतोऽन्येषां पशूनामवृद्यन्ति। उत्तरतोऽश्वस्येति। वारुणो वा अश्वः॥७९॥

एषा वै वरुणस्य दिक्। स्वायामेवास्य दिश्यवृद्यति। यदितरेषां पशूनामवृद्यति। शतदेवत्यं तेनावं रुन्धे। चितेऽग्रावधिं वैतसे कटेऽश्वं चिनोति। अफसुयोनिर्वा अश्वः। अफसुजो वैतसः। स्व एवैनुं योनौ प्रतिष्ठापयति। पुरस्तात्प्रत्यश्वं तूपरं चिनोति। पश्चात्प्राचीनं गोमृगम्॥८०॥

प्राणापानावेवास्मिन्थस्म्यश्वौ दधाति। अश्वं तूपरं गोमृगमिति सर्वहुतं एताञ्जुहोति। एषां लोकानामभिजित्यै। आत्मनाऽभि ज्जुहोति। सात्मानमेवैनुं सतनुं करोति। सात्माऽमुष्मिलोके भवति। य एवं वेदा। अथो वसोरेव धारां तेनावं रुन्धे। इलुवर्दयु स्वाहा बलिवर्दयु स्वाहेत्याह। संवृथ्सरो वा इलुवर्दः। परिवृथ्सरो बलिवर्दः। संवृथ्सरादेव परिवृथ्सरादायुरवं रुन्धे।

आयुरेवास्मिन्दधाति। तस्मादश्मेधयाजी जरसा विस्ससामुं लोकमेति॥८१॥

तेजसोऽवरुच्ये भवन्त्यश्वौ गोमृगमिलुवदश्वत्वारिं च॥

[२०]

एकविश्शोऽग्निर्भवति। एकविश्शः स्तोमः। एकविश्शतिर्यूपः। यथा वा अश्वा वरूपमा वा वृषाणः सङ्ख्युरेन। एवमेव तथस्तोमाः सङ्ख्युरन्तो। यदेकविश्शः। ते यथस्मृच्छेरन। हन्येतास्य यज्ञः। द्वादश एवाग्निः स्यादित्याहुः। द्वादशः स्तोमः॥८२॥

एकादश यूपः। यद्वादशोऽग्निर्भवति। द्वादश मासः संवधसुरः। संवधसुरेणैवास्मा अन्नमवं रुन्धे। यद्वश यूपा भवन्ति। दशाक्षरा विराट। अन्नं विराट। विराजैवान्नाद्यमवं रुन्धे। य एकादशः। स्तनं एवास्यै सः॥८३॥

दुह एवैनां तेन। तदाहुः। यद्वादशोऽग्निः स्याद्वादशः स्तोम् एकादश यूपः। यथा स्थूरिणा यायात्। तादृक्तत्। एकविश्श एवाग्निः स्यादित्याहुः। एकविश्शः स्तोमः। एकविश्शतिर्यूपः। यथा प्रष्ठिभिर्याति। तादृगेव तत्॥८४॥

यो वा अंश्मेधे तिस्रः कुकुभो वेदां। कुकुद्धु राज्ञां भवति। एकविंशौऽग्निर्भवति।
एकविंशः स्तोमः। एकविंशतिर्यूपाः। एता वा अंश्मेधे तिस्रः कुकुभः। य एवं
वेदां। कुकुद्धु राज्ञां भवति। यो वा अंश्मेधे त्रीणि शीरुषाणि वेदां। शिरो हु राज्ञां
भवति। एकविंशौऽग्निर्भवति। एकविंशः स्तोमः। एकविंशतिर्यूपाः। एतानि
वा अंश्मेधे त्रीणि शीरुषाणि। य एवं वेदां। शिरो हु राज्ञां भवति॥८५॥

द्वादशः स्तोमः स एव तच्छिरो हु राज्ञां भवति पठ च॥ [२१]

देवा वा अंश्मेधे पवमाने। सुवर्गं लोकं न प्राजानन्। तमश्वः प्राजानात्।
यदंश्मेधेऽश्वेन मेध्येनोदश्वो बहिष्पवमानः सर्पन्ति। सुवर्गस्य लोकस्य प्रज्ञात्यै।
न वै मनुष्यः सुवर्गं लोकमञ्जसा वेदा। अश्वो वै सुवर्गं लोकमञ्जसा वेदा।
यदुद्ग्रातोद्ग्रायैत्। यथा क्षेत्रज्ञोऽन्येन पथा प्रतिपादयैत्। तादृक्तत्॥८६॥

उद्ग्रातारंमपरुद्ध्य। अश्वमुद्ग्रीथाय वृणीते। यथा क्षेत्रज्ञोऽञ्जसा नयति।
एवमेवैनमश्वः सुवर्गं लोकमञ्जसा नयति। पुच्छमन्वा रमन्ते। सुवर्गस्य लोकस्य

समेष्यै। हिं करोति। सामैवाकं। हिं करोति। उद्दीथ एवास्य सः॥८७॥

वडंबा उपं रुन्धन्ति। मिथुनत्वाय प्रजात्यै। अथो यथौपगातारं उपगायन्ति। ताद्वगेव तत्। उदंगासीदश्वो मेध्य इत्याह। प्राजापत्यो वा अश्वः। प्रजापतिरुद्दीथः। उद्दीथमेवावं रुन्धे। अथो ऋख्सामयोरेव प्रति तिष्ठति। हिरण्येनोपाकरोति। ज्योतिर्वै हिरण्यम्। ज्योतिरेव मुखुतो दधाति। यजमाने च प्रजासु च। अथो हिरण्यज्योतिरेव यजमानः सुवर्गं लोकमैति॥८८॥

तथ्स उपाकरोति चत्वारि च।——————[२२]

पुरुषो वै यज्ञः। यज्ञः प्रजापतिः। यदश्वै पशून्नियुञ्जन्ति। यज्ञादेव तद्यज्ञं प्रयुक्ते। अश्वं तूपरं गोमृगम्। तानग्निष्ठ आलंभते। सेनामुखमेव तथ्सङ्शयति। तस्माद्राजमुखं भीष्मं भावुकम्। आग्नेयं कृष्णग्रीवं पुरस्ताल्लाटै। पूर्वग्निमेव तं कुरुते॥८९॥

तस्मात्पूर्वाग्निं पुरस्ताथ्स्थापयन्ति। पौष्णमन्वश्वम्। अन्नं वै पूषा।

तस्मा॑त्पूर्वाग्रावाहार्यमा हरन्ति। ऐन्द्रापौष्णमुपरिष्ठात्। ऐन्द्रो वै राजुन्योऽन्नं पूषा। अन्नाद्यैनैवैनंमुभयतः परि गृह्णाति। तस्मा॑द्राजुन्योऽन्नादो भावुकः। आग्नेयौ कृष्णग्रीवौ बाहुवोः। बाहुवोरेव वीर्यं धत्ते॥१०॥

तस्मा॑द्राजुन्यो बाहुबलीभावुकः। त्वाष्ट्रौ लोमशस्कथौ सुकथ्योः। सुकथ्योरेव वीर्यं धत्ते। तस्मा॑द्राजुन्यं ऊरुबलीभावुकः। शितिपृष्ठौ बारहस्पत्यौ पृष्ठे। ब्रह्मवर्चसमेवोपरिष्ठाद्धत्ते। अथो कवचे एवैते अभितः पर्यूहते। तस्मा॑द्राजुन्यः सन्नद्धो वीर्यं करोति। धात्रे पृषोदरमधस्तात्। प्रतिष्ठामेवैतां कुरुते। अथो इयं वै धाता। अस्यामेव प्रति तिष्ठति। सौर्यं बुलक्षं पुच्छेऽ। उथसुधमेव तं कुरुते। तस्मांदुर्घ्सेधं भये प्रजा अभिसङ्श्रयन्ति॥११॥

कुरुते धत्ते कुरुते पञ्च च॥

[२३]

साङ्गुण्या चतुष्यो यो वै यः पितुश्चत्वारो यथा निकं प्रजापतये त्वा यथा प्रोक्षितं विभूराहं प्रजापतिरकामयताश्मेधेन प्रजापतिर्न किञ्चन सांवित्रमा ब्रह्मन्प्रजापतिर्देवेभ्यः प्रजापती रक्षांसि प्रजापतिमीफसति विभूरंश्वनामान्यम्भांस्येकयूपो

राजुदालमेकवि॒शो दे॒वाः पुरुषु॒स्त्यौवि॒शतिः॥२३॥

सा॒ङ्गृहण्या तस्मा॑दश्वमेधया॒जी यत्परिंमिता॑ यद्यंजमुखे यो दी॒क्षां दे॒वानेव त्रये॑ इ॒मे सि॒तायं प्राणापा॒नावे॒वास्मि॒न्तस्मा॑द्राजु॒न्ये॑ एकंनवतिः॥११॥

सा॒ङ्गृहण्या सङ्गृह्यन्ति॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके अष्टमः प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ नवमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके नवमः प्रपाठकः ॥

प्रजापतिरश्वमेधमसृजत। सोऽस्माथ्सृष्टोऽपा॑क्रामत्। तम॑ष्टादशिभिरनु॒ प्रायुङ्कः।
 तमा॑प्रोत्। तमास्वा॑ष्टादशिभिरवा॑रुन्ध। यद॑ष्टादशिनं आल॑भ्यन्ते॑। यज्ञमेव तैरास्वा॑
 यज्ञमानोऽवं॑ रुन्धे। संवथ्सरस्य॑ वा एषा॑ प्रतिमा। यद॑ष्टादशिनः॑। द्वादश॑ मासाः॑
 पञ्चतांवः॑॥ १॥

संवथ्सरोऽष्टादशः। यद॑ष्टादशिनं आल॑भ्यन्ते॑। संवथ्सरमेव तैरास्वा॑ यज्ञमानो॑
 ऽवं॑ रुन्धे। अग्निष्ठै॑न्यान्पूर्णशूनु॑पाकुरोति॑। इतरेषु॑ यूपैष्टादशिनोऽजामित्वाय।
 नवं॑वालभ्यन्ते॑ सर्वीर्यत्वाय। यदारण्यैः॑ सङ्गस्थापयेत्। व्यवस्येतां पितापुत्रौ।
 व्यध्वानः॑ क्रामेयुः। विदूरं ग्रामयोर्ग्रामान्तौ स्याताम्॥ २॥

ऋक्षीकां॑ पुरुषव्याघ्राः॑ परिमोषिण॑ आव्याधिनीस्तस्करा॑ अरण्येष्वाजायेरन्।
 तदाहुः। अपशवो॑ वा एते। यदारण्याः। यदारण्यैः॑ सङ्गस्थापयेत्। क्षिप्रे॑

यज्ञमानुमरण्यं मृतः हरेयुः। अरण्यायतना ह्यारण्याः पूशव इति। यत्पूशूनालभेत।
अनवरुद्धा अस्य पूशवः स्युः। यत्पर्यग्निकृतानुथ्सृजेत्॥३॥

यज्ञवेशसं कुर्यात्। यत्पूशूनालभेतो। तेनैव पूशूनवं रुन्धे। यत्पर्यग्निकृतानुथ्सृजत्ययं
अवरुद्धा अस्य पूशवो भवन्ति। न यज्ञवेशसम्भवति। न यज्ञमानुमरण्यं मृतः
हरन्ति। ग्राम्यैः सङ्कृतां स्थापयति। एते वै पूशवः क्षेमो नाम। सं पितापुत्राववस्यतः।
समध्वानः क्रामन्ति। समन्तिकं ग्रामयोग्रामान्तौ भवतः। नर्कीकाः पुरुषव्याघ्राः
परिमोषिण आव्याधिनीस्तस्करा अरण्येष्वाजायन्ते॥४॥

ऋतवः स्यातामुथ्सृजेऽस्यत्स्त्रीणि च॥ [१]

प्रजापतिरकामयतोभौ लोकाववं रुन्धीयेति। स एतानुभयान्पूशूनपश्यत्।
ग्राम्याङ्कश्चारण्याङ्कश्च। तानालभत। तैर्वै स उभौ लोकाववारुन्ध। ग्राम्यैरेव
पूशुभिरिमं लोकमवारुन्ध। आरण्यैरमुम्। यद्ग्राम्यान्पूशूनालभेतो। इममेव
तैर्लोकमवं रुन्धे। यदारण्यान्॥५॥

अमुं तैः। अनेवरुद्धो वा एतस्य संवथ्सुर इत्याहुः। य इतइतश्चातुर्मास्यानि संवथ्सुरं प्रयुङ्ग इतिं। एतावान् वै संवथ्सुरः। यच्चातुर्मास्यानि। यदेते चातुर्मास्याः पृशवं आलभ्यन्ते। प्रत्यक्षमेव तैः संवथ्सुरं यजमानोऽवं रुन्धे। वि वा एष प्रजया पृशुभिरक्रृध्यते। यः संवथ्सुरं प्रयुङ्गे। सुवर्गो लोकः॥६॥

सुवर्गं तु लोकं नापराध्नोति। प्रजा वै पृशवं एकादशिनी॥। यदेत ऐकादशिनाः पृशवं आलभ्यन्ते। साक्षादेव प्रजां पृशून् यजमानोऽवं रुन्धे। प्रजापतिर्विराजमसृजत। सा सृष्टाऽश्वमेधं प्राविशत्। तान्दशिभिरनु प्रायुङ्ग। तामाप्नोत्। तामास्वा दशिभिरवारुन्ध। यदशिनं आलभ्यन्ते॥७॥

विराजमेव तैरास्वा यजमानोऽवं रुन्धे। एकादश दशत् आलभ्यन्ते। एकादशाक्षरा त्रिष्टुप्। त्रैषुभाः पृशवः। पृशूनेवावं रुन्धे। वैश्वदेवो वा अश्वः। नानादेवत्याः पृशवो भवन्ति। अश्वस्य सर्वत्वाय়। नानारूपा भवन्ति। तस्मान्नानारूपाः पृशवः। बहुरूपा भवन्ति। तस्माद्बहुरूपाः पृशवः समृद्धै॥८॥

आरुण्याँल्लोको दुशिनं आलभ्यन्ते नानारूपाः पशवो द्वे च॥

[२]

अस्मै वै लोकाय ग्राम्याः पशव आलभ्यन्ते। अमुष्मा आरुण्याः।
यद्वाम्यान्पशूनालभते। इमेव तैर्लोकमव रुन्धे। यदारुण्यान्। अमुं तैः।
उभयान्पशूनालभते। ग्राम्याङ्श्वारुण्याङ्श्वां। उभयोर्लोकयोरवर्णरुद्धौ। उभयान्पशूना-
लभते॥९॥

ग्राम्याङ्श्वारुण्याङ्श्वां। उभयस्यान्नाद्यस्यावरुद्धौ। उभयान्पशूनालभते।
ग्राम्याङ्श्वारुण्याङ्श्वां। उभयेषां पशूनामवरुद्धौ। त्रयस्त्रयो भवन्ति। त्रय इमे
लोकाः। एषां लोकानामास्यै। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। कस्माथस्त्यात्॥१०॥

अस्मिंलोके बहवः कामा इति। यथसमानीभ्यो देवताभ्योऽन्येऽन्ये पशव
आलभ्यन्ते। अस्मिन्नेव तलोके कामान्दधाति। तस्मादस्मिंलोके बहवः कामाः।
त्रयाणां त्रयाणां सुह वृपा जुहोति। त्र्यावृतो वै देवाः। त्र्यावृत इमे लोकाः। एषां
लोकानामास्यै। एषां लोकानां क्लस्यै। पर्यग्निकृतानारुण्यानुथ्सृजन्त्यहि सायै॥११॥
अवरुद्धा उभयान्पशूनालभते सत्यादहि सायै॥

[३]

युञ्जन्ति ब्रह्ममित्याह। असौ वा आदित्यो ब्रह्मः। आदित्यमेवास्मै युनक्ति।
अरुषमित्याह। अग्निर्वा अरुषः। अग्निमेवास्मै युनक्ति। चरन्तमित्याह। वायुवै
चरन्। वायुमेवास्मै युनक्ति। परितुस्थुष इत्याह॥१२॥

इमे वै लोकाः परितुस्थुषः। इमानेवास्मै लोकान् युनक्ति। रोचन्ते रोचना
दिवीत्याह। नक्षत्राणि वै रोचना दिवि। नक्षत्राण्येवास्मै रोचयति। युञ्जन्त्यस्य
काम्येत्याह। कामानेवास्मै युनक्ति। हरी विपक्षसेत्याह। इमे वै हरी विपक्षसा।
इमे एवास्मै युनक्ति॥१३॥

शोणा धृष्णू नृवाहसेत्याह। अहोरात्रे वै नृवाहसा। अहोरात्रे एवास्मै युनक्ति।
एता एवास्मै देवता युनक्ति। सुवर्गस्य लोकस्य समष्टै। केतुं कृष्णवन्नकेतव्
इति ध्वजं प्रतिमुञ्चति। यश एवैन् राजा[॥] गमयति। जीमूतस्येव भवति
प्रतीकमित्याह। यथायजुरेवैतत्। ये ते पन्थानः सवितः पूर्वासु इत्यध्वर्युर्यजमानं
वाचयत्यभिजित्यै॥१४॥

परा वा एतस्य यज्ञ एति। यस्य पशुरुपाकृतोऽन्यत्र वेद्या एति। एतं स्तोतरे तेन पथा पुनरश्वमार्तयासि न इत्याह। वायुर्वै स्तोता॑॥ वायुमेवास्य परस्तांदधात्यावृत्यै। यथा॑ वै हविषो॑ गृहीतस्य स्कन्दति। एवं वा एतदश्वस्य स्कन्दति। यदस्योपाकृतस्य लोमानि॑ शीयन्ते। यद्वालेषु कुचानावयन्ति। लोमान्येवास्य तथसम्भरन्ति॥१५॥

भूर्भुवः सुवरिति॑ प्राजापत्याभिरावयन्ति। प्राजापत्यो वा अश्वः। स्वयैवैन देवतया॑ समर्घयन्ति। भूरिति॑ महिषी। भुव इति॑ वावाता॑॥ सुवरिति॑ परिवृक्ती। एषां लोकानामुभिजित्यै। हिरण्ययाः॑ कुचा भवन्ति। ज्योतिर्वै हिरण्यम्। राष्ट्रमश्वमेधः॥१६॥

ज्योतिश्वेवास्मै राष्ट्रं च समीची दधाति। सुहस्रं भवन्ति। सुहस्रसम्मितः सुवर्गो लोकः। सुवर्गस्य लोकस्याभिजित्यै। अप वा एतस्मात्तेज इन्द्रियं पशवः श्रीः क्रामन्ति। योऽश्वमेधेन यजते। वसंवस्त्वाऽञ्जन्तु गायत्रेण छन्दसेति॑ महिष्यम्यनक्ति। तेजो॑ वा आज्यम्। तेजो॑ गायत्री। तेजस्सैवास्मै तेजोऽव-

रुन्धे॥१७॥

रुद्रास्त्वा॑ञ्जन्तु त्रैष्टुभेनु॒ छन्द॒सेति॑ वावाता॑॥ तेजो॑ वा आज्यम्॑। इन्द्रियं त्रिष्टुप्।
तेजसै॒वास्मा॑ इन्द्रियमवं॑ रुन्धे। अ॒दित्यास्त्वा॑ञ्जन्तु॒ जागैतेनु॒ छन्द॒सेति॑ परिवृक्ती।
तेजो॑ वा आज्यम्॑। पुशवो॑ जगती। तेजसै॒वास्मै॑ पुशूनवं॑ रुन्धे। पत्नयो॑भ्यञ्जन्ति।
श्रिया॑ वा ए॒तद्रूपम्॥१८॥

यत्पत्नयः। श्रियमेवास्मिन्तद्वधति। नास्मात्तेजं॑ इन्द्रियं॑ पुशवः॑ श्रीरप्तं॑
क्रामन्ति। लाजी(३)ञ्छाची(३)न्॑ यशो॑ममाँ(४) इत्यतिरिक्तमन्नमश्वयोपाहरन्ति।
प्रजामेवान्नादीं॑ कुर्वते। ए॒तद्वै॑ अन्नमत्तै॒तदन्नमद्धि॑ प्रजापतु॑ इत्याह।
प्रजायामेवान्नाद्य॑ दधते। यदि॑ नावजिघ्रेत्। अ॒ग्निः॑ पुशुरासीदित्यवंघ्रापयेत्।
अवं॑ है॒व जिघ्रति। आक्रान्तं॑ वाजी॑ क्रमैरत्यक्रमीद्वाजी॑ घौस्ते॑ पृष्ठं॑ पृथिवी॑
संधस्थमित्यश्वमनु॑मन्नयते। ए॒षां॑ लोकानामभिजित्य॑। समिद्धो॑ अञ्जन्कृदरं॑
मतीनामित्यश्वस्याप्रियो॑ भवन्ति॑ सरूपत्वाय॑॥१९॥

परित्स्थुष्॑ इत्याहै॒मे ए॒वास्मै॑ युनक्त्यभिजित्य॑ भरन्त्यश्वमेधो॑ रुन्धे॑ रूपञ्जिघ्रति॑ त्रीणिं॑ च॥

तेजसा वा एष ब्रह्मवर्चसेन् व्यृद्धते। योऽश्वमेधेन् यजते। होता च ब्रह्मा च ब्रह्मोद्यं वदतः। तेजसा चैवैनं ब्रह्मवर्चसेनं च समर्धयतः। दक्षिणतो ब्रह्मा भवति। दक्षिणतायतनो वै ब्रह्मा। बारुहस्पत्यो वै ब्रह्मा। ब्रह्मवर्चसमेवास्य दक्षिणतो दधाति। तस्माद्दक्षिणोऽर्थो ब्रह्मवर्चसितरः। उत्तरतो होता भवति॥२०॥

उत्तरतायतनो वै होता। अग्नेयो वै होता। तेजो वा अग्निः। तेज एवास्योत्तरतो दधाति। तस्मादुत्तरोऽर्धस्तेजस्वितरः। यूपमभितो वदतः। यजमानदेवत्यो वै यूपः। यजमानमेव तेजसा च ब्रह्मवर्चसेनं च समर्धयतः। किं स्विदासीत्पूर्वचिन्तिरित्याह। द्यौर्वै वृष्टिः पूर्वचिन्तिः॥२१॥

दिवमेव वृष्टिमवं रुन्धे। किं स्विदासीद्वृहद्वय इत्याह। अश्वो वै बृहद्वयः। अश्वमेवावं रुन्धे। किं स्विदासीत्पिशङ्गलेत्याह। रात्रिर्वै पिशङ्गला। रात्रिमेवावं रुन्धे। किं स्विदासीत्पिलिप्पिलेत्याह। श्रीर्वै पिलिप्पिला। अन्नाद्यमेवावं रुन्धे॥२२॥

कः स्विदेकाकी चरतीत्याह। असौ वा आदित्य एकाकी चरति। तेजं एवावरुन्धे। क उस्विज्ञायते पुनरित्याह। चन्द्रमा वै जायते पुनः। आयुरेवावरुन्धे। किं स्विद्धिमस्य भेषजमित्याह। अग्निर्वै हिमस्य भेषजम्। ब्रह्मवर्चसमेवावरुन्धे। किं स्विदावपनं मुहदित्याह॥२३॥

अयं वै लोक आवपनं मुहत्। अस्मिन्नेव लोके प्रति तिष्ठति। पृच्छामि त्वा परमन्तं पृथिव्या इत्याह। वेदिर्वै परोऽन्तः पृथिव्याः। वेदिमेवावरुन्धे। पृच्छामि त्वा भुवनस्य नाभिमित्याह। यज्ञो वै भुवनस्य नाभिः। यज्ञमेवावरुन्धे। पृच्छामि त्वा वृष्णो अश्वस्य रेत इत्याह। सोमो वै वृष्णो अश्वस्य रेतः। सोमपीथमेवावरुन्धे। पृच्छामि वाचः परमं व्योमेत्याह। ब्रह्म वै वाचः परमं व्योम। ब्रह्मवर्चसमेवावरुन्धे॥२४॥

होता भवति वै वृष्टिः पूर्वचित्तिरन्नाद्यमेवावरुन्धे मुहदित्याह् सोमो वै वृष्णो अश्वस्य रेतश्वत्वारिं च॥ [५]

अप् वा एतस्मात्प्राणः क्रामन्ति। योऽश्वमेधेन् यजते। प्राणाय स्वाहा व्यानाय स्वाहेति संज्ञप्यमान् आहुतीर्जुहोति। प्राणानेवास्मिन्दधाति।

नास्मा॑त्प्राणा॒ अपंक्रामन्ति। अवंती॑ः स्थावंतीस्त्वाऽवन्तु। प्रियं त्वा॑ प्रियाणा॑म्।
वर्षिष्ठमाप्यानाम्। निधी॑नां त्वा॑ निधिपति॑ हवामहे वसो मु॒मेत्याह। अपै॒वास्मै॒
तद्भू॒वते॥२५॥

अथो॑ धु॒वन्त्य॒वैनम्। अथो॑ न्यै॒वास्मै॒ हु॒वते। त्रिः॑ परियन्ति। त्रयं॑ इ॒मे॒ लो॒काः।
ए॒म्य॑ ए॒वैनं॑ लो॒केभ्यो॑ धु॒वते। त्रिः॑ पुनः॑ परियन्ति। षट्थ्सम्पद्यन्ते। षड्वा॑ क्रृ॒तवः।
क्रृ॒तुभिर॑ ए॒वैनं॑ धु॒वते। अप॑ वा॑ ए॒तेभ्यः॑ प्राणाः॑ क्रामन्ति॥२६॥

ये॑ यज्ञे॑ धु॒वनं॑ तु॒न्वते। नव॑ वै॑ पुरुषे॑ प्राणाः।
प्राणानेवाऽऽत्मन्दृधते। नैभ्यः॑ प्राणा॑ अपंक्रामन्ति। अम्बे॑ अम्बाल्यम्बिक॑ इति॑
पत्नीमुदानयति। अह्वतै॒वैना॑म्। सुभर्गे॑ काम्पीलवासि॒नीत्याह। तप॑ ए॒वैनामुपर्नयति।
सुवर्गे॑ लो॒के॑ सम्प्रोण्वाथु॒मित्याह॥२७॥

सुवर्गमै॒वैना॑ लो॒कं॑ गमयति। आऽहम॑जानि॑ गर्भ॑धमा॑ त्वम॑जाऽसि॑
गर्भ॑धमित्याह। प्र॒जा॑ वै॑ पुशवो॑ गर्भः। प्र॒जामै॒व पुशूनात्मन्धत्ते। देवा॑

वा अंशमेधे पर्वमाने। सुवर्गं लोकं न प्राजानन्। तमशः प्राजानात्।
 यथसूचीभिरसिपथान्कल्पयन्ति। सुवर्गस्य लोकस्य प्रजात्यै। गायत्री
 त्रिष्टुष्टुगतीत्याह॥२८॥

यथायजुरेवैतत्। त्रयः सूच्यो भवन्ति। अयस्मयो रजता हरिण्यः। अस्य
 वै लोकस्य रूपमयस्मयः। अन्तरिक्षस्य रजताः। दिवो हरिण्यः। दिशो वा
 अयस्मयः। अवान्तरदिशा रजताः। ऊर्ध्वा हरिण्यः। दिशं एवास्मै कल्पयति।
 कस्त्वा छ्यति कस्त्वा विशस्तीत्याहाहिं सायै॥२९॥

हुवते क्रमन्त्यूर्षथामित्याहु जगतीत्याह कल्पयत्येकं च॥ [६]

अप वा एतस्माच्छ्री राष्ट्रं क्रामति। योऽश्वमेधेन यजते। ऊर्ध्वमेनामुच्छ्रयतादित्याह
 श्रीर्वै राष्ट्रमेश्वमेधः। श्रियमेवास्मै राष्ट्रमूर्ध्वमुच्छ्रयति। वेणुभारङ्गिराविवेत्याह। राष्ट्रं
 वै भारः। राष्ट्रमेवास्मै पर्यूहति। अथास्य मध्यमेधतामित्याह। श्रीर्वै राष्ट्रस्य
 मध्यम्॥३०॥

श्रियं मेवावं रुन्धे। शीतो वाते पुनन्निवेत्याह। क्षेमो वै राष्ट्रस्य शीतो वातः।
 क्षेमं मेवावं रुन्धे। यद्धरिणी यवमत्तीत्याह। विष्वे हरिणी। राष्ट्रं यवः। विशं चैवास्मै
 राष्ट्रं च सुमीर्ची दधाति। न पुष्टं पुशु मन्यत् इत्याह। तस्माद्राजा पुशून्न
 पुष्यति॥३१॥

शूद्रा यदर्यजारा न पोषाय धनायुतीत्याह। तस्मा द्वैशीपुत्रं नाभिषिञ्चन्ते। इयं
 युका शंकुन्तिकेत्याह। विष्वे शंकुन्तिका। राष्ट्रमंश्मेधः। विशं चैवास्मै राष्ट्रं च
 सुमीर्ची दधाति। आहलुमिति सर्पतीत्याह। तस्मा द्राष्ट्रायु विशः सर्पन्ति। आहतं
 गुभे पसु इत्याह। विष्वे गर्भः॥३२॥

राष्ट्रं पसः। राष्ट्रमेव विश्याहन्ति। तस्मा द्राष्ट्रं विशं घातुकम्। माता च ते पिता
 च तु इत्याह। इयं वै माता। असौ पिता। आभ्यामेवैनुं परिददाति। अग्रं वृक्षस्य
 रोहत् इत्याह। श्रीर्वै वृक्षस्याग्रम्। श्रियं मेवावं रुन्धे॥३३॥

प्रसुलमीति ते पिता गुभे मुष्टिमंतः सयुदित्याह। विष्वे गर्भः। राष्ट्रं मुष्टिः।

राष्ट्रमेव विश्याहन्ति। तस्मा द्राष्ट्रं विशं घातुकम्। अपु वा एतेभ्यः प्राणाः क्रांमन्ति। ये यज्ञेऽपूर्तं वदन्ति। दधिक्राव्यणो अकारिषुमिति सुरभिमतीमृचं वदन्ति। प्राणा वै सुरभयः। प्राणानेवाऽत्मन्दधते। नैभ्यः प्राणा अपक्रामन्ति। आपो हि षष्ठा मयोभुवु इत्युद्धिर्मार्जयन्ते। आपो वै सर्वा देवताः। देवतांभिरेवात्मानं पवयन्ते॥३४॥

गुष्टस्य मध्यं पुष्ट्यति गमो रुन्धे दधते चत्वारि च॥

[७]

प्रजापतिः प्रजाः सृष्टा प्रेणाऽनु प्राविशत्। ताभ्युः पुनः सम्भवितुं नाशक्रोत्। सोऽब्रवीत्। क्रुध्वदिथ्सः। यो मेतः पुनः सम्भरदिति। तं देवा अश्वमेधेनैव सम्भरन्। ततो वै त आर्द्धुवन्। योऽश्वमेधेन यजते। प्रजापतिमेव सम्भरत्यृद्धोति। पुरुषमालभते॥३५॥

वैराजो वै पुरुषः। विराजमेवालभते। अथो अन्नं वै विराट्। अन्नमेवाव रुन्धे। अश्वमालभते। प्रजापत्यो वा अश्वः। प्रजापतिमेवालभते। अथो श्रीर्वा एकशफम्। श्रियमेवाव रुन्धे। गामालभते॥३६॥

युज्ञो वै गौः। युज्ञमेवालंभते। अथो अन्नं वै गौः। अन्नमेवावं रुन्धे।
 अजावी आलंभते भूमे। अथो पुष्टिर्वं भूमा। पुष्टिमेवावं रुन्धे। पर्यग्निकृतं पुरुषं
 चारुण्याङ्शोथस्मृजन्त्यहि॑ सायै। उभौ वा एतौ पशू आलंभ्येते। यश्चावूमो यश्च
 परमः। तैऽस्योभये यज्ञे बद्धाः। अभीष्टां अभिप्रीताः। अभिजिता अभिहुता
 भवन्ति। नैनं दद्धवः पशवो यज्ञे बद्धाः। अभीष्टां अभिप्रीताः। अभिजिता
 अभिहुता हि॑ सन्ति। योऽश्वमेधेन् यज्ञते। य उं चैनमेवं वेदं॥३७॥
 लभते गामालंभते परमोऽष्टौ च॥ [८]

प्रथमेन् वा एष स्तोमेन राध्वा। चतुष्ठोमेन कृतेनायांनामुत्तरेहन्। एकविष्णो
 प्रतिष्ठायां प्रति॒ तिष्ठति। एकविष्णशात्र॑तिष्ठायां कृतूनन्वारोहति। कृतवो वै पृष्ठानि॑।
 कृतवः संवथ्सरः। कृतुष्वेव संवथ्सरे प्रतिष्ठायां। देवता अभ्यारोहति। शक्तरयः
 पृष्ठं भवन्त्यन्यदन्यच्छन्दः। अन्यैऽन्ये वा एते पशव आलंभ्यन्ते॥३८॥
 उतेवं ग्राम्याः। उतेवारुण्याः। अहरेव रूपेण समर्धयति। अथो अहं एवैष

बुलिरहिते। तदाहुः। अपशवो वा एते। यद्जावयश्चारण्याश्च। एते वै सर्वे पशवः। यद्गव्या इति। गव्यान्पशूनुत्तमेऽहुं नालभते॥३९॥

तेनैवोभयान्पशूनवं रुन्धे। प्राजापत्या भवन्ति। अनभिजितस्याभिजित्यै। सौरीर्नवं श्वेता वशा अनूबन्ध्या भवन्ति। अन्तत एव ब्रह्मवर्चसमवं रुन्धे। सोमाय स्वराज्ञेऽनोवाहावेनुङ्घाहविति द्वन्द्विनः पशूनालभते। अहोरात्राणामभिजित्यै। पशुभिर्वा एष व्यृद्धते। यौऽश्वमेधेन् यजते। छुगुलं कल्माषं किकिदीविं विदीगयमिति त्वाष्ट्रान्पशूना लभते। पशुभिरेवात्मानः समर्धयति। क्रतुभिर्वा एष व्यृद्धते। यौऽश्वमेधेन् यजते। पिशङ्गास्त्रयो वासन्ता इत्यृतुपशूनालभते। क्रतुभिरेवात्मानः समर्धयति। आ वा एष पशुभ्यो वृश्यते। यौऽश्वमेधेन् यजते। पर्यग्निकृता उथसृजन्त्यनांव्रस्काय॥४०॥

लभ्यन्ते लभते त्वाष्ट्रान्पशूनालभतेऽष्टौ च।

[९]

प्रजापतिरकामयत महानन्नादः स्यामिति। स एतावश्वमेधे महिमानावपश्यत्।

तावंगृह्णीत। ततो वै स मुहानन्नादोऽभवत्। यः कामयेत् मुहानन्नादः स्यामिति। स एतावंशमेधे महिमानौ गृह्णीत। मुहानेवान्नादो भवति। यजुमानदेवत्या वै वृपा। राजा महिमा। यद्वपां महिम्नोभृयतः परियज्ञति। यजमानमेव राज्येनोभृयतः परिगृह्णाति। पुरस्ताथ्वाहाकारा वा अन्ये देवाः। उपरिष्ठाथ्वाहाकारा अन्ये। ते वा एतेऽश्च एव मेध्यं उभयेऽवरुद्ध्यन्ते। यद्वपां महिम्नोभृयतः परियज्ञति। तानेवोभयाऽन्नीणाति॥४१॥

परियज्ञति पद्म॥ [१०]

वैश्वदेवो वा अश्वः। तं यत्प्राजापत्यं कुर्यात्। या देवता अपिभागः। ता भागधेयैन् व्यर्घयेत्। देवताभ्यः सुमदं दध्यात्। स्तेगान्दङ्घाभ्यां मुण्डकां जम्येभिरिति। आज्यमवदानं कृत्वा प्रतिसुङ्घायुमाहुतीर्जुहोति। या एव देवता अपिभागः। ता भागधेयैन् समर्घयति। न देवताभ्यः सुमदं दधाति॥४२॥

चतुर्दशैतानंनुवाकाञ्जुहोत्यनन्तरित्यै। प्रयासाय स्वाहेति पञ्चदशम्। पञ्चदश वा

अर्धमासस्य रात्रयः। अर्धमासशः संवथ्सर आप्यते। देवासुराः संयत्ता आसन्।
तैऽब्रुवन्नग्नयः स्विष्टकृतः। अश्वस्य मेघस्य वृयमुद्धारमुद्धरामहै। अथेतानुभि
भवामेति। ते लोहितमुद्दरन्त। ततो देवा अभवन्॥४३॥

पराऽसुराः। यथिष्टकृद्यो लोहितं जुहोति भ्रातृव्याऽभिभूत्यै। भवत्यात्मना।
पराऽस्य भ्रातृव्यो भवति। गोमृगकण्ठेन प्रथमामाहुतिं जुहोति। पशवो वै गोमृगः।
रुद्रोऽग्निः स्विष्टकृत्। रुद्रादेव पशूनन्तर्दधाति। अथो यत्रैषाऽऽहुतिरहूयते। न तत्र
रुद्रः पशूनभिमन्यते॥४४॥

अश्वशफेन द्वितीयमाहुतिं जुहोति। पशवो वा एकशफम्। रुद्रोऽग्निः स्विष्टकृत्।
रुद्रादेव पशूनन्तर्दधाति। अथो यत्रैषाऽऽहुतिरहूयते। न तत्र रुद्रः पशूनभिमन्यते।
अयस्मयेन कमण्डलुना तृतीयाम्। आहुतिं जुहोत्यायास्यो वै प्रजाः। रुद्रोऽग्निः
स्विष्टकृत्। रुद्रादेव प्रजा अन्तर्दधाति। अथो यत्रैषाऽऽहुतिरहूयते। न तत्र रुद्रः
प्रजा अभिमन्यते॥४५॥

दुधात्पर्वमन्यते प्रुजा अन्तर्धाति द्वे च ॥

[११]

अश्वस्य वा आलंब्यस्य मेध उदक्रामत्। तदश्वस्तोमीयमभवत्। यदश्वस्तोमीयं
जुहोति। समेधमैवैनमालंभते। आज्येन जुहोति। मेधो वा आज्यम्। मेधो—
अश्वस्तोमीयम्। मेधेनैवास्मिन्मेधं दधाति। षट्क्रिंशतं जुहोति। षट्क्रिंशदक्षरा
बृहती॥४६॥

बारहताः पशवः। सा पशूनां मात्रा। पशूनेव मात्रया समर्धयति। तायद्वौसीर्वा
कनीयसीर्वा जुहुयात्। पशून्मात्रया व्यर्धयेत्। षट्क्रिंशतं जुहोति। षट्क्रिंशदक्षरा
बृहती। बारहताः पशवः। सा पशूनां मात्रा। पशूनेव मात्रया समर्धयति॥४७॥

अश्वस्तोमीयं हुत्वा द्विपदा जुहोति। द्विपद्वै पुरुषो द्विप्रतिष्ठः। तदेनं प्रतिष्ठया
समर्धयति। तदाहुः। अश्वस्तोमीयं पूर्वं होतव्याँ(३)न्द्विपदा(३) इति। अश्वो
वा अश्वस्तोमीयम्। पुरुषो द्विपदाः। अश्वस्तोमीयं हुत्वा द्विपदा जुहोति।
तस्माद्विपाच्चतुष्पादमत्ति। अथो द्विपद्वै चतुष्पदः प्रतिष्ठायपति। द्विपदा हुत्वा।

नान्यामुत्तरामाहुतिं जुहुयात्। यदन्यामुत्तरामाहुतिं जुहुयात्। प्र प्रतिष्ठायाश्यवेत।
द्विपदा अन्तुतो जुहोति प्रतिष्ठित्यै॥४८॥

बृहत्यर्थयति स्थापयति पञ्च च॥ [१२]

प्रजापतिरश्वमेधमसृजत। सौऽस्माथसृष्टोऽपक्रामत्। तं यज्ञक्रतुभिरन्वैच्छत्।
तं यज्ञक्रतुभिर्नान्विन्दत्। तमिष्ठिभिरन्वैच्छत्। तमिष्ठिभिरन्विन्दत्।
तदिष्ठीनामिष्ठित्वम्। यथसवथसुरमिष्ठिभिर्यजते। अश्वमेव तदन्विच्छति।
सुवित्रियो भवन्ति॥४९॥

इयं वै सविता। यो वा अस्यानश्यति यो निलयते। अस्यां वाव तं विन्दन्ति। न
वा इमां कश्चनेत्याहुः। तिर्यङ्गोधर्वोत्येतुमर्हतीति। यथसावित्रियो भवन्ति। सुवितृ-
प्रसूत एवैनमिच्छति। ईश्वरो वा अश्वः प्रमुक्तः परां परावतुं गन्तोः। यथसायं
धृतीर्जुहोति। अश्वस्य यत्यै धृत्यै॥५०॥

यत्प्रातरिष्ठिभिर्यजते। अश्वमेव तदन्विच्छति। यथसायं धृतीर्जुहोति।

अश्वेष्यैव यत्यै धृत्यै। तस्माऽध्यायं प्रजाः क्षेम्यां भवन्ति। यत्प्रातरिष्ठिभिर्यजते।
 अश्वेषेव तदन्विच्छति। तस्माद्विवा नष्टैष एति। यत्प्रातरिष्ठिभिर्यजते सायं
 धृतीर्जुहोति। अहोरात्राभ्यामेवैनुमन्विच्छति। अथो अहोरात्राभ्यामेवास्मै योगक्षेमं
 कल्पयति॥५१॥

भवन्ति धृत्यां एनुमन्विच्छुत्येकं च॥ [१३]

अप् वा एतस्माच्छ्री राष्ट्रं क्रामति। योऽश्वेषेन् यजते। ब्राह्मणौ वीणागाथिनौ
 गायतः। श्रिया वा एतद्रूपम्। यद्वीणा। श्रियमेवास्मिन्तद्वतः। यदा खलु वै पुरुषः
 श्रियमशञ्जुते। वीणाऽस्मै वाद्यते। तदाहुः। यदुभौ ब्राह्मणौ गायेताम्॥५२॥

प्रभ्रश्वुकास्माच्छ्रीः स्यात्। न वै ब्राह्मणे श्री रमत् इति। ब्राह्मणौऽन्यो गायेत्।
 राजन्योऽन्यः। ब्रह्म वै ब्राह्मणः। क्षुत्रश्व राजन्यः। तथा हास्य ब्रह्मणा च क्षुत्रेण
 चोभयतः श्रीः परिगृहीता भवति। तदाहुः। यदुभौ दिवा गायेताम्। अपांस्माद्राष्ट्रं
 क्रामेत्॥५३॥

न वै ब्राह्मणे राष्ट्रं रेति। यदा खलु वै राजा कामयते। अर्थं ब्राह्मणं जिनाति। दिवा ब्राह्मणो गायेत्। नक्तं राजन्यः। ब्रह्मणो वै रूपमहः। क्षत्रस्य रात्रिः। तथा हास्य ब्रह्मणा च क्षत्रेण चोभयतौ राष्ट्रं परिगृहीतं भवति। इत्येददा इत्येयजथा इत्येपच इति ब्राह्मणो गायैत्। इष्टापूर्त वै ब्राह्मणस्य॥५४॥

इष्टापूर्तेनैवैन स समर्धयति। इत्येजिना इत्येयुध्यथा इत्यमुः संद्राममहन्त्रिति राजन्यः। युद्धं वै राजन्यस्य। युद्धेनैवैन स समर्धयति। अक्लसा वा एतस्यर्तव इत्याहः। योऽश्वमेधेन यजत् इति। तिस्रोऽन्यो गायति तिस्रोऽन्यः। षट्थसम्पद्यन्ते। पञ्चा क्रृतवः। क्रृतूनेवास्मै कल्पयतः। ताभ्याः सङ्गस्थायाम्। अनोयुक्ते च शते च ददाति। शतायुः पुरुषः शतेन्द्रियः। आयुष्येवेन्द्रिये प्रति तिष्ठति॥५५॥

गायेताङ्गमेद्वाह्मणस्य कल्पयतश्वत्वारि च॥

[१४]

सर्वेषु वा एषु लोकेषु मृत्यवोऽन्वायत्ताः। तेभ्यो यदाहुतीर्न जुहुयात्। लोकेलोक एनं मृत्युर्विन्देत्। मृत्यवे स्वाहा मृत्यवे स्वाहेत्यभिपूर्वमाहुतीर्जुहोति।

लोकाल्लोकादेव मृत्युमवयजते। नैनं लोकेलोके मृत्युर्विन्दति। यदमुष्मै स्वाहा-
उमुष्मै स्वाहेति जुहूस्त्रक्षीत। बहुं मृत्युमित्रं कुर्वता। मृत्यवे स्वाहेत्येकस्मा-
एवैकां जुहयात्। एको वा अमुष्मिल्लोके मृत्युः॥५६॥

अशनया मृत्युरेव। तमेवामुष्मिल्लोकेऽवयजते। भूणहृत्यायै स्वाहेत्यंवभृथ
आहृतिं जुहोति। भूणहृत्यामेवाव यजते। तदाहुः। यद्भूणहृत्या पात्र्याऽथं।
कस्माद्यज्ञेऽपि क्रियत् इति। अमृत्युर्वा अन्यो भूणहृत्याया इत्याहुः। भूणहृत्या
वाव मृत्युरिति। यद्भूणहृत्यायै स्वाहेत्यंवभृथ आहृतिं जुहोति॥५७॥

मृत्युमेवाऽहृत्या तर्पयित्वा परिपाणं कृत्वा। भूणग्ने भेषजं करोति। एताऽ-
हु वै मुण्डिभ औदन्यवः। भूणहृत्यायै प्रायश्चित्तिं विदां चकार। यो हास्यापि
प्रजायां ब्राह्मणः हन्ति। सर्वस्मै तस्मै भेषजं करोति। जुम्बकाय स्वाहेत्यंवभृथ
उत्तमामाहृतिं जुहोति। वरुणो वै जुम्बकः। अन्तत एव वरुणमवयजते।

खुलतेर्विक्लिघस्य शुक्लस्य पिङ्गाक्षस्य मूर्धं जुहोति। एतद्वै वरुणस्य रूपम्।
रूपेणैव वरुणमवयजते॥५८॥

लोके मृत्युर्जुहोति मूर्धं जुहोति द्वे चं॥ [१५]

वारुणो वा अश्वः। तं देवतया व्यर्थयति। यत्प्राजापत्यं करोति। नमो राजे
नमो वरुणायेत्याह। वारुणो वा अश्वः। स्वयैवैन देवतया समर्थयति। नमोऽश्वाय
नमः प्रजापतय इत्याह। प्राजापत्यो वा अश्वः। स्वयैवैन देवतया समर्थयति।
नमोऽधिपतय इत्याह॥५९॥

धर्मो वा अधिपतिः। धर्ममेवावरुन्धो। अधिपतिरस्यधिपतिं मा कुर्वधिपतिरहं
प्रजानां भूयासमित्याह। अधिपतिमेवैन समानानां करोति। मां धेहि मयि
धेहीत्याह। आशिषमेवैतामा शास्तो। उपाकृताय स्वाहेत्युपाकृते जुहोति।
आलंब्याय स्वाहेति नियुक्ते जुहोति। हुताय स्वाहेति हुते जुहोति। एषां
लोकानांमभिजित्यै॥६०॥

प्र वा एष एभ्यो लोकेभ्यंश्यवते। योऽश्वमेधेन् यजते। आग्नेयमैन्द्राग्नमाश्विनम्।
तान्पशूनालभते प्रतिष्ठित्यै। यदाग्नेयो भवति। अग्निः सर्वादेवताः। देवतां एवावरुन्धे। ब्रह्म वा अग्निः। क्षत्रमिन्द्रः। यदैन्द्राग्नो भवति॥६१॥

ब्रह्मक्षत्रे एवावरुन्धे। यदाश्विनो भवति। आशिषामवरुद्धै। त्रयो भवन्ति।
त्रय इमे लोकाः। एष्वेव लोकेषु प्रति तिष्ठति। अग्नयेऽहोमुच्चैष्टाकपालु इति
दशाहविषमिष्टिं निर्वपति। दशाक्षरा विराट्। अन्नं विराट्। विराजैवान्नाद्यमवरुन्धे।
अग्नेर्मन्वे प्रथमस्य प्रचेतसु इति याज्यानुवाक्याभवन्ति सर्वत्वाय॥६२॥

अधिपतय इत्याहार्भिंजित्या ऐन्द्राग्नो भवति रुन्ध एकं च॥ [१६]

यद्यश्वमुपतपद्विन्देत्। आग्नेयमष्टाकपालु निर्वपेत्। सौम्यं चरुम्।
सावित्रमष्टाकपालम्। यदाग्नेयो भवति। अग्निः सर्वादेवताः। देवताभिरेवैन
भिषज्यति। यथसौम्यो भवति। सोमो वा ओषधीनां राजा। याम्य एवैन
विन्दति॥६३॥

ताभिरेवैनं भिषज्यति। यथसांवित्रो भवति। सुवितृप्रसूत एवैनं भिषज्यति। एताभिरेवैनं देवताभिर्भिषज्यति। अग्नदो हृव भवति। पौष्णं चरुं निर्वपेत्। यदि क्षोणः स्यात्। पूषा वै क्लौण्यस्य भिषक्। स एवैनं भिषज्यति। अक्षोणो हृव भवति॥६४॥

रौद्रं चरुं निर्वपेत्। यदि महृती देवताऽभिमन्येत्। एतद्देवत्यौ वा अश्वः। स्वयैवैनं देवतं या भिषज्यति। अग्नदो हृव भवति। वैश्वानुरं द्वादशकपालं निर्वपेन्मृगाखरे यदि नाऽगच्छेत्। इयं वा अग्निवैश्वानुरः। इयमेवैनंमुचिभ्यां परिरोधमानंयति। आहृव सुत्युमहर्गच्छति। यद्यधीयात्॥६५॥

अग्नयेऽहोमुचेऽष्टाकपालः। सौर्यं पयः। वायव्यं आज्यंभागः। यजमानो वा अश्वः। अहंसा वा एष गृहीतः। यस्याश्वो मेघाय प्रोक्षितोऽध्येति। यदहोमुचे निर्वपति। अहंस एव तेन मुच्यते। यजमानो वा अश्वः। रेतसा वा एष व्यूध्यते॥६६॥

यस्याश्वो मेधाय प्रोक्षितोऽध्येति। सौर्यः रेतः। यथसौर्यं पयो भवति। रेतसैवैनः स समर्धयति। यज्ञमानो वा अश्वः। गर्भवा एष व्यृद्ध्यते। यस्याश्वो मेधायु प्रोक्षितोऽध्येति। वायव्यां गर्भाः। यद्वायव्यं आज्यभागो भवति। गर्भरैवैनः स समर्धयति। अथो यस्यैषाऽश्वमेधे प्रायश्चित्तिः क्रियते। इद्वा वसीयान्भवति॥६७॥

विन्दत्यश्लोणो हैव भवत्यधीयादध्यते गर्भरैवैनः स समर्धयति द्वे च। [१७]

तदाहुः। द्वादश ब्रह्मौदनान्धसःस्थिते निर्वपेत्। द्वादशभिर्वेष्टिभिर्यजेतेति। यदिष्टिभिर्यजेत। उपनामुक एनं यज्ञः स्यात्। पार्पयात् तु स्यात्। आसानि वा एतस्य छन्दाऽसि। य ईजानः। तानि क एतावदाशु पुनः प्रयुञ्जीतेति। सर्वा वै सःस्थिते यज्ञे वागाप्यते॥६८॥

साप्ता भवति यातयाम्नी। कूरीकृतेव हि भवत्यरुष्कृता। सा न पुनः प्रयुज्येत्याहुः। द्वादशैव ब्रह्मौदनान्धसःस्थिते निर्वपेत्। प्रजापतिर्वा औदनः। यज्ञः प्रजापतिः। उपनामुक एनं यज्ञो भवति। न पार्पयान्भवति। द्वादश भवन्ति।

द्वादशमासाः संवथ्सुरः। संवथ्सुर एव प्रति तिष्ठति॥६९॥

आप्युते संवथ्सुर एकं च॥ [१८]

एष वै विभूर्नामं यज्ञः। सर्वं ह वै तत्र विभु भवति। यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते।
एष वै प्रभूर्नामं यज्ञः। सर्वं ह वै तत्र प्रभु भवति। यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते। एष
वा ऊर्जस्वान्नामं यज्ञः। सर्वं ह वै तत्रोर्जस्वद्ववति। यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते। एष
वै पयस्वान्नामं यज्ञः॥७०॥

सर्वं ह वै तत्र पयस्वद्ववति। यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते। एष वै विधृतो नामं
यज्ञः। सर्वं ह वै तत्र विधृतं भवति। यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते। एष वै व्यावृत्तो
नामं यज्ञः। सर्वं ह वै तत्र व्यावृत्तं भवति। यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते। एष वै
प्रतिष्ठितो नामं यज्ञः। सर्वं ह वै तत्र प्रतिष्ठितं भवति॥७१॥

यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते। एष वै तेजस्वी नामं यज्ञः। सर्वं ह वै तत्र तेजस्वि
भवति। यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते। एष वै ब्रह्मवर्चसी नामं यज्ञः। आ ह वै तत्र

ब्राह्मणो ब्रह्मवर्चसी जायते। यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते। एष वा अतिव्याधी नामं यज्ञः। आ हु वै तत्र राजन्योऽतिव्याधी जायते। यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते। एष वै दीर्घो नामं यज्ञः। दीर्घायुषो हु वै तत्र मनुष्यां भवन्ति। यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते। एष वै कूसो नामं यज्ञः। कल्पते हु वै तत्र प्रजाभ्यो योगक्षेमः। यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते॥७२॥

पयस्वान्नामं यज्ञः प्रतिष्ठितं भवति यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते पद्म (एष वै विभूः प्रभूरूजस्वान्ययस्वान् विधृतो व्यावृतः प्रतिष्ठितस्तेजुस्वी ब्रह्मवर्चस्यतिव्याधी दीर्घः कूसो द्वादशा॥)॥ [१९]

तार्पणाश्वः संज्ञपयन्ति। यज्ञो वै तार्पयम्। यज्ञेनैवैनः समर्धयन्ति। यामेन साम्रां प्रस्तोताऽनुपतिष्ठते। यमलोकमेवै गमयति। तार्प्यं च कृत्यधीवासे चाश्वः संज्ञपयन्ति। एतद्वै पशुनाः रूपम्। रूपेणैव पशुनवं रुन्धे। हिरण्यकशिपु भवति। तेजसोऽवरुद्धौ॥७३॥

रुक्मो भवति। सुवर्गस्य लोकस्यानुरव्यात्यै। अश्वो भवति। प्रजापतेरात्यै। अस्य वै लोकस्य रूपं तार्पयम्। अन्तरिक्षस्य कृत्यधीवासः। दिवो हिरण्यकशिपु।

आदित्यस्य रुक्मः। प्रजापतेरश्वः। इममेव लोकं तार्येणाऽप्नोति॥७४॥

अन्तरिक्षं कृत्यधीवासेन। दिवं हिरण्यकशिपुना॑॥ आदित्यः रुक्मेण। अश्वेनैव
मेध्येन प्रजापते॒ः सायुज्यं सलोकतांमाप्नोति। एतासामेव देवताना॑ सायुज्यम्।
सार्थिता॑ समानलोकतांमाप्नोति। यौऽश्वमेधेन् यजते। य उ॑ चैनमेवं वेद॥७५॥

अवरुद्धा आप्नोत्यृष्टौ च॥

[२०]

आदित्याश्वाङ्गिरसश्च सुवर्गं लोकैऽस्पर्धन्त। तेऽङ्गिरस आदित्येभ्यः।
अमुमादित्यमश्वः श्वेतं भूतं दक्षिणामनयन्। तेऽब्रुवन्। यन्मो नैष। स वर्यो
भूदिति। तस्मादश्वः सवर्येत्याहूयन्ति। तस्माद्यज्ञे वरो दीयते। यत्प्रजापतिरा-
लब्धोऽश्वोऽभवत्। तस्मादश्वो नाम्॥७६॥

यच्छ्वयुदरुरासीत्। तस्मादर्वा॑ नाम। यथस्वयो वाजाऽन्धमजयत्। तस्माद्वाजी
नाम। यदसुराणां लोकानादत्त। तस्मादादित्यो नाम। अग्निर्वा अश्वमेधस्य
योनिरायतनम्। सूर्योऽग्नेर्योनिरायतनम्। यदश्वमेधेऽग्नौ चित्यं उत्तरवेदिमुपवर्पति।

योनिमन्तमेवैनमायतनवन्तं करोति॥७७॥

योनिमानायतनवान्भवति। य एुवं वेदं प्राणापानौ वा एुतौ देवानांम्।
यदंकर्क्षमेधौ। प्राणापानवेवावं रुन्धे। ओजो बलं वा एुतौ देवानांम्।
यदंकर्क्षमेधौ। ओजो बलमेवावं रुन्धे। अग्निर्वा अंश्वमेधस्य योनिरायतनम्।
सूर्योऽग्नेर्योनिरायतनम्। यदंश्वमेधैऽग्नौ चित्यं उत्तरवेदिं चिनोति। तावंकर्क्षमेधौ।
अकर्क्षमेधावेवावं रुन्धे। अथो अकर्क्षमेधयोरेव प्रति तिष्ठति॥७८॥

नामं करोति सूर्योऽग्नेर्योनिरायतनश्चत्वारिं च॥ [२१]

प्रजापतिं वै देवाः पितरम्। पुशुं भूतं मेधायाऽऽलभन्त। तमालभ्योपावसन्।
प्रातर्यष्टास्मह इति। एकं वा एुतदेवानामहः। यथ्संवथ्सरः। तस्मादश्वः।
पुरस्ताथ्संवथ्सर आलभ्यते। यत्प्रजापतिरालब्धोऽश्वोऽभवत्। तस्मादश्वः।
यथ्सुद्यो मेधोऽभवत्॥७९॥

तस्मादश्वमेधः। वेदुकोऽश्वमाशु भवति। य एुवं वेदं। यद्वै तत्प्रजापतिरालब्धो-

इश्वोऽभेदत्। तस्मादश्वः प्रजापतेः पशूनामनुरूपतमः। आऽस्य पुत्रः प्रतिरूपो
जायते। य एवं वेदा। सर्वाणि भूतानि सुभूत्यालभते। समेन देवास्तेजसे
ब्रह्मवर्चसाय भरन्ति। यौऽश्वमेधेन् यजते॥८०॥

य उ चैनमेवं वेदा। एतद्वै तदेवा एतान्देवताम्। पशुं भूतं मेधायालभन्त।
यज्ञमेव। यज्ञेन यज्ञमयजन्त देवाः। कामप्रं यज्ञमकुर्वत। तैऽमृतत्वमकामयन्त।
तैऽमृतत्वमगच्छन्। यौऽश्वमेधेन् यजते। देवानामेवायनेनैति॥८१॥

प्राजापत्येनैव यज्ञेन यजते कामप्रेण। अपुनर्मारमेव गच्छति। एतस्य वै रूपेण
पुरस्तात्प्राजापत्यमृषभं तूपरं बहुरूपमालभते। सर्वम्भ्यः कामम्भ्यः। सर्वस्याऽस्यै।
सर्वस्य जित्यै। सर्वमेव तेनाऽप्नोति। सर्वं जयति। यौऽश्वमेधेन् यजते। य उ
चैनमेवं वेदा॥८२॥

मेधोऽभंव्यजंत एति वेदा॥

[२२]

यो वा अश्वस्य मेधस्य लोमनी वेदा। अश्वस्यैव मेधस्य लोमं लोमं जुहोति।

अहोरात्रे वा अश्वस्य मेध्यस्य लोमनी। यथसायं प्रातर्जुहोति। अश्वस्यैव मेध्यस्य
लोमं लोमं जुहोति। एतदनुकृति ह स्म वै पुरा। अश्वस्य मेध्यस्य लोमं लोमं
जुहति। यो वा अश्वस्य मेध्यस्य पदे वेदं। अश्वस्यैव मेध्यस्य पदेपदे जुहोति।
दशपूर्णमासौ वा अश्वस्य मेध्यस्य पुदे॥८३॥

यद्वर्शपूर्णमासौ यजते। अश्वस्यैव मेध्यस्य पदेपदे जुहोति। एतदनुकृति ह
स्म वै पुरा। अश्वस्य मेध्यस्य पदेपदे जुहति। यो वा अश्वस्य मेध्यस्य विवर्तनं
वेदं। अश्वस्यैव मेध्यस्य विवर्तनेविवर्तने जुहोति। असौ वा आदित्योऽश्वः।
स आहवनीयमागच्छति। तद्विवर्तते। यदग्निहोत्रं जुहोति। अश्वस्यैव मेध्यस्य
विवर्तनेविवर्तने जुहोति। एतदनुकृति ह स्म वै पुरा। अश्वस्य मेध्यस्य
विवर्तनेविवर्तने जुहति॥८४॥

पदे अग्निहोत्रं जुहोति त्रीणि च॥

[२३]

प्रजापतिस्तमष्टादशिभिः प्रजापतिरकामयतोभावस्मै युञ्जन्ति तेजसाऽप्रप्राणा अपश्रीरुद्धर्षा प्रजापतिः प्रेणाऽनु प्रथमेन

प्रजापतिरकामयत महान्वैश्वदेवो वा अश्वोऽश्वस्य प्रजापतिस्तं यज्ञक्रतुभिरप्तश्रीब्राह्मणौ सर्वेषु वारुणो यद्यश्वन्तदाहुरेष वै विभूस्ताप्येणादित्याः प्रजापतिं पितरं यो वा अश्वस्य मेध्यस्य लोमनी त्रयोविंशतिः॥२३॥

प्रजापतिरस्मिंलोक उत्तरतः श्रियमेव प्रजापतिरकामयत महान्यत्रातः प्र वा एष एम्यो लोकेभ्यः सर्वे हु वै तत्र पयः स्वद्य उ चैनमेवं वेदं चत्वार्यर्थीतिः॥८४॥

प्रजापतिरश्वमेवं जुहति॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके नवमः प्रपाठकः समाप्तः॥

॥तैत्तिरीय आरण्यकम्॥

॥प्रथमः प्रश्नः — अरुणप्रश्नः॥

ॐ भद्रं कर्णभिः शृणुयाम् देवाः। भद्रं पश्येमाक्षभिर्यजत्राः। स्थिरैरङ्गस्तुष्टुवा ९
संस्तनूभिः। व्यशेम देवहितं यदायुः। स्वस्ति न इन्द्रो वृद्धश्रवाः। स्वस्ति नः
पूषा विश्ववेदाः। स्वस्ति नस्ताक्षर्यो अरिष्टनेमिः। स्वस्ति नो बृहस्पतिर्दधातु॥ ॐ
शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

भद्रं कर्णभिः शृणुयाम् देवाः। भद्रं पश्येमाक्षभिर्यजत्राः। स्थिरैरङ्गस्तुष्टुवा ९
संस्तनूभिः। व्यशेम देवहितं यदायुः। स्वस्ति न इन्द्रो वृद्धश्रवाः। स्वस्ति नः
पूषा विश्ववेदाः। स्वस्ति नस्ताक्षर्यो अरिष्टनेमिः। स्वस्ति नो बृहस्पतिर्दधातु।
आपमापामुपः सर्वाः। अस्मादस्मादितोऽमुतः॥ १॥

अग्निर्वायुश्च सूर्यश्च। सह सञ्चस्करद्धिया। वायवश्चा रश्मिपतयः। मरीच्यात्मानो

अद्वृहः। देवीर्भुवनसूवरीः। पुत्रवत्वाय मे सुता महानाम्नीर्भामानाः। महुसो मंहसुः
स्वः। देवीः पर्जन्यसूवरीः। पुत्रवत्वाय मे सुता॥२॥

अपाश्च्युष्णिमपा रक्षाः। अपाश्च्युष्णिमपा रघम्। अपाद्ग्रामपं चार्वर्तिम्।
अपदेवीरितो हिता। वज्रं देवीरर्जीताङ्श्च। भुवनं देवसूवरीः। आदित्यानदितिं
देवीम्। योनिनोर्ध्वमुदीषता। शिवा नुः शन्तमा भवन्तु। दिव्या आप ओषधयः।
सुमृडीका सरस्वति। मा ते व्योम सुन्दरिः॥३॥

[१]

स्मृतिः प्रत्यक्षमैतिह्यम्। अनुमानश्तुष्टयम्। एतैरादित्यमण्डलम्। सर्वेरेव
विधास्यते। सूर्यो मरीचिमादत्ते। सर्वस्माद्दुवंनादधि। तस्याः पाकविशेषेण। स्मृतं
कालविशेषणम्। नदीव प्रभवात्काचित्। अक्षय्योर्घ्यन्दते यथा॥४॥

तां नद्योऽभि समायन्ति। सोरुः सर्ती न निर्वर्तते। एवं नानासमुत्थानाः। कालाः
संवथ्सुरङ्ग श्रिताः। अणुशश्च मंहशश्च। सर्वे समवयत्रितम्। सतैः सर्वैः समाविष्टः।

ऊरुः संन्न नि॑वर्तते। अधिसंवथ्सरं वि॑द्यात्। तदेवं लक्ष्णे॥५॥

अणुभिश्च मंहद्दि॒श्च। सु॑मारूढः प्र॒दृश्यते। संवथ्सरः प्र॑त्यक्षेण। ना॑धिसंत्वः प्र॒दृश्यते। प॒टरो विक्लिधः पि॒ङ्गः। ए॒तद्व॒रुण॑लक्ष्णम्। यत्रैतदुप॒दृश्यते। सु॑हस्रं तत्र॑ नीयते। एकं हि शिरो नांना मुखे। कृ॒थ्मं तद्व॒तुलक्ष्णम्॥६॥

उभयतः ससै॑न्द्रियाणि। जु॑ल्पितं त्वेव॑ दिह्यते। शुक्लकृष्णे संवथ्सरस्य। दक्षिणवामयोः पार्श्वयोः। तस्यैषा भवति। शुक्रं तै॑ अन्यद्यजुतं तै॑ अन्यत्। विषुरूपे अहंनी॒ द्यौरिंवासि। विश्वा॑ हि माया अवैसि स्वधावः। भ॒द्रा तै॑ पूषन्निह॒ रातिरस्त्वति॑। नात्र भुवनम्। न पूषा। न पशवः। नाऽऽदित्यः संवथ्सर एव प्रत्यक्षेण प्रियतमं वि॑द्यात्। एतद्वै संवथ्सरस्य प्रियतमं रूपम्। योऽस्य महानर्थ उत्पथ्स्यमानो भुवति। इदं पुण्यं कुरुष्वेति। तमाहरणं दृद्यात्॥७॥

[२]

सु॑कञ्जानाऽ॑ सु॑सर्थमाहुरेकु॒जम्। षडु॑द्युमा ऋषयो देव॑जा इति॑। तेषां॑मिष्टानि॑

विहितानि धामूशः। स्थात्रे रेजन्ते विकृतानि रूपशः। को नु मर्या अमिथितः।
सखा सखायमब्रवीत्। जहांको अस्मदीषते। यस्तित्याजं सखिविदः सखायम्।
न तस्य वाच्यपि भागो अस्ति। यदीँ शृणोत्यलकँ शृणोति॥८॥

न हि प्रवेदं सुकृतस्य पन्थामिति। कृतुर्कृतुना नुद्यमानः। विनानादभिधावः।
षष्ठिश्च त्रिंशका वल्लाः। शुक्लकृष्णौ च षाष्ठिकौ। सारागवस्त्रैर्जरदक्षः। वसुन्तो
वसुभिः सुह। संवर्थसरस्य सवितुः। प्रैषकृत्प्रथमः स्मृतः। अमूनादयतेत्यन्यान्॥९॥

अमूँश्च परिरक्षतः। एता वाचः प्रयुज्यन्ते। यत्रैतदुपदश्यते। एतदेव
विजानीयात्। प्रमाणं कालपर्यये। विशेषणं तु वक्ष्यामः। कृतूना तन्निबोधत।
शुक्लवासा रुद्रगणः। ग्रीष्मेणाऽवर्तते सह। निजहन् पृथिवी ए सर्वम्॥१०॥

ज्योतिषाऽप्रतिख्येन सः। विश्वरूपाणि वासांसि। आदित्यानां निबोधत।
संवर्थसरीणं कर्मफलम्। वर्षाभिर्ददतां सह। अदुःखो दुःखचक्षुरिव। तद्गाऽपीत
इव दृश्यते। शीतेनाव्यथयन्निव। रुदक्ष इव दृश्यते। ह्लादयते ज्वलतश्चैव।

शाम्यतश्चास्य चक्षुषी। या वै प्रजा भ्रंश्यन्ते। संवथ्सरात्ता भ्रंश्यन्ते। या:
प्रतिंतिष्ठन्ति। संवथ्सरे ताः प्रतिंतिष्ठन्ति। वृरुषाभ्य इत्यर्थः॥११॥

[३]

अक्षिदुःखोत्थितस्यैव। विप्रसंन्ने कुनीनिके। आङ्के चाद्धर्णं नास्ति। क्रृभूणां
तन्निबोधता। कुनकाभानि वासाऽसि। अहतानि निबोधता। अन्नमश्रीतं मृज्मीता।
अहं वौ जीवनप्रेदः। एता वाचः प्रयुज्यन्ते। शरद्यत्रोपदृश्यते॥१२॥

अभिधून्वन्तोऽभिघ्रन्त इव। वातवन्तो मरुद्रृणाः। अमुतो जेतुमिषुमुखमिव।
सन्नद्धाः सह ददृशे ह। अपघस्तैर्वस्तिवर्णैरिव। विशिखासः कपुर्दिनः।
अकुद्धस्य योथ्स्यमानस्य। कुद्धस्यैव लोहिनी। हेमतश्चक्षुषी विद्यात्। अक्षणयोः
क्षिप्णोरिव॥१३॥

दुर्भिक्षं देवलोकेषु। मनूनामुदकं गृहे। एता वाचः प्रवदन्तीः। वैद्युतो यान्ति
शैशिरीः। ता अग्निः पवमना अन्वैक्षत। इह जीविकामपरिपश्यन्। तस्यैषा भवति।

इहेहंवः स्वतुपसः। मरुतः सूर्यत्वचः। शर्म सुप्रथा आवृणे॥१४॥

[४]

अतिताम्राणि वासांसि। अष्टिवंत्रिशतद्विं च। विश्वे देवा विप्रंहरन्ति।
अग्निजिह्वा असश्वता। नैव देवो न मर्त्यः। न राजा वरुणो विभुः। नागिर्नेन्द्रो न
पंवमानः। मातृकंचनु विद्यते। दिव्यस्यैका धनुरार्तिः। पृथिव्यामपरा श्रिता॥१५॥

तस्येन्द्रो वम्रिरूपेण। धनुज्यामछिनथस्वयम्। तदिन्द्रधनुरित्यज्यम्। अभ्रवर्णेषु
चक्षते। एतदेव शंयोर्बारहस्पत्यस्य। एतद्रुदस्य धनुः। रुद्रस्य त्वेव धनुरार्तिः। शिर
उत्पिषेष। स प्रवर्ग्योऽभवत्। तस्माद्यः सप्रवर्ग्येण यज्ञेन यजते। रुद्रस्य स शिरः
प्रतिदधाति। नैनं रुद्र आरुको भवति। य एवं वेदे॥१६॥

[५]

अत्यूर्ध्वक्षोऽतिरक्षात्। शिशिरः प्रदृश्यते। नैव रूपं न वासांसि। न चक्षुः
प्रतिदृश्यते। अन्योन्यं तु न हिंस्रातः। सुतस्तदेवलक्षणम्। लोहितोऽक्षिण

शारशीर्षिः। सूर्यस्योदयनं प्रति। त्वं करोषि न्यञ्जलिकाम्। त्वं करोषि निजानुकाम्॥१७॥

निजानुका मैं न्यञ्जलिका। अमी वाचमुपासंतामिति। तस्मै सर्व ऋतवो नमन्ते। मर्यादाकरत्वात्पुरोधाम्। ब्राह्मणं आप्नोति। य एवं वेदा। स खलु संवर्थस्त्र एतैः सेनानीभिः सुह। इन्द्राय सर्वान्कामानभिवृहति। स द्रुपसः। तस्यैषा भवति॥१८॥

अवंद्रुपसो अशुमर्तीमतिष्ठत्। इयानः कृष्णो दुशभिः सुहसैः। आवृतमिन्द्रः शच्य धमन्तम्। उपस्तुहि तं नृमणामथद्रामिति। एतयैवेन्द्रः सलावृक्या सुह। असुरान् परिवृक्षति। पृथिव्यशुमर्ती। तामन्वर्वस्थितः संवर्थसुरो दिवं च। नैवं विदुषाऽचार्यान्तेवासिनौ। अन्योन्यस्मै द्रुह्याताम्। यो द्रुह्यति। भ्रश्यते स्वर्गल्लोकात्। इत्यृतुमण्डलान्याख्यायिकाः। अत ऊर्ध्वं सनिर्वचनाः॥१९॥

आरोगो भ्राजः पटरः पतुङ्गः। स्वर्णरो ज्योतिषिमान् विभासः। ते अस्मै सर्वे दिवमांतपुन्ति। ऊर्ज दुहाना अनपस्फुरन्त इति। कश्यपोऽष्टुमः। स महामेरु नं जहाति। तस्यैषा भवति। यत्तु शिल्पं कश्यप रोचनावत्। इन्द्रियावत्पुष्कलं चित्रभानु। यस्मिन्न्यूर्या अर्पिताः सुप्त साकम्॥२०॥

तस्मिन् राजानमधिविश्रयेममिति। ते अस्मै सर्वे कश्यपाञ्चोत्तिर्लभन्ते। तान्ध्सोमः कश्यपादधिनिर्धमति। ब्रह्मस्ताकर्मकृदिवैवम्। प्राणो जीवानीन्द्रियंजीवानि। सप्त शीरूपेण्याः प्राणाः। सूर्या इत्याचार्याः। अपश्यमहमेतान्ध्सप्त सूर्यानुति। पञ्चकर्णो वाथस्यायनः। सप्तकर्णश्च पूष्किः॥२१॥

आनुश्रविक एव नौ कश्यप इति। उभौ वेदयिते। न हि शेकुमिव महामेरु गन्तुम्। अपश्यमहमेष्यमण्डलं परिवर्तमानम्। गांग्यः प्राणत्रातः। गच्छन्त महामेरुम्। एकं चाजुहतम्। भ्राजपटरपतंङ्गा निहने। तिष्ठन्नांतपुन्ति। तस्मादिह तत्रिंतपाः॥२२॥

अमुत्रेतरे। तस्मादिहातप्रितपाः। तेषांमेषा भवति। सुप्त सूर्यो दिवमनुप्रविष्टाः। तानुन्वेति पृथिभिर्दक्षिणावान्। ते अस्मै सर्वे घृतमातपन्ति। ऊर्ज दुहाना अनपस्फुरन्त इति। सप्तत्विजः सूर्यो इत्याचार्याः। तेषांमेषा भवति। सुप्त दिशो नानांसूर्याः॥२३॥

सुप्त होतारं कृत्विजः। देवा आदित्यां ये सुप्त। तेभिः सोमाभी रक्षण इति। तदंप्याम्नायाः। दिग्भाज कृतून् करोति। एतंयैवावृता सहस्रसूर्यताया इति वैशम्पायनः। तस्यैषा भवति। यद्याव इन्द्रं ते शतं शतं भूर्मीः। उतस्युः। नत्वा वज्रिन्थसुहस्रं सूर्याः॥२४॥

अनु न जातमष रोदसी इति। नानालिङ्गत्वाद्तूनां नानांसूर्यत्वम्। अष्टौ तु व्यवसिता इति। सूर्यमण्डलान्यष्टांत ऊर्ध्वम्। तेषांमेषा भवति। चित्रं देवानामुदगादनीकम्। चक्षुर्मित्रस्य वरुणस्याग्नेः। आऽप्रा द्यावांपृथिवी अन्तरिक्षम्। सूर्य आत्मा जगतस्तस्थुषश्वेति॥२५॥

केदमभ्रं निविशते। क्वायं संवध्सरो मिथः। क्वाहः क्वेयं दैव रात्री। क्व मासा
ऋतवः श्रिताः। अर्धमासां मुहूर्ताः। निमेषास्तुटिभिः सह। क्वेमा आपो निविशन्ते।
यदीतो यान्ति सम्प्रति। काला अपसु निविशन्ते। अपः सूर्यं सुमाहिताः॥२६॥

अभ्राण्यपः प्रपद्यन्ते। विद्युथ्सूर्यं सुमाहिता। अनवर्णे इमे भूमी। इयं चाऽसौ च
रोदसी। किं स्विदत्रान्तरा भूतम्। येनेमे विधृते उभे। विष्णुना विधृते भूमी। इति
वधसस्य वेदना। इरावती धेनुमती हि भूतम्। सूयवसिनी मनुषे दशस्यै॥२७॥

व्यंष्टभ्राद्रोदसी विष्णवेते। दाधर्थं पृथिवीमभितो मयूखैः। किं तद्विष्णोर्बल-
माहुः। का दीप्तिः किं पुरायणम्। एको यद्वारयद्वेवः। रेजती रोदसी उभे।
वाताद्विष्णोर्बलमाहुः। अक्षरादीप्तिरुच्यते। त्रिपदद्वारयद्वेवः। यद्विष्णोरेकमुत्तमम्॥२८॥

अग्नयो वायवश्वैव। एतदस्य पुरायणम्। पृच्छामि त्वा परं मृत्युम्। अवम-
मध्यमञ्चतुम्। लोकं च पुण्यपापानाम्। एतत्पृच्छामि सम्प्रति। अमुमाहुः परं

मृत्युम्। पूवमानं तु मध्यमम्। अग्निरेवावमो मृत्युः। चन्द्रमा॑श्चतुरुच्यते॥२९॥

अनभोगः परं मृत्युम्। पापः संयन्ति॒ सर्वदा। आभोगस्त्वेवं॑ संयन्ति। यत्र॑
पुण्यकृतो जनाः। ततो॑ मध्यममायन्ति। चतुर्मण्डि॑ं च॒ सम्राति। पृच्छामि॑ त्वा॑
पापकृतः। यत्र॑ योतयते॑ यमः। त्वं॑ नस्तद्व्यन् प्रब्रूहि। युदि॑ वैथाऽसुतो॑ गृहान्॥३०॥

कृश्यपादुदिताः॑ सूर्याः। पापान्निर्घन्ति॒ सर्वदा। रोदस्योन्तर्देशेषु। तत्र॑ न्यस्यन्ते॑
वासुवैः। तेऽशरीराः प्रपद्यन्ते। युथाऽपुण्यस्य॑ कर्मणः। अपाण्यपादकेशासः। तत्र॑
तैऽयोनिजा जनाः। मृत्वा पुनर्मृत्युमापद्यन्ते। अद्यमानाः॑ स्वकर्मभिः॥३१॥

आशातिकाः क्रिमय इव। ततः॑ पूयन्ते॑ वासुवैः। अपैतं॑ मृत्युं जयति। य एवं॑
वेद। स खल्वैवं॑ विद्वाह्यणः। दीर्घश्रुत्तमो॑ भवति। कश्यपस्यातिथिः॑ सिद्धगमनः॑
सिद्धागमनः। तस्यैषा॑ भवति। आयस्मिन्न्यस्त वासुवाः। रोहन्ति॑ पूर्व्या॑ रुहः॥३२॥

ऋषिरह॑ दीर्घश्रुत्तमः। इन्द्रस्य॑ घर्मो॑ अतिथिरिति। कश्यपः॑ पश्यको॑ भवति।

यथसर्वं परिपश्यतीति सौक्ष्म्यात्। अथाग्नेरष्टपुरुषस्य। तस्यैषा भवति। अग्ने नयं
सुपथा राये अस्मान्। विश्वानि देव वयुनानि विद्वान्। युयोध्यस्मज्जुहुराणमेनः।
भूयिष्ठां ते नम उक्तिं विधेमेति॥३३॥

[C]

अग्निश्च जातवेदाश्च। सहोजा अजिराप्रभुः। वैश्वानरो नर्यापाश्च।
पङ्किराधाश्च सप्तमः। विसर्पेवाऽष्टमोऽग्नीनाम्। एतेऽष्टौ वसवः, क्षिंता इति।
यथर्त्वेवाग्नेरर्चिर्वर्णविशेषाः। नीलार्चिश्च पीतकार्चिश्चेति। अथ वायोरेकादशपुरुषस्यैक
दशस्त्रीकस्य। प्रभ्राजमाना व्यवदाताः॥३४॥

याश्च वासुकिवैद्युताः। रजताः परुषाः श्यामाः। कपिला अंतिलोहिताः। ऊर्ध्वा
अवपतन्ताश्च। वैद्युत इत्येकादशा। नैनं वैद्युतो हिनस्ति। य एवं वेद। स होवाच
व्यासः पाराशर्याः। विद्युद्धधमेवाहं मृत्युमैच्छमिति। न त्वकामः हन्ति॥३५॥

य एवं वेद। अथ गन्धर्वगणाः। स्वानुन्नाद। अङ्गारिर्बम्भारिः। हस्तः सुहस्तः।

कृशानुर्विश्वावसुः। मूर्धन्वान्सूर्यवृच्चाः। कृतिरित्येकादश गंग्यर्वगणाः। देवाश्व
मंहादेवाः। रश्मयश्च देवां गरुगिरः॥३६॥

नैनं गरो हिनस्ति। य एवं वेद। गौरी मिमाय सलिलानि तक्षती। एकपदी द्विपदी
सा चतुष्पदी। अष्टापदी नवपदी बभूवुषी। सहस्राक्षरा परमे व्योमन्त्रिति। वाचो
विशेषणम्। अथ निगदव्याख्याताः। ताननुक्रमिष्यामः। वराहवः स्वतुपसः॥३७॥

विद्युन्मंहसो धूपंयः। श्वापयो गृहमेधाश्वेत्येते। ये चेमेऽशिंमिविद्विषः। पर्जन्याः
सप्त पृथिवीमभिवर्षन्ति। वृष्टिभिरिति। एतयैव विभक्तिविपरीताः। सुप्तभिर्वा
तैरुदीरिताः। अमूलोकानभिवर्षन्ति। तेषांमेषा भवति। सुमानमेतदुदकम्॥३८॥

उच्चैत्यवचाहंभिः। भूमिं पर्जन्या जिन्वन्ति। दिवं जिन्वन्त्यग्रय इति। यदक्षरं
भूतकृतम्। विश्वे देवा उपासते। मुहर्षिमस्य गोप्तारम्। जुमदग्निमकुर्वत।
जुमदग्निराप्यायते। छन्दोभिश्वतुरुत्तरैः। राज्ञः सोमस्य तृप्तासः॥३९॥

ब्रह्मणा वीर्यावता। शिवा नः प्रदिशो दिशः। तच्छुं योगावृणीमहे। गातुं

यज्ञायां। गातुं यज्ञपतये। दैर्वीः स्वस्तिरस्तु नः। स्वस्तिर्मानुषेभ्यः। ऊर्ध्वं जिंगातु
भेषजम्। शं नो अस्तु द्विपदैः। शं चतुष्पदे। सोमपा (३) असोमपा (३) इति
निगदव्याख्याताः॥४०॥

[९]

सुहस्रवृद्धियं भूमिः। परं व्योम सुहस्रवृत्। अश्विना भुज्यनासुत्या। विश्वस्य
जगतस्पती। जाया भूमिः पतिव्योम। मिथुनंता अतुर्यथुः। पुत्रो बृहस्पती रुद्रः।
सुरमा इति स्त्रीपुमम्। शुक्रं वामन्यद्यज्ञतं वामन्यत्। विषुरूपे अहनी द्यौरिव
स्थः॥४१॥

विश्वा हि माया अवर्थः स्वधावन्तौ। भद्रा वा पूषणाविह रातिरस्तु।
वासात्यौ चित्रौ जगतो निधानौ। द्यावाभूमी चरथः स॒ सखायौ।
तावश्विना रासभाश्वा हवं मे। शुभस्पती आगतं सूर्यया सह। त्युग्रोह
भुज्युमश्विनोदमेघे। रुयिं न कश्चिन्मृवां (२) अवाहाः। तमूहथुर्नौभिरात्मन्वर्तीभिः।

अन्तरिक्षप्रुद्धिरपोदकाभिः॥४२॥

त्रिस्तः, क्षपस्त्रिरहातिव्रजद्धिः। नासत्या भुज्युमूहथुः पतङ्गैः। समुद्रस्य
धन्वन्त्राद्रस्य पारे। त्रिभीरथैः शतपद्धिः पडश्वैः। सवितारं वितन्वन्तम्। अनुबन्धाति
शाम्बरः। आपपूर्षम्बरक्षेव। सवितारेपुसोऽभवत्। त्यः सुतृतं विदित्वैव।
बहुसौम गिरं वंशी॥४३॥

अन्वेति तुग्रो वक्रियान्तम्। आयसूयान्थसोमतृफसुषु। स
सङ्गामस्तमौद्योऽत्योतः। वाचो गाः पिंपाति तत्। स तद्वाभिः स्तवाऽत्येत्यन्ये।
रक्षसानन्विताश्र्व ये। अन्वेति परिवृत्याऽस्तः। एवमेतौ स्थौ अश्विना। ते एते द्युः
पृथिव्योः। अहरहर्गर्भं दधाथे॥४४॥

तयोरेतौ वथ्मावहोरात्रे। पृथिव्या अहः। दिवो रात्रिः। ता अविसृष्टौ। दम्पती
एव भवतः। तयोरेतौ वथ्मौ। अग्निश्चादित्यश्च। रात्रेर्वथ्मः। श्वेत औदित्यः।
अहोऽग्निः॥४५॥

तामो अरुणः। ता अविसृष्टौ। दम्पती एव भवतः। तयोरेतौ वृथ्सौ। वृत्रश्च
वैद्युतश्च। अग्नेर्वृत्रः। वैद्युतं आदित्यस्य। ता अविसृष्टौ। दम्पती एव भवतः। तयोरेतौ
वृथ्सौ॥४६॥

उष्मा च नीहारश्च। वृत्रस्योष्मा। वैद्युतस्य नीहारः। तौ तावेव प्रतिपद्येते।
सेयः रात्री गर्भिणी पुत्रेण संवंसति। तस्या वा एतदुल्बणम्। यद्रात्रौ रश्मयः।
यथा गोर्गर्भिण्या उल्बणम्। एवमेतस्या उल्बणम्। प्रजायिष्णुः प्रजया च पशुभिंश्च
भवति। य एवं वेद। एतमुद्घन्तमपियन्तं चेति। आदित्यः पुण्यस्य वृथ्सः। अथ
पवित्राङ्गिरसः॥४७॥

[१०]

पवित्रवन्तः परिवाजुमासते। पितैषां प्रलो अभिरक्षति ब्रतम्। महः
समुद्रं वरुणस्तिरोदधे। धीरं इच्छेकुर्धरुणेष्वारभम्। पवित्रं ते विततुं
ब्रह्मणस्पते। प्रभुर्गात्राणि पर्यषिविश्वतः। अतंसतनूर्न तदामो अश्रुते। शृतास्

इद्वहंन्तस्तथसमाशता। ब्रह्मा देवानांम्। असंतः सुद्ये ततक्षुः॥४८॥

ऋषयः सुप्तात्रिश्च यत्। सर्वेऽत्रयो अंगस्त्यश्च। नक्षत्रैः शङ्कुंतोऽवसन्। अथ सवितुः श्यावाश्वस्याऽवर्तिकामस्य। अमीय क्रक्षा निहितास उच्चा। नक्तं ददृशे कुहचिद्विवेयुः। अदंब्यानि वरुणस्य ब्रतानि। विचाकशच्चन्द्रमा नक्षत्रमेति। तथसंवितुवरेण्यम्। भर्गो देवस्य धीमहि॥४९॥

धियो यो नः प्रचोदयात्। तथसंवितुर्वृणीमहे। वृयं देवस्य भोजनम्। श्रेष्ठं सर्वधातमम्। तुरं भगस्य धीमहि। अपांगूहत सविता तृभीन्। सर्वान्दिवो अन्धसः। नक्तं तान्यभवन्दृशो। अस्थ्यस्था सम्भविष्यामः। नाम नामैव नाम मै॥५०॥

नपुः संकुं पुमाङ्गुर्ल्यस्मि। स्थावरोऽस्म्यथु जड़मः। यजेऽयक्षि यष्टाहे च। मया भूतान्ययक्षत। पश्वां मम भूतानि। अनूबन्ध्योऽस्म्यहं विभुः। स्त्रियः सुतीः। ता उमे पुः स आहुः। पश्यदक्षुणवान्नविचेतदन्धः। कविर्यः पुत्रः स इमा चिकेत॥५१॥

यस्ता विजानाथसंवितुः पितासंत्। अन्धो मणिमविन्दत्। तमनङ्गुलिरावयत्।

अ॒ग्रीवः प्रत्यंमुश्वत्। तमजिंहा अ॒सश्वत्। ऊर्ध्वमूलमंवाक्छुखम्। वृक्षं यो वेद् सम्प्रति। न स जातु जनः श्रद्ध्यात्। मृत्युर्मा॒र्यादिंतिः। हसितः रुदितं गीतम्॥५२॥

वीणापणवृलासितम्। मृतं जीवं च यत्कृश्वित्। अङ्गानि॑ स्नेव विद्धि॑ तत्। अतृष्युङ्गुस्तृष्यंध्यायत्। अ॒स्माञ्ज्ञाता॑ मै॒ मिथू॑ चरन्न॑। पुत्रो॑ निर॒कृत्या॑ वैदेहः। अ॒चेता॑ यश्च॑ चेतनः। सु॑ तं मणिमंविन्दत्। सोऽनङ्गुलिराव॑यत्। सोऽग्रीवः॑ प्रत्यंमुश्वत्॥५३॥

सोऽजिंहो अ॒सश्वत्। नैतमृषि॑ विदित्वा नगरं प्रविशेत्। यदि॑ प्रविशेत्। मिथू॑ चरित्वा प्रविशेत्। तथसम्भवस्य व्रुतम्। आ॒तमंग्रे॑ रथं तिष्ठ। एका॑श्वमेक॑योजनम्। एकचक्रमेक॑धुरम्। वृत्तध्राजिगृति॑ विभो। न रिष्यति॑ न व्युथते॥५४॥

नास्याक्षो॑ यातु॑ सञ्ज्ञति। यच्छ्वेता॑न् रोहिताङ्गुश्वाग्रे॑। रुथे॑ युक्ताऽधितिष्ठति। एकया॑ च दशभिश्च॑ स्वभूते। द्वाभ्यामिष्टये॑ विश्वशत्या॑ च। तिसृभिश्च॑ वहसे॑ त्रिशता॑ च। नियुद्धिर्वायविह॑ तो॑ विमुश्व॥५५॥

[११]

आतंनुष्व प्रतंनुष्व। उद्धमाऽऽधंम् सन्धंम। आदित्ये चन्द्रवर्णनाम्। गर्भमाधेहि
यः पुमान्। इतः सिंकृ॒ सूर्यगतम्। चन्द्रमसे रसं कृधि। वारादं जनयाग्रेऽग्निम्।
य एको रुद्र उच्यते। असुङ्घाताः संहस्राणि। स्मर्यते न च दृश्यते॥५६॥

एवमेतं निबोधत। आमन्द्रैरिन्द्र हरिभिः। याहि मयूररोमभिः। मा त्वा
केचिन्नियेमुरिन्न पाशिनः। दधन्वेव ता इहि। मा मन्द्रैरिन्द्र हरिभिः। यामि
मयूररोमभिः। मा मा केचिन्नियेमुरिन्न पाशिनः। निधन्वेव तां (२) इमि। अणुभिश्च
महद्विश्च॥५७॥

निघृष्वैरसुमायुतैः। कालैरहरित्वमापन्नैः। इन्द्राऽऽयाहि सुहस्रयुक्।
अग्निर्विभ्राष्टिवसनः। वायुः श्वेतसिकद्रुकः। संवथ्मरो विषूवर्णः। नित्यास्तेऽनुचरास्त्व
सुब्रह्मण्योऽ सुब्रह्मण्योऽ सुब्रह्मण्योम्। इन्द्राऽऽगच्छ हरिव आगच्छ मेधातिथेः।
मेष वृषणश्वस्य मेने॥५८॥

गौरावस्कन्दिन्नहल्यायै जारा कौशिकब्राह्मण गौतमंब्रुवाण। अरुणाश्वा
इहागंताः। वसंवः पृथिविक्षितः। अष्टौदिग्वासंसोऽग्नयः। अग्निश्च जातवेदांश्चेत्येते।
ताम्राश्वास्ताम्ररथाः। ताम्रवर्णस्तथाऽसिताः। दण्डहस्ताः खादुगदतः। इतो रुद्राः
पराङ्गताः॥५९॥

उक्तं स्थानं प्रमाणं च पुर इत। बृहस्पतिंश्च सविता च। विश्वरूपैरिहाऽऽगंताम्।
रथेनोदकुवर्त्मना। अप्सुषां इति तद्वयोः। उक्तो वेषो वासांसि च।
कालावयवानामितः प्रतीज्या। वासात्यां इत्यश्विनोः। कोऽन्तरिक्षे शब्दं
करोतीति। वासिष्ठो रौहिणो मीमांसां चक्रे। तस्यैषा भवति। वाश्रेव विद्युदिति।
ब्रह्मण उदरण्मसि। ब्रह्मण उदीरण्मसि। ब्रह्मण आस्तरण्मसि। ब्रह्मण
उपस्तरण्मसि॥६०॥

[अपंक्रामत गर्भिण्यः]

अ॒ष्ट्यो॑नी॒म॒ष्ट्पु॒त्राम्। अ॒ष्टप॑ली॒मि॒मा॒ं म॒र्ही॒म्। अ॒हं वे॒द् न मै॒ मृत्युः। न
चा॒मृत्यु॒रु॒घा॒ऽहरत्। अ॒ष्ट्यो॑न्य॒ष्ट्पु॒त्रम्। अ॒ष्टप॑दि॒दम॒न्तरि॒क्षम्। अ॒हं वे॒द् न मै॒
मृत्युः। न चा॒मृत्यु॒रु॒घा॒ऽहरत्। अ॒ष्ट्यो॑नी॒म॒ष्ट्पु॒त्राम्। अ॒ष्टप॑ली॒म॒मू॒ं दि॒वम्॥६१॥

अ॒हं वे॒द् न मै॒ मृत्युः। न चा॒मृत्यु॒रु॒घा॒ऽहरत्। सु॒त्रामा॑णं म॒ही॒मू॒षु।
अ॒दि॒ति॒द्यौ॒रा॒दि॒ति॒रन्तरि॒क्षम्। अ॒दि॒ति॒र्मा॑ता स पि॒ता स पु॒त्रः। वि॒श्वे॑ दे॒वा अ॒दि॒ति॑:
पञ्चजना॑ः। अ॒दि॒ति॒र्जा॒ति॒मा॒दि॒ति॒र्जा॒नि॒त्वम्। अ॒ष्टौ॑ पु॒त्रासो॑ अ॒दि॒तेः। ये॑ जा॒ता॒स्तु॒न्वः
परि॑। दे॒वां (२) उप॑प्रै॒स्तु॒भिः॥६२॥

पु॒रा॑ मा॒र्ता॒ण्डमा॒स्यंत्। सु॒स्तु॒भिः पु॒त्रै॒रा॒दि॒ति॑। उप॑प्रै॒त्पू॒र्व्यं युगम्॥। प्र॒जा॒यै॑ मृत्यु॒वे
तंत्। पु॒रा॑ मा॒र्ता॒ण्डमा॒भर॑दि॒ति॑। ता॒ननु॒क्र॑मि॒ष्या॒मः। मि॒त्रश्व॑ वरु॒णश्व। धा॒ता॑ चा॒र्य॑मा॒
च। अ॒शंश्व॑ भगंश्व। इन्द्रश्व॑ वि॒वस्वा॑श्वेत्य॒ते। हि॒रण्यग्भर्मो॑ हु॒ङ्सः॑ शु॒चि॒ष्टत्।
ब्रह्मजज्ञानं॑ तदि॒त्पदमि॒ति॑। ग॒र्भः॑ प्रा॒जापु॒त्यः। अ॒थ॑ पुरु॒षः॑ सु॒स्तु॑ पुरु॒षः॥६३॥

[युथा॒स्था॒नं गर्भि॒ण्यः]

योऽसौ तुपन्नुदेति। स सर्वेषां भूतानां प्राणानादायोदेति। मा मैं प्रजाया मा पंशूनाम्। मा मम प्राणानादायोदेगः। असौ योऽस्तुमेति। स सर्वेषां भूतानां प्राणानादायाऽस्तुमेति। मा मैं प्रजाया मा पंशूनाम्। मा मम प्राणानादायाऽस्तङ्गः। असौ य अपूर्यति। स सर्वेषां भूतानां प्राणैरापूर्यति॥६४॥

मा मैं प्रजाया मा पंशूनाम्। मा मम प्राणैरापूरिष्ठाः। असौ योऽपक्षीयति। स सर्वेषां भूतानां प्राणैरपक्षीयति। मा मैं प्रजाया मा पंशूनाम्। मा मम प्राणैरपक्षेष्ठाः। अमूनि नक्षत्राणि। सर्वेषां भूतानां प्राणैरप्रसर्पन्ति चोर्थ्सर्पन्ति च। मा मैं प्रजाया मा पंशूनाम्। मा मम प्राणैरप्रसृपत् मोर्थ्सृपता॥६५॥

इमे मासश्चार्धमासाश्च। सर्वेषां भूतानां प्राणैरप्रसर्पन्ति चोर्थ्सर्पन्ति च। मा मैं प्रजाया मा पंशूनाम्। मा मम प्राणैरप्रसृपत् मोर्थ्सृपता। इम कृतवः। सर्वेषां भूतानां प्राणैरप्रसर्पन्ति चोर्थ्सर्पन्ति च। मा मैं प्रजाया मा पंशूनाम्। मा

मम प्राणैरप्रसृप्तु मोथ्सृप्ता। अयं संवथ्सुरः। सर्वेषां भूतानां प्राणैरप्रसर्पति
चोथ्सर्पति च॥६६॥

मा मै प्रजाया मा पशूनाम्। मा मम प्राणैरप्रसृप्तु मोथ्सृप्ता। इदमहः। सर्वेषां
भूतानां प्राणैरप्रसर्पति चोथ्सर्पति च। मा मै प्रजाया मा पशूनाम्। मा मम
प्राणैरप्रसृप्तु मोथ्सृप्ता। इयं रात्रिः। सर्वेषां भूतानां प्राणैरप्रसर्पति चोथ्सर्पति
च। मा मै प्रजाया मा पशूनाम्। मा मम प्राणैरप्रसृप्तु मोथ्सृप्ता। ॐ भूर्भुवः स्वः।
एतद्वो मिथुनं मा नो मिथुनं रीढ्वम्॥६७॥

[१४]

अथाऽदित्यस्याष्टपुरुषस्य। वसूनामादित्यानां स्थाने स्वतेजसा भानि।
रुद्राणामादित्यानां स्थाने स्वतेजसा भानि। आदित्यानामादित्यानां स्थाने
स्वतेजसा भानि। सतां सत्यानाम्। आदित्यानां स्थाने स्वतेजसा भानि।
अभिघून्वतामभिघ्रताम्। वातवतां मुरुताम्। आदित्यानां स्थाने स्वतेजसा भानि।

ऋभूणामादित्यानाऽ स्थाने स्वतेजसा भानि। विश्वेषां देवानाम्। आदित्यानाऽ स्थाने स्वतेजसा भानि। संवर्धसरस्य सुवितुः। आदित्यस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। ओँ भूर्भुवः स्वः। रश्मयो वो मिथुनं मा नो मिथुनं रुद्धम्॥६८॥

[१५]

आरोगस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। भ्राजस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। पटरस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। पतङ्गस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। स्वर्णरस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। ज्योतिषीमतस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। विभासस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। कश्यपस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। ओँ भूर्भुवः स्वः। आपो वो मिथुनं मा नो मिथुनं रुद्धम्॥६९॥

[१६]

अथ वायोरेकादशपुरुषस्यैकादशस्त्रीकस्य। प्रभ्राजमानानाऽ रुद्राणाऽ स्थाने स्वतेजसा भानि। व्यवदातानाऽ रुद्राणाऽ स्थाने स्वतेजसा भानि। वासुकिवैद्युतानाऽ रुद्राणाऽ स्थाने स्वतेजसा भानि। रजतानाऽ रुद्राणाऽ स्थाने

स्वतेजसा भानि। परुषाणाऽ रुद्राणाऽ स्थाने स्वतेजसा भानि। श्यामानाऽ रुद्राणाऽ स्थाने स्वतेजसा भानि। कपिलानाऽ रुद्राणाऽ स्थाने स्वतेजसा भानि। अतिलोहितानाऽ रुद्राणाऽ स्थाने स्वतेजसा भानि। ऊर्ध्वानाऽ रुद्राणाऽ स्थाने स्वतेजसा भानि॥७०॥

अवपतन्तानाऽ रुद्राणाऽ स्थाने स्वतेजसा भानि। वैद्युतानाऽ रुद्राणाऽ स्थाने स्वतेजसा भानि। प्रभ्राजमानीनाऽ रुद्राणीनाऽ स्थाने स्वतेजसा भानि। व्यवदातीनाऽ रुद्राणीनाऽ स्थाने स्वतेजसा भानि। वासुकिवैद्युतीनाऽ रुद्राणीनाऽ स्थाने स्वतेजसा भानि। रजतानाऽ रुद्राणीनाऽ स्थाने स्वतेजसा भानि। परुषाणाऽ रुद्राणीनाऽ स्थाने स्वतेजसा भानि। श्यामानाऽ रुद्राणीनाऽ स्थाने स्वतेजसा भानि। कपिलानाऽ रुद्राणीनाऽ स्थाने स्वतेजसा भानि। अतिलोहितीनाऽ रुद्राणीनाऽ स्थाने स्वतेजसा भानि। ऊर्ध्वानाऽ रुद्राणीनाऽ स्थाने स्वतेजसा भानि। अवपतन्तीनाऽ रुद्राणीनाऽ स्थाने स्वतेजसा भानि। वैद्युतीनाऽ रुद्राणीनाऽ स्थाने स्वतेजसा भानि। ॐ भूर्भुवः स्वः। रूपाणि वो

मिथुनं मा नो मिथुनं रुद्धम्॥७१॥

[१७]

अथाग्नेरष्टपुरुषस्य। अग्नेः पूर्वदिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। जातवेदस उपदिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। सहोजसो दक्षिणदिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। अजिराप्रभव उपदिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। वैश्वानरस्यापरदिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। नर्यापस उपदिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। पङ्किराधस उदगिदिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। विसर्पिण उपदिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। ॐ भूर्भुवः स्वः। दिशो वो मिथुनं मा नो मिथुनं रुद्धम्॥७२॥

[१८]

दक्षिणपूर्वस्यां दिशि विसर्पी नरकः। तस्मान्नः परिपाहि। दक्षिणापरस्यां दिश्यविसर्पी नरकः। तस्मान्नः परिपाहि। उत्तरपूर्वस्यां दिशि विषादी नरकः। तस्मान्नः परिपाहि। उत्तरापरस्यां दिश्यविषादी नरकः। तस्मान्नः परिपाहि। आयस्मिन्नसस वासवा इन्द्रियाणि शतक्रत्वित्येते॥७३॥

[१९]

इन्द्रघोषा वो वसुभिः पुरस्तादुपंदधताम्। मनोजवसो वः पितृभिर्दक्षिणत्
उपंदधताम्। प्रचेता वो रुद्रैः पश्चादुपंदधताम्। विश्वकर्मा व आदित्यैरुत्तरत्
उपंदधताम्। त्वष्टा वो रूपैरुपरिष्ठादुपंदधताम्। संज्ञानं वः पश्चादिति। आदित्यः
सर्वोऽग्निः पृथिव्याम्। वायुरन्तरिक्षे। सूर्यो दिवि। चन्द्रमा दिक्षु। नक्षत्राणि
स्वलोके। एवा ह्यैव। एवा ह्यग्ने। एवा हि वायो। एवा हौन्द्र। एवा हि पूषन्।
एवा हि देवाः॥७४॥

[२०]

आपमापामुपः सर्वाः। अस्मादस्मादितोऽमुतः। अग्निर्वायुश्च सूर्यश्च। सुह
संश्वस्करद्धिया। वायव्यश्च रश्मिपतयः। मरीच्यात्मानो अद्रुहः। देवीर्भुवनसूर्वरीः।
पुत्रवत्वाय मे सुता। महानाम्नीर्महामानाः। महुसो महसः स्वः॥७५॥

देवीः पर्जन्यसूर्वरीः। पुत्रवत्वाय मे सुता। अपाश्च्युष्णिमुपा रक्षः। अपाश्च्युष्णि-

म् पा रघम् । अपांग्रामपंचावर्तिम् । अपदेवीरितो हित । वज्रं देवीरजीताङ्श्च । भुवनं
देवसूवरीः । आदित्यानदितिं देवीम् । योनिनोर्ध्वमुदीषत ॥७६॥

भुद्रं कर्णभिः शृणुयाम देवाः । भुद्रं पश्येमाक्षभिर्यजत्राः । स्थिरैरङ्गैस्तुष्टुवा ९
संस्तनूभिः । व्यशेम देवहितं यदायुः । स्वस्ति न इन्द्रौ वृद्धश्रवाः । स्वस्ति नः
पूषा विश्ववेदाः । स्वस्ति नस्ताक्ष्यो अरिष्टनेमिः । स्वस्ति नो बृहस्पतिर्दधातु ।
केतवो अरुणासश्च । क्रृष्यो वातरशनाः । प्रतिष्ठां शतधां हि । सुमाहितासो
सहस्रधायसम् । शिवा नः शन्तमा भवन्तु । दिव्या आप ओषधयः । सुमृडीका
सरस्वति । मा ते व्योम सुन्दरिः ॥७७॥

[२१]

योऽपां पुष्पं वेद । पुष्पवान् प्रजावान् पशुमान् भवति । चन्द्रमा वा अपां पुष्पम् ।
पुष्पवान् प्रजावान् पशुमान् भवति । य एवं वेद । योऽपामायतनं वेद । आयतनवान्
भवति । अग्निर्वा अपामायतनम् । आयतनवान् भवति । योऽग्नेरायतनं वेद ॥७८॥

आ॒यतंनवा॒न् भवति। आपो वा अ॒ग्नेरा॒यतंनम्। आ॒यतंनवा॒न् भवति। य ए॒वं वेदं। योऽपाम॑यतंनुं वेदं। आ॒यतंनवा॒न् भवति। वा॒युर्वा॒ अ॒पाम॑यतंनम्। आ॒यतंनवा॒न् भवति। यो वा॒योरा॒यतंनुं वेदं। आ॒यतंनवा॒न् भवति॥७९॥

आपो वै वा॒योरा॒यतंनम्। आ॒यतंनवा॒न् भवति। य ए॒वं वेदं। योऽपाम॑यतंनुं वेदं। आ॒यतंनवा॒न् भवति। असौ वै तप॑न्नपाम॑यतंनम्। आ॒यतंनवा॒न् भवति। योऽमुष्यु तपंत आ॒यतंनुं वेदं। आ॒यतंनवा॒न् भवति। आपो वा अ॒मुष्यु तपंत आ॒यतंनम्॥८०॥

आ॒यतंनवा॒न् भवति। य ए॒वं वेदं। योऽपाम॑यतंनुं वेदं। आ॒यतंनवा॒न् भवति। चन्द्रमा॒ वा अ॒पाम॑यतंनम्। आ॒यतंनवा॒न् भवति। यश्चन्द्रमस॑ आ॒यतंनुं वेदं। आ॒यतंनवा॒न् भवति। आपो वै चन्द्रमस॑ आ॒यतंनम्। आ॒यतंनवा॒न् भवति॥८१॥

य ए॒वं वेदं। योऽपाम॑यतंनुं वेदं। आ॒यतंनवा॒न् भवति। नक्ष्त्राणि॑ वा अ॒पाम॑यतंनम्। आ॒यतंनवा॒न् भवति। यो नक्ष्त्राणाम॑यतंनुं वेदं। आ॒यतंनवा॒न् भवति। आपो वै नक्ष्त्राणाम॑यतंनम्। आ॒यतंनवा॒न् भवति। य ए॒वं वेदं॥८२॥

योऽपामायतनं वेदं। आयतनवान् भवति। पूर्जन्यो वा अपामायतनम्। आयतनवान् भवति। यः पूर्जन्यस्याऽऽयतनं वेदं। आयतनवान् भवति। आपो वै पूर्जन्यस्याऽऽयतनम्। आयतनवान् भवति। य एवं वेदं। योऽपामायतनं वेदं॥८३॥

आयतनवान् भवति। संवथ्सरो वा अपामायतनम्। आयतनवान् भवति। यः संवथ्सरस्याऽऽयतनं वेदं। आयतनवान् भवति। आपो वै संवथ्सरस्याऽऽयतनम्। आयतनवान् भवति। य एवं वेदं। योऽप्सु नावं प्रतिष्ठितं वेदं। प्रत्येकं तिष्ठति॥८४॥

इमे वै लोका अप्सु प्रतिष्ठिताः। तदेषाऽभ्यनूक्ता। अपां रसमुदयसन्न। सूर्यं शुक्रं समाभृतम्। अपां रसस्य यो रसः। तं वौ गृह्णाम्युत्तमिति। इमे वै लोका अपां रसः। तैऽमुष्मिन्नादित्ये समाभृताः। जानुद्घीमुत्तरवेदीं खात्वा। अपां पूरयित्वा गुल्फद्घम्॥८५॥

पुष्करपर्णः पुष्करदण्डैः पुष्करैश्च सङ्स्तीर्य। तस्मिन्विहायसे। अग्निं
प्रणीयोपसमाधाय। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। कस्मा॑त्प्रणीतेऽयमग्निश्चीयते॥
साप्रणीतेऽयमप्सु ह्ययं चीयते॥ असौ भुवनेष्यनाहिताग्निरेताः। तमभितं एता
अबीष्टका उपर्दधाति। अग्निहोत्रे दर्शपूर्णमासयोः। पशुबन्धे चातुर्मास्येषु॥८६॥

अथो आहुः। सर्वेषु यज्ञक्रतुष्विति। एतच्च स्म वा आहुः शण्डिलाः। कमग्निं
चिनुते। सुत्रियमग्निं चिन्वानः। संवथ्सरं प्रत्यक्षेण। कमग्निं चिनुते। सावित्रमग्निं
चिन्वानः। अमुमादित्यं प्रत्यक्षेण। कमग्निं चिनुते॥८७॥

नाचिकेतमग्निं चिन्वानः। प्राणान्प्रत्यक्षेण। कमग्निं चिनुते। चातुरुहोत्रियमग्निं
चिन्वानः। ब्रह्मं प्रत्यक्षेण। कमग्निं चिनुते। वैश्वसृजमग्निं चिन्वानः। शरीरं प्रत्यक्षेण।
कमग्निं चिनुते। उपानुवाक्यमाशुग्निं चिन्वानः॥८८॥

इमाँल्लोकान्प्रत्यक्षेण। कमग्निं चिनुते। इममारुणकेतुकमग्निं चिन्वान इति। य
एवासौ। इतश्चाऽमुतश्चाऽव्यतीपाती। तमिति। योऽग्नेर्मिथूया वेद। मिथुनवान्वति।

आपो वा अग्नेर्मिथूयाः। मिथुनवान्भवति। य एवं वेद॑॥८९॥

[२२]

आपो वा इदमासन्धसलिलमेव। स प्रजापतिरेकः पुष्करपर्णे समंभवत्।
तस्यान्तर्मनसि कामः समंवर्तत। इदङ सृजेयमिति। तस्माद्यत्पुरुषो
मनसाऽभिगच्छति। तद्वाचा वंदति। तत्कर्मणा करोति। तदेषाऽभ्यनूक्ता।
कामस्तदग्ने समंवर्तताधिं। मनसो रेतः प्रथमं यदासीत्॥९०॥

सुतो बन्धुमसति निरविन्दन्। हृदि प्रतीष्या कुवयौ मनीषेति।
उपैनन्तदुपनमति। यत्कामो भवति। य एवं वेद॑। स तपोऽतप्यत। स
तपस्तस्वा। शरीरमधूनुत। तस्य यन्माऽसमासीत्। ततोऽरुणः केतवो वातरशना
ऋषयु उद्दिष्टन्॥९१॥

ये नखाः। ते वैखानसाः। ये वालाः। ते वालखिल्याः। यो रसः। सौऽपाम्।
अन्तरुतः कूर्म भूतङ सर्पन्तम्। तमंब्रवीत्। मम वैत्वञ्चाऽसा। समंभूत्॥९२॥

नेत्यंब्रवीत्। पूर्वमेवाहमिहासुमिति। तत्पुरुषस्य पुरुषुत्वम्। स सहस्रशीर्षा
पुरुषः। सुहस्राक्षः सुहस्रपात्। भूत्वोदतिष्ठत्। तमंब्रवीत्। त्वं वै पूर्वं समंभूः।
त्वमिदं पूर्वः कुरुष्वेति। स इति आदायाऽप्यः॥१३॥

अञ्जलिना पुरस्तादुपादंधात्। एवाह्येवेति। तते आदित्य उदतिष्ठत्। सा प्राची
दिक्। अथारुणः केतुर्दक्षिणत उपादंधात्। एवाह्यग्न इति। ततो वा अग्निरुदतिष्ठत्।
सा दक्षिणा दिक्। अथारुणः केतुः पश्चादुपादंधात्। एवा हि वायो इति॥१४॥

ततो वायुरुदतिष्ठत्। सा प्रतीची दिक्। अथारुणः केतुरुत्तरत उपादंधात्।
एवाहीन्द्रेति। ततो वा इन्द्र उदतिष्ठत्। सोदीची दिक्। अथारुणः केतुर्मध्य
उपादंधात्। एवा हि पूषन्निति। ततो वै पूषोदतिष्ठत्। सेयं दिक्॥१५॥

अथारुणः केतुरुपरिष्टादुपादंधात्। एवा हि देवा इति। ततो देवमनुष्याः पितरः।
गन्धर्वाप्सरसश्चोदतिष्ठन्। सोर्धर्वा दिक्। या विप्रुषो विपरापतन्। ताभ्योऽसुरा
रक्षाः सि पिशाचाश्चोदतिष्ठन्। तस्मात्ते पराभवन्। विप्रुद्ग्नो हि ते समंभवन्।

तदेषाऽभ्यनूक्ता॥१६॥

आपो हु यद्वृत्तीर्गभुमायन्। दक्षं दधाना जुनयन्तीः स्वयम्भुम्। ततं
इमेद्यसृज्यन्त् सर्गाः। अन्नो वा इदः समभूत्। तस्मादिदः सर्वं ब्रह्म
स्वयम्भिति। तस्मादिदः सर्वः शिथिलमिवाऽध्रुवमिवाभवत्। प्रजापतिर्वाव
तत्। आत्मनाऽऽत्मानं विधाय। तदेवानुप्राविशत्। तदेषाऽभ्यनूक्ता॥१७॥

विधाय लोकान् विधाय भूतानि। विधाय सर्वाः प्रदिशो दिशश्च। प्रजापतिः
प्रथमजा कृतस्य। आत्मनाऽऽत्मानमभि संविवेशेति। सर्वमेवेदमास्वा।
सर्वमवरुच्य। तदेवानुप्राविशति। य एवं वेद॥१८॥

[२३]

चतुष्टय्य आपो गृह्णाति। चत्वारि वा अपाः रूपाणि। मेघो विद्युत्।
स्तनयित्वर्वृष्टिः। तान्येवावरुन्धे। आतपति वर्ष्या गृह्णाति। ताः पुरस्तादुपदधाति।
एता वै ब्रह्मवर्चस्या आपः। मुखुत एव ब्रह्मवर्चसमवरुन्धे। तस्मान्मुखुतो

ब्रह्मवर्चसितरः॥१९॥

कूप्या गृह्णाति। ता दक्षिणत उपदधाति। एुता वै तेजस्विनीरापः।
तेजे एुवास्य दक्षिणतो दधाति। तस्माद्विक्षिणोऽर्धस्तेजस्वितरः। स्थावरा
गृह्णाति। ताः पुश्चादुपदधाति। प्रतिष्ठिता वै स्थावराः। पुश्चादेव प्रतिष्ठिताः।
वहन्तीर्गृह्णाति॥१००॥

ता उत्तरत उपदधाति। ओजसा वा एुता वहन्तीरिवोद्भृतीरिव आकूजंतीरिव
धावन्तीः। ओजे एुवास्योत्तरतो दधाति। तस्मादुत्तरोऽर्धे ओजस्वितरः। सुभार्या
गृह्णाति। ता मध्य उपदधाति। इयं वै सम्भार्याः। अस्यामेव प्रतिष्ठिताः। पुल्वल्या
गृह्णाति। ता उपरिष्टादुपादधाति॥१०१॥

असौ वै पल्वयाः। अमुष्यामेव प्रतिष्ठिताः। दिक्षुपदधाति। दिक्षु वा आपः।
अन्नं वा आपः। अन्न्यो वा अन्नं जायते। यदेवान्न्योऽन्नं जायते। तदवरुन्धे। तं वा
एतमरुणाः केतवो वातरशुना ऋषयोऽचिन्वन्। तस्मादारुणकेतुकः॥१०२॥

तदेषाऽभ्यनूक्ता। केतवो अरुणासश्च। क्रृष्णो वातरशनाः। प्रतिष्ठां शतधां हि। समाहितासो सहस्रधायसमितिं। शतशश्चैव सहस्रशश्च प्रतिष्ठिति। ये एतमग्निं चिन्नुते। य उचैनमेवं वेदं॥१०३॥

[२४]

जानुदध्नीमुत्तरवेदीं खात्वा। अपां पूरयति। अपां सर्वत्वायां। पुष्करपर्णं रुक्मं पुरुषमित्युपदधाति। तपो वै पुष्करपर्णम्। सत्यं रुक्मः। अमृतं पुरुषः। एतावद्वा वाऽस्ति। यावदेतत्। यावदेवास्ति॥१०४॥

तदवरुन्धे। कूर्ममुपदधाति। अपामेव मेधमवरुन्धे। अथो स्वर्गस्य लोकस्य समष्टै। आपमापामपः सर्वाः। अस्मादस्मादितोऽमुतः। अग्निर्वायुश्च सूर्यश्च। सह सञ्चस्करद्धिया इति। वाय्वशां रश्मिपतयः। लोकं पृणच्छुद्रं पृण॥१०५॥

यास्तिस्तः परमजाः। इन्द्रघोषा वो वसुभिरेवाह्येवेति। पञ्चचितय उपदधाति। पाङ्गोऽग्निः। यावानेवाग्निः। तं चिन्नुते। लोकं पृणया द्वितीयामुपदधाति। पञ्च पदा वै

विराटा तस्या वा इयं पादः। अन्तरिक्षं पादः। द्यौः पादः। दिशः पादः। परोरजा-
पादः। विराज्येव प्रतितिष्ठति। य एतमुग्निं चिनुते। य उचैनमेवं वेदं॥१०६॥

[२५]

अग्निं प्रणीयोपसमाधाय। तमभित एता अबीष्टका उपदधाति। अग्निहोत्रे
दर्शपूर्णमासयोः। पशुबन्धे चातुर्मास्येषु। अथो आहुः। सर्वेषु यज्ञक्रतुष्विति। अथं
ह स्माहारुणः स्वायम्भुवः। सावित्रः सर्वोऽग्निरित्यनुषङ्गं मन्यामहे। नाना वा
एतेषां वीर्याणि। कमुग्निं चिनुते॥१०७॥

सत्रियमुग्निं चिन्वानः। कमुग्निं चिनुते। सावित्रमुग्निं चिन्वानः। कमुग्निं चिनुते।
नाचिकेतमुग्निं चिन्वानः। कमुग्निं चिनुते। चातुरुहोत्रियमुग्निं चिन्वानः। कमुग्निं
चिनुते। वैश्वसृजमुग्निं चिन्वानः। कमुग्निं चिनुते॥१०८॥

उपानुवाक्यमाशुमुग्निं चिन्वानः। कमुग्निं चिनुते। इममारुणकेतुकमुग्निं चिन्वान
इति। वृषा वा अग्निः। वृषाणौ सङ्स्कारयेत्। हन्येतास्य यज्ञः। तस्मान्नानुषज्यः।

सोत्तरवेदिषु कृतुषु चिन्वीता। उत्तरवेद्याऽ ह्यग्निश्चीयते॥ प्रजाकामश्चिन्वीता॥ १०९॥

प्राजापत्यो वा एषोऽग्निः। प्राजापत्याः प्रजाः। प्रजावान् भवति। य एवं वेद।
पशुकामश्चिन्वीता। संज्ञानं वा एतत् पशुनाम्। यदापः। पशुनामेव संज्ञानेऽग्निं
चिनुते। पशुमान् भवति। य एवं वेद॥ ११०॥

वृष्टिकामश्चिन्वीता। आपो वै वृष्टिः। पर्जन्यो वर्षुको भवति। य एवं वेद।
आमयावी चिन्वीता। आपो वै भेषजम्। भेषजमेवास्मै करोति। सर्वमायुरेति।
अभिचरऽश्चिन्वीता। वज्रो वा आपः॥ १११॥

वज्रमेव भ्रातृव्येभ्यः प्रहरति। स्तृणुत एनम्। तेजस्कामो यशस्कामः।
ब्रह्मवर्चसकामः स्वर्गकामश्चिन्वीता। एतावद्वा वाऽस्ति। यावदेतत्। यावदेवास्ति।
तदवरुन्धे। तस्यैतद्वृतम्। वर्षति न धावेत्॥ ११२॥

अमृतं वा आपः। अमृतस्यानन्तरित्यै। नाप्सु मूत्रपुरीषं कुर्यात्। न
निष्ठीवेत्। न विवसनः स्नायात्। गुह्यो वा एषोऽग्निः। एतस्याग्नेरन्तिदाहाय। न

पुष्करपूर्णानि हिरण्यं वाऽधितिष्ठैत्। एतस्याग्नेनभ्यारोहाय। न कूर्मस्याश्रीयात्।
नोदकस्याघातुंकान्येनमोदकानि भवन्ति। अघातुंका आपेः। य एतमुग्निं चिनुते।
य उचैनमेवं वेदं॥११३॥

[२६]

इमानुकं भुवना सीषधेम। इन्द्रश्च विश्वे च देवाः। यज्ञं च नस्तुन्वं च प्रजां च।
आदित्यैरिन्द्रः सह सीषधातु। आदित्यैरिन्द्रः सगंणो मरुद्धिः। अस्माकं भूत्वविता
तनूनाम्। आपुंवस्वं प्रपुंवस्व। आण्डीभवज् मा मुहुः। सुखादीन्दुःखनिधनाम्।
प्रतिमुश्वस्वं स्वां पुरम्॥११४॥

मरीचयः स्वायम्भुवाः। ये शरीराण्यकल्पयन्। ते ते देहं कल्पयन्तु। मा च
ते ख्यास्म तीरिषत्। उत्तिष्ठतु मा स्वस्त। अग्निमिच्छध्वं भारताः। राज्ञः सोमस्य
तृप्तासः। सूर्येण सुयुजोषसः। युवा सुवासाः। अष्टाचक्रानवद्वारा॥११५॥

देवानां पूरयोध्या। तस्याऽहिरण्मयः कोशः। स्वर्गो लोको ज्योतिषाऽवृतः।

यो वै तां ब्रह्मणो वेद। अमृतैनाऽवृतां पुरीम्। तस्मै ब्रह्म चं ब्रह्मा च। आयुः
कीर्तिं प्रजां दंदुः। विभ्राजं मानाऽ हरिणीम्। युशसां सम्पुरीवृताम्। पुरँ हिरण्मयीं
ब्रह्मा॥११६॥

विवेशाऽपराजिता। पराडेत्यज्यामयी। पराडेत्यनाशकी। इह चामुत्रं चान्वेति।
विद्वान्देवासुरानुभयान्। यत्कुमारी मन्द्रयते। युद्योषिद्यत्पतिव्रतां। अरिष्टं यत्किं च
क्रियते। अग्निस्तदनुवेधति। अशृतासः शृतासुश्र॥११७॥

युज्वानो येऽप्ययज्वनः। स्वर्यन्तो नापेक्षन्तो। इन्द्रमग्निं चं ये विदुः। सिकता
इव संयन्ति। रश्मिभिः समुदीरिताः। अस्मालोकादमुष्माच्च। ऋषिभिरदात्पृश्निभिः।
अपेत वीतुं वि चं सर्पतातः। येऽत्र स्थ पुराणा ये च नूतनाः। अहौभिरद्विरकु-
भिर्व्यक्तम्॥११८॥

यमो ददात्ववसानमस्मै। नृ मुण्न्तु नृपात्वर्यः। अकृष्टा ये च कृष्टजाः। कुमारीषु
कनीनीषु। जारिणीषु च ये हिताः। रेतः पीता आण्डपीताः। अङ्गरेषु च ये हुताः।

उभयान् पुत्रपौत्रकान्। युवेऽहं युमराजंगान्। श्रुतमिन्नु शुरदः॥११९॥

अदो यद्वह्मि विलुबम्। पितृणां च यमस्य च। वरुणस्याश्विनोरग्नेः। मरुतां च
विहायंसाम्। कामप्रयवर्णं मे अस्तु। स ह्यैवास्मि सुनातनः। इति नाको ब्रह्मिश्रवो
रायो धनम्। पुत्रानापो देवीरिहाऽऽहित॥१२०॥

[२७]

विशीर्णीर्णी गृध्रशीर्णी च। अपेतो निरकृतिः हथः। परिबाधः श्वेतकुक्षम्।
निजङ्घः शबलोदरम्। स तान् वाच्यायंया सह। अग्ने नाशय सुन्दशः।
ईर्ष्यासूये बुभुक्षाम्। मन्युं कृत्यां च दीधिरे। रथेन किंशुकावता। अग्ने नाशय
सुन्दशः॥१२१॥

[२८]

पर्जन्याय प्रगायत। दिवस्पुत्राय मीदुषै। स नौ यवसमिच्छतु। इदं वचः
पर्जन्याय स्वराजै। हृदो अस्त्वन्तरन्तद्युयोत। मयोभूर्वातो विश्वकृष्यः सन्त्वस्मे।

सुपि॑प्पला ओषधी॒देवगोपाः। यो गर्भु॒मोषधीनाम्। गवां॑ कृणोत्यर्वताम्। प॒र्जन्य॑
पुरुषीणां॒म्॥१२२॥

[२९]

पुनर्मा॑मैत्विन्द्रियम्। पुनु॒रायुः पुनु॒र्भगः। पुनु॒ब्रह्मणैतु मा। पुनु॒द्रविणैतु
मा। यन्मे॒ऽद्य रेतः पृथि॒वीमस्कान्। यदोषधी॒रप्यसंरुद्धदापः। इदं तत्पुनु॒राददे॑
दीर्घायुत्वायु॑ वर्चसो। यन्मे॒ रेतः प्रसिद्धते। यन्म् आजायते पुनः। तेन॑ मामु॒मृतं
कुरु। तेन॑ सुप्र॒जसं कुरु॥१२३॥

[३०]

अ॒न्द्यस्तिरोऽधा॒जायत। तव॑ वैश्रवणः संदा। तिरोऽधेहि सप्तलान्नः। ये
अपो॒श्रन्ति॑ केचन। त्वाष्ट्र॑ मायां वै॒श्रवणः। रथ॑ सहस्रवन्धुरम्। पुरु॒श्वक॑
सहस्राश्वम्। आस्थायायाहि नो बुलिम्। यस्मै॑ भूतानि॑ बुलिमावहन्ति। धनुं॑ गावो
हस्ति॑ हिरण्यमश्वान्॥१२४॥

असाम सुमुतौ यज्ञियस्य। श्रियं बिभ्रतोऽन्नमुखीं विराजम्। सुदर्शने च
क्रौञ्चे च। मैनागे च महागिरौ। शतद्वाद्वारंगमन्ता। सङ्हार्य नगरं तवौ। इति
मन्त्राः। कल्पोऽत ऊर्ध्वम्। यदि बलिः हरेत्। हिरण्यनभये वितुदये कौबेरायायं
बलिः॥१२५॥

सर्वभूताधिपतये नम इति। अथ बलिः हत्वोपतिष्ठेत। क्षत्रं क्षत्रं वैश्रवणः।
ब्राह्मणं वयुङ्ग स्मः। नमस्ते अस्तु मा मा हिःसीः। अस्मात्प्रविशयान्नमद्धीति। अथ
तमग्निमांदधीत। यस्मिन्नेतत्कर्म प्रयुज्नीत। तिरोऽधा भूः। तिरोऽधा भुवः॥१२६॥

तिरोऽधाः स्वः। तिरोऽधा भूर्भुवः स्वः। सर्वेषां लोकानामाधिपत्ये सीदेति। अथ
तमग्निमन्द्धीत। यस्मिन्नेतत्कर्म प्रयुज्नीत। तिरोऽधा भूः स्वाहा॑॥। तिरोऽधा भुवः
स्वाहा॑॥। तिरोऽधाः स्वः स्वाहा॑॥। तिरोऽधा भूर्भुवः स्वः स्वाहा॑॥। यस्मिन्नस्य काले
सर्वा आहुतीरहुता॑ भवेयुः॥१२७॥

अपि ब्राह्मणमुखीनाः। तस्मिन्नहः काले प्रयुज्नीत। परः सुप्तजनाद्वेपि। मास्म

प्रमाद्यन्तं माध्यापयेत्। सर्वार्थाः सिद्ध्यन्ते। य एवं वेद। क्षुद्यन्ति देवजानताम्।
सर्वार्था नं सिद्ध्यन्ते। यस्ते विघातुं को भ्राता। ममान्तरहृदये श्रितः॥१२८॥

तस्मां इममग्रपिण्डं जुहोमि। स मैऽर्थान्मा विवर्धीत्। मयि स्वाहा॥
राजाधिराजाय प्रसह्यसाहिने॥ नमो वयं वैश्रवणाय कुर्महे। स मे
कामान्कामकामाय मह्यम्। कामेश्वरो वैश्रवणो ददातु। कुबेराय वैश्रवणाय।
महाराजाय नमः। केतवो अरुणासश्च। ऋषयो वातरशनाः। प्रतिष्ठां शतधां हि।
सुमाहितासो सहस्रधायसम्। शिवा नः शन्तमा भवन्तु। दिव्या आपु ओषधयः।
सुमृडीका सरस्वति। मा ते व्योम सुन्दरिः॥१२९॥

[३१]

संवर्ध्सरमेतद्वत् चरेत्। द्वौ वा मासौ। नियमः समासेन। तस्मिन्नियमविशेषाः।
त्रिष्वणमुदकोपस्पर्शी। चतुर्थकालपानभक्तः स्यात्। अहरहर्वा भैक्षमश्रीयात्।
औदुम्बरीभिः समिद्विग्रन्ति परिचरेत्। पुनर्मामैत्तिन्द्रियमित्येतेन ऽनुवाकेन।

उद्धृतपरिपूताभिरद्धिः कार्यं कुर्वीत॥१३०॥

अंसश्चयवान्। अग्नये वायवे सूर्याय। ब्रह्मणे प्रजापुतये। चन्द्रमसे नक्षत्रेभ्यः।
ऋतुभ्यः संवर्थसराय। वरुणायारुणायेति व्रतहोमाः। प्रवर्ग्यवदादेशः। अरुणाः
काण्डऋषयः। अरण्येऽधीयोरन्। भद्रं कर्णभिरिति द्वै जपित्वा॥१३१॥

महानाम्नीभिरुदकः सङ्घस्पर्श्य। तमाचार्यो दुद्यात्। शिवा नः शन्तमेत्योषधीरालुभ
सुमृडीकेति भूमिम्। एवमपवर्गे। धैनुर्दक्षिणा। कःसं वासंश्च क्षौमम्। अन्यद्वा
शुक्लम्। यथाशक्ति वा। एवङ्गस्वाध्यायंधर्मेण। अरण्येऽधीयोत। तपस्वी पुण्यो
भवति तपस्वी पुण्यो भवति॥१३२॥

[३२]

भद्रं कर्णभिः शृणुयाम् देवाः। भद्रं पश्येमाक्षभिर्यजत्राः। स्थिरैरङ्गस्तुष्टुवा ॳ
संस्तनूभिः। व्यशेम देवहितं यदायुः। स्वस्ति न इन्द्रो वृद्धश्रवाः। स्वस्ति नः पूषा
विश्ववेदाः। स्वस्ति नस्ताक्षर्यो अरिष्टनेमिः। स्वस्ति नो बृहस्पतिर्दधातु॥

॥ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

॥ द्वितीयः प्रश्नः ॥

ॐ नमो ब्रह्मणे नमो अस्त्वग्न्ये नमः पृथिव्यै नम ओषधीभ्यः। नमो वाचे
नमो वाचस्पतये नमो विष्णवे बृहते करोमि॥ ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

सहू वै देवानां चासुराणां च यज्ञौ प्रततावास्तां वयः स्वर्गं लोकमैष्यामो
वयमैष्याम इति तेऽसुराः सुन्नह्य सहस्रैवाचरन् ब्रह्मचर्येण तपसैव देवास्तेऽसुरा
अमुह्यःस्ते न प्राजानःस्ते पराऽभवन्ते न स्वर्गं लोकमायन् प्रसृतेन वै
यज्ञेन देवाः स्वर्गं लोकमायन् प्रसृतेनासुरान् पराभावयन् प्रसृतो ह वै
यज्ञोपवीतिनो यज्ञोऽप्रसृतोऽनुपवीतिनो यत्किं च ब्राह्मणो यज्ञोपवीत्यर्थीते यज्ञत
एव तत्स्माद्यज्ञोपवीत्येवार्थीयीत यज्ञयेद्यज्ञेत वा यज्ञस्य प्रसृत्या अजिनं वासो
वा दक्षिणत उपवीयु दक्षिणं ब्रह्मुद्धरतेऽव धत्ते सुव्यमिति यज्ञोपवीतमेतदेव
विपरीतं प्राचीनावीतं सुवीतं मानुषम्॥१॥

रक्षाऽसि ह वा पुरोऽनुवाके तपोग्रंमतिष्ठन्तु तान् प्रजापतिर्विरेणोपामंत्रयत्
 तानि वरंमवृणीताऽऽदित्यो नो योद्धा इति तान् प्रजापतिरब्रवीद्योधंयध्वमिति
 तस्मादुत्तिष्ठन्तुः ह वा तानि रक्षाऽस्यादित्यं योधंयन्ति यावंदस्तमन्वंगात्तानि
 ह वा एतानि रक्षाऽसि गायत्रियाऽभिंमन्त्रितेनाभ्सा शाम्यन्ति तदु ह वा एते
 ब्रह्मवादिनः पूर्वाभिमुखाः सुन्ध्यायां गायत्रियाऽभिंमन्त्रिता आपं ऊर्ध्वं विक्षिपन्ति
 ता एता आपौ वृजीभूत्वा तानि रक्षाऽसि मन्देहारुणे द्वीपे प्रक्षिपन्ति यत्प्रदक्षिणं
 प्रक्रमन्ति तेन पाप्मानमवधून्वन्त्युद्यन्तंमस्तु यन्तम् आदित्यमंभिध्यायन् कुर्वन्
 ब्राह्मणो विद्वान्स्तुकलं भुद्रमंश्रुतेऽसावादित्यो ब्रह्मेति ब्रह्मैव सन् ब्रह्माप्येति य
 एवं वेदं॥२॥

[२]

यदेवा देवहेळनं देवांसश्वकृमा वयम्। आदित्यास्तस्मान्मा मुश्चतर्तस्यर्तेन
 मामित। देवां जीवनकाम्या यद्वाचाऽनृतमूदिम। तस्मान्न इह मुश्चत् विश्वै देवाः
 सुजोषसः। ऋतेन द्यावापृथिवी ऋतेन त्वं सरस्वति। कृतान्नः पाह्येनसो यत्किं

चानृतमूदिमा। इन्द्राग्नी मित्रावरुणौ सोमौ धाता बृहस्पतिः। ते नौ मुञ्चन्त्वेनसो
यदन्यकृतमारिम। सजातशः सादुत जामिशः साञ्चायसः शः सादुत वा
कर्नीयसः। अनाधृष्टं देवकृतं यदेनस्तस्मात् त्वमस्माञ्ञातवेदो मुमुग्धि॥३॥

यद्वाचा यन्मनसा बाहुभ्यां मूरुभ्यां मषीवज्ञाः शिश्रैर्यदनृतं चकृमा वयम्।
अग्निर्मा तस्मादेनसो गारहपत्यः प्रमुञ्चतु चकृम यानि दुष्कृता। येन त्रितो
अर्णवान्निर्बूबू येन सूर्यं तमसो निर्मुमोच। येनेन्द्रो विश्वा अजंहादरातीस्तेनाहं
ज्योतिषा ज्योतिरानशान आक्षि। यत्कुर्सीदमप्रतीत्तं मयेह येन यमस्य निधिना
चरामि। एतत्तदंग्रे अनुणो भवामि जीवन्नेव प्रति तत्ते दधामि। यन्मयिं माता
यदा पिपेष यदन्तरिक्षं यदाशसातिक्रामामि त्रिते देवा दिवि जाता यदापि इमं
मै वरुणं तत्त्वां यामि त्वं नौ अग्ने स त्वं नौ अग्ने त्वमग्ने अयासि॥४॥

[३]

यदर्दीव्यनृणमहं बूभूवादिथ्सन्वा सञ्जगर जनेभ्यः। अग्निर्मा तस्मादिन्द्रश्च
संविदानौ प्रमुञ्चताम्। यद्वस्ताभ्यां चकर किल्बिषाण्यक्षाणां वृग्नुमुपजिघ्रमानः।

उग्रं पश्या च राष्ट्रभृच्च तान्यप्सुरसावनुदत्तामृणानि। उग्रं पश्ये राष्ट्रभृत्किल्बिषाणि
 यदुक्षवृत्तमनुदत्तमेतत्। नेत्रं कृष्णानृणवु इथसंमानो युमस्य लोके अधिरञ्जुरायं। अवं
 ते हेतु उदुत्तममिमं मै वरुणं तत्त्वां यामि त्वं नो अग्ने स त्वं नो अग्ने। सङ्कुंसुको
 विकुंसुको निरकृथो यश्च निस्वनः। तेऽ(१)स्मद्यक्ष्ममनांगसो दूरादूरमचीचतम्।
 निर्यक्ष्ममचीचते कृत्यां निरकृतिं च। तेन् योऽ(१)स्मथसमृच्छातै तमस्मै
 प्रसुंवामसि। दुःशः सानुशः साभ्यां घणेनानुघणेन च। तेनान्योऽ(१)स्मथसमृच्छातै
 तमस्मै प्रसुंवामसि। सं वर्चसा पयसा सन्तनूभिरगंभिहि मनसा स शिवेन।
 त्वष्टा नो अत्र विदधातु रायोऽनुमार्ष्ट तन्वो(१) यद्विलिष्टम्॥५॥

[४]

आयुष्टे विश्वतो दधदयमग्निर्वैर्ण्यः। पुनस्ते प्राण आयाति परायक्ष्मं सुवामि
 ते। आयुर्दा अग्ने हृविषो जुषाणो घृतप्रतीको घृतयोनिरेधि। घृतं पीत्वा मधु चारु
 गव्यं पितेवं पुत्रमभिरक्षतादिमम्। इममग्न आयुषे वर्चसे कृधि तिग्ममोजो वरुण्

सःशिशाधि। मातेवाऽस्मा अदिते शर्म यच्छु विश्वे देवा जरदृष्ट्यथाऽसत्। अग्ने
आयूर्षि पवसु आ सुवोर्जमिषं च नः। अरे बाधस्व दुच्छुनाम्। अग्ने पवस्व
स्वपां अस्मे वर्चः सुवीर्यम्। दधंद्रयिं मयि पोषम्॥६॥

अग्निरक्षिः पवमानः पाञ्चजन्यः पुरोहितः। तर्मामहे महाग्रयम्।
अग्ने जातान्प्रणुदा नः सुपलान्प्रत्यजाताञ्जातवेदो नुदस्व। अस्मे दीदिहि
सुमना अहेऽङ्गर्भन्ते स्याम त्रिवर्ण्य उद्घौ। सहसा जातान्प्रणुदा नः
सुपलान्प्रत्यजाताञ्जातवेदो नुदस्व। अधि नो ब्रूहि सुमनस्यमानो वयः स्याम
प्रणुदा नः सुपलान्। अग्ने यो नोऽभितो जनो वृको वारो जिधाःसति। ताङ्स्त्वं
वृत्रहं जहि वस्वस्मभ्यमाभर। अग्ने यो नोऽभिदासति समानो यश्च निष्ठ्यः। तं
वयः सुमिधु कृत्वा तुभ्यमग्नेऽपि दध्मसि॥७॥

यो नः शपादशपतो यश्च नः शपतः शपात्। उषाश्च तस्मै निम्रुक्ष सर्वं पापं
समूहताम्। यो नः सुपलो यो रणो मर्तोऽभिदासति देवाः। इध्मस्येव प्रक्षायतो

मा तस्योच्छेषि किं चुन। यो मां द्वेष्टि जातवेदो यं चाहं द्वेष्मि यश्च माम्। सर्वाङ्गस्तानंगे सन्दह याऽश्चाहं द्वेष्मि ये च माम्। यो अस्मभ्यमरातीयाद्यश्च नो द्वेषते जनः। निन्दाद्यो अस्मान्दिप्सा च सर्वाङ्गस्तानंष्मषा कुरु। सङ्शितं मे ब्रह्म सङ्शितं वीर्या(१)म्बलम्। सङ्शितं क्षत्रं मैं जिष्णु यस्याहमस्मि पुरोहितः। उदैषां बाहू अतिरमुद्वर्चो अथो बलम्। क्षिणोमि ब्रह्मणाऽमित्रानुन्नयामि स्वा(१)म् अहम्। पुनर्मनः पुनरायुर्म् आगात्पुनश्चक्षुः पुनः श्रोत्रं म् आगात्पुनः प्राणः पुनराकृतं म् आगात्पुनश्चित्तं पुनराधीतं म् आगात्। वैश्वानरो मेऽद्व्यस्तनूपा अवबाधतां दुरितानि विश्वा॥८॥

[५]

वैश्वानराय प्रतिवेदयामो यदीनृणः सङ्गरो देवतासु। स एतान्याशान् प्रमुचन् प्रवेद स नो मुश्चातु दुरितादवद्यात्। वैश्वानरः पवयान्नः पवित्रैर्थसङ्गरमभिधावाम्याशा अनाजानन्मनसा याचमानो यदत्रैनो अव तथसुवामि। अमी ये सुभगे दिवि विचृतौ नाम् तारके। प्रेहामृतस्य यच्छतामेतद्वद्धकमोचनम्। विजिहीर्ष्व

लोकान्कृधि बन्धान्मुश्चासि बद्धकम्। योनेरिव प्रच्युतो गर्भः सर्वान् पथो अनुष्वा
सं प्रंजानन्प्रतिंगृभ्णीत विद्वान्प्रजापतिः प्रथम् जा क्रृतस्यां अस्माभिर्दत्तं जुरसः
परस्तादच्छिन्नं तन्तुमनुसञ्चरेम॥९॥

तुतं तन्तुमन्वेके अनु सञ्चरन्ति येषां दत्तं पित्र्यमायनवत्। अबन्धेके ददतः
प्रयच्छाद्वातुं चेच्छुक्रवाऽसः स्वर्ग एषाम्। आरभेथामनु सङ्खभेथाऽ समानं
पन्थामवथो घृतेन। यद्वाँ पूर्तं परिविष्टं यदग्नौ तस्मै गोत्रायेह जायापती
सङ्खभेथाम्। यदन्तरिक्षं पृथिवीमुत द्यां यन्मातरं पितरं वा जिह्वसिम्।
अग्निर्मा तस्मादेनसो गारहपत्यु उत्रो नेषद्वुरिता यानि चकृम। भूमिर्माताऽर्दितिर्नो
जनित्रं भ्राताऽन्तरिक्षमभिशस्त एनः। द्यौर्नः पिता पितृयाच्छं भवासि जामि
मित्वा मा विविष्मि लोकात्। यत्र सुहार्दः सुकृतो मदन्ते विहायु रोगं
तन्वा(१)ऽु स्वायांम्। अश्लेषाङ्गृहुताः स्वर्गे तत्र पश्येम पितरं च पुत्रम्।
यदन्नमद्यनृतेन देवा दास्यन्नदास्यन्नुत वा करिष्यन्। यद्वानां चक्षुष्यागो अस्ति

यदेव किं च प्रतिजग्राहमग्निर्मा तस्मादनृणं कृणोतु। यदन्नमद्धि बहुधा विरूपं वासो हिरण्यमुत गामजामविमै। यदेवानां चक्षुष्यागे अस्ति यदेव किं च प्रतिजग्राहमग्निर्मा तस्मादनृणं कृणोतु। यन्मयो मनसा वाचा कृतुमेनः कदाचन। सर्वस्मात्स्मान्मेळितो मोग्निः त्वं हि वेत्थं यथातुथम्॥१०॥

[६]

वातरशना ह वा ऋषयः श्रमणा ऊर्ध्वमन्थिनो बभूवुस्तानृष्योऽर्थमायुःस्ते निलायमचरःस्तेऽनुप्रविशुः कूशमाण्डानि ताङ्स्तेष्वन्विन्दञ्छृद्धयां च तपसा च तानृष्योऽब्रुवन्कथा निलायं चरथेति त ऋषीनब्रुवन्नमो वोऽस्तु भगवन्तोऽस्मिन्द्याम्नि केन वः सपर्यमेति तानृष्योऽब्रुवन्पवित्रं नो ब्रूत् येनारेपसः स्यामेति त एतानि सूक्तान्यपश्यन् यदेवा देवहेळन् यदर्दीव्यन्नुणमुहं बभूवाऽयुष्टे विश्वतो दधिदित्येतैराज्यं जुहुत वैश्वानराय प्रतिवेदयाम् इत्युपतिष्ठत् यदर्दीचीनमेनो भ्रूणहृत्यायास्तस्मान्मोक्ष्यध्व इति त एतैरजुहवुस्तेऽरेपसो-

अभवन्कर्मादिष्वेतर्जुहुयात्पूतो देवलोकान्समश्रुते॥११॥

[७]

कृशमाण्डेर्जुहुयाद्योऽपूत इव मन्येत् यथा^८ स्तेनो यथा^९ भ्रूणहैवमेष
 भंवति योऽयोनो रेतः सिञ्चति यदर्वाचीनमेनो भ्रूणहुत्यायास्तस्मान्मुच्यते
 यावदेनो दीक्षामुपैति दीक्षित एतैः संतति जुहोति संवथ्सरं दीक्षितो
 भंवति संवथ्सरादेवाऽऽत्मानं पुनीते मासं दीक्षितो भंवति यो मासः
 संवथ्सरः संवथ्सरादेवाऽऽत्मानं पुनीते चतुर्विंशति^{१०} रात्रीर्दीक्षितो
 भंवति चतुर्विंशतिरर्धमासाः संवथ्सरः संवथ्सरादेवाऽऽत्मानं पुनीते द्वादशं
 रात्रीर्दीक्षितो भंवति द्वादशं मासाः संवथ्सरः संवथ्सरादेवाऽऽत्मानं पुनीते
 षड्ग्रात्रीर्दीक्षितो भंवति षड्ग्रा ऋतवः संवथ्सरः संवथ्सरादेवाऽऽत्मानं पुनीते
 तिस्रो रात्रीर्दीक्षितो भंवति त्रिपदा गायत्री गायत्रिया एवाऽऽत्मानं पुनीते
 न माः समश्रीयन्न लियुमुपैयान्नोपर्यासीत् जुगुप्सेतानृतात्पयो ब्राह्मणस्य

ब्रुतं यवागू राजन्यस्यामिक्षा वैश्यस्याथो सौम्येष्यध्वर एतद्वृतं ब्रूयाद्यदि
मन्येतोपदस्यामीत्योदनं धानाः सकू घृतमित्यनुव्रतयेदात्मनोऽनुपदासाय॥१२॥

[८]

अजान् हृ वै पृश्नीङ्गस्तपस्यमानान् ब्रह्मं स्वयम्भूत्यानर्षत्त ऋषयोऽभवन्तदृषीणा
तां देवतामुपातिष्ठन्त यज्ञकामास्त एतं ब्रह्मयज्ञमपश्यन्तमाहरन्तेनायजन्त
यद्वचोऽध्यर्गीषत ताः पर्याहुतयो देवानामभवन् यद्वज्जूर्णिषि घृताहुतयो
यथसामानि सोमाहुतयो यदथर्वाङ्गिरसो मध्वाहुतयो यद्वाह्मणानीतिहासान्
पुराणानि कल्पान्नाथां नाराशः सीर्मदाहुतयो देवानामभवन्ताभिः क्षुधं पाप्मानम-
पाँघ्नन्तपहतपाप्मानो देवाः स्वर्गं लोकमायन् ब्रह्मणः सायुज्यमृषयोऽगच्छन्॥१३॥

[९]

पञ्च वा एते महायज्ञाः संतुति प्रतायन्ते सतुति सन्तिष्ठन्ते देवयज्ञः
पिंतृयज्ञो भूतयज्ञो मनुष्ययज्ञो ब्रह्मयज्ञ इति यदग्नौ जुहोत्यपि सुमिधुं तद्वेवयज्ञः

सन्ति॒ष्ठते यत्पि॒तृभ्यः स्वधा कुरोत्यप्यपस्तत्पि॒तृयज्ञः सन्ति॒ष्ठते यद्भूतेभ्यो बलि॑
हरंति॑ तद्भूतयज्ञः सन्ति॒ष्ठते यद्भाह्युणेभ्योऽन्नं ददाति॑ तन्मनुष्ययज्ञः सन्ति॒ष्ठते
यथ्स्वाध्यायमधीयीतैकामप्यृचं यजुः सामं वा तद्भूम्ययज्ञः सन्ति॒ष्ठते यद्भूचोऽर्धीते॑
पयसुः कूल्या॑ अस्य पितृन्थस्वधा अभिवहन्ति॑ यद्यजू॑षि॑ घृतस्य॑ कूल्या॑
यथ्सामानि॑ सोमं एभ्यः पवते यदथर्वाङ्गिरसो मधौः कूल्या॑ यद्भाह्युणानीतिहासान्॑
पुराणानि॑ कल्पान्गाथा॑ नाराश॑ सीर्मेदसः कूल्या॑ अस्य पितृन्थस्वधा अभिवहन्ति॑
यद्भूचोऽर्धीते॑ पर्याहुतिभिरेव॑ तद्वेवाऽस्तर्पयति॑ यद्यजू॑षि॑ घृताहुतिभिर्यथ्सामानि॑
सोमाहुतिभिर्यदथर्वाङ्गिरसो॑ मध्वाहुतिभिर्यद्भाह्युणानीतिहासान्॑ पुराणानि॑
कल्पान्गाथा॑ नाराश॑ सीर्मेदाहुतिभिरेव॑ तद्वेवाऽस्तर्पयति॑ त एनं तृसा आयुषा॑
तेजसा॑ वर्चसा॑ श्रिया॑ यशसा॑ ब्रह्मवर्चसेनान्नाद्यैन च तर्पयन्ति॥१४॥

[१०]

ब्रह्मयज्ञेन॑ युक्ष्यमाणः प्राच्या॑ दिशि॑ ग्रामादछदिर्दर्श उर्दीच्यां प्रागुदीच्यां

वोदिते आदित्ये दक्षिणते उपवीयोपविशये हस्ताववनिज्ये त्रिराचामेह्विः परिमृज्ये
 सुकृदुपस्पृश्ये शिरश्चक्षुषी नासिंके श्रोत्रे हृदयमालभ्य यत्रिराचामति तेन ऋचः
 प्रीणाति यह्विः परिमृजति तेन यजूँषि यथसुकृदुपस्पृशति तेन सामानि यथस्व्यं
 पाणि पादौ प्रोक्षति यच्छ्रुश्चक्षुषी नासिंके श्रोत्रे हृदयमालभते तेनाथर्वाङ्गिरसो
 ब्राह्मणानीतिहासान् पुराणानि कल्पान्नाथा नाराशः सीः प्रीणाति दर्भाणां
 महदुपस्तीयोपस्थि कृत्वा प्राङ्मासीनः स्वाध्यायमधीयोतापां वा एष ओषधीनां
 रसो यद्भाः सरसमेव ब्रह्म कुरुते दक्षिणोत्तरौ पाणी पादौ कृत्वा सपवित्रावोमिति
 प्रतिपद्यत एतद्वै यजुःस्त्रीयो विद्यां प्रत्येषा वागेतत्परममक्षरं तदेतद्वचाऽभ्युक्तमृचो
 अक्षरे परमे व्योमन् यस्मिन्देवा अधि विश्वे निषेदुर्यस्तन्न वेद किमृचा करिष्यति
 य इत्तद्विदुस्त इमे समासत् इति त्रीनेव प्रायुङ्कं भूर्भुवः स्वरित्याहृतद्वै वाचः सत्यं
 यदेव वाचः सत्यं तत्प्रायुङ्काथं सावित्रीं गायत्रीं त्रिरन्वाह पञ्चद्वैऽर्धर्चशोऽनवान्
 सविता श्रियः प्रसविता श्रियमेवाऽग्नेत्यथौ प्रज्ञातयैव प्रतिपदा छन्दांसि

प्रतिपद्यते॥१५॥

[११]

ग्रामे मनसा स्वाध्यायमधीयीत दिवा नक्तं वेति हं स्माऽऽह शौच आहे
उतारेण्युऽबलं उत वाचोत तिष्ठन्तुत ब्रजन्तुताऽऽसौन उत शयानोऽधीयीतैव
स्वाध्यायं तपस्वी पुण्यो भवति य एवं विद्वान्स्वाध्यायमधीते नमो ब्रह्मणे नमो
अस्त्वग्रये नमः पृथिव्यै नमः ओषधीभ्यः। नमो वाचे नमो वाचस्पतये नमो
विष्णवे बृहते करोमि॥१६॥

[१२]

मध्यन्दिने प्रबलमधीयीतासौ खलु वावैष आदित्यो यद्वाह्मणस्तस्मात्तरहि
तेऽक्षिणिष्ठं तपति तदेषाऽभ्युक्ता। चित्रं देवानामुदंगादर्नीकं चक्षुर्मित्रस्य
वरुणस्याग्नेः। आऽप्राद्यावापृथिवी अन्तरिक्षं सूर्य आत्मा जगतस्तस्थुषुक्षेति
स वा एष यज्ञः सद्यः प्रतायते सद्यः सन्तिष्ठते तस्य प्राक् सायमवभृथो नमो

ब्रह्मण् इति परिधानीयां त्रिरन्वाहाप उपस्पृश्य गृहानेति ततो यत्किं च ददाति सा दक्षिणा॥१७॥

[१३]

तस्य वा एतस्य यज्ञस्य मेघो हविर्धानं विद्युदग्निरवर्षणं हविः स्तनयिलुर्वषद्वारो यदवस्फूर्जति सोऽनुवषद्वारो वायुरात्माऽमावास्या स्विष्टकृद्य एवं विद्वान्मेघे वर्षति विद्योतमाने स्तनयत्यवस्फूर्जति पवमाने वायावमावास्यायाऽस्वाध्यायमधीते तपे एव तत्प्यते तपो हि स्वाध्याय इत्युत्तमं नाकं रोहत्युत्तमः समानानां भवति यावन्तं ह वा इमां वित्तस्य पूर्णा ददर्श्वर्गं लोकं जयति तावन्तं लोकं जयति भूयाऽसं चाक्षय्यं चापे पुनर्मृत्युं जयति ब्रह्मणः सायुज्यं गच्छति॥१८॥

[१४]

तस्य वा एतस्य यज्ञस्य द्वावनध्यायौ यदात्माऽशुचिर्यदेशः समृद्धिर्देवतानि

य एवं विद्वान्महारात्र उपस्थुदिते ब्रजस्ति॒ष्ठन्नासीनः शयोनोऽरण्ये ग्रामे
वा यावत्तरसङ्क्षेपे स्वाध्यायमधीते सव॑ल्लोकाञ्जयति॒ सव॑ल्लोकाननृणोऽनु-
सञ्चरति॒ तदेषाभ्युक्ता। अनृणा अस्मिन्ननृणाः परस्मिंस्तृतीये लोके अनृणा-
स्याम। ये दैवयानां उत पिंतृयाणाः सर्वान्पथो अनृणा आक्षीयेमेत्यग्निं
वै जातं पाप्मा जग्राह तं देवा आहृतीभिः पाप्मानमपाघ्नन्नाहृतीनां
यज्ञेन यज्ञस्य दक्षिणाभिर्दक्षिणानां ब्राह्मणेन ब्राह्मणस्य छन्दोभिश्छन्दसां
स्वाध्यायेनापहतपाप्मा स्वाध्यायो देवपवित्रं वा एतत्तं योऽनौर्थ्यूजत्यभागो
वाचि भवत्यभागो नाके तदेषाऽभ्युक्ता। यस्तित्याज॑ सखिविद॑ सखायं न
तस्य वाच्यपि भागो अस्ति। यदीँ शृणोत्यलकँ शृणोति॒ न हि प्रवेदं
सुकृतस्य पन्थामिति॒ तस्माऽस्वाध्यायोऽध्येतव्यो यं यं क्रतुमधीते॒ तेन तेनास्येष्ट
भवत्यग्नेवायोरादित्यस्य सायुज्यं गच्छति॒ तदेषाऽभ्युक्ता। ये अर्वाङुत वां पुराणे
वेदं विद्वा॑ समुभितो वदन्त्यादित्यमेव ते परिवदन्ति॒ सर्वे अग्निं द्वितीयं तृतीयं च

हुंसमिति यावतीर्वे देवतास्ताः सर्वा वेदविदिं ब्राह्मणे वंसन्ति तस्माद्ब्राह्मणेभ्यो
वेदविज्ञ्यो दिवे दिवे नमस्कुर्यान्नाश्लीलं कीर्तयेदेता एव देवताः प्रीणाति॥१९॥

[१५]

रिच्यते इव वा एष प्रेव रिच्यते यो याजयति प्रतिं वा गृह्णाति
याजयित्वा प्रतिगृह्य वाऽनश्चन्निः स्वाध्यायं वेदमधीयीत त्रिरात्रं वा सावित्रीं
गांयत्रीमन्वातिरेचयति वरो दक्षिणा वरेण्व वरङ्गं स्पृणोत्यात्मा हि वरः॥२०॥

[१६]

दुहे हु वा एष छन्दांसि यो याजयति स येन यज्ञक्रतुना याजयेथ्सोऽरण्यं
प्रेरेत्यं शुचौ देशे स्वाध्यायमेवैनमधीयन्नासीत तस्यानशनं दीक्षा स्थानमुपसदु
आसनं सुत्या वाग्जुहूर्मनं उपभृद्धृतिर्धुवा प्राणो हुविः सामाध्वर्युः स वा एष
यज्ञः प्राणदक्षिणोऽनन्तदक्षिणः समृद्धतरः॥२१॥

[१७]

कृतिधावकीर्णं प्रविशति चतुर्धेत्याहुर्ब्रह्मवादिनो मूरुतः प्राणैरिन्द्रं बलेन्
 बृहस्पतिं ब्रह्मवर्चसेनाग्निमेवेतरेण सर्वेण तस्यैतां प्रायश्चित्तिं विदां चकार
 सुदेवः काश्यपो यो ब्रह्मचार्यवकिरेदमावास्यायाऽ रात्र्यामग्निं प्रणीयोपसमाधाय
 द्विराज्यस्योपघातं जुहोति कामावकीर्णोऽस्म्यवकीर्णोऽस्मि कामं कामाय
 स्वाहा कामाभिंदुग्धोऽस्म्यभिंदुग्धोऽस्मि कामं कामाय स्वाहेत्यमृतं वा
 आज्यममृतमेवाऽऽत्मन्धत्ते हुत्वा प्रयत्नाञ्जलिः कवातिर्युङ्गिमभिमन्त्रयेत् सं
 माऽऽसिश्वन्तु मूरुतः समिन्द्रः सं बृहस्पतिः। सं माऽयमग्निः सिश्वत्वायुषा च
 बलेन् चाऽयुष्मन्तं करोत् मेति प्रति हास्मै मूरुतः प्राणान्दधति प्रतीन्द्रो बलं प्रति
 बृहस्पतिर्ब्रह्मवर्चसं प्रत्यग्निरितरथ्सर्वाऽ सर्वतनुर्भूत्वा सर्वमायुरेति त्रिभिमन्त्रयेत्
 त्रिष्ठत्या हि देवा योऽपूत इव मन्येत् स इत्थं जुहयादित्थमभिमन्त्रयेत् पुनीत
 एवाऽत्मानुमायुरेवाऽत्मन्धत्ते वरो दक्षिणा वरेण्यैव वरङ्गं स्पृणोत्यात्मा हि
 वरः॥२२॥

[१८]

भूः प्रपंचे भुवः प्रपंचे स्वः प्रपंचे भूर्भुवः स्वः प्रपंचे ब्रह्म प्रपंचे ब्रह्मकोशं प्रपंचेऽमृतं प्रपंचेऽमृतकोशं प्रपंचे चतुर्जालं ब्रह्मकोशं यं मृत्युर्नाविपश्यति तं प्रपंचे देवान् प्रपंचे देवपुरं प्रपंचे परीवृतो वरीवृतो ब्रह्मणा वर्मणाऽहं तेजसा कश्यपस्य यस्मै नमस्तच्छिरो धर्मो मूर्धनि ब्रह्मोत्तरा हनुर्यज्ञोऽधरा विष्णुरहृदयः संवथ्सरः प्रजननमश्चिनौ पूर्वपादावत्रिमध्यं मित्रावरुणावपरपादावग्निः पुच्छस्य प्रथमं काण्डं तत् इन्द्रस्ततः प्रजापतिरभयं चतुर्थः स वा एष दिव्यः शाक्करः शिशुमारस्तः हय एवं वेदापे पुनर्मृत्युं जयति जयति स्वर्गं लोकं नाध्वनि प्रमीयते नाप्सु प्रमीयते नाग्नौ प्रमीयते नानपत्यः प्रमीयते लघ्वान्नौ भवति ध्रुवस्त्वमसि ध्रुवस्य क्षितमसि त्वं भूतानामधिपतिरसि त्वं भूतानाऽङ्गं श्रेष्ठोऽसि त्वां भूतान्युपपर्यावर्तन्ते नमस्ते नमः सर्वं ते नमो नमः शिशुकुमाराय नमः॥२३॥

[१९]

नमः प्राच्यै दिशे याश्च देवता एतस्यां प्रतिवसन्त्येताभ्यंशु नमो नमो
 दक्षिणायै दिशे याश्च देवता एतस्यां प्रतिवसन्त्येताभ्यंशु नमो नमः प्रतीच्यै
 दिशे याश्च देवता एतस्यां प्रतिवसन्त्येताभ्यंशु नमो नम उर्द्धाच्यै दिशे याश्च
 देवता एतस्यां प्रतिवसन्त्येताभ्यंशु नमो नम ऊर्ध्वायै दिशे याश्च देवता एतस्यां
 प्रतिवसन्त्येताभ्यंशु नमो नमोऽधरायै दिशे याश्च देवता एतस्यां प्रतिवसन्त्येताभ्यंशु
 नमो नमोऽवान्तरायै दिशे याश्च देवता एतस्यां प्रतिवसन्त्येताभ्यंशु नमो नमो
 गङ्गायमुनयोर्मध्ये ये वसन्ति ते मे प्रसन्नात्मानश्चिरं जीवितं वर्धयन्ति नमो
 गङ्गायमुनयोर्मुनिभ्यश्चु नमो नमो गङ्गायमुनयोर्मुनिभ्यश्चु नमः॥२४॥

[२०]

ॐ नमो ब्रह्मणे नमो अस्त्वग्नये नमः पृथिव्यै नमु ओषधीभ्यः। नमो वाचे
 नमो वाचस्पतये नमो विष्णवे बृहते करोमि॥
 ॥ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

॥तृतीयः प्रश्नः ॥

ॐ तच्छुं योरावृणीमहे। गातुं यज्ञाय। गातुं यज्ञपतये। दैर्वीः स्वस्तिरस्तु नः। स्वस्तिर्मानुषेभ्यः। ऊर्ध्वं जिंगातु भेषुजम्। शं नो अस्तु द्विपदे। शं चतुष्पदे। ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

चित्ति: सुक्। चित्तमाज्यम्। वाग्वेदिः। आर्धीतं बुरुहिः। केतो अग्निः। विज्ञातमुग्निः। वाक्पतिरुहोता॑। मनं उपवृक्ता। प्राणो हृविः। सामाध्वर्युः। वाचस्पते विधे नामन्। विधेमं ते नामं। विधेस्त्वमुस्माकं नामं। वाचस्पतिः सोमं पिबतु। आऽस्मासु नृम्णन्धाथ्स्वाहा॑॥१॥

अध्वर्युः पञ्च च॥

[१]

पृथिवी होता॑। द्वौरध्वर्युः। रुद्रोऽग्नीत्। बृहस्पतिरुपवृत्ता। वाचस्पते वाचो वीर्येण। समृततमेनायक्ष्यसे। यजमानाय वार्यम्। आसुवस्करस्मै। वाचस्पतिः सोमं पिबतु। जजनुदिन्द्रिमिन्द्रियाय स्वाहा॑॥२॥

पृथिवी होता दशा॥

[२]

अुग्निर्होता॑। अुश्चिना॒उध्वर्यू। त्वष्टा॒उग्नीत्। मि॒त्र उ॒पवक्ता। सो॒मः सो॒मस्य
पुरो॒गाः। शु॒क्रः शु॒क्रस्य॑ पुरो॒गाः। श्रु॒तास्त् इन्द्र॑ सो॒माः। वाता॑पेर॒हवनु॒श्रुतः
स्वाहा॑॥३॥

अुग्निर्होता॒उष्टौ॥

[३]

सूर्य॑ ते॒ चक्षुः। वात॑ प्राणः। द्यां पृष्ठम्। अन्तरिक्षमात्मा। अङ्ग॑र्यज्ञम्। पृथिवी॑
शरीरैः। वाच॑स्पते॒उच्छिंद्रया वाचा। अच्छिंद्रया जुहू॑॥ दि॒वि दैवा॒वृध॑ होत्रा॑
मेरंयस्व॑ स्वाहा॑॥४॥

सूर्य॑ ते॒ नवा॥

[४]

मुहाह॑विर्होता॑। सत्यह॑विरध्वर्युः। अच्युतपाजा अुग्नीत्। अच्युतमना उपवक्ता।
अनाधृष्यश्च॑प्रतिधृष्यश्च॑ यज्ञस्याभिगृरौ। अुयास्य॑ उद्ग्राता। वाच॑स्पते हृद्विधे
नामन्। विधेम॑ ते॒ नाम॑। विधेस्त्वमस्माकं नाम॑। वाचस्पतिः सो॒ममपात्। मा॑
दैव्यस्तन्तुश्छेदि॑ मा मनुष्यः। नमो॑ दि॒वे। नम॑ः पृथिव्यै स्वाहा॑॥५॥

अपुत्राणि च॥

[५]

वाग्धोता॑। दीक्षा॒ पत्नी॑। वातौ॑ऽध्वर्युः॑। आपो॑ऽभिगरः॑। मनो॑ हुविः॑। तपसि॑
जुहोमि॑। भूर्भुवः॑ सुवं॑। ब्रह्म॑ स्वयुम्भु॑। ब्रह्म॑णे॑ स्वयुम्भुवे॑ स्वाहा॑॥६॥

वाग्धोता॑ नवं॥

[६]

ब्राह्मण॑ एकंहोता॑। स यज्ञः॑। स मै॑ ददातु॑ प्रजां॑ पशून्पुष्टिं॑ यशः॑। यज्ञश्च॑ मे॑
भूयात्॑। अग्निर्द्विहोता॑। स भूर्ता॑। स मै॑ ददातु॑ प्रजां॑ पशून्पुष्टिं॑ यशः॑। भूर्ता॑ च॑ मे॑
भूयात्॑। पृथिवी॑ त्रिहोता॑। स प्रतिष्ठा॑॥७॥

स मै॑ ददातु॑ प्रजां॑ पशून्पुष्टिं॑ यशः॑। प्रतिष्ठा॑ च॑ मे॑ भूयात्॑। अन्तरिक्षं॑ चतुर्होता॑।
स विष्ठा॑। स मै॑ ददातु॑ प्रजां॑ पशून्पुष्टिं॑ यशः॑। विष्ठश्च॑ मे॑ भूयात्॑। वायुः॑ पञ्चहोता॑।
स प्राणः॑। स मै॑ ददातु॑ प्रजां॑ पशून्पुष्टिं॑ यशः॑। प्राणश्च॑ मे॑ भूयात्॑॥८॥

चन्द्रमा॑ः॒ पङ्कोता॑। स कृतून्कल्पयाति॑। स मै॑ ददातु॑ प्रजां॑ पशून्पुष्टिं॑ यशः॑।
कृतवंश॑ मे॑ कल्पन्ताम्॑। अन्नं॑ सुसहोता॑। स प्राणस्य॑ प्राणः॑। स मै॑ ददातु॑ प्रजां॑
पशून्पुष्टिं॑ यशः॑। प्राणस्य॑ च॑ मे॑ प्राणो॑ भूयात्॑। द्यौरष्टहोता॑। सोऽनाधृष्यः॑॥९॥

स मैं ददातु प्रजां पृशून्पुष्टिं यशः। अनाधृप्यश्च भूयासम्। आदित्यो नवहोता।
 स तेजस्वी। स मैं ददातु प्रजां पृशून्पुष्टिं यशः। तेजस्वी च भूयासम्।
 प्रजापतिर्दशहोता। स इदं सर्वम्। स मैं ददातु प्रजां पृशून्पुष्टिं यशः। सर्वं च
 मे भूयात्॥१०॥

प्रतिष्ठा प्राणश्च मे भूयादनाधृप्यः सर्वं च मे भूयात्॥ [७]

अग्निर्यजुर्भिः। सविता स्तोमैः। इन्द्रं उक्थामदैः। मित्रावरुणावाशिषा।
 अङ्गिरसो धिष्ठियैरग्निभिः। मरुतः सदोहविर्धनाभ्याम्। आपः प्रोक्षणीभिः।
 ओषधयो बुरुहिषां। अदितिर्वेद्यां। सोमो दीक्षयां॥११॥

त्वष्टेध्मेन। विष्णुर्यज्ञेन। वसंव आज्येन। आदित्या दक्षिणाभिः। विश्वे देवा
 ऊर्जा। पूषा स्वंगाकारेण। बृहस्पतिः पुरोधयां। प्रजापतिरुद्गीथेन। अन्तरिक्षं
 पवित्रेण। वायुः पात्रैः। अहं श्रद्धयां॥१२॥

दीक्षया पात्रेरेकं च॥ [८]

सेनेन्द्रस्य। धेना बृहस्पतेः। पृथ्यां पूष्णः। वाग्वायोः। दीक्षा सोमस्य।
 पृथिव्यंग्रेः। वसूनां गायुत्री। रुद्राणां त्रिष्टुक्। अदित्यानां जगती।
 विष्णोरनुष्टुक्॥१३॥

वरुणस्य विराट। यज्ञस्य पङ्किः। प्रजापतेरनुमतिः। मित्रस्य श्रद्धा। सवितुः
 प्रसूतिः। सूर्यस्य मर्णचिः। चन्द्रमसो रोहिणी। क्रष्णामरुन्धती। पर्जन्यस्य
 विद्युत्। चतस्रो दिशः। चतस्रोऽवान्तरदिशाः। अहश्च रात्रिश्च। कृषिश्च वृष्टिश्च।
 त्विषिद्धापचितिश्च। आपश्चौषधयश्च। ऊर्कं सूनृतां च देवानां पत्रयः॥१४॥

अनुष्टुग्दिशः पद्म॥

[९]

देवस्य त्वा सवितुः प्रसवे। अश्विनोर्बहुभ्याम्। पूष्णो हस्ताभ्यां प्रतिंगृह्णामि।
 राजा त्वा वरुणो नयतु देवि दक्षिणेऽग्रये हिरण्यम्। तेनामृतत्वमश्याम्। वयो
 दात्रे। मयो मह्यमस्तु प्रतिग्रहीत्रे। क इदं कस्मा अदात्। कामः कामाय। कामो
 दाता॥१५॥

कामः प्रतिग्रहीता। कामं समुद्रमाविश। कामेन त्वा प्रतिगृह्णामि। कामैतत्ते।
एषा ते काम् दक्षिणा। उत्तानस्त्वाङ्गीरुसः प्रतिगृह्णातु। सोमाय वासः। रुद्रायु
गाम्। वरुणायाश्वम्। प्रजापतये पुरुषम्॥१६॥

मनवे तल्पम्। त्वष्टैर्जाम्। पूष्णेऽविम्। निरकृत्या अश्वतरगर्द्भौ। हिमवंतो
हस्तिनम्। गन्धर्वाप्सुराभ्यः स्नगलं करुणे। विश्वेभ्यो देवेभ्यो धान्यम्। वाचेऽन्नम्।
ब्रह्मण ओदनम्। सुमुद्रायापः॥१७॥

उत्तानायाङ्गीरसायानः। वैश्वानुराय रथम्। वैश्वानुरः प्रतिथा नाकुमारुहता।
दिवः पृष्ठं भन्दमानः सुमन्मभिः। स पूर्ववञ्जनयञ्जन्तवे धनम्। सुमानमज्मा
परियाति जागृविः। राजा त्वा वरुणो नयतु देवि दक्षिणे वैश्वानुराय रथम्।
तेनामृतत्वमश्याम्। वयो दात्रे। मयो मह्यमस्तु प्रतिग्रहीत्रे॥१८॥

क इदं कस्मा अदात्। कामः कामाय। कामो दाता। कामः प्रतिग्रहीता।
कामं समुद्रमा विश। कामेन त्वा प्रतिगृह्णामि। कामैतत्ते। एषा ते काम् दक्षिणा।

उत्तानस्त्वा[॥]झीरसः प्रतिगृह्णातु ॥ १९ ॥

दाता पुरुषमपः प्रतिग्रहीते नवं च ॥ [१०]

सुवर्णं घुर्म परिवेद वेनम्। इन्द्रस्यात्मानं दशधा चरन्तम्। अन्तः समुद्रे
मनसा चरन्तम्। ब्रह्मान्विन्दद्वशंहोतारमर्णैः। अन्तः प्रविष्टः शास्ता जनानाम्।
एकः सन्बहुधा विचारः। शतश् शुक्राणि यत्रैकं भवन्ति। सर्वे वेदा यत्रैकं भवन्ति।
सर्वे होतारो यत्रैकं भवन्ति। समानसीन आत्मा जनानाम्॥ २० ॥

अन्तः प्रविष्टः शास्ता जनानां सर्वात्मा। सर्वाः प्रजा यत्रैकं भवन्ति।
चतुर्होतारो यत्र सम्पदं गच्छन्ति देवैः। समानसीन आत्मा जनानाम्। ब्रह्मेन्द्रमुग्निं
जगतः प्रतिष्ठाम्। दिव आत्मानश्च सवितारं बृहस्पतिम्। चतुर्होतारं प्रदिशोऽनु
कूपम्। वाचो वीर्यं तपसा अन्विन्दत्। अन्तः प्रविष्टं कर्तारमेतम्। त्वष्टारश्च रूपाणि
विकुर्वन्तं विपश्चिम्॥ २१ ॥

अमृतस्य प्राणं यज्ञमेतम्। चतुर्होतृणामात्मानं कवयो निचिंक्युः। अन्तः प्रविष्टं कर्तारमेतम्। देवानां बन्धु निहितं गुहांसु। अमृतैन क्लृप्तं यज्ञमेतम्। चतुर्होतृणामात्मानं कवयो निचिंक्युः। शतं नियुतः परिवेद् विश्वा विश्ववारः। विश्वमिदं वृणाति। इन्द्रस्यात्मा निहितः पश्चहोता। अमृतं देवानामायुः प्रजानाम्॥२२॥

इन्द्रः राजानः सवितारमेतम्। वायोरात्मानं कवयो निचिंक्युः। रश्मिः रश्मीनां मध्ये तपन्तम्। ऋतस्य पदे कवयो निपान्ति। य आण्डकोशे भुवनं बिभर्ति। अनिर्भिण्णः सन्नथं लोकान् विचष्टौ। यस्याण्डकोशः शुष्ममाहुः प्राणमुल्बम्। तेन क्लृप्तोऽमृतैनाहमस्मि। सुवर्णं कोशः रजसा परीवृतम्। देवानां वसुधार्नीं विराजम्॥२३॥

अमृतस्य पूर्णन्तामुं कुलां विचक्षते। पादः षड्ग्रौतुर्न किलाविविष्टे। येन्तर्वः पश्चधोत क्लृप्ताः। उत वा षुङ्गा मन्सोत क्लृप्ताः। तः षड्ग्रौतारमृतुभिः कल्पमानम्।

ऋतस्य पुदे कवयो निपान्ति। अन्तः प्रविष्टं कर्तारमेतम्। अन्तश्चन्द्रमसि मनसा
चरन्तम्। सुहैव सन्तु न विजानन्ति देवाः। इन्द्रस्यात्मानश्च शतुधा चरन्तम्॥२४॥

इन्द्रो राजा जगतो य ईशौ। समहोता ससुधा विकूसः। परेण तनु
परिषिद्धमानम्। अन्तरादित्ये मनसा चरन्तम्। देवानाऽहदयं ब्रह्मान्विन्दत्।
ब्रह्मैतद्वह्यण उज्जभार। अर्केऽशोतन्तश्च सरिरस्य मध्यैः। आ यस्मिन्थसुप्त पेरवः।
मेहन्ति बहुलाऽश्रियम्। बहुश्वामिन्द्र गोमतीम्॥२५॥

अच्युतां बहुलाऽश्रियम्। स हरिर्वसुवित्तमः। पेरुरिन्द्राय पिन्वते। बहुश्वामिन्द्र
गोमतीम्। अच्युतां बहुलाऽश्रियम्। मह्यमिन्द्रो नियच्छतु। शतशता अस्य
युक्ता हरीणाम्। अर्वाङ्ग यातु वसुभी रुश्मिरिन्द्रः। प्रमहमाणो बहुलाऽश्रियम्।
रुश्मिरिन्द्रः सविता मे नियच्छतु॥२६॥

घृतं तेजो मधुमदिन्द्रियम्। मय्ययमग्निर्दधातु। हरिः पतङ्गः पट्टरी सुपुर्णः।
दिविक्षयो नमसा य एति। स न इन्द्रः कामवरं ददातु। पञ्चारं चक्रं परिवर्तते

पृथु। हिरण्यज्योतिः सरिरस्य मध्यै। अजस्तु ज्योतिर्नभसा सर्पदेति। स न इन्द्रः कामवरं ददातु। सुप्त युञ्जन्ति रथमेकचक्रम्॥२७॥

एको अश्वो वहति सप्तनामा। त्रिनाभिं चक्रमजरमनर्वम्। येनेमा विश्वा भुवनानि तस्थुः। भुद्रं पश्यन्त उपसेदुग्रे। तपो दीक्षामृषयः सुवर्विदः। ततः क्षत्रं बलमोजश्च जातम्। तदस्मै देवा अभि सन्नमन्तु। श्वेतश्च रश्मिं बोभुज्यमानम्। अपां नेतारं भुवनस्य गोपाम्। इन्द्रं निचिंक्युः परमे व्योमन्॥२८॥

रोहिणीः पिङ्गला एकरूपाः। क्षरन्तीः पिङ्गला एकरूपाः। शतश्च सहस्राणि प्रयुतानि नाव्यानाम्। अयं यः श्वेतो रश्मिः। परि सर्वमिदं जगत्। प्रजां पशून्धनानि। अस्माकं ददातु। श्वेतो रश्मिः परि सर्वं बभूव। सुवन्महां पशून् विश्वरूपान्। पतञ्जलमसुरस्य माययाः॥२९॥

हृदा पश्यन्ति मनसा मनीषिणः। सुमुद्रे अन्तः कवयो विचक्षते। मरीचीनां पदमिच्छन्ति वेघसः। पतञ्जो वाचमनसा बिभर्ति। तां गन्धर्वोऽवदद्भर्म अन्तः।

तां द्योतमानाऽङ् स्वर्यं मनीषाम्। ऋतस्य पुदे कवयो निपान्ति। ये ग्राम्याः पुशवौ विश्वरूपाः। विरूपाः सन्तो बहुधैकरूपाः। अग्ने प्रमुमोक्तु देवः॥३०॥

प्रजापतिः प्रजयां संविदानः। वीतऽङ् स्तुकेस्तुके। युवमस्मासु नियच्छतम्। प्रप्रति यज्ञपतिन्तिर। ये ग्राम्याः पुशवौ विश्वरूपाः। विरूपाः सन्तो बहुधैकरूपाः। तेषाऽङ् सप्तानामिह रन्तिरस्तु। रायस्पोषाय सुप्रजास्त्वाय सुवीर्याय। य आरण्याः पुशवौ विश्वरूपाः। विरूपाः सन्तो बहुधैकरूपाः। वायुस्ताऽङ् अग्ने प्रमुमोक्तु देवः। प्रजापतिः प्रजयां संविदानः। इडायै सृतं घृतवच्चराचरम्। देवा अन्विन्दन्नुहा हितम्। य आरण्याः पुशवौ विश्वरूपाः। विरूपाः सन्तो बहुधैकरूपाः। तेषाऽङ् सप्तानामिह रन्तिरस्तु। रायस्पोषाय सुप्रजास्त्वाय सुवीर्याय॥३१॥

आत्मा जनानां विकुर्वन्ति विपश्चिं प्रजानां वसुधानां विराजं चरन्तं गोमतीं मे नियच्छुत्वेकचक्रं व्योमन्मायया देव एकरूपा अस्तै च॥ [११]

सुहस्रशीर्षा पुरुषः। सुहस्राक्षः सुहस्रपात्। स भूमिं विश्वतो वृत्वा।

अत्यंतिष्ठद्वशाङ्गुलम्। पुरुष एवेदः सर्वम्। यद्भूतं यच्च भव्यम्। उतामृतत्वस्येशानः।
यदन्नेनातिरोहति। एतावानस्य महिमा। अतो ज्यायाऽश्च पूरुषः॥३२॥

पादौऽस्य विश्वा भूतानि। त्रिपादस्यामृतं दिवि। त्रिपादूर्ध्वं उदैत्पुरुषः।
पादौऽस्येहाभवात्पुनः। ततो विष्वद्विक्रामत्। साशनानशने अभिः। तस्माद्विराङ्गजायत
विराजो अधि पूरुषः। स जातो अत्यरिच्यत। पश्चाद्भूमिमथो पुरः॥३३॥

यत्पुरुषेण हविषा। देवा यज्ञमतन्वत। वसन्तो अस्यासीदाज्यम्। ग्रीष्म इधमः
शरद्धविः। सप्तास्यासन्परिधयः। त्रिः सप्त समिधः कृताः। देवा यद्यज्ञं तन्वानाः।
अबध्न्युरुषं पशुम्। तं यज्ञं बरहिषि प्रौक्षन्। पुरुषं जातमग्रतः॥३४॥

तेन देवा अयजन्त। साध्या क्रषयश्च ये। तस्माद्यज्ञाथ्सर्वहुतः।
सम्भृतं पृषदाज्यम्। पशूऽस्ताऽश्चके वायव्यान्। आरण्यान्गाम्याश्च ये।
तस्माद्यज्ञाथ्सर्वहुतः। क्रचः सामानि जज्ञिरे। छन्दाऽसि जज्ञिरे तस्मात्।
यजुस्तस्मादजायत॥३५॥

तस्मादश्वा अजायन्ता। ये के चोभयादतः। गावो ह जज्ञिरे तस्मात्। तस्माङ्गाता
अंजावयः। यत्पुरुषं व्यदधुः। कृतिधा व्यकल्पयन्। मुखं किमस्य कौ बाहू। कावूरु
पादावुच्येते। ब्राह्मणोऽस्य मुखंमासीत्। बाहू राजन्यः कृतः॥३६॥

ऊरु तदस्य यद्वैश्यः। पञ्चांश शूद्रो अंजायत। चन्द्रमा मनसो जातः। चक्षोः
सूर्यो अजायत। मुखादिन्द्रश्चाग्निश्च। प्राणाद्वायुरजायत। नाभ्यां आसीदन्तरिक्षम्।
शीष्णो द्यौः समवर्तत। पञ्चांश भूमिर्दिशः श्रोत्रात्। तथा लोकांश अंकल्पयन्॥३७॥

वेदाहमेतं पुरुषं महान्तम्। आदित्यवर्णं तमसस्तु पारे। सर्वाणि रूपाणि
विचित्य धीरः। नामानि कृत्वाऽभिवदन् यदास्ते। धाता पुरस्ताद्यमुदाजहारा। शकः
प्रविद्वान्प्रदिशश्चतस्रः। तमेवं विद्वानमृतं इह भवति। नान्यः पन्था अयनाय विद्यते।
यज्ञेन यज्ञमयजन्त देवाः। तानि धर्माणि प्रथमान्यासन्। ते हु नाकं महिमानः
सचन्ते। यत्र पूर्वं साध्याः सन्ति देवाः॥३८॥

पूरुषः पुरोऽग्रतोऽजायत कृतोऽकल्पयन्नासं द्वे च (ज्यायानपि पूरुषः। अन्यत्र पूरुषः॥))

अज्ञाः सम्भूतः पृथिव्यै रसाच्च। विश्वकर्मणः समवर्तताधि। तस्य त्वष्टा
विदधेद्वृपमेति। तत्पुरुषस्य विश्वमाजानुमग्रे। वेदाहमेतं पुरुषं महान्तम्।
आदित्यवर्णं तमसः परस्तात्। तमेवं विद्वानुमृतं इह भवति। नान्यः पन्था
विद्यते यनाय। प्रजापतिश्वरति गर्भं अन्तः। अजायमानो बहुधा विजायते॥३९॥

तस्य धीरः परिजानन्ति योनिम्। मरीचीनां पदमिच्छन्ति वेधसः। यो देवेभ्यु
आतंपति। यो देवानां पुरोहितः। पूर्वो यो देवेभ्यो जातः। नमो रुचाय ब्राह्मये।
रुचं ब्राह्मं जनयन्तः। देवा अग्रे तदब्रुवन्। यस्त्वैवं ब्राह्मणो विद्यात्। तस्य देवा
असन्वशेऽ। हीश्च ते लक्ष्मीश्च पत्यौ। अहोरात्रे पश्चेऽ। नक्षत्राणि रूपम्। अश्विनौ
व्यात्तम्। इष्टं मनिषाण। अमुं मनिषाण। सर्वं मनिषाण॥४०॥

जायते वर्णं सुप्तं च॥ [१३]

भूर्ता सन्त्रियमाणो बिभर्ति। एको देवो बहुधा निविष्टः। यदा भारं तन्द्रयते
स भर्तुम्। निधाय भारं पुनरस्तमेति। तमेव मृत्युमुमृतं तमाहः। तं भूर्तारं तमु

गोप्तारमाहुः। स भृतो भ्रियमाणो बिभर्ति। य एन् वेदं सुत्येन भर्तुम्। सुद्धो जातमुतं
जंहात्येषः। उतो जरन्तं न जंहात्येकम्॥४१॥

उतो बृहूनेकमहर्जहार। अतन्द्रो देवः सदमेव प्रार्थः। यस्तद्वेद् यतं आबृभूव।
सुन्धां च याऽ सन्दधे ब्रह्मणैषः। रमते तस्मिन्नुत जीर्णे शयाने। नैनं जहात्यहः
सु पूर्व्येषु। त्वामापो अनु सर्वश्चरन्ति जानतीः। वथसं पर्यसा पुनानाः। त्वमुग्निः
हव्यवाहुः समिन्द्र्यसे। त्वं भूर्ता मातृरिश्वा प्रजानाम्॥४२॥

त्वं यज्ञस्त्वमुवेवासि सोमः। तवं देवा हवुमायन्ति सर्वे। त्वमेकोऽसि
बृहूननुप्रविष्टः। नमस्ते अस्तु सुहवौ म एधि। नमो वामस्तु शृणुतः हवं मे।
प्राणापानावजिरः सुश्चरन्तौ। ह्यामि वां ब्रह्मणा तूर्तमेतम्। यो मां द्वैष्टि तं जहितं
युवाना। प्राणापानौ संविदानौ जहितम्। अमुष्यासुनामा सङ्गसाथाम्॥४३॥

तं मै देवा ब्रह्मणा संविदानौ। वृधाय दत्तं तमहः हनामि। असञ्जान सुत
आबृभूव। यं यं जुजान् स उ गोपो अस्य। युदा भारं तन्द्रयते स भर्तुम्।

पुरास्य भारं पुनरस्तमेति। तद्वै त्वं प्राणो अभवः। मुहान्मोगः प्रजापतेः। भुजः करिष्यमाणः। यद्देवान्प्राणयो नवे॥४४॥

एकं प्रजानाङ्गसाथं नवे॥ [१४]

हरिः हरन्तमनुयन्ति देवाः। विश्वस्येशानं वृषभं मर्तीनाम्। ब्रह्म सरूपमनुमेदमागात्। अयन् मा विवधीर्विक्रमस्व। मा छिदो मृत्यो मा वधीः। मा मे बलं विवृहो मा प्रमोषीः। प्रजां मा मे रीरिषु आयुरुग्रा। नृचक्षसंत्वा हविषां विधेम। सुद्यश्चकमानाय। प्रवेपानाय मृत्यवै॥४५॥

प्रास्मा आशा अशृण्वन्। कामेनाजनयन्पुनः। कामेन मे काम् आगात्। हृदयाद्वदयं मृत्योः। यदर्मीषामदः प्रियम्। तदैतूपमामभि। परं मृत्यो अनु परेहि पन्थाम्। यस्ते स्व इतरो देवयानात्। चक्षुष्मते शृण्वते तैः ब्रवीमि। मा नः प्रजाः रीरिषो मोत वीरान्। प्र पूर्व्यं मनसा वन्दमानः। नाधमानो वृषभं चर्षणीनाम्। यः प्रजानामेकराणमानुषीणाम्। मृत्युं यज्जे प्रथमजामृतस्य॥४६॥

मृत्यवै वीराश्चत्वारिं च॥ [१५]

तुरणिर्विश्वदर्शतो ज्योतिष्कृदसि सूर्य। विश्वमा भासि रोचनम्।
उपयामगृहीतोऽसि सूर्याय त्वा भ्राजस्वत एष ते योनिः सूर्याय त्वा
भ्राजस्वते॥४७॥

[१६]

आ प्यायस्व मदिन्तम् सोम् विश्वाभिरुतिभिः। भवा नः सुप्रथस्तमः॥४८॥

[१७]

ईयुषे ये पूर्वतरामपश्यन् व्युच्छन्तीमुषसं मर्त्यासः। अस्माभिरु नु
प्रतिचक्ष्याऽभूदो ते यन्ति ये अपरीषु पश्यान्॥४९॥

[१८]

ज्योतिष्मतीं त्वा सादयामि ज्योतिष्कृतं त्वा सादयामि ज्योतिर्विदं त्वा
सादयामि भास्वतीं त्वा सादयामि ज्वलन्तीं त्वा सादयामि मल्मलभवन्तीं त्वा
सादयामि दीप्यमानां त्वा सादयामि रोचमानां त्वा सादयाम्यजस्मां त्वा सादयामि

बृहञ्ज्योतिषं त्वा सादयामि बोधयन्तीं त्वा सादयामि जाग्रतीं त्वा सादयामि॥५०॥

[१९]

प्रयासायु स्वाहा॑ऽयासायु स्वाहा॑ वियासायु स्वाहा॑ संयासायु स्वाहो॑द्यासायु
स्वाहा॑ऽवयासायु स्वाहा॑ शुचे॒ स्वाहा॑ शोकायु स्वाहा॑ तप्यत्वै॒ स्वाहा॑ तपत्ते॒ स्वाहा॑
ब्रह्महृत्यायै॒ स्वाहा॑ सर्वस्मै॒ स्वाहा॑॥५१॥

[२०]

चित्तः॑ सन्तानेन॑ भवं यक्ता॑ रुद्रन्तनिम्ना॑ पशुपतिः॑ स्थूलहृदयेनाग्नि॑
हृदयेन॑ रुद्रं लोहितेन॑ शर्वं॑ मत्स्नाभ्यां॑ महादेवमन्तः॑ पार्श्वेनौषिष्ठहनः॑
शिङ्गीनिकोश्याम्याम्॥५२॥

[२१]

तच्छुं योरावृणीमहे। गातुं यज्ञाय। गातुं यज्ञपतये। दैर्वीः॑ स्वस्तिरस्तु नः।

स्वस्तिर्मानुषेभ्यः। ऊर्ध्वं जिगातु भेषजम्। शं नौ अस्तु द्विपदे॥ शं चतुष्पदे॥ ॐ
शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

॥ चतुर्थः प्रश्नः ॥

नमो वाचे या चोदिता या चानुदिता तस्यै वाचे नमो वाचे नमो
वाचस्पतये नम ऋषिभ्यो मन्त्रकृद्यो मन्त्रपतिभ्यो मा मामृषयो मन्त्रकृतो मन्त्रपतयः
परांदुर्माहमृषीन्मन्त्रकृतो मन्त्रपतीन्परादां वैश्वदेवीं वाचमुद्यासः शिवामदस्तां जुष्टां
देवेभ्यः शर्म मे द्यौः शर्म पृथिवी शर्म विश्वमिदं जगत्। शर्म चन्द्रश्च सूर्यश्च
शर्म ब्रह्मप्रजापती। भूतं वदिष्ये भुवनं वदिष्ये तेजो वदिष्ये यशो वदिष्ये तपो
वदिष्ये ब्रह्मं वदिष्ये सत्यं वदिष्ये तस्मा अहमिदमुपस्तरणमुपस्तृण उपस्तरणं मे
प्रजायै पशुनां भूयादुपस्तरणमहं प्रजायै पशुनां भूयासं प्राणापानौ मृत्योर्मा पातं
प्राणापानौ मा मा हासिष्टं मधुं मनिष्ये मधुं जनिष्ये मधुं वक्ष्यामि मधुं वदिष्यामि
मधुमतीं देवेभ्यो वाचमुद्यासः शुश्रूषेण्यां मनुष्येभ्यस्तं मा देवा अवन्तु शोभायै
पितरोऽनुमदन्तु। ओँ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

नमो वाचे या चोदिता या चानुदिता तस्यै वाचे नमो वाचे नमो

वाचस्पतये नमू ऋषिभ्यो मत्रकृद्यो मत्रपतिभ्यो मा मामृषयो मत्रकृतौ मत्रपतयः
 परांदुर्माहमृषीन्मत्रकृतौ मत्रपतीन्परादां वैश्वदेवीं वाचमुद्यासः शिवामदस्तां जुष्टां
 देवेभ्यः शर्म मे द्यौः शर्म पृथिवी शर्म विश्वमिदं जगत्। शर्म चन्द्रश्च सूर्यश्च
 शर्म ब्रह्मप्रजापती। भूतं वदिष्ये भुवनं वदिष्ये तेजों वदिष्ये यशों वदिष्ये तपों
 वदिष्ये ब्रह्मं वदिष्ये सत्यं वदिष्ये तस्मा अहमिदमुपस्तरणमुपस्तृण उपस्तरणं मे
 प्रजायै पशुनां भूयादुपस्तरणमहं प्रजायै पशुनां भूयासं प्राणापानौ मृत्योर्मा पात्
 प्राणापानौ मा मा हासिष्टं मधुं मनिष्ये मधुं जनिष्ये मधुं वक्ष्यामि मधुं वदिष्यामि
 मधुमतीं देवेभ्यो वाचमुद्यासः शुश्रूषेण्यां मनुष्येभ्यस्तं मा देवा अवन्तु शोभायै
 पितरोऽनुमदन्तु॥१॥

[१]

युञ्जते मनं उत युञ्जते धियः। विप्रा विप्रस्य बृहतो विपश्चितः। वि होत्रा दधे
 वयुनाविदेक इत्। मुही देवस्य सवितुः परिष्टुतिः। देवस्य त्वा सवितुः प्रसुवे।

अश्विनोर्बहुभ्याम्। पूष्णो हस्ताभ्यामाददे। अभिरसि नारिरसि। अध्वरकृद्वेष्यः।
उत्तिष्ठ ब्रह्मणस्पते॥२॥

देवयन्तस्त्वेमहे। उप प्रयन्तु मुरुतः सुदानवः। इन्द्रं प्राशूर्भवा सचा। प्रैतु
ब्रह्मणस्पतिः। प्रदेव्येतु सूनृतां। अच्छां वीरं नर्यं पङ्किराधसम्। देवा यज्ञं नयन्तु
नः। देवीं द्यावापृथिवीं अनुं मे मःसाथाम्। क्रृद्यासंमद्या। मुखस्य शिरः॥३॥

मुखाय त्वा। मुखस्य त्वा शीर्षो। इयत्यग्रं आसीः। क्रृद्यासंमद्या। मुखस्य
शिरः। मुखाय त्वा। मुखस्य त्वा शीर्षो। देवीर्वम्रीरस्य भूतस्य प्रथमजा क्रतावरीः।
क्रृद्यासंमद्या। मुखस्य शिरः॥४॥

मुखाय त्वा। मुखस्य त्वा शीर्षो। इन्द्रस्यौजोऽसि। क्रृद्यासंमद्या। मुखस्य
शिरः। मुखाय त्वा। मुखस्य त्वा शीर्षो। अग्निजा औसि प्रजापते रेतः।
क्रृद्यासंमद्या। मुखस्य शिरः॥५॥

मुखाय त्वा। मुखस्य त्वा शीर्षो। आयुर्धेहि प्राणं धैहि। अपानं धैहि व्यानं

धेहि। चक्षुर्धेहि श्रोत्रं धेहि। मनो धेहि वाचं धेहि। आत्मानं धेहि प्रतिष्ठां धेहि। मां धेहि मयि धेहि। मधुं त्वा मधुला करोतु। मुखस्य शिरोऽसि॥६॥

यज्ञस्य पदे स्थः। गायत्रेण त्वा छन्दसा करोमि। त्रैष्टुभेन त्वा छन्दसा करोमि। जागतेन त्वा छन्दसा करोमि। मुखस्य रास्त्रोऽसि। अदितिस्ते बिलं गृह्णातु। पाङ्कनं छन्दसा। सूर्यस्य हरसा श्राय। मुखोऽसि॥७॥

पते शिरं क्रतवरीक्रच्छासंमद्य मुखस्य शिरः शिरः शिरोऽसि नवं च॥ [२]

वृष्णो अश्वस्य निष्पदसि। वरुणस्त्वा धृतब्रतं आधूपयतु। मित्रावरुणयोर्धुवेण धर्मणा। अर्चिषे त्वा। शोचिषे त्वा। ज्योतिषे त्वा। तपसे त्वा। अभीमं महिना दिवम्। मित्रो बभूव सप्रथाः। उत श्रवसा पृथिवीम्॥८॥

मित्रस्य चरणीधृतः। श्रवो देवस्य सानसिम्। द्युम्नं चित्रश्रवस्तमम्। सिध्यै त्वा। देवस्त्वा सवितोद्वपतु। सुपाणिः स्वङ्गुरिः। सुबाहुरुत शत्याः। अपद्यमानः पृथिव्याम्। आशा दिश् आ पृण। उत्तिष्ठ बृहन्भव॥९॥

ऊर्ध्वस्ति॑ष्ठुवस्त्वम्। सूर्यस्य त्वा चक्षुषाऽन्वीक्षे। कृजवै त्वा। साधवै त्वा।
 सुक्षित्यै त्वा भूत्यै त्वा। इदम् हम् मुमामुष्यायुणं विशा पुशुभिर्ब्रह्मवर्चसेन् पर्यहामि।
 गायत्रेण त्वा छन्दसाऽच्छृणद्वि। त्रैष्टुभेन त्वा छन्दसाऽच्छृणद्वि। जागतेन त्वा
 छन्दसाऽच्छृणद्वि। छृणतु त्वा वाक्। छृणतु त्वोर्क। छृणतु त्वा हृविः। छृन्धि
 वाचम्। छृन्ध्यूर्जम्। छृन्धि हृविः। देवं पुरश्चर संग्घासं त्वा॥१०॥

पृथिवीं भंव वाख्यद्वा॥

[३]

ब्रह्मन् प्रवर्गयेण प्रचरिष्यामः। होतर्घर्ममभिष्ठहि। अग्नीद्रौहिंणौ पुरोडाशावधिश्रय।
 प्रतिप्रस्थातर्विहर। प्रस्तोतः सामानि गाय। यजुर्युक्तं सामभिराक्तखन्त्वा।
 विश्वैद्वैरनुमतं मुरुद्विः। दक्षिणाभिः प्रतं पारयिष्णुम्। स्तुभो वहन्तु
 सुमनस्यमानम्। स नो रुचं धेह्यहृणीयमानः। भूर्भुवः सुवः। ओमिन्द्रवन्तः
 प्रचरत॥११॥

अहृणीयमानो द्वे च।

[४]

ब्रह्मन्प्रचरिष्यामः। होतर्घर्ममभिष्टुहि। युमायं त्वा मखायं त्वा। सूर्यस्य हरसे त्वा। प्राणाय स्वाहा॑ व्यानाय स्वाहा॑ऽपानाय स्वाहा॑। चक्षुषे स्वाहा श्रोत्राय स्वाहा॑। मनसे स्वाहा॑ वाचे सरस्वत्यै स्वाहा॑। दक्षाय स्वाहा॑ क्रतवेस्वाहा॑। ओजसे स्वाहा॑ बलाय स्वाहा॑। देवस्त्वा॑ सविता॑ मध्वाऽनक्तु॥१२॥

पृथिवीं तपसस्नायस्व। अर्चिरसि शोचिरसि ज्योतिरसि तपोऽसि। सङ्सारदस्व महाऽ असि। शोचन्स्व देववीतमः। विघूमग्ने अरुषं मियेध्य। सृज प्रशस्तदरशतम्। अञ्जन्ति यं प्रथयन्तो न विप्राः। वपावन्तु नाग्निना॒ तपन्तः। पितुर्न पुत्र उपसि॒ प्रेष्ठः। आ घर्मो अग्निमृतयन्नसादीत्॥१३॥

अनाधृष्या पुरस्तात्। अग्नेराधिपत्ये। आयुर्मे दाः। पुत्रवंती दक्षिणतः। इन्द्रस्याधिपत्ये। प्रजां मै दाः। सुषदा॑ पुश्चात्। देवस्य॑ सवितुराधिपत्ये। प्राणं मै दाः। आश्रुतिरुत्तरतः॥१४॥

मित्रावरुणयोराधिपत्ये। श्रोत्रं मे दाः। विघृतिरुपरिष्टात्। बृहस्पतेराधिपत्ये।

ब्रह्मे मे दाः क्षुत्रं मे दाः। तेजों मे धा॒ वर्चो॑ मे धाः। यशो॑ मे धास्तपो॑ मे धाः।
मनो॑ मे धाः। मनो॒रश्वाऽसि॑ भूरिंपुत्रा। विश्वाभ्यो॑ मा नाष्टाभ्यः॑ पाहि॥१५॥

सूपसदा॑ मे भूया॑ मा मा॑ हि॒सीः। तपोष्वग्ने॑ अन्तरा॒ अ॒मित्रान्।
तपाश॒ संमरुषः॑ परस्य। तपावसो॑ चिकितानो॑ अ॒चित्तान्। वि॑ तै॒ तिष्ठन्ताम॒जरा॑
अयासः। चितः॑ स्थ परिचितः। स्वाहा॑ मुरुद्धि॑ परिश्रयस्व। मा अ॑सि। प्रुमा॑
अ॑सि। प्रुतिमा अ॑सि॥१६॥

सुम्मा अ॑सि। विमा अ॑सि। उन्मा अ॑सि। अ॒न्तरिक्षस्यान्तर्धिरःसि। दिवं॑
तपस्नायस्व। आभिर्गीर्भिर्यदतो॑ न ऊनम्। आप्यायय हरिवो॑ वर्धमानः। यदा॑
स्तोतृभ्यो॑ महि॑ गोत्रा रुजासि॑। भूयिष्ठभाजो॑ अधं॑ ते स्याम। शुक्रं॑ तै॒ अ॒न्यद्य॑जुतं॑
तै॒ अ॒न्यत॥१७॥

विषुरूपे॑ अहनी॑ द्यौरिवासि। विश्वा॑ हि माया अवसि॑ स्वधावः। भुद्रा॑ तै॒ पूषन्निह॑
रुतिरस्तु। अरह॑न्विभर्षि॑ सायंकानि॑ धन्वं। अरह॑ निष्कं यंजुतं॑ विश्वरूपम्। अरह॑

निदन्देयसे विश्वमबुवम्। न वा ओर्जीयो रुद्र त्वदस्ति। गायत्रमसि। त्रैष्टुभमसि। जागंतमसि। मधु मधु मधु॥१८॥

अनकृसादीदत्तरः पांहि प्रतिमा असि यज्ञतन्ते अन्यजागंतमस्येकं च॥ [५]

दश प्राचीर्दशं भासि दक्षिणा। दशं प्रतीचीर्दशं भास्युर्दीचीः। दशोर्ध्वा भासि सुमनस्यमानः। स नो रुचं धेह्यहृणीयमानः। अग्निष्ठा वसुभिः पुरस्ताद्रोचयतु गायत्रेण छन्दसा। स मा रुचितो रोचय। इन्द्रस्त्वा रुद्रैर्दक्षिणतो रोचयतु त्रैष्टुभेनु छन्दसा। स मा रुचितो रोचय। वरुणस्त्वादित्यैः पश्चाद्रोचयतु जागंतेनु छन्दसा। स मा रुचितो रोचय॥१९॥

द्युतानस्त्वा मारुतो मरुद्धिरुत्तरतो रोचयत्वानुष्टुभेनु छन्दसा। स मा रुचितो रोचय। बृहस्पतिस्त्वा विश्वैर्द्वैरुपरिष्टाद्रोचयतु पाङ्गेनु छन्दसा। स मा रुचितो रोचय। रोचितस्त्वं देव घर्म देवेष्वसि। रोचिषीयाहं मनुष्येषु। सम्राह्मर्म रुचितस्त्वं देवेष्वायुष्माङ्स्तेजस्वी ब्रह्मवर्चस्यासि। रुचितोऽहं मनुष्येष्वायुष्माङ्स्तेजस्वी

ब्रह्मवर्चसी भूयासम्। रुग्सि। रुचं मयि धेहि॥२०॥

मयि रुक्। दशं पुरस्ताद्रोचसे। दशं दक्षिणा। दशं प्रत्यङ्ग। दशोद्धुः। दशोर्ध्वं
भासि सुमनुस्यमानः। स नः सम्राडिष्मूर्जं धेहि। वाजी वाजिने पवस्व। रोचितो
घर्मो रुचीय॥२१॥

रोचय धेहि नवं च॥ [६]

अपश्यं गोपामनिपद्यमानम्। आ च परा च पथिभिश्चरन्तम्। स सुध्रीचीः
स विषुचीर्वसानः। आ वरीवर्ति भुवनेष्वन्तः। अत्र प्रावीः। मधु माध्वीभ्यां मधु
माधृचीभ्याम्। अनु वां देववीतये। समग्निरग्निनां गता। सं देवेन सवित्रा। सं
सूर्येण रोचते॥२२॥

स्वाहा समग्निस्तपसा गता। सं देवेन सवित्रा। सं सूर्येणारोचिष्टा। धर्ता दिवो
विभासि रजसः। पृथिव्या धृता। उरोरन्तरिक्षस्य धृता। धृता देवो देवानांम्।
अमर्त्यस्तपोजाः। हृदे त्वा मनसे त्वा। दिवे त्वा सूर्याय त्वा॥२३॥

ऊर्ध्वमिममध्वरं कृथि। दिवि देवेषु होत्रा यच्छ। विश्वासां भुवां पते। विश्वस्य
भुवनस्पते। विश्वस्य मनसस्पते। विश्वस्य वचसस्पते। विश्वस्य तपसस्पते।
विश्वस्य ब्रह्मणस्पते। देवश्रूस्त्वं देव घर्म देवान्पाहि। तपोजां वाचमस्मे नियच्छ
देवायुवम्॥२४॥

गर्भो देवानाम्। पिता मतीनाम्। पतिः प्रजानाम्। मतिः कवीनाम्। सं
देवो देवेन सवित्रा यतिष्ठ। सः सूर्येणारुक्त। आयुर्दास्त्वमस्मभ्य घर्म वर्चोदा
असि। पिता नोऽसि पिता नो बोध। आयुर्धास्तनूधाः पयोधाः। वर्चोदा वरिवोदा
द्रविणोदाः॥२५॥

अन्तरिक्षप्र उरोर्वरीयान्। अशीमहि त्वा मा मा हिंसीः। त्वमग्ने
गृहपतिर्विशामसि। विश्वासां मानुषीणाम्। शृतं पूर्भिर्यविष्ठ पाह्यहसः।
समेद्धारं शृतं हिमाः। तन्द्राविणं हार्दिवानम्। इहैव रातयः सन्तु। त्वष्टीमती
ते सपेय। सुरेता रेतो दधाना। वीरं विदेय तवं सन्दृशि। माऽहं रायस्पोषेण्

वि योषम्॥२६॥

रोचते सूर्याय त्वा देवायुवं द्रविणोदा दधाना द्वे च॥

[७]

देवस्य त्वा सवितुः प्रसुवे। अश्विनोर्बहुभ्याम्। पूष्णो हस्ताभ्यामाददे।
अदित्यै रास्तासि। इडु एहि। अदितु एहि। सरस्वत्येहि। असावेहि। असावेहि।
असावेहि॥२७॥

अदित्या उष्णीषमसि। वायुरस्यैडः। पूषा त्वोपावसृजतु। अश्विभ्यां प्रदापय।
यस्ते स्तनः शशयो यो मयोभूः। येन विश्वा पुष्यसि वार्याणि। यो रक्तधा वसुविद्यः
सुदत्रः। सरस्वति तमिह धातवेकः। उस्त्रं घर्मः शिष्ठा। उस्त्रं घर्मं पाहि॥२८॥

घर्माय शिष्ठा। बृहस्पतिस्त्वोपसीदतु। दानवः स्थ पेरवः। विष्वगृतो लोहितेन।
अश्विभ्यां पिन्वस्व। सरस्वत्यै पिन्वस्व। पूष्णो पिन्वस्व। बृहस्पतये पिन्वस्व।
इन्द्राय पिन्वस्व। इन्द्राय पिन्वस्व॥२९॥

गायत्रोऽसि। त्रैष्टुभोऽसि। जागतमसि। सुहोर्जो भागेनोपमेहि। इन्द्राश्विना-

मधुनः सारघस्यं। घर्म पांत वसवो यजता वट। स्वाहा० त्वा० सूर्यस्य रश्मये
वृष्टिवनये जुहोमि। मधु० हविरसि। सूर्यस्य तपस्तप। द्यावापृथिवीभ्या० त्वा०
परिगृह्णामि॥३०॥

अन्तरिक्षेण त्वोपयच्छामि। देवानाँ० त्वा० पितृणामनुमतो० भर्तु० शकेयम्।
तेजोऽसि। तेजोऽनु प्रेहिं। दिविस्पृद्धा० मा० हि० सी०। अन्तरिक्षस्पृद्धा० मा० हि० सी०।
पृथिविस्पृद्धा० मा० हि० सी०। सुवरसि० सुवर्मे यच्छ। दिवं यच्छ दिवो० मा०
पाहि॥३१॥

एहि पाहि पिन्वस्व गृह्णामि० नवं च॥——————[C]

समुद्राय० त्वा० वाताय० स्वाहा०। सुलिलाय० त्वा० वाताय० स्वाहा०। अनाधृष्याय० त्वा०
वाताय० स्वाहा०। अप्रतिधृष्याय० त्वा० वाताय० स्वाहा०। अवस्यवे० त्वा० वाताय० स्वाहा०।
दुवस्वते० त्वा० वाताय० स्वाहा०। शिर्मिद्वते० त्वा० वाताय० स्वाहा०। अग्रयै० त्वा० वसुमते०
स्वाहा०। सोमाय० त्वा० रुद्रवते० स्वाहा०। वरुणाय० त्वाऽऽदित्यवते० स्वाहा०॥३२॥

बृहस्पतये त्वा विश्वदेव्यावते स्वाहा०। सुवित्रे त्वंभुमते विभुमते प्रभुमते वाजवते
स्वाहा०। यमाय त्वाऽङ्गिरस्वते पितृमते स्वाहा०। विश्वा आशा॑ दक्षिणसत्। विश्वा॑
देवानेयाङ्गिह। स्वाहा॑कृतस्य घर्मस्य॑। मध्योः पिबतमश्विना। स्वाहा॒ऽग्रये यज्ञियांय।
शं यज्जुर्भिः। अश्विना घर्म पातः॒ हार्दिवानम्॥३३॥

अहर्दिवाभिरूतिभिः। अनुं वां द्यावापृथिवी मःसाताम्। स्वाहेन्द्राय।
स्वाहेन्द्रावट। घर्मपातमश्विना हार्दिवानम्। अहर्दिवाभिरूतिभिः। अनुं वां
द्यावापृथिवी अमःसाताम्। तं प्राव्यं यथा॑ वट। नमो दिवे। नमः पृथिव्यै॥३४॥

दिवि धा॑ इमं यज्ञम्। यज्ञमिमं दिवि धा॑ः। दिवं गच्छ। अन्तरिक्षं गच्छ।
पृथिवीं गच्छ। पश्च प्रदिशो गच्छ। देवान्धर्मपान्धच्छ। पितृन्धर्मपान्धच्छ॥३५॥

आदित्यवते स्वाहा॑ हार्दिवानं पृथिव्या अष्टौ च।—————— [९]

इषे पीपिहि। ऊर्जे पीपिहि। ब्रह्मणे पीपिहि। क्षत्राय पीपिहि। अञ्जः पीपिहि।
ओषधीभ्यः पीपिहि। वनस्पतिभ्यः पीपिहि। द्यावापृथिवीभ्यां पीपिहि। सुभूताय

पीपिहि। ब्रह्मवर्चसाय पीपिहि॥३६॥

यज्ञमानाय पीपिहि। मह्यं ज्यैष्याय पीपिहि। त्विष्यै त्वा। द्युम्नाय त्वा।
इन्द्रियाय त्वा भूत्यै त्वा। धर्माऽसि सुधर्मा मै न्यस्मे। ब्रह्माणि धारय। क्षत्राणि
धारय। विशं धारय। नेत्वा वातः स्कन्दयात्॥३७॥

अमुष्यं त्वा प्राणे सांदयामि। अमुनां सुह निरर्थं गच्छ। योऽस्मान्देष्टि। यं च वृयं
द्विष्मः। पृष्ठे शरसे स्वाहा०। ग्रावंभ्यः स्वाहा०। प्रतिरेभ्यः स्वाहा०। द्यावांपृथिवीभ्यां
स्वाहा०। पितृभ्यो धर्मपेभ्यः स्वाहा०। रुद्राय रुद्रहौत्रे स्वाहा०॥३८॥

अहुज्योतिः केतुना॑ जुषताम्। सुज्योतिज्योतिषां स्वाहा०। रात्रिज्योतिः केतुना॑
जुषताम्। सुज्योतिज्योतिषां स्वाहा०। अर्पीपरो माऽहो रात्रियै मा पाहि। एषा
ते अग्ने सुमित्। तया समिध्यस्व। आयुर्मे दाः। वर्चसा माञ्जीः। अर्पीपरो मा॒
रात्रिया॒ अहो॒ मा पाहि॥३९॥

एषा ते अग्ने सुमित्। तया समिध्यस्व। आयुर्मे दाः। वर्चसा माञ्जीः।

अग्निज्योतिज्योतिरग्निः स्वाहा०। सूर्यो ज्योतिज्योतिः सूर्यः स्वाहा०। भूः स्वाहा०।
हुतः हुविः। मधुं हुविः। इन्द्रतमेऽग्नौ॥४०॥

पिता नोऽसि मा मा हि॑सीः। अश्यामं ते देवघर्म। मधुमतो वाजवतः पितुमतः।
अङ्गिरस्वतः स्वधाविनः। अशीमहि॑ त्वा॒ मा मा हि॑सीः। स्वाहा० त्वा॒ सूर्यस्य
रुश्मिभ्यः। स्वाहा० त्वा॒ नक्षत्रेभ्यः॥४१॥

ब्रह्मवर्चसायं पीपिहि स्कन्दयाऽद्वायं रुद्रहात्रे॒ स्वाहाऽहो॒ मा पाह्यग्नौ॒ सुस च। [१०]

घर्म या ते॑ दिवि॒ शुक्। या गायुत्रे॑ छन्दसि। या ब्रह्मणे॑। या हविर्धने॑। तान्तं॑
एृतेनावं॑ यज्ञे॑ स्वाहा०। घर्म या तेऽन्तरिक्षे॑ शुक्। या त्रैष्टुभे॑ छन्दसि। या राजुन्ये॑।
याऽऽग्नीध्रे॑। तान्तं॑ एृतेनावं॑ यज्ञे॑ स्वाहा०॥४२॥

घर्म या ते॑ पृथिव्या॑ शुक्। या जागते॑ छन्दसि। या वैश्ये॑। या सदसि।
तान्तं॑ एृतेनावं॑ यज्ञे॑ स्वाहा०। अनुनोऽद्यानुमतिः। अन्विदनुमते॑ त्वम्। दिवस्त्वा॑
परस्पायां॑। अन्तरिक्षस्य तनुवः॑ पाहि। पृथिव्यास्त्वा॑ धर्मणा॥४३॥

वृयमनुक्रामाम सुवितायु नव्यसे। ब्रह्मणस्त्वा परस्पायाः। क्षत्रस्य तनुवः पाहि।
 विशस्त्वा धर्मणा। वृयमनुक्रामाम सुवितायु नव्यसे। प्राणस्य त्वा परस्पायै।
 चक्षुषस्तनुवः पाहि। श्रोत्रस्य त्वा धर्मणा। वृयमनुक्रामाम सुवितायु नव्यसे।
 वल्गुरसि शं युधायाः॥४४॥

शिशुर्जनंधायाः। शं च वक्षि परि च वक्षि। चतुः सक्तिर्नाभिरकृतस्य।
 सदो विश्वायुः शर्म सुप्रथाः। अपु द्वेषो अपु हरः। अन्यद्वृतस्य सश्चिम।
 घर्मेतत्तेऽन्नमेतत्पुरीषम्। तेन वर्धस्व चाऽऽ च प्यायस्व। वर्धिषीमहि च वृयम्।
 आ च प्यासिषीमहि॥४५॥

रन्तिर्नामासि दिव्यो गन्धर्वः। तस्य ते पद्मद्विर्घानम्। अग्निरध्यक्षाः।
 रुद्रोऽधिंपतिः। समुहमायुषा। सं प्राणेन। सं वर्चसा। सं पयसा। सं गौपत्येन।
 सः रायस्पोषेण॥४६॥

व्यसौ। योऽस्मान्देष्टि। यं च वृयं द्विष्मः। अचिक्रद्वृषा हरिः। महान्मित्रो

न दर्शतः। स॒ सूर्येण रोचते। चिदंसि समुद्रयोनिः। इन्दुर्दक्षः श्येन कृतावा॥
हिरण्यपक्षः शकुनो भुरुण्युः। महान्धस्थै ध्रुव आनिषत्तः॥४७॥

नमस्ते अस्तु मा मा हि॑सीः। विश्वावंसु॑ सोम गन्धुर्वम्। आपौ ददृशुषीः।
तदृतेनाव्यायन्। तदन्वैत्। इन्द्रौ रारहाण आसाम्। परि॑ सूर्यस्य परिधी॑
रंपश्यत्। विश्वावंसुभि॑ तत्रौ गृणातु। दिव्यो गन्धुर्वो रजसो विमानः। यद्वा॑
घा सृत्यमुत यन्न विद्म॥४८॥

धियो॑ हिन्वानो धिय इत्रो अव्यात्। सस्तिंमविन्दच्चरंणे नदीनाम्। अपांवृणोद्दुरो॑
अश्मंत्रजानाम्। प्रासांनान्धुर्वो अमृतानि वोचत्। इन्द्रो॑ दक्षं परिजानादुहीनम्।
एतत्त्वं दैव घर्म देवो देवानुपांगाः। इदमुहं मनुष्यो॑ मनुष्यान्। सोमंपीथानुमेहिं।
सुह प्रजयो॑ सुह रायस्पोषेण। सुमित्रा न आप॒ ओषधयः सन्तु॥४९॥

दुर्मित्रास्तस्मै॑ भूयासुः। यौऽस्मान्द्वेष्टि॑। यं च वृयं द्विष्मः। उद्वयं तमस्स्परि॑।
उदुत्यं चित्रम्। इममूषुत्यमुस्मभ्य॑ सुनिम्। गायुत्रं नवीयांसम्। अग्ने॑ देवेषु॑

प्रवौचः॥५०॥

याऽऽग्नींप्रे तान्तं एुतेनावं यज्ञे स्वाहा धर्मणा शं युधांयाः प्यासिषीमहि पोषेण निषंतो विद्व सन्त्वष्टौ॥ [११]

मुहीनां पयोऽसि विहितं देवत्रा। ज्योतिर्भा असि वनस्पतीनामोषधीनां रसः।
वाजिनं त्वा वाजिनोऽवं नयामः। ऊर्ध्वं मनः सुवर्गम्॥५१॥

अस्कान्द्यौः पृथिवीम्। अस्कानृष्टभो युवागाः। स्कन्नेमा विश्वा भुवना। स्कन्नो
यज्ञः प्रजनयतु। अस्कानजनि प्राजनि। आ स्कन्नाङ्गायते वृषाँ। स्कन्नात्
प्रजनिषीमहि॥५२॥

या पुरस्तद्विद्युदापत्तत्। तान्तं एुतेनावं यज्ञे स्वाहा०। या दक्षिणतः। या पश्चात्।
योत्तरतः। योपरिष्टद्विद्युदापत्तत्। तान्तं एुतेनावं यज्ञे स्वाहा०॥५३॥

[१४]

प्राणायु स्वाहा॑ व्यानायु स्वाहा॑ऽपानायु स्वाहा॑। चक्षुषे॒ स्वाहा॒ शोत्रायु॒ स्वाहा॑।
मनसे॒ स्वाहा॑ वाचे॒ सरस्वत्यै॒ स्वाहा॑॥ ५४॥

[१५]

पूष्णे॒ स्वाहा॑ पूष्णे॒ शरसे॒ स्वाहा॑। पूष्णे॒ प्रपृथ्यायु॒ स्वाहा॑ पूष्णे॒ नुरन्धिषायु॒
स्वाहा॑। पूष्णे॒ऽङ्गुणये॒ स्वाहा॑ पूष्णे॒ नुरुणायु॒ स्वाहा॑। पूष्णे॒ साकेतायु॒ स्वाहा॑॥ ५५॥

[१६]

उदस्य॑ शुष्मा॒ऽद्वानुर्नात् बिभृति। भारं पृथिवी॒ न भूमौ। प्र शुक्रैतु॑ देवी॒ मनीषा।
अस्मध्युतृष्टो॒ रथो॒ न वाजी। अर्चन्तु॑ एके॒ महि॒ सामन्वत। तेनु॑ सूर्यमधारयन्।
तेनु॑ सूर्यमरोचयन्। घर्मः॒ शिरस्तदयमग्निः। पुरीषमसि॑ सं प्रियं प्रजया॑ पुशुभिर्भुवत्।
प्रजापतिस्त्वा॑ सादयतु। तया॑ देवतायाऽङ्गिरस्वद्वा॑ सीद॥ ५६॥

[१७]

यास्ते अग्न आद्रा योनेयो याः कुलायिनीः। ये तै अग्न इन्दवो या उ नाभेयः।
 यास्ते अग्ने तनुव ऊर्जो नामं। ताभिस्त्वमुभयीभिः संविदानः। प्रजाभिरग्ने द्रविणेह
 सीद। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तयां देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा सीद॥५७॥

[१८]

अग्निरसि वैश्वानरोऽसि। संवथ्सरोऽसि परिवथ्सरोऽसि। इदावथ्सरोऽसीदुवथ्सरो
 इद्वथ्सरोऽसि वथ्सरोऽसि। तस्य ते वसन्तः शिरः। ग्रीष्मो दक्षिणः पक्षः।
 वर्षाः पुच्छम्। शरदुत्तरः पक्षः। हेमन्तो मध्यम्। पूर्वपक्षाश्चित्यः। अपरपक्षाः
 पुरीषम्। अहोरात्राणीष्टकाः। तस्य ते मासश्चार्धमासाश्च कल्पन्ताम्। कृतवस्ते
 कल्पन्ताम्। संवथ्सरस्ते कल्पताम्। अहोरात्राणि ते कल्पन्ताम्। एति प्रेति वीति
 समित्युदिति। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तयां देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवः सीद॥५८॥

चितयो नवं च॥

[१९]

भूर्भुवः सुवः। ऊर्ध्वं ऊर्ध्वं ऊर्ध्वं। ऊर्ध्वो नः पाद्यहसः। विदुन्द्राणः

समने बहूनाम्। युवान् सन्तं पलितो जंगार। देवस्य काव्यं महित्वाद्या
ममारं। सह्यः समान। यद्वते चिंदभिश्रिष्ठः। पुरा जर्तृभ्यं आतृदः। सन्धाता सन्धिं
मधवा पुरोवसुः॥५९॥

निष्कर्ता विहृतं पुनः। पुनरुर्जा सुह रुद्या। मा नो धर्म व्यथितो विव्यथो
नः। मा नः परमधरं मा रजोऽनैः। मोष्वस्माङ् स्तमस्यन्तरा धाः। मा रुद्रियासो
अभिगुर्वृधानः। मा नः क्रतुभिरहीडितेभिरस्मान्। द्विषासुनीते मा परा दाः। मा
नो रुद्रो निरक्षतिर्मा नो अस्ता०। मा द्यावोपृथिवी हीडिषाताम्॥६०॥

उपं नो मित्रावरुणाविहावतम्। अन्वादीध्याथामिह नः सखाया। आदित्यानां
प्रसितिरहेति॒। उग्रा शतापाष्ठा घविषा परिणो वृणक्तु। इमं मे वरुणं तत्वा
यामि। त्वं नो अग्ने स त्वं नो अग्ने। त्वमग्ने अयासि॑। उद्वयं तमसुस्पर्शि॑। उदुत्यं
चित्रम्। वयः सुपुण्णः॥६१॥

भूर्भुवः सुवः। मयि त्यदिन्द्रियं महत्। मयि दक्षो मयि क्रतुः। मयि धायि
सुवीर्यम्। त्रिशुग्घुर्मो विभातु मे। आकूत्या मनसा सुह। विराजा ज्योतिषा सुह।
यज्ञेन पर्यसा सुह। ब्रह्मणा तेजसा सुह। क्षत्रेण यशसा सुह। सत्येन तपसा सुह।
तस्य दोहमशीमहि। तस्य सुम्रमशीमहि। तस्य भक्षमशीमहि। तस्य तु इन्द्रेण
पीतस्य मधुमतः। उपहूतस्योपहूतो भक्षयामि॥६२॥

यशसा सुह पद्म॥

[२१]

यास्ते अग्ने घोरास्तनुवः। क्षुच्च तृष्णा च। अस्तुक्षानाहुतिश्च। अशनया च पिपासा
च। सेदिश्चामतिश्च। एतास्ते अग्ने घोरास्तनुवः। ताभिरमुं गच्छ। योऽस्मान्द्वेष्टि।
यं च वयं द्विष्मः॥६३॥

[२२]

स्त्रिक्ष स्त्रीहिंतिश्च स्त्रीहिंतिश्च। उष्णा च शीता च। उग्रा च भीमा च। सदाम्नी
सेदिरनिरा। एतास्ते अग्ने घोरास्तनुवः। ताभिरमुं गच्छ। योऽस्मान्द्वेष्टि। यं च वयं
द्विष्मः॥६४॥

[२३]

धुनिश्च ध्वान्तश्च ध्वनश्च ध्वनयश्च। निलिम्पश्च विलिम्पश्च विक्षिपः॥६५॥

[२४]

उग्रश्च धुनिश्च ध्वान्तश्च ध्वनश्च ध्वनयश्च। सहस्रांश्च सहमानश्च सहस्वांश्च
सहीयांश्च। एत्यु प्रेत्यु विक्षिपः॥६६॥

[२५]

अहोरात्रे त्वोदीरयताम्। अर्धमासास्त्वोदीं जयन्तु। मासास्त्वा श्रपयन्तु।
ऋतवस्त्वा पचन्तु। संवृथ्सुरस्त्वा हन्त्वसौ॥६७॥

[२६]

खट् फट् जुहि। छिन्धी भिन्धी हन्धी कट्। इति वाचः कूराणि॥६८॥

[२७]

विगा इन्द्र विचरन्थ्याशयस्व। स्वपन्तमिन्द्र पशुमन्तमिच्छ। वज्रेणामुं बोधय

दुर्विदत्रम् । स्वपतोऽस्य प्रहर् भोजनेभ्यः । अग्ने अग्निना संवदस्व । मृत्यो मृत्युना
संवदस्व । नमस्ते अस्तु भगवः । सुकृते अग्ने नमः । द्विस्ते नमः । त्रिस्ते नमः । चतुस्ते
नमः । पञ्चकृत्वस्ते नमः । दशकृत्वस्ते नमः । शतकृत्वस्ते नमः । आसहस्रकृत्वस्ते
नमः । अपरिमितकृत्वस्ते नमः । नमस्ते अस्तु मा मा हिंसीः ॥६९॥

त्रिस्ते नमः सुस च ॥ [२८]

असृन्मुखो रुधिरेणाव्यक्तः । यमस्य दूतः श्वपाद्विधावसि । गृध्रः सुपुर्णः कुणपु
निषेवसे । यमस्य दूतः प्रहितो भुवस्य चोभयौः ॥७०॥

[२९]

यदेतद्वृक्सो भूत्वा वाग्देव्यभिरायसि । द्विषन्त मेऽभिराय । तं मृत्यो मृत्यवै
नय । स आत्यार्तिमार्च्छतु ॥७१॥

[३०]

यदीषितो यदि वा स्वकामी । भयेडको वदति वाचमेताम् । तामिन्द्राश्री ब्रह्मणा

संविदानौ। शि॒वा॒मु॒स्म॒भ्यं कृ॒णु॒तं गृ॒हेषु॑॥७२॥

[३१]

दीर्घ॑मुखि॒ दुर्ह॑णु। मा स्मं दक्षिण॑तो वंदः। यदि॑ दक्षिण॑तो वदा॒द्विषन्तं॒ मे॒ऽवं॒
बाधासै॥७३॥

[३२]

इ॒थादुलूक् आपं॑सत्। हि॒रण्याक्षो अयो॑मुखः। रक्षसां दूत आगंतः। तमि॑तो
नाशयाग्ने॥७४॥

[३३]

यदेतद्बूतान्यन्वाविश्य। दैर्वीं वाचं वु॒दसि। द्विषतौ नुः परावद। तान्मृत्यो मृत्यवे॑
नय। त आत्याऽर्तिमार्च्छन्तु। अग्निनाऽग्निः संवंदताम्॥७५॥

[३४]

प्रसार्य सुकथ्यौ पतंसि। सुव्यमक्षिं निपेपि च। मेहकस्य चनाममत्॥७६॥

[३५]

अत्रिणा त्वा क्रिमे हन्मि। कण्वेन जुमदग्निना। विश्वावसोर्ब्रह्मणा हृतः।
 क्रिमीणाऽराजा०। अप्येषाऽस्थपतिरहृतः। अथो माताऽथो पिता। अथो स्थूरा
 अथो क्षुद्राः। अथो कृष्णा अथो श्वेताः। अथो आशातिका हृताः। श्वेताभिः सुह
 सर्वं हृताः॥७७॥

[३६]

आहुरावद्य। शृतस्य हुविषो यथा०। तथ्सृत्यम्। यदमुं युमस्य जम्भयोः।
 आदधामि तथा हि तत्। खण्फण्मसि॥७८॥

[३७]

ब्रह्मणा त्वा शपामि। ब्रह्मणस्त्वा शपथैन शपामि। घोरेण त्वा भृगूणां चक्षुषां
 प्रेक्षैः। रौद्रेण त्वाङ्गिरसां मनसा ध्यायामि। अघस्य त्वा धारया विद्यामि। अधरो

मत्पद्यस्वासौ॥७९॥

[३८]

उत्तुंद शिमिजावरि। तल्पेऽजे तल्प उत्तुंद। गिरीः रनु प्रवेशय। मरीचीरुपु
सन्नुंद। यावंदितः पुरस्तादुदयांति सूर्यः। तावंदितोऽमुं नाशय। योऽस्मान्द्वेष्टि। यं
चं वृयं द्विष्मः॥८०॥

[३९]

भूर्भुवः सुवो भूर्भुवः सुवो भूर्भुवः सुवः। भुवोऽद्धायि भुवोऽद्धायि भुवोऽद्धायि।
नृम्णायि नृम्ण नृम्णायि नृम्ण नृम्णायि नृम्णम्। निधाय्यो वायि निधाय्यो वायि
निधाय्यो वायि। ए अस्मे अस्मे। सुवर्नं ज्योर्तीः॥८१॥

[४०]

पृथिवी सुमित्। तामुग्निः समिञ्चे। साऽग्निः समिञ्चे। तामुहः समिञ्चे। सा
मा समिद्धा। आयुष्टा तेजसा। वर्चसा श्रिया। यशसा ब्रह्मवर्चसेन। अन्नाद्येन्

समिन्ताऽङ् स्वाहा॥। अन्तरिक्षं सुमित्॥८२॥

तां वायुः समिन्धे। सा वायुः समिन्धे। तामुहः समिन्धे। सा मा समिद्धा।
आयुषा तेजसा। वर्चसा श्रिया। यशसा ब्रह्मवर्चसेन। अन्नाद्यैन् समिन्ताऽङ् स्वाहा॥।
द्यौः सुमित्। तामादित्यः समिन्धे॥८३॥

साऽऽदित्यः समिन्धे। तामुहः समिन्धे। सा मा समिद्धा। आयुषा तेजसा।
वर्चसा श्रिया। यशसा ब्रह्मवर्चसेन। अन्नाद्यैन् समिन्ताऽङ् स्वाहा॥। प्राजापत्या
में समिद्दिसि सपलुक्षयंणी। भ्रातृव्युहा मैऽसि स्वाहा॥। अग्ने व्रतपते व्रतं
चरिष्यामि॥८४॥

तच्छकेयं तन्मे राध्यताम्। वायो व्रतपत् आदित्य व्रतपते। व्रतानां व्रतपते
व्रतं चरिष्यामि। तच्छकेयं तन्मे राध्यताम्। द्यौः सुमित्। तामादित्यः समिन्धे।
साऽऽदित्यः समिन्धे। तामुहः समिन्धे। सा मा समिद्धा। आयुषा तेजसा॥८५॥

वर्चसा श्रिया। यशसा ब्रह्मवर्चसेन। अन्नाद्यैन् समिन्ताऽङ् स्वाहा॥। अन्तरिक्षः

सुमित्। तां वायुः समिन्धे। सा वायुः समिन्धे। तामुहः समिन्धे। सा मा समिद्धा। आयुषा तेजसा। वर्चसा श्रिया॥८६॥

यशसा ब्रह्मवर्चसेन। अन्नाद्यैन् समिन्ताऽऽु स्वाहा॥। पृथिवी सुमित्। तामग्निः समिन्धे। साऽग्निः समिन्धे। तामुहः समिन्धे। सा मा समिद्धा। आयुषा तेजसा। वर्चसा श्रिया। यशसा ब्रह्मवर्चसेन॥८७॥

अन्नाद्यैन् समिन्ताऽऽु स्वाहा॥। प्राजापत्या मे सुमिदसि सपलुक्षयणी। भ्रातृतृव्यहा मैऽसि स्वाहा॥। आदित्य ब्रतपते ब्रुतमंचारिषम्। तदेशकं तन्मैऽराधि। वायो ब्रतपुतेऽग्ने ब्रतपते। ब्रुतानां ब्रतपते ब्रुतमंचारिषम्। तदेशकं तन्मैऽराधि॥८८॥

सुमिथसमिन्धे ब्रुतं चरिष्याम्यायुषा तेजसा श्रिया यशसा ब्रह्मवर्चसेनाष्टौ च॥ [४१]

शं नो वातः पवतां मातुरिष्वा शं नस्तपतु सूर्यः। अहानिशं भवन्तु नुः शः रात्रिः प्रतिधीयताम्। शमुषा नो व्युच्छतु शमादित्य उदैतु नः। शिवा नुः

शन्तमा भव सुमृडीका सरस्वति। मा ते व्योम सन्दृशि। इडायै वास्त्वसि
 वास्तुमद्वा॑स्तुमन्तो भूयास्म मा वास्तो॑श्छथ्मह्यवास्तुः स भूयाद्यौ॒ऽस्मान्देष्टि यं
 चं वयं द्विष्मः। प्रतिष्ठासि॑ प्रतिष्ठावंतो भूयास्म मा प्रतिष्ठाया॑श्छथ्मह्यप्रतिष्ठः
 स भूयाद्यौ॒ऽस्मान्देष्टि यं चं वयं द्विष्मः। आ वांत वाहि भेषुजं वि वांत वाहि॑
 यद्रपः। त्वं हि विश्वभेषजो देवानां दूत ईयंसो। द्वाविमौ वातौ वातु आ सिन्धोरा॑
 परावतः॥८९॥

दक्षं मे अन्य आवातु परान्यो वातु यद्रपः। यदुदो वांतते गृहे॒ऽमृतस्य
 निधिरहितः। ततो नो देहि जीवसे ततो नो धेहि भेषुजम्। ततो नो महु आवहु॑
 वात आवातु भेषुजम्। शम्भूर्मयोभूर्नो॑ हृदे प्रण आयू॑षि तारिषत्। इन्द्रस्य
 गृहो॒ऽसि॑ तं त्वा॑ प्रपद्ये॑ सगुः साक्षः। सुह यन्मे॑ अस्ति॑ तेन। भूः प्रपद्ये॑ भुवः॑
 प्रपद्ये॑ सुवः॑ प्रपद्ये॑ भूर्भुवः॑ सुवः॑ प्रपद्ये॑ वायुं प्रपद्ये॒ ना॑र्ता॑ देवतां॑ प्रपद्ये॒ शमानमाखुणं
 प्रपद्ये॑ प्रजापतेर्ब्रह्मकोशं ब्रह्म प्रपद्ये॑ ओ॑ प्रपद्ये॑। अन्तरिक्षं म उर्वन्तरं॑ बृहदग्नयुः॑

पर्वताश्च यया वातः स्वस्त्या स्वस्तिमान्तया॑ स्वस्त्या स्वस्तिमानंसानि। प्राणापानौ मृत्योर्मा॑ पातुं प्राणापानौ मा मा॑ हासिष्टुं मयिं मेधां मयिं प्रजां मय्यग्निस्तेजो॑ दधातुं मयिं मेधां मयिं प्रजां मयीन्द्रे॑ इन्द्रियं दधातुं मयिं मेधां मयिं प्रजां मयिं सूर्यो॑ भ्राजो॑ दधातु॥१०॥

द्युभिरुक्तुभिः परिपातमस्मानरिष्टेभिरश्चिना॑ सौभगेभिः। तत्रो मित्रो वरुणो मामहन्तामर्दितिः सिन्धुः पृथिवी उत द्यौः। कया॑ नश्चित्र आ भुवदूती सुदावृधुः सखा॑॥ कया॑ शचिष्या वृता। कस्त्वा॑ सत्यो मदानां॑ मङ्हिष्ठो मथ्सदन्धसः। दुढाचिदारुजे॑ वसु। अभी॒ षु णः सखीनामविता जरितृणाम्। शुतं भवास्यूतिभिः। वयः सुपुर्णा उपसेदुरिन्द्रं प्रियमेधा॑ ऋषयो॑ नाधमानाः। अप॑ ध्वन्तमूर्णुहि पूर्धि चक्षुर्मुग्ध्यस्मान्त्रिधयैव बुद्धान्॥११॥

शं नो॑ देवीरभिष्टयु॑ आपो॑ भवन्तु पीतयै॑। शं योरभिस्त्रवन्तु नः। ईशाना॑ वार्याणां॑ क्षयन्तीश्वरपूर्णीनाम्। अपो॑ याचामि॑ भेषजम्। सुमित्रा॑ नु॑ आप॑ ओषधयः॑ सन्तु॑

दुर्मित्रास्तस्मै भूयासुर्योऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मः। आपो हि षष्ठा मयोभुवस्ता
नं ऊर्जे दंधातन। मुहे रणायु चक्षसे। यो वेः शिवतमो रसस्तस्य भाजयते ह नः।
उशतीरिव मातरः। तस्मा अरं गमाम वो यस्य क्षयायु जिन्वथ॥१२॥

आपो जनयथा च नः। पृथिवी शान्ता साऽग्निं शान्ता सा मै शान्ता शुचं
शमयतु। अन्तरिक्षं शान्तं तद्वायुना शान्तं तन्मै शान्तं शुचं शमयतु। द्यौः
शान्ता साऽऽदित्येन शान्ता सा मै शान्ता शुचं शमयतु। पृथिवी शान्तिरन्तरिक्षं
शान्तिर्द्यौः शान्तिर्दिशः शान्तिरवान्तरदिशः शान्तिरग्निः शान्तिर्वर्युः शान्तिरादित्यः
शान्तिश्वन्द्रमाः शान्तिरक्षत्राणि शान्तिरापः शान्तिरोषधयः शान्तिर्वनस्पतयः
शान्तिर्गांः शान्तिरजा शान्तिरश्वः शान्तिः पुरुषः शान्तिर्ब्रह्म शान्तिर्ब्रह्मणः शान्तिः
शान्तिरेव शान्तिः शान्तिर्मे अस्तु शान्तिः। तयाहं शान्त्या सर्वशान्त्या मह्यं
द्विपदे चतुर्ष्पदे च शान्तिं करोमि शान्तिर्मे अस्तु शान्तिः। एहु श्रीश्व हीश्व
धृतिश्व तपो मेधा प्रतिष्ठा श्रद्धा सत्यं धर्मश्वैतानि मोत्तिष्ठन्तमनूत्तिष्ठन्तु मा

मा॒ङ् श्रीश्व॑ हीश्व॑ धृतिश्व॑ तपो॑ मेधा॑ प्रतिष्ठा॑ श्रद्धा॑ सत्यं॑ धर्मश्वैतानि॑ मा॑ मा॑
 हांसिषुः। उदायुषा॑ स्वायुषोदोषधीना॑ रसेनोत्पर्जन्यस्य॑ शुष्मेणोदस्थामुमृता॑
 अनु॑। तच्छक्षुर्देवहितं॑ पुरस्ताच्छुक्रमुच्चरत्। पश्येम॑ शरदः॑ शतं॑ जीवेम॑ शरदः॑
 शतं॑ नन्दाम॑ शरदः॑ शतं॑ मोदाम॑ शरदः॑ शतं॑ भवाम॑ शरदः॑ शत॑ शृणवाम॑
 शरदः॑ शतं॑ प्रब्रवाम॑ शरदः॑ शतमजीता॑ स्याम॑ शरदः॑ शतं॑ ज्योक्तुं॑ सूर्य॑ दृशे।
 य उदंगान्महृतोऽर्णवाद्विभ्राजमानः॑ सरिरस्य॑ मध्याथ्स॑ मा॑ वृषभो॑ लोहिताक्षः॑
 सूर्यो॑ विपश्चिन्मनसा॑ पुनातु। ब्रह्मणश्चोतन्यसि॑ ब्रह्मण॑ आणी॑ स्थो॑ ब्रह्मण॑
 आवपनमसि॑ धारितेयं॑ पृथिवी॑ ब्रह्मणा॑ मही॑ धारितमेनेन॑ महदन्तरिक्षं॑ दिव॑ दाधार॑
 पृथिवी॑ सदैवां॑ यदहं॑ वेद॑ तदहं॑ धारयाणि॑ मा॑ मद्वेदोऽधिविस्त्रंसत्। मेधामनीषे॑
 माविशता॑ समीची॑ भूतस्य॑ भव्यस्यावरुद्ध्यै॑ सर्वमायुरयाणि॑ सर्वमायुरयाणि॑।
 आभिर्गम्भिर्यदतो॑ न ऊनमाप्यायय॑ हरिवो॑ वर्धमानः। युदा॑ स्तोतृभ्यो॑ महि॑ गोत्रा॑
 रुजासि॑ भूयिष्ठभाजो॑ अधे॑ ते॑ स्याम। ब्रह्म॑ प्रावादिष्म॑ तत्रो॑ मा॑ हांसीत्। ॐ॑

शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥१३॥

पुरावतों दधातु बुद्धां जिन्वथ दृशे सुस चं।—————— [४२]

नमो वाचे या चोदिता या चानुदिता तस्यै वाचे नमो नमो वाचे नमो वाचस्पतये नम ऋषिभ्यो मन्त्रकृद्यो मन्त्रपतिभ्यो मा मामृषयो मन्त्रकृतो मन्त्रपतयः परादुर्माहमृषीन्मन्त्रकृतो मन्त्रपतीन्परादां वैश्वदेवीं वाचमुद्यासः शिवामदस्तां जुष्टां देवेभ्यः शर्म मे द्यौः शर्म पृथिवी शर्म विश्वमिदं जगत्। शर्म चन्द्रश्च सूर्यश्च शर्म ब्रह्मप्रजापती। भूतं वंदिष्ये भुवनं वदिष्ये तेजों वदिष्ये यशों वदिष्ये तपो वदिष्ये ब्रह्मं वदिष्ये सत्यं वंदिष्ये तस्मा अहमिदमुपस्तरणमुपस्तृण उपस्तरणं मे प्रजायै पशुनां भूयादुपस्तरणमहं प्रजायै पशुनां भूयासु प्राणापानौ मृत्योर्मा पात् प्राणापानौ मा मा हासिष्टं मधुं मनिष्ये मधुं जनिष्ये मधुं वक्ष्यामि मधुं वदिष्यामि मधुमतीं देवेभ्यो वाचमुद्यासः शुश्रूषेण्यां मनुष्येभ्यस्तं मा देवा अवन्तु शोभायै पितरोऽनुमदन्तु। अँ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

॥ पञ्चमः प्रश्नः ॥

ॐ शं नुस्तन्नो मा हांसीत्॥ ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

देवा वै सत्रमांसत। ऋषिपरिमितुं यशस्कामाः। ते ऽब्रुवन्। यन्नः प्रथमं यशं
ऋच्छात्। सर्वेषां नुस्तथसुहासुदितिं। तेषां कुरुक्षेत्रं वेदिरासीत्। तस्यै खाण्डवो
दक्षिणार्धं आंसीत्। तूर्ध्मुत्तरार्धः। पुरीणज्ञघनार्धः। मुरवं उत्कुरः॥१॥

तेषां मखं वैष्णवं यशं आर्च्छत्। तन्यकामयत। तेनापांक्रामत्। तं
देवा अन्वायन्। यशोऽवरुद्धसमानाः। तस्यान्वागतस्य। सुव्याघ्नुरजायत।
दक्षिणादिषंवः। तस्मादिषुधन्वं पुण्यजन्म। यज्ञजन्मा हि॥२॥

तमेकः सन्तम्। बुहवो नाभ्यधृष्णुवन्। तस्मादेकंमिषुधन्विनम्।
बुहवोऽनिषुधन्वा नाभिधृष्णुवन्ति। सोऽस्मयत। एकं मा सन्त बुहवो
नाभ्यधर्षिषुरिति। तस्य सिष्मियाणस्य तेजोऽपांक्रामत्। तद्वा ओषधीषु
न्यमृजुः। ते श्यामाकां अभवन्। स्मयाका वै नामैते॥३॥

तथस्मयाकानाऽ स्मयाकुत्वम्। तस्माद्दीक्षितेनापि गृह्यं स्मेतुव्यम्। तेजसो धृत्यै।
 स धनुः प्रतिष्कम्यातिष्ठत्। ता उपदीका अब्रुवन्वरं वृणामहै। अथं व इमः
 रन्धयाम। यत्र कंच खनाम। तदपौऽभितृणदामेति। तस्मादुपदीका यत्र कंच
 खनन्ति। तदपौऽभितृन्दन्ति॥४॥

वारेवृतुङ्ग ह्यासाम्। तस्य ज्यामप्यादन्। तस्य धनुर्विप्रवमाणः शिर्
 उद्वर्तयत्। तद्यावापृथिवी अनुप्रावर्तता। यत्प्रावर्तता। तत्प्रवर्ग्यस्य प्रवर्ग्युत्वम्।
 यद्वाँ(४)इत्यपतत्। तदधर्मस्य धर्मत्वम्। महुतो वीर्यमपसदिति। तम्हावीरस्य
 महावीरत्वम्॥५॥

यदस्याः सुमधुरन्। तथस्माज्ञः सम्राद्भुम्। तः स्तूतं देवतास्त्रेधा व्यगृह्णत।
 अग्निः प्रातः सवनम्। इन्द्रो माध्यं दिनः सवनम्। विश्वेदेवास्तृतीयसवनम्।
 तेनापशीष्णा यज्ञेन यजमानाः। नाशिषोऽवारुन्धता। न सुवर्गं लोकमभ्यजयन्। ते
 देवा अश्विनावब्रुवन्॥६॥

भिषजौ वै स्थः। इदं यज्ञस्य शिरः प्रतिधत्तमिति। तावब्रूतां वरं वृणावहै।
 ग्रहं एव नावत्रापि गृह्यतामिति। ताभ्यामेतमांश्चिनमंगृह्णन्। तावेतद्यज्ञस्य शिरः
 प्रत्यधत्ताम्। यत्प्रवृग्यः। तेनु सर्णीष्टा यज्ञेनु यजमानाः। अवाशिषोऽरुन्धत।
 अभि सुवर्गं लोकमंजयन्। यत्प्रवृग्यं प्रवृणक्ति। यज्ञस्यैव तच्छ्रः प्रतिदधाति।
 तेनु सर्णीष्टा यज्ञेनु यजमानः। अवाशिषो रुन्धे। अभि सुवर्गं लोकं जयति।
 तस्मादेष आश्चिनप्रवया इव। यत्प्रवृग्यः॥७॥

उल्करो हैते तृन्दन्ति महावीरत्वमब्रुवन्नजयन्स्सुम च॥ [१]

सावित्रं जुहोति प्रसूत्यै। चतुर्गृहीतेन जुहोति। चतुष्पादः पशवः। पशूनेवावरुन्धे।
 चतस्रो दिशः। दिक्ष्वेव प्रतितिष्ठति। छन्दांसि देवेभ्योऽपांक्रामन्। न वोऽभागानि
 हृव्यं वक्ष्यामु इति। तेभ्यं एतच्चतुर्गृहीतमधारयन्। पुरोनुवाक्यायै यज्यायै॥८॥

देवतायै वषद्वाराय। यच्चतुर्गृहीतं जुहोति। छन्दांस्येव तत् प्रीणाति। तान्यस्य
 प्रीतानि देवेभ्यो हृव्यं वहन्ति। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। होतव्यं दीक्षितस्य गृहा(३)इ न

होतुव्या(३)मिति। हुविर्वै दीक्षितः। यज्ञुहुयात्। हुविष्कृतं यजमानम् ग्नौ प्रदध्यात्। यन्न जुहुयात्॥९॥

यज्ञपुरुन्तरियात्। यजुरेव वदेत्। न हुविष्कृतं यजमानम् ग्नौ प्रदधाति। न यज्ञपुरुन्तरेति। ग्रायत्री छन्दाङ्गस्यत्यमन्यता। तस्यै वषद्वारोऽभ्ययु शिरोऽच्छिनत्। तस्यै द्वेधा रसः परापतत्। पृथिवीमुर्धः प्राविंशत्। पशूनुर्धः। यः पृथिवीं प्राविंशत्॥१०॥

स खंदिरोऽभवत्। यः पशून्। सोऽजाम्। यत्खांदिर्यभिर्भवति। छन्दसामेव रसेन यज्ञस्य शिरः सम्भरति। यदौदुम्बरी। ऊर्ग्वा उदुम्बरः। ऊर्जैव यज्ञस्य शिरः सम्भरति। यद्वैणवी। तेजो वै वेणुः॥११॥

तेजसैव यज्ञस्य शिरः सम्भरति। यद्वैकंडती। भा एवावरुन्धे। देवस्य त्वा सवितुः प्रसैव इत्यभिमादत्ते प्रसूत्यै। अश्विनोर्बाहुभ्यामित्याह। अश्विनौ हि देवानां मधुर्यू आस्ताम्। पृष्ठो हस्ताभ्युमित्याहु यत्यौ। वज्रं इव वा एषा।

यदभिः। अभिरसि नारिरुसीत्याहु शान्त्यै॥१२॥

अध्वरकृद्देवेभ्यु इत्याह। यज्ञो वा अध्वरः। यज्ञकृद्देवेभ्यु इति वावैतदाह। उत्तिष्ठ ब्रह्मणस्पतु इत्याह। ब्रह्मणैव यज्ञस्य शिरोऽच्छैति। प्रैतु ब्रह्मणस्पतिरित्याह। प्रेत्यैव यज्ञस्य शिरोऽच्छैति। प्रदेव्येतु सूनृतेत्याह। यज्ञो वै सूनृतां। अच्छां वीरं नर्यं पुङ्किराधसुमित्याह॥१३॥

पाङ्गो हि यज्ञः। देवा यज्ञं नयन्तु न इत्याह। देवानेव यज्ञनियः कुरुते। देवीं द्यावापृथिवीं अनु मे मःसाथामित्याह। आभ्यामेवानुमतो यज्ञस्य शिरः सम्भरति। क्रृद्व्यासंमद्य मुखस्य शिर इत्याह। यज्ञो वै मुखः। क्रृद्व्यासंमद्य यज्ञस्य शिर इति वावैतदाह। मुखाय त्वा मुखस्य त्वा शीर्षं इत्याह। निर्दिशयेवेनद्वरति॥१४॥

त्रिरहरति। त्रयं इमे लोकाः। एम्य एव लोकेभ्यो यज्ञस्य शिरः सम्भरति। तृष्णों चतुर्थं हरति। अपरिमितादेव यज्ञस्य शिरः सम्भरति। मृत्खनादग्रे हरति। तस्मान्मृत्खनः करुण्यतरः। इयत्यग्रे आसीरित्याह। अस्यामेवाछम्बद्धारं यज्ञस्य

शिरः सम्भरति। ऊर्जं वा एतः रसं पृथिव्या उपदीका उद्दिहन्ति॥१५॥

यद्वूल्मीकम्। यद्वूल्मीकवुपा सम्भारो भवति। ऊर्जमेव रसं पृथिव्या अवरुन्धे। अथो श्रोत्रमेव। श्रोत्रं ह्येतत्पृथिव्याः। यद्वूल्मीकः। अबधिरो भवति। य एवं वेद। इन्द्रो वृत्राय वज्रमुदयच्छत्। स यत्र यत्र पराक्रमत॥१६॥

तन्नाद्धियत। स पूतीकस्तम्बे पराक्रमत। सोऽद्धियत। सोऽब्रवीत्। ऊतिं वै मैधा इति। तदूतीकानामूतीकृत्वम्। यदूतीका भवन्ति। यज्ञायैवोतिं दधति। अग्निजा असि प्रजापते रेतु इत्याह। य एव रसः पशून्नाविशत्॥१७॥

तमेवावरुन्धे। पश्चैते सम्भारा भवन्ति। पाङ्को यज्ञः। यावानेव यज्ञः। तस्य शिरः सम्भरति। यद्ग्राम्याणां पशुनां चर्मणा सम्भरेत्। ग्राम्यान्पशूञ्चुचाऽप्येत्। कृष्णाजिनेन सम्भरति। आरण्यानेव पशूञ्चुचाप्यति। तस्माऽस्मावत्यशूनां प्रजायमानानाम्॥१८॥

आरण्याः पशवः कर्णीयाः सः। शुचा ह्यतः। लोमतः सम्भरति। अतो ह्यस्य

मेध्यम् । परिगृह्या यन्ति । रक्षसामपहत्यै । बुहवो हरन्ति । अपचितिमेवास्मिन्दधति । उद्धते सिकंतोपोस्ते परिश्रिते निदधति शान्त्यै । मदन्तीभिरुपं सृजति ॥१९॥

तेजं एवास्मिन्दधाति । मधुं त्वा मधुला करोत्वित्याह । ब्रह्मणैवास्मिन्तेजो दधाति । यद्भाम्याणां पात्राणां कुपालैः सः सृजेत् । ग्राम्याणि पात्राणि शुचाऽप्येत् । अर्मकपालैः सः सृजति । एतानि वा अनुपजीवनीयानि । तान्येव शुचार्पयति । शर्कराभिः सः सृजति धृत्यै । अथो शन्त्वाय । अजलोमैः सः सृजति । एषा वा अग्ने प्रिया तनूः । यदजा । प्रिययैवैनं तनुवा सः सृजति । अथो तेजसा । कृष्णाजिनस्य लोमभिः सः सृजति । यज्ञो वै कृष्णाजिनम् । यज्ञेनैव यज्ञः सः सृजति ॥२०॥

यज्यायै न जुहुयादविशद्वेणः शान्त्यै पुङ्किराधसुमित्याह हरति दिहन्ति पुराक्रमताविशत् प्रजायमानानां सृजति शन्त्वायादौच ॥ [२]

परिश्रिते करोति । ब्रह्मवर्चसस्य परिगृहीत्यै । न कुर्वन्नभि प्राण्यात् । यत्कुर्वन्नभि प्राण्यात् । प्राणाञ्छुचार्पयेत् । अपहाय प्राणिति । प्राणानां गोपीथाय । न प्रवृग्य

चादि॑त्यं चान्तरैयात्। यदन्तरे॒यात्। दुश्शर्मा॑ स्यात्॥२१॥

तस्मा॑न्नान्तराय्यम्॑। आ॒त्मनो॑ गोपी॒थाय॑। वेणु॒ना॑ करोति॑। तेजो॑ वै॒ वेणुः॑। तेजः॑
प्रवृ॒ग्यः॑। तेजः॑सै॒व तेजः॑ समर्ध्यति॑। म॒खस्य॑ शिरो॒ऽसीत्याह॑। य॒ज्ञो॑ वै॒ म॒खः॑।
तस्यै॒तच्छिरः॑। यत्प्र॑वृ॒ग्यः॑॥२२॥

तस्मादेवमाह॑। य॒ज्ञस्य॑ प॒दे॑ स्थ॑ इत्याह॑। य॒ज्ञस्य॑ ह्यैते॑ प॒दे॑। अथो॑ प्रतिष्ठित्यै॑।
गाय॒त्रेण॑ त्वा॑ छन्दसा॑ करो॒मीत्याह॑। छन्दो॒भिर॒वैन॑ करोति॑। अ॒द्विं॑ करोति॑। त्रय॑
इ॒मे॑ लो॒काः॑। ए॒षां॑ लो॒कानामात्यै॑। छन्दो॒भिः॑ करोति॑॥२३॥

वी॒र्य॑ वै॒ छन्दाऽसि॑। वी॒र्यै॒न॑वैन॑ करोति॑। यजु॒षा॑ बिल॑ करोति॑ व्यावृत्यै॑। इय॑ तं
करोति॑। प्र॒जाप॑तिना॑ यज्ञमुखेन॑ सम्मितम्। इय॑ तं करोति॑। य॒ज्ञप॒रुषा॑ सम्मितम्।
इय॑ तं करोति॑। ए॒ताव॒द्वै॑ पुरुषे॑ वी॒र्यम्॑। वी॒र्यसम्मितम्॥२४॥

अपरिमितं करोति॑। अपरिमितस्यावरुद्ध्यै॑। प॒रिग्रीवं॑ करोति॑ धृत्यै॑। सूर्यस्य॑

हरसा श्रायेत्याह। यथायजुरेवैतत्। अश्वशकेन धूपयति। प्राजापत्यो वा अश्वः सयोनित्वाय। वृष्णो अश्वस्य निष्पद्सीत्याह। असौ वा आदित्यो वृषाऽश्वः। तस्य छन्दांसि निष्पत्॥२५॥

छन्दोभिरेवैन धूपयति। अर्चिषे त्वा शोचिषे त्वेत्याह। तेजं एवास्मिन्दधाति। वारुणोऽभीद्धः। मैत्रियोपैति शान्त्यै। सिद्धे त्वेत्याह। यथायजुरेवैतत्। देवस्त्वा सवितोद्वपत्वित्याह। सवितृप्रसूत एवैन ब्रह्मणा देवताभिरुद्वपति। अपद्यमानः पृथिव्यामाशा दिश् आपृणेत्याह॥२६॥

तस्मादुग्ग्रिः सर्व दिशोऽनु विभाति। उत्तिष्ठ बृहन्भवेद्वर्षस्तिष्ठ ध्रुवस्त्वमित्याहु प्रतिष्ठित्यै। ईश्वरो वा एषोऽन्धो भवितोः। यः प्रवर्ग्यमन्वीक्षते। सूर्यस्य त्वा चक्षुषाऽन्वीक्ष इत्याह। चक्षुषो गोपीथाय। कृजवे त्वा साधवे त्वा सुक्षित्यै त्वा भूत्यै त्वेत्याह। इयं वा कृजुः। अन्तरिक्षं साधु। असौ सुक्षितिः॥२७॥

दिशो भूतिः। इमानेवास्मै लोकान्कल्पयति। अथो प्रतिष्ठित्यै। इदमहममुमामुष्याय

वि॒शा पु॒शुभिर्ब्रह्मवर्चु॒सेन् पर्यू॒हमीत्याह। वि॒शैवैनं पु॒शुभिर्ब्रह्मवर्चु॒सेन् पर्यू॒हति।
वि॒शेति॑ राजु॒न्यस्य ब्रूयात्। वि॒शैवैनुं पर्यू॒हति। पु॒शुभिरिति॑ वैश्यस्य। पु॒शुभिर॒वैनुं
पर्यू॒हति। अ॒सुर्य॑ पात्रु॒मना॑च्छृण्णम्॥२८॥

आच्छृण्णति॑। देवत्राकं॑। अ॒जक्षीरेणाऽच्छृण्णति॑। परु॒मं वा ए॒तत्पयं॑।
यदंजक्षीरम्। परु॒मेण॒वैनुं पयु॒साऽच्छृण्णति॑। यजु॒षा॑ व्यावृत्यै। छन्दो॒भिराच्छृण्णति॑।
छन्दो॒भिर्वा॑ ए॒ष क्रियते। छन्दो॒भिरेव॑ छन्दाऽु॒स्याच्छृण्णति॑। छून्धि॑ वाचु॒मित्याह।
वाचमेवावरुन्धे। छून्ध्यूर्जमित्याह। ऊर्जमेवावरुन्धे। छून्धि॑ हुविरित्याह।
हुविरेवाकं॑। देवं पुरश्चर सुध्यासुन्त्वेत्याह। युथायुजुरेवैतत्॥२९॥

स्याद्यत्रवर्ग्यश्छन्दोभिः करोति वीर्यसम्मितुं छन्दाऽसि निष्पत्यृणेत्याह सुक्षितिरना॑च्छृण्णच्छन्दाऽु॒स्याच्छृणत्युद्धौ च। — [३]

ब्रह्मन्प्रचरिष्यामो॑ होतर्धर्ममभिष्टुहीत्याह। ए॒ष वा ए॒तरहि॑ बृहस्पतिः। यद्भूम्भा।
तस्मा॑ ए॒व प्रतिप्रोच्य॑ प्रचरति। आत्मनोऽना॑त्यै। यमाय॑ त्वा मुखाय॑ त्वेत्याह।
ए॒ता वा ए॒तस्य॑ देवताः। ताभिर॒वैनुं॑ समर्धयति। मदन्तीभिः॑ प्रोक्षति। तेजं

एवास्मिन्दधाति॥३०॥

अभिपूर्वं प्रोक्षति। अभिपूर्वमेवास्मिन्तेजों दधाति। त्रिः प्रोक्षति। त्र्यावृद्धि यज्ञः। अथो मेध्यत्वाय। होताऽन्वाह। रक्षसामपंहत्यै। अनवानम्। प्राणानाऽ सन्तत्यै। त्रिष्टुभः सुतीर्गायुत्रीरिवान्वाह॥३१॥

गायत्रो हि प्राणः। प्राणमेव यजमाने दधाति। सन्ततमन्वाह। प्राणानामन्नाद्यस्य सन्तत्यै। अथो रक्षसामपंहत्यै। यत्परिमिता अनुब्रूयात्। परिमितमवरुन्धीत। अपरिमिता अन्वाह। अपरिमितस्यावरुद्धौ। शिरो वा एतद्यज्ञस्य॥३२॥

यत्प्रवर्ग्यः। ऊर्झुञ्जाः। यन्मौञ्जो वेदो भवति। ऊर्जैव यज्ञस्य शिरः समर्धयति। प्राणाहुतीर्जुहोति। प्राणानेव यजमाने दधाति। सृष्ट जुहोति। सृष्ट वै शीर्षण्यः। प्राणः। प्राणानेवास्मिन्दधाति। देवस्त्वा सविता मध्वाऽनुक्तित्याह॥३३॥

तेजसैवैनमनक्ति। पृथिवीं तपस्नायुस्वेति हिरण्यमुपास्यति। अस्या अनतिदाहाय। शिरो वा एतद्यज्ञस्य। यत्प्रवर्ग्यः। अग्निः सर्वा देवताः।

प्रलवानादीप्योपस्यति। देवतास्वेव यज्ञस्य शिरः प्रतिदधाति। अप्रतिशीर्णग्रं
भवति। एतद्वर्हिरह्येषः॥३४॥

अर्चिरसि शोचिरसीत्याह। तेजं एवास्मिन्ब्रह्मवर्चसं दधाति। सङ्सौदस्व
महाऽ असीत्याह। महान् ह्येषः। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। एते वाव तऋत्विजः।
ये दर्शपूर्णमासयोः। अथं कुथा होता यजमानायाऽशिषो नाशस्तु इति।
पुरस्तादाशीः खलु वा अन्यो यजः। उपरिष्टादाशीरन्यः॥३५॥

अनाधृष्या पुरस्तादिति यदेतानि यजुःप्याह। शीरषत एव यज्ञस्य यजमान
आशिषोऽवरुन्धे। आयुः पुरस्तादाह। प्रजां दक्षिणतः। प्राणं पश्चात्। श्रोत्रमुत्तरतः।
विधृतिमुपरिष्टात्। प्राणनेवास्मै समीचो दधाति। ईश्वरो वा एष दिशोऽनून्मादितोः।
यं दिशोऽनुव्यास्थापयन्ति॥३६॥

मनोरश्वासि भूरिपुत्रेतीमामभिमृशति। इयं वै मनोरश्वा भूरिपुत्रा। अस्यामेव
प्रतिष्ठत्यनुमादाय। सूपसदां मे भूया मा मा हिंसीरित्याहाहिंसायै। चितं

स्थ परिचित् इत्याह। अपचितिमेवास्मिन्दधाति। शिरो वा एतद्यजस्य। यत्प्रवर्ग्यः।
असौ खलु वा आदित्यः प्रवर्ग्यः। तस्य मुरुतो रुशमयः॥३७॥

स्वाहा मुरुद्धिः परिश्रयस्वेत्याह। अमुमेवाऽदित्यः रुशिभिः पर्यूहति।
तस्माद्सावादित्योऽमुष्मिल्लोके रुशिभिः पर्यूढः। तस्माद्राजा विशा पर्यूढः।
तस्माद्ग्रामणीः संजातैः पर्यूढः। अग्नेः सृष्टस्य यतः। विकङ्कतं भा आर्च्छत्।
यद्वैकङ्कताः परिधयो भवन्ति। भा एवावरुन्धे। द्वादश भवन्ति॥३८॥

द्वादश मासाः संवथ्सरः। संवथ्सरमेवावरुन्धे। अस्ति त्रयोदशो
मास इत्याहुः। यत्रयोदशः परिधिर्भवति। तेनैव त्रयोदशं मासमवरुन्धे।
अन्तरिक्षस्यान्तर्धिरसीत्याह व्यावृत्त्यै। दिवं तपसस्नायस्वेत्युपरिष्ठाद्विरण्यमधि
निदधाति। अमुष्या अनतिदाहाय। अथो आभ्यामेवैनमुभयतः परिगृह्णाति।
अरहन् बिभर्षि सायंकानि धन्वेत्याह॥३९॥

स्तौत्येवैनमेतत्। ग्रायत्रमसि त्रैष्टुभमसि जागतमसीति धवित्राण्यादत्ते।

छन्दोभिरेवैनान्यादत्ते। मधु मध्विति धूनोति। प्राणो वै मधु। प्राणमेव यज्ञमाने दधाति। त्रिः परियन्ति। त्रिवृद्धि प्राणः। त्रिः परियन्ति। त्र्यावृद्धि यज्ञः॥४०॥

अथो रक्षसामपहत्यै। त्रिः पुनः परियन्ति। षट्थसम्पद्यन्ते। षड्वा क्रृतवं। क्रृतुष्वेव प्रतितिष्ठन्ति। यो वै धर्मस्य प्रियां तनुवमाक्रामति। दुश्शर्मा वै स भवति। एष ह वा अस्य प्रियां तनुवमाक्रामति। यत्रिः परीत्य चतुर्थं पर्येति। एताऽह वा अस्योग्रदेवो राजनिराचक्राम॥४१॥

ततो वै स दुश्शर्माऽभवत्। तस्मात्रिः परीत्य न चतुर्थं पर्येयात्। आत्मनो गोपीथाय। प्राणा वै धवित्राणि। अव्यतिषङ्गं धून्वन्ति। प्राणानामव्यतिषङ्गाय कृस्यै। विनिषद्य धून्वन्ति। दिक्ष्वेव प्रतितिष्ठन्ति। ऊर्ध्वं धून्वन्ति। सुवर्गस्य लोकस्य समष्टै। सुर्वतो धून्वन्ति। तस्माद्य शुर्वतः पवते॥४२॥

द्युतीवान्वाह यज्ञस्याहैष उपरिषदादाशीर्न्यो व्यस्थापयन्ति रश्मयो भवन्ति धन्वेत्याह यज्ञशक्राम समष्टै द्वे च।——[४]

अग्निष्वा वसुभिः पुरस्ताद्रोचयतु गायत्रेण छन्दसेत्याह। अग्निरेवैन वसुभिः

पुरस्ता द्रोचयति गायत्रेण छन्दसा। स मा रुचितो रोचयेत्याह। आशिषमेवैतामा शास्ते। इन्द्रस्त्वा रुद्रैर्दक्षिणतो रोचयतु त्रैष्टुभेनु छन्दसेत्याह। इन्द्र एवैनं रुद्रैर्दक्षिणतो रोचयति त्रैष्टुभेनु छन्दसा। स मा रुचितो रोचयेत्याह। आशिषमेवैतामा शास्ते। वरुणस्त्वाऽऽदित्यैः पश्चाद्रोचयतु जागतेनु छन्दसेत्याह। वरुण एवैनं मादित्यैः पश्चाद्रोचयति जागतेनु छन्दसा॥४३॥

स मा रुचितो रोचयेत्याह। आशिषमेवैतामा शास्ते। द्युतानस्त्वा मारुतो मरुद्धिरुत्तरतो रोचयत्वानुष्टुभेनु छन्दसेत्याह। द्युतान एवैनं मारुतो मरुद्धिरुत्तरतो रोचयत्यानुष्टुभेनु छन्दसा। स मा रुचितो रोचयेत्याह। आशिषमेवैतामाशास्ते। बृहस्पतिस्त्वा विश्वैर्द्वैरुपरिष्ठाद्रोचयतु पाङ्केनु छन्दसेत्याह। बृहस्पतिरेवैनं विश्वैर्द्वैरुपरिष्ठाद्रोचयति पाङ्केनु छन्दसा। स मा रुचितो रोचयेत्याह। आशिषमेवैतामा शास्ते॥४४॥

रोचितस्त्वं दैव धर्म देवेष्वसीत्याह। रोचितो ह्येष देवेषु। रोचिषीयाहं

मनुष्येष्वित्याह। रोचते एवैष मनुष्येषु। समाङ्गर्म रुचितस्त्वं देवेष्वायुष्माङ्गस्तेजस्वी
ब्रह्मवर्चस्यसीत्याह। रुचितो ह्येष देवेष्वायुष्माङ्गस्तेजस्वी ब्रह्मवर्चसी।
रुचितोऽहं मनुष्येष्वायुष्माङ्गस्तेजस्वी ब्रह्मवर्चसी भूयासुमित्याह। रुचितो
एवैष मनुष्येष्वायुष्माङ्गस्तेजस्वी ब्रह्मवर्चसी भवति। रुग्सि रुचं मयि धेहि मयि
रुगित्याह। आशिषमेवैतामा शास्ते। तं यदेतैर्यजुर्भिररोचयित्वा। रुचितो घर्म इति
प्रब्रूयात्। अरोचुकोऽध्वर्युः स्यात्। अरोचुको यजमानः। अथ यदेनमेतैर्यजुर्भी
रोचयित्वा। रुचितो घर्म इति प्राह। रोचुकोऽध्वर्युर्भवति। रोचुको यजमानः॥४५॥

पश्चाद्रोचयति जागतेन छन्दसा पाङ्केन छन्दसा स मां रुचितो रोचयेत्याहाशिषमेवैतामाशास्ते शास्तेऽष्टौ च।————[५]

शिरो वा एतद्यजस्य। यत्प्रवर्ग्यः। ग्रीवा उपसदः। पुरस्तादुपुसदां प्रवर्ग्य
प्रवृणक्ति। ग्रीवास्वेव यजस्य शिरः प्रतिदधाति। त्रिः प्रवृणक्ति। त्रय इमे लोकाः।
एभ्य एव लोकेभ्यो यजस्य शिरोऽवरुन्धे। पट्थसम्पद्यन्ते। पद्मा कृतवः॥४६॥

ऋतुभ्यं एव यज्ञस्य शिरोऽवरुन्धे। द्वादशकृत्वः प्रवृणक्ति। द्वादश मासाः
संवथ्सरः। संवथ्सरादेव यज्ञस्य शिरोऽवरुन्धे। चतुर्विंशतिः सम्पद्यन्ते।
चतुर्विंशतिरर्धमासाः। अर्धमासेभ्यं एव यज्ञस्य शिरोऽवरुन्धे। अथो खलु।
सुकृदेव प्रवृज्याः। एकः हि शिरः॥४७॥

अग्निष्ठोमे प्रवृणक्ति। एतावान् वै यज्ञः। यावानग्निष्ठोमः। यावानेव यज्ञः। तस्य
शिरः प्रतिदधाति। नोकथ्यै प्रवृज्यात्। प्रजा वै पश्व उक्थानि। यदुकथ्यै प्रवृज्यात्।
प्रजां पशूनस्य निर्दहेत्। विश्वजिति सर्वपृष्ठे प्रवृणक्ति॥४८॥

पृष्ठानि वा अच्युतं च्यावयन्ति। पृष्ठैरेवास्मा अच्युतं च्यावयित्वाऽवरुन्धे। अपश्यं
गोपामित्याह। प्राणो वै गोपाः। प्राणमेव प्रजासु वियातयति। अपश्यं गोपामित्याह।
असौ वा आदित्यो गोपाः। स हीमाः प्रजा गोपायति। तमेव प्रजानां गोपारं
कुरुते। अनिपद्यमानमित्याह॥४९॥

न ह्यैष निपद्यते। आ च परा च पुथिभिश्चरन्तमित्याह। आ च ह्यैष परा च

पथिभिश्चरति। स सधीचीः स विषूचीर्वसान् इत्याह। सधीचीश्च ह्येष विषूचीश्च
वसानः प्रजा अभि विपश्यति। आवरीवर्ति भुवनेष्वन्तरित्याह। आ ह्येष वरीवर्ति
भुवनेष्वन्तः। अत्र प्रावीर्मधु माध्वीभ्यां मधु माधूचीभ्यामित्याह। वासन्तिकावेवास्मा
ऋतू कल्पयति। समग्निरग्निनां गुतेत्याह॥५०॥

ग्रैष्मावेवास्मा ऋतू कल्पयति। समग्निरग्निनां गुतेत्याह। अग्निर्हृवैषोऽग्निनां
सङ्जच्छते। स्वाहा समग्निस्तपंसा गुतेत्याह। पूर्वमेवोदितम्। उत्तरेणाभिगृणाति।
धूर्ता दिवो विभासि रजसः पृथिव्या इत्याह। शारदावेवास्मा ऋतू कल्पयति॥५१॥

दिवि देवेषु होत्रा युच्छेत्याह। होत्राभिरेवेमाल्लोकान्थसन्दधाति। विश्वासां
भुवां पत इत्याह। हैमन्तिकावेवास्मा ऋतू कल्पयति। देवश्रूस्त्वं दैव घर्म
देवान्पाहीत्याह। शैशिरावेवास्मा ऋतू कल्पयति। तपोजां वाचमस्मे नियच्छ
देवायुवमित्याह। या वै मेध्या वाक्। सा तपोजाः। तामेवावरुन्धे॥५२॥

गर्भो देवानामित्याह। गर्भो ह्येष देवानाम्। पिता मतीनामित्याह। प्रजा वै

मृतयः। तासांमेष एव पिता। यत्प्रवृग्यर्थः। तस्मादेवमाह। पतिः प्रजानामित्याह। पतिर्हैष प्रजानाम्। मतिः कवीनामित्याह॥५३॥

मतिर्हैष कवीनाम्। सं देवो देवेन सवित्रा यतिष्ठ सः सूर्येणारुक्तेत्याह। अमुं चैवाऽऽदित्यं प्रवृग्य च सःशास्ति। आयुर्दास्त्वमस्मभ्य धर्म वर्चोदा असीत्याह। आशिषमेवैतामा शास्तो। पिता नोऽसि पिता नो बोधेत्याह। बोधयत्येवैनम्। न वै तैऽवकाशा भवन्ति। पल्लियै दशमः। न वै पुरुषे प्राणाः॥५४॥

नाभिर्दशमी। प्राणानेव यजमाने दधाति। अथो दशाक्षरा विराट्। अन्नं विराट्। विराजैवान्नाद्यमवरुन्धे। यज्ञस्य शिरोऽच्छिद्यत। तद्देवा होत्राभिः प्रत्यदधुः। क्रृत्विजोऽवैक्षन्ते। एता वै होत्राः। होत्राभिरेव यज्ञस्य शिरः प्रतिदधाति॥५५॥

रुचितमवैक्षन्ते। रुचिताद्वै प्रजापतिः प्रजा असृजत। प्रजानाऽ सृष्टैः। रुचितमवैक्षन्ते। रुचिताद्वै पर्जन्यो वर्षति। वर्षुकः पर्जन्यो भवति। सं प्रजा एंधन्ते। रुचितमवैक्षन्ते। रुचितं वै ब्रह्मवर्चसम्। ब्रह्मवर्चसिनो भवन्ति॥५६॥

अधीयन्तोऽवेक्षन्ते। सर्वमायुर्यन्ति। न पत्यवेक्षेत। यत्पत्यवेक्षेत। प्रजायेत। प्रजां त्वस्यै निर्दहेत। यन्नावेक्षेत। न प्रजायेत। नास्यै प्रजां निर्दहेत। तिरुस्कृत्यु यजुर्वचयति। प्रजायते। नास्यै प्रजां निर्दहति। त्वष्टीमती ते सपेयेत्याह। सपाञ्छि प्रजाः प्रजायन्ते॥५७॥

ऋतवो हि शिरः सर्वपृष्ठे प्रवृत्त्यनिपद्मानुमित्याह गुतेत्याह शारदावेवास्मा कृतू कल्पयति रुन्धे कवीनामित्याह प्राणः प्रतिदधाति भवन्ति वाचयति चृत्वारिं च॥ [६]

देवस्य त्वा सवितुः प्रसव इति रशनामादत्ते प्रसूत्यै। अश्विनोर्बाहुभ्यामित्याह। अश्विनौ हि देवानांमध्यर्थं आस्ताम्। पूष्णो हस्ताभ्यामित्याह यत्यै। आददेऽदित्यै रास्त्राऽसीत्याह यजुष्कृत्यै। इडु एह्यदित् एहि सरस्वत्येहीत्याह। एतानि वा अस्यै देवनामानि। देवनामैरवैनामाहयति। असावेह्यसावेह्यसावेहीत्याह। एतानि वा अस्यै मनुष्यनामानि॥५८॥

मनुष्यनामैरवैनामाहयति। षट्खसम्पद्यन्ते। षड्ङा कृतवः। कृतुभिरुवैनामाहयति।

अदित्या उष्णीषमसीत्याह। यथायजुरेवैतत्। वायुरस्यैड इत्याह। वायुदेवत्यो वै वृथ्सः। पूषा त्वोपावसृजत्वित्याह। पौष्णा वै देवतया पशवः॥५९॥

स्वयैवैनं देवतयोपावसृजति। अश्विभ्यां प्रदापयेत्याह। अश्विनौ वै देवानां भिषजौ। ताभ्यामेवास्मै भेषजं करोति। यस्ते स्तनः शशय इत्याह। स्तौत्यैवैनाम्। उस्त्रं धर्मशिष्ठोस्त्रं धर्मपाहि धर्मायशिष्ठेत्याह। यथा ब्रूयादमुष्मै देहीति। तादृगेव तत्। बृहस्पतिस्त्वोपसीदत्वित्याह॥६०॥

ब्रह्म वै देवानां बृहस्पतिः। ब्रह्मणैवैनामुपसीदति। दानवः स्थपेरव इत्याह। मेध्यानेवैनान्करोति। विष्वग्वतो लोहितेत्याह व्यावृत्यै। अश्विभ्यां पिन्वस्व सरस्वत्यै पिन्वस्व पूष्णे पिन्वस्व बृहस्पतये पिन्वस्वेत्याह। एताभ्यो ह्येषा देवताभ्यः पिन्वते। इन्द्राय पिन्वस्वेन्द्राय पिन्वस्वेत्याह। इन्द्रमेव भागुधेयैन समर्धयति। द्विरिन्द्रायेत्याह॥६१॥

तस्मादिन्द्रो देवतानां भूयिष्ठभाक्तमः। गायत्रोऽसि त्रैष्टुभोऽसि जागतमसीति

शफोपयमानादत्ते। छन्दोभिरेवैनानादत्ते। सहोर्जो भागेनोपमेहीत्याह। ऊर्ज एवैनं
भागमंकः। अश्विनौ वा एतद्यजस्य शिरः प्रतिदधतावब्रूताम्। आवाभ्यामेव
पूर्वाभ्यां वषट्क्रियात् इति। इन्द्राश्विन् मधुनः सारघस्येत्याह। अश्विभ्यामेव
पूर्वाभ्यां वषट्क्रोति। अथो अश्विनावेव भागधेयेन समर्धयति॥६२॥

घर्म पात वसवे यजत्ता वडित्याह। वसूनेव भागधेयेन समर्धयति। यद्वषट्कूर्यात्।
यातयामाऽस्य वषट्कारः स्यात्। यत्र वषट्कूर्यात्। रक्षांसि यज्ञः हन्युः। वडित्याह।
परोक्षमेव वषट्क्रोति। नास्य यातयामा वषट्कारो भवति। न यज्ञः रक्षांसि
घन्ति॥६३॥

स्वाहा॑ त्वा॒ सूर्यस्य रुशमये॑ वृष्टिवनये॑ जुहोमीत्याह। यो वा अस्य पुण्ये॑
रुश्मिः। स वृष्टिवनिः। तस्मा॑ एवैनं जुहोति। मधु॑ हुविरसीत्याह। स्वदयत्येवैनम्।
सूर्यस्य तपस्तपेत्याह। यथायजुरेवैतत्। द्यावापृथिवीभ्यां॑ त्वा॒ परिगृह्णमीत्याह।
द्यावापृथिवीभ्यामेवैनं परिगृह्णाति॥६४॥

अन्तरिक्षेण त्वोपयच्छामीत्याह। अन्तरिक्षेणैवैनुमुपयच्छति। न वा एतं मनुष्यो भर्तुमरहति। देवानां त्वा पितृणामनुमते भर्तुँ शकेयुमित्याह। देवैरैवैनं पितृभिरनुमत आदत्ते। वि वा एनमेतदर्धयन्ति। यत्पश्चात्प्रवृज्य पुरो जुहूति। तेजोऽसि तेजोऽनु प्रेहीत्याह। तेजं एवास्मिन्दधाति। दिविस्पृङ्गा मां हिंसीरन्तरिक्षस्पृङ्गा मां हिंसीः पृथिविस्पृङ्गा मां हिंसीरित्याहाहि॑सायै॥६५॥

सुवरसि सुवर्मे यच्छु दिवं यच्छु दिवो मां पुहीत्याह। आशिषमेवैतामा शास्तो शिरो वा एतद्यज्ञस्य। यत्प्रवर्ग्यः। आत्मा वायुः। उद्यत्य वातनामान्याह। आत्मन्त्रेव यज्ञस्य शिरः प्रतिदधाति। अनवानम्। प्राणानाऽ सन्तत्यै। पश्चाह॥६६॥

पाङ्को यज्ञः। यावनेव यज्ञः। तस्य शिरः प्रतिदधाति। अग्नये त्वा वसुमते स्वाहेत्याह। असौ वा आदित्योऽग्निर्वसुमान्। तस्मां एवैनं जुहोति। सोमाय त्वा रुद्रवते स्वाहेत्याह। चन्द्रमा वै सोमो रुद्रवान्। तस्मां एवैनं जुहोति। वरुणाय

त्वाऽऽदित्यवते स्वाहेत्यांह॥६७॥

अप्सु वै वरुण आदित्यवान्। तस्मा एवैनं जुहोति। बृहस्पतये त्वा
विश्वदैव्यावते स्वाहेत्यांह। ब्रह्म वै देवानां बृहस्पतिः। ब्रह्मैवैनं जुहोति। सुवित्रे
त्वंभूमते विभुमते प्रभुमते वाजंवते स्वाहेत्यांह। सुवध्सरो वै संवितभूमान्
विभुमान्प्रभुमान् वाजंवान्। तस्मा एवैनं जुहोति। युमायु त्वाऽङ्गिरस्वते पितृमते
स्वाहेत्यांह। प्राणो वै युमोऽङ्गिरस्वान्पितृमान्॥६८॥

तस्मा एवैनं जुहोति। एताभ्यु एवैनं देवताभ्यो जुहोति। दश सम्पद्यन्ते।
दशाक्षरा विराट्। अन्नं विराट्। विराजैवान्नाद्युमवरुन्धे। रौहिणाभ्यां वै
देवाः सुवर्गं लोकमायन्। तद्रौहिणयो रौहिणत्वम्। यद्रौहिणौ भवतः।
रौहिणाभ्यांमेव तद्यजमानः सुवर्गं लोकमैति। अहुज्योतिः केतुना जुषता ९
सुज्योतिज्योतिंषाँ स्वाहा रात्रिज्योतिः केतुना जुषता ९ सुज्योतिज्योतिंषाँ
स्वाहेत्यांह। आदित्यमेव तदमुष्मिलोकेऽहा परस्ताद्वाधार। रात्रिया अवस्थात्।

तस्माद्सावादित्योऽमुष्मिल्लोकेऽहोरात्राभ्यां धृतः॥६९॥

मनुष्यनामानि पुशवः सीदुत्वित्याहेन्द्रायेत्याहार्घयति ग्रन्ति गृह्णात्यहिं साये पञ्चाऽहादित्यवर्ते स्वाहेत्याहं पितृमानैति चत्वारि
च॥ [७]

विश्वा आशा दक्षिणसदित्याह। विश्वानेव देवान्नीणाति। अथो दुरिष्ठा
एवैनं पाति। विश्वा० देवानयाडिहेत्याह। विश्वानेव देवान्भागधेयेन समर्धयति।
स्वाहाकृतस्य घर्मस्य मधौः पिबतमश्विनेत्याह। अश्विनावेव भागधेयेन
समर्धयति। स्वाहाऽग्नये यज्ञियाय शं यजुर्भिरित्याह। अभ्यैवैनं घारयति। अथो
हविरेवाकः॥७०॥

अश्विना घर्म पातः हार्दिवानमहर्दिवाभिरूतिभिरित्याह। अश्विनावेव
भागधेयेन समर्धयति। अनु वां द्यावापृथिवी म॑सातामित्याहानुमत्यै। स्वाहेन्द्राय
स्वाहेन्द्रावडित्याह। इन्द्राय हि पुरो हृयते। आश्राव्याह घर्मस्य यजेति। वषद्वृते
जुहोति। रक्षसामपहत्यै। अनुयजति स्वगाकृत्यै। घर्ममपातमश्विनेत्याह॥७१॥

पूर्वमेवोदितम्। उत्तरेणाभिगृणाति। अनुवांशावापृथिवी अमसातुमित्याहानुमतं प्राव्यं यथावण्णमो दिवे नमः पृथिव्या इत्याह। यथायजुरेवैतत्। दिविधा इमं यज्ञं यज्ञमिमं दिविधा इत्याह। सुवर्गमेवैनं लोकं गमयति। दिवं गच्छान्तरिक्षं गच्छ पृथिवीं गच्छेत्याह। एष्वैवैनं लोकेषु प्रतिष्ठापयति। पञ्च प्रदिशो गच्छेत्याह॥७२॥

दिक्षवैवैनं प्रतिष्ठापयति। देवान्धर्मपानांच्छ पितृन्धर्मपानांच्छेत्याह। उभयेष्वैवैनं प्रतिष्ठापयति। यत्पिन्वते। वर्षुकः पर्जन्यो भवति। तस्मात्पिन्वमानः पुण्यः। यत्प्राण्विन्वते। तद्देवानाम्। यद्दक्षिणा। तत्पितृणाम्॥७३॥

यत्प्रत्यक्। तन्मनुष्याणाम्। यदुद्ङ्घः। तद्बुद्राणाम्। प्राश्चमुदच्चं पिन्वयति। देवत्राकः। अथो खलु। सर्वा अनुदिशः पिन्वयति। सर्वा दिशः समेधन्ते। अन्तःपरिधि पिन्वयति॥७४॥

तेजसोऽस्कन्दाय। इषे पौपिह्युर्जे पौपिहीत्याह। इषमेवोर्ज्ञ यजमाने दधाति।

यज्ञमानाय पीपि हीत्याह। यज्ञमानायैवैतामाशिषुमाशा"स्ते। मह्यं ज्येष्ठाय वीपि हीत्याह। आत्मनं एवैतामाशिषुमाशा"स्ते। त्विष्यै त्वा द्युम्नाय त्वेन्द्रियाय त्वा भूत्यै त्वेत्याह। यथायुजुरेवैतत्। धर्मासि सुधर्मा मै न्युस्मे ब्रह्माणि धारयेत्याह॥७५॥

ब्रह्मन्नेवैनं प्रतिष्ठापयति। नेत्वा वातः स्कन्दयादिति यद्यभिचरेत्। अमुष्यं त्वा प्राणे सांदयाम्युमुनां सुह निर्थं गच्छेति ब्रूयाद्यं द्विष्यात्। यमेव द्वेष्टि। तेनैन् सुह निर्थं गमयति। पृष्ठे शरसे स्वाहेत्याह। या एव देवता हुतभागाः। ताभ्यं एवैनं जुहोति। ग्रावभ्यः स्वाहेत्याह। या एवान्तरिक्षे वाचः॥७६॥

ताभ्यं एवैनं जुहोति। प्रतिरेभ्यः स्वाहेत्याह। प्राणा वै देवाः प्रतिराः। तेभ्यं एवैनं जुहोति। द्यावापृथिवीभ्याऽु स्वाहेत्याह। द्यावापृथिवीभ्यामेवैनं जुहोति। पितृभ्यो धर्मपेभ्यः स्वाहेत्याह। ये वै यज्वानः। ते पितरो धर्मपाः। तेभ्यं एवैनं जुहोति॥७७॥

रुद्रायं रुद्रहौत्रे स्वाहेत्याह। रुद्रमेव भागुधेयेन समर्धयति। सुर्वतः समनक्ति।

सुर्वते एव रुद्रं निरवंदयते। उदश्च निरस्यति। एषा वै रुद्रस्य दिक्। स्वायोमेव
दिशि रुद्रं निरवंदयते। अप उपस्पृशति मेध्यत्वाय। नान्वीक्षेत। यदन्वीक्षेत॥७८॥

चक्षुरस्य प्रमायुक्तं स्यात्। तस्मान्नान्वीक्ष्यः। अपीपरो माऽहो रात्रियै
मा पाह्येषा तै अग्ने सुमित्तया समिध्यस्वायुर्मे दा वर्चसा माऽऽज्ञीरित्याह।
आयुरेवास्मिन्वर्चो दधाति। अपीपरो मा रात्रिया अहो मा पाह्येषा तै अग्ने
सुमित्तया समिध्यस्वाऽयुर्मे दा वर्चसा माऽऽज्ञीरित्याह। आयुरेवास्मिन्वर्चो
दधाति। अग्निज्योतिज्योतिरग्निः स्वाहा सूर्यो ज्योतिज्योतिः सूर्यः
स्वाहेत्याह। यथायजुरेवैतत्। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। होतुव्यमग्निहोत्रा(३)न्न
होतुव्या(३)मिर्ति॥७९॥

यद्यजुषा जुहुयात्। अयथापूर्वमाहुती जुहुयात्। यन्न जुहुयात्। अग्निः पराभवेत्।
भूः स्वाहेत्येव होतुव्यम्। यथापूर्वमाहुती जुहोति। नाग्निः पराभवति। हुतः हुविर्मधुं
हुविरित्याह। स्वदयत्येवैनम्। इन्द्रंतमेऽग्नावित्याह॥८०॥

प्राणो वा इन्द्रंतमोऽग्निः। प्राण एवैनुमिन्द्रंतमेऽग्नौ जुहोति। पिता नौऽसि मा मा हि॑ सीरित्याहा॒हि॑ सायै। अ॒श्याम् ते देव घर्म् मधु॒मतो वाज॑वतः पितु॒मतु॒ इत्यांह। आ॒शिषं॑मे॒वैतामा शा॒स्ते। स्व॒धा॒विनोऽशी॒महि॑ त्वा॒ मा॒ मा॒ हि॑ सी॒रित्याहा॒हि॑ सायै। तेज॑सा॒ वा॒ ए॒ते॒ व्य॑ध्यन्ते। ये॒ प्र॑व॒र्ग्येण॑ चरन्ति। प्राशज्ञन्ति। तेज॑ ए॒वात्मन्द॑धते॥८१॥

सुंव॒थसुरं न मा॑ समंशब्दीयात्। न रा॒मामुपैयात्। न मृ॒म्येन पिबेत्। नास्य॑ रा॒म उच्छ्व॑ष्टं पिबेत्। तेज॑ ए॒व तथ्सङ्श्यति। देवा॒सुराः संयत्ता आसन्। ते॒ देवा॒ विज॑यमु॒पयन्तः। विभ्राजिं॑ सौर्ये॒ ब्रह्मसन्ध्यदधत। यत्किं॑ च॑ दिवाकीर्त्यम्॑। तदेतेन॑व व्रतेनांगोपायत्। तस्मा॑देतद्वृतं चार्यम्॑। तेज॑सो गोपीथाय॑। तस्मा॑देतानि॑ यजू॑षि विभ्राजः॑ सौर्यस्येत्याहुः। स्वाहा॑ त्वा॒ सूर्यस्य॑ रश्मिभ्य॑ इति॑ प्रातः॑ सः॑ सांदयति। स्वाहा॑ त्वा॒ नक्षत्रेभ्य॑ इति॑ सायम्। ए॒ता॒ वा॒ ए॒तस्य॑ देवता॑ः। ताभिर॑वैनु॑ समर्धयति॥८२॥

अ॒कुरुष्विनेत्याह प्र॒दिशो॑ गुच्छेत्याह पितृणामन्तःपरिधि॑ पिन्वयति॑ धार्येत्याह॑ वाचो॑ घर्मपास्तेभ्य॑ ए॒वैन॑ जुहोत्यन्वीक्षेत॑ होतुव्या॑(३)मित्युग्नावित्याह॑ दधतेऽगोपायथसु॑स च॑॥

घर्म् या ते दिवि शुगिति तिस्र आहुंतीर्जुहोति। छन्दोभिरेवास्यैभ्यो
लोकेभ्यः शुचुमवे यजते। इयुत्यग्रे जुहोति। अथेयुत्यथेयति। त्रये इमे
लोकाः। अनुं नोऽद्यानुमतिरित्याहानुमत्यै। दिवस्त्वा परस्पाया इत्याह। दिव
एवेमाँल्लोकान्दाधार। ब्रह्मणस्त्वा परस्पाया इत्याह॥८३॥

एष्वेव लोकेषु प्रजा दाधार। प्राणस्य त्वा परस्पाया इत्याह। प्रजास्वेव
प्राणान्दाधार। शिरो वा एतद्यज्ञस्य। यत्प्रवर्ग्यः। असौ खलु वा आदित्यः प्रवर्ग्यः।
तं यद्वक्षिणा प्रत्यश्चमुदश्चमुद्वासयेत्। जिह्मं यज्ञस्य शिरो हरेत्। प्राश्चमुद्वासयति।
पुरस्तादेव यज्ञस्य शिरः प्रतिदधाति॥८४॥

प्राश्चमुद्वासयति। तस्मांदसावादित्यः पुरस्तादुर्दैति। शफोपयमान्यवित्राणि धृष्टी
इत्यन्ववहरन्ति। सात्मानमेवैन॑ सतनुं करोति। सात्माऽमुष्मिल्लोके भवति। य
एवं वेद। औदुम्बराणि भवन्ति। ऊर्ज्वा उदुम्बरः। ऊर्जमेवावरुन्धे। वर्त्मना वा
अन्वित्यै॥८५॥

यज्ञः रक्षा^१सि जिधा^२सन्ति। साम्रा^३ प्रस्तोता^४न्वैति। साम् वै रक्षोहा।
 रक्षसामपंहत्यै। त्रिनिधनुमुपैति। त्रय इमे लोकाः। एभ्य एव लोकेभ्यो
 रक्षाङ्गस्यपंहन्ति। पुरुषः पुरुषो निधनुमुपैति। पुरुषः पुरुषो हि रक्षस्वी।
 रक्षसामपंहत्यै॥८६॥

यत्पृथिव्यामुद्द्वासयेत्। पृथिवी^१ शुचाऽप्येत्। यदुपसु। अपः शुचाप्येत्।
 यदोषधीषु। ओषधीः शुचाऽप्येत्। यद्वनस्पतिषु। वनस्पतौञ्छुचाप्येत्। हिरण्यं
 निधायोद्वासयति। अमृतं वै हिरण्यम्॥८७॥

अमृतं एवैनुं प्रतिष्ठापयति। वल्लुरसि शं युधाया इति त्रिः परिषिञ्चन्पर्येति।
 त्रिवृद्धा अग्निः। यावनेवाग्निः। तस्य शुचं शमयति। त्रिः पुनः पर्येति।
 पट्थसम्पद्यन्ते। षड्बा कृतवः। कृतुभिरेवास्य शुचं शमयति। चतुः
 स्त्रिनार्भिर्कृतस्येत्याह॥८८॥

इयं वा कृतम्। तस्यां एष एव नाभिः। यत्प्रवृग्यः। तस्मादेवमाह। सदौ

वि॒श्वायुरित्या॑ह। सदो हीयम्। अप् द्वेषो अप् ह्वर् इत्या॑ह भ्रातृ॒व्यापनुत्त्यै।
घै॒मै॒तत्ते॒ऽन्नै॒मेतत्पुरी॑षमिति॑ दृ॒ग्मा मं॒धुमि॒श्रेण॑ पूरयति। ऊर्वा अ॒न्नाद्युं दधि॑।
ऊ॒जै॒वैनं॒म॒न्नाद्यैन्॒ समं॒र्धयति॥८९॥

अनंशनायुको भवति। य एुवं वेद। रन्ति॒र्नामा॑सि दि॒व्यो गं॒न्धुर्व इत्या॑ह।
रूपमे॒वास्यैतन्महि॒मानु॒ः रन्ति॑ ब॒न्धुतां व्याचेष्ट। समु॒हमायुषा॑ सं प्रा॑णेनेत्या॑ह।
आ॒शीषं॒मै॒वैतामा शास्तो। व्यंसौ यै॒ऽस्मान्द्वेष्टि॑ यं चं व॒यं द्विष्म इत्या॑ह। अ॒भिचार
एुवास्यैषः। अचिंकदृ॒द्वषा॑ हरि॒रित्या॑ह। वृषा॑ ह्यैषः॥९०॥

वृषा॑ हरिः। मु॒हान्मि॒त्रो न दर्शत इत्या॑ह। स्तौत्यै॒वैनं॒मेतत्। चिद॑सि
समु॒द्रयो॒निरित्या॑ह। स्वामे॒वैनं योनि॑ गमयति। नमस्ते अस्तु॑ मा मा॑
हि॒सी॒रित्या॑हाहि॒सायै। वि॒श्वावं॒सु॒ः सोम गन्धुर्वमित्या॑ह। यदेवास्य॑ क्रियमाण-
स्यान्तर्यन्ति॑। तदेवास्यैतेना प्याययति। वि॒श्वावं॒सुरभि॑ तत्रो गृणा॒त्वित्या॑ह॥९१॥

पूर्वमे॒वोदि॒तम्। उत्तरेणा॒भि॑ गृणाति। धियो॑ हिन्वानो धियु॑ इत्रो॑ अव्यादित्या॑ह।

ऋतूनेवास्मै कल्पयति। प्राऽऽसां गन्धर्वो अमृतानि वोचदित्यांह। प्राणा वा अमृताः। प्राणानेवास्मै कल्पयति। एतत्वं देवं घर्म देवो देवानुपांगा इत्यांह। देवो ह्येष सं देवानुपैति। इदमुहं मनुष्यो मनुष्यानित्यांह॥९२॥

मनुष्यो हि। एष सन्मनुष्यानुपैति। ईश्वरो वै प्रवर्ग्यमुद्भासयन्। प्रजां पुशून्सौमपीथमनुद्भासः सोमं पीथानुमेहिः। सुह प्रजयो सुह रायस्पोषेणेत्यांह। प्रजामेव पुशून्सौमपीथमात्मन्धत्ते। सुमित्रा नु आपु ओषधयः सन्त्वित्यांह। आशिषंमेवैतामा शास्ते। दुर्मित्रास्तस्मै भूयासुर्योऽस्मान्देष्टि यं चं व्यं द्विष्म इत्यांह। अभिचार एवास्यैषः। प्र वा एषोऽस्माल्लोकाच्यवते। यः प्रवर्ग्यमुद्भासयति। उदुत्यं चित्रमिति सौरीभ्यामृग्भ्यां पुनरेत्यु गारहपत्ये जुहोति। अयं वै लोको गारहपत्यः। अस्मिन्नेव लोके प्रतितिष्ठति। असौ खलु वा आदित्यः सुवर्गो लोकः। यथसौरी भवतः। तेनैव सुवर्गल्लोकान्नैति॥९३॥

ब्रह्मणस्त्वा परस्पाया इत्यांह दधात्यन्वित्य रक्षस्वी रक्षसामपंहत्यै वै हिरण्यमाहार्घयति ह्येष गृणात्वित्यांह मनुष्यानित्यांहास्यैषोऽस्तौ

च॥

[१]

प्रजापतिं वै देवाः शुक्रं पयोऽदुहन्। तदेभ्यो न व्यभवत्। तदग्निर्व्यकरोत्।
 तानि शुक्रियाणि सामान्यभवन्। तेषां यो रसोऽत्यक्षरत्। तानि शुक्रयूजूङ्घ्यभवन्।
 शुक्रियाणां वा एतानि शुक्रियाणि। सामपयसं वा एतयोरन्यत्। देवानामन्यत्पर्यः।
 यद्गोः पर्यः॥१४॥

तथ्सामृः पर्यः। यद्जाये पर्यः। तदेवानां पर्यः। तस्माद्यत्रैर्यजुर्भिश्चरन्ति।
 तत्पर्यसा चरन्ति। प्रजापतिमेव तत्पर्यसाऽन्नाद्येन समर्धयन्ति। एष ह त्वे
 साक्षात्प्रवर्ग्य भक्षयति। यस्यैवं विदुषः प्रवर्ग्यः प्रवृज्यते। उत्तरवेद्यामुद्वास-
 येत्तेजस्कामस्य। तेजो वा उत्तरवेदिः॥१५॥

तेजः प्रवर्ग्यः। तेजसैव तेजः समर्धयति। उत्तरवेद्यामुद्वासयेदन्नकामस्य। शिरे
 वा एतद्यज्ञस्य। यत्प्रवर्ग्यः। मुखंमुत्तरवेदिः। शीर्ष्णैव मुखः सन्दधात्यन्नाद्याय।
 अन्नाद एव भवति। यत्र खलु वा एतमुद्वासितं वयांसि पर्यासते। परि वै ताः

समां प्रजा वयाऽस्यासते॥१६॥

तस्मादुत्तरवेद्यामेवोद्धासयेत्। प्रजानां गोपीथाय। पुरो वा पश्चाद्वोद्धासयेत्।
पुरस्तुद्वा एतञ्चोत्तिरुदैति। तत्पश्चान्निम्रौचति। स्वामेवैनं योनिमनूद्धासयति। अपां
मध्य उद्धासयेत्। अपां वा एतन्मध्यञ्चोत्तिरजायत। ज्योतिः प्रवर्ग्यः। स्वयैवैनं
योनौ प्रतिष्ठापयति॥१७॥

यं द्विष्यात्। यत्र स स्यात्। तस्यां दिश्युद्धासयेत्। एष वा अग्निर्वैश्वानुरः।
यत्प्रवर्ग्यः। अग्निनैवैनं वैश्वानुरेणाभि प्रवर्तयति। औदुम्बर्याऽशाखायामुद्धासयेत्।
ऊर्गर्वा उदुम्बरः। अन्नं प्राणः। शुग्धर्मः॥१८॥

इदमहमुष्यामुष्यायुणस्य शुचा प्राणमपि दहमीत्याह। शुचैवास्य
प्राणमपि दहति। ताजगार्तिमार्च्छति। यत्र दर्भा उपदीकंसन्तताः स्युः।
तदुद्धासयेद्वृष्टिकामस्य। एता वा अपामनूज्ञावर्यो नाम। यद्भर्तः। असौ खलु
वा आदित्य इतो वृष्टिमुदीरयति। असावेवास्मा आदित्यो वृष्टिं नियच्छति। ता

आपो नियंता धन्वं ना यन्ति॥१९॥

गोः पर्यं उत्तरवेदिरांसते स्थापयति धुर्मो यन्ति॥ [१०]

प्रुजापतिः सम्प्रियमाणः। सुम्राट्थसम्भृतः। धुर्मः प्रवृत्तः। मुहुवीर उद्धासितः।
असौ खलु वावैष आदित्यः। यत्प्रवर्ग्यः। स एतानि नामान्यकुरुत। य एवं वेदं।
विदुरेनं नाम्ना॑। ब्रह्मवादिनो वदन्ति॥१००॥

यो वै वर्सीयाऽसं यथानाममुपचरति। पुण्यार्ति॒ वै स तस्मै कामयते।
पुण्यार्तिमस्मै कामयन्तो। य एवं वेदं। तस्मादेवं विद्वान्। धुर्म इति॒ दिवाऽऽचक्षीत।
सुम्राडिति नक्तम्। एते वा एतस्य प्रिये तुनुवौ। एते अस्य प्रिये नामनी।
प्रिययैवैनं तुनुवौ॥१०१॥

प्रियेण नाम्ना समर्धयति। कीर्तिरस्य पूर्वागच्छति जनतामायतः। गायुत्री
देवेभ्योऽपांक्रामत्। तां देवाः प्रवर्ग्येणैवानु व्यभवन्। प्रवर्ग्येणाप्रवन्।
यच्चंतुर्विश्शतिकृत्वः प्रवर्ग्यं प्रवृणक्ति। गायुत्रीमेव तदनु विभवति। गायुत्रीमाप्नोति।

पूर्वाऽस्यु जनं युतः कीर्तिर्गच्छति। वैश्वदेवः सङ्सन्नः॥१०२॥

वसंवः प्रवृत्तः। सोमोऽभिकीर्यमाणः। आश्विनः पयस्यानीयमाने। मारुतः
कथन्। पौष्ण उदन्तः। सारस्वतो विष्णुन्दमानः। मैत्रः शरो गृहीतः। तेजु उद्यतः।
वायुर्हियमाणः। प्रजापतिरहृयमानो वाग्घुतः॥१०३॥

असौ खलु वावैष आदित्यः। यत्प्रवृग्यः। स एतानि नामान्यकुरुत। य
एवं वेद। विदुरेनं नामा। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। यन्मृन्मयुमाहुतिं नाशञ्जुतेऽथ।
कस्मादेषोऽशञ्जुत इति। वागेष इति ब्रूयात्। वाच्यैव वाचं दधाति॥१०४॥

तस्मादशञ्जुते। प्रजापतिर्वा एष द्वादशशुधा विहितः। यत्प्रवृग्यः। यत्प्राग्वकाशेभ्यः।
तेन प्रजा असृजत। अवकाशैर्दवासुरानसृजत। यदूर्ध्वमवकाशेभ्यः। तेनान्नम-
सृजत। अन्नं प्रजापतिः। प्रजापतिर्वावैषः॥१०५॥

वदन्ति तनुवा सङ्सन्नो हृयमानो वाग्घुतो दधात्येषः॥

सुविता भूत्वा प्रथमेऽहन्प्रवृज्यते। तेन कामाऽ एति। यद्वृतीयेऽहन्प्रवृज्यते॥
 अग्निर्भूत्वा देवानेति। यत्तृतीयेऽहन्प्रवृज्यते॥ वायुर्भूत्वा प्राणानेति। यच्चतुर्थेऽहन्प्रवृज्यते॥
 आदित्यो भूत्वा रश्मीनेति। यत्पञ्चमेऽहन्प्रवृज्यते॥ चन्द्रमां भूत्वा नक्षत्राण्येति॥ १०६॥

यत्पञ्चेऽहन्प्रवृज्यते॥ कृतुर्भूत्वा संवथ्सरमेति। यथसप्तमेऽहन्प्रवृज्यते॥
 धाता भूत्वा शक्तरीमेति। यदष्टमेऽहन्प्रवृज्यते॥ बृहस्पतिर्भूत्वा गायत्रीमेति।
 यन्नवमेऽहन्प्रवृज्यते॥ मित्रो भूत्वा त्रिवृत् इमाल्लोकानेति। यद्दशमेऽहन्प्रवृज्यते॥
 वरुणो भूत्वा विराजमेति॥ १०७॥

यदेकादशेऽहन्प्रवृज्यते॥ इन्द्रो भूत्वा त्रिष्टुभमेति। यद्वादशेऽहन्प्रवृज्यते॥ सोमो
 भूत्वा सुत्यामेति। यत्पुरस्तादुपसदां प्रवृज्यते॥ तस्मादितः पराङ्मूलोकाङ्ग-
 स्तपन्नेति। यदुपरिष्ठादुपसदां प्रवृज्यते॥ तस्मादमुतोऽर्वाङ्गिमाल्लोकाङ्गस्तपन्नेति।
 य एवं वेद। ऐव तपति॥ १०८॥

नक्षत्राण्येति विराजमेति तपति॥

ॐ शं नृस्तन्नो मा हांसीत्॥ ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

॥७८॥

ॐ सन्त्वा॑ सिश्चामि॒ यजुषा॑ प्र॒जामायुर्धन॑ च॥ ॐ॒ शान्ति॑ः॒ शान्ति॑ः॒ शान्ति॑ः॒॥

प्रे॒युवा॒ः॒सं॒ प्र॒वतो॒ मु॒हीरनु॑ बु॒हभ्युः॒ पन्था॑मनपस्पशानम्। वै॒वस्व॒तः॒ सु॒ङ्गमनु॒
जनानां॒ यु॒मः॒ राजानः॒ हु॒विषा॑ दुवस्यत। इ॒दं॒ त्वा॑ वस्त्र॑ प्रथमन्वागन्नपैतदूह॑
यदि॒हाविंभः॒ पुरा। इ॒ष्टापूर्तमनु॒ सम्पश्य॒ दक्षिणां॒ यथा॑ ते॒ दत्तं॒ बेहुधा॒ विवन्धुषु।
इ॒मौ॒ यु॒नज्ञि॒ ते॒ वु॒ही॒ असु॒नीथाय॒ वोढवै॥१॥ याभ्या॑ यु॒मस्य॒ सादनः॒ सु॒कृतां॒
चापि॒ गच्छतात्। पूषा॒ त्वेतश्चावयतु॒ प्रविद्वाननेष्टपशुर्भुवनस्य॒ गोपाः। स॒ त्वैतेभ्युः॒
परिददात्यितृभ्योऽग्निर्देवेभ्यः॒ सुविदत्रैभ्यः। पूषेमा॒ आशा॒ अनुवेदु॒ सर्वा॑ः॒ सो॒ अ॒स्मा॒ अभंयतमेन॒ नेषत्। स्व॒स्तिदा॒ अधृण्िः॒ सर्ववीरोऽप्रयुच्छन्पुरु॒ एतु॒ प्रविद्वान्॥१॥

आयुर्विश्वायुः॒ परिपासति॒ त्वा॑ पूषा॒ त्वा॑ पातु॒ प्रपंथे॒ पुरस्तात्। यत्राऽस्ते॒
सुकृतो॒ यत्रु॒ ते॒ यु॒युस्तत्रं॒ त्वा॑ देवः॒ सविता॒ दंधातु। भुवनस्य॒ पत॒ इ॒दः॒ हुविः।
अ॒ग्नयै॒ रयि॒मते॒ स्वाहा॑॥१॥ पुरुषस्य॒ सयावर्यपेदघानि॑ मृज्महे। यथा॑ नो॒ अत्रु॒

नापरः पुरा जरस् आयति। पुरुषस्य सयावरि वि ते प्राणमसि स्त्रसम्। शरीरेण महीमिहि स्वधयेहि पितृनुप्रजयाऽस्मानिहावंह। मैव मांस्ता प्रियेऽहं देवी सती पितृलोकं यदैषिं। विश्ववारा नभसा संव्ययन्त्युभौ नो लोकौ पर्यसाऽभ्याववृथ्स्व॥२॥

इयं नारी पतिलोकं वृणना निपद्यत उप त्वा मर्त्यं प्रेतम्। विश्वं पुराणमनु पालयन्ती तस्यै प्रजां द्रविणं चेह धेहि। उर्दौर्ष्वं नार्यभि जीवलोकमितासुमेतमुपशेष एहि। हुस्तग्राभस्य दिधिषोस्त्वमेतत्पत्युर्जनित्वमभि सम्बन्धूव। सुवर्णः हस्तादाददाना मृतस्य श्रियै ब्रह्मणे तेजसे बलाय। अत्रैव त्वमिह वयः सुशेवा विश्वाः स्पृधौ अभिमातीर्जयेम। धनुरहस्तादाददाना मृतस्य श्रियै क्षत्रायौजसे बलाय। अत्रैव त्वमिह वयः सुशेवा विश्वाः स्पृधौ अभिमातीर्जयेम। मणिः हस्तादाददाना मृतस्य श्रियै विशे पुष्ट्यै बलाय। अत्रैव त्वमिह वयः सुशेवा विश्वाः स्पृधौ अभिमातीर्जयेम॥३॥

इममेंगे चमसं मा विजीहूरः प्रियो देवानामुत सोम्यानाम्। एष यश्चमसो
देवपानस्तस्मिन्देवा अमृतां मादयन्ताम्। अग्नेर्वर्म परि गोभिर्व्ययस्वं सं प्रोर्णुष्व
मेदसा पीवंसा च। नेत्वा धृष्टुरहरसा जरहृषाणो दधिद्विधक्ष्यन्पर्यङ्ग्यातै।
मैनमेंगे विद्हो माऽभिशोचो माऽस्य त्वचं चिक्षिपो मा शरीरम्। युदा शृतं
कर्वो जातवेदोऽथेमेनुं प्रहिणुतात्प्रितृभ्यः। शृतं युदा करसि जातवेदोऽथेमेनुं
परिदत्तात्प्रितृभ्यः। युदा गच्छात्यसुनीतिमेतामथां देवानां वशनीर्भवाति। सूर्यं ते
चक्षुर्गच्छतु वातमात्मा द्यां च गच्छ पृथिवीं च धर्मणा। अपो वा गच्छ यदि
तत्र ते हितमोषधीषु प्रतितिष्ठा शरीरैः। अजो भागस्तपसा तं तपस्वं तं ते
शोचिस्तपतु तं ते अर्चिः। यास्ते शिवास्तनुवो जातवेदस्ताभिर्वहेमः सुकृतां यत्र
लोकाः। अयं वै त्वमस्मादधि त्वमेतदयं वै तदस्य योनिरसि। वैश्वानुरः पुत्रः
पित्रे लोककृञ्जातवेदो वहेमः सुकृतां यत्र लोकाः॥४॥

विद्वान्भ्यावृथस्वाभिमांतीर्जयेम् शरीरैश्चत्वारि च॥

य एतस्य पथो गोप्तारस्तेभ्यः स्वाहा य एतस्य पथो रक्षितारस्तेभ्यः
 स्वाहा य एतस्य पथोभिरक्षितारस्तेभ्यः स्वाहा॑ऽप्रव्यात्रे स्वाहा॑प्राप्व्यात्रे
 स्वाहा॑भिलालपते स्वाहा॑पुलालपते स्वाहा॑ग्रये कर्मकृते स्वाहा यमत्र
 नाधीमस्तस्मै स्वाहा॑। यस्त इधं ज्ञभरांश्चिदानो मूर्धनि वात तपते त्वाया।
 दिवो विश्वस्मात्सीमघायत उरुष्यः। अस्मात्क्वमधि जातोऽसि त्वदयं जायतां
 पुनः। अग्रये वैश्वानरायं सुवर्गये लोकाय स्वाहा॑॥५॥

य एतस्य त्वत्पञ्च॥

[२]

प्र केतुनां बृहता भात्यग्निरविर्विश्वानि वृषभो रोरवीति। दिवश्चिदन्तादुपु
 मामुदानंडपामुपस्थै महिषो वर्वर्ध। इदं त एकं पर ऊत एकं तृतीयेन ज्योतिषा
 संविशस्व। संवेशनस्तनुवै चारुरेधि प्रियो देवानां परमे सुधस्थै। नाके सुपुर्णमुपु
 यत्पतन्तः हृदा वेनन्तो अभ्यचक्षत त्वा। हिरण्यपक्षं वरुणस्य दूतं यमस्य योनौ
 शकुनं भुरण्युम्। अतिद्रव सारमेयौ श्वानौ चतुरक्षौ शबलौ साधुनां पथा। अथा

पि॒तृ॒न्थ्मु॒विद्वा॑ अपी॑हि यु॒मेन् ये संधु॑मादु॑ मदं॑न्ति। यौ ते॑ श्वानौ॑ यमरक्षि॑तारौ॑ च तुरक्षौ॑ पंथि॑रक्षी॑ नृचक्षसा॑। ताभ्या॑ राजु॑न्परि॑ देह्येनङ्गु॑ स्वुस्ति॑ चास्मा॑ अनभी॑वं चं॑ धेहि॥६॥

उरुणु॑सावं॑सुतृपाँ॑वुलुम्बुलौ॑ यु॑मस्यं॑ दूतौ॑ चरतो॑ वशा॑ अनु॑। तावु॑स्मभ्यं॑ दृशये॑ सूर्यायु॑ पुनर्दत्ता॑ वसु॑मद्येह भु॑द्रम्। सोमु॑ एकै॑भ्यः॑ पवते॑ घृतमेक॑ उपासते॑। येभ्यो॑ मधु॑ प्रधावति॑ ताङ्गु॑श्चिंदेवापि॑ गच्छतात्। ये॑ युध्यन्ते॑ प्रधनेषु॑ शूरांसो॑ ये॑ तनु॑त्यजः। ये॑ वाँ॑ सुहस्रं॑दक्षिणास्ता॑ श्चिंदेवापि॑ गच्छतात्। तपंसा॑ ये॑ अनाधृ॑प्यास्तपंसा॑ ये॑ सुवर्गताः। तपो॑ ये॑ चक्रिरे॑ मुहत्ता॑ श्चिंदेवापि॑ गच्छतात्। अश्मन्वती॑ रेवती॑ः॑ सङ्गं॑ रमध्वु॑मुत्तिष्ठत्॑ प्रतंरता॑ सखायः। अत्रा॑ जहामु॑ ये॑ असु॑न्नशेवाः॑ शिवान्॑ वृयमु॑भि॑ वाजानुत्तरेमा॥७॥

यद्वै॑ देवस्य॑ सवितुः॑ पुवित्र॑ सुहस्रधारु॑ वितंतमन्तरिक्षे। येनापुनादिन्द्रमना॑र्तमात्यै॑ तेनाहं॑ मां॑ सुर्वतनु॑ पुनामि। या॑ राष्ट्रात्पन्नादपु॑ यन्ति॑ शाखा॑ अभिमृता॑

नृपतिमिच्छमानाः। धातुस्ताः सर्वाः पवनेन पूताः प्रजयास्मान्त्रया वर्चसा
सङ्सृजाथ। उद्बुयं तमस्स्परि पश्यन्तो ज्योतिरुत्तरम्। देवं देवत्रा सूर्यमग्नम्
ज्योतिरुत्तरम्। धाता पुनातु सविता पुनातु। अग्रेस्तेजसा सूर्यस्य वर्चसा॥८॥
धृत्युत्तरेमाष्टो च॥ [३]

यन्ते अग्निमन्थाम वृषभायेव पक्तवे। इमन्तश्च मयामसि क्षीरेण चोदकेन च।
यन्त्वमग्ने समदहस्त्वमु निर्वापया पुनः। क्याम्बूरत्र जायतां पाकदूर्वा व्यल्कशा।
शीतिके शीतिकावति ह्लादुके ह्लादुकावति। मण्डूक्या सुसङ्गमयेमङ्ग स्वग्निश्च मय।
शं ते धन्वन्या आपः शमु ते सन्त्वनूक्याः। शं ते समुद्रिया आपः शमु ते सन्तु
वर्ष्याः। शं ते स्रवन्तीस्तनुवे शमु ते सन्तु कूप्याः। शन्ते नीहारो वर्षतु शमु
पृष्ठाऽवशीयताम्॥९॥

अवं सृजु पुनरग्ने पितृभ्यो यस्तु आहुतश्चरति स्वधाभिः। आयुर्वसानु उपं यातु
शेषङ्ग सङ्गच्छतां तनुवां जातवेदः। सङ्गच्छस्व पितृभिः सङ्गं स्वधाभिः समिष्टापूर्तेन

परमे व्योमन्। यत्र भूम्यै वृणसे तत्र गच्छ तत्र त्वा देवः संविता दंधातु। यत्ते
 कृष्णः शंकुन आंतुतोदं पिपीलः सुर्प उत वा श्वापदः। अग्निष्टद्विश्वादनृणं कृणोतु
 सोमंश्व यो ब्राह्मणमाविवेशं। उत्तिष्ठातस्तनुवः सम्भरस्व मेह गात्रमवहा मा
 शरीरम्। यत्र भूम्यै वृणसे तत्र गच्छ तत्र त्वा देवः संविता दंधातु। इदं तु
 एकं पर ऊत् एकं तृतीयेन् ज्योतिषां संविशस्व। संवेशनस्तनुवै चारुरेधि प्रियो
 देवानां परमे सुधस्थैः। उत्तिष्ठ प्रेहि प्रद्रवौकं कृणुष्व परमे व्योमन्। यमेन त्वं
 यम्यां संविदानोत्तमं नाकमधिं रोहैमम्। अशमन्वती रेवतीर्यद्वै देवस्य संवितुः
 पवित्रं या राष्ट्रात्पन्नादुद्धयं तमसस्परि धाता पुनातु। अस्मात्वमधिं जातोऽस्युं
 त्वदधिंजायताम्। अग्नये वैश्वानरायं सुवर्गायं लोकायु स्वाहा॥१०॥

अवशीयताः सुधस्थे पञ्च च॥

[४]

आयांतु देवः सुमनाभिरुतिभिर्युमो हवेह प्रयत्नाभिरक्ता। आसीदताः सुप्रयतेह
 ब्रह्मिष्यूर्जाय जात्यै मम शत्रुहत्यै। युमे इव यत्माने यदैतुं प्रवाम्भरन्मानुषा

देवयन्तः। आसीदतुङ् स्वमुं लोकं विदाने स्वासस्थे भवतमिन्दवे नः। यमाय सोमः सुनुत यमाय जुहुता हविः। यमः ह यज्ञो गच्छत्यग्निदूतो अरङ्कृतः। यमाय घृतवद्धविर्जुहोत् प्रच तिष्ठत। स नौ देवेष्वायमदीर्घमायुः प्रजीवसैः। यमाय मधुमत्तमः राजे हव्यं जुहोतन। इदं नम् क्रषिभ्यः पूर्वजेभ्यः पूर्वभ्यः पथिकृद्यः॥११॥

योऽस्य कौष्टु जगत् पार्थिवस्यैकं इद्वशी। यमं भद्ग्नश्रवो गाय यो राजानपरोध्यः। यमज्ञाय भद्ग्नश्रवो यो राजानपरोध्यः। येनापो नद्यो धन्वानि येन द्यौः पृथिवी दृढा। हिरण्यकक्ष्यान् सुधुरान् हिरण्याक्षानयः शफान्। अश्वाननश्यतो दानं यमो राजाभिति तिष्ठति। यमो दाधार पृथिवीं यमो विश्वमिदं जगत्। यमाय सर्वमित्रस्थे यत्प्राणद्वायुरक्षितम्। यथा पञ्च यथा षड्यथा पञ्च दशरथयः। यमं यो विद्याथ्स ब्रूयाद्यथैकं क्रषिर्विजानते॥१२॥

त्रिकद्रुकेभिः पतति पदुर्वारेकमिद्वहत्। गायत्री त्रिष्टुप्छन्दांसि सर्वा ता

युम् आहिता। अहरहर्नयं मानो गामश्चं पुरुषं जगत्। वैवस्वतो न तृप्यति पञ्चभिर्मानवैर्यमः। वैवस्वते विविच्यन्ते यमे राज्ञिं ते जनाः। ये चेह सत्येनेच्छन्ते य उ चानृतवादिनः। ते राजन्निह विविच्यन्तेऽथ यन्ति त्वामुपां। देवाङ्श्च ये नमस्यन्ति ब्राह्मणाङ्श्चापचित्यति। यस्मिन्वृक्षे सुपलाशे देवैः सम्पिबते युमः। अत्रां नो विश्पतिः पिता पुरुणा अनुवेनति॥१३॥

पथिकृज्ञौ विजानुतेऽनु वेनति॥

[५]

वैश्वानरे हविरिदं जुहोमि साहुसमुथ्सँ शतधारमेतम्। तस्मिन्नेष पितरं पितामुहं प्रपितामहं बिभरुत्पिन्वमाने। द्रृफ्सश्चस्कन्द पृथिवीमनु द्यामिमं च योनिमनु यश्च पूर्वः। तृतीयं योनिमनु सञ्चरन्तं द्रृफ्सं जुहोम्यनु सुस होत्राः। इमँ समुद्रँ शतधारमुथ्सञ्च्यमानं भुवनस्य मध्यै। घृतं दुहानामदितिं जनायाग्ने मा हि सीः परमे व्योमन्। अपेत वीत् वि च सर्पतातो येऽत्र स्थ पुरुणा ये च नूतनाः। अहोभिरुद्धिरुक्तभिर्व्यक्तं युमो दंदात्ववसानमस्मै। सवितैतानि शरीराणि

पृथिव्यै मातुरुपस्थु आदेधे। तेभिर्युज्यन्तामग्नियाः॥१४॥

शुनं वाहाः शुनं नाराः शुनं कृष्टु लाङ्गलम्। शुनं वर्त्रा बध्यन्ताऽ
शुनमष्टामुदिङ्ग्य शुनांसीरा शुनमस्मासु धत्तम्। शुनांसीराविमां वाचं यद्दिवि
चक्रथुः पर्यः। तेनेमामुपं सिञ्चतम्। सीते वन्दामहे त्वाऽर्वाचीं सुभगे भव।
यथां नः सुभगा संसि यथां नः सुफला संसि। सवितैतानि शरीराणि पृथिव्यै
मातुरुपस्थु आदेधे। तेभिरदिते शं भव। विमुच्यध्वमग्निया देवयानाऽतारिष्म्
तमसस्पारमस्य। ज्योतिरापाम् सुवर्गन्म॥१५॥

प्र वातावान्ति पृतयन्ति विद्युत् उदोषधीर्जिहते पिन्वते सुवः। इरा विश्वस्मै
भुवनाय जायते यत्पर्जन्यः पृथिवीऽ रेतसाऽवति। यथा यमाय हार्म्यमवपन्यश्च
मानवाः। एवं वंपामि हार्म्य यथासाम जीवलोके भूरयः। चितः स्थ परिचितं
ऊर्ध्वचितः श्रयध्वं पितरो देवता॑॥ प्रजापतिर्वः सादयतु तया देवतया। आप्यायस्व
सन्ते॥१६॥

उत्ते तम्भोमि पृथिवीं त्वत्परीमं लोकं निदधन्मो अहः रिषम्। एताऽँ स्थूणां^१ पितरो धारयन्तु तेऽत्रां युमः सादनात्ते मिनोतु। उपसर्प मातरं भूमिमेतामुरुव्यचंसं पृथिवीः सुशेवाम्। ऊर्णम्रदा युवतिर्दक्षिणावत्येषा त्वा पातु निरक्त्या उपस्थै। उङ्गश्चस्व पृथिवि मा विबाधिथाः सूपायनास्मै भव सूपवश्चना। माता पुत्रं यथासिचाभ्येनं भूमि वृणु। उङ्गश्चमाना पृथिवी हि तिष्ठसि सुहस्तं मितु उप हि श्रयन्ताम्। ते गृहासो मधुश्शुतो विश्वाहास्मै शरणाः सुन्त्वत्र। एणीर्धाना हरिणीरर्जुनीः सन्तु धेनवः। तिलवथ्सा ऊर्जमस्मै दुहाना विश्वाहा सुन्त्वनपस्फुरन्तीः॥१७॥

एषा ते यमसादने स्वधा निर्धीयते गृहे। अक्षितिर्नामं ते असौ। इदं पितृभ्यः प्रभरेम बरहिर्देवभ्यो जीवन्तु उत्तरं भरेम। तत्त्वमारोहासो मेघ्यो भवं यमेन त्वं यम्यां संविदानः। मा त्वा वृक्षौ सम्बाधिष्टां मा माता पृथिवि त्वम्। पितृन् हि यत्र गच्छास्येधांसं यमराज्यै। मा त्वा वृक्षौ सम्बाधेथां मा माता पृथिवी

मुही। वैवस्वतः हि गच्छासि यमराज्ये विराजसि। नुळं पुवमारोहैतं नुळेन पथोऽन्विहि। स त्वं नुळप्लवो भूत्वा सन्तर प्रतरोत्तर॥१८॥

सुवितैतानि शरीराणि पृथिव्यै मातुरुपस्थ आदेषे। तेभ्यः पृथिवि शं भव।
 पङ्कोता सूर्यं ते चक्षुर्गच्छतु वातमात्मा द्यां च गच्छ पृथिवीं च धर्मणा। अपो वा
 गच्छ यदि तत्र ते हितमोषधीषु प्रतितिष्ठा शरीरैः। परं मृत्यो अनुपरेहि पन्थां
 यस्ते स्व इतरो देवयानात्। चक्षुष्मते शृण्वते ते ब्रवीमि मा नः प्रजाः रीरिषो
 मोत वीरान्। शं वातः शः हि ते घृणिः शमुं ते सन्त्वोषधीः। कल्पन्तां मे दिशः
 शुग्माः। पृथिव्यास्त्वा लोके सादयाम्यमुष्य शर्मासि पितरौ देवताौ। प्रजापतिस्त्वा
 सादयतु तया देवतया। अन्तरिक्षस्य त्वा दिवस्त्वा दिशां त्वा नाकस्य त्वा पृष्ठे
 ब्रह्मस्य त्वा विष्टपे सादयाम्यमुष्य शर्मासि पितरौ देवताौ। प्रजापतिस्त्वा सादयतु
 तया देवतया॥१९॥

अपूपवान्यृतवांश्चरुरेह सीदतूतभूवन् पृथिवीं द्यामुतोपरि। योनिकृतः

पथि॒कृतः सपर्यत् ये देवानां घृतभाँगा इह स्थ। एषा तैं यम् सादने
 स्वधा निर्धीयते गृहेऽसौ। दशांक्षरा तां रक्षस्व तां गोपायस्व तां ते
 परिददामि तस्यां त्वा मा देभन्धितरो देवता॑॥ प्रजापतिस्त्वा सादयतु तया॑
 देवतया। अपूपवाञ्छृतवान् क्षीरवान्दधिवान्मधुमाङ्शुरुरेह सौदतूतम्भुवन् पृथिवीं
 द्यामुतोपरि॑। योनिकृतः पथि॒कृतः सपर्यत् ये देवानां शृतभाँगाः क्षीरभाँगाः
 दधिभागाः मधुभागा इह स्थ। एषा तैं यम् सादने स्वधा निर्धीयते गृहेऽसौ।
 शताक्षरा सुहस्रांक्षराऽयुतांक्षराऽच्युताक्षरा तां रक्षस्व तां गोपायस्व तां ते
 परिददामि तस्यां त्वा मा देभन्धितरो देवता॑॥ प्रजापतिस्त्वा सादयतु तया॑
 देवतया॥ २०॥

अनंपस्फुरन्तीरुत्तरं देवतया द्वे च॥

[७]

एतास्ते॑ स्वधा अमृताः करोमि यास्ते॑ धानाः परिकिराम्यत्र। तास्ते॑ यमः पितृभिः
 संविदानोऽत्र धेनूः कामदुघाः करोतु। त्वामर्जुनौषधीनां पयो॑ ब्रह्माण् इद्विदुः। तासां॑

त्वा मध्यादादेचुरुभ्यो अपिधातवे। दूर्वाणाऽस्तुम्बमाहरैतां प्रियतमां मम।
 इमां दिशं मनुष्याणां भूयिष्ठानु वि रोहतु। काशानाऽस्तुम्बमाहरैरक्षसमपंहत्यै।
 य एतस्यै दिशः पराभवन्नघायवो यथा तेनाभवान्पुनः। दुर्भाणाऽस्तुम्बमाहरै
 पितृणामोषधीं प्रियाम्। अन्वस्यै मूलं जीवादनु काण्डमथो फलम्॥२१॥

लोकं पृणु ता अस्य सूददोहसः। शं वातुः शः हि ते घृणिः शमु ते सन्त्वोषधीः।
 कल्पन्तां ते दिशः सर्वाः। इदमेव मेतोऽपरामार्तिमाराम काश्चन। तथा तदश्विभ्यां
 कृतं मित्रेण वरुणेन च। वरणो वारयादिदं देवो वनस्पतिः। आत्यै निरकृत्यै द्वेषाच्च
 वनस्पतिः। विधृतिरसि विधारयास्मद्गाद्वेषाऽसि शमयास्मद्गाद्वेषाऽसि
 यव यवयास्मद्गाद्वेषाऽसि। पृथिवीं गच्छान्तरिक्षं गच्छ दिवं गच्छ दिशो गच्छ
 सुवर्गच्छ सुवर्गच्छ दिशो गच्छ दिवं गच्छान्तरिक्षं गच्छ पृथिवीं गच्छाऽपो वा
 गच्छ यदि तत्र ते हितमोषधीषु प्रतितिष्ठा शरीरैः। अशमन्वती रेवतीर्यद्वै देवस्य
 सवितुः पवित्रं या राष्ट्रात्प्रादुद्यं तमस्स्परिं धाता पुनातु॥२२॥

फलं पुनातु॥

[८]

आ रोहुताऽऽयुर्जरसं गृणाना अनुपूर्वं यतमानां यतिष्ठ। इह त्वष्टा सुजनिमा
 सुरक्षां दीर्घमायुः करतु जीवसे वः। यथाऽहान्यनुपूर्वं भवन्ति यथर्तवं क्रृतुभिर्यन्ति
 क्लसाः। यथा न पूर्वमपरो जहांत्येवा धातुरायूर्षिकल्पयैषाम्। न हिं ते अग्ने तुनुवै
 कृरं चकार मर्त्यः। कपिर्बभस्ति तेजनुं पुनर्जरायु गौरिव। अपं नः शोशुचदुघमग्ने
 शुशुध्या रयिम्। अपं नः शोशुचदुघं मृत्यवे स्वाहा०। अनुद्वाहमन्वारभामहे स्वस्तयै०
 स न इन्द्रे इव देवेभ्यो वहिः सम्पारणो भव॥२३॥

इमे जीवा विं मृतैराववर्तिन्नभूद्द्रादेवहृतिं नो अद्य। प्राञ्जोगामानृतये हसायं
 द्रार्घीय आयुः प्रतरां दधानाः। मृत्योः पदं योपयन्तो यदैम द्रार्घीय आयुः
 प्रतरां दधानाः। आप्यायमानाः प्रजया धनेन शुद्धाः पूता भवथ यज्ञियासः।
 इमं जीवेभ्यः परिधिं दधामि मा नोऽनुग्रादपरो अर्धमेतम्। शतं जीवन्तु शरदः
 पुरुचीस्तिरो मृत्युं दद्वहे पर्वतेन। इमा नारीरविधवाः सुपलीराङ्गनेन सुर्पिषा०

सम्मृशन्ताम्। अनुश्रवो अनमीवाः सुशेवा आरोहन्तु जनयो योनिमग्ने॥ यदाञ्जनं
त्रैककुदं जातः हिमवंतुस्परि। तेनामृतस्य मूलेनारातीर्जभयामसि। यथा
त्वमुद्दिनस्योषधे पृथिव्या अधिं। एवमिम उद्दिनदन्तु कीर्त्या यशसा ब्रह्मवर्चसेन।
अजौऽस्यजास्मदुघा द्वेषाऽसि युवौऽसि युवयास्मदुघा द्वेषाऽसि॥ २४॥

भव जम्भयामसि त्रीणि च॥ [१]

अपं नः शोशुचदुघमग्ने शुशुध्या रुयिम्। अपं नः शोशुचदुघम्। सुक्षेत्रिया
सुंगातुया वंसूया चं यजामहे। अपं नः शोशुचदुघम्। प्रयद्वन्दिष्ट एषां प्रास्माकासश्च
सूरयः। अपं नः शोशुचदुघम्। प्रयदग्नेः सहस्वतो विश्वतो यन्ति सूरयः। अपं नः
शोशुचदुघम्। प्रयत्ते अग्ने सूरयो जायेमहि प्रतै वयम्। अपं नः शोशुचदुघम्॥ २५॥

त्वः हि विश्वतोमुख विश्वतः परिभूरसि। अपं नः शोशुचदुघम्।
द्विषो नो विश्वतोमुखाऽति नावेवं पारय। अपं नः शोशुचदुघम्। स नः
सिन्धुमिव नावयाति पर्षा स्वस्तयै॥ अपं नः शोशुचदुघम्। आपः प्रवृणादिव
यतीरपास्मथस्यन्दतामुघम्। अपं नः शोशुचदुघम्। उद्धनादुदकानीवापास्मथस्यन्दताम्॥

अपे नुः शोशुचद्घम्। आनन्दाय प्रमोदाय पुनरागाऽङ्ग स्वान्गृहान्। अपे नुः शोशुचद्घम्। न वै तत्र प्रमीयते गौरश्वः पुरुषः पुशुः। यत्रेदं ब्रह्म क्रियते परिधिर्जीविनायुकमपे नुः शोशुचद्घम्॥२६॥

अघमुं चत्वारि च॥ [१०]

अपश्याम युवतिमाचरन्तीं मृताय जीवां परिणीयमानाम्। अन्धेन या तमसा प्रावृताऽसि प्राचीमवाचीमवयन्नरिष्टै। मयैतां माऽङ्गस्तां भ्रियमाणा देवी सती पितृलोकं यदैषिं। विश्ववारा नभंसा संव्ययन्त्युभौ नो लोकौ पयुसाऽऽवृणीहि। रयिष्ठामुग्निं मधुमन्तमूर्मिणमूर्जः सन्तं त्वा पयुसोपु सःसदेम। सः रुद्या समु वर्चसा सचस्वा नः स्वस्तयै। ये जीवा ये च मृता ये जाता ये च जन्त्याः। तेभ्यो घृतस्य धारयितुं मधुधारा व्युन्दती। मृता रुद्राणां दुहिता वसूनाऽङ्ग स्वसाऽऽदित्यानामुमृतस्य नाभिः। प्रणुवोच चिकितुषे जनाय मागामनांगुमदितिं वधिष्ठ। पिबतूदकं तृणांन्यत्तु। ओमुष्मृजत॥२७॥

वृष्टिष्टु द्वे चं॥

[११]

सन्त्वा॑ सिश्वामि॒ यजुषा॑ प्रजामायुर्धनं॑ च॥ ॐ॑ शान्तिः॒ शान्तिः॒ शान्तिः॒॥

सुमङ्गलीरियं॒ वधूरिमा॒ समेत॒ पश्यत। सौभाग्यमस्यै॒ दत्त्वायाथास्तु॒ वि॒ परेतन।

इमां॒ त्वमिन्द्र॒ मीद्वः॒ सुपुत्रा॒ सुभगा॑ कुरु। दशास्यां॒ पुत्राना॒ धैहि॒ पतिमेकादशं॒
कृधि॥॒ अवहन्ती॒ वितन्वाना। कुर्वाणा॒ चीरमात्मनः। वासाऽसि॒ मम॒ गावश्च।
अन्नपाने॒ चं॒ सर्वदा। ततो॒ मे॒ श्रियमावह।

ॐ॑ शान्तिः॒ शान्तिः॒ शान्तिः॒॥

॥ सप्तमः प्रश्नः — शीक्षावली ॥

शं नो मि॒त्रः शं वरु॒णः। शं नो भवत्वर्यमा॑। शं नु इन्द्रो बृह॑स्पतिः। शं नो
विष्णु॑रुरुक्तमः। नमो॑ ब्रह्मणे॑। नमस्ते॑ वायो॑। त्वमेव प्रत्यक्षं॑ ब्रह्मासि॑। त्वमेव प्रत्यक्षं॑
ब्रह्मं॑ वदिष्यामि॑। क्रृतं॑ वदिष्यामि॑। सूत्यं॑ वदिष्यामि॑। तन्मामंवतु॑। तद्वक्तारं॑मवतु॑।
अवंतु॑ माम्। अवंतु॑ वृक्तारम्॑। ॐ॑ शान्ति॑ः शान्ति॑ः शान्ति॑ः॥१॥

सूत्यं॑ वदिष्यामि॑ पञ्चं॑ च॥ [१]

शीक्षां॑ व्याख्यास्यामः। वर्णः॑ स्वरः। मात्रा॑ बलम्। सामं॑ सन्तानः। इत्युक्तः॑
शीक्षाध्यायः॥२॥

शीक्षां॑ पञ्च॥ [२]

सुह॑ नौ॑ यशः। सुह॑ नौ॑ ब्रह्मवृच्चसम्। अथातः॑ सः॑हिताया॑ उपनिषदं॑
व्याख्यास्यामः। पञ्चस्वधिकरणेषु॑। अधिलोकमधिज्यौतिषमधिविद्यमधि-
प्रजं॑मध्यात्मम्। ता॑ महासः॑हिता॑ इत्याचृक्षते। अथाऽधिलोकम्। पृथिवी॑

पूर्वरूपम्। द्यौरुत्तररूपम्। आकाशः सुन्धिः॥३॥

वायुः सन्धानम्। इत्यधिलोकम्। अथाधिज्यौतिषम्। अग्निः पूर्वरूपम्। आदित्य उत्तररूपम्। आपः सुन्धिः। वैद्युतः सन्धानम्। इत्यधिज्यौतिषम्। अथाधिविद्यम्। आचार्यः पूर्वरूपम्॥४॥

अन्तेवास्युत्तररूपम्। विद्या सुन्धिः। प्रवचनं सन्धानम्। इत्यधिविद्यम्। अथाधिप्रजम्। माता पूर्वरूपम्। पितोत्तररूपम्। प्रजा सुन्धिः। प्रजननं सन्धानम्। इत्यधिप्रजम्॥५॥

अथाध्यात्मम्। अधराहनुः पूर्वरूपम्। उत्तराहनुरुत्तररूपम्। वारख्सुन्धिः। जिह्वा सन्धानम्। इत्यध्यात्मम्। इतीमा महासङ्हिताः। य एवमेता महासङ्हिता व्याख्याता वेदा। सन्धीयते प्रजाया पुशुभिः। ब्रह्मवर्चसेनान्नाद्येन सुवर्ग्येण लोकेन॥६॥

सुन्धिराचार्यः पूर्वरूपमित्यधिप्रजं लोकेन॥

यश्छन्दसामृषभो विश्वरूपः। छन्दोऽभ्योऽध्यमृताऽसम्बुभूवं। स मेन्द्रो मेधया
स्पृणोतु। अमृतस्य देव धारणो भूयासम्। शरीरं मे विचरणम्। जिह्वा मे
मधुमत्तमा। कर्णभ्यां भूरि विश्रुतम्। ब्रह्मणः कोशोऽसि मेधयाऽपिहितः। श्रुतं मे
गोपाय। आवहन्ती वितन्वाना॥७॥

कुर्विणा चीरमात्मनः। वासाऽसि मम गावश्च। अन्नपाने च सर्वदा। ततो मे
श्रियमावहं। लोमशां पशुभिः सुह स्वाहा॑॥। आ मा यन्तु ब्रह्मचारिणः स्वाहा॑॥।
वि माऽयन्तु ब्रह्मचारिणः स्वाहा॑॥। प्र माऽयन्तु ब्रह्मचारिणः स्वाहा॑॥। दमायन्तु
ब्रह्मचारिणः स्वाहा॑॥। शमायन्तु ब्रह्मचारिणः स्वाहा॑॥॥८॥

यशो जनेऽसानि स्वाहा॑॥। श्रेयान् वस्यसोऽसानि स्वाहा॑॥। तं त्वा भगु प्रविशानि
स्वाहा॑॥। स मा भगु प्रविशु स्वाहा॑॥। तस्मिन्श्शुहस्रशाखे। निर्भगुहं त्वयि मृजे
स्वाहा॑॥। यथाऽपः प्रवता यन्ति। यथा मासा अहर्जरम्। एवं मा ब्रह्मचारिणः।
धातुरायन्तु सर्वतः स्वाहा॑॥। प्रतिवेशोऽसि प्र मा भाहि प्र मा पद्यस्व॥९॥

भूर्भुवः सुवृरिति वा एतास्तिस्तो व्याहृतयः। तासामुहस्मै तां चतुर्थीम्। माहांचमस्यः प्रवेदयते। महु इति। तद्ब्रह्म। स आत्मा। अङ्गान्यन्या देवताः। भूरिति वा अयं लोकः। भुव इत्यन्तरिक्षम्। सुवृरित्यसौ लोकः॥१०॥

महु इत्यादित्यः। आदित्येन वाव सर्वे लोका महीयन्ते। भूरिति वा अग्निः। भुव इति वायुः। सुवृरित्यादित्यः। महु इति चन्द्रमाः। चन्द्रमसा वाव सर्वाणि ज्योतीषि महीयन्ते। भूरिति वा ऋचः। भुव इति सामानि। सुवृरिति यजूर्षिः॥११॥

महु इति ब्रह्म। ब्रह्मण् वाव सर्वे वेदा महीयन्ते। भूरिति वै प्राणः। भुव इत्यपानः। सुवृरिति व्यानः। महु इत्यन्नम्। अन्नेन वाव सर्वे प्राणा महीयन्ते। ता वा एताश्वतस्तश्वतुर्धा। चतस्रश्वतस्तो व्याहृतयः। ता यो वेदा। स वेद ब्रह्म। सर्वेऽस्मै देवा बुलिमावहन्ति॥१२॥

असौ लोको यजूर्षिः वेद द्वे च॥

स य एषोऽन्तर्हृदय आकाशः। तस्मिन्नयं पुरुषो मनोमयः। अमृतो हिरण्मयः। अन्तरेण तालुके। य एष स्तने इवावलम्बते। सैन्द्रयोनिः। यत्रासौ केशान्तो विवर्तते। व्युपोह्यं शीर्षकपाले। भूरित्यग्नौ प्रतिंतिष्ठति। भुव इति वायौ॥१३॥

सुवरित्यादित्ये। मह इति ब्रह्मणि। आप्रोति स्वाराज्यम्। आप्रोति मनस्स्पतिम्। वाक्पतिश्वक्षुष्पतिः। श्रोत्रपतिर्विज्ञानपतिः। एतत्ततो भवति। आकाशशरीरं ब्रह्म। सत्यात्मप्राणाराम् मनं आनन्दम्। शान्तिसमृद्धममृतम्। इति प्राचीनयोग्योपास्व॥१४॥

वायावमृतमेकं च॥ [६]

पृथिव्यन्तरिक्षं द्योर्दिशोऽवान्तरदिशाः। अग्निर्वायुरादित्यशन्द्रम् नक्षत्राणि। आप ओषधयो वनस्पतय आकाश आत्मा। इत्यधिभूतम्। अथाध्यात्मम्। प्राणे व्यानोऽपान उदानः समानः। चक्षुः श्रोत्रं मनो वाक्कक्। चर्म मासः स्नावास्थि मञ्जा। एतदधि विधायुर्षिरवोचत्। पाङ्कं वा इदं सर्वम्। पाङ्कनैव पाङ्कः

स्पृणोतीति॥१५॥

सर्वमेकं च॥

[७]

ओमिति ब्रह्म। ओमितीदः सर्वम्। ओमित्येतदनुकृति ह स्म वा
अप्योश्राव्येत्याश्रावयन्ति। ओमिति सामानि गायन्ति। ओऽशोमिति शस्त्राणि
शः सन्ति। ओमित्यध्वर्युः प्रतिगरं प्रतिगृणाति। ओमिति ब्रह्मा प्रसौति।
ओमित्यग्निहोत्रमनुजानाति। ओमिति ब्राह्मणः प्रवृक्ष्यन्नाहु ब्रह्मोपाप्रवानीति।
ब्रह्मैवोपाप्रोति॥१६॥

ओन्दशः॥

[८]

ऋतं च स्वाध्यायप्रवचने च। सत्यं च स्वाध्यायप्रवचने च। तपश्च
स्वाध्यायप्रवचने च। दमश्च स्वाध्यायप्रवचने च। शमश्च स्वाध्यायप्रवचने च।
अग्नयश्च स्वाध्यायप्रवचने च। अग्निहोत्रं च स्वाध्यायप्रवचने च। अतिथयश्च
स्वाध्यायप्रवचने च। मानुषं च स्वाध्यायप्रवचने च। प्रजा च स्वाध्यायप्रवचने
च। प्रजनश्च स्वाध्यायप्रवचने च। प्रजातिश्च स्वाध्यायप्रवचने च। सत्यमिति

सत्यवचा राथीतरः। तप इति तपोनित्यः पौरुषिष्ठिः। स्वाध्यायप्रवचने एवेति
नाकौ मौद्रल्ल्यः। तद्धि तपस्तद्धि तपः॥१७॥

प्रजा च स्वाध्यायप्रवचने च पद्म॥ [९]

अहं वृक्षस्य रेरिवा। कीर्तिः पृष्ठं गिरेरिव। ऊर्ध्वपवित्रो वाजिनीव स्वमृतमस्मि।
द्रविण् सर्वर्चसम्। सुमेधा अमृतोक्षितः। इति त्रिशङ्कोर्वेदानुवचनम्॥१८॥

अहं पद॥ [१०]

वेदमनूच्याऽचार्योऽन्तेवासिनमनुशस्ति। सत्यं वद। धर्म चर। स्वाध्यायान्मा
प्रमदः। आचार्याय प्रियं धनमाहृत्य प्रजातन्तुं मा व्यवच्छेथसीः। सत्यान्न
प्रमदितव्यम्। धर्मान्न प्रमदितव्यम्। कुशलान्न प्रमदितव्यम्। भूत्यै न
प्रमदितव्यम्। स्वाध्यायप्रवचनाभ्यां न प्रमदितव्यम्॥१९॥

देवपितृकार्याभ्यां न प्रमदितव्यम्। मातृदेवो भव। पितृदेवो भव। आचार्यदेवो
भव। अतिधिदेवो भव। यान्यनवद्यानि कर्मणि। तानि सेवितव्यानि। नो इतराणि।

यान्यस्माकं सुचरितानि। तानि त्वयोपास्यानि॥२०॥

नो इतराणि। ये के चास्मच्छ्रेयांसो ब्राह्मणाः। तेषां त्वयाऽसनेन प्रश्नसितव्यम्। श्रद्धया देयम्। अश्रद्धयाऽदेयम्। श्रिया देयम्। हिंया देयम्। भिंया देयम्। संविदा देयम्। अथ यदि ते कर्मविचिकिथ्सा वा वृत्तविचिकिथ्सा वा स्यात्॥२१॥

ये तत्र ब्राह्मणाः सम्मरुशिनः। युक्तां आयुक्ताः। अलूक्षां धर्मकामाः स्युः। यथा ते तत्र वर्तुरन्। तथा तत्र वर्तुथाः। अथाभ्याख्यातेषु। ये तत्र ब्राह्मणाः सम्मरुशिनः। युक्तां आयुक्ताः। अलूक्षां धर्मकामाः स्युः। यथा ते तेषु वर्तुरन्। तथा तेषु वर्तुथाः। एष आदेशः। एष उपदेशः। एषा वेदोपनिषत्। एतदनुशासनम्। एवमुपासितव्यम्। एवमु चैतदुपास्यम्॥२२॥

स्वाध्यायप्रवचनाभ्यान्न प्रमदितव्यं तानि त्वयोपास्यानि स्यात्तेषु वर्तुरन्धस्स च। [११]

शं नौ मित्रः शं वरुणः। शं नौ भवत्वर्यमा। शं नु इन्द्रो बृहस्पतिः। शं नु

विष्णुरुरुक्तमः। नमो ब्रह्मणे। नमस्ते वायो। त्वमेव प्रत्यक्षं ब्रह्मासि। त्वामेव प्रत्यक्षं ब्रह्मावादिषम्। कृतमवादिषम्। सूत्यमवादिषम्। तन्मामावीत्। तद्वक्तारमावीत्। आवीन्माम्। आवीद्वक्तारम्। ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥२३॥

सूत्यमवादिषं पञ्च च॥

[१२]

॥ अष्टमः प्रश्नः — ब्रह्मानन्दवल्ली ॥

ॐ सुह नाववतु। सुह नौ भुनक्तु। सुह वीर्यं करवावहै। तेजस्वि नावर्धीतमस्तु मा विद्विषावहै॥ ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

ब्रह्मविदाप्नोति परम्। तदेषाभ्युक्ता। सूत्यं ज्ञानमनन्तं ब्रह्म। यो वेद निहितं गुहायां परमे व्योमन्। सोऽशञ्चुते सर्वान्कामान्थसुह। ब्रह्मणा विपश्चितेति। तस्माद्वा एतस्मादात्मन आकाशः सम्भूतः। आकाशाद्वायुः। वायोरग्निः। अग्नेरापः। अज्ञः पृथिवी। पृथिव्या ओषधयः। ओषधीभ्योऽन्नम्। अन्नात्पुरुषः। स वा एष पुरुषोऽन्नरसमयः। तस्येदमेव शिरः। अयं दक्षिणः पृक्षः। अयमुत्तरः पृक्षः।

अयमात्मा॑। इदं पुच्छं प्रति॒ष्ठा। तदप्येष क्षो॑को भुवति॥१॥

अन्नाद्वै प्रजाः प्रुजायन्ते। याः काश्च पृथिवी॒ः श्रिताः। अथो अन्नैनैव जीवन्ति।
 अथैनूदपि यन्त्यन्तुतः। अन्न॒ः हि भूतानां ज्येष्ठम्। तस्मा॑थ्सर्वैषुधमुच्यते।
 सर्वं वै तेऽन्नमाप्नुवन्ति। येऽन्नं ब्रह्मोपासते। अन्न॒ः हि भूतानां ज्येष्ठम्।
 तस्मा॑थ्सर्वैषुधमुच्यते। अन्नाद्वृतानि॒ जायन्ते। जातान्यन्नैन वर्धन्ते। अद्यतेऽन्ति च
 भूतानि। तस्मादन्नं तदुच्यते इति। तस्माद्वा एतस्मादन्नरसुमयात्। अन्योऽन्तर
 आत्मा॑ प्राणुमयः। तेनैष पूर्णः। स वा एष पुरुषविध एव। तस्य पुरुषविधताम्।
 अन्वयं पुरुषविधः। तस्य प्राणं एव॒ शिरः। व्यानो दक्षिणः पक्षः। अपान उत्तरः
 पक्षः। आकांश आ॒त्मा। पृथिवी॑ पुच्छं प्रति॒ष्ठा। तदप्येष क्षो॑को भुवति॥२॥

प्रा॑णं देवा अनु॒ प्राण॑न्ति। मुनुष्या॑ः पुशवंश् ये। प्रा॑णो हि भूतानुमायुः।
 तस्मा॑थ्सर्वायुषमुच्यते। सर्वमेव त् आयुर्यन्ति। ये प्रा॑णं ब्रह्मोपासते। प्रा॑णो हि
 भूतानामायुः। तस्माथ्सर्वायुषमुच्यते इति। तस्यैष एव शारीर आ॒त्मा। यः पूर्वस्य।

तस्माद्वा एतस्मा^०त् प्राणुमयात्। अन्योऽन्तर आत्मा मनोमयः। तेनैष पूर्णः। स वा एष पुरुषविधि एुव। तस्य पुरुषविधिताम्। अन्वयं पुरुषविधिः। तस्य यजुरेव शिरः। ऋगदक्षिणः पक्षः। सामोत्तरः पक्षः। आदेश आत्मा। अथर्वाङ्गिरसः पुच्छं प्रतिष्ठा। तदप्येष क्षोको भवति॥३॥

यतो वाचो निवर्तन्ते। अप्राप्य मनसा सुह। आनन्दं ब्रह्मणो विद्वान्। न बिभेति कदाचनेति। तस्यैष एव शारीर आत्मा। यः पूर्वस्य। तस्माद्वा एतस्मा^०मनोमयात्। अन्योऽन्तर आत्मा विज्ञानुमयः। तेनैष पूर्णः। स वा एष पुरुषविधि एुव। तस्य पुरुषविधिताम्। अन्वयं पुरुषविधिः। तस्य श्रद्धैव शिरः। ऋतं दक्षिणः पक्षः। सत्यमुत्तरः पक्षः। योग आत्मा। महः पुच्छं प्रतिष्ठा। तदप्येष क्षोको भवति॥४॥

विज्ञानं यज्ञं तनुते। कर्मणि तनुतेऽपि च। विज्ञानं देवाः सर्वे। ब्रह्म ज्येष्ठमुपासते। विज्ञानं ब्रह्म चेद्वेदं। तस्माच्चेन्न प्रमाद्यति। शारीरं पाप्मनो हित्वा। सर्वान्कामान्समशब्दं इति। तस्यैष एव शारीर आत्मा। यः पूर्वस्य। तस्माद्वा

एतस्माद्विज्ञानमयात्। अन्योऽन्तर आत्माऽऽनन्दमयः। तेनैष पूर्णः। स वा एष पुरुषविधि एव। तस्य पुरुषविधिताम्। अन्वयं पुरुषविधिः। तस्य प्रियमेव शिरः। मोदो दक्षिणः पक्षः। प्रमोद उत्तरः पक्षः। आनन्द आत्मा। ब्रह्म पुच्छं प्रतिष्ठा। तदप्येष क्षोको भवति॥५॥

असत्त्वेव स भवति। असद्ब्रह्मेति वेद चेत्। अस्ति ब्रह्मेति चेद्वेद। सन्तमेन ततो विदुरिति। तस्यैष एव शारीर आत्मा। यः पूर्वस्य। अथातोऽनुप्रश्नाः। उता विद्वानमुलोकं प्रेत्य। कश्चन गच्छती(३)॥ आहो विद्वानमुलोकं प्रेत्य। कश्चिथ्समश्जुता(३) उ। सोऽकामयत। बहु स्यां प्रजायेयेति। स तपोऽतप्यत। स तपस्तस्वा। इदं सर्वमसृजत। यदिदं किं च। तथ्मृष्टा। तदेवानु प्राविशत्। तदनुप्रविश्य। सच्च त्यच्चाभवत्। निरुक्तं चानिरुक्तं च। निलयनं चानिलयनं च। विज्ञानं चाविज्ञानं च। सत्यं चानृतं च सत्यमभवत्। यदिदं किं च। तथ्मत्यमित्याचक्षते। तदप्येष क्षोको भवति॥६॥

असुद्वा इदमग्रं आसीत्। ततो वै सद्जायत। तदात्मानङ् स्वयमकुरुत।
 तस्मात्थ्सुकृतमुच्यते इति। यद्वै तथसुकृतम्। रसो वै सः। रसङ् ह्येवायं
 लब्ध्वाऽऽनन्दी भवति। को ह्येवान्यात्कः प्राण्यात्। यदेष आकाश आनन्दो न
 स्यात्। एष ह्येवानन्दयाति। यदा ह्यैवैष एतस्मिन्नदृश्येऽनात्म्येऽनिरुक्तेऽनिलयनेऽभयं
 प्रतिष्ठां विन्दते। अथ सोऽभयं गतो भवति। यदा ह्यैवैष एतस्मिन्नुदरमन्तरं
 कुरुते। अथ तस्य भयं भवति। तत्त्वेव भयं विदुषोऽमन्वानस्य। तदप्येष क्षोको
 भवति॥७॥

भीषाऽस्माद्वातः पवते। भीषोदैति सूर्यः। भीषाऽस्मादग्निश्चेन्द्रश्च। मृत्युर्धावति
 पश्चेम इति। सैषाऽनन्दस्य मीमांसा भवति। युवा स्याथसाधु युवाऽध्यायकः।
 आशिष्ठो दृढिष्ठो बलिष्ठः। तस्येयं पृथिवीं सर्वा वित्तस्यं पूर्णं स्यात्। स एको
 मानुषं आनन्दः। ते ये शतं मानुषां आनन्दाः। स एको मनुष्यगन्धर्वाणांमानन्दः।
 श्रोत्रियस्य चाकामंहतुस्य।

ते ये शतं मनुष्यगन्धर्वाणांमानन्दाः। स एको देवगन्धर्वाणांमानन्दः। श्रोत्रियस्य

चाकामंहतुस्य।

ते ये शतं देवगन्धर्वाणांमानुन्दाः। स एकः पितृणां चिरलोकलोकानांमानुन्दः।
श्रोत्रियस्य चाकामंहतुस्य।

ते ये शतं पितृणां चिरलोकलोकानांमानुन्दाः। स एक आजानजानां
देवानांमानुन्दः। श्रोत्रियस्य चाकामंहतुस्य।

ते ये शतमाजानजानां देवानांमानुन्दाः। स एकः कर्मदेवानां देवानांमानुन्दः।
ये कर्मणा देवानपि यन्ति। श्रोत्रियस्य चाकामंहतुस्य।

ते ये शतं कर्मदेवानां देवानांमानुन्दाः। स एको देवानांमानुन्दः। श्रोत्रियस्य
चाकामंहतुस्य।

ते ये शतं देवानांमानुन्दाः। स एक इन्द्रस्याऽनुन्दः। श्रोत्रियस्य चाकामंहतुस्य।

ते ये शतमिन्द्रस्याऽनुन्दाः। स एको बृहस्पतेरानुन्दः। श्रोत्रियस्य
चाकामंहतुस्य।

ते ये शतं बृहस्पतेरानुन्दः। स एकः प्रजापतेरानुन्दः। श्रोत्रियस्य
चाकामंहतुस्य।

ते ये शतं प्रजापतेरानुन्दः। स एको ब्रह्मण् आनुन्दः। श्रोत्रियस्य चाकामंहतुस्य।
स यश्चायं पुरुषे। यश्चासांवादित्ये। स एकः। स यं एवंवित्। अस्माल्लोकात्प्रेत्य।
एतमन्त्रमयमात्मानमुपसङ्गामति। एतं प्राणमयमात्मानमुपसङ्गामति। एतं
मनोमयमात्मानमुपसङ्गामति। एतं विज्ञानमयमात्मानमुपसङ्गामति। एतमानन्द-
मयमात्मानमुपसङ्गामति। तदप्येष क्षेत्रोक्तो भुवति॥८॥

यतो वाचो निर्वर्तन्ते। अप्राप्य मनसा सुह। आनन्दं ब्रह्मणो विद्वान्। न
बिभेति कुतंश्चनेति। एत॑ ह वार्त न तुपति। किमह॑ साधुं नाकुरवम्। किमहं
पापमकरंवमिति। स य एवं विद्वानेते आत्मानङ्गं स्पृणुते। उभे ह्यैवैष एते आत्मानङ्गं
स्पृणुते। य एवं वेदां। इत्युपनिषत्॥९॥

सुह नाववतु। सुह नौ भुनक्तु। सुह वीर्यं करवावहै। तेजस्वि नावधीतमस्तु

मा विद्विषावहैं। ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

॥नवमः प्रश्नः — भृगुवल्ली॥

ॐ सुह नाववतु। सुह नौ भुनक्तु। सुह वीर्यं करवावहै। तेजस्वि नावर्धीतमस्तु
मा विद्विषावहैं। ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

भृगुर्वै वारुणिः। वरुणं पितरमुपससार। अर्धोहि भगवो ब्रह्मेति। तस्मा
एतत्प्रौवाच। अन्नं प्राणं चक्षुः श्रोत्रं मनो वाचमिति। तः हौवाच। यतो वा
इमानि भूतानि जायन्ते। येन जातानि जीवन्ति। यत्प्रयन्त्यभि संविशन्ति।
तद्विजिज्ञासस्व। तद्ब्रह्मेति। स तपोऽतप्यत। स तपस्तुस्व॥१॥

अन्नं ब्रह्मेति व्यजानात्। अन्नाद्येव खल्विमानि भूतानि जायन्ते। अन्नेन जातानि
जीवन्ति। अन्नं प्रयन्त्यभि संविशन्तीति। तद्विज्ञाये। पुनरेव वरुणं पितरमुपससार।
अर्धोहि भगवो ब्रह्मेति। तः हौवाच। तपसा ब्रह्म विजिज्ञासस्व। तपो ब्रह्मेति।

स तपोऽतप्यत। स तपस्तुत्वा॥२॥

प्राणो ब्रह्मेति व्यंजानात्। प्राणाद्येव खल्विमानि भूतानि जायन्ते। प्राणेन जातानि जीवन्ति। प्राणं प्रयन्त्यभि संविशन्तीति। तद्विज्ञाय। पुनरेव वरुणं पितरमुपससार। अर्धाहि भगवो ब्रह्मेति। तत्र होवाच। तपसा ब्रह्म विजिज्ञासस्व। तपो ब्रह्मेति। स तपोऽतप्यत। स तपस्तुत्वा॥३॥

मनो ब्रह्मेति व्यंजानात्। मनसो ह्येव खल्विमानि भूतानि जायन्ते। मनसा जातानि जीवन्ति। मनः प्रयन्त्यभि संविशन्तीति। तद्विज्ञाय। पुनरेव वरुणं पितरमुपससार। अर्धाहि भगवो ब्रह्मेति। तत्र होवाच। तपसा ब्रह्म विजिज्ञासस्व। तपो ब्रह्मेति। स तपोऽतप्यत। स तपस्तुत्वा॥४॥

विज्ञानं ब्रह्मेति व्यंजानात्। विज्ञानाद्येव खल्विमानि भूतानि जायन्ते। विज्ञानेन जातानि जीवन्ति। विज्ञानं प्रयन्त्यभि संविशन्तीति। तद्विज्ञाय। पुनरेव वरुणं पितरमुपससार। अर्धाहि भगवो ब्रह्मेति। तत्र होवाच। तपसा ब्रह्म विजिज्ञासस्व। तपो ब्रह्मेति। स तपोऽतप्यत। स तपस्तुत्वा॥५॥

आनन्दो ब्रह्मेति व्यंजानात्। आनन्दाद्यैव खल्विमानि भूतानि जायन्ते। आनन्देन जातानि जीवन्ति। आनन्दं प्रयन्त्यभि संविशन्तीति। सैषा भाग्वी वारुणी विद्या। परमे व्यौमन् प्रतिष्ठिता। य एवं वेद् प्रतिष्ठिताति। अन्नवानन्नादो भंवति। महान्भवति प्रजया पुशुभिर्ब्रह्मवर्चसेन। महान्कीर्त्या॥६॥

अन्नं न निन्द्यात्। तद्वृतम्। प्राणो वा अन्नम्। शरीरमन्नादम्। प्राणे शरीरं प्रतिष्ठितम्। शरीरे प्राणः प्रतिष्ठितः। तदेतदन्नमन्ने प्रतिष्ठितम्। स य एतदन्नमन्ने प्रतिष्ठितं वेद् प्रतिष्ठिताति। अन्नवानन्नादो भंवति। महान्भवति प्रजया पुशुभिर्ब्रह्मवर्चसेन। महान्कीर्त्या॥७॥

अन्नं न परिचक्षीत। तद्वृतम्। आपो वा अन्नम्। ज्योतिरन्नादम्। अप्सु ज्योतिः प्रतिष्ठितम्। ज्योतिष्प्रापः प्रतिष्ठिताः। तदेतदन्नमन्ने प्रतिष्ठितम्। स य एतदन्नमन्ने प्रतिष्ठितं वेद् प्रतिष्ठिताति। अन्नवानन्नादो भंवति। महान्भवति प्रजया पुशुभिर्ब्रह्मवर्चसेन। महान्कीर्त्या॥८॥

अन्नं बहु कुर्वीत। तद्वृतम्। पृथिवी वा अन्नम्। आकाशोऽन्नादः। पृथिव्यामाकाशः

प्रतिष्ठितः। आकाशे पृथिवी प्रतिष्ठिता। तदेतदन्नमन्ने प्रतिष्ठितम्। स य एतदन्नमन्ने प्रतिष्ठितं वेद प्रतिष्ठिति। अन्नवानन्नादो भवति। महान्भवति प्रजया पशुभिर्ब्रह्मवर्चसेन। महान्कीर्त्या॥१॥

न कश्चन वसतौ प्रत्याचक्षीत्। तद्वतम्। तस्माद्या क्या च विद्या बहुन्म
प्राप्नुयात्। अराध्यस्मा अन्नमित्याचक्षते। एतद्वै मुखतौऽन्नं राष्ट्रम्। मुखतोऽस्मा
अन्नं राध्यते। एतद्वै मध्यतौऽन्नं राष्ट्रम्। मध्यतोऽस्मा अन्नं राध्यते। एतद्वा
अन्ततौऽन्नं राष्ट्रम्। अन्ततोऽस्मा अन्नं राध्यते। य एवं वेद। क्षेम इति वाचि।
योगक्षेम इति प्राणापानयोः। कर्मेति हस्तयोः। गतिरिति पादयोः। विमुक्तिरिति
पायौ। इति मानुषीः समाजाः। अथ देवीः। तृप्तिरिति वृष्टौ। बलमिति विद्युति। यश
इति पशुषु। ज्योतिरिति नक्षत्रेषु। प्रजातिरमृतमानन्द इत्युपस्थे। सर्वमित्याकाशे।
तत्प्रतिष्ठेत्युपासीत। प्रतिष्ठावान्भवति। तन्मह इत्युपासीत। महान्भवति। तन्मन
इत्युपासीत। मानवान्भवति। तन्नम इत्युपासीत। नम्यन्तेऽस्मै कामाः।
तद्वह्मेत्युपासीत। ब्रह्मवान्भवति। तद्वह्मणः परिमर इत्युपासीत। पर्यण म्रियन्ते

द्विषन्तः सप्तनाः। परि येऽप्रिया भ्रातृव्याः। स यशायं पुरुषे। यश्वासांवादित्ये। स एकः। स यं एवंवित्। अस्माल्लोकात्प्रेत्य। एतमन्नमयमात्मानमुपसङ्कुम्य। एतं प्राणमयमात्मानमुपसङ्कुम्य। एतं मनोमयमात्मानमुपसङ्कुम्य। एतं विज्ञानमयमात्मानमुपसङ्कुम्य। एतमानन्दमयमात्मानमुपसङ्कुम्य। इमाँल्लोकान्कामान्त्री कामरूप्यनुसुन्धरन्। एतथ्साम गायन्नास्ते। हा(३) वु हा(३) वु हा(३) वु। अऽहमन्नमुहमन्नमुहमन्नम्। अऽहमन्नादो(२)ऽहमन्नादो(२)ऽहमन्नादः। अऽहं क्षोकुकृदुहं क्षोकुकृदुहं क्षोकुकृत्। अहमस्मि प्रथमजा ऋता(३) स्य। पूर्वं देवेभ्यो अमृतस्य ना(३) भाङ्ग। यो मा ददाति स इदेव मा(३) वाः। अऽहमन्नमन्नमुदन्तमा(३) द्विः। अऽहं विश्वं भुवनमभ्यभुवाम्। सुवर्नं ज्योर्तीः। य एवं वेदो। इत्युपनिषत्॥१०॥

सुह नाववतु। सुह नौ भुनक्तु। सुह वीर्यं करवावहै। तेजस्वि नावर्धीतमस्तु मा विद्विषावहैं। ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

॥दशमः प्रश्नः — महानारायणोपनिषत्॥

ॐ सुह नाववतु। सुह नौ भुनक्तु। सुह वीर्यं करवावहै। तेजस्वि नावधींतमस्तु
मा विद्विषावहै॥ ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

॥अभ्स्य पारे॥

अभ्स्य पारे भुवनस्य मध्ये नाकस्य पृष्ठे मंहतो महीयान्। शुक्रेण ज्योतींषि
समनुप्रविष्टः प्रजापतिश्चरति गर्भे अन्तः॥ यस्मिंन्निदः सं च विचैति सर्व
यस्मिन्देवा अधि विश्वे निषेदुः। तदेव भूतं तदु भव्यंमा इदं तदक्षरे परमे
व्योमन्॥ येनाऽऽवृतं खं च दिवं मुहीं च येनाऽऽदित्यस्तपति तेजसा ब्राजसा
च। यमन्तः समुद्रे कवयो वर्यन्ति यदक्षरे परमे प्रजाः॥ यतः प्रसूता जगतः
प्रसूती तोयेन जीवान् व्यसंसर्ज भूम्याम्। यदोषधीभिः पुरुषान्पशूङ्श्व विवेश
भूतानि चराचराणि॥ अतः परं नान्युदणीयसः हि परात्परं यन्महतो महान्तम्।
यदेकमव्यक्तमनन्तरूपं विश्वं पुराणं तमसः परस्तात्॥१॥

तदेवर्तं तदु सूत्यमाहुस्तदेव ब्रह्मं परमं कवीनाम्। इष्टापूर्तं बहुधा जातं
जायमानं विश्वं विभर्ति भुवनस्य नाभिः॥ तदेवाग्निस्तद्वायुस्तथ्सूर्यस्तदु चन्द्रमाः।
तदेव शुक्रममृतं तद्वह्नि तदापः स प्रजापतिः॥ सर्वे निमेषा जज्ञिरे विद्युतः
पुरुषादधिं। कला मुहूर्ताः काष्ठाश्चाहोरात्राश्च सर्वशः॥ अर्धमासा मासा क्रतवः
संवथ्सरश्च कल्पन्ताम्। स आपः प्रदुघे उभे इमे अन्तरिक्षमथो सुवः॥ नैनमूर्ध्वं
न तिर्यश्च न मध्ये परिजग्रभत्। न तस्येषे कक्षन् तस्य नाम महद्यशः॥ २॥

न सन्दृशे तिष्ठति रूपमस्य न चक्षुषा पश्यति कक्षनेनम्। हृदा मनीषा
मनसाऽभिकृत्सो य एनं विदुरमृतास्ते भवन्ति॥ अञ्च्यः सम्भूतो हिरण्यगर्भ इत्यष्टौ॥
एष हि देवः प्रदिशोऽनु सर्वाः पूर्वो हि जातः स उ गर्भे अन्तः। स विजायमानः
स जनिष्यमाणः प्रत्यङ्गुखास्तिष्ठति विश्वतोमुखः॥ विश्वतश्कुरुत विश्वतोमुखो
विश्वतोहस्त उत विश्वतस्पात्। सं बाहुभ्यां नमति सं पत्रैर्द्यावापृथिवी जनयन्देव
एकः॥ वेनस्तत्पश्यन्विश्वा भुवनानि विद्वान् यत्र विश्वं भवत्येकनीळम्। यस्मिन्निदं

सं च विचैकुङ् स ओतुः प्रोतश्च विभुः प्रजासु। प्र तद्वौचे अमृतं नु विद्वान्नन्धुर्वो
नाम् निहितं गुहासु॥३॥

त्रीणि पदा निहिता गुहासु यस्तद्वेदं सवितुः पिताऽसंत्। स नो बन्धुर्जनिता
स विधाता धामानि वेद भुवनानि विश्वां। यत्र देवा अमृतमानशानास्तृतीये
धामान्यभ्यैरयन्त। परि द्यावापृथिवी यन्ति सद्यः परि लोकान् परि दिशः
परि सुवं। कृतस्य तन्तुं विततं विचृत्य तदपश्यत्तदभवत् प्रजासु। परीत्य
लोकान्परीत्यं भूतानि परीत्य सर्वाः प्रदिशो दिशश्च। प्रजापतिः प्रथमजा
कृतस्याऽत्मनाऽत्मानमभिसम्बभूव। सदंसुस्पतिमद्वतं प्रियमिन्द्रस्य काम्यम्।
सनि मेधामयासिषम्। उद्दीप्यस्व जातवेदोऽप्नन्निरकृतिं मम्॥४॥

पशूङ्श्च मह्यमावहु जीवनं च दिशो दिश। मा नो हि शीज्ञातवेदो गामश्चं
पुरुषं जगत्। अबिभृदग्न आगंहि श्रिया मा परिपातय।

॥ गायत्रीमन्त्राः ॥

पुरुषस्य विद्म सहस्राक्षस्य महादेवस्य धीमहि। तत्रो रुद्रः प्रचोदया॑त्।
 तत्पुरुषाय विद्महे महादेवाय धीमहि। तत्रो रुद्रः प्रचोदया॑त्। तत्पुरुषाय विद्महे
 वक्रतुण्डाय धीमहि। तत्रो दन्तिः प्रचोदया॑त्। तत्पुरुषाय विद्महे चक्रतुण्डाय
 धीमहि॥५॥

तत्रो नन्दिः प्रचोदया॑त्। तत्पुरुषाय विद्महे महासेनाय धीमहि। तत्रः षण्मुखः
 प्रचोदया॑त्। तत्पुरुषाय विद्महे सुवर्णपक्षाय धीमहि। तत्रो गरुडः प्रचोदया॑त्।
 वेदात्मनाय विद्महे हिरण्यगर्भाय धीमहि। तत्रो ब्रह्म प्रचोदया॑त्। नारायणाय विद्महे
 वासुदेवाय धीमहि। तत्रो विष्णुः प्रचोदया॑त्। वज्रनखाय विद्महे तीक्ष्णदुष्ट्राय
 धीमहि॥६॥

तत्रो नारसिंहः प्रचोदया॑त्। भास्कराय विद्महे महद्युतिकराय धीमहि।
 तत्रो आदित्यः प्रचोदया॑त्। वैश्वानराय विद्महे लालीलाय धीमहि। तत्रो अग्निः
 प्रचोदया॑त्। कात्यायनाय विद्महे कन्यकुमारी धीमहि। तत्रो दुर्गः प्रचोदया॑त्।

॥ दूर्वासूक्तम् ॥

सुहस्त्रपरं मा देवी शतमूला शताङ्कुरा। सर्वे हरतु मे पापं दूर्वा दुःस्वप्ननाशनी।
काण्डात्काण्डात् प्रुरोहन्ती परुषः परुषः परिः ॥७॥

एवानो दूर्वे प्रतनु सुहस्त्रैण शतेन च। या शतेन प्रतनोषि सुहस्त्रैण विरोहासि।
तस्यास्ते देवीष्टके विधेम हृविषा वृयम्। अश्वक्रान्ते रथक्रान्ते विष्णुक्रान्ते
वृसुन्धरा। शिरसा धारयिष्यामि रक्षस्व मां पदे पदे।

॥ मृत्तिकासूक्तम् ॥

भूमिर्घनुर्धरणी लोकधारिणी। उच्छृताऽसि वराहेण कृष्णेन शतबाहुना। मृत्तिके
हनं मे पापं यन्मया दुष्कृतं कृतम्। मृत्तिके ब्रह्मदत्ताऽसि काश्यपैनाभिमत्रिता।
मृत्तिके देहिं मे पुष्टिं त्वयि सर्वं प्रतिष्ठितम् ॥८॥

मृत्तिके प्रतिष्ठिते सर्वं तुम्मे निर्णद मृत्तिके। तया हुतेन पापेन गच्छामि परमां
गतिम्।

॥ शत्रुजयमन्त्राः ॥

यत् इन्द्रं भयामहे ततो नो अभयं कृधि। मध्यवन्छुग्धि तव तत्र ऊतये विद्विषो
 विमृधो जहि। स्वस्तिदा विशस्पतिर्वृत्रहा विमृधो वशी। वृषेन्द्रः पुर एतु नः
 स्वस्तिदा अभयङ्करः। स्वस्ति न इन्द्रो वृद्धश्रवाः स्वस्ति नः पूषा विश्ववेदाः। स्वस्ति
 नुस्ताक्ष्यो अरिष्टनेमिः स्वस्ति नो बृहस्पतिर्दधातु। आपान्तमन्युस्तृपलप्रभर्मा
 धुनिः शिर्मावाञ्छरुमाऽ क्रजीषी। सोमो विश्वान्यतसावनानि नार्वागिन्द्रं
 प्रतिमानानिदेभुः॥९॥

ब्रह्मजज्ञानं प्रथमं पुरस्ताद्विसीमतः सुरुचो वेन आवः। सबुधियां उपमा
 अस्य विष्ठाः सतश्च योनिमसंतश्च विवः। स्योना पृथिवि भवाऽनृक्षुरा निवेशनी।
 यच्छानुः शर्म सप्रथाः। गन्धद्वारां दुराधरूपां नित्यपुष्टां करीषिणीम्। ईश्वरी
 सर्वभूतानां तामिहोपहये श्रियम्। श्रीर्मे भुजतु। अलक्ष्मीर्मे नश्यतु। विष्णुमुखा
 वै देवाश्छन्दोभिरिमाल्लोकाननपजुय्यमभ्यजयन्। महाऽ इन्द्रो वज्रबाहुः षोडशी

शर्म यच्छतु॥१०॥

स्वस्ति नो मधवा करोतु हन्तु पाप्मानं योऽस्मान् द्वेष्टि। सोमानुः स्वरंणं कृणुहि
ब्रह्मणस्पते। कक्षीवन्तं य औशिजम्। शरीरं यज्ञशमुलं कुर्सीदुं तस्मैन्थ्सीदतु
योऽस्मान् द्वेष्टि। चरणं पवित्रं विततं पुराणं येन पूतस्तराति दुष्कृतानि। तेन
पवित्रैण शुद्धेन पूता अति पाप्मानुमराति तरेम। सुजोषा इन्द्र सगणो मुरुद्धिः
सोमं पिब वृत्रहञ्चूर विद्वान्। जुहि शत्रुः रपु मृधो नुदस्वाथाभयं कृणुहि विश्वतो
नः। सुमित्रा नु आपु ओषधयः सन्तु दुर्मित्रास्तस्मै भूयासुर्योऽस्मान् द्वेष्टि यं च
वयं द्विष्मः। आपो हि षा मयो भुवस्ता ने ऊर्जे दधातन॥११॥

महेरणाय चक्षसे। यो वः शिवतमो रसस्तस्य भाजयतेह नः। उशतीरिव
मातरः। तस्मा अरु गमाम वो यस्य क्षयाय जिन्वथा आपो जनयथा च नः।

॥ अघमर्षणसूक्तम् ॥

हिरण्यशृङ्गं वरुणं प्रपद्ये तीर्थं मे देहि याचितः। यन्मया भुक्तमसाधूनां पापेभ्यश्च

प्रतिग्रंहः। यन्मे मनसा वाचा कर्मणा वा दुष्कृतं कृतम्। तन्न इन्द्रो वरुणो बृहस्पतिः सविता च पुनन्तु पुनः पुनः। नमोऽग्न्येऽप्सुमते नम् इन्द्राय नमो वरुणाय नमो वारुण्यै नमोऽज्ञ्यः॥१२॥

यदृपां कूरं यदमेध्यं यदशान्तं तदपगच्छतात्। अत्याशनादतीपानाद्यच्च उग्रात् प्रतिग्रहात्। तन्नो वरुणो राजा पाणिनौ ह्यवमर्शतु। सोऽहमपापो विरजो निर्मुक्तो मुक्तकिल्बिषः। नाकस्य पृष्ठमारुह्य गच्छेद्व्यसलोकताम्। यशाप्सु वरुणः स पुनात्वंघमरूपणः। इमं मैं गङ्गे यमुने सरस्वति शुतुद्वि स्तोमः सचता परुण्णिया। असिक्रिया मरुदवृधे वितस्तयाऽर्जीकिये शृणुह्या सुषोमया। क्रृतं च सत्यं चाभीद्वात्तपसोऽध्यंजायत। ततो रात्रिरजायत् ततः समुद्रो अर्णवः॥१३॥

समुद्रादर्णवादधि संवथ्सरो अंजायत। अहोरात्राणि विदधुद्विश्वस्य मिषुतो वशी। सूर्याचन्द्रमसौ धाता यथापूर्वमकल्पयत्। दिवं च पृथिवीं चान्तरिक्षमथो सुवेः। यत्पृथिव्याऽरजः स्वमान्तरिक्षे विरोदसी। इमाऽस्तदापो वरुणः पुनात्वंघमरूपणः।

पुनन्तु वसेवः पुनातु वरुणः पुनात्वंघमर्षणः। एष भूतस्य मध्ये भुवनस्य गोप्ता।
एष पुण्यकृतां लोकानेष मृत्योरहिरुण्मयम्। द्यावापृथिव्योरहिरुण्मयः सङ्श्रितः
सुवेः॥१४॥

स नः सुवः सङ्शिशाधि। आर्द्धं ज्वलति ज्योतिरहमस्मि। ज्योतिर्ज्वलति
ब्रह्माहमस्मि। योऽहमस्मि ब्रह्माहमस्मि। अहमस्मि ब्रह्माहमस्मि। अहमेवाहं मां
जुहोमि स्वाहा॥। अकार्यकार्यवकीर्ण स्तेनो भ्रूणहा गुरुतल्पगः। वरुणोऽपामंघ-
मर्षणस्तस्मात्पापात् प्रमुच्यते। रुजो भूमिस्त्वमाऽ रोदयस्व प्रवंदन्ति धीराः।
आक्रान्त्समुद्रः प्रथमे विधर्मं जनयन्मजा भुवनस्य राजा॥। वृषा पवित्रे अधि-
सानो अव्ये बृहथ्सोमो वावृधे सुवान इन्दुः॥१५॥

[१]

॥दुर्गासूक्तम्॥

जातवेदसे सुनवाम् सोमंमरातीयुतो निजंहाति वेदः। स नः पर्षदति दुर्गाणि

विश्वा न वेव सिन्धुं दुरिताऽत्यग्निः। तामग्निवर्णं तपसा ज्वलन्तीं वैरोचनीं
 कर्मफलेषु जुष्टाम्। दुर्गा देवीः शरणमुहं प्रपद्ये सुतरसि तरसे नमः। अग्ने
 त्वं पारया नव्यो अस्मान्स्वस्तिभिरति दुर्गाणि विश्वा॥। पूर्शं पृथ्वी बहुला न
 उर्वा भवा तोकाय तनयाय शं योः। विश्वानि नो दुर्गहा जातवेदः सिन्धुं न
 नावा दुरिताति परषि। अग्ने अत्रिवन्मनसा गृणानोऽस्माकं बोध्यविता तनूनाम्।
 पृतनाजितः सहमानमग्निमुग्रः हवेम परमाथसुधस्थात्। स नः परषदति
 दुर्गाणि विश्वा क्षामद्वो अति दुरिताऽत्यग्निः। प्रलोषिकमीड्यो अधरेषु सुनाच्च
 होता नव्यश्च सथिस्त। स्वाश्चाग्ने तनुवं पिप्रयस्वास्मभ्यं च सौभग्मायजस्व।
 गोभिर्जुष्टमयुजो निषिक्तं तवेन्द्र विष्णोरनुसञ्चरेम। नाकस्य पृष्ठमभि सुवसानो
 वैष्णवीं लोक इह मादयन्ताम्॥१६॥

॥ व्याहृतिहोमन्त्राः ॥

भूरन्नमूग्रये पृथिव्यै स्वाहा॑ भुवोऽन्नं वायवेऽन्तरिक्षाय॑ स्वाहा॑ सुवरन्नमादित्याय॑
दिवे स्वाहा॑ भूर्भुवः सुवरन्नं चन्द्रमसे दिग्भ्यः स्वाहा॑ नमो देवेभ्यः स्वधा॑ पितृभ्यो॑
भूर्भुवः सुवरन्नमोम्॥१७॥

[३]

भूरग्रये पृथिव्यै स्वाहा॑ भुवौ वायवेऽन्तरिक्षाय॑ स्वाहा॑ सुवरादित्याय॑ दिवे स्वाहा॑
भूर्भुवः सुवश्चन्द्रमसे दिग्भ्यः स्वाहा॑ नमो देवेभ्यः स्वधा॑ पितृभ्यो॑ भूर्भुवः सुवरग्र
ओम्॥१८॥

[४]

भूरग्रये च पृथिव्यै च महते च स्वाहा॑ भुवौ वायवे चान्तरिक्षाय च महते च
स्वाहा॑ सुवरादित्याय॑ च दिवे च महते च स्वाहा॑ भूर्भुवः सुवश्चन्द्रमसे च नक्षत्रेभ्यश्च
दिग्भ्यश्च महते च स्वाहा॑ नमो देवेभ्यः स्वधा॑ पितृभ्यो॑ भूर्भुवः सुवर्महुरोम्॥१९॥

[५]

॥ ज्ञानप्राप्त्यर्थहोममन्त्राः ॥

पाहि नो अग्ने एनसे स्वाहा। पाहि नो विश्ववेदसे स्वाहा। यज्ञं पाहि विभावसे
स्वाहा। सर्वं पाहि शतऋतो स्वाहा॥२०॥

[६]

पाहि नौ अग्ने एकया। पाह्युत द्वितीयंया। पाह्युर्ज तृतीयंया। पाहि गृभिंश्च
तु सृभिर्वसो स्वाहा॥२१॥

[७]

॥ वेदविस्मरणाय जपमन्त्राः ॥

यश्छन्दसामृषभो विश्वरूपश्छन्दोभ्यश्छन्दाऽस्याविवेशां। सतां शिक्यः
पुरोवाचोपनिषदिन्द्रो ज्येष्ठ इन्द्रियाय ऋषिभ्यो नमो देवेभ्यः स्वधा पितृभ्यो
भूर्भुवः सुवश्छन्द ओम्॥२२॥

[८]

नमो ब्रह्मणे धारणं मे अस्त्वनिराकरणं धारयिता भूयासु कर्णयोः श्रुतं मा
च्योङ्कुं ममामुष्य ओम्॥२३॥

[९]

॥तपः प्रशंसा ॥

ऋतं तपः सत्यं तपः श्रुतं तपः शान्तं तपो दमस्तपः शमस्तपो दानं तपो यज्ञं
तपो भूर्भुवः सुवर्ब्रह्मैतदुपास्यैतत्तपः॥२४॥

[१०]

॥विहिताचरणप्रशंसा निषिद्धाचरणनिन्दा च ॥

यथा वृक्षस्य सम्पुष्पितस्य दूराद्गन्धो वात्येवं पुण्यस्य कर्मणो दूराद्गन्धो
वाति यथाऽसिधारां कर्तेऽवहितामवक्रामे यद्युवे युवे ह वा विहियिष्यामि कर्त
पतिष्यामीत्येवमनृतादात्मानं जुगुफसेत्॥२५॥

[११]

॥ दहरविद्या ॥

अणोरणीयान्महुतो मर्हीयानात्मा गुहायां निहितोऽस्य जन्तोः। तमंक्रतुं पश्यति
 वीतशोको धातुः प्रसादान्महिमानंमीशम्। सुस प्राणाः प्रभवन्ति तस्माऽस्सार्चिषः
 सुमिधः सुस जिह्वाः। सुस इमे लोका येषु चरन्ति प्राणा गुहाशयां निहिताः
 सुस संस। अतः समुद्रा गिरयश्च सर्वेऽस्माख्यन्दन्ते सिन्धवः सर्वरूपाः।
 अतेश्व विश्वा ओषधयो रसाच्च येनैष भूतस्तिष्ठत्यन्तरात्मा। ब्रह्मा देवानां पदवीः
 कवीनामृषिर्विप्राणां महिषो मृगाणाम्। श्येनो गृध्राणां श्वर्धितिर्वनानां सोमः
 पवित्रमत्येति रेभन्। अजामेकां लोहितशुक्लकृष्णां बृहीं प्रजां जनयन्तीः
 सरूपाम्। अजो ह्येको जुषमाणोऽनुशेते जहात्येनां भुक्तभोगामजोऽन्यः॥२६॥

हुःसः शुचिषद्वसुरन्तरिक्षसद्घोतां वेदिषदतिथिर्दुरोणसत्। नृषद्वरसदृतसद्योमसद्
 गोजा ऋतुजा औद्रिजा ऋतं बृहत्। घृतं मिमिक्षिरे घृतमस्य योनिर्घृते श्रितो

घृतमुवस्य धामै। अनुष्वधमावह मादयस्व स्वाहाकृतं वृषभ वक्षि हृव्यम्।
 समुद्रादूर्मिर्घुमाऽ उदारदुपाशुना सम्मृत्वमानद्। घृतस्य नाम् गुह्यं यदस्ति
 जिह्वा देवानाम् मृतस्य नाभिः। वयं नाम प्रब्रवामा घृतेनास्मिन् यज्ञे धारयामा
 नमोभिः। उपं ब्रह्मा शृणवच्छुस्यमानं चतुः शृङ्गोऽवमीद्वौर एतत्। चत्वारि शृङ्गाः
 त्रयो अस्य पादा द्वे शीर्षे सुप्त हस्तासो अस्य। त्रिधां बुद्धो वृषभो रोरवीति
 महो देवो मर्त्याऽ आविवेश॥२७॥

त्रिधां हितं पुणिभिर्गुह्यमानं गविं देवासो घृतमन्विन्दन्। इन्द्र एकः सूर्य
 एकं जजान वेनादेकः स्वधया निष्ठतक्षुः। यो देवानां प्रथमं पुरस्ताद्विश्वाधियो
 रुद्रो महर्षिः। हिरण्यगर्भं पश्यत् जायमानः स नो देवः शुभया स्मृत्या
 संयुनक्तु। यस्मात्परं नापरमस्ति किञ्चिद्यस्मान्नार्णीयो न ज्यायोऽस्ति कश्चित्।
 वृक्ष इव स्तब्धो दिवि तिष्ठत्येकस्तेनेदं पूर्णं पुरुषेण सर्वम्। न कर्मणा न प्रजया
 धनेन त्यागेनैके अमृत्वमानशुः। परेण नाकं निहितं गुहायां विभ्राजते यद्यतयो

विशन्ति। वेदान्तविज्ञानसुनिश्चितार्थाः सन्ध्यासयोगाद्यतयः शुद्धसत्त्वाः। ते ब्रह्मलोके तु परान्तकाले परामृतात्परिमुच्यन्ति सर्वैः दृहुं विपापं परमेशमभूतं यत्पुण्डरीकं पुरमध्यसुङ्गस्थम्। तुत्रापि दृहुं गग्नं विशोकस्तस्मिन् यदन्तस्तदुपासितव्यम्। यो वेदादौ स्वरः प्रोक्तो वेदान्ते च प्रतिष्ठितः। तस्य प्रकृतिलीनस्य यः परः स मुहेश्वरः॥२८॥

[१२]

॥नारायणसूक्तम्॥

सहस्रशीर्षं देवं विश्वाक्षं विश्वशम्भुवम्। विश्वं नारायणं देवमक्षरं परमं पदम्। विश्वतः परमान्त्रित्यं विश्वं नारायणं हरिम्। विश्वमेवेदं पुरुषस्तद्विश्वमुपेजीवति। पतिं विश्वस्याऽऽत्मेश्वरं शाश्वतं शिवमच्युतम्। नारायणं महाज्ञेयं विश्वात्मानं परायणम्। नारायणपरो ज्योतिरात्मा नारायणः परः। नारायण परं ब्रह्म तत्त्वं नारायणः परः। नारायणपरो ध्याता ध्यानं नारायणः परः। यच्च किञ्चिङ्गथसुर्व-

दृश्यते श्रूयतेऽपि वा॥ अन्तर्बहिश्च तथ्सर्वं व्याप्य नारायणः स्थितः॥२१॥

अनन्तमव्ययं कविः संमुद्रेऽन्तं विश्वशम्भुवम्। पद्मकोश प्रतीकाशः हृदयं
चाप्यधोमुखम्। अधो निष्ठा वितस्त्यान्ते नाभ्यामुपरि तिष्ठति। ज्वालमालाकुलं
भाती विश्वस्याऽऽयतनं महत्। सन्ततः शिलाभिस्तुलम्बत्याकोशसन्निभम्।
तस्यान्ते सुषिरः सूक्ष्मं तस्मैन्थसुर्व प्रतिष्ठितम्। तस्य मध्ये मुहान-
ग्निर्विश्वार्चिर्विश्वतोमुखः। सोऽग्रभुग्विभजन्ति नाहारमजरः कविः। तिर्यगृध्रमधः
शायी रश्मयस्तस्य सन्तता। सन्तापयति स्वं देहमापादतलमस्तकः। तस्य मध्ये
वहिंशिखा अणीयोर्ध्वा व्यवस्थितः। नीलतोयदमध्यस्थाद्विद्युलेखेव भास्वरा।
नीवारशूकवत्तन्वी पीता भास्वत्यूणपूपमा। तस्याः शिखाया मध्ये पुरमात्मा
व्यवस्थितः। स ब्रह्म स शिवः स हरिः सेन्द्रः सोऽक्षरः परमः स्वराट्॥३०॥

नारायणः स्थितो व्यवस्थितश्चत्वारि च॥

[୯୩]

॥ आदित्यमण्डले परब्रह्मोपासनम् ॥

आदि॒त्यो वा ए॒ष ए॒तम्भ॑ण्डलं तप॑ति तत्र ता ऋच॑स्तद्वचा म॑ण्डल॑ः स ऋचां
लोकोऽथ य ए॒ष ए॒तस्मिं॑म्भ॑ण्डले उर्चिदी॑प्यते तानि॑ सामानि॑ स साम्रां॑ म॑ण्डल॑ः स
साम्रां॑ लोकोऽथ य ए॒ष ए॒तस्मिं॑म्भ॑ण्डले उर्चिषि॑ पुरुष॑स्तानि॑ यजू॑र्षिपि॑ स यजु॑षा॑
म॑ण्डल॑ः स यजु॑षां॑ लोकः॑ सैषा॑ त्र॑य्येवं॑ विद्या॑ तप॑ति॑ य ए॒षोऽन्तरां॑दित्ये॑ हिर॑ण्मयः॑
पुरुषः॑ ॥ ३१ ॥

[१४]

॥ आदित्यपुरुषस्य सर्वात्मकत्वप्रदर्शनम् ॥

आदि॒त्यो वै तेज॑ ओजो॑ बलं॑ यश॑श्वक्षुः॑ श्रोत्रमात्मा॑ मनो॑ म॑न्युर्मनुर्मृत्युः॑ स॑त्यो॑
मि॑त्रो॑ वायुराकाशः॑ प्राणो॑ लोकपालः॑ कः॑ किं॑ कं॑ तथस॑त्यमन्नम॑मृतो॑ जीवो॑ विश्व॑
कतुमः॑ स्वयम्भु॑ ब्रह्मैतदमृत॑ ए॒ष पुरुष॑ ए॒ष भूतानामधिपतिर्ब्रह्मणः॑ सायुज्य॑
सलोकतामाप्नोत्येतासामेव॑ देवतानां॑ सायुज्य॑ सार्षितां॑ समानलोकतामाप्नोति॑

य एवं वेदैत्युपनिषत्॥३२॥

[१५]

॥शिवोपासनमन्त्राः ॥

निधनपतये नमः। निधनपतान्तिकाय नमः। ऊर्ध्वाय नमः। ऊर्ध्वलिङ्गाय नमः। हिरण्याय नमः। हिरण्यलिङ्गाय नमः। सुवर्णाय नमः। सुवर्णलिङ्गाय नमः। दिव्याय नमः। दिव्यलिङ्गाय नमः। भवाय नमः। भवलिङ्गाय नमः। शर्वाय नमः। शर्वलिङ्गाय नमः। शिवाय नमः। शिवलिङ्गाय नमः। ज्वलाय नमः। ज्वललिङ्गाय नमः। आत्माय नमः। आत्मलिङ्गाय नमः। परमाय नमः। परमलिङ्गाय नमः। एतथसोमस्य सूर्यस्य सर्वलिङ्गं स्थापयति पाणिमन्त्रं पवित्रम्॥३३॥

[१६]

॥पश्चिमवक्त्र-प्रतिपादक-मन्त्राः ॥

सुद्योजातं प्रपद्यामि सुद्योजाताय वै नमो नमः। भुवे भूवे नाति भवे भवस्तु

माम्। भुवोद्भुवायु नमः॥३४॥

[१७]

॥उत्तरवक्त्र-प्रतिपादक-मन्त्रः ॥

वामदेवायु नमौ ज्येष्ठायु नमः श्रेष्ठायु नमौ रुद्रायु नमः कालायु नमः
कलविकरणायु नमो बलविकरणायु नमो बलायु नमो बलप्रमथनायु नमः
सर्वभूतदमनायु नमौ मुनोन्मनायु नमः॥३५॥

[१८]

॥दक्षिणवक्त्र-प्रतिपादक-मन्त्रः ॥

अघोरेभ्योऽथ घोरेभ्यो घोरघोरतरेभ्यः। सर्वेभ्यः सर्वशर्वेभ्यो नमस्ते अस्तु
रुद्ररुपेभ्यः॥३६॥

[१९]

॥ प्राणवक्र-प्रतिपादक-मन्त्रः ॥

तत्पुरुषाय विद्महे महादेवाय धीमहि। तत्रौ रुद्रः प्रचोदया॑त्॥३७॥

[२०]

॥ ऊर्ध्ववक्र-प्रतिपादक-मन्त्रः ॥

ईशानः सर्वविद्यानामीश्वरः सर्वभूतानां ब्रह्माधिंपतिर्ब्रह्मणोऽधिंपतिर्ब्रह्मां शिवो
मैं अस्तु सदाशिवोम्॥३८॥

[२१]

॥ नमस्कारमन्त्राः ॥

नमो हिरण्यबाहवे हिरण्यवर्णाय हिरण्यरूपाय हिरण्यपतयेऽम्बिकापतय
उमापतये पशुपतये नमो नमः॥३९॥

[२२]

ऋतं सूत्यं परं ब्रह्म पुरुषं कृष्णपिङ्गलम्। ऊर्ध्वरेतं विरूपाक्षं विश्वरूपाय

वै नमो नमः॥४०॥

[२३]

सर्वो वै रुद्रस्तस्मै रुद्रायु नमो अस्तु। पुरुषो वै रुद्रः सन्मुहो नमो नमः।
विश्वं भूतं भुवनं चित्रं बहुधा जातं जायमानं च यत्। सर्वो ह्येष रुद्रस्तस्मै रुद्रायु
नमो अस्तु॥४१॥

[२४]

कदुद्रायु प्रचेतसे मीढुष्टमायु तव्यसे। वो चेम् शन्तमः हुदे। सर्वो ह्येष
रुद्रस्तस्मै रुद्रायु नमो अस्तु॥४२॥

[२५]

॥अग्निहोत्रहवण्याः उपयुक्तस्य वृक्षविशेषस्याभिधानम्॥

यस्य वैकंक्त्यग्निहोत्रुहवणी भवति प्रत्येवास्याहुतयस्तिष्ठन्त्यथो प्रतिष्ठित्यै॥४३॥

[२६]

कृणुष्व पाजु इति पञ्चं॥४४॥

[२७]

॥भूदेवताकमन्त्रः॥

अदितिर्देवा गन्धर्वा मनुष्याः पितरोऽसुरास्तेषाऽ सर्वभूतानां माता मेदिनी
महुता मही सांवित्री गायत्री जगत्युर्वी पृथ्वी बहुला विश्वा भूता कंतुमा का या
सा सत्येत्यमृतेति वसिष्ठः॥४५॥

[२८]

॥सर्वदेवता आपः॥

आपो वा इदः सर्वे विश्वा भूतान्यापः प्राणा वा आपः पश्व
आपोऽन्नमापोऽमृतमापः सम्राडापो विराडापः स्वराडापश्छन्दाऽस्यापो
ज्योतीङ्ग्यापो यजूङ्ग्यापः सत्यमापः सर्वे देवता आपो भूर्भुवः सुवरापु

ओम्॥४६॥

[२९]

॥सन्ध्यावन्दनमन्त्राः ॥

आपैः पुनन्तु पृथिवीं पृथिवीं पूता पुनातु माम्। पुनन्तु ब्रह्मण् स्पति ब्रह्म पूता
पुनातु माम्। यदुच्छिष्टमभौज्यं यद्वा दुश्शरितं मम। सर्वं पुनन्तु मामापोऽसुतां च
प्रतिग्रहुङ् स्वाहा॥४७॥

[३०]

अग्निश्च मा मन्युश्च मन्युपतयश्च मन्युकृतेभ्यः। पापेभ्यौ रक्षन्ताम्।
यदह्वा पापं मकारिषम्। मनसा वाचा हस्ताभ्याम्। पञ्चामुदरैण शिश्जा।
अहस्तदंवलुम्पतु। यत्किं च दुरितं मयिं। इदमहं माममृतयोनौ। सत्ये ज्योतिषि
जुहोमि स्वाहा॥४८॥

[३१]

सूर्यश्च मा मन्युश्च मन्युपतयश्च मन्युकृतेभ्यः। पापेभ्यौ रक्षन्ताम्।
 यद्रात्रिया पापं करिषम्। मनसा वाचा हस्ताभ्याम्। पञ्चामुदरेण शिश्वा।
 रात्रिस्तदं वलुम्पतु। यत्किं च दुरितं मयि। इदमहं माममृतयोनौ। सूर्ये ज्योतिषि
 जुहोमि स्वाहा॥४९॥

[३२]

॥ प्रणवस्य ऋष्यादिविवरणम् ॥

ओमित्येकाक्षरं ब्रह्म। अग्निर्देवता ब्रह्म इत्यारूपम्। गायत्रं छन्दं परमात्मं
 सरूपम्। सायुज्यं विनियोगम्॥५०॥

[३३]

॥ गायत्र्यावाहनमन्त्राः ॥

आयांतु वरंदा देवी अक्षरं ब्रह्मसम्मितम्। गायत्रीं छन्दसां मातेदं ब्रह्म
 जुषस्वं मै। यदहौत्कुरुते पापं तदहौत्रितिमुच्यते। यद्रात्रियात्कुरुते पापं

तद्रात्रिया॑त्प्रति॒मुच्यते। सर्वं व॑र्णं मंहा॒देवि॒ सु॒न्ध्याविद्ये॒ सु॒रस्वति॥५१॥

[३४]

ओजो॒ऽसि॒ सहो॒ऽसि॒ बलं॒मसि॒ भ्राजो॒ऽसि॒ देवानां॒ धाम्॒ नामा॒सि॒ विश्वं॒मसि॒
वि॒श्वायुः॒ सर्वं॒मसि॒ सु॒र्वायुरभिभूरो॒ गायत्री॒मावा॑हया॒मि॒ सावित्री॒मावा॑हया॒मि॒
सरस्वती॒मावा॑हया॒मि॒ छन्दऋषी॒नावा॑हया॒मि॒ श्रिय॒मावा॑हया॒मि॒ गायत्री॒या॒
गायत्री॒च्छन्दो॒ विश्वामित्र॒ ऋषिः॒ सविता॒ देवता॒ऽग्निर्मुखं॒ ब्रह्मा॒ शिरो॒ विष्णुरहृदयः॒
रुद्रः॒ शिखा॒ पृथिवी॒ योनिः॒ प्राणापानव्यानोदानसमाना॒ सप्राणा॒ क्षेतवर्णा॒
साङ्घायनसगोत्रा॒ गायत्री॒ चतुर्विंशत्यक्षरा॒ त्रिपदा॑ षड्कक्षि॒ पञ्चशीर्षोपनयने॒
विंनियोग्॒ ओं॒ भूः॒। ओं॒ भुवः॒। ओ॒ं॒ सुवः॒। ओं॒ महः॒। ओं॒ जनः॒। ओं॒ तपः॒। ओ॒ं॒
सु॒त्यम्॒। ओं॒ तथस्वि॒तुर्वर्ण्य॒ भर्गो॑ देवस्य॑ धीमहि॒। धियो॑ यो॑ नः॑ प्रचोदया॑त्॒।
ओमापो॑ ज्योतीरसो॒ऽमृतं॒ ब्रह्म॒ भूर्भुवः॒ सुवरोम्॥५२॥

[३५]

॥ गायत्री उपस्थानमन्त्राः ॥

उत्तमे शिखरे जाते भूम्यां पर्वतमूर्धनि। ब्राह्मणैऽभ्युज्ञाता गच्छ देवि
यथासुखम्। स्तुतो मया वरदा वैदमाता प्रचोदयन्ती पवनै द्विजाता। आयुः
पृथिव्यां द्रविणं ब्रह्मवर्चसं मह्यं दत्वा प्रजातुं ब्रह्मलोकम्॥५३॥

[३६]

॥ आदित्यदेवतामन्त्रः ॥

घृणिः सूर्य आदित्यो न प्रभां वात्यक्षरम्। मधुं क्षरन्ति तद्रसम्। सुत्यं वै
तद्रसमाप्ते ज्योतीरसोऽमृतं ब्रह्म भूर्भुवः सुवरोम्॥५४॥

[३७]

॥ त्रिसुपर्णमन्त्राः ॥

ब्रह्मेतु माम्। मधुमेतु माम्। ब्रह्मेव मधुमेतु माम्। यास्ते सोम प्रजावृथ्सोभि
सो अहम्। दुःस्वप्नुहन्दुरुष्षह। यास्ते सोम प्राणांस्तां जुहोमि। त्रिसुपर्णमयांचितं

ब्राह्मणाय दद्यात्। ब्रह्महृत्यां वा एते घ्रन्ति। ये ब्राह्मणास्त्रिसुपर्णं पठन्ति। ते सोमं प्राप्नुवन्ति। आसहुस्तात्पङ्किं पुनर्न्ति। ओम्॥५५॥

[३८]

ब्रह्मं मेधयां। मधुं मेधयां। ब्रह्मेव मधुं मेधयां। अद्या नो देव सवितः प्रजावर्थ्सावीः सौभग्म। परा दुष्प्रियं सुवा विश्वानि देव सवितर्दुरितानि परा सुवा। यद्द्रुं तन्म् आ सुवा। मधुं वाता कृतायते मधुं क्षरन्ति सिन्ध्यवः। माध्वीर्नः सन्त्वोषधीः। मधु नक्तमुतोषसि मधुमत्पार्थिवं रजः। मधु द्यौरस्तु नः पिता। मधुमात्रो वनस्पतिर्मधुमा अस्तु सूर्यः। माध्वीर्गावो भवन्तु नः। य इमं त्रिसुपर्णमयाचितं ब्राह्मणाय दद्यात्। भ्रूणहृत्यां वा एते घ्रन्ति। ये ब्राह्मणास्त्रिसुपर्णं पठन्ति। ते सोमं प्राप्नुवन्ति। आसहुस्तात्पङ्किं पुनर्न्ति। ओम्॥५६॥

[३९]

ब्रह्मं मेधवां। मधुं मेधवां। ब्रह्मेव मधुं मेधवां। ब्रह्मा देवानां पदवीः

कंवीनामृषिर्विप्राणां महिषो मृगाणांम्। श्येनो गृध्राणां ऽ स्वधितिर्वनानां॒ सोमः
 पुवित्रमत्येति रेभन्। हुङ्सः शुचिषद्वसुरन्तरिक्षसद्घोता वेदिषदतिथिर्दुरोणसत्।
 नृषद्वरसद्वत्सद्योमुसद्जा गोजा क्रतुजा अंद्रिजा क्रृतं बृहत्। क्रृचे त्वा रुचे
 त्वा समिथ्वंवन्ति सुरितो न धेनाः। अन्तरहृदा मनसा पूयमानाः। घृतस्य धारा
 अभिचांकशीमि। हिरण्ययो वेतुसो मध्ये आसाम्। तस्मिन्सुपुर्णो मधुकृत्कुलायी
 भजन्नास्ते मधुदेवताभ्यः। तस्यांसते हरयः समतीर्ण स्वधां दुहाना अमृतस्य
 धारांम्। य इदं त्रिसुपर्णमयांचितं ब्राह्मणाय दद्यात्। वीरहृत्यां वा एते घ्रन्ति।
 ये ब्राह्मणास्त्रिसुपर्णं पठन्ति। ते सोमं प्राप्नुवन्ति। आसुहस्रात्पङ्किं पुनन्ति।
 ओम्॥५७॥

[४०]

॥मेधासूक्तम्॥

मेधा देवी जुषमाणा नु आगाद्विश्वाची भद्रा सुमनस्यमाना। त्वया जुष्टा

जुषमाणा दुरुक्तां बृहद्वद्वदेम विदथै सुवीराः॥ त्वया जुष्टं कृषिर्भवति देवि त्वया
ब्रह्माऽऽग्नतश्चीरुत त्वया॥ त्वया जुष्टश्चित्रं विन्दते वसु सा नो जुषस्व द्रविणो न
मेधे॥ ५८॥

[४१]

मेधां मृ इन्द्रो ददातु मेधां देवी सरस्वती। मेधां मै अश्विनां वुभावाधत्तां
पुष्करस्तजा। अपसुरासु च या मेधा गन्धर्वेषु च यन्मनः। दैवीं मेधा सरस्वती
सा मां मेधा सुरभिर्जुषताङ्ग स्वाहा॥ ५९॥

[४२]

आ मां मेधा सुरभिर्विश्वरूपा हिरण्यवर्णा जगती जगम्या। ऊर्जस्वती पर्यसा
पिन्वमाना सा मां मेधा सुप्रतीका जुषन्ताम्॥ ६०॥

[४३]

मयि मेधां मयि प्रजां मयि ग्निस्तेजो दधातु मयि मेधां मयि प्रजां मयीन्द्रं

इन्द्रियं दधातु मयि मेधां मयि प्रजां मयि सूर्यो भ्राजौ दधातु॥६१॥

[४४]

॥मृत्युनिवारणमन्त्राः ॥

अपैतु मृत्युरमृतं न आगं न्वैवस्वतो नो अभयं कृणोतु। पुर्णं वन्स्पतेरिवाभिनः
शीयताऽ रयिः स च तान्नः शर्चीपतिः॥६२॥

[४५]

परं मृत्यो अनु परेहि पन्थां यस्ते स्व इतरो देवयानात्। चक्षुष्मते शृणुते ते
ब्रवीमि मा नः प्रजाऽ रीरिषो मोत वीरान्॥६३॥

[४६]

वातं प्राणं मनसाऽन्वा रभामहे प्रजापतिं यो भुवनस्य गोपाः। स नो
मृत्योस्त्रायतां पात्वऽहसो ज्योग्जीवा जुरामशीमहि॥६४॥

[४७]

अमुत्र भूयादध् यद्युमस्य बृहस्पते अभिशस्तेरमुच्चः। प्रत्यौहतामश्चिना
मृत्युमस्मादेवानामग्ने भिषजा शर्चाभिः॥६५॥

[४८]

हरिः हरन्तमनुयन्ति देवा विश्वस्येशानं वृषभं मतीनाम् ब्रह्म
सरूपमनुमेदमागादयनुं मा विवधीर्विक्रमस्व॥६६॥

[४९]

शल्कैरग्निमिञ्चान उभौ लोकौ सनेमुहम्। उभयोर्लोकयोर-कृध्वाऽति मृत्युं
तराम्युहम्॥६७॥

[५०]

मा छिदो मृत्यो मा वधीर्मा मे बलं विवृहो मा प्रमोषीः। प्रजां मा मै रीरिषु
आयुरुग्र नृचक्षसं त्वा हुविषां विधेम॥६८॥

[५१]

मा नौ मुहान्तमुत् मा नौ अर्भकं मा न् उक्षन्तमुत् मा ने उक्षितम्। मा नौऽवधीः पितरं मोत् मातरं प्रिया मा नस्तुनुवो रुद्र रीरिषः॥६९॥

[५२]

मा नस्तोके तनये मा न् आयुषि मा नो गोषु मा नो अश्वेषु रीरिषः। वीरान्मा नौ रुद्र भास्मितोऽवधीरहुविष्मन्तो नमसा विधेम ते॥७०॥

[५३]

॥प्रजापतिप्रार्थनामन्त्रः ॥

प्रजापते न त्वदेतान्यन्यो विश्वा जातानि परिता बभूव। यत्कामास्ते जुहुमस्तन्नो अस्तु वयङ् स्याम् पतयो रथीणाम्॥७१॥

[५४]

॥इन्द्रप्रार्थनामन्त्रः ॥

स्वस्तिदा विशस्पतिर्वृत्रहा विमृधो वशी। वृषेन्द्रः पुर एतु नः स्वस्तिदा

अभयङ्करः॥७२॥

[५५]

॥मृत्युञ्जयमन्त्राः॥

ऋंम्बकं यजामहे सुगुन्धिं पुष्टिवर्धनम्। उर्वारुकमिंव बन्धनामृत्योर्मुक्षीयु
माऽमृतात्॥७३॥

[५६]

ये तैं सुहस्रमयुतं पाशा मृत्यो मर्त्यायु हन्तवे। तान् यज्ञस्य मायया सर्वानवं
यजामहे॥७४॥

[५७]

मृत्यवे स्वाहा॑ मृत्यवे॒ स्वाहा॑॥७५॥

[५८]

॥ पापनिवारक-मन्त्राः ॥

देवकृतस्यैनंसोऽवयजनंमसि स्वाहा ॥ मनुष्यकृतस्यैनंसोऽवयजनंमसि
 स्वाहा ॥ पितृकृतस्यैनंसोऽवयजनंमसि स्वाहा ॥ आत्मकृतस्यैनंसोऽवयजनंमसि
 स्वाहा ॥ अन्यकृतस्यैनंसोऽवयजनंमसि स्वाहा ॥ अस्मत्कृतस्यैनंसोऽवयजनंमसि
 स्वाहा ॥ यद्दिवा च नक्तं चैनश्वकृम तस्यावयजनंमसि स्वाहा ॥ यथस्वपन्तश्व
 जाग्रतश्वैनश्वकृम तस्यावयजनंमसि स्वाहा ॥ यथुषुप्तश्व जाग्रतश्वैनश्वकृम
 तस्यावयजनंमसि स्वाहा ॥ यद्दिव्वाऽसुश्वाविंद्वाऽसुश्वैनश्वकृम तस्यावयजनंमसि
 स्वाहा ॥ एनस एनसोऽवयजनंमसि स्वाहा ॥ ७६ ॥

[५९]

॥ वसुप्रार्थनामन्त्रः ॥

यद्वाँ देवाश्वकृम जिह्याँ गुरुमनंसो वा प्रयुती देव हेडनम्। अरावा यो नो
 अभि दुच्छुनायते तस्मिन्तदेनो वसवो निधेतन् स्वाहा ॥ ७७ ॥

[६०]

॥ कामोऽकार॒षीत्-मन्युरकार॒षीत् मन्त्रः ॥

कामोऽकार॒षीन्नमो नमः। कामोऽकार॒षीत्कामः करोति नाहं करोमि कामः कर्ता
नाहं कर्ता कामः कार॒यिता नाहं कार॒यिता एष ते काम कामाय स्वाहा॥७८॥

[६१]

मन्युरकार॒षीन्नमो नमः। मन्युरकार॒षीन्मन्युः करोति नाहं करोमि मन्युः कर्ता
नाहं कर्ता मन्युः कार॒यिता नाहं कार॒यिता एष ते मन्यो मन्यवे स्वाहा॥७९॥

[६२]

॥ विराजहोममन्त्राः ॥

तिलाञ्जुहोमि सरसा॑ सपिष्ठान् गन्धार मम चित्ते रमन्तु स्वाहा। गावो हिरण्यं
धनमन्त्रपान॑ सर्वेषां॑ श्रियै स्वाहा। श्रियं च लक्ष्मीं च पुष्टिं च कीर्तिं चानृण्यताम्।
ब्रह्मण्यं बंहुपुत्रताम्। श्रद्धामेधे प्रजाः सन्ददातु स्वाहा॥८०॥

[६३]

तिलाः कृष्णास्तिलाः श्वेतास्तिलाः सौम्या वंशानुगाः। तिलाः पुनन्तु मे पापां
 यत्किञ्चिद्दुरितं मर्यि स्वाहा। चोरस्यान्नं नवश्राद्धं ब्रह्महा गुरुतल्पगः। गोस्तेयः
 सुरापानं भ्रूणहत्या तिला शान्तिः शमयन्तु स्वाहा। श्रीश्व लक्ष्मीश्व पुष्टीश्व
 कीर्ति चानृण्यताम्। ब्रह्मण्यं बहुपुत्रताम्। श्रद्धामेधे प्रज्ञा तु जातवेदः सन्ददातु
 स्वाहा॥८१॥

[६४]

प्राणापानव्यानोदानसमाना मै शुद्धन्तां ज्योतिरहं विरजा॑ विपाप्मा भूयासुङ्
 स्वाहा॑॥। वाङ्नश्वक्षुःश्रोत्रजिह्वाघाणरेतोबुद्ध्याकूतिःसङ्कल्पा मै शुद्धन्तां ज्योतिरहं
 विरजा॑ विपाप्मा भूयासुङ् स्वाहा॑॥। त्वक्र्ममाःसरुधिरमेदोमज्ञास्नायवो-
 इस्थीनि मै शुद्धन्तां ज्योतिरहं विरजा॑ विपाप्मा भूयासुङ् स्वाहा॑॥।
 शिरःपाणिपादपार्ष्वपृष्ठोरुदरजङ्घशिश्जोपस्थपायवो मै शुद्धन्तां ज्योतिरहं
 विरजा॑ विपाप्मा भूयासुङ् स्वाहा॑॥। उत्तिष्ठ पुरुष हरित पिङ्गल लोहिताक्षि देहि

देहि ददापयिता मैं शुद्धन्तां ज्योतिरहं विरजा॑ विपाप्मा भूयासुङ् स्वाहा॑॥८२॥

[६५]

पृथिव्यापस्तेजोवायुराकाशा मैं शुद्धन्तां ज्योतिरहं विरजा॑ विपाप्मा भूयासुङ् स्वाहा॑। शब्दस्पर्शरूपरसगन्धा मैं शुद्धन्तां ज्योतिरहं विरजा॑ विपाप्मा भूयासुङ् स्वाहा॑। मनोवाक्यायकर्मणि मैं शुद्धन्तां ज्योतिरहं विरजा॑ विपाप्मा भूयासुङ् स्वाहा॑। अव्यक्तभावैरहङ्कारैज्योतिरहं विरजा॑ विपाप्मा भूयासुङ् स्वाहा॑। आत्मा मैं शुद्धन्तां ज्योतिरहं विरजा॑ विपाप्मा भूयासुङ् स्वाहा॑। अन्तरात्मा मैं शुद्धन्तां ज्योतिरहं विरजा॑ विपाप्मा भूयासुङ् स्वाहा॑। परमात्मा मैं शुद्धन्तां ज्योतिरहं विरजा॑ विपाप्मा भूयासुङ् स्वाहा॑। क्षुधे स्वाहा॑। क्षुत्पिपासायु स्वाहा॑। विविट्यै स्वाहा॑। ऋग्विधानायु स्वाहा॑। कृषोत्कायु स्वाहा॑। क्षुत्पिपासामलं ज्येष्ठामलक्ष्मीर्नशयाम्यहम्। अभूतिमसंमृद्धिं च सर्वान्तर्णिर्द मे पाप्मानङ् स्वाहा। अन्नमय-प्राणमय-मनोमय-विज्ञानमय-मानन्दमय-मात्मा मैं शुद्धन्तां ज्योतिरहं विरजा॑ विपाप्मा भूयासुङ् स्वाहा॑॥८३॥

[६६]

॥ वैश्वदेवमन्त्राः ॥

अुग्रये स्वाहा०। विश्वेभ्यो देवेभ्यः स्वाहा०। ध्रुवाय भूमाय स्वाहा०। ध्रुवक्षितये
स्वाहा०। अच्युतक्षितये स्वाहा०। अुग्रये स्विष्टकृते स्वाहा० ॥ धर्माय स्वाहा०। अधर्माय
स्वाहा०। अन्नः स्वाहा०। ओषधिवनस्पतिभ्यः स्वाहा०॥८४॥

रक्षोदेवजनेभ्यः स्वाहा०। गृह्याभ्यः स्वाहा०। अवसानेभ्यः स्वाहा०। अवसानपतिभ्यः
स्वाहा०। सर्वभूतेभ्यः स्वाहा०। कामाय स्वाहा०। अन्तरिक्षाय स्वाहा०। यदेजति जगति
यच्च चेष्टति नाम्नो भागोऽयं नाम्ने स्वाहा०। पृथिव्यै स्वाहा०। अन्तरिक्षाय स्वाहा०॥८५॥

दिवे स्वाहा०। सूर्याय स्वाहा०। चन्द्रमसे स्वाहा०। नक्षत्रेभ्यः स्वाहा०। इन्द्राय
स्वाहा०। बृहस्पतये स्वाहा०। प्रजापतये स्वाहा०। ब्रह्मणे स्वाहा०। स्वधा पितृभ्यः
स्वाहा०। नमो रुद्राय पशुपतये स्वाहा०॥८६॥

देवेभ्यः स्वाहा०। पितृभ्यः स्वधाऽस्तु। भूतेभ्यो नमः। मनुष्येभ्यो हन्ता०। प्रजापतये

स्वाहा०॥ पुरुषेष्ठिने स्वाहा०॥ यथा कूपः शतधारः सुहस्रधारो अक्षितः। एवा मैं
अस्तु धन्यं सुहस्रधारमक्षितम्। धनधान्यै स्वाहा०॥ ये भूताः प्रचरन्ति दिवानक्तं
बलिमिच्छन्तो वितुदस्यु प्रेष्याः। तेभ्यो बलिं पुष्टिकामो हरामि मयि पुष्टिं
पुष्टिपतिर्दधातु स्वाहा०॥८७॥

[६७]

ॐ तद्वृह्मा। ॐ तद्वायुः। ॐ तदात्मा। ॐ तथसूत्यम्। ॐ तथसर्वम्।
ओं तत्पुरोर्नमः॥ अन्तश्चरति भूतेषु गुहायां विश्वमूर्तिषु। त्वं यज्ञस्त्वं
वषद्वारस्त्वमिन्द्रस्त्वं रुद्रस्त्वं विष्णुस्त्वं ब्रह्म त्वं प्रजापतिः। त्वं तदापु आपो
ज्योती रसोऽमृतं ब्रह्म भूर्भुवस्सुवरोम्॥८८॥

[६८]

॥प्राणाहुतिमन्त्राः॥

श्रद्धायां प्राणे निविष्टोऽमृतं जुहोमि। श्रद्धायांमपाने निविष्टोऽमृतं जुहोमि।

श्रुद्धायां व्याने निविष्टेऽमृतं जुहोमि। श्रुद्धायांमुदाने निविष्टेऽमृतं जुहोमि।
 श्रुद्धायां समाने निविष्टेऽमृतं जुहोमि। ब्रह्मणि म आत्माऽमृतत्वाय।
 अमृतोपस्तरणमसि॥। श्रुद्धायां प्राणे निविष्टेऽमृतं जुहोमि। शिवो मा
 विशाप्रदाहाय। प्राणाय स्वाहा॥। श्रुद्धायांमपाने निविष्टेऽमृतं जुहोमि। शिवो मा
 विशाप्रदाहाय। अपानाय स्वाहा॥। श्रुद्धायां व्याने निविष्टेऽमृतं जुहोमि। शिवो
 मा विशाप्रदाहाय। व्यानाय स्वाहा॥। श्रुद्धायांमुदाने निविष्टेऽमृतं जुहोमि। शिवो
 मा विशाप्रदाहाय। उदानाय स्वाहा॥। श्रुद्धायां समाने निविष्टेऽमृतं जुहोमि।
 शिवो मा विशाप्रदाहाय। सुमानाय स्वाहा॥। ब्रह्मणि म आत्माऽमृतत्वाय।
 अमृतापिधानमसि॥८९॥

[६९]

॥भुक्तान्नाभिमन्त्रणमन्त्राः॥

श्रुद्धायां प्राणे निविश्यामृतं हुतम्। प्राणमन्त्रेनाप्यायस्व। श्रुद्धायांमपाने

निविश्यामृतं हुतम्। अपानमन्त्रेनाप्यायस्व। श्रुद्धायां व्याने निविश्यामृतं हुतम्।
व्यानमन्त्रेनाप्यायस्व। श्रुद्धायां मुदाने निविश्यामृतं हुतम्। उदानमन्त्रेनाप्यायस्व।
श्रुद्धायां समाने निविश्यामृतं हुतम्। सुमानमन्त्रेनाप्यायस्व॥१०॥

[७०]

॥ भोजनान्ते आत्मानुसन्धानमन्त्राः ॥

अङ्गुष्ठमात्रः पुरुषोऽङ्गुष्ठं च समाश्रितः। ईशः सर्वस्य जगतः प्रभुः प्रीणाति
विश्वभुक्॥॥११॥

[७१]

॥ अवयवस्वस्थता-प्रार्थनामन्त्रः ॥

वाङ्म असन्। नसोः प्राणः। अक्ष्योश्वक्षुः। कर्णयोः श्रोत्रम्। बाहुवोर्बलम्।
ऊरुवोरोजः। अरिष्टा विश्वान्यज्ञानि तनूः। तनुवां मे सुह नमस्ते अस्तु मा मा
हि॒सीः॥१२॥

[७२]

॥ इन्द्रससर्वि-संवादमन्त्रः ॥

वयः सुपुर्णा उपं सेदुरिन्द्रं प्रियमेधा ऋषयो नाधमानाः। अपं ध्वान्तमूर्णुहि
पूर्धि चक्षुर्मुमुग्ध्यस्मान्त्रिधयेऽव बुद्धान्।

[७३]

॥ हृदयालभनमन्त्रः ॥

प्राणानां ग्रन्थिरसि रुद्रो मां विशान्तकः। तेनान्नेनाप्यायुस्व॥९३॥

[७४]

॥ देवताप्राणनिरूपणमन्त्रः ॥

नमो रुद्राय विष्णवे मृत्युर्मे पाहि॥९४॥

[७५]

॥ अग्निस्तुतिमन्त्रः ॥

त्वमेऽग्ने द्युभिस्त्वमांशुशुक्षणिस्त्वमूद्यस्त्वमश्मंनुस्परि। त्वं वनेभ्यस्त्वमोषधीभ्यस्त्वं
नृणां नृपते जायसे शुचिः॥१५॥

[७६]

॥ अभीष्ट्याचनामन्त्राः ॥

शिवने मे सन्तिष्ठस्व स्योनेन मे सन्तिष्ठस्व सुभूतेन मे सन्तिष्ठस्व ब्रह्मवर्चसेन
मे सन्तिष्ठस्व यज्ञस्यर्धिमनु सन्तिष्ठस्वोपं ते यज्ञ नम् उपं ते नम् उपं ते नमः॥१६॥

[७७]

॥ परतत्त्व-निरूपणम् ॥

सृत्यं परं परं सृत्यं सृत्येन न सुवर्गल्लोकाच्यवन्ते कुदाचन सृता॒ हि
सृत्यं तस्मांसृत्ये रमन्ते । तपु इति तपो नानशनात्परं यद्धि परं तपस्तद्वृद्धरूपं
तद्वृराधरूपं तस्मात्तपांसि रमन्ते । दम् इति नियंतं ब्रह्मचारिणस्तस्माद्मै रमन्ते ।

शम् इत्यरेण्ये मुनयस्तस्माच्छर्मे रमन्ते । दानमिति सर्वाणि भूतानि प्रशः संन्ति
 दानान्नाति दुष्करं तस्माद्वाने रमन्ते । धर्म इति धर्मेण सर्वमिदं परिगृहीतं
 धर्मान्नाति दुष्करं तस्माद्वर्मे रमन्ते । प्रजन् इति भूयाः सस्तस्माद्वयिष्ठाः
 प्रजायन्ते तस्माद्वयिष्ठाः प्रजनने रमन्तेऽग्रय । इत्याहु तस्मादग्रय आधातव्या
 अग्निहोत्रमित्याहु तस्मादग्निहोत्रे रमन्ते । यज्ञ इति यज्ञो हि देवास्तस्माद्यज्ञे
 रमन्ते । मानुसमिति विद्वाः सस्तस्माद्विद्वाः स एव मानुसे रमन्ते । न्यास इति
 ब्रह्मा ब्रह्मा हि परः परो हि ब्रह्मा तानि वा एतान्यवराणि पराः सि न्यास
 एवात्यरेचयद्य एवं वेदैत्युपनिषत् ॥ १७ ॥

[७८]

॥ ज्ञानसाधन-निरूपणम् ॥

प्राजापत्यो हारुणिः सुपर्णेयः प्रजापतिं पितरमुपसार किं भंगवन्तः परमं
 वदन्तीति तस्मै प्रोवाच । सुत्येन वायुरावाति सुत्येनाऽऽदित्यो रोचते दिवि

सूत्यं वाचः प्रतिष्ठा सूत्ये सूर्वं प्रतिष्ठितं तस्मा॑श्सूत्यं परमं वदन्ति । तपसा देवा
 देवतामग्रे आयन्तपसर्षयः सुवरन्विन्दं तपसा सुपत्नान् प्रणुदामारातीस्तपसि
 सूर्वं प्रतिष्ठितं तस्मात्तपः परमं वदन्ति । दमेन दान्ताः किल्बिषमवधून्वन्ति दमेन
 ब्रह्मचारिणः सुवरगच्छुन्दमो भूतानां दुराधर्षं दमे सूर्वं प्रतिष्ठितं तस्माद्दमः
 परमं वदन्ति । शमेन शान्ताः शिवमाचरन्ति शमेन नाकं मुनयोऽन्वविन्दञ्चमो
 भूतानां दुराधर्षञ्चमे सूर्वं प्रतिष्ठितं तस्माच्छमः परमं वदन्ति । दानं यज्ञानां
 वरूथं दक्षिणा लोके दातारं सर्वभूतान्युपजीवन्ति दानेनारातीरपानुदन्त दानेन
 द्विषुन्तो मित्रा भवन्ति दाने सूर्वं प्रतिष्ठितं तस्माद्दानं परमं वदन्ति । धर्मो
 विश्वस्य जगतः प्रतिष्ठा लोके धर्मिष्ठं प्रजा उपसर्पन्ति धर्मेण पापमपनुदति
 धर्मे सूर्वं प्रतिष्ठितं तस्माच्छर्मं परमं वदन्ति । प्रजननं वै प्रतिष्ठा लोके साधु
 प्रजायास्तन्तुं तन्वानः पितृणामनृणो भवति तदेव तस्यानृणं तस्मात् प्रजननं
 परमं वदन्त्यग्रये वै त्रयीं विद्या । देवयानः पन्था गरहपत्य ऋक्पृथिवी
 रथन्तरमन्वाहार्यपचनं यजुरन्तरिक्षं वामदेव्यमाहवनीयः सामं सुवर्गे लोको

बृहत्स्मादग्नीन्परमं वदन्त्यग्निहोत्रं सायं प्रातर्गृहाणां निष्कृतिः स्विष्ट शुहृतं
 यज्ञक्रतूनां प्रायणं सुवर्गस्य लोकस्य ज्योतिस्तस्मादग्निहोत्रं परमं वदन्ति ।
 यज्ञ इति यज्ञेन हि देवा दिवं गता यज्ञेनासुरानपानुदन्त यज्ञेन द्विषन्तो मित्रा
 भवन्ति यज्ञे सर्वं प्रतिष्ठितं तस्माद्यज्ञं परमं वदन्ति । मानुसं वै प्राजापत्यं
 पवित्रं मानुसेन मनसा साधु पश्यति मानुसा ऋषयः प्रजा असृजन्त मानुसे
 सर्वं प्रतिष्ठितं तस्मान्मानुसं परमं वदन्ति । न्यास इत्याहुर्मनीषिणो ब्रह्माणं
 ब्रह्मा विश्वः कतमः स्वयम्भुः प्रजापतिः संवथ्सर इति संवथ्सरोऽसावादित्यो य
 एष आदित्ये पुरुषः स परमेष्ठो ब्रह्मात्मा । याभिरादित्यस्तपति रश्मिभिस्ताभिः
 पर्जन्यो वर्षति पर्जन्यैनौषधिवनस्पतयः प्रजायन्त ओषधिवनस्पतिभिरन्न
 भवत्यन्नेन प्राणाः प्राणैर्बलं बलेन तपस्तपसा श्रद्धा श्रद्धयां मेधा मेधयां मनीषा
 मनीषया मनो मनसा शान्तिः शान्त्यां चित्तं चित्तेन स्मृतिः स्मृत्या स्मारः स्मारेण
 विज्ञानं विज्ञानेनात्मानं वेदयति तस्मादन्नं ददन्थसर्वाण्येतानि ददात्यन्नात्

प्राणा भवन्ति । भूतानां प्राणैर्मनो मनसश्च विज्ञानं विज्ञानादानन्दो ब्रह्मयोनिः स वा एष पुरुषः पञ्चधा पञ्चात्मा येन सर्वमिदं प्रोतं पृथिवी चान्तरिक्षं च द्यौश्च दिशंश्चावान्तरदिशाश्च स वै सर्वमिदं जगथ्स च भूतः स भव्यं जिज्ञासकृत्प्रकृतजा रयेष्ठा । श्रद्धा सत्यो महस्वान्तपसो वरिष्ठाङ्गात्मा तमेवं मनसा हृदा च भूयौ न मृत्युमुपयाहि विद्वान्तस्मान्त्यासमेषां तपसामतिरिक्तमाहुर्वसुरण्वो विभूरसि प्राणे त्वमसि सन्धाता । ब्रह्मन् त्वमसि विश्वधृतेजोदास्त्वमस्यग्निरसि वर्चोदास्त्वमसि सूर्यस्य द्युम्नोदास्त्वमसि चन्द्रमस उपयामगृहीतोऽसि ब्रह्मणे त्वा । महसु ओमित्यात्मानं युज्ञीतैतद्वै महोपनिषदं देवानां गुह्यं य एवं वेदं ब्रह्मणो महिमानंमाप्नोति तस्माद्ब्रह्मणो महिमानंमित्युपनिषत् ॥९८॥

[७९]

॥ ज्ञानयज्ञः ॥

तस्यैवं विदुषो यज्ञस्याऽत्मा यज्मानः श्रद्धा पल्ली शरीरमिध्ममुरो वेदिलोमानि

बुरुहिर्वेदः शिखा हृदयं यूपः काम आज्यं मन्युः पशुस्तपोऽग्निर्दमः शमयिता
 दक्षिणा वाग्धोता प्राण उद्ग्राता चक्षुरध्वर्युर्मनो ब्रह्मा । श्रोत्रं मग्नीद्यावद्वियंते
 सा दीक्षा यदश्वाति तद्विर्यत्पिबति तदस्य सोमपानं यद्रमते तदुपसदो
 यथसञ्चरत्युपविशत्युत्तिष्ठते च स प्रवृग्यो यन्मुखं तदाहवनीयो या
 व्याहृतिराहुतिर्यदस्य । विज्ञानं तज्जुहोति यथसायं प्रातरात्ति तथसुमिधं यत्प्रातर्मध्यं
 दिनः सायं च तानि सवनानि ये अहोरात्रे ते दर्शपूर्णमासौ यैऽर्धमासाश्व
 मासांश्व ते चातुर्मास्यानि य क्रृतवस्ते पशुबन्धा ये संवथ्मराश्वं परिवथ्मराश्वं
 तेऽर्हणाः सर्ववेदसं वा । एतथसुत्रं यन्मरणं तदवभृथं एतद्वै जरामर्यमग्निहोत्रः
 सुत्रं य एवं विद्वानुद्गयते प्रमीयते देवानामेव महिमानं गत्वाऽऽदित्यस्य सायुज्यं
 गच्छत्यथ । यो दक्षिणे प्रमीयते पितृणामेव महिमानं गत्वा चन्द्रमसः सायुज्यः
 सलोकतामाप्नोत्येतौ वै सूर्यचन्द्रमसौर्महिमानौ ब्राह्मणो विद्वानुभिजयति
 तस्माद्ब्रह्मणो महिमानं माप्नोति तस्माद्ब्रह्मणो महिमानं मित्युपनिषत् ॥११॥

[८०]

ॐ सुह नाववतु। सुह नौ भुनक्तु। सुह वीर्यं करवावहै। तेजस्वि नावधीतमस्तु
मा विद्विषावहै॥ ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

॥ कृष्णायजुर्वेदीयतैत्तिरीय-काठकम् ॥

॥ प्रथमः प्रश्नः ॥

संज्ञानं विज्ञानं प्रज्ञानं जानदभिजानत्। सङ्कल्पमानं प्रकल्पमानमुपकल्पमानमुपकूसं कूसम्। श्रेयो वर्सीय आयथ्सम्भूतं भूतम्। चित्रः केतुः प्रभानभान्सम्भान्। ज्योतिष्मांस्तेजस्वानातपांस्तपन्नभितपन्। रोचनो रोचमानः शोभनः शोभमानः कल्याणः। दर्शा दृष्टा दर्शता विश्वरूपा सुदर्शना। आप्यायमाना प्यायमाना प्याया सूनृतेरा। आपूर्यमाणा पूर्यमाणा पूरयन्ती पूर्णा पौर्णमासी। दाता प्रदाताऽऽनन्दो मोदः प्रमोदः॥१॥

आवेशयन्निवेशयन्नसंवेशनः सङ्शान्तः शान्तः। आभवन्नभवन्नसम्भवन्नसम्भूतो भूतः। प्रस्तुतुं विष्टुतुं सङ्स्तुतुं कल्याणं विश्वरूपम्। शुक्रममृतं तेजस्वि तेजः समिद्धम्। अरुणं भानुमन्मर्गचिमदभितपत्तपस्वत्। सविता प्रसविता दीप्तो दीपयन्दीप्यमानः। ज्वलञ्ज्वलिता तपन्वितपन्नसन्तपन्। रोचनो रोचमानः शुभू-

शुभ्मंमानो वामः। सुता सुन्वती प्रसुता सूयमानाऽभिषूयमाणा। पीतीं प्रपा सुम्पा
तृप्तिस्तर्पयन्ती॥२॥

कान्ता काम्या कामजाताऽयुष्मती कामदुघा॥ अभिशास्ताऽनुमन्ताऽनन्दो
मोदः प्रमोदः। आसादयन्निषादयन्थसुऽसादनः सऽसन्नः सन्नः। आभूर्विभूः
प्रभूः शम्भूर्भुवः। पवित्रं पवयिष्यन्पृतो मेध्यः। यशो यशस्वानायुरमृतः। जीवो
जीविष्यन्थस्वर्गो लोकः। सहस्वान्थसहीयानोजस्वान्थसहमानः। जयन्नभिजयन्थसु-
द्रविणो द्रविणोदाः। आद्रपवित्रो हरिकेशो मोदः प्रमोदः॥३॥

अरुणोऽरुणरंजाः पुण्डरीको विश्वजिदभिजित्। आद्रः पिन्वमानोऽन्रवान्त्रसंवानिरा-
सवैषधः सम्भरो महस्वान्। एजुत्का जौवत्काः। क्षुलुकाः शिपिविष्टकाः।
सरिस्त्राः सुशेरवः। अजिरासो गमिष्णावः। इदानीं तदानीमेतरहि क्षिप्रमजिरम्।
आशुर्निमेषः फणो द्रवन्नतिद्रवन्। त्वरङ्गस्त्वरमाण आशुराशीयाञ्चवः। अग्निष्टोम
उक्थ्योऽतिरात्रो द्विरात्रस्त्रिरात्रश्चतूरात्रः। अग्निरक्तुः सूर्यं क्रतुश्चन्द्रमा क्रतुः।

प्रजापतिः संवध्सुरो मुहान्कः॥४॥

[१]

भूरग्निं च पृथिवीं च मां च। त्रीङ्श्चं लोकान्धसंवध्सुरं च। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्भुवा सीद। भुवो वायुं चान्तरिक्षं च मां च। त्रीङ्श्चं लोकान्धसंवध्सुरं च। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्भुवा सीद। स्वरादित्यं च दिवं च मां च। त्रीङ्श्चं लोकान्धसंवध्सरं च। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्भुवा सीद। भूर्भुवः स्वश्चन्द्रमसं च दिशश्च मां च। त्रीङ्श्चं लोकान्धसंवध्सुरं च। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्भुवा सीद॥५॥

[२]

त्वमेव त्वां वैत्थं योऽसि सोऽसि। त्वमेव त्वामचैषीः। चितश्चासि सञ्चितश्चास्यग्ने। एतावाऽश्चासि भूयाऽश्चास्यग्ने। यत्ते अग्ने न्यूनं यदु तेऽतिरिक्तम्।

आदित्यास्तदद्विंशतिमापूरयन्तु। विश्वे ते देवाश्चितिमापूरयन्तु। चित्तशासि सञ्चितश्चास्यग्ने। एतावाऽश्चासि भूयाऽश्चास्यग्ने। मा ते अग्ने च येन माऽति च येनाऽऽयुरावृक्षिः। सर्वेषां ज्योतिंषां ज्योतिर्यददावुदेति। तपसो जातमनिभृष्टमोजः। तत्ते ज्योतिरिष्टके। तेन मे तपा। तेन मे ज्वला। तेन मे दीदिहि। यावद्देवाः। यावदसांति सूर्यः। यावदुतापि ब्रह्म॥६॥

[३]

संवध्सरोऽसि परिवध्सरोऽसि। इदावध्सरोऽसीदुवध्सरोऽसि। इद्वध्सरोऽसि वध्सरोऽसि। तस्य ते वसन्तः शिरः। ग्रीष्मो दक्षिणः पृक्षः। वरूषाः पुच्छम्। शुरदुत्तरः पृक्षः। हेमन्तो मध्यम्। पूर्वपृक्षाश्चितयः। अपरपृक्षाः पुरीषम्॥७॥

अहोरात्राणीष्टकाः। क्रृष्मोऽसि स्वर्गो लोकः। यस्यां दिशि महीयसे। ततो नो मह आवह। वायुर्भूत्वा सर्वा दिश आवाहि। सर्वा दिशोऽनुविवाहि। सर्वा दिशोऽनुसंवाहि। चित्त्या चितिमापृण। अचित्त्या चितिमापृण। चिदसि

समुद्रयोनि:॥८॥

इन्दुर्दक्षं श्येन कृतावा॑। हिरण्यपक्षः शकुनो भुरण्युः। महान्धस्थै ध्रुव
आनिष्टः। नमस्ते अस्तु मा मा॑ हि॒सीः। एति॑ प्रेति॑ वीति॑ समित्युदिति॑। दिवं
मे यच्छ। अन्तरिक्षं मे यच्छ। पृथिवीं मे॑ यच्छ। पृथिवीं मे॑ यच्छ। अन्तरिक्षं
मे यच्छ। दिवं मे यच्छ। अहा॑ प्रसारय। रात्र्या॑ समच। रात्र्या॑ प्रसारय। अहा॑
समच। कामं प्रसारय। कामं॑ समच॥९॥

[४]

भूर्भुवः स्वः। ओजो॑ बलम्। ब्रह्म॑ क्षत्रम्। यशो॑ मुहता॑। सुत्यं॑ तपो॑ नाम।
रूपमृतम्। चक्षुः॑ श्रोत्रम्। मन॑ आयुः। विश्वं॑ यशो॑ मुहः। सुमं॑ तपो॑ हरो॑ भा।
जातवेदा॑ यदि॑ वा पावकोऽसि॑। वैश्वानरो॑ यदि॑ वा वैद्युतोऽसि॑। शं॑ प्रजाभ्यो॑
यज्मानाय लोकम्। ऊर्जु॑ पुष्टि॑ दद्दभ्यावृथ्स्व॥१०॥

[५]

रा॒ज्ञी वि॒रा॒ज्ञी। सु॒म्रा॒ज्ञी स्व॒रा॒ज्ञी। अ॒र्चिः शो॒चिः। तपो॒ हरो॒ भा॑ः। अ॒ग्निरिन्द्रो॒
बृहस्पतिः। विश्वे॑ देवा॑ भुवनस्य॑ गोपा॑ः। ते॑ मा॑ सर्वे॑ यशस्सा॑ सः॒सृजन्तु॥११॥

[६]

अ॒सर्वे॑ स्वाहा॑ व॒सर्वे॑ स्वाहा॑॥ वि॒भुवे॑ स्वाहा॑ वि॒वस्वते॑ स्वाहा॑॥ अ॒भिभुवे॑
स्वाहा॑ऽधिपतये॑ स्वाहा॑॥ दि॒वां पतये॑ स्वाहा॑ऽहस्पत्याय॑ स्वाहा॑॥ चाक्षुष्मत्याय॑
स्वाहा॑ ज्योतिष्मत्याय॑ स्वाहा॑॥ रा॒ज्ञे॑ स्वाहा॑ वि॒रा॒ज्ञे॑ स्वाहा॑॥ सु॒म्रा॒ज्ञे॑ स्वरा॒ज्ञे॑
स्वाहा॑॥ शूषाय॑ स्वाहा॑ सूर्याय॑ स्वाहा॑॥ चु॒न्द्रमंसे॑ स्वाहा॑ ज्योतिषे॑ स्वाहा॑॥ सः॒सर्पाय॑
स्वाहा॑ कुल्याणाय॑ स्वाहा॑॥ अर्जुनाय॑ स्वाहा॑॥१२॥

[७]

वि॒पश्चिते॑ पव॑मानाय॑ गायता॑। मु॒ही॑ न॑ धारा॑त्यन्धौ॑ अर्घति॑। अहिरः॑ह
जीर्णामतिसर्पति॑ त्वचम्॑। अत्यो॑ न॑ क्रीडन्नसरुद्धृषा॑ हरिः। उपयामगृहीतो॑सि॑
मृत्यवै॑ त्वा॑ जुष्टै॑ गृह्णामि॑। एष॑ ते॑ योनिर्मृत्यवै॑ त्वा॑। अपंमृत्युमपुक्षुधम्॑। अपेतः॑

शुपथं जहि। अधा नो अग्ने आवह। रायस्पोषं सहस्रिणम्॥१३॥

ये ते सुहस्रमयुतं पाशाः। मृत्यो मर्त्याय हन्तवे। तान् यज्ञस्य मायया।
सर्वानवयजामहे। भक्षोऽस्यमृतभक्षः। तस्य ते मृत्युपीतस्यामृतवतः। स्वगांकृतस्य
मधुमतः। उपहूतस्योपहूतो भक्षयामि। मन्द्राऽभिभूतिः केतुर्यज्ञानां वाक्।
असावेहि॥१४॥

अन्धो जागृविः प्राण। असावेहि। बधिर आक्रन्दयितरपान। असावेहि।
अहस्तोस्त्वा चक्षुः। असावेहि। अपादाशो मनः। असावेहि। कवे विप्रचित्ते श्रोत्रं
असावेहि॥१५॥

सुहस्तः सुवासाः। शूषो नामास्यमृतो मर्त्येषु। तं त्वाऽहं तथा वेद। असावेहि।
अग्निर्मवाचि श्रितः। वाग्घृदये। हृदयं मयि। अहममृतैः। अमृतं ब्रह्मणि। वायुम्
प्राणे श्रितः॥१६॥

प्राणो हृदये। हृदयं मयि। अहममृतैः। अमृतं ब्रह्मणि। सूर्यो मे चक्षुषि श्रितः।

चक्षुरहृदये। हृदयं मयि। अहममृतै। अमृतं ब्रह्मणि। चन्द्रमा मे मनसि श्रितः॥१७॥

मनो हृदये। हृदयं मयि। अहममृतै। अमृतं ब्रह्मणि। दिशो मे श्रोत्रै श्रिताः। श्रोत्रः हृदये। हृदयं मयि। अहममृतै। अमृतं ब्रह्मणि। आपो मे रेतसि श्रिताः॥१८॥

रेतो हृदये। हृदयं मयि। अहममृतै। अमृतं ब्रह्मणि। पृथिवी मे शरीरे श्रिता। शरीरः हृदये। हृदयं मयि। अहममृतै। अमृतं ब्रह्मणि। ओषधिवनस्पतयो मे लोमसु श्रिताः॥१९॥

लोमानि हृदये। हृदयं मयि। अहममृतै। अमृतं ब्रह्मणि। इन्द्रो मे बलै श्रितः। बलः हृदये। हृदयं मयि। अहममृतै। अमृतं ब्रह्मणि। पर्जन्यो मे मूर्धि श्रितः॥२०॥

मूर्धा हृदये। हृदयं मयि। अहममृतै। अमृतं ब्रह्मणि। ईशानो मे मन्यौ श्रितः। मन्युरहृदये। हृदयं मयि। अहममृतै। अमृतं ब्रह्मणि। आत्मा मे आत्मनि श्रितः॥२१॥

आत्मा हृदये। हृदयं मयि। अहममृतै। अमृतं ब्रह्मणि। पुनर्म आत्मा

पुनरायुरागांत्। पुनः प्राणः पुनराकूत्मागांत्। वैश्वानरो रुश्मभिर्वावृधानः।
अन्तस्तिष्टत्वमृतस्य गोपाः॥२२॥

[C]

प्रजापतिर्देवानंसृजत। ते पाप्मना सन्दिता अजायन्त। तान्व्यद्यत्। यद्यद्यत्।
तस्माद्विद्युत्। तमवृश्वत्। यदवृश्वत्। तस्माद्वृष्टिः। तस्माद्यत्रैते देवते अभिप्राप्नुतः।
वि च हैवास्य तत्र पाप्मानं द्यतः॥२३॥

वृश्वतश्च। सैषा मीमांसाऽग्निहोत्र एव सम्पन्ना। अथो आहुः। सर्वेषु
यज्ञक्रतुष्विति। होष्यन्नप उपस्पृशेत्। विद्युदसि विद्य मे पाप्मानमिति। अथ
हुत्वोपस्पृशेत्। वृष्टिरसि वृश्व मे पाप्मानमिति। युक्ष्यमाणो वेष्टा वाँ। वि च
हैवास्यैते देवते पाप्मानं द्यतः॥२४॥

वृश्वतश्च। अत्यःहो हाऽरुणिः। ब्रह्मचारिणैः प्रश्नान्प्रोच्य प्रजिघाय। परेहि। पुक्षं
दद्याम्पातिं पृच्छ। वेत्थं सावित्रा(३)न्न वेत्था(३) इति। तमागत्यं पप्रच्छ। आचार्यै

मा प्राहैषीत्। वेत्थं सावित्रा(३)न्न वेत्था(३) इति। स हौवाच् वेदेति॥२५॥

स कस्मिन्मतिंष्ठित् इति। पुरोरंजुसीति। कस्तद्यत्पुरोरंजा इति। एष वाव स पुरोरंजा इति होवाच। य एष तपाति। एषोऽर्वाग्रंजा इति। स कस्मिन्न्वेष इति। सृत्य इति। किं तथसृत्यमिति। तप् इति॥२६॥

कस्मिन् तप् इति। बल् इति। किं तद्वलमिति। प्राण इति। मा स्म प्राणमतिंपृच्छु इति माऽचार्योऽब्रवीदिति होवाच ब्रह्मचारी। स हौवाच पुक्षो दद्याम्पातिः। यद्वै ब्रह्मचारिन्प्राणमत्यप्रक्ष्यः। मूर्धा ते व्यपतिष्यत्। अहमुत आचार्याच्छ्रेयान्भविष्यामि। यो मा सावित्रे सुमवादिष्टेति॥२७॥

तस्मांसावित्रे न संवदेत। स यो ह् वै सावित्रं विदुषां सावित्रे सुवदते। सहास्मिन्जित्र्य दधाति। अनुं ह् वा अस्मा असौ तपञ्जित्र्य मन्यते। अन्वस्मै श्रीस्तपो मन्यते। अन्वस्मै तपो बलं मन्यते। अन्वस्मै बलं प्राणं मन्यते। स यदाहं। संज्ञानं विज्ञानं दर्शां दृष्टेति। एष एव तत्॥२८॥

अथ यदाहं। प्रस्तुतं विष्टुतं सुता सुन्वतीति। एष एव तत्। एष ह्यैव तान्यहानि। एष रात्रयः। अथ यदाहं। चित्रः केतुर्दत्ता प्रदत्ता सविता प्रसविताऽभिशस्ताऽनुमन्तेति। एष एव तत्। एष ह्यैव तेऽहो मुहूर्ताः। एष रात्रैः॥२९॥

अथ यदाहं। पवित्रं पवयिष्यन्धसहस्रान्धसहौयानरुणोऽरुणरजा इति। एष एव तत्। एष ह्यैव तेऽर्धमासाः। एष मासाः। अथ यदाहं। अग्निष्टोम उक्थ्योऽग्निरकृतुः प्रजापतिः संवथ्सर इति। एष एव तत्। एष ह्यैव ते यज्ञक्रतवः। एष कृतवः॥३०॥

एष संवथ्सरः। अथ यदाहं। इदानीं तदानीमिति। एष एव तत्। एष ह्यैव ते मुहूर्तानां मुहूर्ताः। जनको हृ वैदेहः। अहोरात्रैः समाजंगाम। तं हौचुः। यो वा अस्मान् वेदा विजहत्पाप्मानमेति॥३१॥

सर्वमायुरेति। अभि स्वर्गं लोकं जयति। नास्यामुष्मिलोकेऽन्नं क्षीयत् इति। विजहद्ध वै पाप्मानमेति। सर्वमायुरेति। अभि स्वर्गं लोकं जयति।

नास्यामुष्मिलोकेऽन्नं क्षीयते। य एवं वेद। अहीना हाऽश्वेथः। सावित्रं विदां चकार॥३२॥

स हं हृसो हिरण्मयो भूत्वा। स्वर्गं लोकमियाय। आदित्यस्य सायुज्यम्। हृसो हृ वै हिरण्मयो भूत्वा। स्वर्गं लोकमेति। आदित्यस्य सायुज्यम्। य एवं वेद। देवभागो हं श्रौतरूपः। सावित्रं विदां चकार। त इह वागदृश्यमानाऽभ्युवाच॥३३॥

सर्वं बत गौतुमो वेद। यः सावित्रं वेदेति। स हौवाच। कैषा वागसीति। अयम् हृ सावित्रः। देवानामुत्तुमो लोकः। गुह्यं महो बिभ्रदिति। एतावति ह गौतुमः। यज्ञोपवीतं कृत्वाऽधो निपंपात। नमो नम् इति॥३४॥

स हौवाच। मा भैषीगौतम। जितो वै ते लोक इति। तस्माद्ये के चं सावित्रं विदुः। सर्वे ते जितलोकाः। स यो हृ वै सावित्रस्याष्टाक्षरं पदः। श्रियाऽभिषिक्तं वेद। श्रिया हैवाभिषिच्यते। घृणिरिति द्वे अक्षरे। सूर्य इति त्रीणि। आदित्य इति त्रीणि॥३५॥

एतद्वै सांवित्रस्याष्टाक्षरं पुद्धं श्रियाऽभिषिक्तम्। य एवं वेदा। श्रिया हैवाभिषिच्यते। तदेतद्वचाऽभ्युक्तम्। कृचो अक्षरे परमे व्योमन्। यस्मिन्देवा अधि विश्वे निषेदुः। यस्तं न वेद किमृचा करिष्यति। य इत्थिदुस्त इमे समासत् इति। न हु वा एतस्युर्चा न यजुषा न साम्राऽर्थोऽस्ति। यः सांवित्रं वेदा॥३६॥

तदेतत्परि यद्वेवचक्रम्। आद्र्द्वं पिन्वमानः स्वर्गे लोक एति। विजहृद्विश्वा भूतानि सम्पश्यत्। आद्र्द्वो हैव पिन्वमानः। स्वर्गे लोक एति। विजहृन्विश्वा भूतानि सम्पश्यन्। य एवं वेदा। शूषो हृ॒ वै वार्ष्ण्यः। आदित्येन समाजंगाम। तः हौवाच। एहि सांवित्रं विद्धि। अयं वै स्वर्गर्योऽग्निः पारयिष्णुरमृताश्समूत् इति। एष वाव स सांवित्रः। य एष तपति। एहि मां विद्धि। इति हैवैनं तदुवाच॥३७॥

[९]

इयं वाव सुरघा॑। तस्या॑ अग्निरेव सारघं मधु॑। या एताः पूर्वपक्षापरपक्षयो

रात्रेयः। ता मधुकृतः। यान्यहानि। ते मधुवृषाः। स यो हु वा एता मधुकृतश्च
मधुवृषाऽश्च वेदं। कुर्वन्ति हास्यैता अग्नौ मधुः। नास्येष्टापूर्तं धयन्ति। अथु यो न
वेदं॥३८॥

न हास्यैता अग्नौ मधुं कुर्वन्ति। धयन्त्यस्येष्टापूर्तम्। यो हु वा अहोरात्राणाँ
नामधेयानि वेदं। नाहोरात्रेष्वार्तिमाच्छ्रुतिः। संज्ञानं विज्ञानं दर्शां दृष्टेति।
एतावेनुवाकौ पूर्वपृक्षस्याहोरात्राणाँ नामधेयानि। प्रस्तुतं विष्टुतं सुता सुन्वतीति।
एतावेनुवाकावपरपृक्षस्याहोरात्राणाँ नामधेयानि। नाहोरात्रेष्वार्तिमाच्छ्रुतिः। य एवं
वेदं॥३९॥

यो हु वै मुहूर्तानाँ नामधेयानि वेदं। न मुहूर्तेष्वार्तिमाच्छ्रुतिः। चित्रः केतुद्रुता
प्रदाता सविता प्रसविताऽभिशस्ताऽनुमन्तेति। एतेऽनुवाका मुहूर्तानाँ नामधेयानि।
न मुहूर्तेष्वार्तिमाच्छ्रुतिः। य एवं वेदं। यो हु वा अर्धमासानाँ च मासानां च

नामुधेयानि वेदं। नार्धमासेषु न मासेष्वार्तिमाच्छ्रृतिः। पुवित्रं पवयिष्यन्थसह-
स्वान्थसहौयानरुणोऽरुणरंजा इति। एतेऽनुवाका अर्धमासानां च मासानां च
नामुधेयानि॥४०॥

नार्धमासेषु न मासेष्वार्तिमाच्छ्रृतिः। य एवं वेदं। यो ह वै यज्ञक्रतूनां
चर्तूनां च संवथ्सुरस्य च नामुधेयानि वेदं। न यज्ञक्रतुषु नर्तुषु न संवथ्सुर
आर्तिमाच्छ्रृतिः। अग्निष्टोम उक्थ्योऽग्निरकृतः प्रजापतिः संवथ्सुर इति।
एतेऽनुवाका यज्ञक्रतूनां चर्तूनां च संवथ्सुरस्य च नामुधेयानि॥४१॥ न यज्ञक्रतुषु
नर्तुषु न संवथ्सुर आर्तिमाच्छ्रृतिः। य एवं वेदं। यो ह वै मुहूर्तानां मुहूर्तान्
वेदं। न मुहूर्तानां मुहूर्तेष्वार्तिमाच्छ्रृतिः। इदानीं तदानीमिति। एते वै मुहूर्तानां
मुहूर्ताः। न मुहूर्तानां मुहूर्तेष्वार्तिमाच्छ्रृतिः। य एवं वेदं। अथो यथा क्षेत्रज्ञो
भूत्वा ऽनुप्रविश्यान्नमत्ति। एवमेवैतान्क्षेत्रज्ञो भूत्वा ऽनुप्रविश्यान्नमत्ति। स एतेषामेव

संलोकतां सायुज्यमन्नुते। अपे पुनर्मृत्युं जयति। य एवं वेदं॥४२॥

[१०]

कश्चिद्भु वा अस्मालोकात्प्रेत्यां। आत्मानं वेद। अयमहमस्मीति। कश्चिथ्स्वं
लोकं न प्रतिप्रजानाति। अग्निमुण्डो हैव धूमतान्तः। स्वं लोकं न प्रतिप्रजानाति।
अथ यो हैवैतमग्निः सावित्रं वेदं। स एवास्मालोकात्प्रेत्यां। आत्मानं वेद।
अयमहमस्मीति॥४३॥

स स्वं लोकं प्रतिप्रजानाति। एष उ वैवैनं तथ्सावित्रः। स्वर्गं लोकमभिवहति।
अहोरात्रैर्वा इदं सयुग्मिः क्रियते। इतिरात्रायांदीक्षिषत। इतिरात्राय
ब्रूतमुपांगुरिति। तानिहानेवं विदुषः। अमुष्मिलोके शेवधिं धयन्ति। धीतं हैव स
शेवधिमनु परैति। अथ यो हैवैतमग्निः सावित्रं वेदं॥४४॥

तस्य हैवाहोरात्राणि। अमुष्मिलोके शेवधिं न धयन्ति। अर्धीतं हैव स
शेवधिमनु परैति। भुरद्वाजो ह त्रिभिरायुर्भिर्ब्रह्मचर्यमुवास। तं ह जीर्णिः

स्थविरः शयानम्। इन्द्रं उपव्रज्योवाच। भरद्वाज। यत्ते चतुर्थमायुर्द्धाम्। किमेनेन
कुर्या इति। ब्रह्मचर्यमेवैनेन चरेयुमिति होवाच॥४५॥

त ए ह त्रीन्दिग्गिरिरूपानविज्ञातानिव दर्शयां चकार। तेषाः हैकैकस्मान्मुष्टिनाऽऽद्वा-
स होवाच। भरद्वाजेत्यामच्य। वेदा वा एते। अनन्ता वै वेदाः। एतद्वा-
एतैस्त्रिभिरायुर्भिरन्वेचथाः। अथ त इतरदननूक्तमेव। एहीमं विष्णि। अयं वै
सर्वविद्येति॥४६॥

तस्मै हैतमग्निः सावित्रमुवाच। त ए स विदित्वा। अमृतो भूत्वा। स्वर्ग-
लोकमियाय। आदित्यस्य सायुज्यम्। अमृतो हैव भूत्वा। स्वर्गं लोकमेति।
आदित्यस्य सायुज्यम्। य एवं वेदं। एषो एव त्र्यो विद्या॥४७॥

यावन्तः ह वै त्रया विद्ययो लोकं जयति। तावन्तं लोकं जयति। य एवं
वेदं। अग्नेर्वा एतानि नामधेयानि। अग्नेरेव सायुज्यः सलोकतामाप्नोति। य एवं
वेदं। वायोर्वा एतानि नामधेयानि। वायोरेव सायुज्यः सलोकतामाप्नोति। य एवं

वेदं। इन्द्रस्य वा एुतानि नामधेयानि॥४८॥

इन्द्रस्यैव सायुज्यं सलोकतामाप्नोति। य एवं वेदं। बृहस्पतेर्वा एुतानि नामधेयानि। बृहस्पतेरेव सायुज्यं सलोकतामाप्नोति। य एवं वेदं। प्रजापतेर्वा एुतानि नामधेयानि। प्रजापतेरेव सायुज्यं सलोकतामाप्नोति। य एवं वेदं। ब्रह्मणो वा एुतानि नामधेयानि। ब्रह्मण एव सायुज्यं सलोकतामाप्नोति। य एवं वेदं। स वा एषोऽग्निरपक्षपुच्छो वायुरेव। तस्याग्निर्मुखम्। अुसावांदित्यः शिरः। स यदेते देवते अन्तरेण। तथ्सर्वं सीव्यति। तस्मांथसावित्रः॥४९॥

[११]

॥इति कृष्णायजुर्वेदीयतैत्तिरीयकाठके प्रथमः प्रश्नः समाप्तः॥१॥

॥द्वितीयः प्रश्नः ॥

लोकोऽसि स्वर्गोऽसि। अनन्तोऽस्यपारोऽसि। अक्षितोऽस्यक्षय्योऽसि। तपसः प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः। विश्वं युक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भूर्ता

विश्वस्य जनयिता। तं त्वोपदधे कामदुघमक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा सीद॥१॥

तपोऽसि लोके श्रितम्। तेजसः प्रतिष्ठा। त्वयोदमन्तः। विश्वं युक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भूर्तु विश्वस्य जनयितृ। तत्त्वोपदधे कामदुघमक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा सीद॥२॥

तेजोऽसि तपसि श्रितम्। समुद्रस्य प्रतिष्ठा। त्वयोदमन्तः। विश्वं युक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भूर्तु विश्वस्य जनयितृ। तत्त्वोपदधे कामदुघमक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा सीद॥३॥

समुद्रोऽसि तेजसि श्रितः। अपां प्रतिष्ठा। त्वयोदमन्तः। विश्वं युक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्ता विश्वस्य जनयिता। तं त्वोपदधे कामदुघमक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा सीद॥४॥

आपः स्थ समुद्रे श्रिताः। पृथिव्याः प्रतिष्ठा युष्मासु। इदमन्तः। विश्वं युक्षं विश्वं

भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भूर्त्र्यो विश्वस्य जनयित्र्यः। ता व उपर्दधे कामदुघा
अक्षिताः। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा सीद॥५॥

पृथिव्यस्युपसु श्रिता। अग्नेः प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं
सुभूतम्। विश्वस्य भूर्त्री विश्वस्य जनयित्री। तां त्वोपर्दधे कामदुघामक्षिताम्।
प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा सीद॥६॥

अग्निरसि पृथिव्याऽ श्रितः। अन्तरिक्षस्य प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः। विश्वं यक्षं
विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भूर्ता विश्वस्य जनयिता। तं त्वोपर्दधे
कामदुघामक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा सीद॥७॥

अन्तरिक्षमस्युग्नौ श्रितम्। वायोः प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं
विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भूर्त् विश्वस्य जनयितृ। तत्त्वोपर्दधे कामदुघामक्षितम्।
प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा सीद॥८॥

वायुरस्यन्तरिक्षे श्रितः। दिवः प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूं
विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भूर्ता विश्वस्य जनयिता। तं त्वोपदधे कामदुघमक्षितम्।
प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा सीद॥९॥

द्यौरसि वायौ श्रिता। आदित्यस्यं प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः। विश्वं यक्षं
विश्वं भूं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भूर्ता विश्वस्य जनयित्री। तां त्वोपदधे
कामदुघमक्षिताम्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा
सीद॥१०॥

आदित्योऽसि दिवि श्रितः। चन्द्रमसः प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः। विश्वं यक्षं
विश्वं भूं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भूर्ता विश्वस्य जनयिता। तं त्वोपदधे
कामदुघमक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा सीद॥११॥

चन्द्रमा अस्यादित्ये श्रितः। नक्षत्राणां प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः। विश्वं यक्षं
विश्वं भूं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भूर्ता विश्वस्य जनयिता। तं त्वोपदधे

कामुदुघुमक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तयोऽदेवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा सीद॥१२॥

नक्षत्राणि स्थ चन्द्रमसि श्रितानि। संवथ्सरस्य प्रतिष्ठा युष्मासु। इदमन्तः। विश्वं
यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भूर्तृणि विश्वस्य जनयितृणि। तानि व
उपदधे कामुदुघान्यक्षितानि। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तयोऽदेवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा
सीद॥१३॥

संवथ्सरोऽसि नक्षत्रेषु श्रितः। ऋतूनां प्रतिष्ठा। त्वयोदमन्तः। विश्वं यक्षं
विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भूर्ता विश्वस्य जनयिता। तं त्वोपदधे
कामुदुघुमक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तयोऽदेवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा सीद॥१४॥

ऋतवः स्थ संवथ्सरे श्रिताः। मासानां प्रतिष्ठा युष्मासु। इदमन्तः। विश्वं यक्षं
विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भूर्तरो विश्वस्य जनयितारः। तान् व उपदधे
कामुदुघानक्षितान्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तयोऽदेवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा सीद॥१५॥

मासां स्थूर्तसु श्रिताः। अर्धमासानां प्रतिष्ठा युष्मासु। इदमन्तः। विश्वं यक्षं
विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भूर्तरो विश्वस्य जनयितारः। तान् वृ उपर्दधे
कामदुघानक्षितान्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तयां देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा सीद॥१६॥

अर्धमासाः स्थं मासु श्रिताः। अहोरात्रयौः प्रतिष्ठा युष्मासु। इदमन्तः। विश्वं
यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भूर्तरो विश्वस्य जनयितारः। तान् वृ
उपर्दधे कामदुघानक्षितान्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तयां देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा
सीद॥१७॥

अहोरात्रे स्थौऽर्धमासेषु श्रिते। भूतस्य प्रतिष्ठे भव्यस्य प्रतिष्ठे। युवयोरिदमन्तः।
विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भूत्र्यौ विश्वस्य जनयित्र्यौ। ते
वामुपर्दधे कामदुघे अक्षिते। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तयां देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा
सीद॥१८॥

पौर्णमास्यष्टकाऽमावास्या॥। अन्नादाः स्थान्नदुघो युष्मासु। इदमन्तः। विश्वं

यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भूर्त्र्यो विश्वस्य जनयित्र्यः। ता व
उपर्दधे कामदुघा अक्षिताः। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा
सीद॥१९॥

राडसि बृहती श्रीरसीन्द्रपली धर्मपली। विश्वं भूतमनुप्रभूता। त्वयीदमन्तः।
विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भूर्त्री विश्वस्य जनयित्री। तां
त्वोपर्दधे कामदुघामक्षिताम्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा
सीद॥२०॥

ओजोऽसि सहोऽसि। बलमसि भ्राजोऽसि। देवानां धामामृतम्।
अमर्त्यस्तपोजाः। त्वयीदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्।
विश्वस्य भूर्ता विश्वस्य जनयिता। तं त्वोपर्दधे कामदुघमक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा
सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा सीद॥२१॥

त्वमेष्टे रुद्रो असुरो मुहो दिवः। त्वं शर्धो मारुतं पृक्ष ईशिषे। त्वं
वातैररुणैर्यासि शङ्क्यः। त्वं पूषा विधुतः पासि नु त्मना॑। देवा॑ देवेषु श्रयध्वम्।
प्रथमा द्वितीयेषु श्रयध्वम्। द्वितीयास्तृतीयेषु श्रयध्वम्। तृतीयाश्चतुर्थेषु श्रयध्वम्।
चतुर्थाः पञ्चमेषु श्रयध्वम्। पञ्चमाः पञ्चेषु श्रयध्वम्॥२२॥

षष्ठाः सप्तमेषु श्रयध्वम्। सप्तमा अष्टमेषु श्रयध्वम्। अष्टमा नवमेषु श्रयध्वम्।
नवमा दशमेषु श्रयध्वम्। दशमा एकादशेषु श्रयध्वम्। एकादशा द्वादशेषु श्रयध्वम्।
द्वादशास्त्रयोदशेषु श्रयध्वम्। त्रयोदशाश्चतुर्दशेषु श्रयध्वम्। चतुर्दशाः पञ्चदशेषु
श्रयध्वम्। पञ्चदशाः पौडशेषु श्रयध्वम्॥२३॥

पौडशाः सप्तदशेषु श्रयध्वम्। सप्तदशा अष्टादशेषु श्रयध्वम्। अष्टादशा
एकान्नविंशेषु श्रयध्वम्। एकान्नविंशा विंशेषु श्रयध्वम्। विंशा एकविंशेषु
श्रयध्वम्। एकविंशा द्वाविंशेषु श्रयध्वम्। द्वाविंशास्त्रयोविंशेषु श्रयध्वम्।
त्रयोविंशाश्चतुर्विंशेषु श्रयध्वम्। चतुर्विंशाः पञ्चविंशेषु श्रयध्वम्। पञ्चविंशाः

षट्क्ष्मि॒ शोषु॑ श्रयध्वम्॥२४॥

षट्क्ष्मि॒ शा॒ः संसवि॒ शोषु॑ श्रयध्वम्। संसवि॒ शा॒ अंष्टावि॒ शोषु॑ श्रयध्वम्।
 अष्टावि॒ शा॒ एंकान्नत्रि॒ शोषु॑ श्रयध्वम्। एंकान्नत्रि॒ शास्त्रि॒ शोषु॑ श्रयध्वम्। त्रि॒ शा॒
 एंकत्रि॒ शोषु॑ श्रयध्वम्। एकत्रि॒ शा॒ द्वात्रि॒ शोषु॑ श्रयध्वम्। द्वात्रि॒ शास्त्र्यस्त्रि॒
 शोषु॑ श्रयध्वम्। देवा॒स्त्रिरेकादशा॒स्त्र्यस्त्रि॒ शा॒ः। उत्तरे भवता॒ उत्तरवत्मान॒
 उत्तरसत्त्वानः। यत्काम॒ इदं जुहोमि॑। तन्मे॒ समृद्ध्यताम्। वृयङ्ग॑ स्याम॒ पतंयो॒
 रयीणाम्। भूर्भुवः॒ स्वः॒ स्वाहा॑॥२५॥

[२]

अग्राविष्णू॒ संजोषसा॒। इमा॒ वर्धन्तु॒ वां॒ गिरः॑। द्युम्नैर्वर्जेभिरागतम्। राज्ञी॒
 विराज्ञी॑। सुम्राज्ञी॑ स्वराज्ञी॑। अर्चिः॑ शोचिः॑। तपो॒ हरो॒ भाः। अग्निः॑ सोमो॒ बृहस्पतिः॑।
 विश्वे॑ देवा॒ भुवनस्य॑ गोपाः। ते सर्वे॑ सुङ्गत्य॑। इदं॒ मे॒ प्रावत्ता॒ वचः। वृयङ्ग॑ स्याम॒
 पतंयो॒ रयीणाम्। भूर्भुवः॒ स्वः॒ स्वाहा॑॥२६॥

[३]

अन्नपुतेऽन्नस्य नो देहि। अनुमीवस्य शुष्मिणः। प्र प्रदातारं तारिषः। ऊर्जं नो
धेहि द्विपदे चतुष्पदे। अग्ने पृथिवीपते। सोमं वीरुधां पते। त्वष्टः समिधां पते।
विष्णांवाशानां पते। मित्रं सत्यानां पते। वरुणं धर्मणां पते॥२७॥

मुरुतो गणानां पतयः। रुद्रं पशूनां पते। इन्द्रौजसां पते। बृहस्पते ब्रह्मणस्पते।
आ रुचा रोचेऽहङ्कारं स्वयम्। रुचा रुरुचे रोचमानः। अतीत्यादः स्वराभरेह। तस्मिन्
योनौ प्रजनौ प्रजायेय। वृयङ्कं स्याम् पतयो रयीणाम्। भूर्भुवः स्वः स्वाहा॥२८॥

[४]

सप्त तै अग्ने समिधः सप्त जिह्वाः। सप्तर्षयः सप्त धामं प्रियाणि। सप्त होत्रां
अनुविद्वान्। सप्त योनीरापृणस्वा घृतेनां प्राची दिक्। अग्निर्देवता॥। अग्निः स
दिशां देवं देवतानामृच्छतु। यो मैतस्यै दिशोऽभिदासति। दक्षिणा दिक्। इन्द्रो
देवता॥२९॥

इन्द्रः स दिशां देवं देवतानामृच्छतु। यो मैतस्यै दिशोऽभिदासति। प्रतीची
दिक्। सोमो देवता। सोमः स दिशां देवं देवतानामृच्छतु। यो मैतस्यै
दिशोऽभिदासति। उर्द्धाची दिक्। मित्रावरुणौ देवता। मित्रावरुणौ स दिशां देवौ
देवतानामृच्छतु। यो मैतस्यै दिशोऽभिदासति॥३०॥

ऊर्ध्वा दिक्। बृहस्पतिर्देवता। बृहस्पतिः स दिशां देवं देवतानामृच्छतु।
यो मैतस्यै दिशोऽभिदासति। इयं दिक्। अर्दितिर्देवता। अर्दितिः स दिशां
देवीं देवतानामृच्छतु। यो मैतस्यै दिशोऽभिदासति। पुरुषो दिक्। पुरुषो मे
कामान्धसमर्घयतु॥३१॥

अन्यो जागृविः प्राण। असावेहि। बृधिर आक्रन्दयितरपान। असावेहि।
उषसंमुषसमशीय। अहमसो ज्योतिरशीय। अहमसोऽपोऽशीय। वृयः स्याम्
पतंयो रथीणाम्। भूर्भुवः स्वः स्वाहा॥३२॥

यत्तेऽचिंतं यदुं चिंतं ते अग्ने। यत्तं ऊनं यदुं तेऽतिरिक्तम्। अ॒दि॒त्या॒स्तु॒दङ्गि॒रसश्चि॒
विश्वे॑ ते दे॒वाश्चिति॑मापूर्यन्तु। चितश्चासि॑ सञ्चिंतश्चास्यग्ने। पुतावा॒श्चासि॑
भूयो॑श्चास्यग्ने। लो॒कं पृण॑ च्छुद्रं पृण। अथो॑ सीद॑ शि॒वा त्वम्। इ॒न्द्राश्ची॑ त्वा॑
बृहुस्पतिः। अ॒स्मिन्॑ योना॑वसीषदन्॥३३॥

तया॑ दे॒वतंया॒ऽङ्गि॒रस्वद्धुवा॑ सीद। ता॑ अ॑स्यु॑ सूदंदोहसः। सोमङ्ँ॑ श्रीणन्ति॑
पृश्नयः। जन्म॑ दे॒वानां॑ विशः। त्रिष्वा॑ रो॑चने दिवः। तया॑ दे॒वतंया॒ऽङ्गि॒रस्वद्धुवा॑
सीद। अग्ने॑ दे॒वा॑ इ॒हाऽवह। जु॒ज्ञानो॑ वृत्तबर्हहि॑षे। असि॑ होता॑ नु॑ ईङ्घः।
अग्नेन्म मु॒हा॑ मनसा॑ यविष्टम्॥३४॥

यो॑ दीदायु॑ समिष्ठु॑ स्वे॑ दुरोणे। चित्रभानू॑ रोदसी॑ अन्तर्वी। स्वाहुतं॑ विश्वतः॑
प्रत्यश्चम॑। मेधाकारं॑ विदथस्य॑ प्रसाधनम्। अ॒ग्नि॑ होतारं॑ परिभूतमं॑ मृतिम्।
त्वामर्भस्य॑ हुविषः। समानमित्। त्वां॑ मुहो॑ वृणते॑ नरो॑ नान्यं॑ त्वत्। मु॒नुष्वत्वा॑
निधीमहि। मु॒नुष्वथ्समिधीमहि। अग्ने॑ मनुष्वदङ्गिरः॥३५॥

देवान्देवाय ते यंज। अग्निरहि वाजिनं विशो। ददाति विश्वचरणिः। अग्नी राये
स्वाभुवम्। स प्रीतो याति वार्यम्। इषः स्तोतृभ्य आभरा पृष्ठो दिवि पृष्ठो अग्निः
पृथिव्याम्। पृष्ठो विश्वा ओषधीराविवेश। वैश्वानुरः सहसा पृष्ठो अग्निः। स नो
दिवा स रिषः पांतु नक्तम्॥३६॥

[६]

अयं वाव यः पवते। सोऽग्निर्नाचिकेतः। स यत्प्राङ् पवते। तदस्य शिरः। अथ
यद्वक्षिणा। स दक्षिणः पृक्षः। अथ यत्प्रत्यक्षा। तत्पुच्छम्। यदुदड़ङ्गः। स उत्तरः
पृक्षः॥३७॥

अथ यथसंवाति। तदस्य सुमश्वनं च प्रसारणं च। अथो सम्पदेवास्य सा। सः
हु वा अस्मै स कामः पद्यते। यत्कामो यजते। योऽग्निं नाचिकेतं चिनुतो। य उ^१
चैनमेवं वेद। यो हु वा अग्नेर्नाचिकेतस्याऽयतनं प्रतिष्ठां वेद। आयतनवान्भवति।
गच्छति प्रतिष्ठाम्॥३८॥

हि॒रण्यं वा अ॒ग्ने॒र्ना॑चि॒केतस्या॒ऽयतनं प्रति॒ष्ठा। य ए॒वं वेदा। आ॒यतनवान्भवति।
गच्छति प्रति॒ष्ठाम्। यो ह॒ वा अ॒ग्ने॒र्ना॑चि॒केतस्य॒ शरीरं वेदा। सशरीर ए॒व स्वर्गं
लोकमेति। हि॒रण्यं वा अ॒ग्ने॒र्ना॑चि॒केतस्य॒ शरीरम्। य ए॒वं वेदा। सशरीर ए॒व स्वर्गं
लोकमेति। अथो यथा॑ रुक्म उत्सो भाव्यात्॥३९॥

ए॒वमेव स तेजसा॑ यशसा। अ॒स्मिंश्च लोकेऽमुष्मिंश्च भाति। उरवो ह॒
वै नामैते लोकाः। येऽवरेणाऽऽदित्यम्। अर्थं हैते वरीयाऽसो लोकाः। ये
परेणाऽऽदित्यम्। अन्तवन्तः ह॒ वा एष क्षुद्यं लोकं जयति। योऽवरेणाऽऽदित्यम्।
अर्थं हैषोऽनन्तमपारमक्षुद्यं लोकं जयति। यः परेणाऽऽदित्यम्॥४०॥

अ॒नन्तः ह॒ वा अपारमक्षुद्यं लोकं जयति। योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ॑
चैनमेवं वेदा। अथो यथा॑ रथे तिष्ठन्यक्षसी पर्यावर्तमाने प्रत्यपैक्षते। ए॒वमहोरात्रे
प्रत्यपैक्षते। नास्याहोरात्रे लोकमास्तुतः। योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ॑ चैनमेवं
वेदा॥४१॥

[७]

उशन् हृ वै वांजश्रवसः सर्ववेदसं ददौ। तस्य हृ नचिकेता नामं पुत्र आस।
 तः हृ कुमारः सन्तम्। दक्षिणासु नीयमानासु श्रद्धाऽऽविवेश। स होवाच।
 तत् कस्मै मां दास्यसीति। द्वितीयं तृतीयम्। तः हृ परीत उवाच। मृत्यवे त्वा
 ददामीति। तः हृ स्मोत्थितुं वागुभिवदति॥४२॥

गौतमं कुमारमिति। स होवाच। परेहि मृत्योर्गृहान्। मृत्यवे वै त्वाऽदामिति।
 तं वै प्रवसन्तं गन्तासीति होवाच। तस्य स्म तिस्रो रात्रीरनाश्वान्गृहे वसतात्।
 स यदि त्वा पृच्छेत्। कुमारं कति रात्रीरवाथ्सीरिति। तिस्रं इति प्रतिब्रूतात्। किं
 प्रथमा रात्रिमाश्वा इति॥४३॥

प्रजां त इति। किं द्वितीयमिति। पशूः स्तु इति। किं तृतीयमिति। साधुकृत्यां
 त इति। तं वै प्रवसन्तं जगाम। तस्य ह तिस्रो रात्रीरनाश्वान्गृहं उवास। तमागत्य
 पप्रच्छ। कुमारं कति रात्रीरवाथ्सीरिति। तिस्रं इति प्रत्युवाच॥४४॥

किं प्रथमाऽ रात्रिमाश्ना इति। प्रजां तु इति। किं द्वितीयामिति। पृशूङ्स्तु इति। किं तृतीयामिति। साधुकृत्यां तु इति। नमस्ते अस्तु भगव् इति होवाच। वरं वृणीष्वेति। पितरमेव जीवन्नयनीति। द्वितीयं वृणीष्वेति॥४५॥

इष्टापूर्तयोर्मङ्गक्षितिं ब्रूहीति होवाच। तस्मै हृतमग्निं नांचिकेतमुवाच। ततो वै तस्यैष्टापूर्ते ना क्षीयेते। नास्यैष्टापूर्ते क्षीयेते। योऽग्निं नांचिकेतं चिनुते। य उं चैनमेवं वेद। तृतीयं वृणीष्वेति। पुनर्मृत्योर्मङ्गपचितिं ब्रूहीति होवाच। तस्मै हृतमग्निं नांचिकेतमुवाच। ततो वै सोऽपं पुनर्मृत्युमंजयत॥४६॥

अपं पुनर्मृत्युं जयति। योऽग्निं नांचिकेतं चिनुते। य उं चैनमेवं वेद। प्रजापतिर्व प्रजाकामस्तपोऽतप्यत। स हिरण्यमुदास्यत्। तदग्नौ प्रास्यत्। तदस्मै नाच्छदयत्। तद्वितीयं प्रास्यत्। तदस्मै नैवाच्छदयत्। ततृतीयं प्रास्यत्॥४७॥

तदस्मै नैवाच्छदयत्। तदात्मन्नेव हृदय्येऽग्नौ वैश्वानरे प्रास्यत्। तदस्मा अच्छदयत्। तस्माद्विरण्यं कनिष्ठं धनानाम्। भुञ्जत्प्रियतमम्। हृदयजः हि।

स वै तमेव नाविन्दत्। यस्मै तां दक्षिणामनेष्यत्। ताऽ स्वायैव हस्तायु
दक्षिणायानयत्। तां प्रत्यगृह्णात्॥४८॥

दक्षाय त्वा दक्षिणां प्रतिगृह्णामीति। सोऽदक्षत् दक्षिणां प्रतिगृह्य। दक्षते
हु वै दक्षिणां प्रतिगृह्य। य एवं वेद। एतद्व स्मै वै तद्विद्वाऽसौ वाजश्रवसा
गोतमाः। अप्यनूदेश्याँ दक्षिणां प्रतिगृह्णन्ति। उभयेन वयं दक्षिण्यामह एव दक्षिणां
प्रतिगृह्येति। तेऽदक्षन्त् दक्षिणां प्रतिगृह्य। दक्षते हु वै दक्षिणां प्रतिगृह्य। य एवं
वेद। प्र हन्यं ब्लौनाति॥४९॥

[८]

त ए हैतमेके पशुबन्ध एवोत्तरवेद्यां चिन्वते। उत्तरवेदिसम्मित एषोऽग्निरिति
वदन्तः। तत्र तथा कुर्यात्। एतमग्निं कामेन् व्यर्धयेत्। स एन् कामेन् व्यद्धः।
कामेन् व्यर्धयेत्। सौम्ये वावैनमध्वरे चिन्वीत। यत्र वा भूयिष्ठा आहुतयो हृयेरन्।
एतमग्निं कामेन् समर्धयति। स एन् कामेन् समृद्धः॥५०॥

का॑मैन् समर्धयति। अथ॑ हैनं पुरर्ख्यः। उ॒त्तरवेद्यामेव सत्रियमचिन्वता। ततो॑
वै तेऽविन्दन्त प्रजाम्। अभि॑ स्वर्गं लोकमंजयन्। विन्दते॑ एव प्रजाम्। अभि॑
स्वर्गं लोकं जंयति। योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ॑ चैनमेवं वेद। अथ॑ हैनं
वायुरकृद्धिकामः॥५१॥

युथान्युप्तमेवोपदधे। ततो॑ वै स ए॒तामृद्धिमाध्रोत्। यामि॑दं वायुरकृद्धः।
ए॒तामृद्धिमृद्रोति। यामि॑दं वायुरकृद्धः। योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ॑ चैनमेवं
वेद। अथ॑ हैनं गोबुलो वार्ष्णः पुशुकामः। पाङ्कमेव चिक्ये। पञ्च पुरस्तात्॥५२॥

पञ्च दक्षिण॑तः। पञ्च पुश्चात्। पञ्चौत्तर॑तः। एकां॑ मध्यै। ततो॑ वै स सुहस्तं॑
पुशून्प्राप्नोत्। प्र सुहस्तं॑ पशूना॑प्रोति। योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ॑ चैनमेवं वेद।
अथ॑ हैनं प्रजापतिज्यैष्यकामो॑ यशस्कामः प्रजननकामः। त्रिवृतमेव चिक्ये॥५३॥

सु॑स पुरस्तात्। तिस्रो दक्षिण॑तः। सु॑स पुश्चात्। तिस्र उत्तरतः। एकां॑ मध्यै। ततो॑
वै स प्र यशो॑ ज्यैष्यमाप्नोत्। ए॒तां प्रजाति॑ं प्राजायत। यामि॑दं प्रजाः प्रजायन्ते।

त्रिवृद्धै ज्यैष्यम् । माता पिता पुत्रः ॥५४॥

त्रिवृत्प्रजननम् । उपस्थो योनिर्मध्यमा । प्रयशो ज्यैष्यमाप्नोति । एतां प्रजांति प्रजांयते । यामिदं प्रजाः प्रजायन्ते । योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते । य उचैनमेवं वेदा । अथ हैनुमिन्द्रो ज्यैष्यकामः । ऊर्ध्वा एवोपदधे । ततो वै स ज्यैष्यमगच्छत् ॥५५॥

ज्यैष्यं गच्छति । योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते । य उचैनमेवं वेदा । अथ हैनमुसावादित्यः स्वर्गकामः । प्राचीरेवोपदधे । ततो वै सोऽभि स्वर्गं लोकमंजयत् । अभि स्वर्गं लोकं जयति । योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते । य उचैनमेवं वेदा । स यदीच्छेत् ॥५६॥

तेजस्वी यशस्वी ब्रह्मवर्चसी स्यामिति । प्राङ्महोतुर्धिष्यादुद्घर्षेत् । येऽप्रागाद्यशस्वती । सा मा प्रोर्णातु । तेजसा यशसा ब्रह्मवर्चसेनेति । तेजस्व्येव यशस्वी ब्रह्मवर्चसी भवति । अथ यदीच्छेत् । भूयिष्ठं मे श्रद्धीरन् । भूयिष्ठादक्षिणा नयेयुरिति । दक्षिणासु नीयमानासु प्राच्येहि प्राच्यहीति प्राचीं जुषाणा

वेत्वा ऽऽज्यस्य स्वाहेति स्तुवेणोपहत्याऽऽहवनीये जुहुयात्॥५७॥

भूयिष्ठमेवास्मै श्रद्धते। भूयिष्ठा दक्षिणा नयन्ति। पुरीषमुपधायं।
चितिकूसिभिरभिमृश्यते। अग्निं प्रणीयोपसमाधायं। चतस्रं पुता आहुतीर्जुहोति।
त्वमग्ने रुद्र इति शतरुद्रीयस्य रूपम्। अग्नाविष्णु इति वसोर्धारायाः। अन्नपत्
इत्यन्नहोमः। सूस ते अग्ने सुमिधः सूस जिह्वा इति विश्वप्रीः॥५८॥

[९]

यां प्रथमामिष्ठकामुपदधाति। इमं तयां लोकमभिजयति। अथो या अस्मिंलोके
देवताः। तासां सायुज्यं सलोकतामाप्नोति। यां द्वितीयामुपदधाति।
अन्तरिक्षलोकं तयाऽभिजयति। अथो या अन्तरिक्षलोके देवताः।
तासां सायुज्यं सलोकतामाप्नोति। यां तृतीयामुपदधाति। अमुं तयां
लोकमभिजयति॥५९॥

अथो या अमुष्मिंलोके देवताः। तासां सायुज्यं सलोकतामाप्नोति। अथो

या अमूरितं रा अष्टादशा। य एवामी उरवंश् वरीयाऽसश्च लोकाः। तानेव
ताभिरभिजंयति॥ कामुचारो हु वा अस्योरुषु च वरीयः सु च लोकेषु भवति।
योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेदं। सुंवथ्सरो वा अग्निर्नाचिकेतः।
तस्य वसन्तः शिरः॥६०॥

ग्रीष्मो दक्षिणः पक्षः। वर्षा उत्तरः। शुरत्पुच्छम्। मासाः कर्मकाराः। अहोरात्रे
शंतरुद्रीयम्। पर्जन्यो वसोर्धाराौ। यथा वै पर्जन्यः सुवृष्टं वृद्धा। प्रजाभ्यः
सर्वान्कामान्धसम्पूरयति। एवमेव स तस्य सर्वान्कामान्धसम्पूरयति। योऽग्निं
नाचिकेतं चिनुते॥६१॥

य उ चैनमेवं वेदं। सुंवथ्सरो वा अग्निर्नाचिकेतः। तस्य वसन्तः शिरः। ग्रीष्मो
दक्षिणः पक्षः। वर्षाः पुच्छम्। शुरदुत्तरः पक्षः। हेमन्तो मध्यम्। पूर्वपक्षाश्वितयः।
अपरपक्षाः पुरीषम्। अहोरात्राणीष्टकाः। एष वाव सोऽग्निरग्निमयः पुनर्णवः।
अग्निमयो हु वै पुनर्णवो भूत्वा। स्वर्गं लोकमेति। आदित्यस्य सायुज्यम्। योऽग्निं

नांचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेदं॥६२॥

[१०]

॥इति कृष्णजुर्वेदीयतैत्तिरीय काठके द्वितीयः प्रश्नः समाप्तः॥२॥

॥तृतीयः प्रश्नः॥

तुभ्यं ता अङ्गिरस्तमाऽश्याम् तं कामंमग्ने। आशानां त्वा विश्वा आशाः। अनु
नोऽद्यानुमतिरन्विदंनुमते त्वम्। कामो भूतस्य कामस्तदग्ने। ब्रह्मं जज्ञानं पिता
विराजाम्। यज्ञो रायोऽयं यज्ञः। आपो भद्रा आदित्पश्यामि। तुभ्यं भरन्ति यो
देह्यः। पूर्वं देवा अपरेण प्राणापानौ। हृव्यवाहुँ स्विष्टम्॥१॥

[१]

देवेभ्यो वै स्वर्गो लोकस्तिरोऽभवत्। ते प्रजापतिमब्रुवन्। प्रजापते
स्वर्गो वै नो लोकस्तिरोऽभूत्। तमन्विच्छेति। तं यंजनकुतुभिरन्वैच्छत्।

तं यज्ञक्रतुभिर्नान्वविन्दत्। तमिष्टिभिरन्वैच्छत्। तमिष्टिभिरन्वविन्दत्।
 तदिष्टीनामिष्टित्वम्। एष्टयो हु वै नाम। ता इष्टयु इत्याचक्षते पुरोक्षेण।
 पुरोक्षप्रिया इवु हि देवाः॥२॥

तमाशाऽब्रवीत्। प्रजापत आशयु वै श्राम्यसि। अहमु वा आशाऽस्मि। मां
 नु यजस्व। अथं ते सुत्याऽशां भविष्यति। अनुं स्वर्गं लोकं वेष्यसीति।
 स एतम् ग्रये कामाय पुरोडाशमुष्टाकंपालं निरंवपत्। आशायै चरुम्। अनुमत्यै
 चरुम्। ततो वै तस्य सुत्याऽशाऽभवत्। अनुं स्वर्गं लोकमविन्दत्। सुत्या हु
 वा अस्याऽशां भवति। अनुं स्वर्गं लोकं विन्दति। य एतेन हुविषा यजते। य
 उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अग्रये कामाय स्वाहाऽशायै स्वाहाौ। अनुमत्यै
 स्वाहाौ प्रजापतये स्वाहाौ। स्वर्गाय लोकाय स्वाहाऽग्रये स्विष्टकृते स्वाहेति॥३॥

तं कामोऽब्रवीत्। प्रजापते कामेन वै श्राम्यसि। अहमु वै कामोऽस्मि। मां
 नु यजस्व। अथं ते सुत्यः कामो भविष्यति। अनुं स्वर्गं लोकं वेष्यसीति।
 स एतम् ग्रये कामाय पुरोडाशमुष्टाकंपालं निरंवपत्। कामाय चरुम्। अनुमत्यै

चरुम्। ततो वै तस्य सूत्यः कामोऽभवत्। अनुं स्वर्गं लोकमविन्दत्। सूत्यो ह वा अस्य कामो भवति। अनुं स्वर्गं लोकं विन्दति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अग्नये कामायु स्वाहा कामायु स्वाहा॥। अनुमत्यै स्वाहा॥ प्रजापतये स्वाहा॥। स्वर्गायं लोकाय स्वाहाऽग्नये स्विष्टकृते स्वाहेति॥४॥

तं ब्रह्माऽब्रवीत्। प्रजापते ब्रह्मणा वै श्राम्यसि। अहमु वै ब्रह्माऽस्मि। मां नु यजस्व। अथं ते ब्रह्मण्वान् यज्ञो भविष्यति। अनुं स्वर्गं लोकं वेष्यसीति। स एतमुग्नये कामाय पुरोडाशमष्टाकंपालं निरवपत्। ब्रह्मणे चरुम्। अनुमत्यै चरुम्। ततो वै तस्य ब्रह्मण्वान् यज्ञोऽभवत्। अनुं स्वर्गं लोकमविन्दत्। ब्रह्मण्वान् ह वा अस्य यज्ञो भवति। अनुं स्वर्गं लोकं विन्दति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अग्नये कामायु स्वाहा ब्रह्मणे स्वाहा॥। अनुमत्यै स्वाहा॥ प्रजापतये स्वाहा॥। स्वर्गायं लोकाय स्वाहाऽग्नये स्विष्टकृते स्वाहेति॥५॥

तं यज्ञोऽब्रवीत्। प्रजापते यज्ञेन वै श्राम्यसि। अहमु वै यज्ञोऽस्मि। मां नु यजस्व। अथं ते सूत्यो यज्ञो भविष्यति। अनुं स्वर्गं लोकं वेष्यसीति। स

एतमुग्नये कामाय पुरोडाशमृष्टाकंपालं निरवपत्। यज्ञाय चरुम्। अनुमत्यै चरुम्। ततो वै तस्य सत्यो यज्ञोऽभवत्। अनु स्वर्गं लोकमविन्दत्। सत्यो ह वा अस्य यज्ञो भवति। अनु स्वर्गं लोकं विन्दति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेदं। सोऽत्र जुहोति। अग्नये कामाय स्वाहा यज्ञाय स्वाहा। अनुमत्यै स्वाहा प्रजापतये स्वाहा। स्वर्गाय लोकाय स्वाहा अग्नये स्विष्टकृते स्वाहेति॥६॥

तमापौऽब्रुवन्। प्रजापतेऽप्सु वै सर्वे कामाः श्रिताः। वयम् वा आपः स्मः। अस्मान्तु यजस्व। अथ त्वयि सर्वे कामाः श्रयिष्यन्ते। अनु स्वर्गं लोकं वेष्यसीति। स एतमुग्नये कामाय पुरोडाशमृष्टाकंपालं निरवपत्। अज्ञश्चरुम्। अनुमत्यै चरुम्। ततो वै तस्मिन्सर्वे कामा अश्रयन्त। अनु स्वर्गं लोकमविन्दत्। सर्वे ह वा अस्मिन्कामाः श्रयन्ते। अनु स्वर्गं लोकं विन्दति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेदं। सोऽत्र जुहोति। अग्नये कामाय स्वाहा अज्ञः स्वाहा। अनुमत्यै स्वाहा प्रजापतये स्वाहा। स्वर्गाय लोकाय स्वाहा अग्नये स्विष्टकृते स्वाहेति॥७॥

तम् ग्रिर्बलि मानं ब्रवीत्। प्रजापते ऽग्नये वै बलि मते सर्वाणि भूतानि बलि इहरन्ति। अहम् वा अग्निर्बलि मानस्मि। मां नु यजस्व। अथं ते सर्वाणि भूतानि बलि इहरिष्यन्ति। अनुं स्वर्गं लोकं वेष्यसीति। स एतम् ग्रये कामाय पुरोडाशं मृष्टाकं पालं निरवपत्। अग्नये बलि मते चरुम्। अनुमत्यै चरुम्। ततो वै तस्मै सर्वाणि भूतानि बलिमंहरन्। अनुं स्वर्गं लोकमंविन्दत्। सर्वाणि ह वा अस्मै भूतानि बलि इहरन्ति। अनुं स्वर्गं लोकं विन्दति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अग्नये कामाय स्वाहा ऽग्नये बलि मते स्वाहा। अनुमत्यै स्वाहा प्रजापतये स्वाहा। स्वर्गाय लोकाय स्वाहा ऽग्नये स्विष्टकृते स्वाहेति॥८॥

तमनुवित्तिरब्रवीत्। प्रजापते स्वर्गं वै लोकमनुविविष्यसि। अहम् वा अनुवित्तिरस्मि। मां नु यजस्व। अथं ते सत्याऽनुवित्तिर्भविष्यति। अनुं स्वर्गं लोकं वेष्यसीति। स एतम् ग्रये कामाय पुरोडाशं मृष्टाकं पालं निरवपत्।

अनुवित्त्यै चरुम्। अनुमत्यै चरुम्। ततो वै तस्य सत्याऽनुवित्तिरभवत्। अनुस्वर्गं लोकमविन्दत्। सत्या ह वा अस्यानुवित्तिर्भवति। अनुस्वर्गं लोकं विन्दति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अग्नये कामाय स्वाहाऽनुवित्त्यै स्वाहाौ। अनुमत्यै स्वाहाौ प्रजापतये स्वाहाौ। स्वर्गाय लोकाय स्वाहाऽग्नये स्विष्टकृते स्वाहेति॥९॥

ता वा एताः सप्त स्वर्गस्य लोकस्य द्वारः। दिवःश्येन्योऽनुवित्तयो नाम। आशा प्रथमा॑ रक्षति। कामो द्वितीयांम्। ब्रह्म तृतीयांम्। यज्ञश्वतुर्थीम्। आपः पञ्चमीम्। अग्निर्बलिमान्धष्ठीम्। अनुवित्तिः सप्तमीम्। अनु ह वै स्वर्गं लोकं विन्दति। कामचारोऽस्य स्वर्गं लोके भेवति। य एताभिरिष्टिभिर्यजते। य उ चैना एवं वेद। तास्वन्विष्टि। पष्ठोहीवरां दद्यात्कःसं च। स्त्रियै चाऽभारः समृद्धै॥१०॥

[२]

तपसा देवा देवतामग्रं आयन्। तपसर्षयः स्वरन्वविन्दन्। तपसा

सुपत्नान्प्रणुदामारातीः। येनेदं विश्वं परिभूतं यदस्ति। प्रथमजं देवः हविषा विधेम। स्वयम्भु ब्रह्म परमं तपो यत्। स एव पुत्रः स पिता स माता। तपो ह युक्षं प्रथमः सम्बभूव। श्रद्धया देवो देवत्वमश्रुते। श्रद्धा प्रतिष्ठा लोकस्य देवी॥११॥

सा नो जुषाणोपयज्जमागात्। कामवथ्साऽमृतं दुहाना। श्रद्धा देवी प्रथमजा क्रृतस्य। विश्वस्य भूर्ती जगतः प्रतिष्ठा। ताऽश्रद्धाः हविषा यजामहे। सा नो लोकममृतं दधातु। ईशाना देवी भुवनस्याधिपती। आगाथसत्यः हविरिदं जुषाणम्। यस्मादेवा जंजिरे भुवनं च विश्वौ। तस्मै विधेम हविषा घृतेन॥१२॥

यथा देवैः संधुमादं मदेम। यस्य प्रतिष्ठोर्वन्तरिक्षम्। यस्मादेवा जंजिरे भुवनं च सर्वैः। तथसत्यमर्चदुपयज्जन्मन् आगात्। ब्रह्माऽहृतीरुपमोदमानम्। मनसो वशे सर्वमिदं बभूव। नान्यस्य मनो वशमन्वियाय। भीष्मो हि देवः सहसः सहीयान्। स नो जुषाण उपयज्जमागात्। आकृतीनामधिपतिं चेतसां च॥१३॥

सङ्कल्पजूतिं देवं विपश्चिम्। मनो राजानमिह वृद्धयन्तः। उपहवे॒स्य
 सुमृतौ स्यामा। चरणं पुवित्रं विततं पुराणम्। येन पूतस्तरंति दुष्कृतानि॑। तेन
 पुवित्रेण शुद्धेन॑ पूताः। अति॑ पाप्मानमरातिं तरेमा। लोकस्य द्वारंमर्चिमत्पवित्रम्।
 ज्योतिष्मद्भाजमानं महस्वत्। अमृतस्य धारा बहुधा दोहमानम्। चरणं नो लोके
 सुधितां दधातु। अग्निर्मूर्धा भुवः। अनु॑ नो॒द्यानु॑मतिरन्विदंनुमते॒ त्वम्। हृव्यवाहु॒
 स्विष्टम्॥१४॥

[३]

देवेभ्यो वै स्वर्गो लोकस्तिरो॒भवत्। ते प्रजापतिमब्रुवन्। प्रजापते
 स्वर्गो वै नो लोकस्तिरो॒भूत्। तमन्विच्छेति॑। तं यज्ञक्रतुभिरन्वैच्छत्।
 तं यज्ञक्रतुभिर्नान्विन्दत्। तमिष्टिभिरन्वैच्छत्। तमिष्टिभिरन्विन्दत्।
 तदिष्टीनामिष्टित्वम्। एष्टयो हृ वै नामो। ता इष्टयु इत्याचंक्षते पुरोक्षेण।
 पुरोक्षप्रिया इवु॑ हि देवाः॥१५॥

तं तपो॒ब्रवीत्। प्रजापते॒ तपसा॒ वै श्राम्यसि। अहमु॑ वै तपो॒स्मि। मां नु

यं जस्व। अथ ते सूत्यं तपो भविष्यति। अनुं स्वर्गं लोकं वेश्यसीति। स एतमाग्नेयमष्टाकं पालं निरंवपत्। तपसे चरुम्। अनुं मत्यै चरुम्। ततो वै तस्य सूत्यं तपोऽभवत्। अनुं स्वर्गं लोकमविन्दत्। सूत्यः हु वा अस्य तपो भवति। अनुं स्वर्गं लोकं विन्दति। य एतेन हुविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अग्नये स्वाहा तपसे स्वाहा०। अनुं मत्यै स्वाहा० प्रजापतये स्वाहा०। स्वर्गाय लोकाय स्वाहा० अग्नये० स्विष्टकृते स्वाहेति॥१६॥

तं श्रद्धाऽब्रवीत्। प्रजापते श्रद्धया० वै श्राम्यसि। अहमु० वै श्रद्धाऽस्मि। मानु यं जस्व। अथ ते सूत्या श्रद्धा भविष्यति। अनुं स्वर्गं लोकं वेश्यसीति। स एतमाग्नेयमष्टाकं पालं निरंवपत्। श्रद्धायै चरुम्। अनुं मत्यै चरुम्। ततो वै तस्य सूत्या श्रद्धाऽभवत्। अनुं स्वर्गं लोकमविन्दत्। सूत्या हु वा अस्य श्रद्धा भवति। अनुं स्वर्गं लोकं विन्दति। य एतेन हुविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अग्नये स्वाहा० श्रद्धायै स्वाहा०। अनुं मत्यै स्वाहा० प्रजापतये स्वाहा०। स्वर्गाय लोकाय स्वाहा० अग्नये० स्विष्टकृते स्वाहेति॥१७॥

तं सूत्यमंब्रवीत्। प्रजापते सूत्येन वै श्राम्यसि। अहम् वै सूत्यमस्मि। मानु यंजस्व। अथं ते सूत्यं सूत्यं भविष्यति। अनु स्वर्गं लोकं वेध्यसीति। स एतमाग्नेयमष्टाकंपालं निरंवपत्। सूत्याय चरुम्। अनुमत्यै चरुम्। ततो वै तस्य सूत्यं सूत्यमंभवत्। अनु स्वर्गं लोकमविन्दत्। सूत्यं ह वा अस्य सूत्यं भवति। अनु स्वर्गं लोकं विन्दति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अग्नये स्वाहा सूत्याय स्वाहा। अनुमत्यै स्वाहा प्रजापतये स्वाहा। स्वर्गाय लोकाय स्वाहा अग्नये स्विष्टकृते स्वाहेति॥१८॥

तं मनोऽब्रवीत्। प्रजापते मनसा वै श्राम्यसि। अहम् वै मनोऽस्मि। मानु यंजस्व। अथं ते सूत्यं मनो भविष्यति। अनु स्वर्गं लोकं वेध्यसीति। स एतमाग्नेयमष्टाकंपालं निरंवपत्। मनसे चरुम्। अनुमत्यै चरुम्। ततो वै तस्य सूत्यं मनोऽभवत्। अनु स्वर्गं लोकमविन्दत्। सूत्यं ह वा अस्य मनो भवति। अनु स्वर्गं लोकं विन्दति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अग्नये स्वाहा मनसे स्वाहा। अनुमत्यै स्वाहा प्रजापतये स्वाहा। स्वर्गाय

लोकाय स्वाहा॑ग्र्ये॒ स्विष्ट॑कृते॒ स्वाहेति॑॥१९॥

तं चरणमब्रवीत्। प्रजापते॑ चरणेन॑ वै श्राम्यसि। अहमु॑ वै चरणमस्मि। मानु॑ यंजस्व। अथं ते॑ सत्यं चरणं भविष्यति। अनु॑ स्वर्गं लोकं वेश्यसीति॑। सए॑तमा॑ग्रेयमुष्टाकंपालं निरंवपत्। चरणाय चुरुम्। अनुमत्यै चुरुम्। ततो वै तस्य॑ सत्यं चरणमभवत्। अनु॑ स्वर्गं लोकमविन्दत्। सत्यः॑ हु॑ वा अस्य॑ चरणं भवति। अनु॑ स्वर्गं लोकं विन्दति। य ए॑तेन॑ हुविषा॑ यजते। य उ॑ चैनदेवं वेद। सोऽत्र॑ जुहोति। अग्र्ये॑ स्वाहा॑ चरणाय॑ स्वाहा॑॥। अनुमत्यै॑ स्वाहा॑ प्रजापत्यै॑ स्वाहा॑॥। स्वर्गाय॑ लोकाय॑ स्वाहा॑ग्र्ये॒ स्विष्ट॑कृते॒ स्वाहेति॑॥२०॥

ता॑ वा ए॑ताः पञ्च॑ स्वर्गस्य॑ लोकस्य॑ द्वारः। अपांधा॑ अनुवित्तयो॑ नाम। तपः॑ प्रथमा॑ रक्षति। श्रद्धा॑ द्वितीयां॑म्। सत्यं॑ तृतीयां॑म्। मनश्चतुर्थी॑म्। चरणं पञ्चमी॑म्। अनु॑ हु॑ वै स्वर्गं लोकं विन्दति। कामचारो॑ऽस्य॑ स्वर्गं लोके॑ भवति। य ए॑ताभिरिष्टिभिर्यजते। य उ॑ चैना॑ ए॑वं वेद। तास्वन्विष्टि। पृष्ठौहीवरां॑ दद्यात्कृ॑संच। स्त्रियै॑ चाऽभारः॑ समृद्धै॑॥२१॥

[४]

ब्रह्म वै चतुर्होतारः। चतुर्होतृभ्योऽधिंयज्ञो निर्मितः। नैनं शुस्तम्।
 नाभिचरितमागच्छति। य एवं वेदं। यो हु वै चतुर्होतृणां चतुर्होतृत्वं वेदं।
 अथो पञ्चहोतृत्वम्। सर्वा हास्मै दिशः कल्पन्ते। वाचस्पतिरुहोता दशहोतृणाम्।
 पृथिवी होता चतुर्होतृणाम्॥२२॥

अग्निरुहोता पञ्चहोतृणाम्। वाग्धोता षड्होतृणाम्। मुहाहविरुहोता सुसहोतृणाम्।
 एतद्वै चतुर्होतृणां चतुर्होतृत्वम्। अथो पञ्चहोतृत्वम्। सर्वा हास्मै दिशः
 कल्पन्ते। य एवं वेदं। एषा वै सर्वविद्या। एतद्वेषुजम्। एषा पुङ्किः स्वर्गस्य
 लोकस्याञ्जुसाऽयनिः सुतिः॥२३॥

एतान् योऽध्यैत्यछद्दिर्दर्शे यावत्तरसम्। स्वरेति। अनप्नवः सर्वमायुरेति।
 विन्दते प्रजाम्। रायस्पोर्गौपत्यम्। ब्रह्मवर्चसी भवति। एतान् योऽध्यैति।
 स्पृणोत्यात्मानम्। प्रजां पितृन्। एतान् वा अरुण औपवेशिर्विदां चकार॥२४॥

एतैरधिवादमपांजयत्। अथो विश्वं पाप्मानम्। स्वर्ययौ। एतान्योऽध्यैति।
 अधिवादं जायति। अथो विश्वं पाप्मानम्। स्वरेति। एतैरग्निं चिन्वीत स्वर्गकामः।
 एतैरायुष्कामः। प्रजापशुकामो वा॥२५॥

पुरस्ताद्वशहोतारमुदश्चमुपदधाति यावत्पदम्। हृदयं यजुषी पत्यौ च।
 दक्षिणतः प्राश्च चतुर्होतारम्। पश्चादुदश्च पश्चहोतारम्। उत्तरतः प्राश्च
 षड्होतारम्। उपरिष्टात्प्राश्च सप्तहोतारम्। हृदयं यजूःषि पत्यश्च। यथावकाशं
 ग्रहान्। यथावकाशं प्रतिग्रहालोकं पृणाश्च। सर्वा हास्युता देवताः प्रीता अभीष्टा
 भवन्ति॥२६॥

सदेवमग्निं चिनुते। रथसम्मितश्चेतव्यः। वज्रो वै रथः। वज्रैव पाप्मानं भ्रातृव्यः
 स्तृणुते। पक्षः सम्मितश्चेतव्यः। एतावान् वै रथः। यावत्पक्षः। रथसम्मितमेव चिनुते।
 इममेव लोकं पशुबन्धेनाभिजयति। अथो अग्निष्टेमेन॥२७॥

अन्तरिक्षमुक्थ्येन। स्वरतिरात्रेण। सर्वलोकानहीनेन। अथो सत्रेण। वरो

दक्षिणा। वरैणैव वरङ्ग स्पृणोति। आत्मा हि वरः। एकविंशतिर्दक्षिणा ददाति। एकविंशो वा इतः स्वर्गो लोकः। प्र स्वर्गं लोकमाप्नोति॥२८॥

असावादित्य एकविंशः। अमुमेवाऽदित्यमाप्नोति। शतं ददाति। शतायुः पुरुषः शतेन्द्रियः। आयुष्येवेन्द्रिये प्रतितिष्ठति। सुहस्रं ददाति। सुहस्रसम्मितः स्वर्गो लोकः। स्वर्गस्य लोकस्याभिजित्यै। अन्विष्टकं दक्षिणा ददाति। सर्वाणि वयाऽसि॥२९॥

सर्वस्याऽस्यै। सर्वस्यावरुच्छौ। यदि न विन्देतः। मन्थानेतावतो दद्यादोदनान् वा। अश्रुते तं कामम्। यस्मै कामायग्निश्चीयते। पृष्ठोर्हीं त्वन्तर्वर्तीं दद्यात्। सा हि सर्वाणि वयाऽसि। सर्वस्याऽस्यै। सर्वस्यावरुच्छौ॥३०॥

हिरण्यं ददाति। हिरण्यज्योतिरेव स्वर्गं लोकमेति। वासो ददाति। तेनाऽस्युः प्रतिरते। वेदितृतीये यजेत। त्रिषंत्या हि देवाः। स संत्यमग्निं चिनुते। तदेतत्पशुबन्धे ब्राह्मणं ब्रूयात्। नेतरेषु यज्ञेषु। यो हु वै चतुर्होतृननुसवनं तर्पयितुव्यान् वेदे॥३१॥

तृप्यति प्रजया पशुभिः। उपैन॑ सोमपीथो नमति। एते वै चतुर्होतारोऽनुसवनं
तर्पयितुव्याः। ये ब्राह्मणा बहुविदः। तेभ्यो यद्वक्षिणा न नयैत्। दुरिष्टः स्यात्।
अग्निमस्य वृञ्जीरन्। तेभ्यो यथाश्रुद्धं दद्यात्। स्विष्टमेवैतत्क्रियते। नास्याग्नि-
वृञ्जते॥३२॥

हिरण्येष्टको भवति। यावदुत्तममङ्गलिकाण्डं यज्ञपुरुषा सम्मितम्। तेजो
हिरण्यम्। यदि हिरण्यं न विन्देत्। शर्करा अक्ता उपदध्यात्। तेजो घृतम्।
सतेजसमेवाग्निं चिनुते। अग्निं चित्वा सौत्रामण्या यजेत मैत्रावरुण्या वाँ। वीर्येण
वा एष व्यृद्ध्यते। योऽग्निं चिनुते॥३३॥ यावदेव वीर्यम्। तदस्मिन्दधाति। ब्रह्मणः
सायुज्य॑ सलोकतामप्रोति। एतासामेव देवतानां सायुज्यम्। सार्विता॒
समानलोकतामप्रोति। य एतमग्निं चिनुते। य उचैनमेवं वेदं। एतदेव सावित्रे
ब्राह्मणम्। अथो नाचिकेते॥३४॥

यच्चामृतं यच्च मर्त्यम् । यच्च प्राणिति यच्च ना सर्वास्ता इष्टकाः कृत्वा। उपकामदुघां दधे। तेनर्घिणा तेनु ब्रह्मणा। तयोऽदेवतयाऽङ्गिरस्वद्भुवा सीदा। सर्वास्त्रियः सर्वान्युःसः। सर्वं न स्त्रीपुमं च यत्। सर्वास्ताः। यावन्तः पाःसवोभूमैः॥३५॥

सङ्ख्याता देवमायया । सर्वास्ताः। यावन्तु ऊषाः पशूनाम्। पृथिव्यां पुष्टिरहिताः। सर्वास्ताः। यावतीः सिकंताः सर्वाः। अपस्वन्तश्च याः श्रिताः। सर्वास्ताः। यावतीः शर्करा धृत्यैः। अस्यां पृथिव्यामधिः॥३६॥

सर्वास्ताः। यावन्तोऽश्मानोऽस्यां पृथिव्याम्। प्रतिष्ठासु प्रतिष्ठिताः। सर्वास्ताः। यावतीर्वर्णरुधः सर्वाः। विष्ठिताः पृथिवीमनुः। सर्वास्ताः। यावतीरोषधीः सर्वाः। विष्ठिताः पृथिवीमनुः। सर्वास्ताः॥३७॥

यावन्तो वनस्पतयः। अस्यां पृथिव्यामधिः। सर्वास्ताः। यावन्तो ग्राम्याः पशवः सर्वैः। आरण्याश्च ये। सर्वास्ताः। ये द्विपादश्चतुष्पादः। अपाद उदरसुर्पिणः।

सर्वास्ताः। यावदाञ्जनमुच्यते॥३८॥

देवत्रा यच्च मानुषम्। सर्वास्ताः। यावत्कृष्णायसुं सर्वम्। देवत्रा यच्च मानुषम्।
सर्वास्ताः। यावल्लोहायसुं सर्वम्। देवत्रा यच्च मानुषम्। सर्वास्ताः। सर्वं सीसुं
सर्वं त्रपुं। देवत्रा यच्च मानुषम्॥३९॥

सर्वास्ताः। सर्वं हिरण्यं रजुतम्। देवत्रा यच्च मानुषम्। सर्वास्ताः। सर्वं
सुवर्णं हरितम्। देवत्रा यच्च मानुषम्। सर्वास्ता इष्टकाः कृत्वा। उपं कामदुघां
दधे। तेनर्घिणा तेन ब्रह्मणा। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा सीद॥४०॥

[६]

सर्वा दिशो दिक्षु। यच्चान्तर्भूतं प्रतिष्ठितम्। सर्वास्ता इष्टकाः कृत्वा। उपं
कामदुघां दधे। तेनर्घिणा तेन ब्रह्मणा। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा सीद। अन्तरिक्षं
च केवलम्। यच्चास्मिन्नन्तराहितम्। सर्वास्ताः। आन्तरिक्ष्यश्च याः प्रजाः॥४१॥

गन्धर्वाप्सरसंश्च ये। सर्वास्ताः। सर्वानुदारान्थसुलिलान्। अन्तरिक्षे प्रतिष्ठितान्।

सर्वास्ताः। सर्वानुदारन्थस्तिलान्। स्थावराः प्रोष्याश्च ये। सर्वास्ताः। सर्वं धुनिः
सर्वान्ध्वं सान्। हिमो यच्च शीयते॥४२॥

सर्वास्ताः। सर्वान्मरीचीन् विततान्। नीहारो यच्च शीयते। सर्वास्ताः। सर्वा
विद्युतः सर्वान्थस्तनयिकून्। हादुनीर्यच्च शीयते। सर्वास्ताः। सर्वाः स्ववन्तीः सुरितः।
सर्वमप्सुचुरं च यत्। सर्वास्ताः॥४३॥

याश्च कूप्या याश्च नाद्याः समुद्रियाः। याश्च वैशन्तीरुत प्रासुचीर्याः। सर्वास्ताः।
ये चोत्तिष्ठन्ति जीमूताः। याश्च वर्षन्ति वृष्टयः। सर्वास्ताः। तपस्तेज आकाशम्।
यच्चाऽऽकाशे प्रतिष्ठितम्। सर्वास्ताः। वायुं वयाऽसि सर्वाणि॥४४॥

अन्तरिक्षचुरं च यत्। सर्वास्ताः। अग्निः सूर्यं चन्द्रम्। मित्रं वरुणं भगम्।
सर्वास्ताः। सत्यङ्गं श्रद्धां तपो दमम्। नामं रूपं च भूतानाम्। सर्वास्ताः इष्टकाः
कृत्वा। उपं कामदुघां दधे। तेनर्षिणा तेन ब्रह्मणा। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्वा

सीद॥४५॥

[७]

सर्वान्दिवः सर्वान्देवान्दिवि। यच्चान्तर्भूतं प्रतिष्ठितम्। सर्वास्ता इष्टकाः कृत्वा। उपं कामुदुघां दधे। तेनरूपिणा तेन् ब्रह्मणा। तयोऽदेवतयोऽङ्गिरस्वद्भुवा सीद। यावतीस्तारकाः सर्वाः। वितंता रोचने दिवि। सर्वास्ताः। ऋचो यजूः पि सामानि॥४६॥

अथर्वाङ्गिरसंश्लेष्ये। सर्वास्ताः। इतिहासपुराणं च। सर्पदेवजनाश्च ये। सर्वास्ताः। ये च लोका ये चालोकाः। अन्तर्भूतं प्रतिष्ठितम्। सर्वास्ताः। यच्च ब्रह्म यच्चाब्रह्म। अन्तर्ब्रह्मन्प्रतिष्ठितम्॥४७॥

सर्वास्ताः। अहोरात्राणि सर्वाणि। अर्धमासाङ्श्च केवलान्। सर्वास्ताः। सर्वानृतून्धर्मासान्। संवर्थसुरं च केवलम्। सर्वास्ताः। सर्वं भूतः सर्वं भव्यम्। यच्चातोऽधिंभविष्यति। सर्वास्ता इष्टकाः कृत्वा। उपं कामुदुघां दधे।

तेनरूपिणा तेनु ब्रह्मणा। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्भुवा सीद॥४८॥

[C]

ऋचां प्राचीं महृती दिगुच्यते। दक्षिणामाहुर्यजुषामपाराम्। अथर्वणामङ्गिरसां
प्रतीचीौ। साम्नामुर्दीची महृती दिगुच्यते। ऋग्मिः पूर्वाङ्गि दिवि देव ईयते। यजुर्वेदे
तिष्ठति मध्ये अहं। सामवेदेनाऽस्तमये महीयते। वेदैरशून्यस्त्रिभिरेति सूर्यः।
ऋग्म्यो जाताऽ सर्वशो मूर्तिमाहः। सर्वा गतिर्याजुषी हैव शश्वत्॥४९॥

सर्वं तेजः सामरूप्यः हं शश्वत्। सर्वं हेदं ब्रह्मणा हैव सृष्टम्। ऋग्म्यो जातं
वैश्यं वर्णमाहः। यजुर्वेदं क्षत्रियस्याऽहुर्योनिम्। सामवेदो ब्राह्मणानां प्रसूतिः।
पूर्वे पूर्वम्यो वचं एतदूचुः। आदर्शमङ्गिं चिन्वानाः। पूर्वे विश्वसृजोऽमृताः। शतं
वर्षसहस्राणि। दीक्षिताः सुत्रमासत॥५०॥

तपं आसीद्गृहपतिः। ब्रह्मं ब्रह्माऽभवथ्स्वयम्। सत्यः हं होतैषामासीत्।

यद्विश्वसृज् आसंता। अमृतमेभ्यु उदगायत्। सुहस्रं परिवर्ष्मन्। भूतः ह
प्रस्तोतैषामासीत्। भविष्यत्प्रति चाहरत्। प्राणो अंधुर्युरभवत्। इदः सर्वः
सिषांसताम्॥५१॥

अपानो विद्वानवृतः। प्रतिप्रातिष्ठदध्वरे। आर्तवा उपगातारः। सदस्या
ऋतवोऽभवन्। अर्धमासाश्व मासीश्व। चमसाध्वर्यवोऽभवन्। अशः सद्व्याप्तेजः।
अच्छावाकोऽभवद्यशः। ऋतमेषां प्रशस्ताऽर्सीत्। यद्विश्वसृज् आसंत्॥५२॥

ऊर्गाजानुमुदवहत्। ध्रुवगोपः सहोऽभवत्। ओजोऽभ्यष्टद्वाग्णः। यद्विश्वसृज्
आसंता। अपचितिः पोत्रीयामयजत्। नेष्ट्रीयामयजत्त्विषिः। आग्नीद्वाद्विदुषीं सत्यम्।
श्रद्धा हैवायंजथ्वयम्। इरा पर्णीं विश्वसृजाम्। आकृतिरपिनडुविः॥५३॥

इधमः ह क्षुच्चैभ्य उग्रे। तृष्णा चाऽवहतामुभे। वागेषाः सुब्रह्मण्याऽर्सीत्।
छन्दोयोगान् विजानती। कल्पतत्राणि तन्वानाऽहः। सुङ्स्थाश्वं सर्वशः। अहोरात्रे
पंशुपाल्यौ। मुहूर्ताः प्रेष्यां अभवन्। मृत्युस्तदभवद्वाता। शमितोग्रो विशां

पतिः॥५४॥

वि॒श्व॒सृजः प्रथमा॑ः सु॒त्रमा॑सता॒। सु॒हस्रं समं प्रसुं तेनु॑ यन्तः। ततो॑ ह जज्ञे॑ भुवंनस्य
गोपा॑ः। हि॒रण्मय॑ः शु॒कुनिर्ब्रह्म॑ नाम॑। येनु॑ सूर्यस्तप॑ति॒ तेजसे॒द्धः। पि॒ता॒ पु॒त्रेण॑
पि॒तृमान्॑ योनियोनौ। नावेदविन्मनुते॑ तं बृहन्तम्॑। सु॒र्वानुभुमात्मानं॑ सम्पराये॑।
एष नित्यो॑ महिमा॑ ब्राह्मणस्य॑। न कर्मणा॑ वर्धते॑ नो कर्नीयान्॥५५॥

तस्यैवाऽऽत्मा॑ पदवित्तं॑ विदित्वा॑। न कर्मणा॑ लिप्यते॑ पापकेन।
पञ्चपञ्चाशत॑स्त्रिवृतः॑ संवथ्सुराः। पञ्चपञ्चाशतः॑ पञ्चदशाः। पञ्चपञ्चाशतः॑ सप्तदशाः।
पञ्चपञ्चाशत॑ एकविंश्शाः। वि॒श्व॒सृजा॑ सु॒हस्रं संवथ्सरम्। एतेनु॑ वै॒ वि॒श्व॒सृज॑
इदं॑ विश्वमसृजन्त। यद्विश्वमसृजन्त। तस्मा॑द्विश्व॒सृजः। विश्वमेनानु॑नु॑ प्रजायते।
ब्रह्मणः॑ सायुज्यं॑ सलोकतां॑ यन्ति। एतासामेव॑ देवतानां॑ सायुज्यम्। सार्षिता॑
समानलोकतां॑ यन्ति। य एतदुपयन्ति। ये चैनुत्प्राहुः। येभ्यश्चैनुत्प्राहुः॥५६॥ ॐ॥

॥इति कृष्णायजुर्वेदीयतैत्तिरीयकाठके तृतीयः प्रश्नः समाप्तः॥३॥
॥इति कृष्णायजुर्वेदीयतैत्तिरीयकाठकं समाप्तम्॥
हरिः ॐ॥